

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

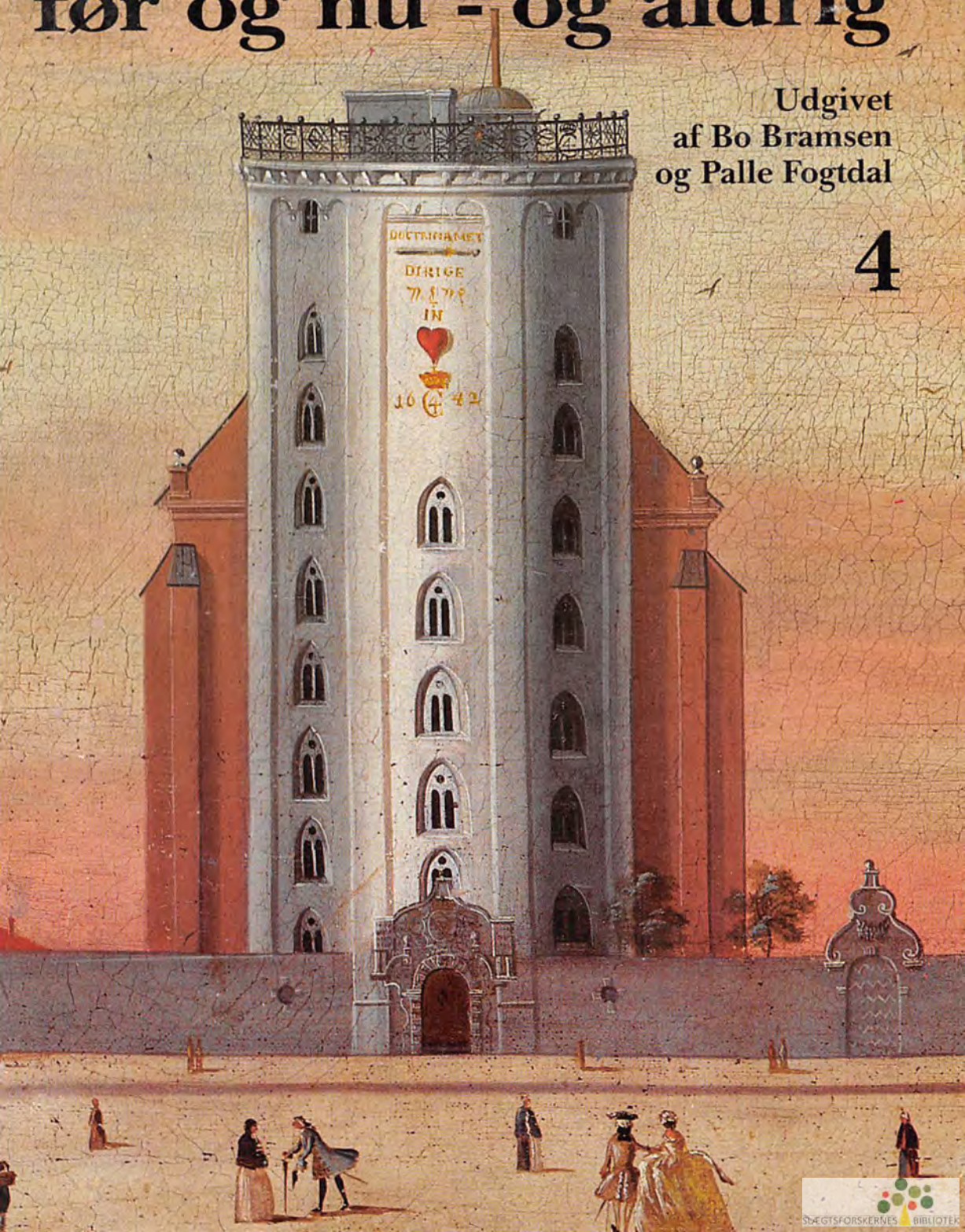
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBENHAVN

før og nu - og aldrig

Udgivet
af Bo Bramsen
og Palle Fogtdal

4

Opdeling af Værkets 11 bind

De enkelte binds indhold i sammendrag, svarende til kortet.

1 Københavns Slot – Første, andet og tredje Christiansborg – Thorvaldsens Museum – Centraladministrationen – Slotsholmsgade – Det kgl. Bibliotek – Børsen – Privatbanken – Christians Brygge.

2-2a Gammelholm Værft – Botanisk Have – Charlottenborg – Det kgl. Teater – Gammelholms bebyggelse 1862-70 – Frederiksholms tilblivelse – Prinsens Palæ og Frederiksholms gader.

3 Østergade – Bremerholm – Nicolaj-kvarteret – Højbro – Amagertorv – Vimmelskaftet – Nygade – Gammel- og Nytorv – Frederiksberggade – Ved Stranden – De stille gader.

4 Ny Østergade – Kristen Bernikowsgade – Christian 9.'s gade – Gammelmønt – Vognmagergade – Åbenrå – Landemærket – Pilestræde – Købmagergade – Gråbrødretorv – Latinerkvarteret – Nørregade.

5 Kongens Nytorv – Gothersgade – Ny-København anlægges. Rosenborg Slot og Have, Adelgade – Borgergade og saneringen, Kronprinsessegade – Sølvgade – Rigensgade – Dronningens Tværgade – Store Kongensgade – Nyboder – Grønningen.

6 Nyhavn – Strandstræderne – Bredgade – Frederikskirken – Skt. Annæ Plads – Amaliegade – Amalienborg – Kvæsthusgade – Ny Toldbodgade – Nye havnefront – Esplanaden – Toldboden.

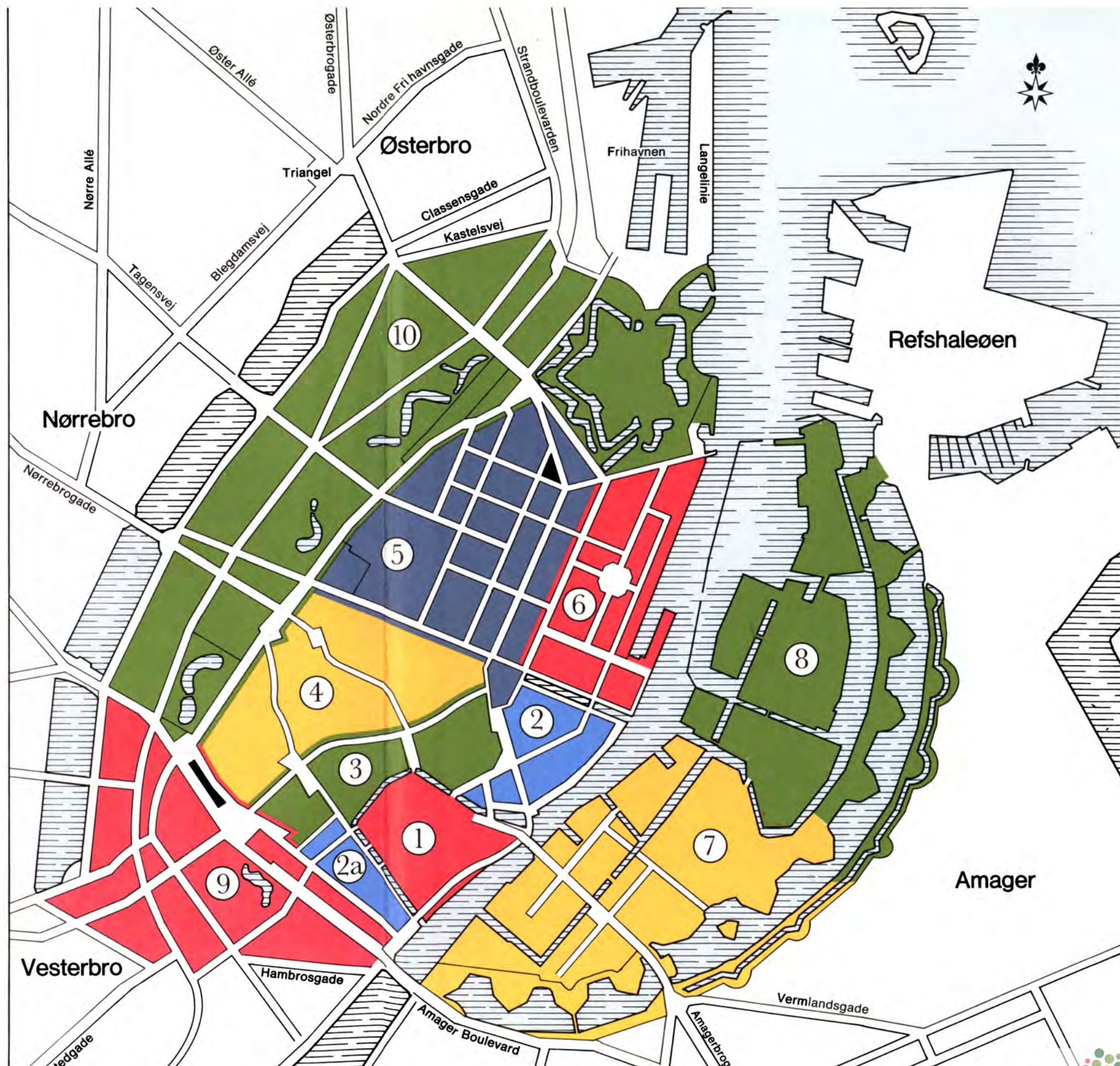
7 Chr.havns tilblivelse – Knippelsbro – Strandgade – Torvegade – Chr.havns Torv – Kanalgaderne – Dronningensgade – Prinsessegade – Frelser Kirke – Christiania – Langebrogadekvarteret – Langebro – Chr.havns Vold.

8 Holmen og Orlogsværftet – Flådens Leje – Nyholm – Quintus og øvrige Bastioner – Christiansholm og Arsenaløen – Langøen, Frederiksholm og Dokøen – Margretheholm.

9 Vestervold – Vesterport – De første udbrydere – Volden sløjfes – Vesterbros passage – Vestervoldgade – Tivoli – Banegårdene – H.C. Andersens Boulevard – Gyldenløvesgade – Banegårdsterrænets bebyggelse.

10 Nørreport og Nørrevold – Nørrevold sløjfes – Nørrevoldgade – Ørstedsparken – Israels Plads – Nørre Farimagsgade – Nørresøgade – Østerport – Østervold sløjfes – Østervoldgade – Botanisk Have – Østre Anlæg – Stockholmsgade – Østersøgade – Østbanegade – Kastellet – Langelinie.

11 Historisk oversigtsbind. Byens vækst, krige, brande, gadenavne samt tidstavler. Endvidere Litteraturfortegnelse til de enkelte områder – Topografisk register – Personregister – Kunstnerregister.

KØBENHAVN
før og nu – og aldrig

KØBENHAVN

før og nu – og aldrig

*En billedkavalkade
om København inden for voldene og søerne*

Redaktion og billedtekster
BO BRAMSEN

BIND 4

Nord for Strøget
Af ALLAN TØNNESEN

PALLE FOGTDAL

Indholdsfortegnelse

Nord for Østergade:

Ny Adelgade	7
Hovedvagtsgade	16
Peder Madsens Gang	20
Ny Østergade	26
Pistolstræde	46
Grønnegade	51
Store Regnegade	59
Kristen Bernikows Gade ...	62
Antonigade	87
Gammel Mønt	90
Gl. Mønt, lige numre	105
Christian IX's Gade	109
Gl. Mønt, ulige numre	114
Sværtegade	122
Pilestræde	126
Silkegade	135
Kron-Prinsensgade	140

Omkring Landemærket:

Møntergade	150
Klarebernerne	160
Vognmagergade	166
Brøndstræderne	174
Gutenberghus	181
Belysningsvæsnet	184
Gutenberghus fremturer ...	189
Springgade	196
Landemærket, ulige numre .	203
Landemærket, lige numre ..	213
Åbenrå	220
Rosenborggade	230
Tornebuskegade	235

Omkring Rundetårn:

Købmagergade	239
ulige numre	242
Regensen	256
lige numre	264
Rundetårn og Trinitatis ...	280
»Lille Købmagergade«	299
Kultorget	302
Hauser Plads	319
Sankt Gertruds Stræde	327
Frederiksborggade	331

Omkring Frue Plads:

Gråbrødretorv	338
Niels Hemmingsens Gade ..	353
Valkendorfsgade	358
Løvstræde	360
Skindergade	362
Store Kannikestræde	370
Krystalgade	386
Peder Hvitfeldts Stræde	402
Fiolstræde	405
Rosengården	410

Ud mod voldene:

Nørregade	419
Vor Frue Kirke	420
Universitetet	438
Omkring Frue Kirke	458
Daells Varehus	463
Bispetorget	469
Bispegården	473
Sankt Petri Kirke	481
Telefonselskabet	492
Folketeatret	497
Vestergade	510
Studiestræde	527
Sankt Peders Stræde	537
Larsbjørnsstræde	544
Teglårdstræde	547
Larslejrstræde	548

Kort

Generalkort:

Nord for Østergade	6
Omkring Landemærket	148
Omkring Frue Plads	336
Gaderne ud mod voldene ...	416

Specialkort:

Hovedvagtsgade anlægges ..	16
Ny Østergade anlægges	27
Pistolstræde udvides	46
Kr. Bernikows Gade udvides ..	69
Citygade-planen	70
Chr. IX's Gade anlægges ...	98
Berlingske Tidende	133
Kron-Prinsensgade anlægges ..	141
Brøndstræde-kvarteret	172

Gutenberghus' byggeri	194
Ældste Botaniske Have	388
Peder Hvitfeldts Stræde	402

Biografier

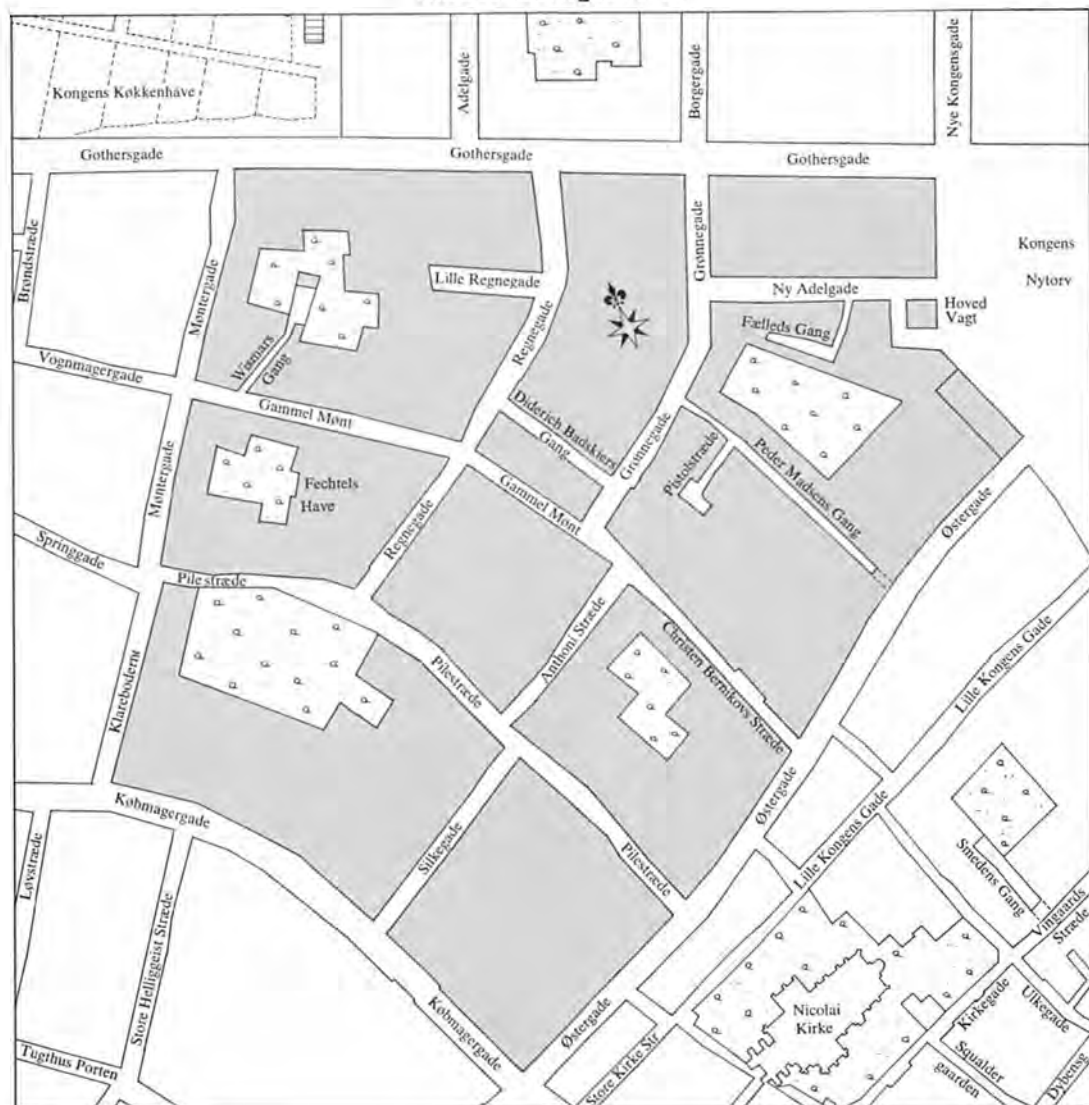
Ludvig Holberg	12
C. F. Tietgen	19
Eugen Jørgensen	44
Finn Birger Christensen	47
Axel Volmer	62
Rogert Møller	63
Chr. Arntzen	74
Erik Schiødt	79
A. Crome	80
Moritz Goldschmidt	82
Ove Giedde	92
Johan Nielsen	95
Carl Berling	132
Poul Kjærgaard	134
Alfred Møller	137
Chr. Ditlev Reventlow	140
Boye Junge	143
Preben Hansen	150
Søren Gyldendal	160
Bernhard Ingemann	181
G. B. Hagen	184
Egmont H. Petersen	189

Alf Cock-Clausen	192
H. P. Jacobsen	195
Holger Pind	204
Karsten Rønnow	210
Henning Hansen	235
Gottfried Becker	242
Chr. à Møinichen	246
Frederik Fabritius	266
Chr. Hansen d.Y.	305
Francis Zachariae	308
O. Gundlach-Pedersen	314
Conrad Hauser	319
Corfitz Ulfeldt	340
Harald Langberg	351
Georg Bestle	364
Jørgen Elers	374
Ole Borch	378
Carl Petersen	384
G. F. Hetsch	399
Vincent's Lerche	425
J. C. Krieger	441
Peder Malling	447
Vilh. Lauritzen	466
Jens Ingwersen	497
H. W. Lange	499
Rolf Schroeder	535
Christopher Valkendorf	538

Bind 4 beskæftiger sig – ligesom bind 3 – udelukkende med »Gammel-København«, altså den del af byen, der lå inden for 1500-tallets befæstning. Her er en af de bedst bevarede husrækker i området, Gråbrødretorv nr. 1-13. Fot. 1970. – Bymuseet.

Nord for Østergade 1757

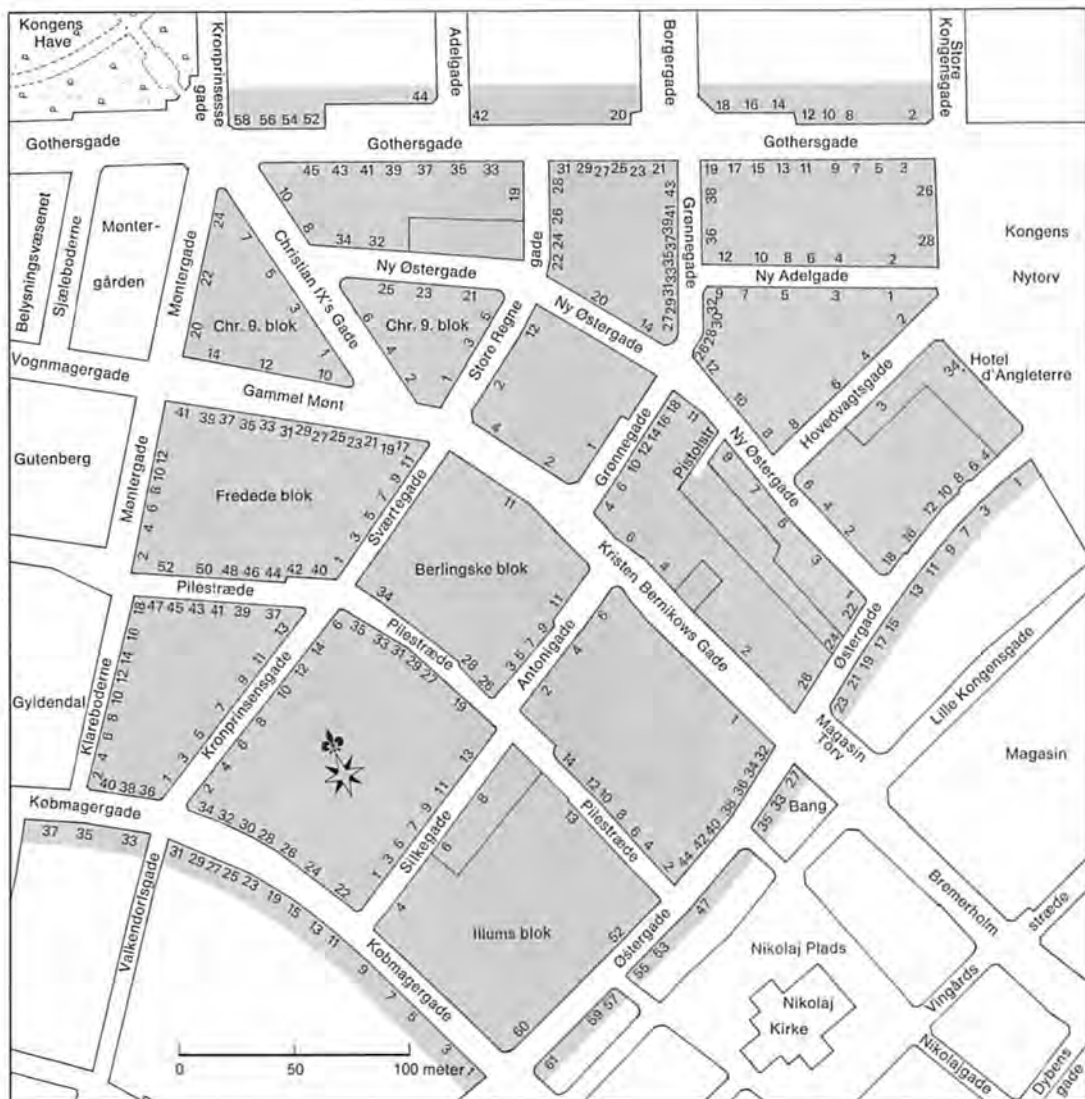

Som indholdsfortegnelsen angiver, er dette bind opdelt i fire områder, der tilsammen viser Gammel-København nord for Strøget. Som start på hvert afsnit bringes et kort af området, som det så ud i 1757, og et tilsvarende fra 1986. Her er området mellem Østergade, Gothersgade, Møntergade, Klareboderne og Købmagergade. Man ser de længst forsvundne store haver, af hvilke dog d'Angleterres have eksisterede til 1873 og Fichtels have til 1906. Endvidere talrige, senere nedlagte »gange« og endelig Pistolstræde, som er den eneste overlevende og endda moderniseret i vore dage. – Kort af Chr. Gedde 1757. Tegning af Arne Gaarn Bak 1986.

Næste side:

Her er samme område ca. 225 år senere. Stærkest markerer områdets nye, bredere gader sig. 1785-anlægelsen af Kron-Prinsensgade (støvet således, for ikke altid at blive forvekslet med Kronprinsessegade). Første etape af Ny Østergade gennem Peder Madsens Gang samt Hovedvagtsgade, anlagt 1873. Anden og tredje etape af Ny Østergade fra 1907 i forbindelse med Christian IX's Gades anlæggelse. Endvidere Kristen Bernikows Gades udvidelse i 1901 og forlængelse gennem den udvidede Gammel Mønt 1907-09. Fra 1900-60 har Illum erhvervet den nederste højre blok, Berlingske Tidende den midterste blok, hvorimod Berlingskes tidligere naboblok er på vej til total fredning. – Kort af Arne Gaarn Bak 1986.

Samme område 1986

Ny Adelgade

Middelalderbyens befæstning med volde, palisader og voldgrave fulgte i alt væsentligt linien *Vester Voldgade-Nørre Voldgade-Gothersgade*, dog således, at den snorlige Gothersgade blev en udretning af Østervolds gamle forløb (se bind 5). Den bøjede således af ved Møntergade og nåede efter flere knæk frem til den gamle Østerport, dvs. til Østergades udmundning i det senere Kongens Nytorv.

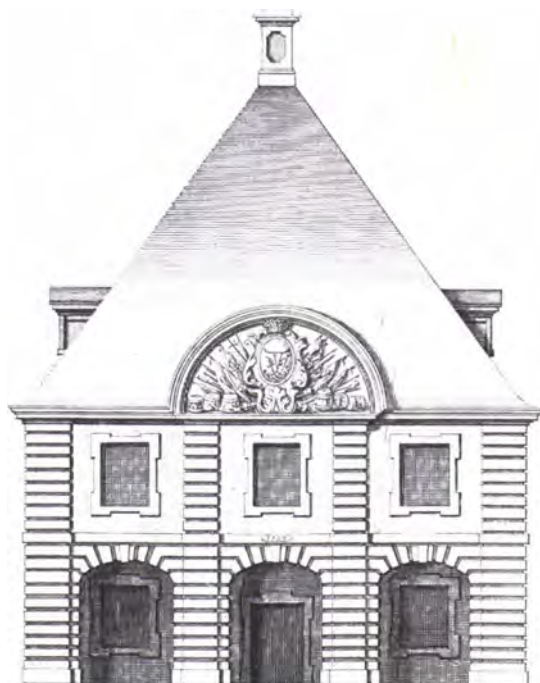
Ny Adelgade går dels hen over, dels uden for den nævnte grænse. Der er altså tale om et anlæg, som hører til i tiden før de store byplan- og byudvidelsesarbejder, der

Scene fra Kongens Nytorv 1807. Gaden til højre for Hovedvagtten er den i dette afsnit omtalte Ny Adelgade, som var opstået omtrent samtidig med Kongens Nytorvs anlæggelse (se bind 5), og som førte ned til den langt ældre Grønnegade. Til venstre for Hovedvagtten var der kun en smøge. Her var det, at Hovedvagtsgade senere skulle blive anlagt (se side 16) langs Hotel d'Angleterres nye fløj. Akvarel af C. W. Eckersberg 1807.–Kobberstiksamlingen.

Den sidste rest af Grønnegade-Teateret

Teaterbygningen i Lille Grønnegade bestod kun i 16 år, og det er sørgeligt lidt, vi ved om den. En enkelt bygningsdel synes dog at have overlevet i en lang periode. Thomas Overskou skriver i forordet til sin teaterhistorie fra 1854: »... kun kan man af dens sidste rest: en nummereret logedør, som af hr. tapetfabrikør Fraenkel er funden i det ham tilhørende hus i Lille Grønnegade (nr. 8), slutte, at der er anvendt større omhu på bygningens smukke udstyr, end man skulle fristes til at antage af de omstændigheder, hvorunder den blev opført, thi denne dør viser endnu spor af, at den på siden mod gangen har været malet som gardiner i festons: en luksus, der aldrig er bleven anvendt i teatret på Kongens Nytorv«.

Hovedvagtsbygningen på Kongens Nytorv var en af torvets tidlige bygninger. Den var opført 1680, men blev nyopført i den her gengivne form i 1723-24. Den husede byens militære vagtkorps, som gjorde tjeneste her med skiftende vagttider. Hovedvagtten, der havde musikkorps, må ikke forveksles med Livgarden, der udelukkende var kongehusets livvagt. Se i øvrigt bind 5, hvor Kongens Nytorv er omtalt. – Kobberstik i Thurahs Hafnia Hodierna 1748.

blev påbegyndt under Christian 4. og først fuldført under Christian 5. Den helt regulære karré mellem Ny Adelgade, Kongens Nytorv, Gothersgade og Grønnegade viser da også, at gaden er resultatet af en byplan, og ikke er selvgroet som de nærliggende gader i middelalderbyen. Matrikulært kom den i øvrigt også til at høre under det nye *Sankt Annæ Øster kvarter*.

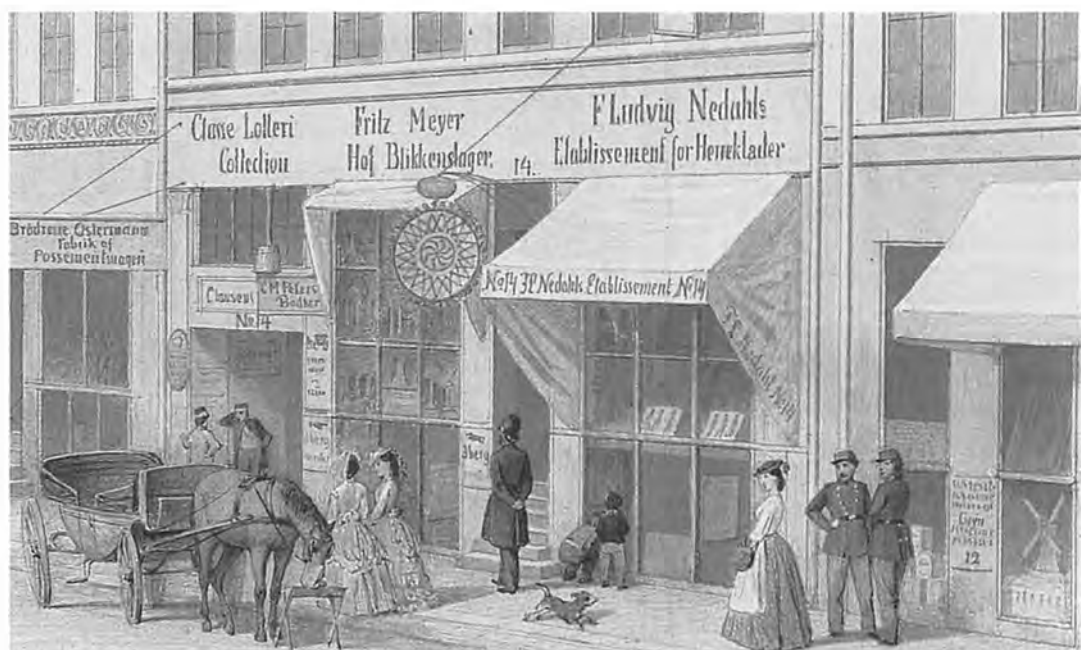
Den nye gade ses allerede på *Axel Urups* generalplan fra 1649 (se bind 5), og den blev også gennemført efter hans plan, men tilsyneladende først mod slutningen af 1600-tallet. Det trak nemlig ud med Østervolds udretning. Gaden må dog senest være etableret i 1680, da *Hovedvagtten* på hjørnet ved Kongens Nytorv blev opført (se bind 5 om Kongens Nytorv).

Den nye gade fik først navnet *Lille Grønnegade*, da den udmundede i den middelalderlige Grønnegades forlængelse. Det var en nærliggende, men ikke særlig opfindsom løsning af navnespørgsmålet.

Den store pest, der ramte København, med over 22.000 dødsfald i 1711 begyndte faktisk i Lille Grønnegade, hvor en trompeters kone var den første, som døde af

Ny Adelgade set fra Kongens Nytorv med Hovedvægten til venstre og Brdr. Andersens Herremagasin på hjørnet. Her lå den kendte forretning fra 1867, til den i 1918 flyttede til Østergade (bind 3). Den var startet i Grønnegade 27 i 1850 (se side 56). Xylografi fra 1870. – Bymuseet.

Ny Adelgade 14 med possementmageri, lotterikollektion, hofblikkenslager og herreklæder. Bemærk de store udstillingsvinduer, som var en nyhed i sidegaderne. Anonym tegning ca. 1860. – Bymuseet.

pestbylder. Derimod blev gaden hverken ramt af de store ildebrænde eller af bombardementet 1807. Alligevel er der intet levnet fra den ældste tid. De ældste bygninger i vore dage er dem, der erstattede det nedenfor omtalte Grønnegade-Teater i nr. 6-10. De blev alle opført omkring 1738, og har i deres nuværende skikkelse med murede gavlkviste bevaret meget af karakteren af den tids byggeri, selv om f.eks. kvisten på nr. 10 er påbygget i 1980 i forbindelse med indretningen af det nu så velkendte *Galleri Asbæk*. Også på den anden side af gaden ligger et hus, der har fået gavlkvist; det er nr. 7, opført 1793. Det var et fint, klassicistisk hus, indtil det omkring 1978 fik påsat den dominerende kvist, der harmonerer dårligt med resten af facaden.

Som nævnt hed gaden oprindelig Lille Grønnegade, og det var endnu dens navn, da *Grønnegade-Teateret* lå her 1722-38, men allerede på Geddes kort fra 1757 optræder det nye navn *Nye-Adel Gade*. I øvrigt brugtes de to navne i flæng i en lang periode.

En af det gamle Københavns mange snævre og blinde »gange« tog sit udgangspunkt i nr. 6 på Ny Adelgades sydside. Det var »*Fælles Gangen*«, også kaldet »*Prammandens Gang*«, der bøjede af mod vest bag ejendomme i Ny Adelgade til nogle småhuse langs med den store have,

Til venstre:

Fælles Gangen, der ses på kortet side 6, havde sin udgang i Ny Adelgade indtil 1873. Den lå i nr. 6 med et meget lille hus ovenpå. Tegning ca. 1870. – Bymuseet.

Til højre:

Hjørnet af Ny Adelgade og Grønnegade med endnu eksisterende 1800-tals bebyggelse. Fot. omkring 1900. – Bymuseet.

Ludvig Holberg (1684-1754). Norskfødt forfatter. Senere professor. Adlet som baron. Ugift livet igennem. Holbergs rolle i dette bind er hans dominerende pionérgerning i dansk teaterhistorie. Hans indsats hører først og fremmest til omkring Kongens Nytorv, hvor han brød igennem som skuespilleforfatter med ikke mindre end 25 komedier i årene 1722-26, alle skrevet til det nyoprettede, private komediehus i Lille Grønnegade, nuværende Ny Adelgade. Teateret gik økonomisk dårligt og måtte lukke allerede inden Københavns brand 1728. Efter Christian 6.s tronbestigelse 1730 blev al teaterunderholdning bandlyst; først i 1746, da Frederik 5. var kommet på tronen, begyndte det rige teaterliv, som har holdt sig siden, koncentreret om det i 1748 af Nicolai Eigtved opførte kongelige teater på Kongens Nytorv. På dette tidspunkt var Holberg 64 år gammel og havde kun 6 år tilbage af sit liv. Til den nye kgl. scene skrev han kun få nye komedier, men til gengæld er hans repertoire fra 1720'erne siden blevet spillet tidligt og silde på Det kgl. Teater, hvor stykkerne har bevaret deres friskhed og fornøjelighed. I nyere tid er de gamle forestillinger også blevet genstand for nyopsætning og film- og TV-bearbejdning. Det er med god grund, at den ene af statuerne foran teateret på Kongens Nytorv forestiller Holberg.

der hørte til det senere *Hotel d'Angleterre* (se kortet side 16), og som i øvrigt fulgte den gamle voldlinie. Prammandens Gang var anlagt af den ofte omtalte rentemeester *Henrik Müller* og eksisterede til 1873.

Når navnet Lille Grønnegade endnu huskes, skyldes det først og fremmest, at det var her, den første danske skueplads *Grønnegade-Teateret* lå. Initiativtagerne var mærkeligt nok to franskmænd, af hvilke den ene var tidligere dekoratør ved Hofteatret, senere værtshusholder, vinhandler og kok m.m. Det var *Étienne Capton*, der efter i nogle år at have givet marionetspil, tyske komedier og tillige offentlige »assembléer« i Gjethuset på Kongens Nytorv, i 1720 fik privilegium til at spille komedier, og han opførte derfor en teaterbygning i Lille Grønnegade. Pengene hertil skaffede han bl.a. ved at pantsætte privilegiet til generalmajor *H. J. Arnoldt*.

Teateret lagde ud i begyndelsen af 1722 med franske og tyske komedier, gøgl og offentlige fester. Det gik ikke alt for godt, og først, da han senere på året gik i kompagniskab med en anden franskmænd, skuespildirektøren *René Montaignu*, der havde fået privilegium på at opføre komedier i det danske sprog, kom teateret til at opleve sin storhedstid. Den 23. september 1722 åbnedes *Den danske Skueplads* med en oversættelse af Molières »Gnieren« (Den Gerrige), og snart efter fulgte *Ludvig Holbergs* stykker, skrevet for dette teater: »Den politiske Kandestøber«, »Den Vægelsindede«, »Mester Gert Westphaler«, »Jean de France« og »Jeppe på Bjerget«, alle opført i teaterets første leveår.

Teateret var en enkel bindingsværksbygning, der lå, hvor Ny Adelgade 6-10 nu findes. Som det fremgår af plakaten på side 13, var der desuden indgang fra Go-

thersgade. Huset var i to etager med kvist, 17 fag langt og otte alen dybt. Med sit parterre, sin balkon, galleri og loger kunne det rumme 450-500 tilskuere. De fornemste og dyreste pladser var for øvrigt på selve scenen.

Til at begynde med var publikums interesse stor; hele den første sæson kunne teateret glæde sig over fulde huse, vel nok ikke mindst takket være Holbergs i den danske teaterhistorie enestående indsats. Stykkernes popularitet skyldtes bl.a. de talrige hentydninger til aktuelle københavnske forhold, personer og lokaliteter, som tilskuerne straks kunne genkende. Men trist nok var publikums interesse ikke af varig art. Billetpriserne var temmelig høje, og selv dette enestående opbud af original dansk dramatik kunne ikke bære teateret i det lange løb. Det var nødvendigt tillige at afholde offentlige maskera-der, hvor der opvartedes med te, kaffe, chokolade og forskellige former for spil. Og selv om Holberg også de følgende år leverede nye skuespil som »Den 11. Juni«,

I 1984 fejrede Postvæsenet 300-års dagen for Holbergs fødsel med denne tegning af Vilh. Marstrand, der refererer til en lille anekdote om Holberg og to officerer.

Førrige side:
Grønnegade-Teateret, der blev nedlagt 1728 kort før byens første, store brand, lå i Lille Grønnegade nuværende Ny Adelgade. Dette udsnit af et stik i Hafnia Hodierna 1748 viser de to forgrundsbygninger ved Kgs. Nytorv. – Bymuseet.

Fra Grønnegade-Teaterets tid 1722-28 findes endnu enkelte plakater bevaret. Her er plakaten fra premieren på Holbergs »Mester Gert Westphaler«, opført 28. oktober 1722 af en kreds studenter, der kaldte sig »Kongelig Majestæts Acteurs« efter at have optrådt for kong Frederik 4. på Københavns Slot. Det er en titel, som studenterrevyskuespillerne i vore dage med kongelig tilladelse har opretholdt. – Teatermuseet.

De ved
Kans Kon. Majest. særdeles Naade
Privilegerede Danske

ACTEURS

Nabne atter i Dag Onsdagen den 28 October
Deres Theatrum ved at forestille paa det Danske
Sprog et artig og fornøieligt Skue-Spil

Om

Mester GERT WESTPHALER

Eller

Dend meget talende BARBEER.

Som nøstigen her i Kiøbenhavn er componeret.

Prisfen for dem / som finde Behag udi at bivaane dette Skue-Spil / er saaledes indrestet /

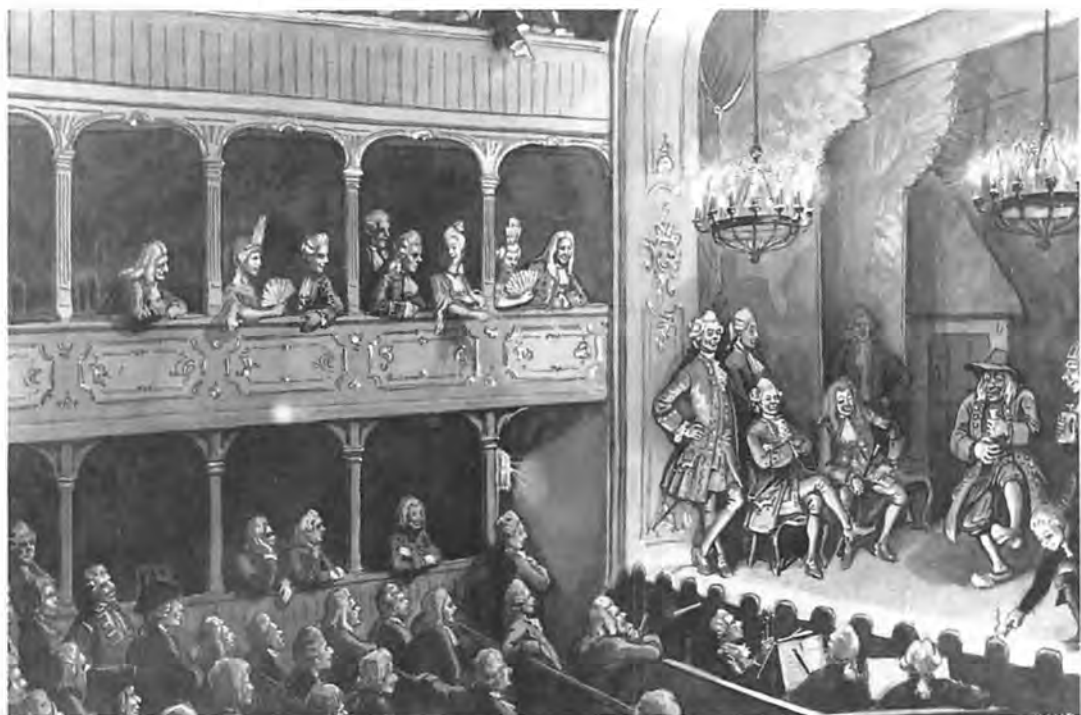
Hver Person betaler paa Theatro	1 Sletbaker
Udi en af de mellemste Loger	1 Sletbaker
Udi de underste Loger	3 Mark
Par Terre	2 Mark
Paa Galleriet	1 Mark

For en heel Loge betales som for 4 Personer.

De Stands Personer / som vilde behage at beoere dette Skue-Spil med deres Nærvoerelse / ombedes allernduyngst at lade dem / som ere udi deres Ltroie / udeblive.

Vigemaade ombedes de / som forlange een heel Loge , at adressere sig til
Mr. Montagu / boendes i Gøtters Gaden nest ved Comedie-Huset.

Theatrum er paa det sædvanlige Sted i Grønnegaden / saa kand og Liebhaberne igleantem Borten i Gøtters-Gade indlades ;
Begyndelsen skeer præcise Kløkken 5 / at det Kløkken
7 kand have Ende.

Skønt der ikke eksisterer autentiske billeder fra det privatdrevne Grønnegade-Teater, har teatertegneren Rasmus Christiansen omkring 1910 haft det indfald at søge at vise, hvordan teateret kan have set ud omkring 1723, da det oplevede sin bedste tid. Der var højst plads til 500 tilskuere, heraf 200 på gulvet og resten på galleriet og i logerne. Dog blev de fineste gæster placeret på selve scenen. Der var forestilling to gange om ugen fra kl. 17-19. På tegningen ses Holberg i forreste loge og på scenen student Gram som Jeppe på Bjerget. – Tegning på Teatermusæet.

PÅ DENNE GRUND STOD
THEATRET I LILLE GRØNNEGADE
DEN FØRSTE DANSKE SKUEPLADS
FOR HVILKEN LUDVIG HOLBERG
SKREV SINE KOMEDIER
1722-1728

Inskription i Ny Adelgade til minde om teateret.

»Barselstuen«, »Det arabiske Pulver«, »Julestuen« og »Maskerade«, var det økonomiske resultat for sløjt. Capijon måtte absentere sig på grund af gæld, og det skulle ikke hjælpe på teaterets økonomi, at maskerade i 1724 blev forbudt på grund af uønsket hasardspil, som bevirkede, at de eksisterende offentlige lotterier led tab. I løbet af de første fem år af teaterets levetid gik det fallit ikke mindre end fire gange.

Holbergs produktion af skuespil tog efterhånden af, og det er symptomatisk, at det sidste af hans stykker, der blev opført den 25. februar 1727, var »Den danske komedies ligbegængelse«. Han havde øjensynlig taget bestik af udviklingen og draget konsekvensen. Selv tog han det med fatning. Han skriver til sin imaginære læser: »Jeg undrer ikke, at det gør dig ondt på det offentliges vegne, men hvorfor det gør dig ondt på mine, indser jeg ikke, da jeg nu er fri for urolighed, avind og det møjsommelige arbejde, jeg, så længe skuepladsen stod, med mit helbreds og evners opofrelse idelig opfordredes til.«

Montaigu holdt ud til det sidste, men i 1728 overtog teaterets kreditor, general *Arnoldt* teateret, og den 8. oktober blev scenen indtaget af en fransk skuespillertrup. 12 dage efter udbrød Københavns store ildebrand. Ilden blev ganske vist standset to husblokke fra teateret, men tiden var ikke mere til komedie og maskerade. Og med

Christian 6.s tronbestigelse 1730 og det straks efter følgende forbud mod skuespilopførelser, var der sat et punktum for den danske skueplads, som kom til at gælde i mange år.

Capions teaterbygning blev stående endnu nogle år, men i 1737 blev den købt til nedrivning, og året efter opførtes nr. 6, 8 og 10, der som ovenfor omtalt stadig eksisterer.

På gadens modsatte side bestod hele arealet langs den senere Hotel d'Angleterres have og rundt om hjørnet til Grønnegade af én ejendom, som i 1647 var blevet udlagt til rigsadmiral *Ove Giedde*. I 1653 tilhørte grunden rentemester Henrik Müller, som udstykkede den i ni lodder, hvoraf han selv ejede en del endnu i 1680. Henrik Müller har vel ladet dem bebygge med lejevåninger langs gaderne og herunder anlagt »gangen«. Den begrænsedes af tre ejendomme, og en af disse blev i 1681 solgt til prammand *Svend Andersen*, efter hvem den blev overtaget af svigersønnen, prammand *Niels Christensen*. Heraf gangens navn. Men de fleste huse i Prammandens Gang lå på den nordligste ejendom. Den tætte bebyggelse, der grænsede op til *Det ahlefeldtske Palæs* have (d'Angleterre), blev først udstykket i små, selvstændige ejendomme ca. 1730.

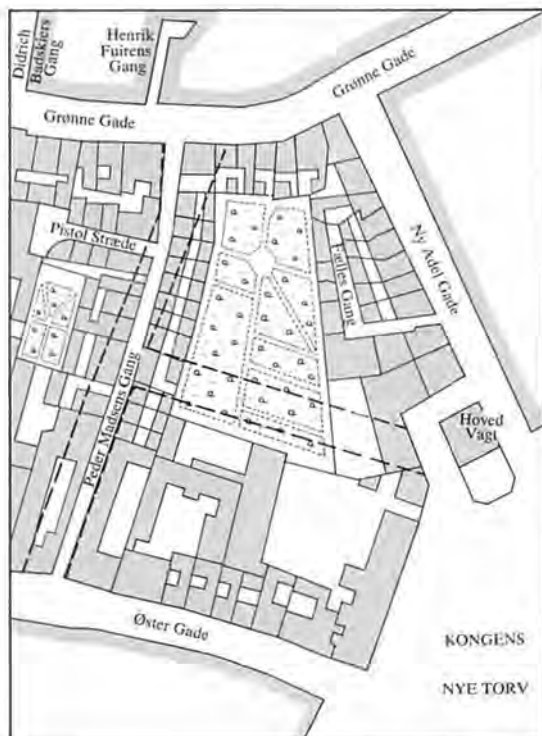
Ny Adelgade førte i de følgende 150 år en stille og upåagtet tilværelse, uberørt af brande og bombardement. Men den begyndende saneringsmani skulle komme til at sætte sit mærke på gaden. I 1873 opkøbte *Det københav-*

Postvæsenet fejrede Grønnegade-Teaterets start i 1722 med dette frimærke. Det gamle teater var i 1972 forudsætningen for, at den danske skueplads kunne fejre sit 250-års jubilæum.

På baggrund af den naturlige interesse, der knytter sig til Danmarks første, rigtige teater, er der gjort talrige forsøg på at identificere og rekonstruere detaljer fra forskellige huse i Grønnegade for at dokumentere teaterets indretning. Disse tegninger fra forrige århundrede må ikke tages for pålidelige billeder. – Det kgl. Bibliotek.

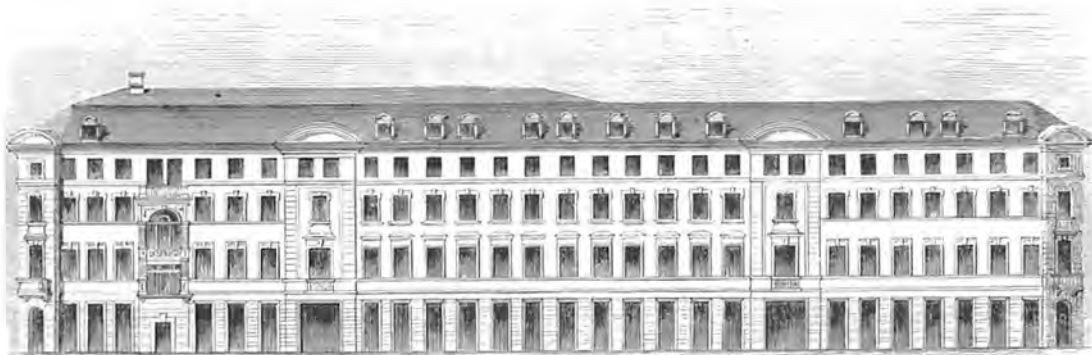
I forbindelse med anlæggelsen af Ny Østergade gennem Peder Madsens Gang (se side 21) opstod også Hovedvagtsgade. Da man i 1872 havde besluttet at llytte Hovedvagten på Kongens Nytorv (bind 5), blev det fristende for samme byggekonsortium tillige at bore sig igennem området bag Hovedvagten, og via d'Angleterres gamle have at nå frem til den samtidig anlagte Ny Østergade og her skabe et helt nyt boligkvarter. Og det skete, som kortet til højre viser. – Situationsplaner 1757 og 1985, tegnet af Arne Gaarn Bak 1985.

ske Byggeselskab, som er nærmere omtalt nedenfor, syv ejendomme, hvorefter syv nye bygninger nærmest Kongens Nytorv blev opført, ligesom Prammandens Gang blev nedlagt (se kortet ovenfor). Selskabets planlagte byggeprogram var afsluttet i 1876, da man havde fået opført nr. 3, 5, 7 og 9 samt nr. 10, 12 og 14. Bygningerne langs gadens sydside blev opført efter tegninger af arkitekten *Ludvig Fenger* og sluttede sig helt til den »europæiske« retning, der kom til at præge alle selskabets opførte bygninger.

Hovedvagtsgade

Det københavnske Byggeselskab var stiftet i 1872. Initiativtageren var *C. F. Tietgen*, Privatbankens direktør og manden bag utallige fusionerede industri- og servicevirksomheder. Tietgen skrev selv herom i sine erindringer: »Fra flere sider blev jeg opfordret til at sætte mig i spidsen for ombygningen af *Peder Madsens Gang*, Pistolstræde og de omliggende grunde, hvor febersygdomme altid fandt rigelig næring.

I lang tid vægrede jeg ved at efterkomme disse opfordringer, indtil jeg en dag løst henkastede, at hvis det kunne lykkes at få en af mine modstandere, f.eks. Bille, til

at være direktør for selskabet, ville jeg være med til dannelsen af et sådant«. Det må bemærkes, at Hovedvagtsgades anlæggelse *ikke* var med i Tietgens oprindelige plan.

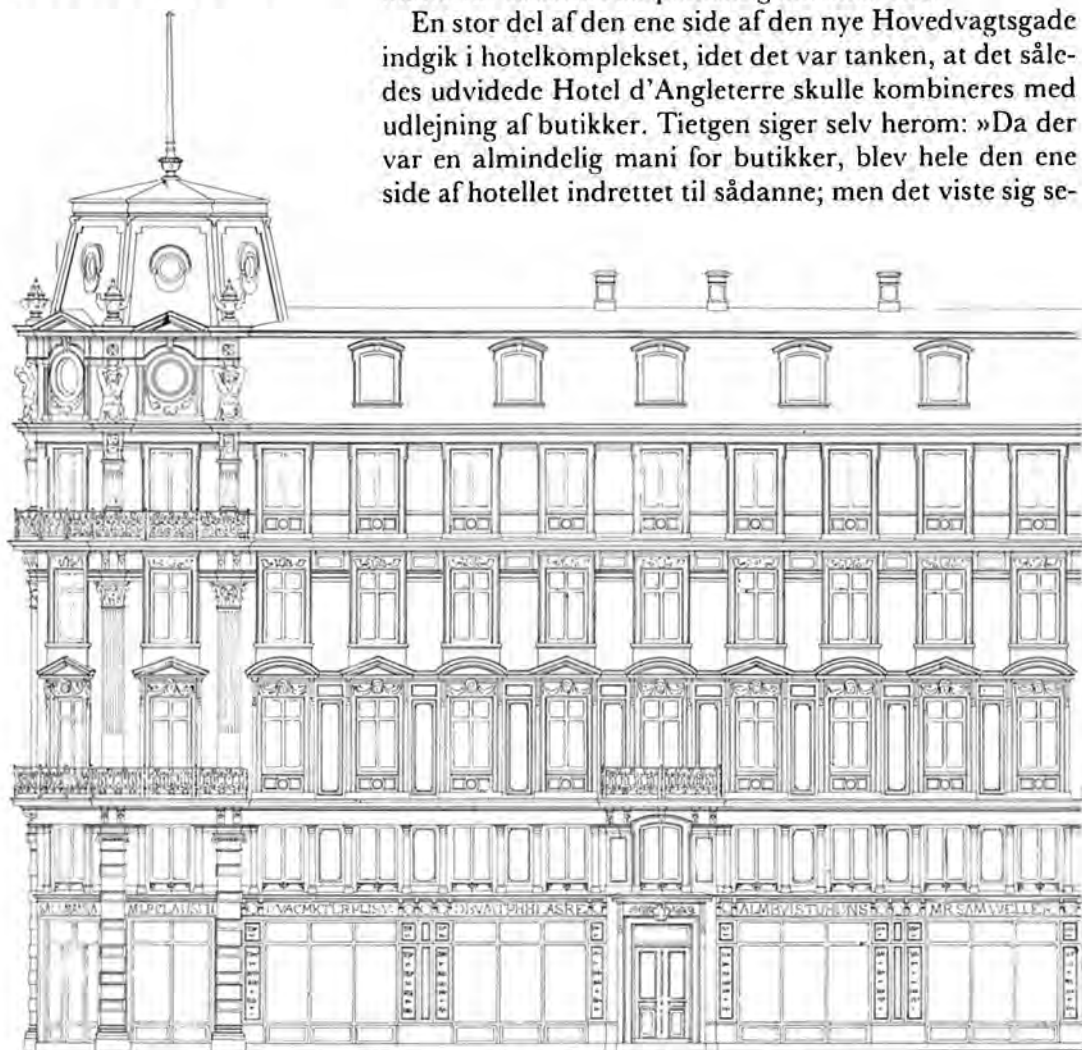
C. St. A. Bille havde i en årrække været udgiver af det overvejende nationalliberale »Dagbladet«, og havde heri rettet hårde angreb mod Tietgen og hans virksomheder. Bladet afhændede han i 1872 og indledte derpå sin politiske løbebane. Men han indvilgede desuden i at overtage posten som direktør i Tietgens byggeselskab. De øvrige stiftere var alle fremtrædende folk: etatsråd *L. P. Holmblad*, brygger *J. C. Jacobsen*, højesteretsadvokat *C. Liebe* og lensbaron *T. Reedtz-Thott* samt arkitekten *F. Meldahl* som

Hotel d'Angleterre led indtil 1873 af at være for lille. Anlæggelsen af Hovedvagtsgade samme år medførte, at der kunne opføres en hel fløj langs den nye gade med værelser til hotellet, som fortsat bibeholdt sin facade mod Kongens Nytorv (se bind 5). – Ill. Tidende 1872/73.

På den modsatte side af den nye Hovedvagtsgade opførte arkitekt *L. Fenger* i 1870'erne i hele gadens længde dette hus som sin arkitektoniske drøm om tidens Napoleon 3.-arkitektur, omplantet til København. Bygningen dominerer fremdeles gadebilledet. – Arkitektens egen tegning i Kunstakademiets Bibliotek.

Kulminationen i Hovedvagtsgades højre side var hjørnetårnet med store støbejernsaltaner og et væld af stuk om de runde tårnvinduer. Det er her, restaurant Victor holder til i vore dage. – L. Fengers tegning i Kunstakademiets Bibliotek.

bygningskyndig rådgiver. Arkietegningen gik til at begynde med fint, ikke mindst fordi de forskellige selskaber, Tietgen var involveret i, sikrede sig store aktieposter.

Der forelå allerede en plan, udarbejdet af murermester C. Wienberg, som selskabet overtog, dog med enkelte meget afgørende ændringer, som blev godkendt af borgerrepræsentationen samme år. Den vigtigste ændring gik ud på, at der skulle anlægges en ny, 20 alen bred gade fra midten af den nye Peder Madsens Gang (Ny Østergade) og ud til Kongens Nytorv, og samtidig skulle gaden *Bag Hovedvagten* nedlægges. Dermed var *Hovedvagtsgade* for første gang kommet på papiret.

Selskabet fik købt de nødvendige ejendomme, bl.a. Hotel d'Angleterre, der med sin store have i karreens midte var essentiel for planens gennemførelse.

En stor del af den ene side af den nye Hovedvagtsgade indgik i hotelkomplekset, idet det var tanken, at det således udvidede Hotel d'Angleterre skulle kombineres med udlejning af butikker. Tietgen siger selv herom: »Da der var en almindelig mani for butikker, blev hele den ene side af hotellet indrettet til sådanne; men det viste sig se-

ner, at der blev for mange, og lejen måtte årlig sættes ned både for disse og for butikkerne i Hovedvagtsgade».

Selskabet løb dog ind i økonomiske vanskeligheder. Projektet med Hovedvagtsgade og den nedenfor beskrevne fornyelse af Peder Madsens Gang blev dyrere end beregnet, og der måtte udstedes nye aktier. Men man klarede sig igennem og nåede i alt væsentligt at afslutte byggeprogrammet inden for den fastsatte tidsramme. I 1876 stod Hovedvagtsgades nye bygninger færdige, herunder de tre på gadens nordside, nr. 4, 6 og 8 samt hjørnet ved Kongens Nytorv. Arkitekten var også her *Ludvig Fenger*, der i sit byggeandragende havde redegjort for den bærende tanke: at bygningsrækken skulle fremtræde som en arkitektonisk helhed!

Efter sin bemærkelsesværdige indsats fratrådte Bille som direktør og afløstes på denne post af Ferdinand Meldahl. Meldahl var anføreren af den ene af tidens herskende arkitektoniske retninger: *europæerne*. Han søgte og fandt sin inspiration uden for landets grænser, først og fremmest i Napoleon 3.s *Paris*, der indtil 1871 havde været stedet, hvor store og brede boulevarder var blevet anlagt, ofte gennem gamle bydele, og hvor imponerende bygninger i ny-renæssance og ny-barok var blevet opført i et utroligt antal.

Til venstre:

Hjørnet af Hovedvagtsgade og Ny Østergade, fotograferet omkring 1950. Huset blev højt priset ved opførelsen, senere fordømt som parvenu-stil. Men i dag finder man det morsomt og tidstypisk, og det kan godt ende med, at det en dag bliver fredet.
– Hassing.

Til højre:

Den nu mere end 100 år gamle hjørnebygning står ret uændret. Dog har man måttet fjerne de store hjørnealtaner både på 1. og 3. sal. – Fot. John Jedbo 1986.

C. F. Tietgen (1829-1901).

Bankdirektør. Forældreløs. Fra 14-års alderen kom han i manufaktur lære i Odense. Han rejste derefter til Manchester, og blev her i 5 gode år og oplevede den blomstrende, engelske liberalisme. Han arbejdede for et dansk firma. Hjemme igen etablerede han sig som grosserer. Da man i 1857 skulle vælge en direktør for
(fortsættes)

(fortsat)

den nystiftede Privatbank, blev den indflydelsesrige kreds af stiftere hurtigt enige om at vælge den 28-årige Tietgen, hvis navn resten af hans liv forblev knyttet ikke blot til Privatbanken, men også til de mange virksomheder, han som bankmand var med til at stifte eller fusionere. Først og fremmest DFDS, De danske Spritfabrikker, Sukkerfabrikkerne, Kryolitfabrikken og KTAS. Her i bogen er det dog hans indsats på det topografiske område, der interesserer. Han kom ikke med til at opføre *Privatbankens* bygning ved Børsen, for den blev først bygget kort efter hans død, men planen var dog hans (bind 1). Mere markant tegner den barnløse mands indsats sig i fuldførelsen af *Marmorkirken*, som var hans livs imponerende indsats for egen regning i hans modne alder (bind 6). Rent kommerciel var derimod hans andel i *Det københavnske Byggeselskab*, der stod bag Hovedvagtsgades og Ny Østergades anlæggelse i 1870'erne, og bag Palægades anlæggelse i 1902 (bind 6). Hans samlede indsats medførte, at den nye gade bag Tivoli omkring 1910 fik navnet *Tietgensgade*, og gadens fortsættelse over banegraven bag Hovedbanegården blev samtidig døbt *Tietgensbroen* (bind 9).

Anlæggelsen af Hovedvagtsgade og opførelsen af dens huse blev en svag københavnsk genklang af disse vældige anlæg i udlandet, men inspirationen var tydelig nok. Ludvig Fenger havde virket som konduktør for Meldahl, og man tør formode, at denne har øvet en væsentlig indflydelse på projektets udformning.

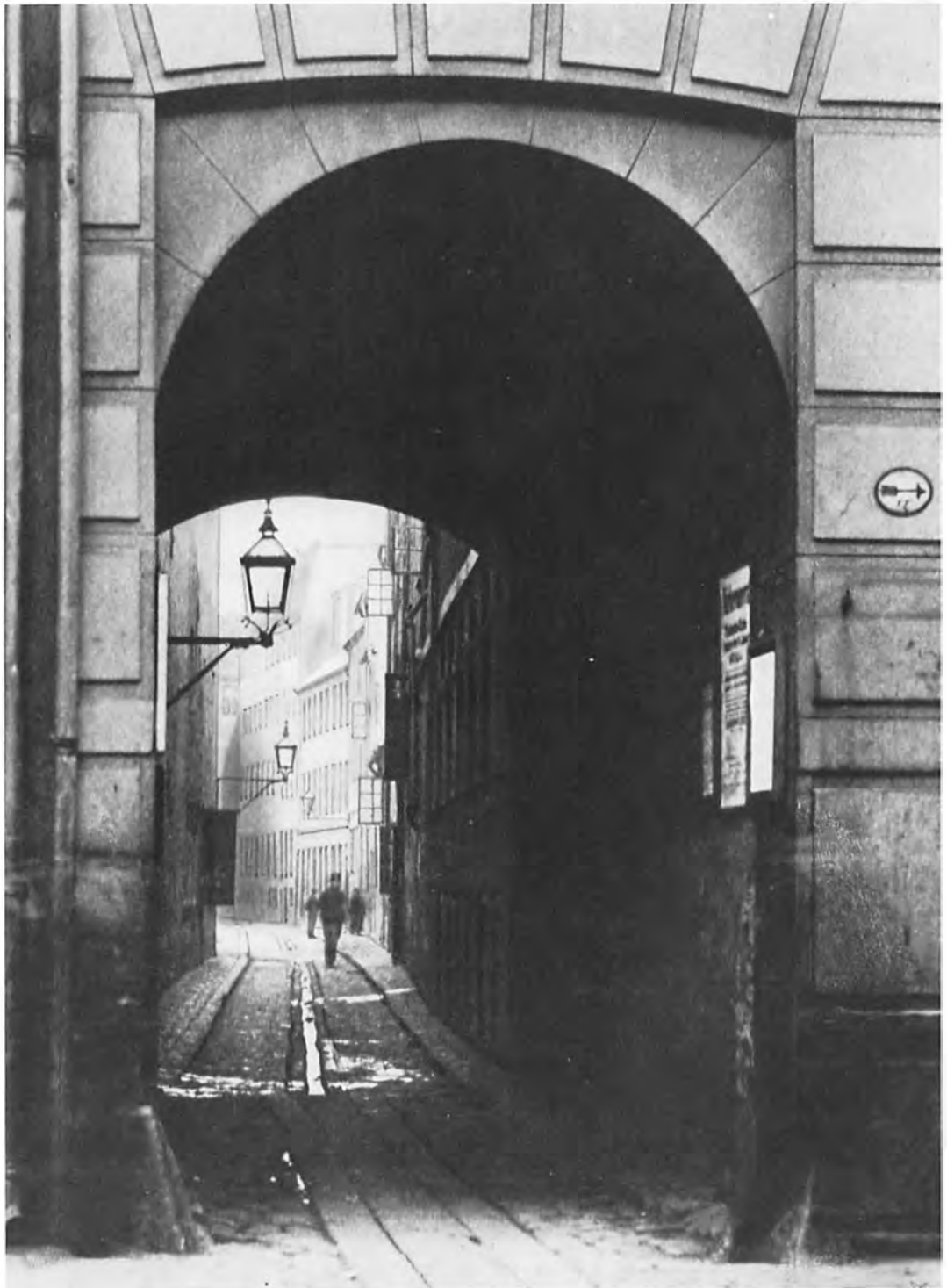
I øvrigt tyder meget på, at det var Meldahl der, efter at selskabet også havde skabt *Søtorvet* (bind 10), var ansvarlig for, at det efter disse hektiske år indstillede yderligere byggevirkosomhed og koncentrerede sig om at sælge ud af sine ejendomme. Den sidste blev solgt 1917, og to år efter opløstes selskabet.

Peder Madsens Gang

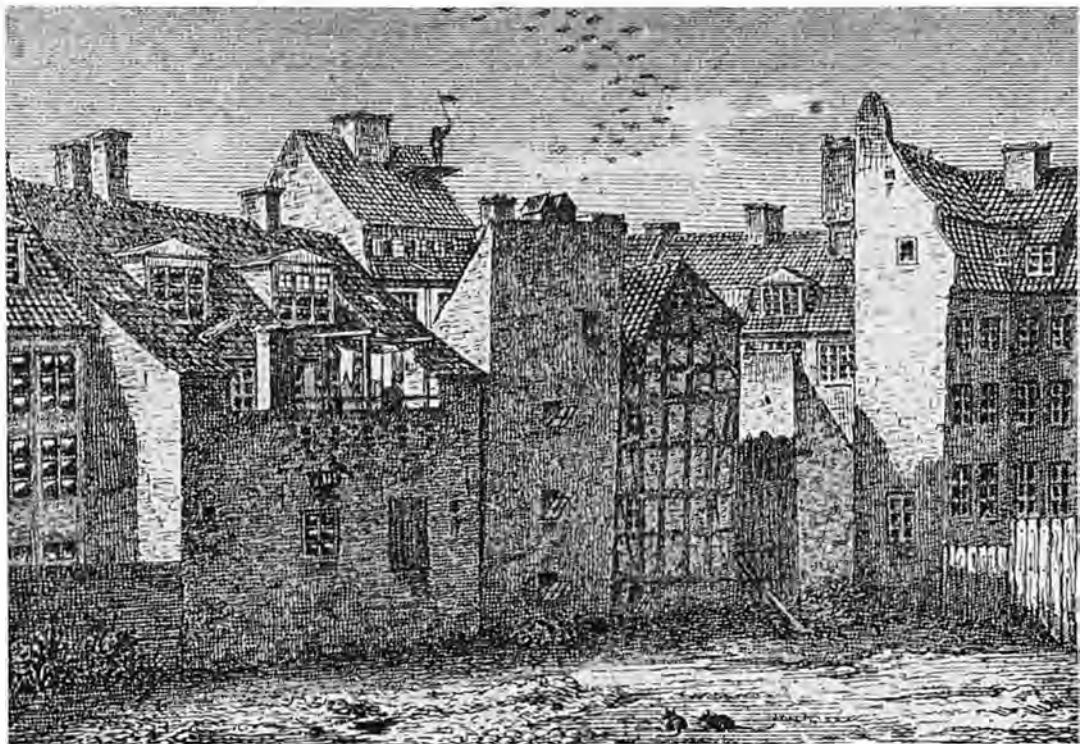
Nu kommer vi til fornyelsen af Peder Madsens Gang, som var det sociale element i Tietgens projekt vedrørende både Hovedvagtsgade og den kommende Ny Østergade.

De mange »gange«, der prægede København endnu i forrige århundrede, gik for de flestes vedkommende tilbage til 1600-tallet. Deres anlæggelse var baseret på ren spekulation. Det var normalt foregået på den måde, at en grundejer havde anlagt et smalt stræde midt ned gennem en langstrakt grund og ladet opføre boder – små legehuse – langs dette stræde. Undertiden opførtes også baghuse, og det siger sig selv, at det i alle tilfælde måtte blive små huse med utilfredsstillende lys- og luftforhold, hvad der ikke skulle blive bedre, når husene senere forhøjedes med flere etager som byens andre huse. Oftest var »gangene« såkaldte »endeløsstræder«, altså blinde gyder, uden gennemgående færdsel. Dette var dog ikke tilfældet med den kendteste af dem, *Peder Madsens Gang*, om hvilken mindet endnu lever. Den tog sin begyndelse i Østergade og udmundede i Grønnegade.

Peder Madsen var en anset borger, brygger, kæmner og rodemester. Han omtales i disse egenskaber i begyndelsen af 1600-tallet og optræder endnu i 1627. Han ejede en større grund i Grønnegade, hvis bagland op mod nuværende Hovedvagtsgade han udstykkede til boder. Senere hen fortsatte han med at anlægge *Pistolstræde* som en blindtarm til den oprindelige gang. Forbindelsen til Østergade etableredes først, da ejeren af en ejendom i denne gade, *Erhardt Trompeter*, kom ind i billedet. Hans grund strakte sig bagud til Peder Madsens huse, og han

Gennem det gamle Svane Apoteks port i Østergade 20 kunne man indtil 1873 gå ind i en af Københavns mest berygtede, meget smalle gyder, der langs to usle rækker af små rønner førte helt op til Grønnegade, og som havde Pistolstræde som en blindtarm på venstre side, kort før Grønnegade. Det var den i 1800-tallet så ofte omtalte Peder Madsens Gang (se kort side 16). – Fot. ca. 1870 fra Bymuseet.

Her er bagsiden af de usle rønner i øverste ende af Peder Madsens Gang, set fra d'Angleterres nedlagte have, som derfor uden meget besvær i 1873 kunne transformeres til Hovedvagtsgade. Anonymt stik fra ca. 1870. – Det kgl. Bibliotek.

Næste side:

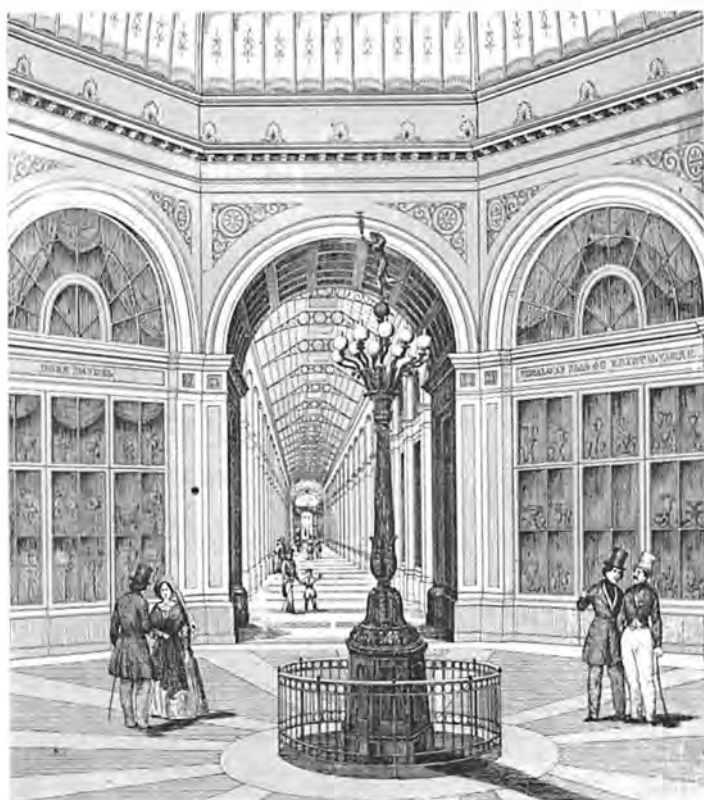
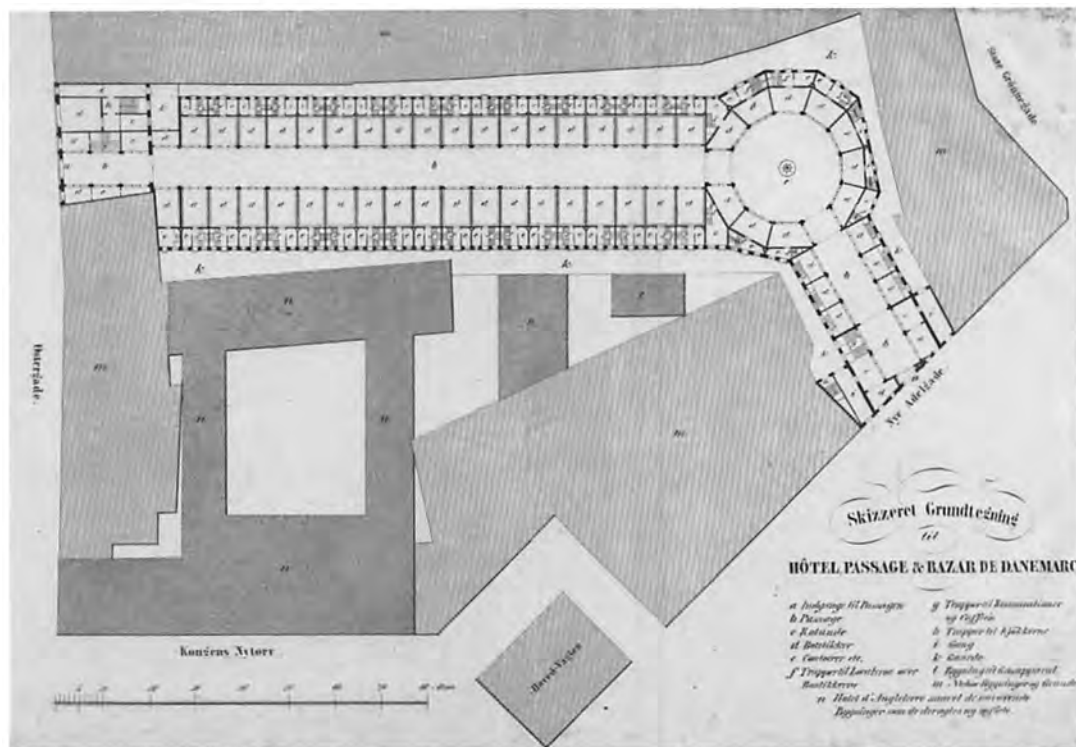
Peder Madsens Gang havde navn efter en 1600-tals købmand, og gangen stammede fra hans tid og havde været betragtet som slum allerede ved 1700-tallets begyndelse. Den var skånet ved brandene både i 1728 og 1795. Endnu i 1800-tallets begyndelse holdtes der 26 køer i gyden. Børnedødelighedsprocenten var 75, og gydens hovederhverv var prostitution. Xylografi af Bernhard Olsen. – Ill. Tidende 1872/73.

fandt på at fortsætte boderne på sin grund. Forbindelsen til Østergade og gydens navn var i hvert fald en kendsgerning i 1634, hvor »Peder Madsens Gang på Østergade« omtales i et testamente til de fattige af Kirsten, Jens Andersen Drabanters.

Det er klart, at det fra begyndelsen var fattige folk, der boede i Peder Madsens Gang. Boligerne var usle, og de sanitære forhold ringere end andre steder i byen på grund af sammenklumpningen. Og naturligvis holdt også lyssky personer – kriminelle og prostituerede – til her. Det var tilfældet i 1600-tallet, og lige til gyden blev udslettet. Bordellerne var dog blevet lukket i 1869.

Adgangen til Østergade skete gennem porten i en ejendom, senere kendt som *Svane Apoteket*, og i 1675 skrev ejeren, grevinde *Else Parsberg*, til den almægtige førsteminister *Peder Griffensfeld*: »Jeg taledede vel et par ord forgangen med Eders højgrevelige Excellence, om at han ville være så god og være mig behjælpelig med at jeg måtte lade lukke Peder Madsens Gang, eftersom der kun bor skarns folk, de fleste der er, og er ikke nyttig til andet end til at skjule mange skarns folk, som når de gør klammeri på gaderne, da retirerer sig derind, og pladsen har jeg ladet købe til min gård, men har dog ladet tale med borgmester og råd derom, som jeg tror nu vel at er sket. Jeg

Aldrig: Diskussionen om nedlæggelsen af Peder Madsens Gang stod på i flere årtier, og der fremkom mange forslag til at gøre ende på denne skamplet på den pæne Østergade. Den initiativrige pionér på xylografiens område, Andreas Chr. Flinch (1813-72) udsendte i en af sine almanakker fra 1846 dette forslag, som gik ud på at skabe en bazarpassage i en arkade, indrettet i den gamle gyde. Den skulle starte i Østergade 20, men – som kortskitsen viser – have et knæk lidt før Grønnegade og føres ud i Ny Adelgade. Tegningen nederst viser et kig fra den cirkelrunde rotunda i passagens knæk ned gennem den ca. 70 m lange passages indgang fra Østergade 20. Xylografier 1846. – Bymuseet.

Aldrig: Der var en af Flinchs samtidige, der beskæftigede sig med samme plan, og han havde alle forudsætninger for at løse opgaven. Det var arkitekt H. C. Stilling, der kort forinden havde tegnet alle pavillonerne til Georg Carstensens Tivoli fra 1843 (bind 9), og som omtrent samtidig arbejdede med planer til Carstensens Casino-Teater i Amaliegade (bind 6). Han – der var specialist i jern- og glaskonstruktioner – udarbejdede i kontakt med Flinch det her viste forslag, men ingen af de to initiativtagere kom nogen vegne med deres planer. Først i 1873 kom planen om Ny Østergade og Hovedvagtsgade igennem. Tegning af Stilling. – Øregård.

Næste side:

Anlæggelsen af Ny Østergades første etape fra Østergade 20 til Grønnegade blev gennemført som et dristigt spekulationsprojekt af C. F. Tietgens og Ferdinand Meldahls nystartede »Det københavnske Boligselskab«. Deres projekt omfattede også Hovedvagtsgade. Det drejede sig i første omgang om at få nedrevet alle de elendige rønner i Peder Madsens Gang, idet man ved udvidelsen af det snævre stræde simpelt hen skrællede hele den ene side væk for at skabe en moderne, bred gade. Første fase gennemførtes i 1873-76. Der var dengang endnu ingen planer om at skabe en ny og vigtig trafikåre. Anden fase i gadens fortsættelse igangsattes først 30 år senere, da Christian IX's Gade-kvarterets anlæggelse var kommet i gang 1906. Så brød man igennem den store blok mellem Grønnegade og Store Regnegade (og ødelagde for stedse de to gamle gaders særpræg). Derfra kunne man fortsætte ad den blinde Lille Regnegade og ved endnu et mindre gennembrud nå frem til den nye Christian IX's Gade og derfra ud til Gothersgade. Den lange procedure er vist i billeder på de følgende sider. I løbet af ca. 85 år er gadebilledet endnu ikke færdiggjort, for 2. og 3. etape var et kommunalt arbejde. – Situationskort 1757 og 1986 af Arne Gaarn Bak.

har og bedet kommandanten, at når han har den ære at tale med Eders Excellence at han da ville tale derom«.

Else Parsberg har åbenbart købt nogle af de nærmeste småhuse og ønsket at inddrage dem som gård eller have i sin ejendom ud til byens hovedstrøg. Hun har næppe haft tanke om en total nedlæggelse af »gangen«, selv om argumentationen kan minde om saneringsfortalernes 200 år senere. I hvert fald fik hun ikke noget ud af sin henvendelse. Porten med adgang til Peder Madsens Gang bestod, til det hele blev ryddet i 1875.

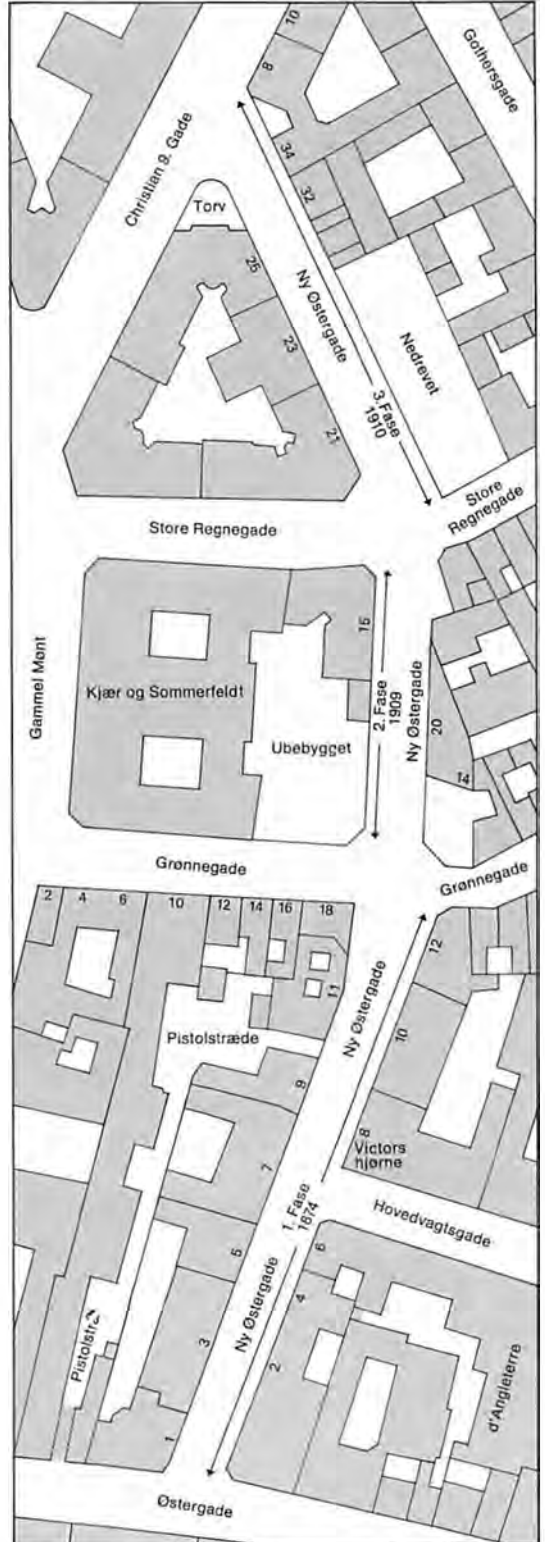
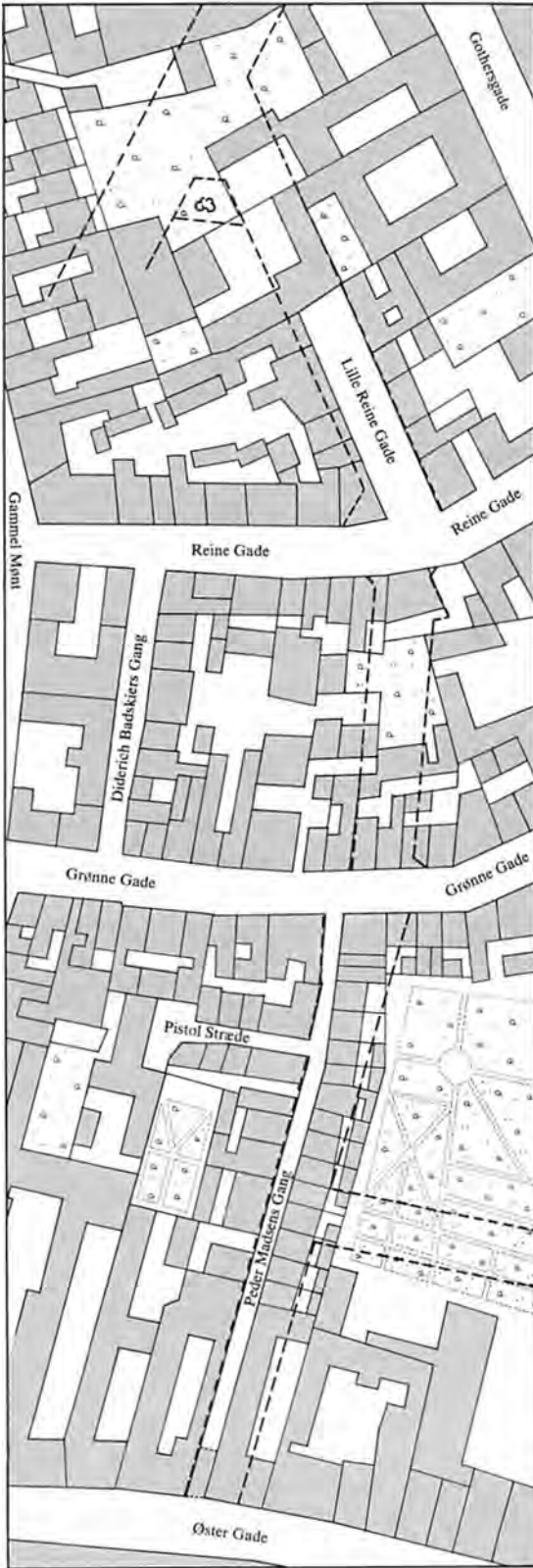
Fra 1782 rummede forhuset mod Østergade det nævnte Svane Apotek, hvis laboratorium vendte ud til Peder Madsens Gang, og i øvrigt bestod det første stykke af »gangen« af sidebygninger til de to gårde, der flankerede indgangen.

Et af de få minder, der er tilbage om Peder Madsens Gang, er et relief udført i terracotta, der sad over indgangen til nr. 6. Det er udført i *Staius van Dürens* værksted i Lübeck, hvorfra bl.a. et par tilsvarende terracottareliefer på Køge Rådhus stammer. Værkstedet virkede i første halvdel af 1500-tallet, og det er derfor ikke tænkeligt, at den statelige mandsperson i en bladkrans, som reliefet viser, skulle være et portræt af Peder Madsen selv eller nogen anden beboer i strædet. Der er tydeligt nok tale om en udsmykning fra et hus ældre end Peder Madsens Gang. Baretten, klædedragten, hår- og skægmoden viser klart hen til 1500-tallets første halvdel. Lægen *F. F. Ulrik* kunne i 1872 fortælle, at »den forrige ejer fandt stenen i en skarndyngte blandt andet skrammel i husets kælder og lod den indmure der (over indgangsdøren). Beboerne siger, at det forestiller Peder Madsen, men det er rimeligvis et værtshusskilt«.

Efter kolera-epidemien i 1853 var befolkning og myndigheder omsider blevet lydhøre over for argumenter om sanering. Ikke mindst gjorde *F. F. Ulrik* i 1872 opmærksom på den overordentlige hyppighed, hvormed tyfus optrådte i Peder Madsens Gang. Få år senere var Peder Madsens Gang udslettet som et led i den tietgenske byfornyelse. Byen led intet kulturelt tab herved.

Ny Østergade

Peder Madsens Gang havde med sine sundhedsfarlige forhold længe været en torn i øjet på velmenende borgere, mens byens styre havde forholdt sig helt passivt. En af de første, der alvorligt beskæftigede sig med en sane-

»Peder Madsens
portræt«

Dette terracotta-relief sad indtil sløjfningen af Peder Madsens Gang over indgangsdøren til nr. 6. Beboerne i gaden mente, at det forestillede Peder Madsen selv. Relieffet, der må være udført i Statius van Dürens værksted i Lübeck i første halvdel af 1500-tallet, er dog langt ældre end både brygger Peder Madsen og den efter ham opkaldte gang. Sådant har en adelsmand set ud på Christian 3.s tid med lige afskåret hår og sjerprydet baret. Det er ikke godt at vide, hvor det oprindeligt har haft sin plads, men det har ikke været noget helt almindeligt hus. Det findes nu på Nationalmuseet. Tegning af Peter Linde.

ring af den usle gyde, var xylografen *A. Flinch*, som i den af ham udgivne almanak årgang 1846 offentliggjorde et projekt til sløjfning af gangen og dens huse, og som i stedet foreslog etablering af en overdækket forretningsgade. Flinch havde her virkelig fingeren på pulsen. Den slags arkader var kendt som noget helt nyt i Europas storbyer. De kan stadig ses i London, Paris, Bruxelles og Milano og er med deres glastag og detaljerede konstruktioner i støbejern særdeles charmerende. En sådan butiksgade ville have givet den da endnu indeklemte og retarderede fæstningsby et skub fremad mod de moderne europæiske storbyers række.

Flinch havde regnet med at skulle bruge noget af d'Angleterres have til projektets udførelse. Han har derimod ikke udnyttet Peder Madsens Gangs naturlige udløb i Grønnegade, men ført sin butiksarkade ud i Ny Adelgade. I underetagen var der over 50 små butikslokaler.

En perspektivtegning af arkitekten *H. C. Stilling* synes ikke umiddelbart at have noget med Flinchs projekt at gøre, da der hos Stilling indgår to øvre etager, der synes at have været tænkt indrettet til boliger. Måske markerer Stillings tegning en senere udvikling af Flinchs projekt.

Flinch indbød til aktietegning til projektets virkeliggørelse, og det lykkedes ham også i løbet af få dage at få tegnet aktier på det kalkulerede beløb, 260.000 rdl., men Københavns Magistrat afslog Flinchs ansøgning om at få eneret på anlægget, og det bevirkede, at aktionærerne besluttede at lade sagen falde. Trist nok! Butiksarkaden ville have været morsom at have i dag, og den kunne vel have forhindrede de ødelæggelser, som den senere videreførelse af *Ny Østergade* afstedkom.

Men Peder Madsens Gang blev liggende som en stadig udfordring for menneskevenner og entreprenante folk. Til den første gruppe hørte lægen F. F. Ulrik, der i mange år havde søgt at åbne offentlighedens øjne for sammenhængen mellem sygdom og dårlige boligforhold, og som nu i tidsskriftet *Hygiejniske Meddelelser* i 1872 offentliggjorde en længere artikel om Peder Madsens Gang. Det hedder heri: »På mig selv har det altid virket overordentlig nedstemmende at se på den ene side af Svancapotekets port i en ustandselig strøm drage forbi alt, hvad vi besidder af luksus, forfinelse og rigdom, medens, inden for samme, usunde boliger, nød og kummer er nær ved at decimere en ulykkelig befolkning«.

Der var ingen rørlægning, og alt spildevand måtte bortledes ad en rendesten midt i gaden, herunder også

Løsningen på Peder Madsens Gang kom først, da man i 1873 havde revet nr. 18-22 ned i Østergade og skrabede gyden ren, sådan som kortskitsen på side 27 viser. På hvert hjørne opførtes et pragthus i Napoleon 3.-stil. Hermed skabtes den første etape af den nye gade; den nåede kun til Grønnegade, hvis tre ejendomme for enden allerede var dødsdømte, hvis man ville fortsætte gaden. – Ill. Tidende 1875/76.

Her er samme kik, da man forlængst havde fortsat Ny Østergade helt ud til Christian IX's Gade og erstattet den højre 1873-bygning med det nye Svanen Apotek fra 1935 (bind 3). – Fot. 1948. Hassing.

Branden 1728

Fra den 20. til den 22. oktober rasede branden. Over halvdelen af hovedstaden blev ødelagt, ca. 1.700 huse, fem kirker, Universitetet samt flere skoler og hospitaler. Mellem 14.000 og 20.000 mennesker stod uden tag over hovedet. En enorm genopbygningsindsats forestod. Det blev påbudt, at de nye huse skulle opføres af grundmur, men der blev kun bygget få huse efter disse strenge regler. Først da det i 1731 blev tilladt at opføre forhuse af bindingsværk, som var langt billigere, kom der gang i byggeriet. I årene 1732-36 opførtes 1.137 bindingsværkshuse, heraf 441 gadehuse, mens der i samme periode kun blev opført 799 grundmurede huse, hvoraf 538 var gadehuse. Nu var det meste af byen genopført, og kravene til nybyggeriet kunne atter strammes. I 1737 blev det påbudt, at gadefacaderne skulle være af grundmur, mens bygningernes øvrige sider fortsat kunne opføres af bindingsværk. I løbet af 1700-tallet blev et stort antal af de bindingsværksfacader, der var blevet opført 1732-36, omsat til grundmur. Sådanne udskiftninger giver sig oftest til kende ved irregulær afslutning af gavlenes bindingsværkskonstruktion.

afløbet fra en kostald med 22-26 køer i baghuset til nr. 7. Ulrik var i 1871 blevet medlem af et udvalg nedsat af borgerrepræsentationen med henblik på »at tage under overvejelse, hvad der kunne gøres til forbedring af de sanitære forhold i Peder Madsens Gang«. Udvalgets betænkning foreslog samme år, at Peder Madsens Gang blev udvidet fra de berygtede 5 alen til 20 alens bredde.

Det er i dag klart, at den bedste og enkleste løsning af problemet Peder Madsens Gang ville have været, at bystyret opkøbte de usle ejendomme og nedrev dem. Grundene kunne så have været tillagt de tilstødende ejendomme med en klausul om, at de ikke måtte bebygges. Men tiden, der på mange måder var bemærkelsesværdig usentimental, tillod ikke en så enkel løsning, og Magistraten tog i hvert fald ikke skridt i den retning. Nej, skulle der rives noget ned, var der mulighed for at opføre noget andet; der kunne altså tjenes penge. Og her trådte de entreprenante til.

Den første var malermester *A. J. C. Riise*, der i 1871 tilbød kommunen at anlægge en ny, 20 alen bred gade i stedet for Peder Madsens Gang. Formuende folk som grosserer *D. B. Adler* og brødrene *M. H.* og *J. H. Bing* støttede Riise, hvis plan i 1872 syntes at skulle kunne gennemføres. Men så fik nogle af hans økonomiske støtter kolde fødder, og Riise måtte opgive sit projekt.

Nu meldte *A. Flinch* sig atter på scenen med sit 25 år gamle butiksgadeprojekt fra 1846. Han nåede at indkalde til stiftende generalforsamling i et aktieselskab, men døde forinden, hvorfor også dette initiativ led skibbrud.

Også murermester *C. Wienberg* havde meldt sig som interesseret. Han fik i 1872 sluttet overenskomst med kommunen om, at han skulle købe ejendomme, anlægge en 20 alen bred gade og opføre en ny, sammenhængende bebyggelse. Men samtidig arbejdede større folk end murermesteren med sagen, og samme år trak han sig tilbage fra projektet til fordel for *C. F. Tietgens* netop oprettede Kjøbenhavnske Byggeselskab, der er omtalt side 16.

Selskabet begyndte sin virksomhed med at erhverve Hotel d'Angleterre og tilstødende grunde, herunder naturligvis hele Peder Madsens Gang, men ikke Svane Apoteket, der ejedes af apoteker *Alfred Benzon*, og gennem hvis port adgangen var til Peder Madsens Gang. Tietgen siger herom i sine erindringer: »En fejl var det, at ikke Svaneapoteket også blev købt; men det var nærmest Bille (selskabets direktør), der ikke kunne modstå fristelsen til at sige Alfred Benzon ubehageligheder«. Svane Apoteket

Da Ny Østergade i 1875 var nået til Grønnegade, tog man en pause på 30 år. Først i 1908 tog kommunen en dyb indånding og brød en fortsættelse af gaden gennem den store husblok mellem Grønnegade og Store Regnegade. Det var de tre huse til venstre, nr. 19, 21 og 23, der måtte falde. Tegning af J. L. Ridter 1905. – Bymuseet.

Man er i fuld gang med at bryde vej for Ny Østergades forlængelse fra midten af Grønnegade til midten af Store Regnegade. Det er nr. 19 og 21, der falder. Det lille nr. 23 er allerede væk. Nr. 25 blev nedrevet i 1960'erne, men nr. 27 overlever som et af den skamferede Grønnegades smukkeste huse (se side 56-57). – Fot. 1965 fra Bymuseet.

De tre huse i Grønnegade er faldet, og man gnaver sig videre gennem baggårde og småhaver. Det er baghusene i Store Regnegade, der anes i baggrunden. – Fot. 1908 fra Bymuseet.

Så er man igennem. Her er den nye gade, set fra Store Regnegade-siden. Inden længe skal de triste husstumper sminkes med gavlreklamer. – Fot. 1908 fra Bymuseet.

Ja, man er igennem, og selv om der ser farligt ud på de resterende facader til begge sider, har man travlt. Linje 7 sættes ind allerede i 1907. Her har fotografen stået ved Store Regnegade og set tilbage på det ældste og pæneste stykke af gaden fra 1873. – Foto 1918 fra Bymuseet.

Den første fase af Ny Østergade var en privat entreprise, og her havde man tørret pænt op efter sig. Fase 2 og 3 var som nævnt et kommunalt anliggende, og det offentlige giver sig altid god tid. I flere generationer vænne- de man sig til det lasede gade- billede. – Fot. 1940 fra Stadsin- genjörens Arkiv.

Selvfølgerlig kan man fjonse lidt op på bindingsværksgavlene ved Grønnegade og anlægge parkeringspladser på de åbne arealer, der ikke passer til gadeføringen. Folk skal jo se på dette syn i mange år, før arrene i gaden heles. – Polfoto 1976.

Omkring 1980 lykkes det arkitekterne Paul Erik Lønne og Ejvind Draiby at klare dette lille attrap-arrangement i det vanskelige hjørne ved Grønnegade. Lønne kaldte bygningen til venstre for »Old City-House« og forsyner den med arkade for at kunne opnå en acceptabel husbredde. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1985.

blev dog nedrevet, og en ny bygning af samme navn opført på hjørnet af Østergade og Ny Østergade.

Byggeselskabets formål var »at erhverve byggegrunde, derpå at opføre bygninger, afhænde eller udleje disse samt udføre andre, dermed beslægtede anlæg og foretagender, som bestyrelsen måtte vedtage«. Det ses tydeligt, at det ikke var tænkt som noget velgørende foretagende; eventuelle hensyn i retning af forbedring af folkesundheden gennem nyt boligbyggeri er i hvert fald ikke udtrykt i formålsparagraffen.

Ved valget af navnet på den nye gade, *Ny Østergade* blev der ikke udvist større opbud af fantasi. Det var Det københavnske Byggeselskab selv, der i 1874 foreslog dette navn. Stadskonduktør *Krak* gik stærkt ind for, at den kom til at hedde *Peder Madsensgade*, men mindelserne om den gamle slumbebyggelse var åbenbart for stærke, og bystyret besluttede sig for det af selskabet foreslåede, mere farveløse navn. Det havde oven i købet hidtil været anvendt på den yderste ende af Store Kongensgade. Denne strækning blev derfor samtidig omdøbt og kom til at hedde Store Kongensgade som den øvrige del af gaden.

Apoteker Benzon stod som nævnt selv for opførelsen af den ene hjørnebygning ved Østergade, der strakte sig næsten helt hen til den samtidig anlagte Hovedvagtsgade, og hvortil han anvendte arkitekt Johann Schrøder. Den vestlige hjørnebygning, som i vore dage ejes af Fogtdals Forlag, opførtes af byggeselskabet. Det er dog uklart, hvem selskabet benyttede som arkitekt. De følgende ejendomme på Ny Østergades vestside, nr. 5, 7 og 9 opførtes for selskabet af arkitekterne *Ove Petersen & Vilhelm Dahlerup*, makkerparret bag flere store byggerier, men nok mest kendt for opførelsen af Det kgl. Teater. De tre ejendomme blev opført som et sammenhængende kompleks i fire etager og med fælles midtparti. Dette blev placeret lige ud for Hovedvagtsgades udmunding som point-de-vue fra Kongens Nytorv.

Hermed var selskabet nået frem til Pistolstræde, og det er givet, at man gerne havde fortsat, men tilsyneladende stødte man her på en ejer, der ikke ville sælge, i hvert fald ikke til en pris, som selskabet kunne acceptere. Derfor eksisterer Pistolstræde og hjørnet af Grønnegade endnu i dag.

På den østlige side af Ny Østergade fulgte efter Svane Apotekets sidebygning hjørnet af Hovedvagtsgade med afslutningen på Dahlerups og *Georg Møllers* hotelkompleks. Strækningen mellem Hovedvagtsgade og Grønne-

I serien af landsdelsmærker bragte Postvæsenet i 1976 dette motiv fra Ny Østergade.

Det mest ramponerede stykke af den nye gade er endnu i 1960'erne strækningen mellem Grønnegade og Store Regnegade. Men den lokale befolkning er i alle tilfælde taknemlig for midlertidige parkeringspladser. Fot. 1965. – Stadsingeniørens Arkiv.

gade bebyggedes af den samme arkitekt, som havde leveret tegningerne til denne karrés øvrige gader, Ludvig Fenger, og er holdt i samme stil. Taghøjden blev gennemløbende, hjørnerne forsynedes med tårnpartier og kviste og facaderne med pilastre og halvsøjler. Helhedspræget forstærkedes ved gennemgående gesimsbånd, ligesom støbejernsbalkoner og vinduernes afdækninger udnyttedes til at opbygge det fælles arkitektoniske udtryk. Også skulpturel udsmykning i form af karyatider, relieffer og guirlander hørte med til det arkitektoniske facadeudstyr. I dette århundrede er stukken dog temmelig brutalt barberet væk på den del af byggeriet, der ligger nærmest Grønnegade.

Det er dog hævet over enhver tvivl, at hvad enten det var Fenger, Dahlerup, Ove Petersen eller Georg Møller, der optrådte som arkitekter, så var det Ferdinand Meldahl, der var bestemmende for den arkitektoniske holdning, som det nye gadeanlæg blev præget af. Det var den forkætrede europæiske retning, hvis særkende er pudsede facader med en rig dekoration af klassisk-barok oprindelse.

I 1876, fire år efter projektets påbegyndelse, stod alle bygningerne færdige ned til hjørnet af Grønnegade. En imponerende præstation, der ikke mindst skyldtes Billes engagement og de indflydelsesrige bestyrelsesmedlem-

mers evne til at klare de kursfald, der indtrådte undervejs. Selskabet involverede sig ikke senere i byggerier i denne del af byen, men man havde samtidig opført det store *Søtorus-kompleks*. Bestræbelserne gik herefter – som nævnt under Hovedvagtsgade – ud på at få ejendommene solgt. Da det var sket, kunne selskabet opløses i 1919. Om salget skriver Tietgen i sine erindringer: »Ejendommene i Ny Østergade blev i sin tid solgt til grosserer *Carl Albeck*, der ikke har haft synderligt udbytte af dem; men dette synes nu at skulle blive bedre, da *Fisker og Volmer* allerede har påbegyndt arbejderne på gennembyrningen af Hovedvagtsgade og *Christen Bernikowsstræde*«. Det var det ambitiøse projekt til City-kvarteret, som Tietgen hermed nåede at kommentere kort før sin død i 1901 (se side 68).

Kommunalbestyrelsen havde ikke udvist større initiativ ved saneringen af Peder Madsens Gang, men havde stort set overladt alt til den private foretagsomhed. Ca. 30 år senere gik kommunen i spidsen med beslutningen om at videreføre den nye gade. Impulserne hertil kom dog udefra.

Der var fra Folketingets side taget nogle initiativer, som tilskyndede i denne retning. Allerede i 1887 blev der vedtaget en lov, hvorefter der fra statens side skulle kunne ydes økonomisk støtte til kommunerne til ombygning af usunde kvarterer. Loven fik på grund af de knappe

Her er nøjagtig samme vue ca. 20 år senere. Nu er arkitekt *Lønnes »Old City-House«* forlænget af en meget neutral bygning helt ned til Store Regnegade. En gavldekoration på den modsatte side søger at skabe lidt falsk atmosfære. Træer skjuler nu parkeringspladsen på venstre side. – Fot. John Jedbo 1986.

Store Regnegade set mod Gothersgade i 1900. J. L. Ridter har været her, ikke bare for at konstatere, at nr. 20 og 18 i midten af højre husrække – som allerede vist – må falde, når Ny Østergade føres igennem, men at gaden tillige kan fortsætte ad Lille Regnegade til venstre. – Bymuseet.

Det er lidt af en gave til Magistraten, at Ny Østergades 3. fase kan køre på frihjul gennem den nu glemte Lille Regnegade helt op til Christian IX's Gade. Her har fotografen stået i Lille Regnegade og set på de dødsdømte huse nr. 20 og 18 i Store Regnegade. Fot. 1908. – Bymuseet.

Ved hjørnet af Store Regnegade har man snuppet endnu et hus (se side 32), og lavet endnu en midlertidig parkeringsplads. Omkring 1980 løser man nænsomt hjørneproblemet. Fot. 1975. – Stadsingeniørens Arkiv.

Her er det samme hjørne 10 år senere. Det grimme hul er dækket på en nænsom måde. Men i sammenligning med billedet øverst på forrige side er der kun nr. 22, 24 og 26 tilbage, for hjørneejendommen ved Gøttersgade er fornyet allerede 1912. – Fot. Bent Krøyer 1985.

tidsfrister, der var sat, ingen reel virkning, og den blev afløst af en ny lov i 1898 med samme formål og med en låneramme på 2 mill. kr. til 3 %.

Det københavnske Byggeselskabs aktiviteter og Volmers og Fiskers Citygade-projekt fra 1896 havde også givet næring til en diskussion i offentligheden, der *dels* tog sigte på nedrivning af dårlige boliger og uheldige sociale miljøer, *dels* på etableringen af et forbedret gadenet. Denne diskussion kunne kommunen ikke i længden holde sig ude af, og i 1898 blev der derfor af borgerrepræsentationen nedsat et udvalg med det lange, men i enhver henseende fyldestgørende navn »Fællesudvalget angående ombygning af usunde og uheldigt bebyggede kvarterer og om tilvejebringelse af forbedrede færdselslinier i byen«. Det var især kvarteret omkring *Vognmagergade*, der var aktuelt, men udvalget blev også rådspurgt i en række konkrete sager, der kom op i borgerrepræsentationen. Der fremkom i disse år et stort antal projekter til gadegennembrud og gadeudvidelser, og de havnede alle på udvalgets bord. En del måtte opgives, mens andre blev prioriteret højt, først og fremmest en direkte og forbedret forbindelse mellem *Nørrevold* og *Holmens Kanal*. I den forbindelse måtte udvalget tage stilling til området mellem *Grønnegade* og *Møntergade*, der var den umiddelbare videreførelse af den af Volmers og Fiskers konsortium gennemførte udvidelse af *Kristen Bernikows Gade*. Resultatet blev en temmelig radikal sanering af de to karreer, området omfattede. Cirka to tredjedele af bebyggelsen blev revet ned, og et nyt gadenet etableredes, således at man i stedet for to karreer endte med fem.

Udvalgets arbejde blev udført i stor hemmelighedsfuldhed. Hensigten var, at der ikke måtte sive noget ud, så at man kunne undgå, at de grundejere, der berørtes af planen, gennem projekter til nybygninger skulle tvinge kommunen til overtagelse af deres ejendomme straks og til en betydelig forhøjet pris. Det lykkedes kommunen at skaffe sig rådighed over de nødvendige ejendomme dels ved køb, dels ved ekspropriation.

Efter projektets offentliggørelse blev det ivrigt kommenteret i dagspressen. Tidsskriftet »Arkitekten« gav projektet følgende ord med på vejen: »(vi nærer) bekymring for, at de autoriteter, der således forandrer de gamle og laver nye gader, ikke har noget andet ønske end dette: at 'regulere', ved hjælp af en lineal at drage de rettest og stivest mulige linier gennem husmasserne uden at tage hensyn til gadebilledet og uden at tænke videre over, om de nye gader på en fornuftig og naturlig måde forbindes

Forrige side:

Efterårsdag i Lille Regnegade, som er på vej til at blive sidste fase i Ny Østergade. Vi står ved hjørnet til Christian IX's Gade og ser ned mod hjørnet af Store Regnegade med Ny Østergades gennembrud. Til venstre gadens smukke række af 1700-tals huse, som falder omkr. 1980. Gaden har allerede moderne bredde, for Christian IX's Gade-projektet arbejdede med stor gadebredde. – Fot. 1950 fra Bymuseet.

Det var praktisk at anvende Lille Regnegade til sidste fase af Ny Østergade, men Lille Regnegade var blind. Husene for enden af gaden måtte nedrives for at føre Ny Østergade ud til Christian IX's Gade. Fot. 1908. – Bymuseet.

Lille Regnegades højre side af 1700-tals huse efter gennembruddet til Christian IX's Gade. Man vil genkende gavlhusene ovenfor. Billedet er fra 1957. Er det nødvendigt at nedrive den smukke række af 1700-tals huse? – Bymuseet.

Ja, det lader til at være nødvendigt. For allerede i 1960'erne begynder nedrivningen. Nu kan man se Christian IX's Gade i baggrunden med den særpregede germanske borg, der ses på side 45. Fot. 1960. – Stadsingeniørens Arkiv.

Man måtte have troet, at det er noget meget vigtigt, der skulle bygges her, men endnu i 1987 udgør tidligere Lille Regnegade, nu Ny Østergades sidste fase, et nyt bombekrater til glæde for bilister, der skal parkere. – Fot. 1976. Stadsingeniørens Arkiv.

Eugen Jørgensen (1858-1910). Arkitekt. En af Hans J. Holms mange elever. Inden for dette værks rammer opførte han 1902-03 *Edvard Brandes' villa* i Skjoldsgade 8 (bind 10). Få år efter fik han sit livs største opgave i 1906-10 med at projekttere hele *Christian IX's Gade-kvarteret*, begrænset af Møntergade, Gammel Mønt, Store Regnegade og midtskellet i karreen mellem Ny Østergade og Gothersgade. Eugen Jørgensen var her mere frigjort i sit formsprog end sin læremester. Bebyggelsen har op til vore dage ikke været særlig højt værdsat i det almene omdømme, men har trods alt både helhed og karakter.

Den sidste ende af Ny Østergade op mod Christian IX's Gade med Eugen Jørgensens 1908-kompleks til venstre og de endnu ikke nedrevne gamle huse i Lille Regnegade til højre. Fot. ca. 1950. – Hassing.

med de gamle ... De snævre og krumme gader i den gamle by giver ofte gadebilleder et liv og en malerisk virkning, som en snorlige gade aldeles savner«. Efter på spørgsmålet om, hvorvidt arkitektoniske og kunstneriske værdier ville gå tabt, at have svaret: »intet af nogen større betydning«, fortsætter »Arkitekten«: »Men adskillige af de gamle bygninger har dog et hyggeligt og venligt præg og en speciel københavnsk 'stil', som man kun kan ønske også må komme til at præge de nye, der skal rejse sig på ruinerne«. Dette ønske kom ikke til at gå i opfyldelse.

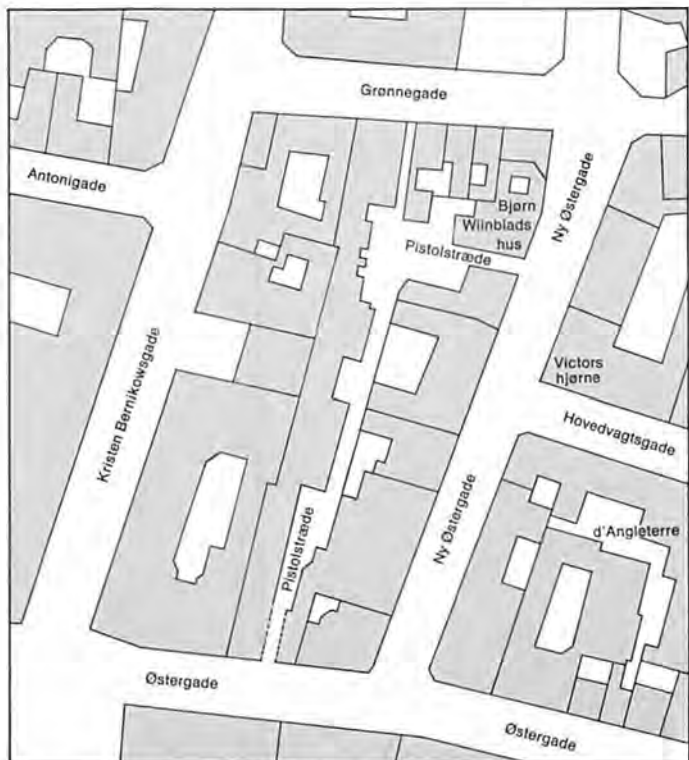
Næste side:

På hjørnet af Christian IX's Gade og Ny Østergades sidste etape opførtes dette festlige hus som Eugen Jørgensens punktum for sit øvrige store Christian IX's Gade-kompleks. Bygningen er typisk både for tiden og for Eugen Jørgensens forkærlighed for udnyttelse af mursten og granit. Det er en ret unik bygning på godt og ondt. Der er anvendt alle virkemidler for at skabe noget festligt, og samtidig usædvanligt. – Foto 1948. Hassing.

Finn Birger Christensen, der driver forretning i Østergade 24, skabte i 1960'erne en passage fra sin egen gård bag butikken og videre langs baggårdene ud mod Ny Østergade. Derved opstod et overraskende og afvekslende forretnings- og restaurationsmiljø med indgang ikke alene fra hans egen gårdport i Østergade, men også fra Pistolstræde og fra Grønnegade. De følgende sider viser billeder fra vore dages Pistolstræde. – Kort af Arne Gaarn Bak 1986.

Pistolstræde

Af de mange »gange« og »endeløsstræder«, som København engang havde, er i dag kun *Pistolstræde* tilbage, og det har flere gange været tæt på udslettelse. Efter at rådmænd *Peder Madsen* i årene omkring 1620 havde anlagt sin foran omtalte »gang« mellem Grønnegade og Østergade i udpræget spekulationsøjemed, havde han tillige set mulighed for at hægte endnu en smal »cul de sac« til denne gyde. Blindtarmen endte i et lille tværgående, lidt bredere stykke, hvis form gav anledning til navnet *Pistoltorvet* eller *Pistolstræde*. Præcis hvor gammelt navnet er, vides ikke, men gangen er da benævnt således på Geddes

Pistolstræde set mod den nylig anlagte *Ny Østergade* i 1884. På dette tidspunkt var strædet den eneste af områdets tidligere talrige »gange«, der endnu var tilbage. Gangen endte – som de fleste andre – blindt. Den havde oprindeligt været en blindtarm på *Peter Madsens Gang* (se kortet side 27), men mundedede nu ud i *Ny Østergade*, som ved sin udskrælning af *Peter Madsens Gang* havde skånet husene på den venstre side. Tegning af Karel Sedivy 1884. – Bymuseet.

kort 1757. Tidligere kaldtes den Slippen (1668) og *Lille Peder Madsens Gang* (1717).

Strædet blev ikke berørt af branden i 1728. Alligevel synes flere af husene her først at være nyopført i årene umiddelbart efter. De var dengang selvstændige ejendomme, mens de i vore dage er lagt til tilstødende ejendomme i Grønnegade og Ny Østergade; således er baghuset til Grønnegade 12 antagelig opført 1753, baghuset til Grønnegade 16 før 1734 og baghuset til Grønnegade 18 i 1732. De er dog senere blevet forhøjet og i øvrigt en del ombygget.

De skiftende ejere forekommer ved angivelsen af deres næringsvej respektable nok; det var overvejende håndværksfolk, en del tømrere, en sadelmager, en rebslager-svend og flere brændevinsbrændere; de har dog muligvis ikke alle selv boet her, men lejet ud. I hvert fald måtte Pistolstræde tage sin del af det dårlige ry, der klæbde til navnet Peder Madsens Gang, som tilholdssted for allehånde skarnsfolk. De hygiejniske forhold var heller ikke bedre, og Pistolstræde kunne i 1872 lige så vel som Peder Madsens Gang have fortjent at blive saneret. Kun den omstændighed, at ejeren af de to huse nærmest Grønnegade krævede en prohibitiv pris af *Det københavnske Byggeselskab*, var årsag til, at strædet overlevede. Det er på side 82 omtalt, at det heller ikke lykkedes i 1890'erne at få Citygade ført tværs over Pistolstræde.

I mange år henlå Pistolstræde stort set i ubemærket-hed og udsat for stigende forfald. Efterhånden var der dog folk, der fik øje på det pittoreske stræde. Turister begyndte at besøge den mærkelige afkrog, der med udsigt til Grønnegades baghuse og kig til svalegange og bindingsværk kunne opfattes som et uforfalsket Holbergmiljø. Men interessen var ved at komme for sent. De små huse havde stået uden tilstrækkelig vedligeholdelse så længe, at deres skæbne syntes beseglet.

I 1966 udarbejdedes et projekt til opførelse af et kontorhus, omfattende Grønnegade 12-18 og Ny Østergade 11 samt Pistolstræde. At flere af husene var fredet, tog man ikke så tungt. Nedrivningstilladelsen var givet og de endelige tegninger under udarbejdelse, da folkestemningen vågnede op, og der blev arrangeret protestmøder m.m. Det bevirkede et omslag, og kontorhusprojektet blev taget af bordet.

»Torvet« var i forrige århundrede kommet til at udgøre gårdsplads for Østergade-forretningen *Moresco*, og i 1960'erne fik dette firmas indehaver *Finn Birger Christensen* ideen til en gallerigade, etableret gennem gårdene fra

Finn Birger Christensen (f. 1926). Buntmager. Skaberen af Pistolstrædes passage til Østergade. Birger Christensens fader var også buntmager, og sønnen har med stor dygtighed ført pelsfirmaet videre og skabt ikke bare Københavns mest ekspansive pelsforretning, men tillige med store fremstød i Europa og USA gjort sit firma internationalt. I den forbindelse har han i 1985 fået Provinssbankens eksportpris. Med udgangspunkt i sin ene forretning i Østergade 24 har han efterhånden opkøbt de gamle baggårdsejendomme omkring Pistolstræde og langs Ny Østergade og her skabt et helt nyt bymiljø med egne og andres modebutikker og restauranter. Den indre passage omfatter bl.a. J. Morescos gamle konfektionsfabrikker, hvis indehaver i 1901 sagde nej til Citygadens planlagte gennembrud fra Kristen Bernikows Gade til Ny Østergade. Var gaden blevet anlagt i 1902, var den gået lige hen over Birger Christensens nuværende fine byfornyelse. Nu standser gaden neden for vinduet til Birger Christensens nyindrettede Kransekagehus. Pistolstræde er det første eksempel på forment gennemført byfornyelse i større stil på privat initiativ.

Forrige side:

Billeder fra vore dages Pistolstræde med de afvekslende pladser og udsigter til renoverede baggårde. Et flot eksempel på det private initiativs gennemslagskraft. – Polfoto omkring 1975.

Brolægning, beplantning, nedrivning og istandsættelse har været mottoet for at skabe rimelig baggrund for butikker og restauranter. I baggrunden udgangen til Ny Østergade. Fot. 1975. – Birger Christensens Arkiv.

Dette hak i Kristen Bernikows Gade stammer fra Volmers og Fiskers mislykkede forsøg på at skabe en ny »Citygade« fra Pilestræde til Hovedvagtsgade og derfra til Kongens Nytorv. Planen strandede, fordi Pistolstrædes ejer, fabrikant Moresco, ikke tillod de to byggespekulanter at slippe igennem muren, der ses her og som dækker Pistolstræde. Nu er her i 1987 anlagt et lille torv, og Finn Birger Christensen har fået vinduer fra Pistolstræde ud mod det lille torv (se i øvrigt side 70). – Fot. John Jedbo 1987.

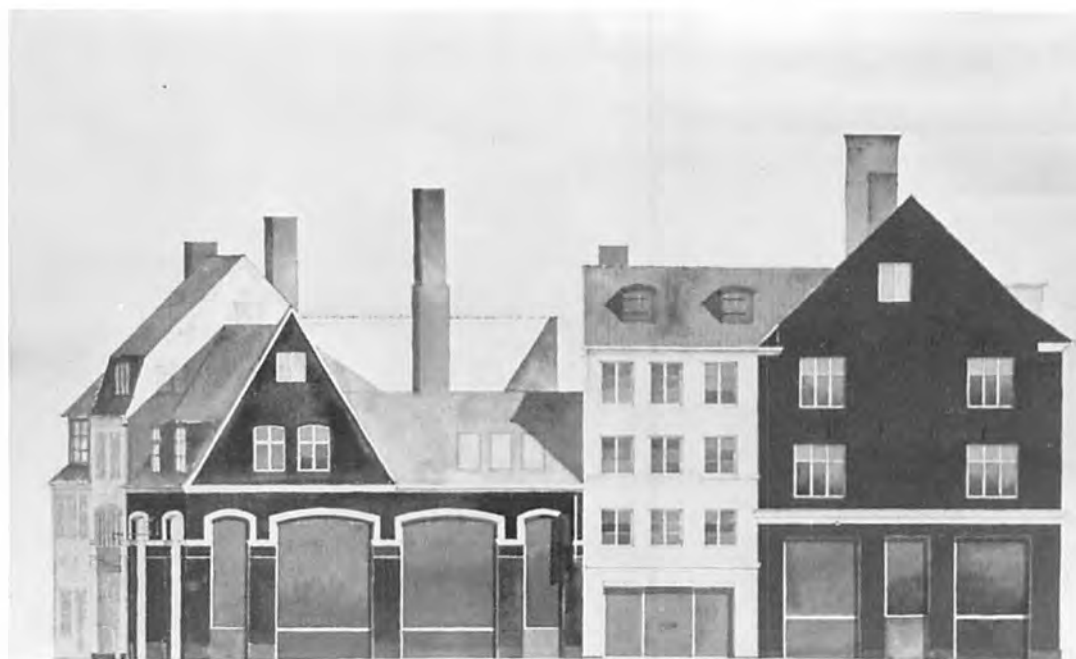

Østergade til Pistolstræde. Oprindeligt var det dog meningen, at Pistolstrædes gamle huse skulle ofres som et led i planen, men i erkendelse af, at det enestående miljø ville kunne udgøre en ekstra tiltrækning for butiksgaden, ændrede Birger Christensen sine planer og lod i stedet husene istandsætte ved arkitekt *Erik Møller*. I en tid, hvor københavnere ellers havde måttet se gamle og elskede bybilleder som Åbenrå og Landemærket falde, var det en kolossal opmuntring at være vidne til, at selv disse meget ramponerede bygninger kunne reddes. Der er ingen tvivl om, at Pistolstrædes redning betød et vendepunkt i kampen for Københavns bevarelse.

Det restaurerede Pistolstræde stod færdigt i 1971. Undervejs var husene blevet fredet. Restaureringen havde ikke gjort forsøg på at føre dem tilbage til deres udseende på opførelsestidspunktet, hvad der vel havde været muligt. I stedet fastholdtes de ændringer, i form af forhøjelser og buede vinduesindramninger, som var kommet til i løbet af 1800-tallet. Ved en fin farvesætning kom disse sene elementer til at betyde et særligt raffinement ved istandsættelsen.

I dag er Pistolstræde et kendt og højt værdsat restaurations- og butiksmiljø, der er kommet til at udgøre en del af gågaden Strøget. I sommeren 1986 havde *Bymuseet* arrangeret en utraditionel udstilling i hele gadens læng-

Ny Østergades tre smukt istandsatte ejendomme fra indgangen til Pistolstræde og op til Grønnegade. De fik lov at stå, da gaden blev anlagt i 1873, og det forreste hus er nu indrettet som butik for keramikeren Bjørn Wiinblad. Fot. 1972. – Birger Christensens Arkiv.

de over emnet gadehandel. Alle de uregelmæssige hjørner var udnyttet til opstilling af genstande og figurer, der illustrerede udstillingens emne. Til at gøre opmærksom på arrangementet var der mod Ny Østergade opstillet en kopi af en af de gamle byporte.

Grønnegade

Grønnegade hører til den kategori af gader, der i middelalderen opfattedes som liggende i periferien og derfor var tyndt befolket og bebygget, hvad der tilmed giver sig til kende i dens navn. Den optræder første gang i jordebogen fra 1377 som »grønægadhe«, et navn, der findes i mange danske byer, og som må forklares ved, at gaden gik gennem en »grønning«, et ubebygget område. I 1377 var der i hele gadens daværende længde, mellem Christen Bernikowsstræde og den gamle Østervold kun en grund på nordsiden og en på sydsiden.

I løbet af de følgende århundreder nåede disse åbne jorder at blive grundigt udstykket til de ofte meget små

De to billeder her viser indgangen til Pistolstræde fra Ny Østergade. Først situationen i 1950'erne, før Birger Christensens renovering af strædet. Derpå samme motiv, efter at husene var istandsat. Det er særprægede forretninger, der holder til her. F.eks. en af byens få, fine bogbindere, der endnu udfører sit fag som håndarbejde. – Fotos fra Bymuseet og Birger Christensens Arkiv.

parceller, der er karakteristiske for dette kvarter. End ikke en »gang« savnedes. *Smedens Gang* udgik fra nordsiden mellem nr. 13 og 15 og blev nedlagt 1906.

Med sløjfningen af de gamle volde og udvidelsen af byens areal i slutningen af 1600-tallet fik Grønnegade en forlængelse, fra knækket og ud til Gothersgade. På ældre kort kan man se, at grundene her er noget større end i Grønnegades gamle del.

De store brande og bombardementet gik uden om Grønnegade, men den nyere tids store katastrofe, sanering og gadegennembrud har ramt gaden hårdt. Først ændringen af Peder Madsens Gang til Ny Østergade i 1870'erne, der tog tre af husene på sydsiden. Dernæst fortsættelsen på nordsiden i 1906, der krævede nr. 19-23. Næste etape var fornyelsen af området omkring *Didrik Badskjærs Gang* i 1908, der gjorde Grønnegades vestende væsentligt bredere. I 1946 havde borgerrepræsentationen besluttet at udvide gadens bredde til 25 m, hvilket kun kunne ske ved nedrivning af den nordre husrække.

Med dette frimærke fejrede Postvæsenet i 1970 200-års dagen for Bertel Thorvaldsens fødsel i Grønnegade 7.

Førrige side:

Det i 1906 nedrevne Grønnegade nr. 7 var gengivet i Illustreret Tidende 1870 i anledning af Thorvaldsens 100-årsdag. Den store billedhugger var nemlig født her og boede her i sin barndom hos sine fattige forældre. Bemærk mindepladen midt i udsmykningen, opsat i dagens anledning. – Ill. Tidende 1870/71.

I den nederste ende af Grønnegade mod Kristen Bernikows Gade er der ikke meget af den gamle gade tilbage. Det var til venstre i nr. 7, at Thorvaldsens fødehjem, som ses på forrige side, lå, indtil Kjær & Sommerfeldts store karré opførtes i 1908, og det var midt i gaden til venstre, at Didrik Badskjærs Gang løb parallelt med Kristen Bernikows Gade. – Fot ca. 1900. P. Elfelt til »Før og Nu«.

Nedre ende af Grønnegade med numrene 1-13, set mod Christen Bernikowsstræde tegnet ca. 1900. Det er Didrik Badskjærs Gang til højre. Der er intet tilbage af dette gadebillede. Det blev raseret, da Christen Bernikowsstræde – nu gade – blev udvidet. Her ligger nu Kjær & Sommersfeldts store ejendom mod Gammel Mønt og til den anden side af gaden står moderne huse. Det midterste hus til højre er Thorvaldsens allerede omtalte fødehjem. Tegning af J. L. Ridter. – Øregård.

Kik ned ad Didrik Badskjærs smalle gang, som løb parallelt med Gammel Mønt og Kristen Bernikows Gade. Det er Grønnegade i forgrunden med nr. 3 til venstre og nr. 5 til højre, altså samme huse som ses ovenfor. Tegning af J. L. Ridter 1906. – Øregård.

Her ses til højre den sydlige side af nedre Grønne-
gade ved hjørnet af Ny Østergade. I baggrunden
skimtes Strøget. Hjørneejendommen, den smukke
7-fags bygning, er fra 1742 og støder i Ny Østerga-
de op til husene ved Pistolstræde. Denne ejendom
– nr. 18 – er stærkt restaureret i 1970'erne. Nr. 16-
14 og 12 er alle fra 1750'erne og ligeledes restaure-
rede i de senere år. De er nogle af de få tilbagevæ-
rende, typiske huse fra det gamle Grønnegade-
kvarter. Fot. 1979. – Politikens Arkiv.

Længere nede i Grønnegade mod Kristen Bernikows
Gade, hvor der i dag kun ligger huse fra århundred-
skiftet, kunne man endnu sidst i forrige århundrede i
nr. 6 se et af byens mindste huse. Tegning fra 1899. –
Øregård.

Grønnegade i blåsevej. Anonymt maleri fra ca. 1860. Maleren har stået ved hjørnet af Ny Adelgade og set ned mod vore dages Kristen Bernikows Gade. I det kønne ildebrandshus i midten – nr. 27 – startede Brdr. Andersens Herremagasin i 1850. Billedet på næste side viser samme vue i vore dage, da den brede Ny Østergade har sprængt Grønnegades fine gadebillede. – Maleri hos Brdr. Andersen.

Denne beslutning, der heldigvis ikke var ført ud i livet, blev i 1965 omgjort, således at gadebredden blev opretholdt, mens den smalle ejendom, nr. 25 langs Ny Østergade, som var blevet sparet i 1906, nu måtte falde i forsøget på at få skik på Ny Østergade. Det er bemærkelsesværdigt, at baggrunden for den ændrede beslutning var et ønske om at »fred« resterne af den indre by. Tilbage mellem nybebyggelsen ved Kristen Bernikows Gade og Ny Østergade lå tre huse fra begyndelsen af 1700-tallet og ragede frem. De kom ikke til at nyde godt af bystyrets nye politik. I 1967 blev nedrivningen besluttet, for at der på hjørnet kunne opføres en moderne bygning, der skulle

rumme en børne- og ungdomsgård. De gamle huse blev revet ned tre år senere, men nybyggeriet blev opgivet. I stedet har tomten siden fungeret som interimistisk parkeringsplads. Senest har et forslag i 1986 om et nyt kon- torhus med glasfacader bragt sindene i oprør.

På den modsatte side af Ny Østergade har der der- imod i årene omkring 1980 fundet en tiltalende udvikling sted. Her har arkitekt *Ejvind Draiby* restaureret nr. 27- 31, således at nr. 27s gavl og side- og baghus nu udgør en smuk bindingsværksfacade mod den lille pladsdannelse, der er opstået, hvor før nr. 25 lå.

Meget er mistet i Grønnegade, men der er grund til at nævne et bevaret hus af stor interesse. Det er snedkernes gamle laugshus, nr. 41, opført 1724 for snedkerlauget, der blev her i over 200 år. I baghuset er der indrettet en smuk laugssal, tegnet af *Vilh. Dahlerup* 1887 og udstyret med det fornemste snedkerarbejde, tiden kunne opvise.

På højre side af Grønnegade ligger fremdeles nr. 27, som man vil kende igen fra tegningen på forrige side. Det blev skånet i 1906, da Ny Østergade blev brudt igennem og udslettede de tre nabohuse. Nr. 25 faldt om- kring 1975, men nr. 27 er i dag smukt restaureret. Til venstre ses Grønnegade 18, før denne ejendom blev smukt restaureret (sammenlign billedet side 56). I baggrunden Kvindelig Læsefor- enings bygning ved Gammel Mønt. Fot. 1948. – Hassing.

Lidt nærmere Gothersgade på samme side ligger Grønnegade 33, som kan ses helt fra Kongens Nytorv, fordi det ligger for enden af Ny Adelgade. Det var indtil århundredskiftet et meget malerisk hus. Det blev i 1893 erstattet af bygningen på billedet til højre. – J. L. Ridter ca. 1892 på Bymuseet og fot. John Jedbo 1986.

I øvre ende af Grønnegade – altså mellem Ny Østergade og Gothersgade – ligger der endnu fire gamle huse. Det er hjørnehuset til Ny Adelgade samt nr. 30, 28, 26 og 24. De blev skånet, da nabohusene blev nedrevet i 1873 for at føre Ny Østergade gennem Peder Madsens smalle gang, som stammede fra begyndelsen af 1600-tallet. Nr. 26 er opført i 1691, nr. 28 er fra 1706, nr. 30 fra 1794 og hjørnehuset ved Ny Adelgade er fra 1802. – Fot. fra Det særlige Bygnings-syn 1962.

Store Regnegade

Regnegade eller Store Regnegade, som den kom til at hedde, var oprindelig en del af Københavns afvandings- og spildevandsafledningssystem. Renden løb fra Nørregade gennem nuværende Krystalgade og Landemærket, drejede sydpå øst om Trinitatis Kirke til et punkt ud for Sværtegade, hvis retning den fulgte ud til voldgraven ved vore dages Gothersgade. Den sidste strækning var her Regnegade, hvis ellers uforklarlige navn må være en forvanskning af »Rendegade«. »Den rene gade«, udtalt »den reine gade«, som man møder i kilder fra ca. 1650, er ikke nogen troværdig udlægning. Disse render havde, hvad afvandingen angår, udspillet deres rolle henimod år 1500 og blev omskabt til gader og stræder.

Den sydlige side af Store Regnegade var i middelalderen en af de meget store grunde, som der var flere af i dette område. Den blev efterhånden udstykket, i de fleste tilfælde i strimler, der gik helt fra Regnegade til Grønnegade.

Nordsiden derimod udgjordes fra ca. 1500 af *Sankt Clara Kloster* og derefter af Den kgl. Mønt, indtil denne blev nedlagt her, og grunden fra ca. 1630 udstykket og solgt af kongen.

Ved indlemmelsen af *Ny-København* (se bind 5) og nedlæggelsen af den gamle Østervold og -grav ca. 1650 fik Regnegade ligesom Møntergade og Grønnegade tillagt et ekstra stykke, der er kendeligt ved det knæk, gadeforløbet slår her, og ved de forholdsvis store grunde bag Gothersgade. Men indlemmelsen gav et problem for ejerne af de grunde i den vestlige karré, der hidtil havde haft adgang fra den nedlagte voldgade. For at skaffe dem tilkørselsmulighed blev den blinde *Lille Regnegade* anlagt, følgende den gamle voldgade, men kun et lille stykke ind i karreen.

Ved branden 1728 bevarede østsiden af gaden, mens vestsiden gik til. Et enkelt hus på østsiden er dog blevet erstattet med et nyt i årene kort efter den store brand. Det var nr. 6, på hjørnet af *Didrik Badskjærs Gang*. Det ejedes i 1728 af filehugger *Christopher Heikelman* og i 1757 af *Jacob Bantz*, og det er antagelig en af dem, der ca. 1740 lod opføre det usædvanlige hus med grundmuret hovedfacade mod *Didrik Badskjærs Gang* og åben gård bag en hegnsmur ud til Store Regnegade. Bag det palæagtige forhus med lisener, midtrisalit, gavlkvist og mansardtag var der således indblik i en gård, der med lidt god vilje lod sig opfatte som en *cour d'honneur* og til et sidehus med

Dansesalonen Aftenstjernen

I anledning af ombygningen af dampkøkkenet i Store Regnegade 7 i 1865 indrykkedes følgende avertissement i et af tidens ugeblade:

»Til publikums underretning tjener:

At hr. kommerceråd Heymann, Ridder af Dannebrog, Ridder af Vasaordenen, samt dekoreret med den svenske guldmedaille *Literis & Artibus*, ejer af Thors Hal, Valhalla etc., lader i denne tid i Regnegade opføre en Dansesalon«.

Vekselerer Isak Wulff Heymann havde i 1853 købt ejendommen Svanholm på Vesterbro og her anlagt et bryggeri af samme navn som en konkurrent til Carlsberg. Thors Hal og Valhalla var to bekendte ølhaller på Vesterbro og Frederiksberg. Heymann havde også indrettet byens første »øltunnel« på Østergade, senere kendt som »Rydbergs Kælder« (se bind 3).

Vi står i Store Regnegade mellem Gammel Mønt og Gothersgade og ser på nr. 2, 4 og 6 på den ene side af Didrik Badskjærs Gang og på nr. 8 og 10 på den anden side. Det stykke af gaden har i vore dage Christian IX's Gade-kompleksets højre trekant som eneste facade. Tegning af J. L. Ridter 1906. – By-museet.

Rasmus Christiansen har omkring 1915 tegnet Store Regnegade nr. 6 i sin glansperiode i 1700-tallet som fornemt rokoko-hus. Til højre ser man ned ad Didrik Badskjærs Gang. – By-museet.

Sådan så Store Regnegades nr. 6 ud i 1889, da Alfred Larsen tegnede det med ølstue i kælderen. – Det kgl. Bibliotek.

Fotografier virker altid mere brutale end tegninger. Her er Didrik Badskjærs Gang i sidste fase, umiddelbart før nedrivningen 1906. Det er det maleriske – nu kondemnerede – nr. 6 til venstre. – Foto på Bymuseet.

Axel Volmer (1863-1918). Cand. jur. 1887. Overretssagfører 1896. Byggespekulant. Skaberen af begrebet *City*. Eksponent for århundredskiftets imponerende og skræmmende byggeinitiativ i Københavns centrum. Sammen med fabrikant Johs. Fisker (1856-1929), skabte han i 1901 den nye, udvidede *Kristen Bernikows Gade*, efter at han og Fisker i hemmelighed havde opkøbt 30-40 gamle, oftest saneringsmodne, ejendomme i området i årene 1896-99. De blev betalt med godt 2 mill. kr. i datidens gode penge. Det var navnlig afsnittet på Strøget mellem den nye *Kristen Bernikows Gade* og *Pilestræde*, der interesserede de to dristige bygherrer. Den store blok skulle deles af en ny gade, der skulle ligge parallelt med Strøget og kaldes *Citygade*, og hele det nye kvarter skulle hedde *City*. Den nye *Citygade* skulle endda føres over *Kristen Bernikows Gade* og gennem husblokken her ud til *Hovedvagtsgade* og således forbinde *City*-området med *Kongens Nytorv*. Denne plan måtte dog opgives (se kort side 70). Projektets mest imponante, men arkitektonisk meget tvivlsomme, nye bygning blev *Rogert Møllers Crome & Goldschmidt*-ejendom på det ene hjørne, som han med imponerende selvtillid døbte »*Volmerhus*».

(fortsættes)

en dekorativ svalgang. Det fine anlæg hørte til dem, der blev ofret i 1907. Kun nogle døre og tapeter blev reddet og er nu på *Bymuseet*.

Også nr. 11 udmærkede sig ved fine barokdetaljer, bl.a. en smuk indgangsdør og en trappe med elegant udskåret gelænder.

I *Lille Regnegade 7* var der ved midten af 1800-tallet et af byens offentlige dampkøkkener, men det blev i 1865 omdannet til danselokalet »*Aftenstjernen*«, kaldet »*Stjernen*«. Det var mærkeligt nok indrettet på foranledning af politiet, som under politidirektør *Crone* bekæmpede de mange små dansebuler i byen og foretrak at se dem afløst af et stort lokale. Etablissementet havde fået navn efter en stor gas-stjerne anbragt over orkesterpodiet. En overgang drev man her sangerindepavillon, men dansen vendte tilbage og blev her indtil nedrivningen. En dans kostede 5 øre, som erlagdes af herren eller »førende dame«. Klientellet var ikke det fineste, men bestod hovedsagelig af beboere fra det ilde berygtede *Vognmargade-Brøndstræde-kvarter*.

Den modsatte side af *Lille Regnegade* fik lov til at blive stående i denne omgang, og rækken af de karakteristiske ildebrandshuse var et oplivende element i gadebilledet til begyndelsen af 1960'erne, da de blev revet ned og »midlertidigt« afløst af en trist parkeringsplads.

Kristen Bernikows Gade

Christian Barnekow, der har lagt navn til gaden, var en af *Christian 4.s* lensmænd, rigsråd, og ejede selv store herregårde på *Sjælland* og i *Skåne*. Han havde foretaget rejser til så fjerne egne som *Afrika* og *Arabien* uden dog at efterlade sig nogen rejsebeskrivelse (som *Holberg* surt bemærker). Sin største berømmelse opnåede han dog ved sin død under *Kalmarkrigen*, i slaget på *Skällinge Hede 1612*. Det berettes, at han overlod kongen sin friske hest med ordene: »Jeg giver kongen min hest, fjenden mit liv og Gud min sjæl«, og derved reddede kongens liv. Den smukke beretning er blevet afvist som apokryf, men sikkert er det, at han døde i dette slag i en alder af 55 år. Længere har hans navn dog levet i den gade, der endnu bærer hans navn.

Gaden er ikke anlagt af *Christian Barnekow* på den ejendom, han havde her; den er langt ældre. På dette sted løb i middelalderen byens rende fra *Store Regnegade* og ud i *Østergårds grav*. Det var ingen egentlig færd-

selsåre, men en bred rendesten, der løb mellem to dybe grunde ud til Østergade.

Ved arv i flere led må den østlige i 1593 være kommet i Christian Barnekows besiddelse, idet han var søstersøn af den foregående ejer, Sidsel Oxé. Christian Barnekow købte i 1607 nabogrunden mod øst, hvorved han fik en meget regulær grund, der måske har strakt sig helt ud til Grønnegade.

Der er ikke tvivl om, at der har ligget en stor grundmuret gård ud mod Østergade. Den ofte citerede *Nicolai Jonge*, der udfærdigede sin »Kiøbenhavns Beskrivelse« i 1780erne, mente, at dens mure var levninger af *Sankt Antonii Kloster* og kunne berette, at mens den store gård i 1760erne ejedes af amtsforvalter *Malthe Bruun*, kunne man endnu se det barnekowske, adelige våben indsat i muren inde i gården på to steder.

Omkring 1615 overtog renteskriver *Anders Olufsen* gården, der i de følgende år stadig kaldtes Christian Barnekows Gård, og som nu gik helt ud til Grønnegade. Ved Anders Olufsens død i 1636 blev gården inddraget under kronen, fordi renteskriveren havde en manko i sin kasse. Grunden var da yderligere bebygget med 27 lejevoder, hvoraf de fleste må have ligget ud mod Christen Bernikowsstræde. Om de var opført af Anders Olufsen eller af Christian Barnekow selv lader sig ikke afgøre. Dog forekommer det sandsynligt, at det var Barnekow, eftersom strædet, der hidtil ikke havde haft noget navn, blev opkaldt efter ham og ikke efter efterfølgeren.

Samme år, 1636, solgte Christian 4. gården til købmand *Rasmus Jensen Hellekande*, der allerede året efter udstykkede grunden, dvs. solgte udlejningsboderne som selvstændige ejendomme, hvorved der langs Christen Bernikowsstræde opstod en karakteristisk ejendomsstruktur, bestående af en lang række lige smalle og stort set lige dybe smågrunde. Selv bebyggelsen mod Østergade blev udstykket til tre ejendomme. For Rasmus Hellekande var det ren spekulation, en ejendomsslagtning, der svarer til vore dages ejerlejlighedsudstyknings. Man kan sige, at det var oppe i tiden; samtidig udstykkedes *Peder Madsens Gang*, og en anden af tidens storkøbmænd, Henrik Müller, foretog som tidligere nævnt udstykningen ved Prammandens Gang. Det var en god forretning, og gode forretninger var noget, Rasmus Jensen Hellekande forstod sig på. Den til hovedstaden indvandrede jyde havde giftet sig med enken efter indehaveren af et af de store handelshuse, og han videreførte det med stor energi. Sammen med Henrik Müller opnåede han – sær-

(fortsat)

En anden stor bygning blev genboen på Brejnings Hjørne, som blev døbt »Cityhus«. I øvrigt var han og Fisker også ansvarlige for en række af de nye bygninger langs og omkring den aldrig gennemførte Citygade.

Rogert Møller (1844-1918).

Arkitekt uden egentlig uddannelse, og som uden at gøre sig gældende i dansk arkitekturhistorie alligevel har opført et utal af forretnings- og beboelseshuse i København. Man har sagt, at han har bygget »hvert andet hus på Vesterbro«. Også inden for nærværende værks rammer er produktionen stor. 1897 var han en nøglefigur ved udformningen af *City-områdets* imponante forretningshus i Kristen Bernikows Gade på hjørnet af Østergade, hvor *Crome & Goldschmidt* fik domicil. Bygningen fortsatte oprindeligt med et vinkelet knæk ud til Pilestræde med facader mod den aldrig gennemførte Citygade, som skulle have været en fortsættelse af Hovedvagtsgade. Gaden kan endnu ses som et rudiment både i Kristen Bernikows Gade og i Pilestræde (se side 70). Rogert Møller byggede også *Hotel Kong Frederik* i Vester Voldgade 25-27 i 1898 (bind 9). I Upsalagade på hjørnet af Lundsgade opførte han 1899 boligejendommen *Up-*
(fortsættes)

(fortsat)

salahus (bind 10). Sammen med Erik Schiødte opførte han i 1899 spekulationsbyggeriet *Aladdin-komplekset* i tre tætliggende, smalle karreer, mellem Overgaden oven Vandet og Prinsessegade (bind 7). *Købmandergade 63-65* stammer fra 1898-99 (dette bind), og den store ejendom *Kronborg* på Vandkunsten 12 (bind 3), som også vender sig mod både Farvergade og Løngangstræde, udførte han 1894-95 i samarbejde med sin svigersøn *Valdemar Dan*. Senere fulgte 1909-10 *Farvergade 17*, som går gennem til Løngangstræde 20. De to arkitekter kom til at præge størstedelen af Farvergade, idet de også inden for samme årti opførte bygningerne på den anden side af *Farvergade 6-8 og 10*, inklusive hjørnejendommen mod Rådhuspladsen (alle bind 3). Rogert Møller, som var aldeles selfmade og nærmest var blevet arkitekt ved et tilfælde, blev – lidt overraskende – gjort til etatsråd i 1908 og gik – med sin hvide manke og utrolige overskæg – siden under navnet »Den hvide etatsråd«.

lig mens *Corfitz Ulfeldt* var rigshofmester – betydelige fordele som leverandør til staten. Han blev en af de helt store statskreditorer, og sandsynligvis var det som betaling for leverancer, at han i 1636 overtog Christian Barnekows gård. Rasmus Hellekande døde i det berømte år 1648 og havde da endnu ejendomme i Grønnegade.

På den modsatte, vestlige side af Christen Bernikowsstræde udgik fra Østergade en anden langstrakt grund, som strakte sig næsten til Antonistræde. I 1377 ejedes den af Vor Frue Kirke.

Som det var tilfældet for naboejendommen kom nu også denne på adelige hænder. Det var familien *Podebusk*, senere *Gabriel Sparre*, der døde 1601.

I 1757 hed ejeren *Hans Hendrich Møller*, og på Geddes kort fremtræder den endnu som en af byens store ejendomme, med forhus ud til Østergade, sidehus langs Christen Bernikowsstræde, et dermed sammenbygget baghus og endnu et sidehus langs grundens vestskel. Hertil kom en stor have gemt bag husene i Christen Bernikowsstræde og Antonistræde. Haven var efter tidens skik inddelt i karreer omkring et centralt placeret bassin. Senere blev grunden nok så hårdt udnyttet; det var her, det nedenfor omtalte *Thalia-Teater* blev opført, og i slutningen af 1800-tallet var den tidligere have erstattet af en række bygninger, herunder et dampdrejeri og et kaffebrønderi.

Men bortset fra denne ene store ejendom var Christen Bernikowsstræde helt domineret af en mangfoldighed af små grunde, typisk bebygget med forhus, sidehus og baghus. Som regel var der en lille lejlighed i hver af forhusets etager og en diminutiv lejlighed i hver af baghusets etager. Sidehuset var oftest et trappehus udspændt imellem dem. Undertiden var trappen åben som i nr. 18, undertiden halvt indklædt med brædder som nr. 10. Gaden undgik katastroferne i 1728, 1795 og 1807, så en stor del af husene har været fra 1600-tallet.

Strædet synes da også på Holbergs tid at have stået som indbegrebet af, hvad der måtte anses for ærkekøbenhavnsk, om end ikke videre højagtet. I »Jean de France« fremfører Jeronimus som bevis på sin agtværdighed: »Jeg er fød i Christen-Bernikow-Stræde, min fader lige-

Næste side:

Her er et kik fra Østergade ned ad det smalle, kedsommelige Christen Bernikowsstræde, fotograferet ca. 1890. I baggrunden gadeknækket ved Grønnegade og den nedre del af Gammel Mønt. På højre side af strædet lå der på denne strækning mere end 20 smalle huse. – Bymuseet.

Christen Bernikowstræde fra Østergade

Sidst i 1890'erne bredte rygter sig om ors. Axel Volmers og fabrikant Johs. Fiskers konsortiums planer vedrørende anlæggelsen af et nyt »City-kvarter« omkring et udvidet Christen Bernikowsstræde. Tegneren J. L. Ridter mødte som sædvanlig op og forevige, hvad man nu kunne forvente udslettet. Her er indgangen fra Østergade til det gamle Christen Bernikowsstræde, som det smalle stræde havde set ud i generationer. Det er Østergade nr. 32 til venstre og nr. 30 til højre. – By-museet.

så«. Og i »Jacob von Tyboe« siger Magister Stygotius' tjener Jens om sin herre, efter at denne er blevet kaldt en nar: »Ej snak, det er en brav studeret mand, jeg har hørt mange forundre sig, hvor han kunne blive så lærd, eftersom han kun er fød i Christen-Bernikow-Stræde«. Endelig filosoferer gårdskarlen Arv i »Mascarade« over tidens socialt opadstræbende navntagning, foranlediget af at lakajen Henrich er begyndt at kalde sig Henrich Æbeltoft efter sit fødested og måske snart vil tilføje et »von«: »jeg kunne ligeså vel bære et tilnavn som han. For eksempel: jeg er født udi Christen-Copernikowstræde; om jeg nu ville kalde mig Arv Copernikowstræde, skulle han kunne forbyde mig det?«

En af gadens senere beboere var skuespilleren *Marcus Ulsø Hortulan* (1722-83). Han var født det år, teateret i

Lille Grønnegade blev åbnet, men han kendte Holberg, og han debuterede på det nye Kgl. Teater i 1748 ved åbningsforestillingen på Kongens Nytorv, hvor han snart blev ekspert i de holbergske tjenerroller og også en ypperlig fremstiller af Jeppe. Han forblev på Kongens Nytorv i 31 år og blev således en af dem, der kom til at bære den holbergske tradition videre til næste generation. I sine sidste år boede han i Christen Bernikowsstræde i et af de små huse på gadens østside.

I huset ved siden af boede i årene 1794-96 en anden kunstner, billedhuggeren *Carl Frederik Stanley*. Denne talentfulde mand (se bind 7), der var professor ved Kunstakademiet, var i disse år kommet ind i det triste lange afsnit af sit liv, hvor han forsumpede, og hvor hans kunstneriske virke var ophørt. Christen Bernikowsstræde var tydeligt nok ikke en adresse for godtfolk i deres bedste flor.

Endnu i slutningen af forrige århundrede havde kunsten sine udøvere i gaden. Dem fandt man i det før omtalte »Thalia-Teater«, som havde lokaler i et hus, der hørte til nr. 1 og vendte ud til Christen Bernikowsstræde, men som i annoncer foretrak at figurere under adressen

Sådan så den udvidede gade ud få år efter. I 1900 opførte Axel Volmers og Johs. Fiskers konsortium den venstre bygning – »Volmerhus« – som blev kendt som stormagasinet Crome & Goldschmidt. Arkitekten var Rogert Møller. Til højre opførtes samtidig en tilsvarende stor forretningsejendom, kaldet »Cityhus«, men som blev bedre kendt som »Breinings Hjørne«. Arkitekterne var Erik Schiødt og den norske Chr. Arntzen. Nu var Christen Bernikowsstræde omdøbt til *Gade* og *Christen* bliver til *Kristen*. – Fot. 1938-39 fra Bymuseet.

C. F. Stanleys nedtur

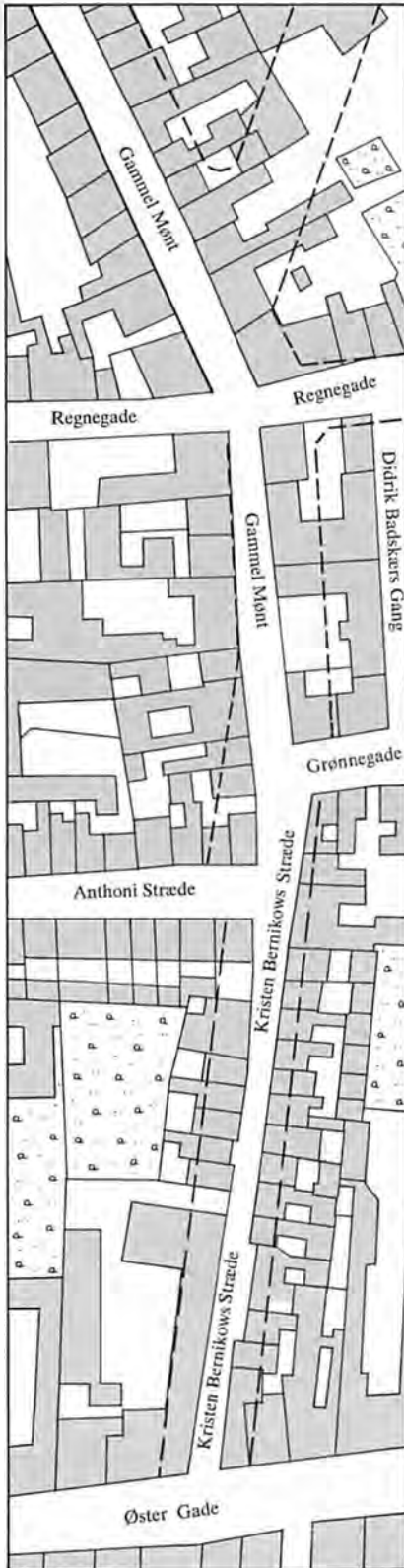
Billedhuggeren Carl Frederik Stanley (1738-1813) var en af 1700-tallets mest talentfulde og lovende kunstnere (se bind 7). Hans hovedværk er dronning Louises sarkofag i Roskilde Domkirke. Skønt han havde en solid baggrund, kom han i økonomisk uføre, fik ægteskabelige vanskeligheder og gik efterhånden helt i hundene. I årene 1794-96 boede han i Christen Bernikowsstræde 6. Bibliotekaren E. C. Werlauff giver følgende erindringsskitse af ham: »Næsten en almindelig genstand for medlidenhed. Uagtet han ikke skal have manglet kunsttalent og i sin tid havde vundet Akademiets guldmedaille, forfaldt han dog efterhånden, og i mange år før hans død så man ham gå i en højst ussel og lurvet dragt, selv midt om vinteren i frost og søle med strømper og sko og altid med en skødehund under armen; han undså sig ikke for at bede, hvem han kendte noget til eller traf, om en understøttelse. Jeg har selv, medens jeg var på bibliotekets læsesal og senere, ofte givet ham en mark. Han havde for øvrigt et højst godmodigt udseende, og uagtet det usle liv, han i mange år havde ført, opnåede han dog en alder af over 75 år, da han døde i året 1813«.

Østergade 32. Her kunne man nemlig gå gennem porten og over gården, til den toetages bygning, der rummede teateret. Det var af den type varietéteatre, der bød på en hel aftens underholdning med orkestermusik, duetter fra kendte syngestykker, sentimentale småsange, muntre enaktere, tableauer og artistnumre. Et program fra 1872 kunne have følgende hovedpunkter: Den forvandlede droschekusk, Når manden er ude, Hr. Blommes eventyr, Familien Sørensen på karneval og Guldbryllupsfesten. De forskellige forlystelser blev afbrudt af flere pauser på hver fem minutter, hvor tilskuerne fik mulighed for at forsyne sig med etablissementets drikkevarer.

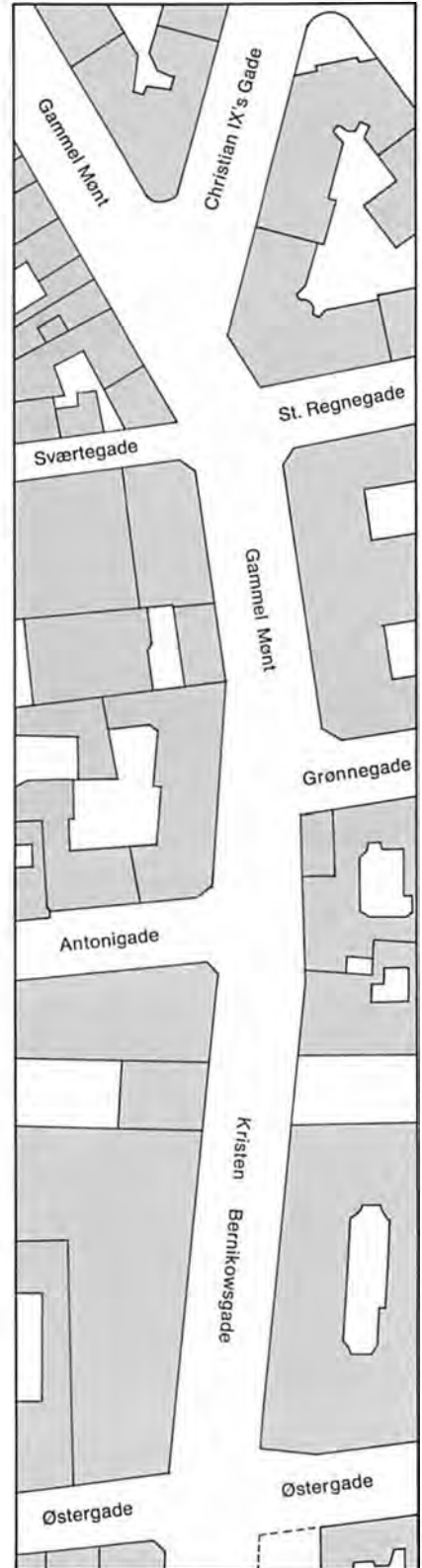
Det er allerede omtalt, at oprindelsen til Christen Bernikowsstræde var en afløbsrende, en bred grøft eller en åben kloak, om man vil. Det kan derfor ikke undre, at det stræde, som renden i løbet af 1500-tallet udviklede sig til, blev smalt, smallere end de fleste stræder og kun en smule bredere end den trange Peder Madsens Gang. Efter de store bybrande blev der mange steder iværksat gadeudvidelser eller gadeudretninger. Men den røde hane galede aldrig i Christen Bernikowsstræde. Den fik lov at ligge med sine smalle, kvistprydede huse til det, der blev kaldt *Københavns fjerde store katastrofe*, nemlig sarningen, der gjorde det af med den.

Der er næppe nogen anden gade i København, der som Christen Bernikowsstræde blev ramt af den hensynsløse moderniseringsmani, der ved århundredskiftet havde grebet spekulanter og deres arkitekter. Gammel Mønt, som vi senere kommer til, fik dog lov til delvis at beholde sin ene gadeside, men Christen Bernikows smalle stræde blev raseret i hele sin udstrækning på begge sider.

Fædrene til den såkaldte »City-plan« fra 1896 var af en noget primitivere art end mændene bag Tietgens byggeselskab, som havde skabt Hovedvagtsgade og første etape af Ny Østergade. Ors. Axel F. Volmer og fabrikant, cand. pharm. Johs. Fisker ville – på helt privat spekulationsbasis – skabe et nyt forretningskvarter bag Østergade mellem Pilestræde og Christen Bernikowsstræde. Planen havde tre hovedpunkter: 1. En ny gade, parallelt med Strøget, *Citygade*, anlagt ca. 100 m fra Østergade, så at der opstod en stor, kvadratisk foretningsblok, afgrænset af Pilestræde mod vest og Christen Bernikowsstræde mod øst (se kortet side 70). 2: Mulighed for at forlænge det nye parallelstrøg *Citygade* fra Christen Bernikowsstræde gennem næste karré, hvor Jacob Moresco havde sine systuer omkring Pistolstrædes lille torv. Når Cityga-

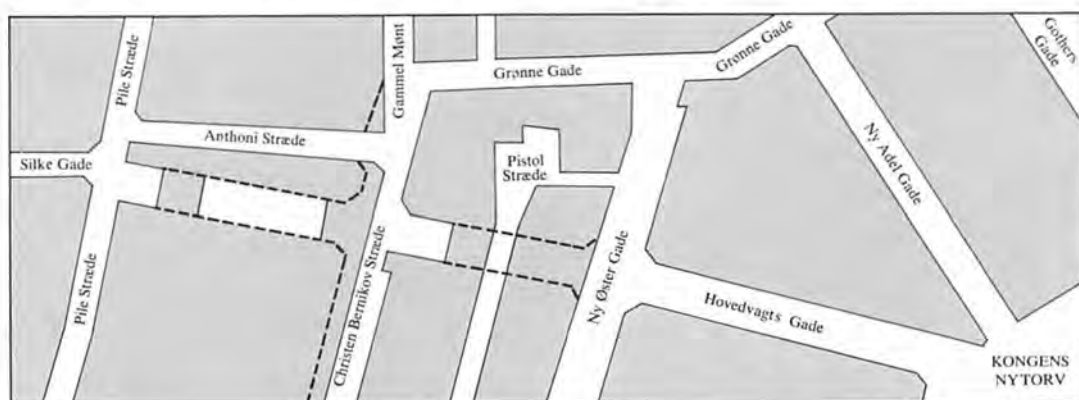

»Operation Christen Bernikows-strædes udvidelse« i 1901 i forbindelse med saneringen 1905-12 af Christian IX's Gade og Brøndstræderne blev trafikalt en vigtig revolution i de ældre bydele bag Gothersgade. Det blev langt vigtigere end anlæggelsen af Ny Østergade havde været. Nu realiserede man begyndelsen af den gamle drøm om en gennemgående trafikåre, der skulle føres helt frem til Nørrevold. Men i praksis kom man ikke længere end til Landemærket (se senere). Åbenrå og Tornebuskegade blev aldrig inddraget i planen. Til gengæld blev forbindelsen med Østerbro etableret ad Christian IX's Gade og Kronprinsessegade. Anlæggelsen af hele denne nye trafikåre stod faktisk kun på i ca. 15 år (1903-18), og efterlod færre skrammer i bybilledet end Ny Østergade. – Situationskort fra 1757 og 1985 af Arne Gaarn Bak.

I 1897 blev Pilestræde offer for Axel Volmers og Johs. Fiskers ambitioner om at skabe et nyt forretningskvarter i storkarenen mellem Østergade og Antonigade med Pilestræde på den ene led og Christen Bernikowsstræde på den anden. En ny »Citygade« skulle dele kvarteret for at skaffe nye facader. Man startede i Pilestræde med at rive nr. 14-16 ned og nyopførte nr. 18. Tegning af J. L. Ridter 1898. – Bymuseet.

Aldrig:

Ors. Axel Volmers skitse fra århundredskiftet til den planlagte Citygades forløb fra Pilestræde via Christen Bernikowsstræde ud til Ny Østergade. Den første etape lod sig gennemføre (se øverst næste side). Men fra Christen Bernikowsstræde til Ny Østergade opstod uventede hindringer. Morescos store skrædderi omkring Pistolstræde ville ikke sælge. Planen blev opgivet og den gennemførte del endog spærret ved tværbegyggelsen (se nederst næste side). – Rentegning af Arne Gaarn Bak 1986.

Så langt nåede City-konsortiet i deres planer omkring 1899. Citygade var brudt igennem til Kristen Bernikows Gade, som ses i baggrunden. Til højre havde arkitekt Rogert Møller allerede 1897-99 opført det stadig eksisterende, opulente »Cityhus«, som nåede halvvejs igennem den nye gade. Til venstre gjorde arkitekt Ludvig Andersen klar til at opføre den modsatte portalbygning »Pilegården«, som skulle blive resultatet af en konkurrence, Fisker og Volmer havde udskrevet i 1897. Anonym tegning. – Bymuseet.

Da Citygades anden fase via Morescos Pistolstræde-område var strandet, gav konsortiet op og blokerede det anlagte afsnit, som vist her. Det er arkitekt Ludvig Andersens »Pilegården« fra 1899, der ses til venstre. I den anden ende mod Kristen Bernikows Gade blokeredes gaden også af en forlængelse af Crome & Goldschmidts hus. Så var der ikke meget tilbage af City-planens nye gade. – Fot. 1948. Hassing.

Antonigade set fra hjørnet af Kristen Bernikows Gade mod Pilestræde omkring 1900. Der er intet tilbage af hele venstre side, for den blev nedrevet 1899 for at skaffe plads til Citygade. Og højre side er vejet for Kvindelig Læseforening (se side 85). Kun fire, gamle huse ved Pilestræde (se side 87) står endnu. – Bymuseet.

de derved var ført til Ny Østergade, kunne parallelstrøget køre på frihjul videre ad Hovedvagtsgade og således nå ud til Kongens Nytorv. 3: Udvidelsen af Christen Bernikowsstræde til 20 alen op til Gammel Mønt og samtidig navneforandring til Kristen Bernikows Gade.

Hvad der foresvævede initiativtagerne, ses bedst af det navn, man havde tiltænkt det nye kvarter: »City«. Mens der ikke hørtes mange røster til fordel for bevaring af husene selv, slog fru *Emma Gad* et slag for at bevare de gamle gadenavne. I en artikel i »Arkitekten« harcellerer hun over det prætentiose og latterlige i navngivningen: »...City! Et så lidet nationalt navn midt i vor danske bys hjerte! Enhver, der har set City-kvarteret i London med det evigt boblende menneskehav, vil finde det lige så

nødvendigt at kalde Antonistræde Piccadilly eller Regent Street«.

De to dristige byggespekulanter arbejdede med deres projekt i årene 1896-1901, og resultatet af deres foretagelse kan opgøres allerede her, før vi går i detaljer.

1: De fik anlagt 1. etape af deres Citygade fra Pilestræde til Christen Bernikowsstræde, hvorved de totalt ødelagde det maleriske Antonistræde, som den nye Citygade havde lagt sig så klods op af, idet den ene side måtte nedrives.

2: Da Jacob Moresco ikke ville sælge sine ejendomme omkring Pistolstrædes lille torv, hvorover Citygade skulle fortsætte, måtte de opgive Citygades fortsættelse. Konsekvensen blev, at man lukkede gaden mod Pilestræde med en besynderlig mur, og tillige lukkede den med nybyggeri i Kristen Bernikows Gade. Således har en del af facaderne på gadens nye bygninger siden været baggårde.

3: Man gennemførte udvidelsen af Christen Bernikowsstræde op til Gammel Mønt ved at rasere begge sider af strædet (se kortet side 69), men man gjorde det med anden- og tredjerangs arkitekter, hvad gaden lige fra Strøget og op til Grønnegade bærer tydeligt præg af den dag i dag. De overlod i øvrigt bebyggelsen af den modsatte – højre – side af gaden til et andet konsortium, *City*, hvis indsats er omtalt nedenfor.

Sådan ser udsigten på forrige side ud i vore dage. Der er faktisk kun en enkelt stump tilbage af den gamle maleriske gade. Til venstre Cityarkaden, der har overtaget Crome & Goldschmidts bygning. Til højre Kvindelig Læseforening, der nu ejes af Berlingske Tidende. – Fot. John Jedbo 1986.

Forrige side nederst: J. L. Ridter har i 1900 tegnet Antonigades undergang. Hele den nærmeste side er væk, og der er slået hul i rækken ind til baggårdene i den modsatte side. De sidste ejendomme længst til venstre er i dag de eneste, der er tilbage. Se nærmere side 89. – Bymuseet.

Christian Arntzen (1852-1911). Norskfødt arkitekt, som dag er ukendt af de fleste. Han kom til København 1875, fuldførte aldrig sin arkitektuddannelse på Kunstakademiet, men har dog opført to bygværker, som ligger på fremtrædende steder i byen. Det ene er *Forsikringselskabet Standards* bygning på Kongens Nytorv 6, opført 1896 efter en brand. Det fik facade med søjler af norsk marmor. Det tilhører i dag Baltica (bind 5). Det andet var det i City-afsnittet omtalte »Cityhus« ved Østergade 26 og Kristen Bernikows Gade 2 (dette bind). Her var Arntzen indbudt til konkurrence i 1900 af »City-selskabet«, hvori også arkitekterne Valdemar & Bernhard Ingemann samt Thorvald Bindsbøll deltog, men hvor man overraskende gav Arntzen 1. præmie. Han allierede sig med arkitekt Erik Schiødt og de opførte det store, tunge forretningspalads. I Norge fik Arntzen i øvrigt senere 1. præmie for et slotsprojekt, der aldrig blev realiseret. Der kendes ingen portrætter af ham.

De nåede dog at få skabt begyndelsen til en ny færdselsåre gennem byen op til Nørrevold, men op til vore dage er den aldrig blevet gennemført i den sidste ende efter Landemærket.

Her er byggeriets forløb i detaljer:

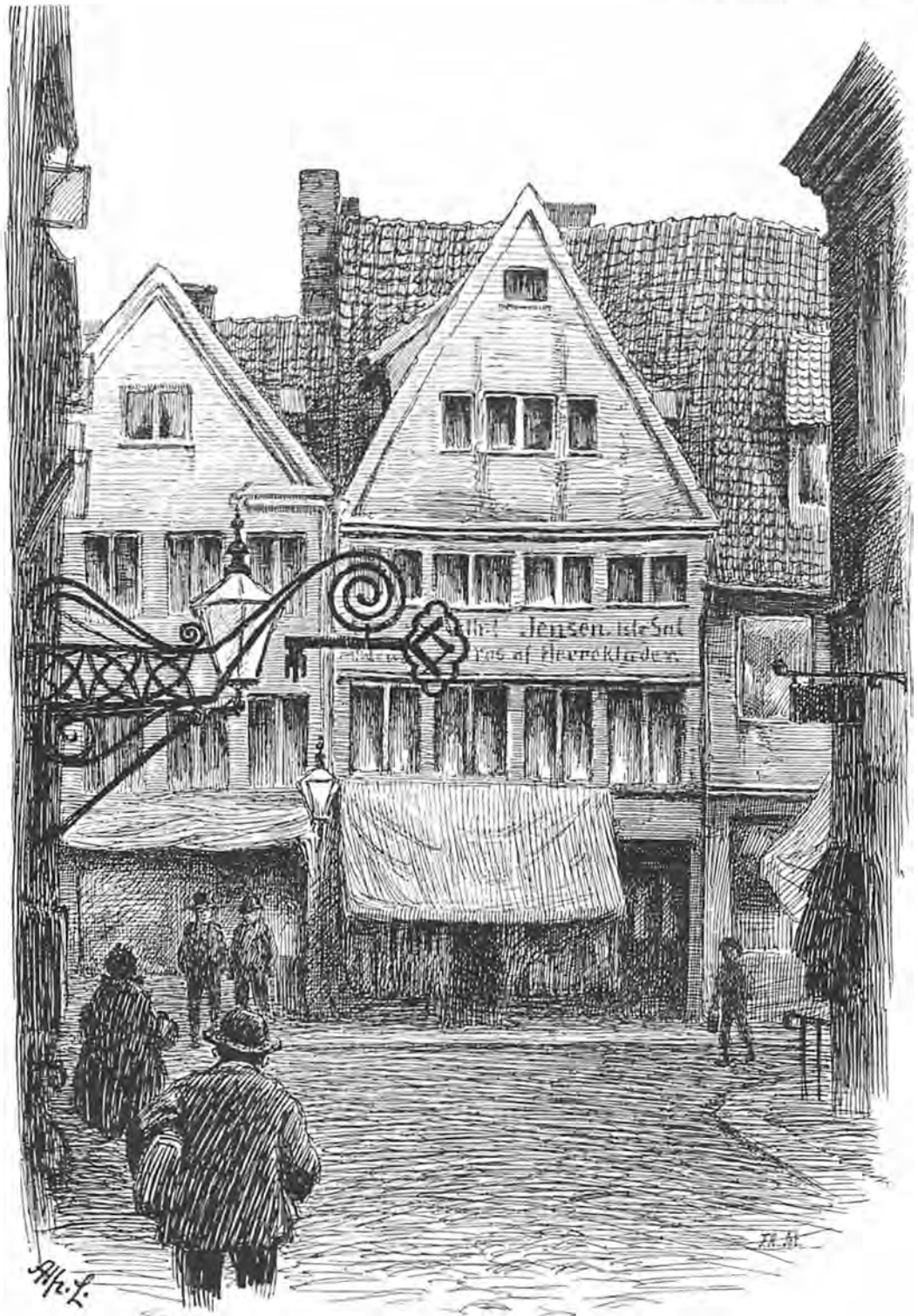
I 1896 havde Volmer og Fisker opkøbt et stort antal ejendomme i kvarteret: dels på begge sider af Christen Bernikowsstræde, og dels den sydlige side af Antonistræde, samt fem ejendomme i Pilestræde. Det lykkedes dem at gennemføre disse ejendoms køb, uden at deres egentlige hensigter blev kendt. Det ville ellers nok have skruet priserne væsentligt op. Foruden den nye Citygade indelbar projektet altså en udvidelse af Christen Bernikowsstræde til dobbelt bredde. Det skulle gøre kommunen venlig stemt over for projektet.

Med de gennemførte huskøb var denne del af projektet sikret, ligesom første etape af Citygaden. Sidste etape med erhvervelsen af Morescos grund regnede man optimistisk med også ville lykkes.

De to bygherrer gik nu til kommunalbestyrelsen og bad om dens aktive medvirken. Konsortiet tilbød at udlægge arealer på begge sider af Christen Bernikowsstræde, så gaden fremtidig kunne blive 20 alen bred fra Østergade til Antonistræde. Planen var at sammenlægge de fem ejendomme langs Christen Bernikowsstræde og de fire i Pilestræde samt 17 i Antonistræde til en stor karré, og nu ville man gerne have lov til at opføre den nye bygning med de efter bygningsloven tilladte højdeforhold; underforstået: med udgangspunkt i den fremtidige gadebredde i Christen Bernikowsstræde. Samtidig forventede bygherrerne, at kommunen ville bekoste gaden anlæggelse med asfalt og forsyning med elektrisk lys.

Magistraten indhentede udtalelser fra både stadskonduktør Krak og stadsingeniør Ambt. Den førstnævnte påpegede, at det var ønskeligt, om også Antonistræde, der kun var 10-14 alen bred, blev udvidet, men da han forudså, at ejerne ikke ville kunne afstå noget som helst areal, uden at hele byggeplanen blev forstyrret, tilrådede han, at der blev givet tilladelse til at bygge uden dette forbehold. Samtidig gjorde han dog opmærksom på, at Pilestræde 22 og Antonistræde 4 og 6, tre ejendomme, som var absolut nødvendige for planens gennemførelse, tilsyneladende ikke var i konsortiets besiddelse.

Stadsingeniør Ambts udtalelse var langt mere engageret. Efter at have påpeget, at den planlagte Citygade i virkeligheden ville blive en substitut for den manglende

De to maleriske ildebrandshuse fra 1730'erne i Christen Bernikowsstræde lå lige over for Antonigade og kunne bedst ses derfra. Tegneren Alfred Larsen har tegnet dem i 1887. De blev nedrevet i 1899 og erstattet af en stor, ansigtsløs ejendom, som ses på side 87. – Det kgl. Bibliotek.

Christen Bernikowsstræde i 1895 ved hjørnet af øvre Grønnegade med et tidligt 1700-tals hjørnehus og de to samtidige gavlhuse, som nu stod for fald ved gadens udvidelse. Tegning af J. L. Ridter 1895. – Bymuseet.

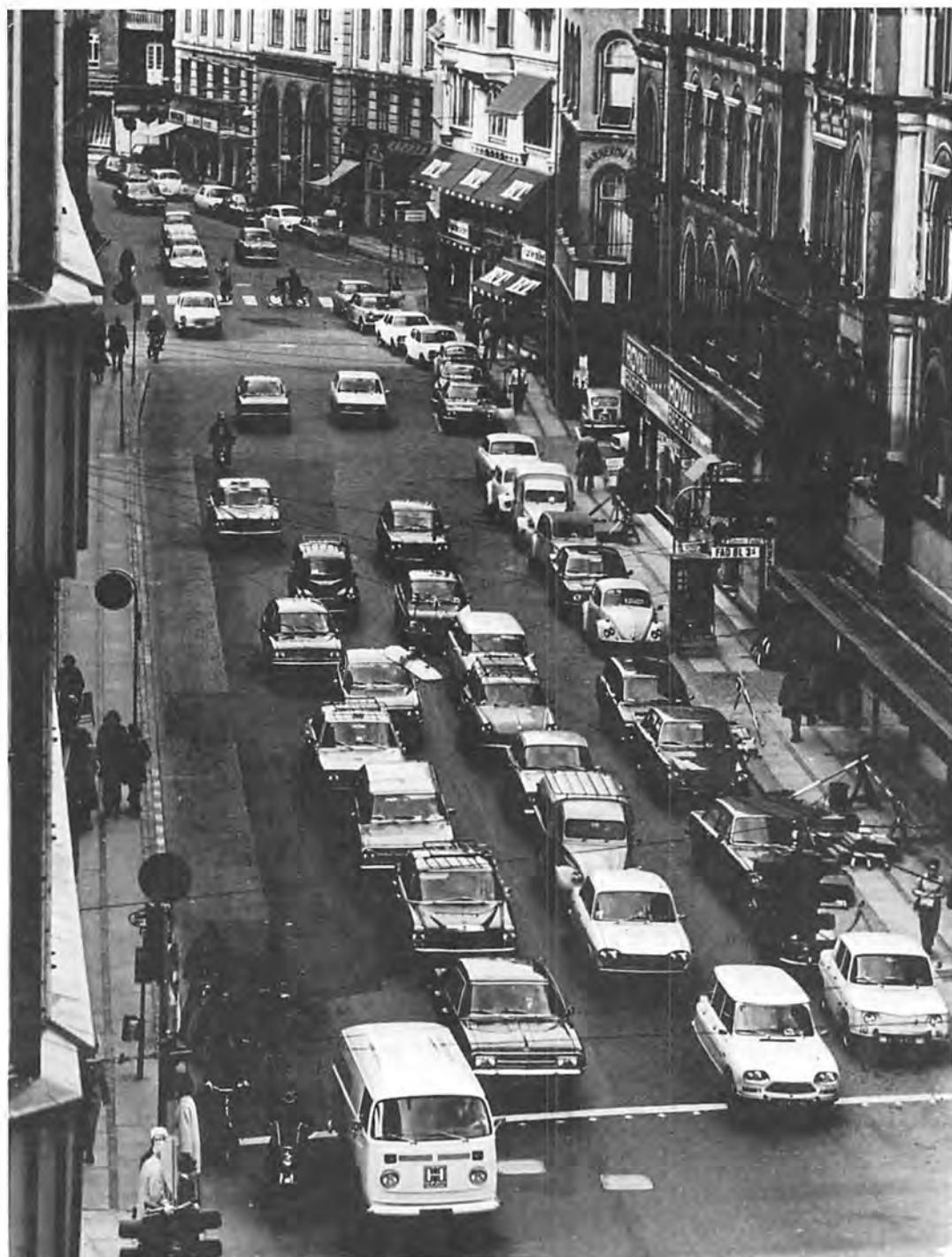
Allerede i 1899 var hjørnehuset erstattet af den stadig eksisterende hjørnejendom ved Grønnegade. Dette hus er snart gadens ældste. Alle andre er fornyede og nyopførte. Tegning af J. L. Ridter 1899. – Bymuseet.

gårdsplads for bebyggelsen på Antonistrædes sydside, og efter ubarmhjertigt at have afsløret formålet med den matrikulære sammenlægning som et fif til opnåelse af ret til højere bebyggelse mod Antonistræde og Pilestræde end tilladt efter bygge-loven, fortsætter den uimponerede embedsmand med sin samlede vurdering af det smarte projekt. Hans dom fortjener at gengives i sin helhed: »Man kan måske beundre den sindrighed, hvormed der – uden kollision med bygningslovens ordlyd – er planlagt en bebyggelse, der er i åbenbar strid med dens hensigt; men der forekommer mig ikke at være grund for kommunen til at træde støttende til ved gennemførelsen af den slags byggespekulationer, der i dette tilfælde skaber udsigter til fremtidig pression om, at kommunen skal gennemføre 'tværgaden' til Ny Østergade, udvide den på strækningen og eventuelt udvide Antonistrædes bredde... Jeg kan ikke indse, at det for færdselsforholdene vil få nogen videre stor betydning, om der kunne etableres en forbindelse mellem Silkegade og Hovedvagtsgade. Jeg føler mig overbevist om, at den allerstørste del af færdselen vedblivende vil følge Østergade...

Der nås ganske vist ved projektet, at Christen Bernikowsstræde bliver 20 alen bredt indtil Antonistræde, men til gengæld vil denne gade blive yderst uheldigt bebygget, og jeg tilstår, at det ikke forekommer mig at være

Her er Kristen Bernikows Gade set fra Gammel Mønt omkring 1950. Alle de små huse på den venstre side er afløst af større, anonyme forretningsejendomme. Længst til venstre ses Kjær & Sommerfeldts store hus i Gammel Mønt 2-4. På modsatte side et par af Berlingske Tidendes ældre ejendomme, som blev erstattet med Berlingskes store pressehus i 1950'erne. – Fot. 1950'erne. Hassing.

Axel Volmer og Johs. Fisker, som skabte den moderne Kristen Bernikows Gade, fik aldrig gennemført deres drøm om det nye »City-kvarter« omkring den planlagte Citygade, som ikke lod sig gennemføre (se side 70). Betegnelsen »City« er af samme grund i dag et lidt luftigt begreb. Men de fik skabt en central trafikåre, som fik den helt store betydning, da Bremerholm gennemførtes til den modsatte side i 1930'erne. Her ses trafik i Kristen Bernikows Gade i vore dage. Til højre »Breinings Hjørne«, Citygades »hak« og Bernikowhus og længst tilbage Kjær & Sommerfeldts ejendom. – Polfoto fra 1970'erne.

særlig beklageligt, om et par uskyldige, gamle gader som Christen Bernikowsstræde og Antonistræde får lov at bestå nogenlunde uforandrede; sådanne gamle gader finder man jo i alle gamle byer, og det er ofte dem, der bidrager til at give dem noget særpræg«.

Stadsingeniøren fandt på denne baggrund ikke anledning til at anbefale at dispensere fra den i byggeloven krævede bygningshøjde mod Antonistræde, og heller ikke at kommunen skulle bidrage ved at forsyne Christen Bernikowsstræde med asfalt og elektrisk belysning.

Borgerrepræsentationen nedsatte et udvalg til behandling af sagen. Udvalget trådte i forhandling med Volmer og Fisker, der nu gik med til, at alle de *tre gader* på de af projektet berørte strækninger skulle have en bredde af 20 alen. Samtidig udbad de sig kommunens medvirken til erhvervelse ved ekspropriation af to ejendomme i Antonistræde, der, som stadskonduktøren rigtigt havde set, ikke var ejet af konsortiet. For udvalget var udsigten til gadeudvidelserne så væsentlig, at man, uanset at det måtte erkendes, at disse gadeanlæg med forlængelser ikke ville få nogen større betydning for færdselen, endte med at anbefale, at kommunen ydede sin hjælp til foretagendets gennemførelse. Resultatet blev da også, at borgerrepræsentationen på sit møde i december 1896 vedtog at følge fællesudvalgets indstilling.

Efter at have gennemarbejdet projektet i detaljer kunne Volmer og Fisker gå i gang med at virkeliggøre deres planer i 1898. Udvidelsen af Christen Bernikowsstræde skete hovedsagelig ved tilbagerykning af facadelinien på vestsiden, hvorfor det treetages hus nr. 8, på hjørnet af Grønnegade, der var opført i 1880'erne, ikke blev berørt. Det er tydeligt, at dette hus, der nu er gadens ældste, har måttet opfylde byggelovens krav til bygningshøjden i det nu hedengangne Christen Bernikowsstræde.

Så tog man trøstigt fat på at rive ned. Først faldt Pilestræde 14-18, og her opførtes i 1897-98 med *Rogert Møller* som arkitekt projektets flagskib, hjørnehuset »Cityhus« med facader mod Pilestræde og Citygade. Her indrettedes »City-cafeen« med en festsal, som spændte over to etager. Bygningen var med sine kvadre, pilastre, karyatider, vaser og hermebalkoner et rendyrket eksempel på stukarkitektur.

En helt anden stil blev anslået med næste led i nybyggeriet, den østlige del (mod Christen Bernikowsstræde) af den smalle karré mellem Antonistræde (herefter Antonigade) og Citygaden, »*Antoniehus*« efter tegninger af *Alfred Møller*. Det er nærmest holdt i venetiansk gotik.

Erik Schiødte (1849-1909). Arkitekt, som omkring århundredskiftet fik store opgaver inden for det københavnske forretnings- og industribyggeri. Schiødte kom sammen med Christian Arntzen til at opføre den allerede omtalte forretningsejendom »Cityhus«, på hjørnet af Østergade 26 og Kristen Bernikows Gade. Alene udførte han naboejendommen *Barnekowhus* i Kristen Bernikows Gade 4, nord for den aldrig gennemførte forlængelse af Hovedvagtsgade (se side 70). Sammen med Rogert Møller opførte han tillige 1900-1901 den store *boligkarré ved Bodenholffs Plads* mellem Burmeistergade og Andreas Bjørns Gade (bind 7). Den hører ikke til blandt byens hidtil mest påskønnede fornyelser.

A. Crome (1826-1904). Forretningsmand, tidligere tobaksfabrikant og konsul i Horsens. Etablerede 1860 samarbejde med den jævnaldrende Moritz Goldschmidt (se næste opslag). Forretningen i Horsens gik godt og blev i 1871 omdannet til aktieselskab. I 1888 døde Goldschmidt og konsul Crome fortsatte alene. Da han i 1901 besluttede sig til at flytte hele firmaet til København, var han en ældre herre på 75 år. Han etablerede det københavnske firma under det gamle navn *Crome & Goldschmidt*, skønt hans kompanion var død 13 år før overflytningen. Crome døde allerede i 1904, så man kan rolig sige, at selv om navnet *Crome & Goldschmidt* blev et begreb blandt de københavnske stormagasiner i næsten trekvart århundrede, var de to grundlæggere af firmaet næsten ukendte i den københavnske offentlighed. Som nævnt på næste opslag ophørte C & G som selvstændig virksomhed i 1971.

Den smalle karrés vestlige del (mod Pilestræde) blev bebygget af arkitekt *Ludvig Andersen* med en bygning kaldet »*Pilegården*«. Det er en blankmursbygning af røde sten holdt i dansk-nederlandsk renæssance med svungne gavlkviste.

Konsortiet vendte sig nu mod Christen Bernikowsstræde. Her lå der på den vestre side en lang toetages bygning fra midten af 1800-tallet, som bl.a. rummede den nævnte teatersal »*Thalia*«. På de første planer ser man derfor, at det gamle »provinsielle« navn er foreslået udskiftet med det mere internationalt klingende *Thaliagade*. Resultatet blev dog som bekendt Kristen Bernikows *Gade*, idet den jo nu blev udvidet til 20 alen, som var bredden for en gade. Her fandt Axel Volmer det passende at sætte sig selv et mindesmærke. Det blev Rogert Møllers »*Volmerhus*« fra 1900, en imponerende bygning, der fra Citygaden nåede helt ned til hjørnet ved Østergade. Den blev helt beklædt med rødlig sandsten og forsynet med et spir over midtpartiet. Som »*Antoniehus*« længere oppe i gaden er den inspireret af venetiansk gotik. Huset blev senere kendt som Crome & Goldschmidts stormagasin og i vore dage som »*Cityarkaden*«.

Hele den østlige side af Christen Bernikowsstræde afhændede Volmer og Fisker til byggeselskabet »*City*«, der lod hele husrækken nr. 2-22 nedrive, og på strækningen mellem Østergade og Citygadens forlængelse lod opføre endnu en stor og ambitiøs forretningsejendom, nr. 2-4 ved arkitekterne *Chr. A. Arntzen* og *Erik Schiødtle*. Den blev kaldt »*Cityhus*«, men blev bedre kendt som Breinings Hjørne.

Forud havde selskabet i 1900 henvendt sig til fem arkitekter med anmodning om at deltage i en konkurrence om et byggeprojekt. I programmet fremhævedes det, at Magistraten havde stillet selskabet i udsigt, at der ville blive vist den størst mulige imødekommenhed med hensyn til dispensationer fra byggeloven, særligt hvad angår ubebygget areal. Bygningerne skulle udelukkende benyttes til butikker, lager, forretningslokaler m.v. De to ejendomme skulle arkitektonisk fremtræde som én bygning. Blandt de konkurrerende arkitekter var *Thorvald Bindesbøll*, *Ingemann og Søn* samt *Alfred Thomsen*, men det blev den norskfødte *Chr. A. Arntzen*, som vandt konkurrencen. Bortset fra, at det var hans projekt, der havde den hårdeste udnyttelse af grunden, udmærkede Arntzens projekt sig ved en rigdom af tårne og andre imponerende detaljer. Huset blev opført det følgende år efter lidt ændrede tegninger og under medvirken af *Erik Schiødtle*.

Kristen Bernikows Gade set fra Gammel Mønt mod Østergade. Indtil 1932 standsedes al gennemgående trafik mod Amager brutalt af Østergades ubrudte række af butikker. Der var ingen fortsat forbindelse til den bagved liggende Holmsgade, for Bremerholm eksisterede endnu ikke. Til venstre tilløb til Citygade. Til højre Antonigade. Fot. ca. 1915. – Bymuseet.

Samme motiv som ovenfor, efter at en større husblok mellem Østergade og Lille Kongensgade var nedrevet og Bremerholm skabt (se nærmere bind 3). Det midterste hus til venstre er »Barnekowhus« af Erik Schiødtte 1901. – Fot. 1948. Hassing.

Moritz Goldschmidt (1822-88). Industridrivende. Broder til forfatteren Aron Meir Goldschmidt. Startet som nålemager med en lille fabrik i Pinneberg i Holsten, men forlod ved krigs-udbruddet i 1848 Hertugdømmet og slog sig ned i Horsens, hvor han fortsatte sin beskedne virksomhed. Da Horsens Tugthus blev taget i brug i 1853, lejede han en del af fangernes arbejdskraft til fremstilling af manufaktur og possementmagerarbejde. I 1860 fik han af staten hele tugthusets arbejdskraft i forpagtning og tillige et lån på 100.000 kr. Samme år etablerede han kompagniskab med konsul *A. Crome* (se forrige opslag). I 1865 oprettede de en ny fabrik med frie arbejdere, der fremstillede klæde. I 1874 blev virksomheden omdannet til aktieselskab. Fabrikationen blev mere raffineret og firmaet etablerede fra 1884 et mindre udsalg i København og i flere provinsbyer. Ved Goldschmidts død som justitsråd i 1888 beskæftigede firmaet 1.200 arbejdere. Men han oplevede ikke virksomhedens overflytning til København i 1901, ej heller, at man i 1929 ophørte med fabrikationen i Horsens og nu alene arbejdede som stormagasin, indtil selskabet i 1971 fusionerede med Illum.

For selskabet opførte Erik Schiødte desuden i 1901 kontorejendommen »*Barnekowhus*«, nr. 6, ved siden af Citygadens planlagte forlængelse. Arkitekten skrev selv om det: »Min tanke har været den i det ydre at karakterisere husets betemmelse, derfor er det enkelt og simpelt uden påklistede dekorationer. Det er opført med pudsede facader med led og gesimser af klæbersten over en granitstenetage«. Huset er virkelig påfaldende enkelt i sin udformning. Ved sit skråt afskårne hjørne og sin konsolbårne hovedgesims har det mindelser om det på den tid forkætrede klassicistiske borgerhus.

Det næste hus i rækken, nr. 8, blev opført 1900 af Alfred Møller, der samtidig stod for den allerede omtalte genboejendom »*Antoniehush*«. Den karnapprydede bygning med de særprægede vinduesformer vakte allerede ved sin opførelse kritiske kommentarer på grund af den fremmedartede arkitektur. Den omfattede et stort grundareal og har også facade mod Grønnegade, bag om hjørnehuset nr. 10, der var opført i 1899, men nu er gadens ældste hus.

Set under et blev planen som nævnt i indledningen en fiasko. Det viste sig, at grosserer Jacob Moresco, hvis ejendom i Østergade strakte sig langt bagud i karreen, helt til Pistoltorvet, ikke ville sælge. Dermed strandede planen om en gennemgående gade, der kunne forbinde Hovedvagtsgade og Silkegade. Den østlige del blev kun en kort blindtarm, og den vestlige – gennemførte – del af gaden blev med tiden lukket med en forbindelsesbygning ud til Kristen Bernikows Gade, hvad der gav Crome og Goldschmidt en forøgelse af butiksarealet, mens den bagved liggende del af gaden blev udnyttet som gård. Det, der skulle have været det bærende led i Volmers og Fiskers store plan, er således næsten ikke til at få øje på i dag, og derfor er al snak om »City« fremdeles noget diffus.

City-planen havde efterladt et kedeligt skarpt hjørne på Antonigades nordside. Da kommunen nu havde involveret sig i den på privat initiativ påbegyndte regulering, fulgte man i 1907 sagen op ved erhvervelse af hjørnejendommen med henblik på en mulig fremtidig gadeudvidelse af Gammel Mønt.

Muligheden bød sig, da *Kvindelig Læseforening* i 1909 ønskede at købe og bebygge grunden. Kommunen slog til, og Læseforeningen gik i gang med at finde en arkitekt. Først engagerede man *Magdahl Nielsen*, hvis honorar dog var for højt. Så henvendte foreningen sig til *Vilh. Klein*, der trak sig tilbage og overlod valpladsen til *Ulrik*

Der er næppe mange læsere, der vil kunne lokalisere dette gadehjørne. Det forestiller den gamle, uspolerede Antonigade (se side 87), set ned mod det ligeledes urørte Christen Bernikowsstræde med de to kønne kvisthuse, som også ses på side 75. Foto fra 1880erne. – Bymuseet.

På det første hjørne af Kristen Bernikows Gade og Antonigade lå endnu i 1860erne denne urtekræmmerejendom, men den måtte vige for en meget smart butik, som opførtes i 1870erne. Men allerede i 1903 forlængede ors. Axel Volmer sin Crome & Goldschmidt-ejendom ned til hjørnet af Antonigade. – Foto fra 1860erne fra Bymuseet.

Her er resultatet. Tidligere »Antonihus«, nu Cityarkadens bagside mod Antonigade. Nabobygningen lukkede af for det strandede Citygade-projekt, som derved reduceredes til en baggård. – Fot. John Jedbo 1986.

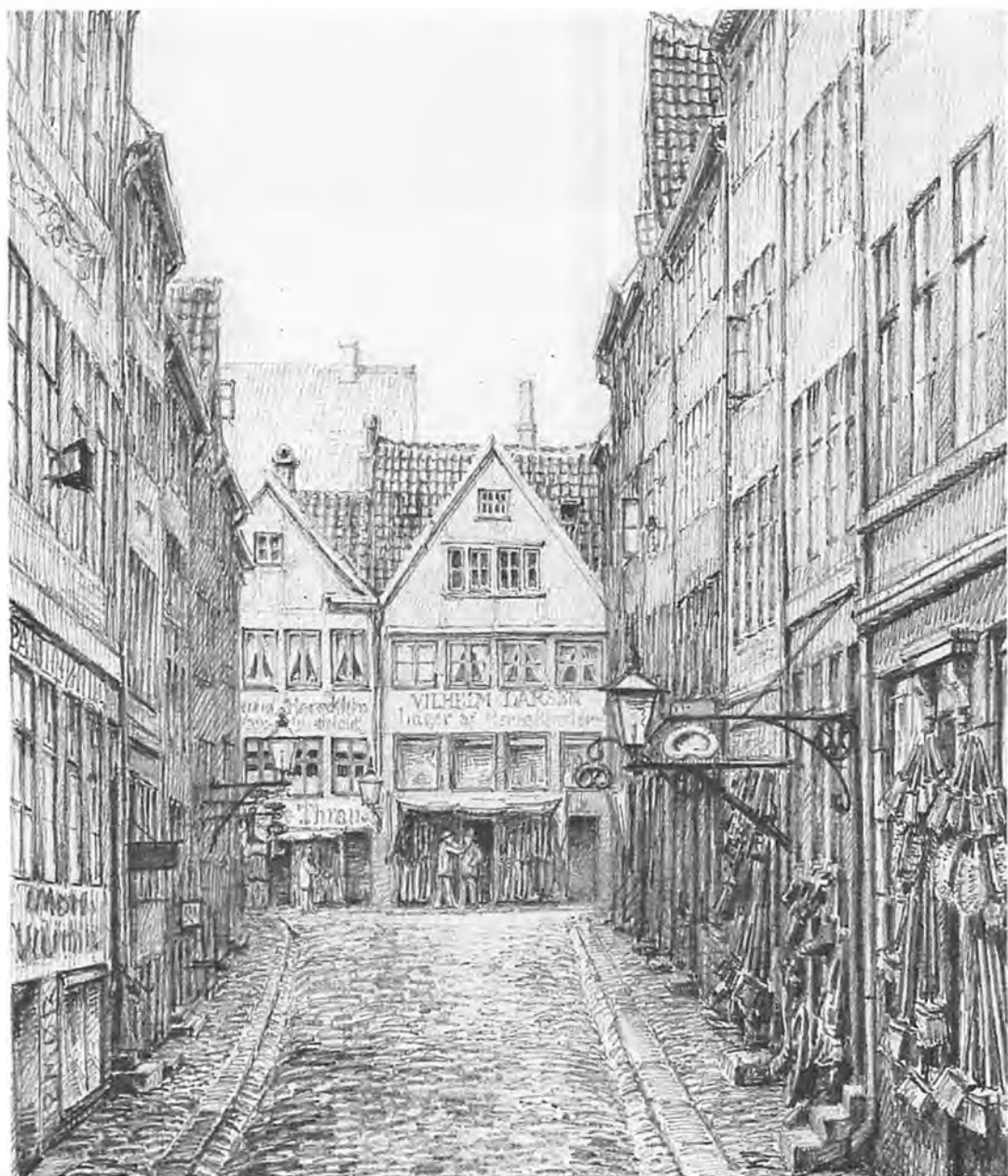
Den venstre side – de lige numre – af Antonigade er faldet for »Pilegården« og »Antonihus« og planerne om den nye Citygade. Det er nr. 15-23, man ser ligefor, og det er her Kvindelig Læseforenings sidefløj opføres i 1910. Til venstre de to gavlhuse i Kristen Bernikows Gade, som falder kort efter. – Foto 1899. Bymuseet.

Kvindelig Læseforening indstiftedes i 1872 af den senere justitsminister P. A. Albertis ugifte søster, Sophie Alberti (1846-1947). Som drivkraft i foreningen oplevede hun, at dette private bibliotek inden længe rådede over 74.000 bind. I 1910 gennemtrufede hun, at foreningen fik egen bygning, idet Ulrik Plesner opførte den her viste bygning. Fra 1920'erne fik foreningen en alvorlig konkurrence fra den voksende Folkebiblioteks-bevægelse, og i 1930'erne ophørte virksomheden. I 1932 erhvervedes ejendommen af Berlingske Tidende. – Fot. John Jedbo 1986.

Antonigade, tegnet af anonym kunstner i 1880'erne, set fra Pilestræde op imod de to, særprægede gavlhuse i Christen Bernikowsstræde. Gaden havde et stramt og ensartet præg, og der herskede næsten en Holbergstemning helt op til århundredskiftet. I dag ligner Antonigade hverken hus eller hjem! – Øregård.

Plesner og Aage Langeland-Mathiesen. Den nye bygning, der erstattede fem gamle gadehuse, er karakteristisk for ikke mindst Plesners arkitektoniske ideer: et kraftigt rødstenshus uden større hensyn til symmetri, prydet med karnapper af forskellig udformning, en svungen gavl, vandrette sandstensbånd og smårudede vinduer.

Antonigade

Som andre af byens middelalderlige smågader havde dette stræde til at begynde med ikke noget fast navn. I 1419 kaldes det *Paulstræde*, 1432 *Lille Pilestræde*, og først i slutningen af 1500-tallet dukker navnet *Antonistræde* op.

I 1377 var der kun fire grunde, der stødte op til strædet, to mod syd og to mod nord, hvoraf den ene ejedes af Helligåndshuset. Begge de sydlige grunde synes fra ca. 1480 at have tilhørt *Gregorius Olufsen*, kapellan til Vor Frue kapel i Sankt Nikolaj Kirke. Han delte grunden op i en række mindre lodder, hvoraf en blev solgt til *Sankt Antonii Kloster* i Præstø. Det var efter denne gård strædet fik sit navn, men det skete først længe efter, at antonitterne var borte. Fem år før reformationen, i 1531, solgte prioreren brødrenes hus »i Lille Pilestræde, hvilket de af nød og trang havde måtte lade fare, da de ikke vidste andet råd i de vanskelige tider«. Prioreren overdrev ikke. Det er næppe for meget sagt, at årene omkring 1530 med reformation og borgerkrig hører til de uroligste i danmarkshistorien.

På nordsiden overgik ejendommen på hjørnet af Pilestræde i 1559 til de fattige, hvorefter den blev delt i min-

Samme udsigt som på forrige side 100 år senere. De to kønne gavlhuse er erstattet af Erik Schiødtes »Barnekowhus« og Kvindelig Læseforening og Antonigades Politistation beslaglægger nu det øverste stykke af gaden. Det nærmeste hus på venstre side – Antonigade 9 fra 1766 – har overlevet til i dag. – Fot. John Jedbo 1986.

Antonigade 19, 21 og 23, der ses midtfor, blev revet ned i 1907 og blev til Kvindelig Læseforening i 1910. I baggrunden Gammel Mønt før gaden udvidedes og nybebyggedes. Forrest til højre ses sidste ende af Kristen Bernikows Gade. Tegning af J. L. Ridter 1906. – Bymuseet.

Det samme vue 80 år senere. Der er ikke meget tilbage af det gamle gadekryds, og Gammel Mønts nye gadebredde gør det svært overhovedet at genkende gaden. – Fot. John Jedbo 1986.

dre lodder. Helligåndshusets 10 boder blev først udstykket midt i 1600-årene.

Antonistræde lå i et kvarter, der skånedes af bybrandene, og de smalle huse i det smalle stræde stod fredeligt gennem århundreder, kun lejlighedsvis fornyet. En af fornyelserne skete i 1766, da arkitekten *Hans Næss* opførte nr. 9, på nordsiden. Med sine fire etager over kælder og sine syv vinduesfag var det større og mere imponerende end hovedparten af strædets huse og kunne gives en egentlig »arkitektonisk« iklædning med et midtfremspring på tre fag og dekorationer i form af vinduesindramninger og blomsterguirlander m.m.

Da Volmers og Fiskers store sanering ramte Antonistræde i 1897, forsvandt alle husene på sydsiden for at give plads for arkitekt Alfred Møllers »*Antoniehus*«. Gaden blev samtidig gjort bredere og ændrede navn til *Antonigade*. Dermed mistede den ansigt for stedse.

På nordsiden fornyedes bebyggelsen nærmest hjørnet af *Kristen Bernikows Gade* i de samme år. Tilbage stod kun de fem huse nærmest *Pilestræde*, af hvilke flere efter-

På facaden af *Antonigade 21* (se forrige side øverst) opsatte skomagermester *Erik Christensen Aalborg* i 1765 dette skilt. Det findes nu på *Bymuseet*. – Efter »*Gamle københavnske Skilte og Bomærker*«.

Tre gamle huse, der tilhører *Berlingske Tidende* i *Antonigade* er – foruden hjørneejendommen ved *Pilestræde* – de eneste bygninger i vore dage, der er tilbage i den gamle gade. De er til gengæld smukt istandsat. – Foto 1940'erne fra *Bymuseet* og fra 1985 af *Hans Jørgen Ørslev*.

hånden blev købt af Berlingske Tidende. I efterkrigsårene er også nr. 5 blevet nedrevet og har efterladt et grimt ar i gaden.

Gammel Mønt

Gaden Gammel Mønt er efter-middelalderlig, ja den er bogstavelig talt opført af middelalderens ruiner, idet den er anlagt tværs over et af de klosteranlæg, som reformationen gjorde overflødige.

Mellem nuværende Møntergade, Pilestræde; Sværtegade, Store Regnegade og den gamle vold lå en stor ubebygget grund, som hørte til Københavns Slot og kaldtes *Hushaven*. Efter at kong Hans' fromme dronning Christine i 1497 havde fået udvirket pavelig tilladelse til at oprette et kloster for nonner af Sankt Claras orden, blev denne grund skænket til klosteret. I de følgende år skænkede dronningen og hendes hoffolk store summer til klosteret, og byggeriet skred rask frem. I 1505 var det afsluttet, og søstre blev højtideligt indført i *Sankt Clara Kloster*.

Clarisserne, der var blevet indkaldt til Danmark i 1259 og længe havde haft et stort kloster i Roskilde, var en tiggerorden, et kvindeligt modstykke til gråbrødrene,

De første numre på venstre hånd i Gammel Mønt var endnu i midten af forrige århundrede præget af lave huse, små forretninger og gårdhaver. Anonym tegning fra ca. 1860. – Det kgl. Bibliotek.

og de var som sådan helt afhængige af almisser. Det var dog ikke nonnerne selv, der indsamlede almisserne, men lægsøstre og terminssøstre, som boede i en gård uden for det egentlige kloster.

Klosteret har efter alt at dømme være et firfløjet anlæg, hvis østfløj og nordfløj (kirken) er blevet lokaliseret ved H. U. Ramsings udgravninger. Kirken havde et 10 m bredt kor og 12 m bredt skib, den var overhvalvet og har antagelig været af samme størrelse som Sankt Petri Kirke, som den synes at have haft flere træk fælles med. Således viser de få afbildninger af Clare klosterkirke, at også den havde et tresidet kor. Derimod havde den intet tårn, men kun en tagrytter.

Den øvre ende af Gammel Mønt bød indtil 1860 på dette storartede gadebillede på strækningen mellem Grønnegade og Store Regnegade. Den maleriske husrække til højre måtte i 1860erne vige for huse, der i 1910 skulle give plads til Kvindelig Læseforenings nuværende bygning. Til venstre havemuren til den såkaldte Gieddes Gård, som vendte ud til Didrik Badskjærs ved århundredskiftet nedlagte gang. Her ligger nu Kjær & Sommerfeldts store bygning (se side 97). Tegning af Carl Neumann 1856. – Bymuseet.

Ove Gjedde (1594-1660). Rigsadmiral. Godsejersøn fra Skåne. Uddannet på Sorø adelige Skole. Som 24-årig blev han af Christian 4. beordret til at forestå en ekspedition til Østen for at etablere handelsforbindelser for det to år forinden grundlagte Ostindiske Kompagni. Hans vanskelige ekspedition tog i alt fire år, men det lykkedes ham at etablere koncessioner med handelsprivilegier med både Ceylon og Trankebar. Kongen var godt tilfreds med resultatet, men Ove Gjedde var skuffet over, at Kompagniet ikke gav ham andet end gode ord til tak. I en lang årrække virkede Gjedde derefter i Norge som lensmand og chef for den norske galejflåde. Mest optaget var han dog af sine økonomiske interesser i norske jernværker og Kongsberg sølvværk.

I 1643 blev han – på Hannibal Sehesteds anbefaling – kaldt hjem ved udbruddet af krigen mod Sverige. Han blev admiral for den norske flåde og udnævnt til rigsadmiral 1645. Det skete kun 3 år før Christian 4.s død. Under Frederik 3. blev han belastet af sit nære forhold til Corfitz Ulfeldt og efter Hannibal Sehesteds fald blev hans stilling truet, men han red stormen af. Han var tilfældigt i Sverige sommeren 1658, da Karl 10. Gustav brød roskildefreden. Han blev arresteret og fængslet af svenskerne, men udveksledes ef-

(fortsættes side 98)

På klosterområdet stod desuden flere mindre bygninger, og det hele indhegnedes af en svær teglstensmur på kampestensfundament.

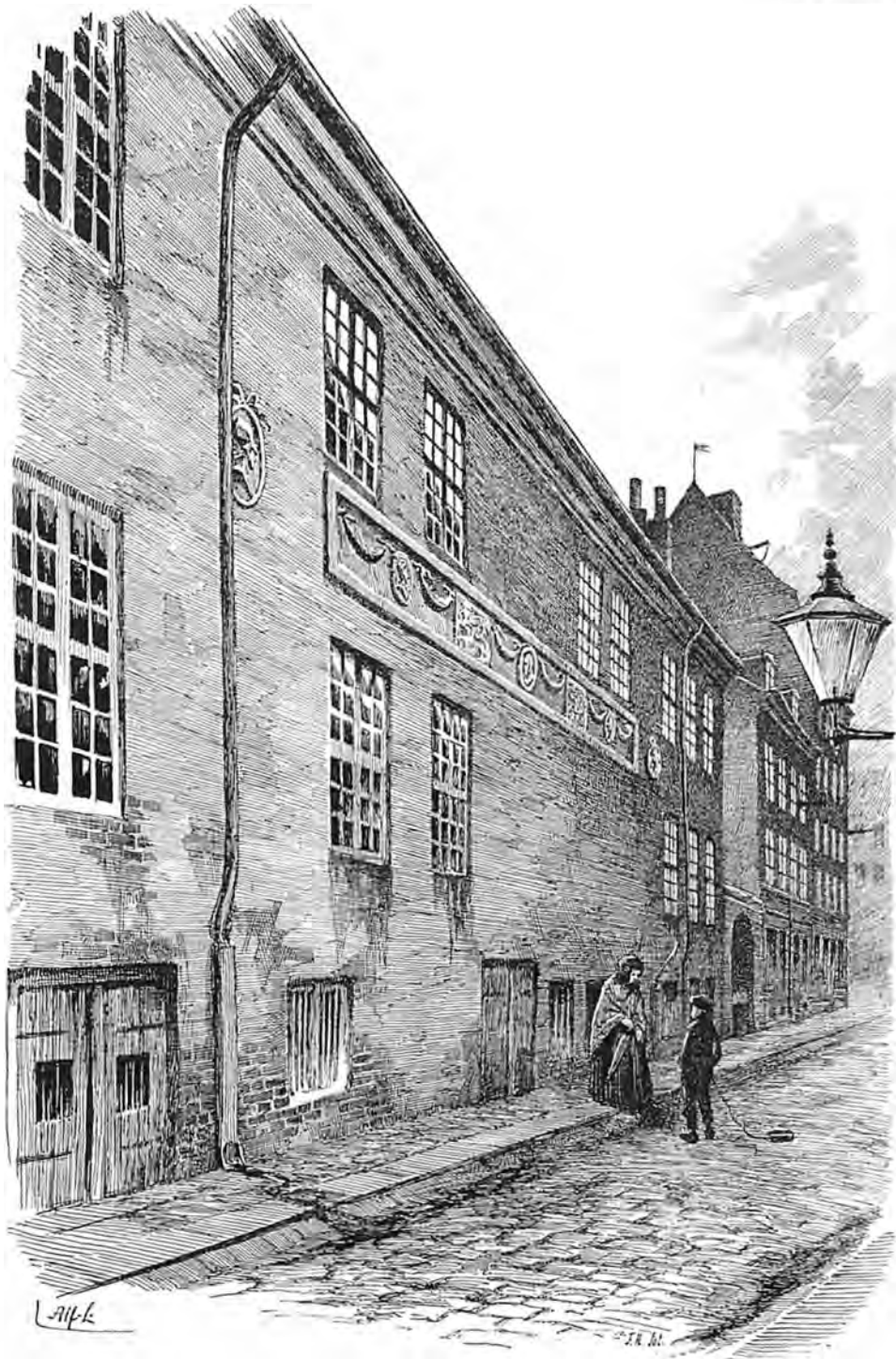
Dette byens sidst oprettede klostresamfund fik ikke nogen lang levetid. De urolige år, der gik forud for reformationen, og som længe før denne havde lagt munke- og nonneordenerne for had, mærkedes naturligvis først af tiggerordenerne, der havde almisser som eneste eksistensgrundlag. I 1527 havde skriftefaderen for Clare Kloster i Odense skrevet til Christian 2. og bedt om at måtte fordele nogle penge indsamlet til de fattige, som han forvarede, mellem clarisserne i Odense og København, da der var stor armod i begge klostre. Søstrene søgte ganske vist at holde det skjult for ikke at glæde deres fjender »som desværre var mange«. I 1532 havde lægsøstrene og terminssøstrene forladt klosteret, og den gård, de havde beboet foran klosteret mellem kirkegården, Pilestræde og Clare mur, blev af kongen overladt til rigsråden Albert Ravensberg. Det må have været hårde tider i Sankt Clara Kloster. Nogle fordrevne gråbrødre blev ganske vist sat til at tigge for søstrene, men de måtte kun tigge 40 mil fra byen og kunne ikke få de indsamlede fødevarer transporteret hjem. Da gråbrødrene var almindelig forhadte, kunne varerne heller ikke sælges. Situationen var altså uholdbar, men søstrene holdt ud i endnu nogle år. De var der stadig i 1535, men man må regne med, at belejringen 1535-36 har sat det endelige punktum for clarissernes tilstedeværelse i København.

Efter reformationen tilfaldt klosterets ejendom kongen, Christian 3., der ret hurtigt derefter må have indrettet nogle af bygningerne til møntværksted. I 1543 kaldes Clare Kloster »*Eders Majestættis Møntergård*«. Kirken blev tilsyneladende benyttet som lager, således blev der i 1558 opmagasineret et parti tjære.

I 1574 blev kirken overladt til Københavns tyske menighed til gudstjeneste. Det varede dog ikke længe; i 1585 flyttede menigheden til Sankt Petri Kirke, hvor den siden er forblevet.

Møntslagningen synes i årene 1563-83 at være foregået i Frederik 2.s ankersmedje, der senere blev ombygget til Holmens Kirke. Men herefter blev Mønten atter indrettet på Clare Klosters grund. Samtidig blev det kanon- og klokkestøberi, der hidtil havde været i Sankt Petri Kirke, også flyttet til Mønten.

I 1610 opførte Christian 4. en ny bygning til støberiet ud til Pilestræde, og det ser ud til, at møntværkstedet også er blevet flyttet hertil. Samme år påbegyndtes ned-

Bag ingeniør Heins store Kjær & Sommerfeldt-ejendom i Kristen Bernikows Gade, mellem Grønnegade og Store Regnegade, lå indtil århundredskiftet en af byens ældgamle gyder, nemlig Didrik Badskjærs Gang. Venstre side – der ses her – havde endnu i 1700-tallet været yderst respektabel, men gaden var så smal, at den var dømt til at ende som slum. Her har tegneren Alfred Larsen gengivet bagsiden af Ove Gieddes Gård, der havde have ud mod Gammel Mønt. – Det kgl. Bibliotek.

Nedre del af Gammel Mønt går fra Antonigade til Sværtegade på venstre side og fra Grønnegade til Store Regnegade på højre side. Her ses strækningen, før Berlingske Tidende havde opført sin store trykkeribygning ved siden af Kvindelig Læseforening. – Fot. 1948. Hassing.

Samme udsigt som ovenfor, efter at Berlingske Tidende i 1950'erne havde opført sit store nye trykkerihus på hjørnet af Sværtegade. – Fot. John Jedbo 1986.

rivningen af klosterkomplekset, og i 1615-16 hentedes tusindvis af sten fra »den gamle kirke på Mønten«. Men allerede i 1623 fandt kongen ud af, at det var mest hensigtsmæssigt at have Mønten nær ved Renteriet, »så at rentemestrene ideligens kunne se dertil«. Der blev derpå indrettet en *ny Mønt* ved Københavns Slot, og den virksomhed, der i så mange år havde udfoldet sig på den gamle klostergrund, gav sig herefter kun til kende i gadenavnet *Gammel Mønt*.

Det er uvist, hvornår gaden Gammel Mønt blev anlagt. Muligvis er det sket straks efter fjernelsen af klosteranlægget. Allerede i 1620 nævnes her 13 våninger på to etager og fem på en. Et bevaret regnskab fra 1628-29 viser, at der nu var ikke mindre end 38 huse. De 11 beboedes af kongens egne arbejdere i Børnehuset.

I 1633 og de nærmeste år derefter udstykkede og solgte kongen boder og grunde på det store areal. Riget fattedes altid penge under Christian 4., men især i årene efter Kejserkrigen sloges kongen med den store gæld, han havde sat sig i, og salget af den gamle Mønt skal antagelig ses i denne sammenhæng.

Skråt over for karreen, fra hjørnet af Gammel Mønt og Møntergade løb en smal sti, som kaldtes *Claus Daas Lønvej*. Claus Daa var rigsadmiral 1629-41 og havde brugt den, når han daglig red fra sin gård i Købmagergade og ad volden direkte til Bremerholm, hvor flåden lå, og byggeriet af nye krigsskibe foregik. Stien opretholdtes længe efter og fik en ny funktion, da det bageste af den store grund midt i karreen efter den store pest i 1711 frastykkedes og udlagdes til pestkirkegården *Wismar*, eller som den egentlig hed: *Helligåndskirkens Assistenskirkegård*. Grunden, hvorpå der før udstykningen stod en bygning indrettet til sygehus for bådsmænd, ejedes 1694 af *Peter Bertelsen Wismar*, der har lagt navn til såvel smøgen, *Wismars Gang*, som til kirkegården. Betegnelsen i 1708 »hus, ejendom og haveplads *Stadt Wismar* kaldet« tyder på, at den store, ubebyggede del af grunden på dette tidspunkt har været beværterhave. Det var denne, Magistraten erhvervede til pestkirkegård i det ulykkelige år 1711 og indhegnede med et plankeværk.

Det var mest fattige folk, der fik deres sidste hvilested på Wismar, ikke mindst lemmerne i de stiftelser og hospitaler, der fandtes i sognet. Naboerne udviste ingen synderlig pietet over for kirkegården, de kastede deres urenligheder derind, og hængte vasketøj til tørre, hvorved en stor del af gravene blev nedtrådt. Det fremkaldte mange klager. En hjulmand i Møntergade benyttede i

Johan Nielsen (1863-1925). Arkitekt, som virkede som medarbejder først hos Vilhelm Petersen og Hans J. Holm, senere hos Andreas Clemmensen, sammen med hvem han byggede *Palads Teatret* i 1917 (bind 9). Alene tegnede han i 1909 den store forretningsejendom i *Gammel Mønt 4*, hvor vinfirmaet *Kjær & Sommerfeldt* har til huse. Se side 97.

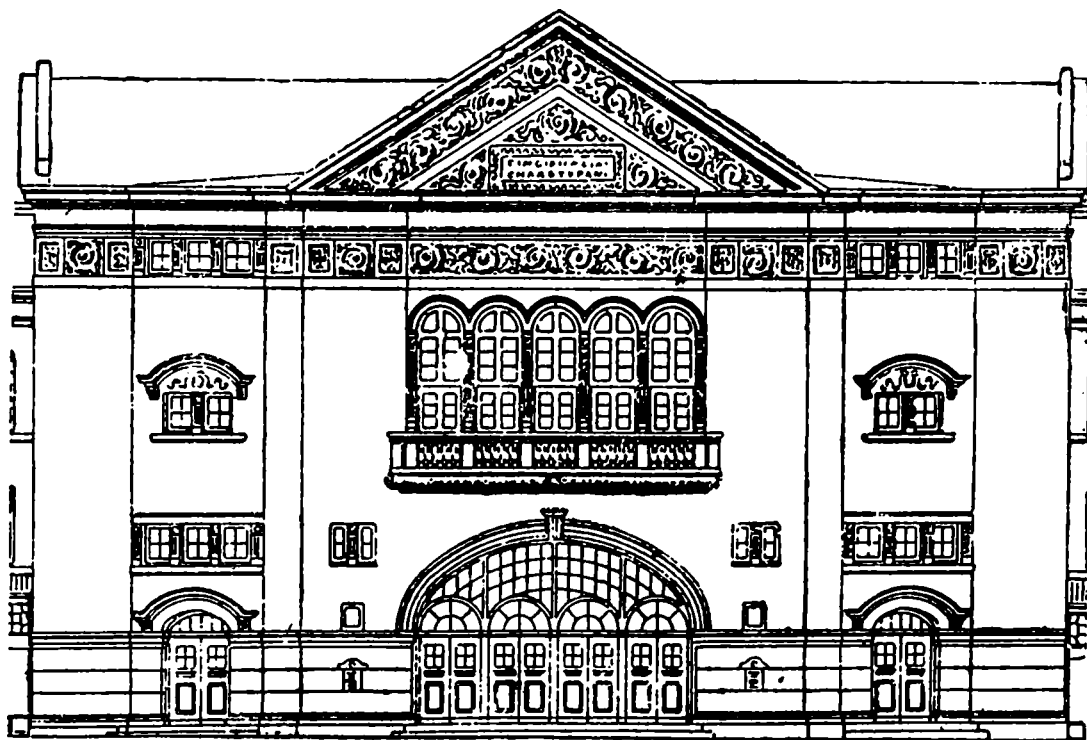
1757 kirkegården til værksted og tømmerplads. I stedet for at fare frem med forbud og tilhold valgte Magistraten her at tillade denne trafik mod en årlig afgift på 6 rdl. Kirkegården havde egen graver med graverbolig lige for indgangen ved vestsiden.

Aldrig: I 1905, da man var i gang med Christian IX's Gadeprojektet, ville man gerne ordne den øvre del af Gammel Mønt ved samme lejlighed. For grunden mellem Gammel Mønt og Didrik Badskjærs Gang – med Grønnegade på den ene side og Store Regnegade på den anden side – havde firmaet Hein & Holst Møller budt 570.000 kr., og tilbudet var accepteret. Der skulle opføres det nedenfor viste teater med 800 tilskuerpladser. Bag den plan stod otte kendte skuespillere med Johannes Poulsen i spidsen. Justitsminister C. A. Alberti væltede planen, men Hein og Holst Møller løste sagen på en anden måde (se næste side). – Efter tegning i »Københavnerviv«.

I 1760 oprettedes den nye assistenskirkegård på Nørrebro, og de gamle fattigkirkegårde inde i byen blev nedlagt. Arealet blev solgt til nogle af naboerne, noget gik til to husejere i Gothersgade, men det meste, og herunder selve Wismars Gang ud til Gammel Mønt, købtes af hjulmanden i Møntergade, *Poul Christoffersen*. Gangen var i mange år lukket med to halvporte med låge i, men i 1762 blev der opsat en port med grundmurede piller, og gangen blev brolagt.

Mens den del af Gammel Mønt, der ligger mellem Møntergade og Store Regnegade, har Sankt Clara Kloster som historisk forudsætning, afspejler stykket mellem Store Regnegade og Antonistræde/Grønnegade en mere almindelig udvikling.

På Københavns jordebogs tid, 1377, ejedes hele den nordre side, helt ud til volden af hr. *Jacob fra Blouvstrød*, mens der mod syd var fire ejendomme. Hjørnet ved Antonistræde ejedes af Helligåndshuset og grunden nær-

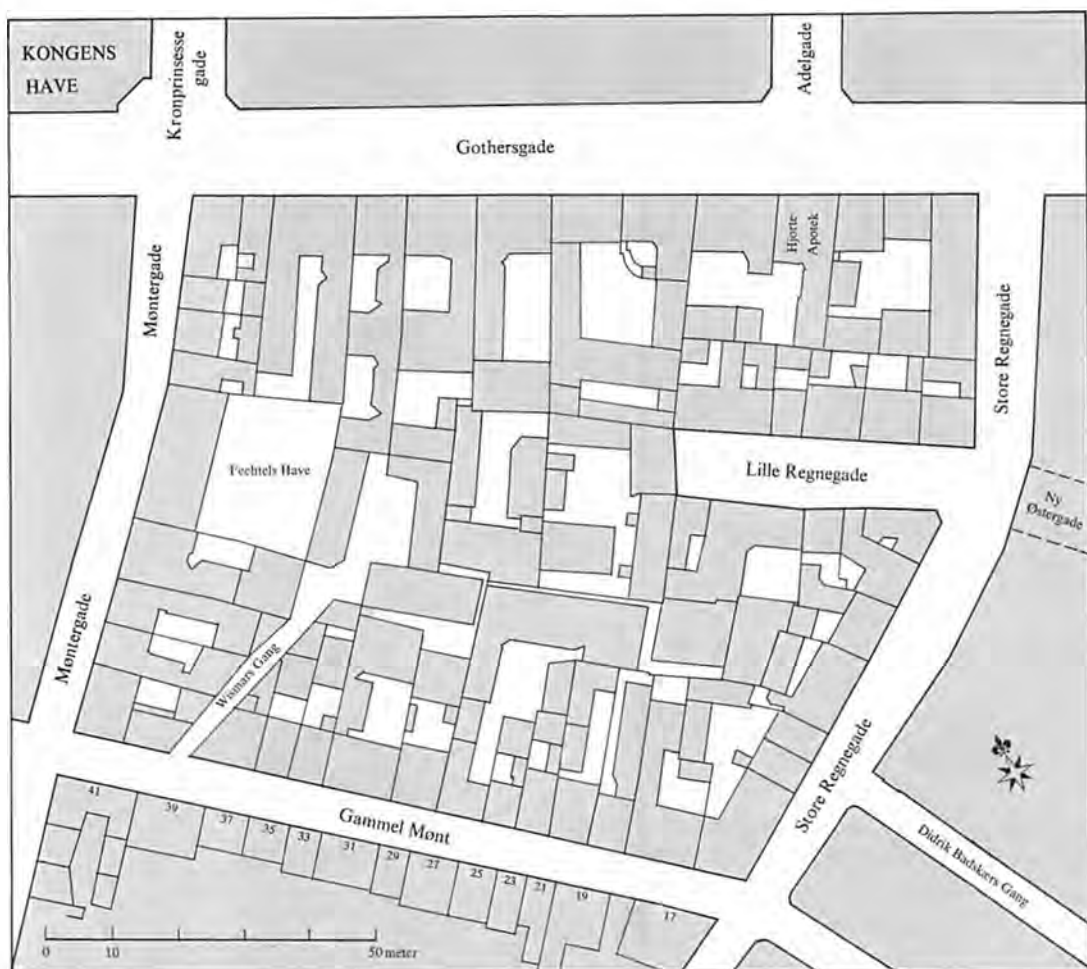
mest nuværende Sværtegade ejedes af Vor Frue Kirke. Flere af grundene gik helt ud til Pilestræde.

Imellem den nordlige og de fire sydlige grunde var *Byens Rende*, der fra Sværtegade-Store Regnegade-linien havde udløb på denne strækning og videre gennem det senere Christen Bernikowsstræde. Ligesom den sidstnævnte strækning blev renden også her i løbet af 1500-tallet ændret til et stræde. I 1572 fik fru *Mette Rosenkrantz*, der foruden herregården Vallø også ejede en gård i Pilestræde, tilskødet en grund mellem Antonistræde og Grønnegade, »som tilforn var et øde og for vandflod og dynd ubrugeligt stræde«, og i 1577 skødede kongen til *Jacob Høyer* en grund mellem Pilestræde og »det lille stræde der løber ud med Clare møntermur« (Sværtegade). Der var altså et stræde i 1570erne om end sumpet og lidt fremkommeligt. Det mærkelige er, at der, efter at det var kommet på private hænder, ikke synes at være sket nogen ændring i dets anvendelse. Forklaringen er antagelig, at de nye ejere har brugt strædet som bagudkørsel fra deres grunde, og at andre har haft adgang til at benytte det, hvorved der har udviklet sig en vis hævd, til anlæggelsen af gaden Gammel Mønt over klostergrunden gjorde en offentlig forbindelse til Christen Bernikowsstræde naturlig.

Mens ejendomsstrukturen mod syd ikke undergik større ændringer de næste 300 år, blev den store grund

Her er den bygning, som ingeniørerne Hjalmar Hein & Holst Møller lod arkitekt Johan Nielsen opføre 1908-10 på Gammel Mønt 2-4 i stedet for det opgivne teater. Huset er i dag bedst kendt som domicil for vinfirmaet Kjær & Sommerfeldt. Det er i øvrigt den højre side af denne karré, der nu beslaglægger Thorvaldsens sødehjem i Grønnegade 7, som blev vist på side 52. De to bygherrer, der havde måttet opgive teaterplanen, havde i stedet forestillet sig den store ejendom som et nyt post- og telegrafhus, men disse planer lod sig heller ikke gennemføre. Carl Larsens ældgamle boglade fra det nedrevne hus i Købmagergade (se side 269) endte her og beslaglægger fremdeles hele det venstre hjørne af den store forretningsejendom. Husets bagside ligger omtrent, hvor Didrik Badskjærs Gang havde ligget. Her er endnu parkeringsplads. – Fot. 1918 fra Bymuseet.

LILLE REGNEGADE FORSVINDER

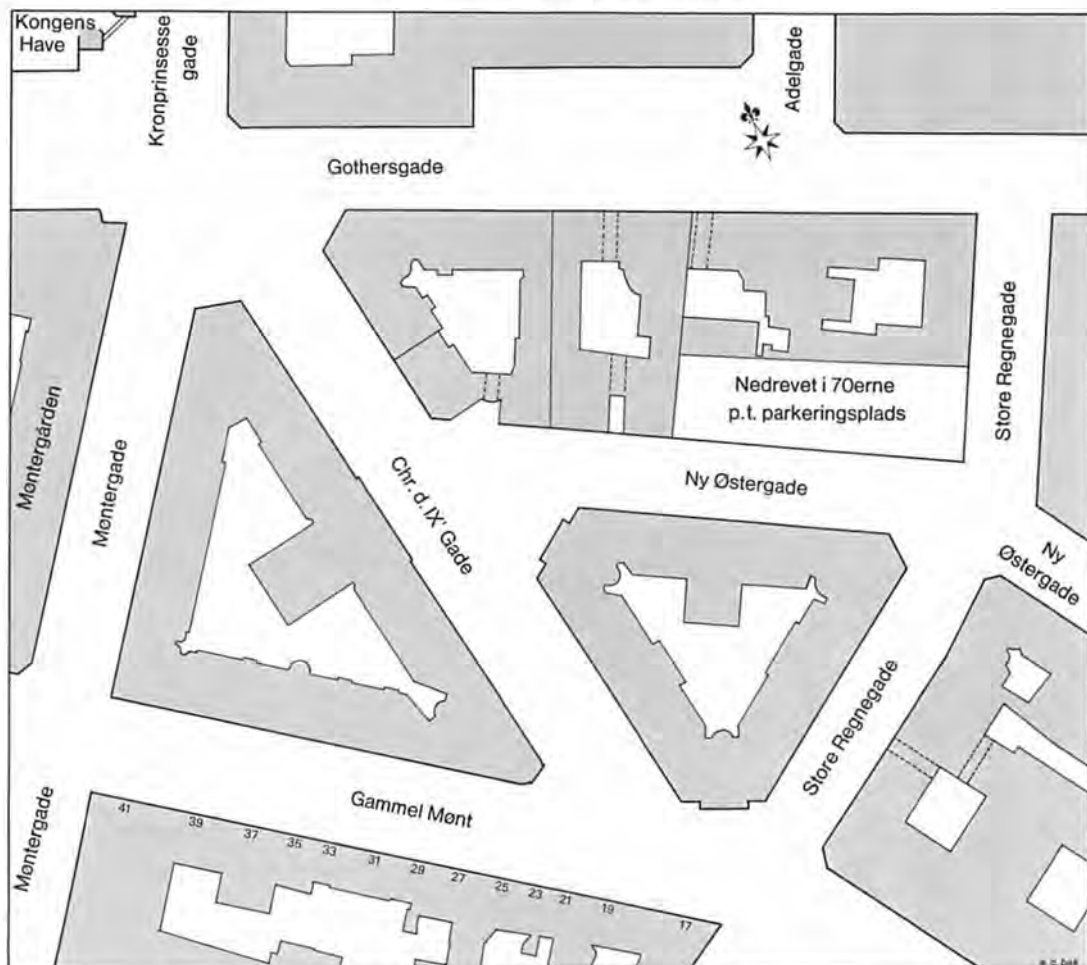

(fortsat fra side 92)

ter den nye fred i 1660. Han nåede at se Frederik 3. som enevældig konge, men døde kort før jul samme år. I sine senere år boede han på sin gård i København, der havde stor have ud mod Gammel Mønt, og som vendte sin bagside ud mod Didrik Badskjærs Gang. Se billedet side 91. Admiral Gieddes Gård i Store Kannikestræde har derimod ikke tilhørt ham (se side 385).

Her er det store areal, som kommunen i 1906 besluttede at sanere. Naturligvis var der adskillige højst bevaringsværdige bygninger, navnlig langs Gammel Mønt, hvad illustrationerne på de følgende sider har vist. Men det var umuligt at redde gamle bygninger, der lå så tilfældigt spredt. Kommunen eksproprierede hele området til april flyttedag 1907. Karreen androg ca. 16.200 kv. alen. Det var ikke svært at få beboerne placeret andetsteds, for i 1907 stod der mange lejligheder ledige i forstæderne. Nedrivningen påbegyndtes straks af det private konsortium, til hvem kommunen havde overdraget saneringen. Det var en betingelse, at der byggedes kvalitetslejligheder, som kunne bære de udgifter, som bl.a. de nye, bredere gader påførte kommunen. – Situationskort 1905 af Arne Gaarn Bak 1985.

mod nord kraftigt opdelt, mest markant ved etableringen af den neden omtalte *Didrik Badskjærs Gang* tværs gennem grunden. Den var endnu matrikulært udelt til engang i 1600-tallet, men i tidens løb er den blevet delt op i flere

Bebyggelsen af Gammel Mønt-kvarteret var overdraget til det konsortium, der fra 1908 kaldte sig »A/S Christian IX's Gade«. Konsortiet og arkitekten, Eugen Jørgensen, var bundet af planen om de to nye gader, nemlig Lille Regnegades forlængelse som en fortsættelse af Ny Østergade og den nye diagonalgade, som opkaldtes efter den i 1906 afdøde, gamle konge. Den østre del af blokken ud imod Gothersgade indgik ikke i saneringen. Den største trekant stod færdig oktober 1908, og den lille fulgte efter i 1909. Det andet spidse hjørne ud til Gothersgade var færdigt 1909-10. Hele komplekset indeholdt 92 beboelseslejligheder med 3-9 værelser og centralvarme, badeværelse, pigeværelse og elevator. Desuden 9.500 kv.alen forretningslokaler og 8.900 kv.alen butiksllokaler. – Situationskort 1910 af Arne Gaarn Bak 1985.

mindre parceller, der fra slutningen af 1500-tallet svarede jordskyld til Sankt Nikolaj Kirke. Strækningen nærmest Byens Rende og det deraf udviklede stræde udgjordes af en gård, der før 1637 ejedes af *Albert Skeel* til Fus-

Slutsten fra Gammel Mønt 24, som blev nedrevet i 1907, da Christian IX's Gade blev anlagt. Huset var opført i 1732 efter den store ildebrand og tilhørte Rasmus Krey og hans hustru. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Hjørnet af Sværtegade og Gammel Mønt omkring århundredskiftet. Hjørnehuset lige midtfor – hvor beværtningen »Kongens Mønt« senere etableredes – ligger fremdeles som portal til den fredede side af Gammel Mønt. Men hele den anden side af gaden er væk. Hele rækken af 1700-tals huse, som lå her, blev nedrevet i 1907-08, da Christian IX's Gade-komplekset opførtes langs en ny byggelinie, der gjorde gaden omtrent dobbelt så bred. Huset i forgrunden til venstre er også væk. Her ligger nu Berlingske Tidendes rotationspresse-trykkeri. Foto fra 1905. – Bymuseet.

singø. I 1647 blev denne grund regulært udstykket og tilskødet rigets admiral *Ove Giedde*, der ejede den endnu 1661. De følgende ejere var bryghusskriver *Johan Wolff*, *Prins Jørgen*, overkammerherre *Christian Siegfred von Pleszen*, etatsråd *Jens Rosenkrantz* til Favrskov, amtmænd *Christian Rosenkrantz* og amtsforvalter *Johann Friedrich Rohde*. Med denne række af prominente folk er vi nået frem til året 1723. Ejendommen blev da overtaget af murermester *Anders Jacobsen Schiønning*, der udstykkede den i tre grunde, hvoraf han selv beholdt den, der lå nærmest Store Regnegade.

Op til denne fornemme ejendom lå mellem Store Regnegade og Grønnegade en tilsvarende grund, der i 1637 tilhørte rådmænd *Didrik Johansen Bartskjær*, som udstykkede den i en række parceller, og som må have anlagt det stræde, der kom til at bære hans navn. Han boede selv i en gård i Snaregade, men havde et større antal lejevåninger rundt om i byen. Hans huse her var små og simple og var beregnet på fattigfolk, og lige til strædets sløjfning i 1906 var det kendt som tilholdssted for prostituerede.

Modsat *Didrik Badskjær*s usle boder var der stil over bebyggelsen på den anden side af strædet. Rigsadmiral

Samme udsigt som på forrige side, efter at højre side af Gammel Mønt var fornyet med Christian IX's Gade-komplekset og gaden havde fået øget bredde. – Fot. John Jedbo 1987.

Prøveskydning ved Gjethuset

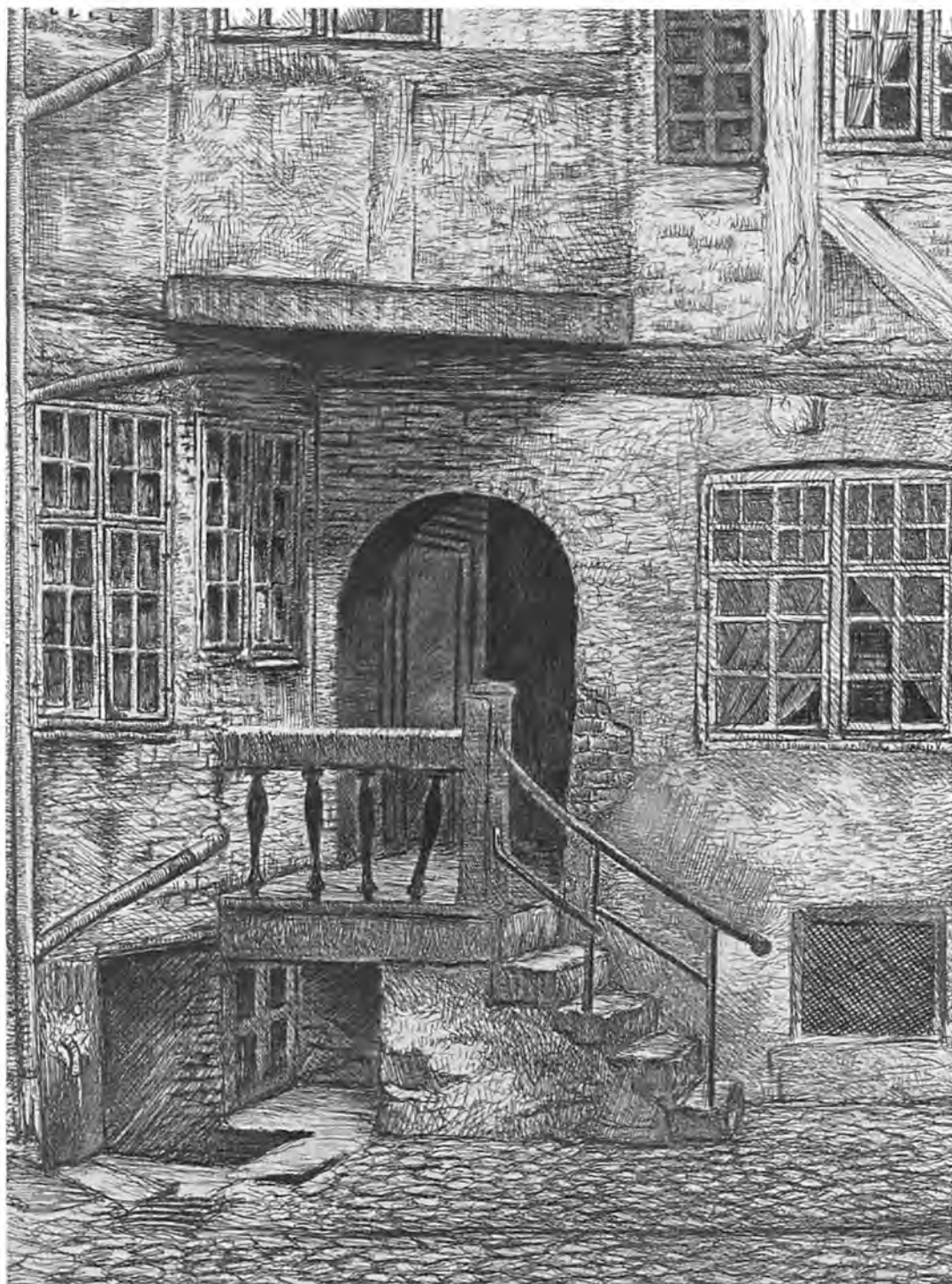
Et af de få »almindelige mennesker« fra 1600-tallet, der har efterladt sig memoirer, er bøsse-skytten Jon Olafsson. Han beretter bl.a. om en prøveskydning af 52 nystøbte kanoner i 1615 ved Gjethuset på det gamle Sankt Clara Klosters grund. Mesteren, den for mange kirkeklokker bekendte Hartvig Quellichmeyer, var der naturligvis, men også kongen, Christian 4., selv var til stede. Kanonerne skulle kunne tåle afskydning af en fuld kugle og en ladning krudt svarende til kuglens vægt. Vejningen blev kontrolleret af kongen, og da mester Hartvig, som selv skulle betale en eventuel omstøbning, bad kongen spare på krudtet, svarede majestæten, at han skulle tie: »Thi et menneskes liv er mere værd end den smule penge, som det koster at støbe en kanon om, og skulle han nu sætte fordringerne ned ved prøven, kunne det jo hænde, at kanonen sprang en skønne dag, når ingen var forberedt derpå, og skulle der komme nogen af dage, kunne hverken han, kongen, eller stykketøberen give dem liv igen«.

Mester Hartvig gik grædende rundt mellem bøsseskytterne og opfordrede dem til med ham at bede til Vorherre om, at skydningen måtte gå vel af. Så kommanderede kongen »Dæk!« og »Brænd på!«, luntten blev antændt, og kanonerne gik af næsten samtidig, ud over Sundet. Da krudtrøgen var drevet bort, viste det sig, at alle 52 kanoner havde bestået prøven. Kongen lovede folkene øl og sagde til mester Hartvig, at han kunne hente sine penge i Rentekammeret. »Og mester var overvættet glad og gav os drikkpenge«.

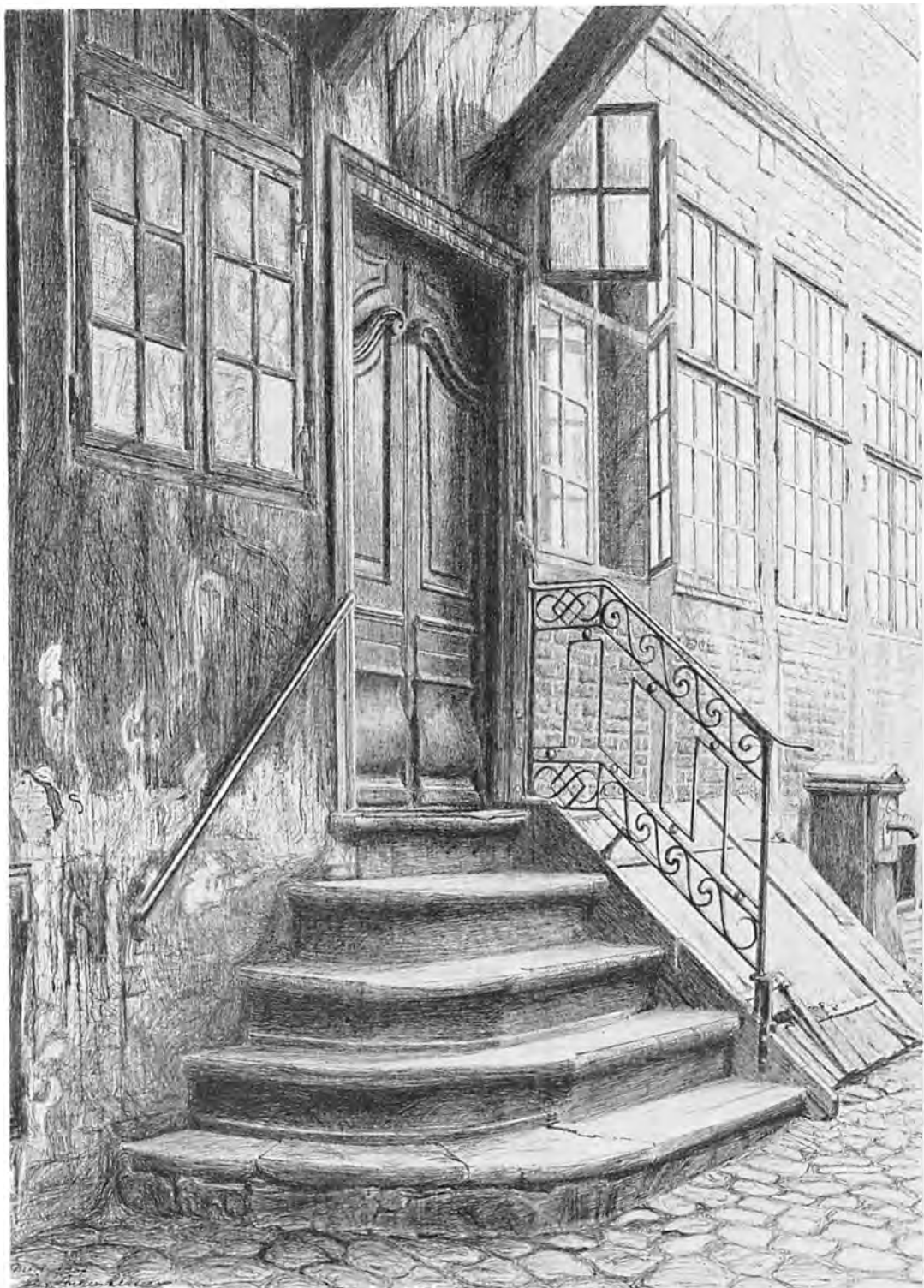
Ove Gieddes gård var af den imponerende type med åben gårdsplads ud til hovedadgangen i Gammel Mønt, og med hovedbygningen fornemt tilbage trukket, flankeret af sidefløje. Den overlevede branden 1728, og på kortet over København fra 1757 ses bebyggelsesstrukturen endnu, selv om sidefløjen mod Grønnegade er skilt fra. I 1807 var en ny sidefløj opført på den reducerede grund, men stadig med åbning mod Gammel Mønt, som det ses på Carl Neumanns tegning fra ca. 1856, side 91. Men i 1860'erne blev de to sidefløje revet ned, og et nyt forhus med sidefløje opført. Urørt lå stadig den gamle toetages hovedbygning, nu reduceret til baghus med sin bagside ud til Didrik Badskjærs Gang. Men selv her gav den fornemme fortid sig til kende. Denne bagfacade var prydet med en Louis Seize-udsmykning bestående af et langt felt med medaljoner og relieffer forbundet med guirlander, og på hver side af dette felt var der yderligere ovale portrætmedaljoner. Gården var af bindingsværk, men siden nærmest Didrik Badskjærs Gang er sikkert blevet ommuret sidst i 1700-tallet samtidig med opsætningen af dekorationen. Lige til nedrivningen rummede den gamle bygning store, rummelige og herskabelige værelser, hvoraf et var forsynet med vægmalerier (se side 93).

I Gammel Mønt er der af ældre bygninger kun bevaret sydsiden af strækningen mellem Møntergade og Sværtegade. Stort set alt det øvrige faldt under de store saneringsarbejder, der blev gennemført i kvarteret i årene omkring og efter år 1900. Det var det ilde berygtede og i høj grad sundhedsfarlige kvarter omkring Vognmagergade og Brøndstræderne, der var anledningen. Tanken om kvarterets sanering var fremme allerede efter koleraepidemien 1853, uden at det førte til noget. I 1887 blev der vedtaget en lov om hjælp fra staten til kommunerne til ombygning af usunde kvarterer. På grund af for kort frist for andragender, skete der dog heller ikke noget ved denne lejlighed. Først med en ny lov i 1898 kom der gang i sagen.

Denne lov stillede 2 mill. kr. til rådighed for saneringen og gav kommunerne ret til ekspropriation, når en mindelig overtagelse ikke kunne finde sted. På baggrund af denne lovs vedtagelse nedsatte borgerrepræsentationen nu et udvalg, som især skulle tage sig af en sanering af *Brøndstræde-Vognmagergade*-kvarteret samt regulering af færdselslinierne, men udvalget fik efterhånden også andre opgaver, bl.a. udvidelsen af Christen Bernikowsstræde. Udvalget arbejdede, og i 1906 var man nået så langt, at kommunalbestyrelsen kunne vedtage en plan til etablering af en hovedfærdselsåre på 25-26 alens bredde fra

På den dødsdømte side af Gammel Mønt, hvor Christian IX's Gade i vore dage dominerer (se side 112), lå indtil 1907 adskillige gamle og meget maleriske huse, som det var umuligt at redde, hvis gadestrækningen skulle udnyttes effektivt. Et af dem, nr. 12, lå nær hjørnet af Store Regnegade og havde en 1700-tals gård med et malerisk baghus. Det ses her, tegnet af M.F. Larsen i 1907, umiddelbart før husrækken raseredes. – Øregård.

Midt i Gammel Mønt, fem numre længere fremme end gården på forrige side, lå nr. 22 med sin bindingsværksfacade og barokke indgangsdør i gården. Også dette hus blev offer for Christian IX's Gade-komplekset i 1908. Radering af Anton Clausen fra 1907. – Øregård.

Holmens Kanal til Nørre Voldgade, med andre ord den linie, der i dag hedder Bremerholm, Kristen Bernikows Gade, Gammel Mønt, Vognmagergade, Åbenrå og Tornebuskegade. Planen er som bekendt aldrig blevet fuldt ud gennemført, men en del nåede man dog. Udvidelsen af Kristen Bernikows Gade var allerede sket takket være Volmer og Fisker, og året efter tog kommunen så fat på Gammel Mønt-strækningen.

I foråret 1906 overdrog Københavns kommune et konsortium ca. 16.200 kvadratalen af karreen mellem Møntergade og Store Regnegade med henblik på opførelse af en ny bebyggelse efter udstikning af den nye gadebredde og i det hele efter kommunens overordnede mål. Konsortiets projekt omfattede ikke blot udvidelsen af Gammel Mønt, men også anlæggelsen af en ny diagonalgade, Christian IX's Gade samt en forlængelse af Ny Østergade gennem den gamle, »endeløse« Lille Regnegade til diagonalgaden.

Nedrivningerne påbegyndtes i foråret 1907, og allerede året efter stod trekanten Møntergade, *Christian IX's Gade* og Gammel Mønt færdigopført, mens trekanten Christian IX's Gade, Ny Østergade, Store Regnegade med en spids ud til Gammel Mønt stod færdig i 1909. Kommunens samlede udgift beløb sig til ca. 2 mill. kr. Nedenfor skal vi se i detaljer, hvordan det gik til.

Gammel Mønt, lige numre

Før saneringen bestod strækningen mellem Grønnegade og Store Regnegade af fire ejendomme, nr. 2-8, af hvilke nr. 4 var Ove Gieddes ærværdige gård. Det var alle store ejendomme, der ikke repræsenterede noget påfaldende saneringsbehov. Men gaden skulle jo udvides, og bagved lå Didrik Badkjærs Gang med sine små og tæt bebyggede grunde samt sit dårlige ry.

Kommunen erhvervede og eksproprierede sig til et stort område langt ned ad Grønnegade og Store Regnegade, i Grønnegade til og med nr. 11, hvorved *Bertel Thorvaldsens* sødested, nr. 7, gik med i købet. Den velbeliggende og regulære grund blev afkøbt kommunen af firmaet *Hein og Holst Møller*, der ikke manglede ideer til udnyttelsen. Deres oprindelige plan var, at der skulle opføres et teater, men da den ikke lod sig realisere, lod ejerne den lidet kendte arkitekt *Johan Nielsen* opføre en stor erhvervsjendom, der kunne bruges til mange formål, bl.a. kunne den huse *Statens Telegrafvæsen* (se side 97).

Tegneren Alfred Larsen har i 1889 tegnet indkørslen til Gammel Mønt nr. 22 og vist, hvordan den gamle, smukke gård tog sig ud indefra en snes år før nedrivningen. – Det kgl. Bibliotek.

Næste side:

Bedst kendt af de forsvundne gårde og huse i Gammel Mønt, som blev ofret for Christian IX's Gade, var nr. 36. Det var 1730-hjørneejendommen ved Møntergade 20, der lå side om side med Wismars Gang, med en velbesøgt café i den høje stueetage. Se også side 156. Akvarel af G. Johansen 1899. – Øregård.

Wismars Gang (se kortet side 6) var et smalt, blindt stræde fra Gammel Mønt, som kendes tilbage fra 1686. I 1701 nævnes en ejendom, Stadt Wismar, på grunden og herfra fik strædet sit navn. Ved områdets genopbygning i 1728 bevarede gangen, men ved hele kvarterets store sanering i 1906 forsvandt den. Går man i dag ind i porten mellem nr. 12 og 14 på Gammel Mønt, står man faktisk i Wismars Gang. Tegning og foto fra ca. 1900. – Bymuseet.

I 1906, da bygningen stod færdig, forelagde trafikministeren i Folketinget et lovforslag om køb af den med henblik herpå. Ministeren havde forud skaffet sig attest af bygningskyndige på, at huset ikke var dårligere bygget end borgerlige bygninger i byen i almindelighed. Denne i sandhed noget forbeholdne vurdering kaldte »Architekten«s redaktør i marken. Han fandt, at anbringelsen af Telegrafvæsenets fremtidige kontorer i en almindelig forretningsejendom måtte betegnes som uforsvarlig i enhver henseende, og at tillem্পning af en bygning til anden brug end den oprindeligt bestemte var spildt ulejlighed.

Måske var det Architektens indlæg, der virkede. I hvert fald blev planen opgivet, og den store ejendom blev i stedet udlejet til en række forretnings- og kontorformål, således som det stadig er tilfældet. Bygningen er i sig selv aldeles uinteressant. Med sin midtrisalit mod Gammel Mønt, sine pudsede facader med kvaderinddeling og ørelisener samt det brudte tag tilstræber den et rokokopalæs udtryk, men er og bliver en ucharmerende kolos.

Så er der mere liv over de næste huse i rækken, den spidse ende af trekanten mellem Store Regnegade og Christian IX's gade og den lige strækning mellem denne gade og Møntergade, nr. 10-14, alle opført af arkitekten *Eugen Jørgensen*.

I 1907 blev hele venstre halvdel af den store karré, som er vist på kortet side 98, ryddet. Hele grunden afgrænsedes af Gammel Mønt mod syd, Gothersgade mod nord, Møntergade mod øst og Store Regnegade mod vest. Her ses byggepladsen mod Møntergade 21-35 og Gothersgade. Fot. Elfelt 1907. – Bymuseet.

Her er den vestre del af byggepladsen set fra Store Regnegade med Gammel Mønt 31-41 til venstre. Den sidstnævnte er den eneste karré i dette kvarter, der er bevaret i vore dage (se side 116). Til højre Møntergade 19-21, samt Vognmagergades udmunding. Fot. Elfelt 1907. – Bymuseet.

Christian IX's Gade-kvarteret blev opført på rekordtid 1907-10. Her er den kommende Christian IX's Gades store karré til venstre under opførelse, før man overhovedet har ryddet byggepladsen på den modsatte side af gaden. Fot. foråret 1908. – Bymuseet.

Samme motiv et halvt år efter. Den store trekant på venstre side af den skrå Christian IX's Gade er færdig. Gaden er næsten færdiganlagt, men man er ikke klar endnu med nedrivningen af højre side. Fot. 1908. – Bymuseet.

Her er Christian IX's Gades østre trekant ud mod Gammel Mønt med Kjær & Sommerfeldts bygning i Gammel Mønt nr. 2-4 som nabo på den anden side af Store Regnegade. Fot. 1948. – Hassing.

Her ses et kikk ned ad Store Regnegade mod Ny Østergade. Med Kjær & Sommerfeldt til højre er der intet tilbage af den øvre ende af Store Regnegades gamle bebyggelse. – Fot. 1918. Hassing.

Her ses Christian IX's Gadekomplekset med den lille trekants imponerende hjørne ud mod Gammel Mønt, og på den anden side af Christian IX's Gade den store trekants lange facade mod Gammel Mønt, som kostede så mange gamle bygninger livet. – Fot. omkr. 1910 fra Bymuseet.

Kik ned ad den skrå Christian IX's Gade, som løber mellem Gammel Mønt og Gothersgade. I gaden midt til højre løber Ny Østergade ud. I baggrunden ses Kongeporten til Kongens Have på hjørnet af Gothersgade og Kronprinsessegade. Kompleksets nu firs år gamle luksuslejligheder betragtes stadig som attraktive, men Christian IX's Gade er gennemkørselsgade med højt støjniveau. – Fot. 1925. Bymuseet.

Christian IX's Gade fik i 1907 en lang, samlet facade ud mod Gammel Mønt mellem Christian IX's Gade og Møntergade. Det var her, de smukke huse, der er vist på side 104-107, havde ligget. – Fot. John Jedbo 1986.

Før saneringen bestod strækningen af 14 selvstændige ejendomme omfattende numrene 10-36; af dem var de ti af bindingsværk og fire af grundmur. De var alle brændt i 1728, og der var altså før nedrivningen ikke bevaret noget af Christian 4.s bodebebyggelse. Til gengæld var husene af en meget ensartet karakter, smalle ildebrandshuse med gavlkvist eller frontispice, og flere udmærkede sig ved høj bygningsmæssig kvalitet som f.eks. nr. 22 (afbildet side 104) og nr. 36 (afbildet side 107).

Eugen Jørgensens to nybyggede trekanter er unægtelig af en anden karakter. Hvor den gamle husrække bestod af et større antal individuelle bygninger, der var bygget over samme læst, måtte arkitekten for de lange, sammenhængende fløjes vedkommende med flid forsøge at skabe afveksling, hvis han ikke ønskede at aflevere en trist og kaserneagtig bygningsmasse, og det var det sidste, Eugen Jørgensen ønskede. Sjældent er der anvendt så me-

Christian IX's Gades store trekant grænser op mod Møntergade, hvor man på den modsatte side endnu op til Brøndstræde-saneringens start havde gammel bebyggelse. Her skulle Møntergården med tiden opføres, men det blev først i 1916. Det er Kronprinsessegade i baggrunden (se kortet side 6). – Fot. 1908. Zachariae.

Samme motiv som ovenfor, efter at Brøndstræde-kvarteret var ryddet til den næste store sanering, nemlig Brøndstræde-kvarteret, som er omtalt på side 170-188. Fot. Elfelt 1918. – Bymuseet.

Dette luftbillede viser Christian IX's Gade-kvarteret og svarer altså til resultatet af boligselskabets visioner i 1905-06 (se planen side 99). Det er Gothersgade på skrå i forgrunden til højre, og parallelt med denne Ny Østergade, som fører ind i Christian IX's Gade midt i billedet. Til højre i øverste hjørne ses den øvre del af Møntergade, der nu kun har Christian IX's Gade-komplekset og Møntergården på hver sin side. Skråt op gennem billedet løber Gammel Mønt med sin fredede 1700-tals husrække, som fortsætter ud af billedet i Vognmagergade. – Fot. 1980. Stadsingeniørens Arkiv.

gen opfindsomhed ved formuleringen af det arkitektoniske udtryk af et københavnsk hus som her. Her er kobberdækkede tårne, karnapper, balkoner, murede friser af alle slags og forskellige vinduestyper for hver etage. Man ser let, at arkitektens' konsortium arbejdede på at kunne udleje til et betalingsdygtigt publikum. Resultatet er blevet festligt, ikke mindst sammenlignet med genboen, Hein og Møller Holsts skræbede kompleks. Eugen Jørgensen har her ydet en velopløst arkitektonisk indsats og har skabt et livfuldt og tiltalende kvarter, der gør det muligt at affinde sig med tabet af ildebrandshusene.

Eugen Jørgensen var elev af *Hans J. Holm* og sluttede sig dermed til den herholdtske, »danske« skole med dens karakteristiske anvendelse af ægte materialer og interesse for gode former. Nogle af hans samtidige fandt dog hans byggeri i det nye kvarter noget overlæst. De havde vel ikke ganske uret, men kedeligt er det ikke.

Gammel Mønt, ulige numre

Af det maleriske konglomerat af huse fra før og efter branden i 1728, ombygget og forhøjet efter individuelle behov, som Gammel Mønt bestod af til 1907, er der i dag kun en del af den sydlige gadeside tilbage, strækningen mellem Sværtegade og Møntergade, der består af husnumrene 17-41.

Som tidligere omtalt var oprindelsen de boderækker, som Christian 4. opførte her, efter at han havde ladet grundene rydde for de gamle klosterbygninger, der lå netop her, hvor gaden blev ført igennem. Af matrikelstrukturen kan man aflæse forløbet. Mod hele Gammel Mønt og det meste af Møntergade er der små, og i et vist omfang ensartede grunde, der afspejler udstykningen i 1633 og følgende år, mens de store grunde i karreens indre hører til det gjethusanlæg, som Christian 4. opførte mod Pilestræde for det møntværksted og støberi, der tidligere var i det gamle Sankt Clara Kloster.

Mod Gammel Mønt er der dog en ejendom, der skiller sig ud som væsentlig større end de andre. Det er nuværende nr. 39, som oprindeligt optog flere af de nuværende grunde mod gaden, men også rakte langt ind bag dem. Det kan ikke umiddelbart ses, hvorfor grunden var så meget større end naboejendommene, men ejerlisten viser, at her i en længere årrække var brændevinsbrænderi. Som gadens andre huse brændte det i 1728, men blev genopført som et tifags bindingsværkshus i to etager. Brændevinsbrænderiet blev opgivet, og der kom i stedet et værtshus, som kaldtes »Stadt Breslau«, og som kunne lokke med en stor værtshushave. Gården blev i 1748 solgt til skrædderlauget, der i de følgende 120 år havde deres laugshus og svendekro her. Det var lejet ud til en krovært, som tog sig af driften. Skrædderne havde her en

Fra hjørnet af Sværtegade, lige over for Christian IX's Gadekomplekset begynder rækken af Gammel Mønts 13 velbevarede 1700-tals huse. Det er den fornemste husrække i hele den store karré, der er reddet ved et lykkeligt tilfælde, og som er beskrevet på de følgende sider. Det har faktisk pyntet på husrækken, at gaden i 1907-08 blev dobbelt så bred som før, fordi Christian IX's Gadekomplekset blev trukket langt tilbage fra den gamle byggelinje. – Fot. ca. 1950. Bymuseet.

Når husrækkerne i Gammel Mønt-karreer i et ellers stærkt raseret kvarter ikke alene er skånet, men nu også fredet, skyldes det vel nok, at naboen, Berlingske Tidende, gennem mange år opkøbte hovedmassen af karreens i alt 34 ejendomme med henblik på at disponere over grundene på en eller anden måde. Da Berlingske Tidende i 1977 kom i vanskeligheder, blev grundene afhændet til private liebhavere, der i årene 1977-85 har istandsat Gammel Mønt-rækken og en del af karreens øvrige ejendomme. Her er nr. 17-25, set fra Christian IX's Gade. Foto 1950. – Stadsingeniørens Arkiv.

Den unikke række af 13 velbevarede ildebrandshuse i Gammel Mønt. Alle opført 1729-38 og næsten alle forhøjet i slutningen af 1700-tallet, hvorved de fleste har mistet deres oprindelige gavlkviste. Med undtagelse af nr. 33 er alle fredede nu. Husrækken udgør en af de fire gadestokke i den store karré, der har Sværtegade, et stykke af Pilestræde og et stykke af Møntergade på de tre andre led. Disse tre rækker er vist på side 120. – Opstalter fra Kunstakademiet's Bibliotek.

stor laugssal samt en keglebane for mestrene og en for svendene. Krohaven med dens store træer bevaredes, og det samme gjorde navnet, idet skiltet med »Stadt Breslau« først blev taget ned i 1804. Det gik ikke altid lige roligt til hos skrædderne, således klagedes der i 1784 over, at en fjerdedel af svendelaugene »ikke arbejder, men henligger på herberget og lever i svir og sværm«, og de, der ikke lever i tilsvarende uorden, kan vente at blive »slagen og ilde behandlet«; det er klart, at mestre og svende heller ikke enedes godt under samme tag. I 1787 var forhu-

set forhøjet til tre etager, og i 1849 blev portrummet nedlagt og indrettet til værelser m.m. Men der var alligevel efterhånden for lidt plads, og efter mange tilløb fik lauget endelig i 1868 besluttet at sælge det gamle laugshus og flytte til et nyopført i Viktoriagade på Vesterbro. Den nye ejer var boghandler *David Rubin*.

Ved siden af, på hjørnet af Møntergade i nr. 41, ligger det hus, der er mindst ændret i hele karreen. Næsten alle de andre er blevet forhøjet og har fået i hvert fald facademuren omsat til grundmur. Nr. 41 står, som da det blev opført i 1734, i bindingsværk og to etager med gavlkviste til begge gadesider. Det er nu pietetsfuldt restaureret og står som et af byens smukkeste eksempler på det engang så almindelige ildebrandshus.

Her er den nu fredede husrække fra nr. 17 på hjørnet af Sværtegade og op til nr. 35. Billedet er fra 1960, før de nye ejere var færdige med deres istandsættelser. Selv i de ejendomme, der har bibeholdt forretninger i stueetagen, er disse befriet for påtrængende skiltning på facaderne. Se næste opslag. – Fot. 1960. Stadsingeniørens Arkiv.

Gammel Mønt 37-39 og 41, ved hjørnet af Møntergade med Gutenberghus som nabo siden 1964. Vore dages private ejere af karreens ejendomme har kappedes om at sætte de gamle huse smukt i stand. Fot. 1980. – Stadsingeniørens Arkiv.

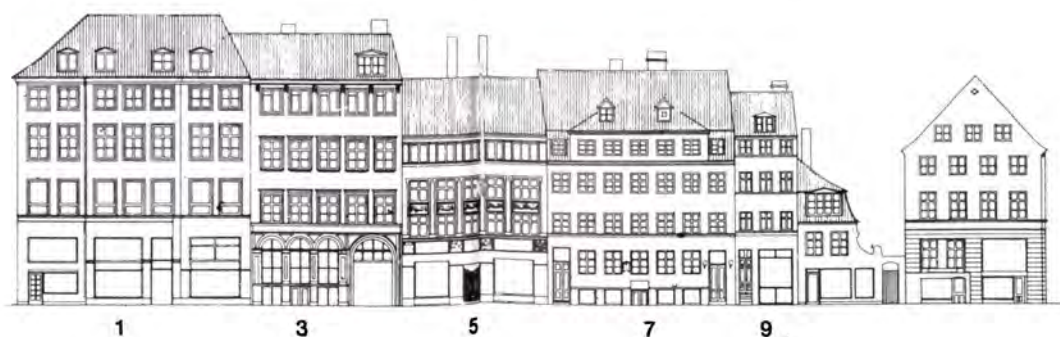
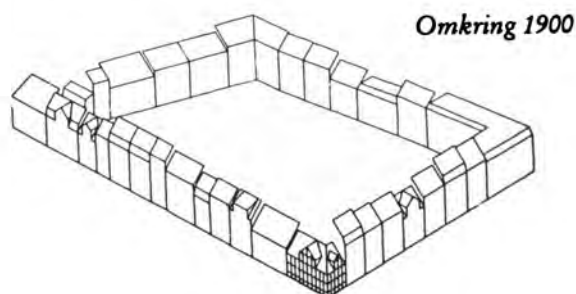
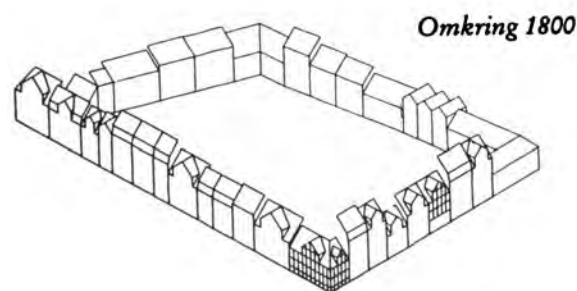
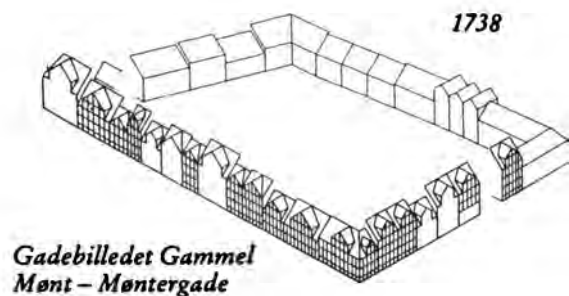
Nogle af baghusene i karreens midte er revet ned for at skaffe lys og luft i gårdene. Her er bagsiden af en af karreens smukkeste ejendomme, det høje, røde 6-fags hus i nr. 31. Her er anlagt en dejlig gårdhave, som her ses før og efter istandsættelsen af facaden mod gården. – Fot. 1950 og 1986.

En af Gammel Mønts kønneste, men mest mishandlede ejendomme var nr. 41 på hjørnet af Møntergade. Den så således ud i 1970'erne, før renoveringen satte ind. – Polfoto.

Samme ejendom fotograferet i 1985 efter en ret kostbar istandsættelse. Bemærk beplantningen. Til højre et kik ned ad karrens side mod Møntergade. – Fot. Hans Jørgen Ørlev.

Ovenfor ses »Den frelste firkant« mellem de angivne gader. Tegneren viser i tre tempi, hvordan de fleste af 1730-husene er blevet forhøjet før 1800, og hvordan karreen så ud omkring 1900. – Opmålingstegninger efter »Et københavnsk Bybillede«, 1983.

Midt i husrækken ligger nr. 31, fra 1737, et af de huse, der opførtes med muret gadeside og resten i bindingsværk. De tre etager på det seks fag lange hus kronedes oprindeligt af en stor gavlkvist med halvrund fronton, måske opført af *Philip de Lange*. Bygherren var snedkermester *Bernhard Hüneche*, der antagelig selv har leveret husets fornemme barokdøre og andet snedkerudstyr. Bagsiden, der er af bindingsværk, springer stadig frem over første stokværk, men fremspringet, der oprindeligt var åbne svalegange, var tidligere meget større end nu. Kvisten blev i 1831 erstattet af en fuld etage, og huset

blev i de følgende år hårdt udnyttet. Men efter en lang nedgangsperiode står nu også dette hus forbilledligt istandsat.

De fleste af karreens huse var gennem 1950'erne og 1960'erne blevet overtaget af nabokarreens ejer, *Berlingske Tidende*. Her havde man en langsigtet plan om opførelse af en stor nybygning for bladhuset på hele karreens område. Kommunen modsatte sig dog en så omfattende fornyelse, og i 1961 blev der indgået et kompromis, som tillod bladhuset at opføre en nybygning i karreens *midte* mod at istandsætte randbebyggelsen.

Til venstre ses opstalter af facaderne på husene i »Den frelste firkant«, Møntergade-Pilestræde-Sværttegade. Den fjerde både smukkeste og længste side, Gammel Mønt nr. 17-41, er allerede vist på side 116. – Kunstakademiets Bibliotek.

Møntergade:

Møntergades andel i karreen er nr. 2-18. Også her er der – med undtagelse af nr. 2 – tale om ildebrandshuse, opført for velhavende håndværkere i årene 1730-36, og næsten alle forhøjet i slutningen af 1700-tallet. Alle husene er fredet, undtagen nr. 2.

Pilestræde:

Pilestrædes andel, som omfatter gadens nr. 40-52, er faktisk også af interesse. Her er nr. 40-44 blevet fredet. Nr. 48 er Carolineskolen, opført i 1860.

Sværttegade:

Sværttegade møder med samtlige den korte gades ulige numre 1-9, idet det sidste hus hører til Gammel Mønt nr. 17. Her udgjorde nr. 3 tidligere kunstdrejer Schwartz' butik, og i nr. 7 lå tidligere Det Norske Selskab. Det er alle ildebrandshuse, opført 1730-38 og nu alle fredede.

Bomærke fra Gammel Mønt nr. 25. Det blev opsat over gadedøren i 1788 af husets daværende ejer, snedkermester *Henrik Wilhelm Wellmann*, men blev ved husets restaurering i 1891 flyttet ind i gangen. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Hjørnet af Gammel Mønt og Sværtegade med Berlingske Tidende til venstre og det »spidse« hus på Gammel Mønt 17 til højre. Sværtegade er en kort gade, der kun løber til Pilestræde, men fortsættes ad Kron-Prinsensgade til Købmagergade. Berlingske Tidende har helt beslaglagt gadens lige numre med moderne bladhusebebyggelse. På den modsatte side ligger endnu en række ældre huse, se næste side. – Fot. John Jedbo 1986.

Der blev udarbejdet en plan for såvel istandsættelse som nybyggeri, men sagen trak i langdrag, og da tiderne i 1970'erne ikke var til store udvidelser, opgav Berlingske planen og solgte ud af ejendommene.

De fleste huse blev købt af enkeltpersoner, som herefter gennemførte hver deres istandsættelse. De engang så forfaldne huse har herved fået deres individuelle præg og virker mere afvekslende i gadebilledet, end hvis et saneringselskab havde overtaget dem. »Den frelste firkant«, der for få år siden var uhyggeligt nær sin udslettelse, er – hovedsagelig på grund af tilfældigheder og økonomisk dårligere tider – blevet bevaret som et af de mest spændende områder i den indre by. Kommunen har bidraget ved at plante træer langs fortovs-kanten.

Sværtegade

Gaden var oprindelig kun et led i byens system af åbne kloakrender. Som andre lignende løb udviklede renderen sig til en færdselsåre og kaldtes i 1577 »det lidet stræde, som løber ud med Clare møntermur«. Senere fik det navnet »Giethusstræde«, efter det støberi, der indrettedes på den gamle klostergrund. Fra 1661 hed gaden afvekslende

I Sværtegade 7 – huset midt i billedet – havde Norske Selskab til huse 1775-1813. På næste opslag ses et billede af klublivet. I vore dage har ejendommen huset Wessels Kro. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1986.

Sværtegade 3 rummede i næsten 180 år J. G. Schwartz' kunstdrejleri med speciale i elfenbensarbejde. Huset, der er fra ca. 1800, blev i 1847 moderniseret af arkitekt H. C. Stilling, som indrettede de endnu eksisterende, dengang meget moderne, udstillingsvinduer, som ses her. Men tiden løb fra det gamle eksklusive håndværk, og virksomheden lukkede i 1980'erne – Fot. John Jedbo 1986.

Madam Juel og Karen Bak

Johan Herman Wessel strøede om sig med impromptuer, improviserede vers over opgivne rim eller om tilstedeværende personer. Også nytårsvers hører til denne del af produktionen. To af de mest indtagende af disse hurtigt gjorde småvers har Norske Selskabs værtinde og opvarterske som emne:

Bliv, søde Madam Juel; mod al formodning rig!
Og henlev dette år og mange lykkelig!
Så at vi længe må den sjældne lykke nyde,
At finde nordmands sjæl logeret hos en jyd.

Du vakre lille Karen Bak!
For hvert et mødigt sting, du stak
På en mig højst nødvendig frak,
Som sprak,
Tak!
P.S. Lyksaligt nytår!

Store og Lille Regnegade eller blot Regnegade. Først omkring 1773 dukker det gådefulde navn Sværtegade op. Flere forslag til forklaring har været fremsat, men ingen er overbevisende. I øvrigt forsøgte beboerne i 1877 at få navnet ændret til Ny Kron-Prinsensgade under påberøelse af, at Sværtegade havde en ilde klang. Ansøgningen blev heldigvis ikke imødekommet.

I middelalderen ejedes grunden syd for renden af hr. *Jacob i Bloustrød*, mens det meget store areal nordfor, *Rosengården*, ejedes af Nikolaj Kirke. Det var her, Clare Kloster etableredes ca. 1500 og senere afløstes af det kongelige møntværksted og støberi. Da kongen i 1630'erne begyndte at udstykke grunden, opstod flere andre ejendomme her, som senere blev yderligere opdelt.

Sydsiden udgjorde derimod én ejendom til langt op i tiden. Endnu midt i 1700-tallet var den udelt, om end bestående af flere af hinanden uafhængige bygningsanlæg. Men senere blev den delt flere gange. I dag er den atter på én ejers hånd: *Berlingske Tidende*, som nu ejer hele karreen, og som ud mod Sværtegade har ladet opføre en bygning, der skulle rumme alle bladhusets funktioner. Den blev opført i 1930 efter tegning af *Bent Helweg-Møller*. Siden har virksomheden dog foretaget adskillige udvidelser.

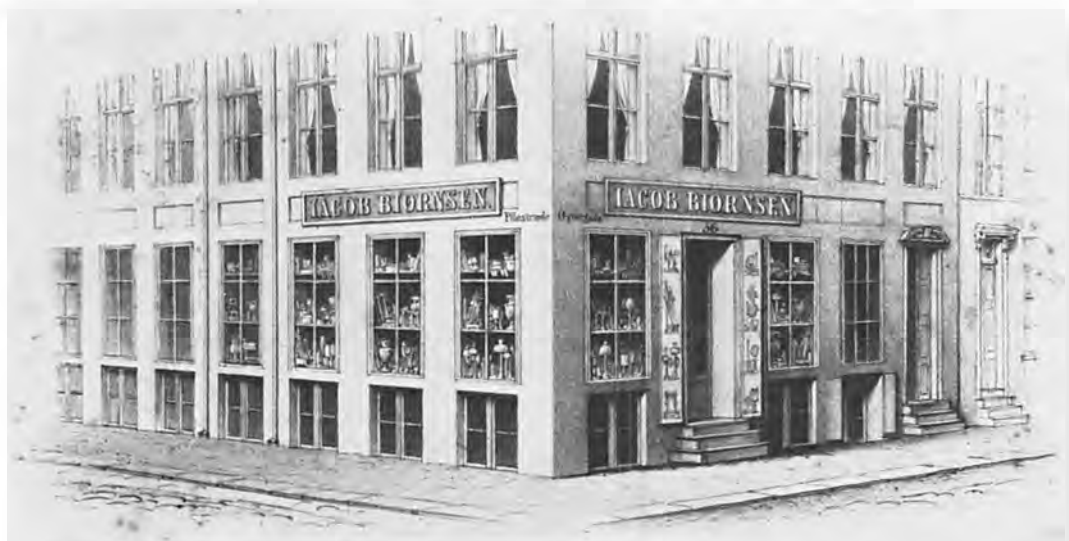
Mens der således ikke er gammel bebyggelse tilbage på sydsiden, består nordsiden endnu af en række mindre huse, hvoraf flere har en interessant historie. Hjørnehuset, nr. 1, samt det næste i rækken, nr. 3, har en mærkelig skæv grundplan, idet facaden følger gadens skrå forløb, mens gårdsiden løber retvinklet af på Pilestrædes hovedretning. Denne uregelmæssighed, der har givet især nr. 3 en nærmest grotesk tagform, må forklares som en rest af Christian 4.s Mønt opført på hjørnet af Pilestræde 1610-11, åbenbart som et regulært anlæg, der ikke fulgte Sværtegades løb. Efter udstykning og bortsalg har senere ejere så bygget ud til gadelinien og efter branden i 1728 beholdt de gamle fundamenter til gården. Nr. 3 er i øvrigt bemærkelsesværdig ved fra 1806 og til for få år siden at have rummet det bekendte kunstdrejeri *J. G. Schwartz & Søn*. Det er oprindeligt et ildebrandshus opført af murermester *G. Schuster*, senere ændret især ved den modernisering, som arkitekten *H. C. Stilling* forestod i 1847, og som foruden facaden omfattede en elegant butik. Begge dele står forbavsende urørt.

Nr. 7 er især bekendt ved at have givet husly for »Norske Selskab« i dets berømmeligste periode.

stre frembærer Jomfru Bak aftenens temaskine og midt i billedet ses vintapperkonen, Madam Juel, som i en lang årrække stod for udskænkningen. Ellers var der ingen kvinder til stede. De to ældre herrer er Niels Lyne Rahbek, der ofte var gæst og kom for at læse op, og til højre klubbens præsident i de første år, kritikeren Klaus Fasting. Klubben udskrev i de første år improvisationsopgaver og belønnede vinderen med punch til alle. Det var her, Wessel oftest brillerede: Klubben havde nok sine bedste år i 1770'erne, da den var ny og oprørsk over for dansk litterær smag. Den blev dog hurtig meget reaktionær, og fordømte alt nyt inden for litteraturen. En del af de mest aktive medlemmer vendte tilbage til Norge, og Wessel blev syg og måtte svigte. Klubben eksisterede dog, indtil Danmark og Norge skiltes i 1813. – Efter tryk på Det kgl. Bibliotek.

Maleren Eilif Petersen har i 1892 malet dette billede, der forestiller en aften i 1775 i Norske Selskab i Sværtegade 7 hos vintapper Juel. Johan Herman Wessel er klubbens kendteste medlem efter hans succes med »Kierlighed uden Strømper«, der havde haft premiere i klubbens stiftelsesår 1772. Til ven-

Pilestræde, områdets tredje tværgade, har altid ført sit eget stille liv i Gammel-København. Gaden er så gammel, at den tog navnet fra Pilegården, der lå her i 1400-tallet. Den er aldrig totalt nedbrændt og heller aldrig udvidet, bare langsomt fornyet. Siden 1881 er den fremtrådt som forlænget, fordi Springgade bag Trinitatis Kirken blev omdøbt til Pilestræde, men dette nu forsvundne afsnit af gaden er først omtalt på side 196. Gaden løber altså faktisk stadig fra Østergade til Landemærket; det er en strækning på over en halv kilometer. Men den er uden større seværdigheder udover Bikubens bygning (se side 138), Berlingske Tidende (se side 133) og endelig Egmont H. Petersens fornyelse af det gamle Springgadeområde (se side 200). Her er det stilfærdige hjørne ved Østergade i 1860'erne, da Jacob Bjørnsens butik med petroleumslamper lå her. – Det kgl. Bibliotek.

Pilestræde

I de tyndt befolkede og til dels sumpede arealer, som mod nord og øst indlemmedes i byen ved Absalons vold, fandtes i middelalderen en del store gårde, som omfattede flere af vore dages karreer. En af dem var *Pilegård*, hvis tilliggende må have strakt sig fra Pilestræde i vest til byvolden i øst, og fra byens rende (nuværende Sværtegade-Store Regnegade) i nord, sydpå til et dige, som udgjorde grænsen til Østergades ejendomme. Gården havde sin egen portgade, Grønnegade, og må i det hele have spillet en betydelig rolle. Det ses bl.a. også af, at Pilestræde, eller Pilegårdsstræde tog navn efter den. Navnet Pilegården forekommer til op i 1400-tallet, men da var den store grund allerede udstykket i flere mindre parceller og navnet knyttet til ejendommen på det nordlige hjørne af Pilestræde og Antonistræde. Den ejedes i 1432 af *Jens Clemensen*, hvis enke i 1446 overdrog gården til Sankt Nikolaj Kirke, hvorefter den blev yderligere opdelt. I sin *Kiøbenhavns Beskrivelse* fra 1780'erne bringer Nicolai Jonge denne forklaring på gadens navn: »Gaden har fra fordom tid fået dette navn af den store mængde piletræer, som da har stået på et sted ved enden af den gamle Sankt Nikolai kirkegård så nær ved søkanten. Af hvilke piletræer de tiders indvånere i staden betjente sig på landsbyvis til stavre og gærdsel at indelukke deres kålgårde med«.

Langt op i tiden havde Pilestræde en påfaldende åben og ubebygget karakter. Det var således på gadens østsi-

de, mellem Store Regnegade og Møntergade, at det store areal lå, som kong *Hans* i 1497 skænkede til Sankt Clara Kloster, og som indtil da gik under betegnelsen Hushaven (se side 90). Klosteret opførtes midt på grunden, og der rejstes en mur ud mod de tilgrænsende gader. Og på den anden side af Pilestræde udgjordes en stor del af haver, der hørte til store adelsgårde i Købmagergade. Alene den gård, der i 1400-tallet tilhørte *Hartvig Krummedige* og i 1700-årene gik under navnet Storkanslerens Gård, optog det halve af strækningen mellem Klareboderne og Silkegade.

I det hele taget var der mange adelsgårde i Pilestræde. Nord for Hartvig Krummediges store gård lå langs med Klareboderne en gård, der i 1500-tallet tilhørte *Peder Oxe* og efter ham af de følgende ejere af Gisselfeld. På samme side, men længere sydpå lå i begyndelsen af 1600-tallet *Eske Lavesen Broks* store ejendom. På østsiden ejedes nuværende nr. 8 af *Holger Rosenkrantz* til Boller og Rosenholt i 1560'erne, nr. 10 og 12 af *Anders Bille* til Rosendal i Skåne omkring 1630, nr. 14 og 16 af *Albert Friis* til Haraldskær i 1580'erne, nr. 18-20 af *Erik Eriksen Lykke*, efter hvis død i 1592 en række andre adelige afløste hinanden som ejere frem til 1661: Sibille Gyldenstjerne, Malte

Her er Pilestræde set ned mod Østergade. Til venstre numrene 2-12. Gårdene i nr. 8 og 10 kan begge ses på næste opslag. Det er Illum til højre og Fonnesbechs ejendom for enden af gaden. Nr. 2 ses på forrige side. Fot. omkr. 1910. – Bymuseet.

Baggården til nr. 8 i Pilestræde, malet så sent som i 1875. Gården var allerede dengang en af de ældste i gaden, opført i slutningen af 1600-tallet. Her havde slægten Schleisner i generationer haft sin farvergård. Den blev nedrevet sidst i forrige århundrede. Her har maleren Morten Jepsen gengivet gården under besøg af den bekendte original og gårdmusiker Fløjtekarl, der spiller for husets beboere på den åbne svalegang. – Bymuseet.

Iversen Juul og Anne Ramel. Nr. 36 ejedes af *Melle Rosenkrantz* til Vallø i slutningen af 1570'erne, nr. 38 langs Sværtegade af *Holger Rosenkrantz* til Glimminge 1630 og efter ham af *Jørgen Reedtz* til Vedø.

Nr. 34, 36 og 38 var i øvrigt på den tid de største private ejendomme på Pilestrædes østside, idet de strakte sig bagud helt til Gammel Mønt. Endnu ved midten af 1700-tallet havde nr. 34 og 38 denne udstrækning.

Langt den største samlede ejendom var dog *Sankt Clara Kloster*, som efter reformationen blev overtaget af kronen og indrettet til møntværksted og senere støberi (giethus). Disse nye funktioner synes at være foregået i de gamle klosterbygninger frem til 1610. Da fandt den altid foretagsomme Christian 4. på at opføre en helt ny bygning til Gjethuset langs med Pilestræde. Der blev indgået kontrakt med bygmester *Bertel Lange*, »at han skal lade bruge sig på højbemeldte kongelig Majestæts bygninger og arbejde både på den nye bygning på Mønten og andetsteds«. Da det nye Gjethus på Kongens Nytorv opførtes i 1671, blev Christian 4.s gjethusbygning i Pilestræde solgt. Det omfattede da et stort grundmuret støberi, samt fire lejevåninger i Pilestræde og bøssestøberens bolig i Sværtegade.

Barokudskæring over døren i baghuset til Pilestræde 10.

Side om side med nr. 8 kunne man i baggården til nr. 10 finde dette hus, der ligeledes stammede fra 1600-tallet. Skønt forhuset var smalt og uanseligt, udvidede grunden sig bagved, og der lå yderligere en have gemt bag baghuset. Det var virksomheder i Østergade, der efterhånden arbejdede sig bagud og udslettede de gamle huse, men baghuset i nr. 10 holdt dog stand til 1915. – Fot. 1910. Bymuseet.

NORD FOR ØSTERGADE

Indtil 1874 holdt Pilestrædes ubetinget ældste hus stand. Det var et renæssancehus, opført ca. 1600 som en af seks boder med etagefremspring på knægte og bindingsværk også på facaden. 3. etage blev tilføjet senere. Det lå som nr. 21 i gaden. På billedet nedenfor er det borte, men det lå, hvor Børgesen i 1876 opførte en forlængelse af sin forretning lige før det høje nr. 23, som også ses på dette billede. – Fot. ca. 1872. By-museet.

Vi er – fra venstre side – nået op ad Pilestræde til krydset med Silkegade til venstre og Antonigade til højre. Her lå Børgesens stråhattefabrik midtfor i nr. 19 og Brdr. Mæhls skrædderi til venstre i nr. 17. Yderst til højre det eneste hus, der står endnu, nemlig Berlingskes hjørnehus ved Antonigade. Tegning af J. L. Ridter 1903. – By-museet.

I 1903 forsvandt hjørnet på forrige side til fordel for denne i 1904-05 opførte forretningsejendom i Rosenborg-stil, som omfatter 12 fag til Pilestræde og 8 fag til Silkegade. Det blev et af de største »fremmedlegemer« i den gamle gade. Arkitekten var Philip Smidth. Bemærk, at den smukke 1700-tals hjørneejendom på hjørnet af Antonigade fremdeles er skånet. Den tilhører Berlingske Tidende. I baggrunden til højre ligger Sværtegade. – Fot. ca. 1960. Polfoto.

Carl Berling (1812-71). Bogtrykker og bladudgiver. 4. generation i et bogtrykkerdynasti, hvis grundlægger E. H. Berling i 1749 havde startet *Berlingske Tidende*. Carl Berling blev den kendteste i slægten, ikke blot fordi det var ham, der gjorde avisen til et rigtigt dagblad, udgivet af en af byens betydeligste trykkerier, men også på grund af sit forhold til Frederik 7. og grevinde Danner. Det var Berling, der i 1830'erne introducerede sin veninde, balletdanserinden Louise Rasmussen til Frederik 7. i hans kronprinstid, og også ham, der large overlod hende til den vordende konge, skønt Louise faktisk elskede ham højt og allerede havde en søn med ham, som var døbt både Carl og Frederik. Kongen var livet igennem meget afhængig af den stillfærdige, kloge Berling, som han hædrede med titler og ordner. 8 år efter Frederik 7.s død rejste grevinden og bogtrykkeren sammen til Det hellige Land, men Berling døde på rejsen i Egypten. Sønnen døde som godssejer i England efter en bilulykke i 1908, uden at hans døtre kendte hans oprindelse. Det var stifterens to sønner, der i 1764 erhvervede det første hus i Pilestræde, i den store blok, som den berlingske bladkoncern optager i dag. Det var Pilestræde 34, der i dag rummer nogle mindestuer fra 1800-tallet, da familien boede her.

Mens der ikke er levnet mange oplysninger om selve Gjethuset, bortset fra at det har været en vinkelbygning, hvis fundamenter blev bestemmende for de bygninger, der opførtes efter branden i 1728, er vi bedre stillet med hensyn til de fire våninger, der må have været beregnet som boliger for støberiets folk. En del af murene står nemlig endnu, hvad der tydeligt kan ses på bagsiden af Pilestræde nr. 42-46 med de kraftige murankre af jern, men desuden foreligger der en så udførlig beskrivelse i et skifte 1719, at deres indretning kan rekonstrueres. De fire boliger var parvis ens, bestående af kælder og to etager. Stueetagen havde en gennemgående gang, hvori der var anlagt en spindeltrappe til overetagen. Mod gaden var der desuden en stue på to fag og et kammer på et fag, bagtil var der en lille stue og et køkken. Ovenpå var der mod gaden en sal i hele husets bredde. Dispositionen minder meget om *Henrik Müllers* lidt yngre udlejningskompleks *De syv søstre* (se bind 1).

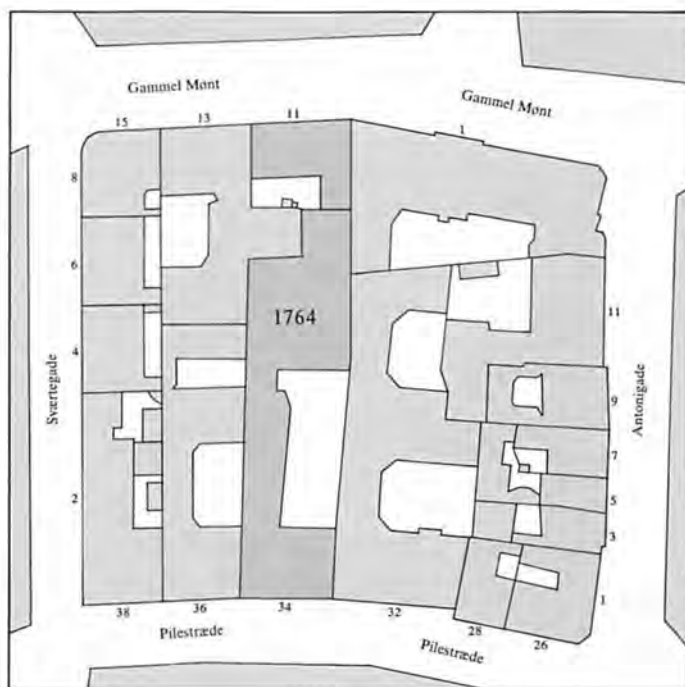
Mens store dele af Pilestræde brændte i 1728, overlevede de fire våninger. Til gengæld er de senere blevet en del ombygget; så meget, at man har troet, at hele karreen blev nyopført ved branden. Nr. 48 blev nedrevet i 1856, nr. 42 og 44 er forhøjet med to etager, og nr. 46 med en etage. Sidstnævnte er i øvrigt det, der har bevaret flest oprindelige træk, således vinduestakten med de uens brede vinduer og dørens placering, men ellers fremtræder det som et rokokohus efter en ombygning i 1767-68, hvor murermester *J. B. Schottmann* forhøjede det med en etage og mansard og påmurede et fremspring omkring de to midterfag, der desuden kronedes af en trekantfronton, samt tilføjede et sidehus af bindingsværk, der bl.a. indeholdt trappen. Den smukke indgangsdør leveredes af snedker Nicolaus Rubach. Huset står stort set uændret i dag.

Københavns middelalderlige gadenet lå som hovedregel fast. Når der gennemførtes ændringer, var det hovedsagelig i forbindelse med de store bybrande. Men der er enkelte undtagelser, alle sidegader til Pilestræde: *Silkegade*, anlagt 1619 over Eske Broks Gård, *Kron-Prinsensgade*, anlagt 1783-85 over Storkanslerens Gård (se side 141) og i nyere tid *Citygaden*, der blev etableret 1897-1900, men atter lukket.

Pilestræde blev i løbet af 1700-tallet kendt som det sted, hvor den franske kogekunst dyrkedes. I Holbergs *Jean de France* nævnes »den franske kok i Pilestræde«. Den, der tænkes på, er *Étienne Capion*, der skulle gøre sig bekendt som en af ophavsmændene til den danske skue-

Pilestræde 34-28. Længst til venstre ses nr. 34, som stadig eksisterer og er sat smukt i stand af Bent Helweg-Møller i 1928-30. Dette hus blev i 1764 købt af brødrene Joh. Christian og Georg Berling, sønner af bogtrykker Ernst Henrich Berling. Siden da har Berlingske Tidende (startet 1749) haft fast domicil her og har efterhånden erhvervet hele karreen. Huset var indtil 1930 bladets hovedhus. Vore dages moderne bladhus fra 1928-30 ligger lige til venstre for nr. 34 (se kortet nedenfor). Nr. 32 var i 1800-tallet gadens mest populære spisehus (5 retter middagsmad for 3 kr. ugentlig). Nedrevet med nr. 30 i 1900. Tegning af J. L. Ridter 1884. – Bymuseet.

Kort over Berlingske Tidendes udvidelser i Pilestræde siden 1764. Man har tålmodigt opkøbt hele karreen gennem en lang årrække. Kvindelig Læseforenings ejendom var naturligvis en kærkommen udvidelse i 1930'erne. I efterkrigsårene opkøbte Berlingske også »den redede karré« ved siden af, med tanke på at opføre et trykkeri-hus i midten af en stor fælles gård for alle karreens huse. Den plan måtte dog opgives (se side 122). – Tegning af Arne Gaarn Bak 1986.

Til venstre:
Kik ned ad vore dages Pilestræde med »Rosenborg-komplekset« til venstre og Berlingske Tidendes husrække mellem Sværtegade og Antonigade til højre. Det er Berlingskes moderne bladhus i baggrunden ved hjørnet af Sværtegade, og ved siden af dette ligger Berlingskes gamle hus, som var centrum for Berlingske Tidendes start i Pilestræde. – Fot. 1956. Hassing.

Til højre:
I 1930 stod Bent Helweg-Møllers nyopførte bladhus i Pilestræde og Sværtegade færdigt og var noget af et eventyr i teknisk henseende. Senere er bladhuset udvidet også mod Gammel Mønt (se kortet side 133). Her er bladhuset set fra Kron-Prinsensgade ned ad Sværtegade med Pilestræde på tværs. – Fot. 1948. Hassing.

Poul Kjærgaard (f. 1912). Mangeårig medarbejder hos Kay Fisker, inden han blev selvstændig arkitekt og professor

plads. Holberg benævner ham købmand, kok, marketender, bankerotterer, ruffer, krovært, håndværksmand. Hans spisested var i det nuværende nr. 8, en gammel bindingsværksgård, der overlevede branden. Som fransk kok fik han borgerskab i 1703 og havde desuden ret til at udskænke vin. Han afløstes i 1722 af *Matthieu Toyon*, der året efter købte ejendommen og beholdt den til 1739, da han flyttede til Østergade. Den maleriske gård blev i 1800-tallet kendt som »den schleisnerske farvergård«, men i 1892 blev den nedrevet.

Et kapitel for sig er *Det berlingske Etablissement*, hvis ejere, brødrene *Johan Christian* og *Georg Christopher Berling*, stifterens sønner, i 1764 købte nr. 34, der siden da har været det gamle bladhus' hovedsæde. Foruden et treetages forhus med sidehuse og mellembygning var der også et baghus med facade til Gammel Mønt. Siden slutningen af forrige århundrede har virksomheden som en anden gøgeunge opkøbt hele karreen og var også godt på vej til at sluge nabokarreen (se side 121).

Blandt gadens nyere huse skal endelig nævnes *Carolineskolen* opført 1860 af arkitekten *H. C. Stilling* som mosaisk pigeskole, indrettet i den nuværende bygnings forgænger 1810 og nedlagt 1918. Den største ejendom i Pilestræde er stormagasinet *Illums fløj* nærmest Østergade, opført 1928-30 af arkitekterne *H. P. Jacobsen & Clément*.

Silkegade

1600-tallet var merkantilismens tidsalder, og Christian 4. var stærkt påvirket af denne tankegang. Han uddelte privilegier til handel og industri og gik ved flere lejligheder selv i spidsen, når det gjaldt om at sætte nye foretagender i værk. Desværre havde han ikke heldet med sig. Den mest eklatante fiasko var *Silkehuset*. Kongen havde fået den idé, at der med økonomisk fordel kunne fremstilles silke og andre kostbare stoffer her i landet, og med henblik på etableringen af en sådan industri købte han i 1619 en af de gamle adelsgårde i Købmagergade, den tidligere nævnte Eske Broks Gård, der nåede helt ud til Pilestræde og tidligere havde tilhørt *Birgitte Gøye*.

I et åbent brev af 11. marts 1620 bekendtgjorde kongen den kontrakt, der var indgået med murermester *Villum Poulsen* om opførelse af 28 våninger, 14 på hver side af den gade, der nu blev anlagt tværs over grunden, 150 alen lang. Hver våning skulle være 13 alen høj og 10 alen »i firkanten«, undtagen de fire i hver ende, der skulle være 15 alen lange. De skulle have kældre og tegtag. Gaden skulle være 12 alen bred, og byggeriet skulle i øvrigt opføres efter *Hans van Steenwinckels* tegninger. Betalingen var 1.600 daler kurant.

Der skulle desuden være døre mellem boderne, så man kunne gå fra den ene til den anden, men det var kun kongen, der havde hovednøglen. Højden viser, at husene har været på to etager over kælderen. Der blev yderligere opført et pakhus til de færdige varer.

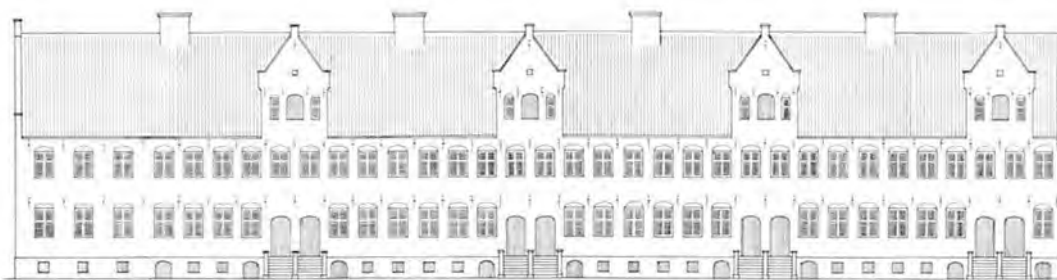
Der blev dernæst indforskrevet udlændinge, mest hollændere, til at lede arbejdet, mens arbejdskraften i øvrigt mest bestod af fordrevne tyskere, og i begyndelsen gik det godt. Fyrst *Christian af Anhalt* beretter, at der var 100 værksteder(!), hvori der gjordes alle slags smukke tøjler så sirlige som i Vælskland (Italien og Frankrig).

Men selv om kongen i 1623 fik gennemført et forbud

ved Kunstakademiets Arkitekt-skole. 1959 tegnede Kjærgaard den smukt indpassede udvidelse af *Bikuben* i *Silkegade*, nærmest Illum. 1964 udførtes den smukke ombygning af pakhuset, *Toldbodgade 12*, der kom til at ruinere hans tegnestue (bind 6). Administrationsbygningen for Byggeriets Realkreditfond i *Fredericiagade 27-29* fulgte 1966-67. Ejendommen er nu overtaget af Fjerde Sø Forsikringselskab (bind 6).

Man kan forestille sig, at *Silkegade* oprindelig så således ud, da Christian 4. i 1620 havde startet sin danske silkeproduktion. Langs den nyanlagte *Silkegade*, der løb mellem *Købmagergade* og *Pilestræde*, lod kongen opføre i alt 2×14 boder, hvor silken skulle tilvirkes. Eksperimentet varede kun syv år, men *Silkegade* består den dag i dag. – Rekonstruktion fra *Karsten Rønnows* tegnestue, 1980erne.

Sådan havde Silkegade taget sig ud omkring århundredskiftet. Der var allerede dengang meget lidt tilbage af det gamle gadebillede. For enden ses Pilestræde. Fot. ca. 1900. – Bymuseet.

Sådan så Christian 4.s 350 år gamle Silkegade ud i 1980'erne. Der er intet tilbage, der minder om oprindelsen. Til venstre ses Bikubens hjørne, som er nærmere omtalt på næste opslag. Resten af den venstre side er beslaglagt af Illum med parkeringshus. Til højre den store forretningsbygning i Rosenborgstil fra 1904. Nær Købmagergade findes enkelte 1700-tals huse. – Fot. Hans Jørgen Ørsløv.

mod import af silkevarer, og mod at manufakturhåndværksmestre forlod København, gik det galt. Den kongelige manufaktur kunne ikke konkurrere med udlandet, og samme år overdrog kongen det hele med et fordelagtigt privilegium til et silkekompagni bestående af fire københavnske borgere, blandt dem to af de hidtidige tilsynsførende. Efter tre år erklærede kompagniet imidlertid, at det ikke kunne fortsætte bedriften »uden mærkelig skade for dem selv såvelsom for kongen«. Christian 4. søgte ved forskellige lettelser at redde foretagendet, men måtte overtage fallitboet for egne indestående fordringer.

I 1627 begyndte han at sælge husene. Dog skænkede han i 1630 de tre våninger på det sydlige hjørne af Pilestræde til den nyoprettede fattigadministration, *Konventhuset* eller *Domus Misericordiæ*. Der blev over indgangen anbragt en sten med en latinsk indskrift om den kongelige gave, hugget af den samme Hans van Steenwinckel, der havde leveret tegningerne til husene. Steenwinckel købte i øvrigt selv huset på hjørnet overfor.

I Konventhuset holdt de fire overforstandere deres møder med fattig-direktionen, og her opbevaredes de penge, som uddeltes til de fattige. Også de forældreløse børn hørte under Konventhusets ansvarsområde. Institutionen opretholdtes på dette sted til 1769, da den afløstes af *Almindeligt Hospital* i Amaliegade (se bind 6).

Bortset fra tre ejendomme på gadens nordside var Silkeboderne blevet slået sammen i enheder bestående af to, tre eller flere. Den største blev til den store gård på det nordlige hjørne af Købmagergade. Den var lagt sammen af fem boder og ejedes midt i 1700-tallet af den bekendte hofjuveler *Christopher Fabritius*. I nabohuset, nuværende nr. 5, var der i 1741-42 fabrikation af engelsk tin, og efter en tid i Skidenstræde kom fabrikken i 1751 tilbage til Silkegade nr. 7, hvor den forblev i henved 100 år.

I 1857 stiftedes sparekassen *Bikuben* med kontorer i direktørens lejlighed, Silkegade 13. I 1860 købtes nr. 8 overfor, som blev ombygget og indrettet af *H. C. Stilling*. Fem år senere udvidedes med et hus i Pilestræde, men huset indimellem, på hjørnet, lykkedes det ikke at erhverve i denne omgang. Arkitekten *J. D. Herholdt* opførte så i 1881-84 et sammenhængende, toetages bygningsanlæg med facader til begge gader, holdt i norditaliensk renaissance. I 1897 fik sparekassen endelig også hjørnehuset, det gamle, en del ombyggede Konventhus, men først i 1927-29 blev det nedrevet og af arkitekten *Golfred Tvede* erstattet af en ny hjørnebygning, der er en videreførelse af de herholdtske bygninger.

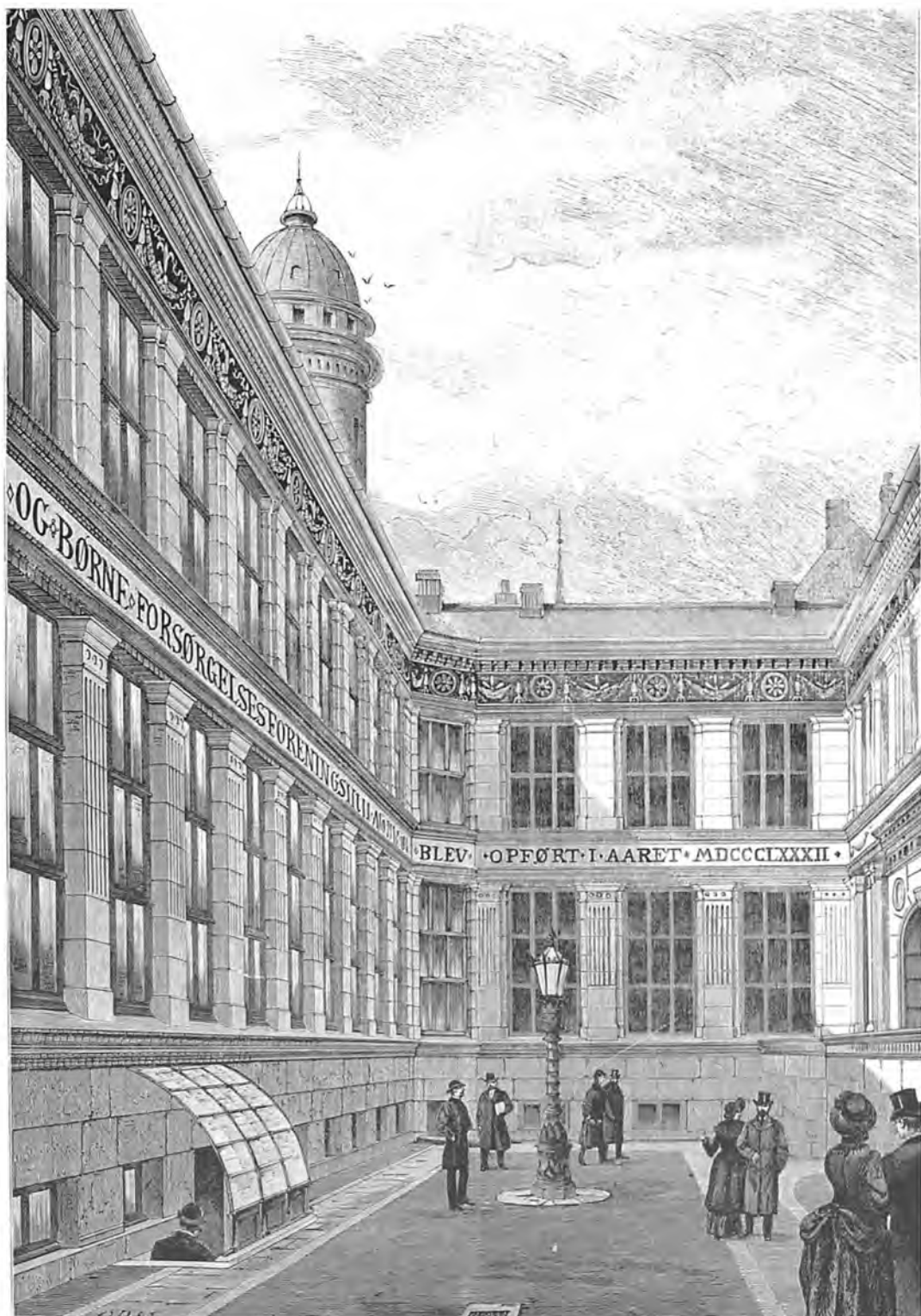
Alfred Møller (1858-1939). Arkitekt og 1894-1901 tillige redaktør af tidsskriftet ARKITEKTEN, – ikke at forveksle med Akademisk Arkitektforenings tidsskrift, som først udkom 1898 og kaldte sig ARCHITEKTEN med »ch«. Alfred Møller var deltager i det store City-områdes opførelse. Med fri anvendelse af historiske stilarter byggede han 1900 ejendommen *Antonius*, på dobbelt-hjørnet af Antonigade og Gammel Mønt, samt af den nyligt planlagte Citygade. Da gaden i sidste instans ikke blev gennemført, lukkedes den med en mellebygning mod Gammel Mønt. Stumper af Citygade kan endnu ses med fine facader som blindgader fra Pilestræde og Kristen Bernikows Gade. Året før havde han på den anden side af Kristen Bernikows Gade opført nr. 4 ud for Antonigade. 1894 havde han tillige bygget *Frederiksberggade 11*, på hjørnet af Kattesundet (bind 3), og 1900 det ganske charmerende hus med karnap og lille tårn, *Niels Hemmingsens Gade 4* (bind 3).

Den nye Sparekasse Bikuben havde etableret sig i Pilestræde i 1857. I 1860 erhvervedes Silkegade 8 og i 1865 Pilestræde 15 og 17. De to ejendomme var skilt fra hinanden af Mæhls Skrædderi, som ses her. Denne ejendom kunne Bikuben ikke erhverve til en realistisk pris. Man fik en stor grund, men bare ikke selve hjørnet. Her ses arkitekt J. D. Herholdts to fløje af Bikuben på hver side af skrædderhuset. Fløjerne stod færdige i 1882. – Fot. 1920. Bymuseet.

Først i 1897 lykkedes det at erhverve hjørneejendommen, men da havde Bikuben ikke kræfter til yderligere byggeri. Det fulgte først i 1927-29, da arkitekt Gotfred Tvede i afldede Herholdts stil fuldførte hjørnet (se kort i bind 3 under Illum). – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1986.

Selv inden Tvede-hjørnet blev opført, var Herholdts store Sparekasse-gård en seværdighed, som Ill. Tiden-
de gengav med rosende kommentarer i 1882/83.

Christian Ditlev Reventlow (1671-1738). General, overjærgermester, lensgreve. Søn af storkansler, greve Conrad Reventlow fra Clausholm gods og således broder til Anna Sophie Reventlow, Frederik 4.s venstrehånds-dronning. Generalen arvede i 1708 sin faders 1600-tals storkanslergård i Købmagergade med den store have ud til Pilestræde. Hele komplekset blev luernes sikre bytte i 1728. Frederik 4. satte sin svoger i spidsen for den kommission, der skulle genopbygge byen. Også hans egen brændte gård blev genopført, men beliggenheden var jo ikke så attraktiv som adelsgårdene på Kongens Nytorv. Da hverken generalen eller hans søn, stiftsamtmænd C. A. Reventlow, boede her længere tid ad gangen, blev gården solgt i 1775 til en rig, skotsk plantage-ejer, Christopher Mac Evoy, som ejede flere palæer i København. I 1782 købte J. P. Boye Junge den efterhånden meget forsømte gård til nedrivning for at anlægge Kron-Prinsensgade tværs over grunden.

Kron-Prinsensgade

Blandt Københavns gader er Kron-Prinsensgade noget for sig. Man kan ikke umiddelbart se det, men den er det eneste gadeanlæg fra 1700-tallet, der ikke havde en af de store bybrande som baggrund. Den er i al fredsommelighed anlagt og bebygget 1783-85, ikke af kongen eller Magistraten, men af en privatperson.

Som kortene side 141 viser, råbte Helliggejst Stræde nord for Købmagergade på forbindelse med Sværtegade ved Pilestræde.

Hvad der spærrede, var en gammel, forfalden adelsgård med stort ubebygget haveareal. Der var derfor ikke meget at betænke sig på for en driftig mand, som ikke var bange for at tage en chance.

Den gård, der var tale om, havde haft en temmelig kompliceret historie. Den bestod i 1377 af en stor grund ud mod Købmagergade og fire mindre ud mod Pilestræde. Den store og de mindre grunde adskiltes af byens rende, der løb midt ned gennem karreen og bøjede af østpå i det forløb, der senere blev til Sværtegade. Den store grund ejedes af biskoppen. De fire grunde mod Pilestræde ejedes af tre borgere og Sankt Nikolaj Kirke.

I løbet af de næste 100 år blev den nordlige del af arealet, langs Klareboderne, udskilt, mens to af Pilestrædegrundene blev slået sammen med gården mod Købmagergade. Den tilhørte i 1400-tallet ridderen *Hartvig Krummedige*. I 1475 blev den overtaget af en kreditor, Helmike Tange, der i 1483 skødede den til *Lave Brok* til Estrup, men i 1525 lykkedes det Hartvig Krummediges søn *Henrik* at få den tilbage, og han kunne endda udvide den med den sydligste af Pilestrædegrundene. Efter Henrik Krummediges død blev den overtaget af hans svigersøn *Eske Pedersen Bille* til Svanholm, og Billerne beholdt gården i tre generationer til 1619. De følgende godt 50 år gik den i rask tempo fra den ene adelige ejer til den næste – bl.a. ejedes den 1664-69 af *Hannibal Sehested* – indtil den endelig i 1672 blev købt af den senere storkansler, grev *Conrad Reventlow*, en af rigets mægtigste mænd under Christian 5. og far til *Anna Sofie*, hvis romantiske forbindelse med Frederik 4. endte med, at hun blev landets dronning. Efter Conrad Reventlow kaldtes ejendommen i mange år »*Storkanslerens Gård*«.

Conrad Reventlow var søn af Christian 4.s tyske kansler og havde selv gjort en lynkarriere inden for Centraladministrationen. Han ejede Clausholm ved Randers og havde nu også en standsmæssig residens i hovedstaden.

Efter hans død i 1708 blev den overtaget af sønnen, *Christian Ditlev Reventlow*, der ejede den de næste 30 år, til han selv døde i 1738. Han var således ejer, da gården blev lurnernes bytte ved den store brand 1728, som det var tilfældet med de fleste huse i Købmagergade.

Hvordan gården så ud før branden, ved man ikke meget om. Kan man tro Resens kort fra 1672, var der en flere etager høj bygning langs Købmagergade og to lavere sidelænger bagved til haven. Efter genopførelsen bestod den af fire fløje i én etage omkring en gård, den ene i flugt med de andre huse i Købmagergade og den modstående fløj med en fremspringende midtrisalit mod gården og bagsiden mod den store have, der i grundens fulde bredde først afgrænsedes af en mur mod Pilestræde. På barokkens vis var haven inddelt i karreer, gennemskåret af gange.

»Storkanslerens Gård« var i Reventlowernes besiddelse til 1775. Så blev den solgt til en af de eventyrlige rigmænd, som »den florissante tid« kan opvise en del eksempler på, den vestindiske købmand og plantageejer *Christopher Mac Evoy*. Det lader dog ikke til, at denne krøsus var interesseret i at gøre alverden ved stedet, for det hedder få år efter, at gården kun havde været staden til skade, vansir og tab; til skade, fordi få eller ingen bebo-

Kron-Prinsensgade er faktisk kun 200 år gammel, mens dens nabogader har eksisteret i over 600 år. Gaden blev anlagt 1783-85, da tømrermester og brandmajor Boye Junge havde købt »Storkanslerens Gård« i Købmagergade på et tidspunkt, da denne – genopført efter ildebranden 1728 – henlå i en pinlig forsømt tilstand. Boye Junge lagde gaden skråt over grunden – se kortene – så at den nye gade fik forbindelse med Helliggeist Stræde (Valkendorfsgade) i Købmagergade og med Store Regnegade-stykket (Sværtegade), i den anden ende ved Pilestræde. Siden har gaden altid haft et smukkere og mere ensartet, nyklassicistisk præg end de øvrige sidegader, der udgår fra Købmagergade. – Kort fra 1757 og 1986 tegnet af Arne Gaarn Bak.

Sådan så den »nye« gade i det indre København ud, da den var halvhundrede år gammel. Fattig-Holm tegnede ca. 1840 den øvre ende med numrene 10-2 på venstre side. Det er Postgården i Købmagergade, der anes i baggrunden. Det er de små »moderne« forretninger, der falder mest i øjnene. Det smukke beboelseshus nr. 8 med de små ruder i de store vinduer blev opført en halv snes år efter gadens anlæggelse og stod først færdig 1794. Kron-Prinsensgade blev – ligesom den næsten samtidige Kronprinsessegade – betragtet som en fin adresse. – Privateje.

Den nedre ende af Kron-Prinsensgades lige numre går til krydset ved Pilestræde og fortsættelsen i Sværtegade. Det er det høje nr. 14, der ses midt i billedet som nabo til gadens sidste ejendom ved hjørnet af Pilestræde. Nr. 14 blev opført 1792 og var fra starten 4 etager højt. Nr. 16 blev opført 1796 af bygmester Andreas Hallander med 5 fag til hver af de to gader; mod Pilestræde dog senere øget til 7 fag. Huset tilhører nu Bikuben og er, som så mange af gadens øvrige patricierhuse, i vore dage en kontorejendom. Tegning af J. L. Ridter 1907. – Bymuseet.

ere og ingen næringsbrug fandtes på så stor en plads, til vansir, fordi bygningerne var indhegnede med mure til Købmagergade og Pilestræde, og det så langt frem i sidstnævnte gade, at ingen fodgænger her kunne passere forbi en vogn, og endeligt til tab, fordi ejerne havde indkvarteringsfrihed. Udtalelsen giver tydeligt nok udtryk for skattemyndighedssynspunkter, og det er klart, at bystyret kun kunne glæde sig over det af tømrermester og brandkaptajn *Johan Peter Boye Junge* fremlagte projekt, som gik ud på at anlægge en gade tværs over grunden og opføre moderne etageejendomme på begge sider. Det ville give skatteborgere og desuden skabe den ønskede forbindelse mellem Sværtegade og Store Helliggeist Stræde. Det skadede heller ikke projektet, at gaden skulle opkalde efter kronprins Frederik (6.), der netop havde overtaget landets styre.

I 1783 købte Boye Junge så den store ejendom for 24.000 rdl., rev de gamle bygninger ned, anlagde gaden og opførte frem til 1786 en del af gadens huse, således de to hjørnehuse ved Købmagergade, desuden nr. 11, nr. 13 på hjørnet af Pilestræde samt Pilestræde 39, 41, 43, 45 og 47. Husene var indrettet med herskabslejligheder efter datidens mest moderne principper med sidehuse, som det hørte sig til siden Frederiksstadens bebyggelse et par årtier tidligere, men var med deres fire etager og kælder udtryk for høj udnyttelse. En samtidig forfatter, *Nicolai Jonge* omtaler dog Kron-Prinsensgade som »en smukt bebyggt gade ... sired med nye opbygte huse«.

Projektet var dog ikke blevet den store økonomiske gevinst, som bygherren utvivlsomt havde regnet med. Han havde måttet optage store lån, heraf et på 100.000 rdl. af den kongelige kasse. Han havde svært ved at svare renterne og klarede kun skærene, ved at statskassen eftergav ham et beløb på 19.000 rdl.

De resterende grunde solgte Boye Junge, og de blev hurtigt bebygget af køberne. Hjørnegrunden, Kron-Prinsensgade 16/Pilestræde 35 blev i 1796 købt af en af datidens andre store bygmestre *Andreas Hallander*, der samme år opførte en bygning, der fra 1816 og i mere end 100 år ejedes af silke- og klædefirmaet M. I. & A. Philipsen. Nr. 1 og 3 købtes af justitsråd *H. Frisch* i henholdsvis 1795 og 1791 øjensynlig som spekulation; nr. 1 kom fra 1826 til at huse Vaisenhus Apoteket. Nr. 10 blev opført 1795 for vognmand *Hans Bruun*. Han var i 1760 kommet til København med to stude som eneste kapital. Efter 19 år i andres tjeneste kunne han købe hus i Købmagergade og starte sin egen vognmandsforretning. Han blev en rig

Johan Boye Junge sen. (1697-1778) og **Johan Peter Boye Junge jun.** (1735-1807). Junge sen. steg i graderne fra aktiv tømrermester til hof-tømrermester, som 1750 først tegnede og i 1756-57 opførte Københavns smukkeste *spir til Petri Kirke* på Nørregade (se side 485). Nogen egentlig arkitektuddannelse havde han ikke. Nevøen, Junge jun., hvis portræt ses her, gik i lære hos sin onkel og kom senere som brandchef til at lede slukningsarbejdet ved de store brande 1794 og 1795. Som bygmester udarbejdede han allerede 1783 forslag til anlæg og bebyggelse af *Kronprinsessegade*, 12 år før gaden omsider blev anlagt (se forrige side). Som bygmester udarbejdede han allerede 1783 forslag til anlæg og bebyggelse af Kron-Prinsensgade og tegnede selv hjørnehuset, Kron-Prinsens 2 og Købmagergade i 1785. Samme år byggede han også Kron-Prinsensgade nr. 4 og 11. I 1784-86 opførte han hele sydsiden af Pilestræde mellem Klareboderne og Kron-Prinsensgade, inklusive de to hjørnehuse. Pilestræde 39-41-43-45 og 47 danner tilsammen et markant stykke byarkitektur.

Hjørnet af Købmagergade og Kron-Prinsensg.
19. April 1902.

Hjørnebygningen med Vaisenhus Apoteket ved indgangen til den nye gade Kron-Prinsensgade blev først opført 1795. Huset var typisk for tidens byggestil og blev brugt som forbillede for megen genopbygning efter branden 1795. I 1826 flyttede apoteket ind her. På det modsatte hjørne etablerede hofjuveler Peter Hertz sig i 1841 og ligger her endnu (se side 268). Tegning af J. L. Ridter 1902. – Bymuseet.

mand, ejer af flere huse, og han måtte være med, da det nye, mondæne strøg blev bebygget. Men den jyske sparsommelighed fornægtede sig ikke. En stentavle med et opbyggeligt vers over en indgang i gården viser sig at være fra 1720'erne og genanvendt af Hans Bruun, der blot forneden har fjernet det oprindelige navn og datering og i stedet ladet indhugge sit eget »H B Anno 1795«.

Mens hele sydsiden stod færdig i 1796, blev et par af nordsidens huse først opført et par år ind i det nye år-

Vaisenhus Apoteket på Kron-Prinsensgades hjørne har siden 1826 været et fast holdepunkt i gaden. Her er en recept-konvolut. – Det kgl. Bibliotek.

hundrede. Nr. 5 opførtes 1803-05 af murermester *C. C. Martens*, der var en af Harsdorffs elever, hvad der giver sig til kende i den noble facade med pilasterstillingen, der strækker sig over tre etager. Nr. 7 adskiller sig en del fra gadens øvrige huse. Det er opført 1805-07 af den ret ukendte arkitekt *Peder Friis* som frimurerloge. Denne funktion har bestemt det monumentale, tempelagtige indgangsparti, den lave attika-etage på 1. sal og de enorme vinduer på 2. sal. Usædvanlig er også den store pilebredde mellem vinduerne.

Kron-Prinsensgade blev straks en eftertragtet adresse, og mange højt renommerede butikker har i tidens løb haft deres udsalg her. I Boye Junges fornemme hjørnehus Kron-Prinsensgade 13/Pilestræde 37 etablerede *H. J. Bing & Søn* i 1846 deres allerede da velkendte papir-, kunst- og galanterihandel. Butikken blev hypermoderne indrettet med indgang i gadeniveau, store butiksvinduer, spejlglasloft med forgyldte lister og asfalt på fortovet udenfor, nyheder, som københavnernes aldrig før havde set. Det var en af Københavns seværdigheder, og en jysk bondekarl, *Hans Peter Jensen* fra Pjedsted, der i 1849-50 aftjente sin militærtjeneste i København, skrev herom i sin dagbog: »... I Bings etablissement i Pilestræde så jeg en mængde astronomiske og grafiske instrumenter og sa-

Da Vaisenhus Apoteket indrettedes i 1826 i Kron-Prinsensgade 1, fik det det fornemme »Officin«, som ses her. Apotekerkrugkerne var fra Den Kgl. Porcelainsfabrik længere henne i gaden. Fot. 1910. – Bymuseet.

De ulige numre byder på gaden smukkeste ejendomme. Her er nr. 3-9, som de ser ud i dag. Husene er nærmere beskrevet på næste side. Fot. V. Hermansen 1942. – Det særlige Bygningssyn.

ger, jeg så en mængde jordkugler, vort hele solsystem og alle planeter i cirkler omkring solen, stjernekort, kort over alle verdens faner og våben osv. Jeg så og alle slags bogstaver og et slags, kunstigt fabrikeret af lutter menneske tegninger, der alle måtte bøje sig i gestalter efter deres bogstavs skikkelse ...«. »Sønnen« i firmanavnet var *M. H. Bing* (1807-83). Han blev medindehaver i 1838, men trak sig ud 1857, efter at han nogle år tidligere sammen med en broder og *Fr. V. Grøndahl* havde oprettet porcelænsfabrikken *Bing & Grøndahl*. Butikken videreførtes af hans søn til 1887.

Nogle år før *Bing & Søn* slog sig ned her, havde guldsmed *Peter Hertz* i 1841 købt *Kron-Prinsensgade 2*, hjørnet af *Købmagergade* og indrettet sin butik her. Her så *København* for første gang de store butiksvinduer af spejlglas, som på denne tid var en epokegørende nyhed, men som senere skulle få så stor udbredelse. Det var også et af de første steder, hvor husets kælder blev sløjfet og gulvet lagt i gadehøjde. I stedet blev der så indskudt en lav etage, mezzaninen, mellem stueetagen og 1. sal. Forretningen, der stadig eksisterer, blev i 1875 af grundlæggerens to sønner udvidet med en sølvvarefabrik i gården til *Kron-Prinsensgade 6*. Stadig med på noderne blev butikken blandt de første, der fik installeret elektrisk lys i 1884.

Nr. 3, som i dag huser Rosenkilde og Baggers Antikvariat, er opført 1791. I slutningen af 1860 var her en eksklusiv blomsterforretning. Reklametryk. – Det kgl. Bibliotek.

Nr. 7, med den klassiske søjleportal, er opført af arkitekt Peder Friis (1763-1831) i 1805 for De forenede Frimurerloger i København, som havde til huse her, indtil Frimurerlogen i Klerkegade (bind 5) stod færdig i 1868. Så blev huset overtaget af Håndværkerforeningen, som ejede det, indtil foreningen i 1932 overtog Moltkes Palæ i Bredgade (bind 6). Siden 1935 har huset tilhørt Pinsebevægelsens Elim-forsamling. Reklametryk fra 1870. – Det kgl. Bibliotek.

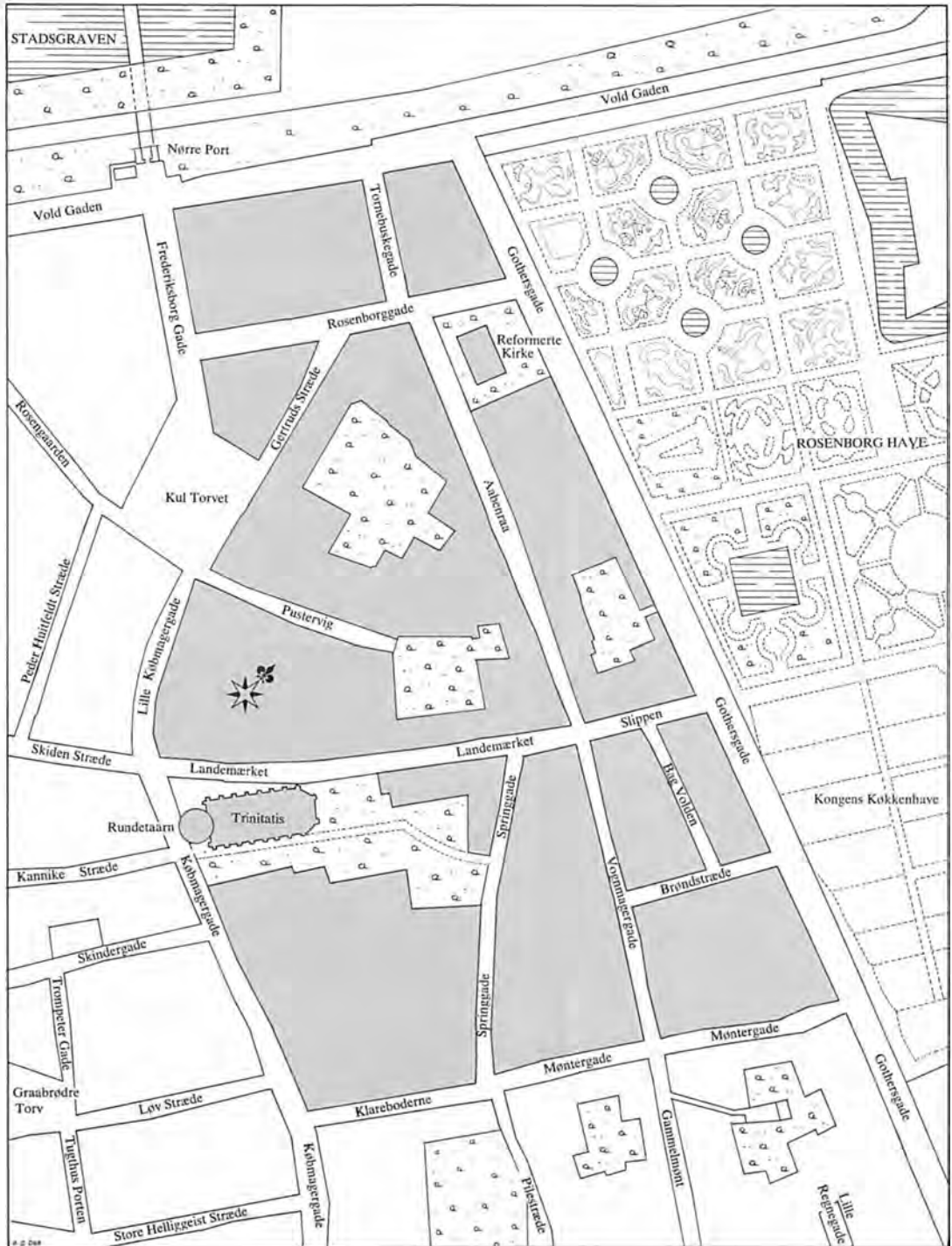
Nr. 9, med en af gadens få store porte, blev først opført i 1800, og var over 100 år kendt for C. V. Mendes Materialhandel i kælderen. I 1870erne havde bandagist Anton Rasmussen en meget moderne forretning for invalider i den høje stuebutik. Reklametryk fra 1870erne. – Det kgl. Bibliotek.

Nr. 13, gadens store hjørnehus mod Pilestræde, var opført af Boye Junge 1784-86. Det er gadens største hus med 5 etager og 11 fag til Kron-Prinsensgade og 10 fag til Pilestræde. Ved opførelsen var det byens mest eftertragtede beboelseshus, og Boye Junge boede her selv i 11 år. Her blev drevet boghandel 1846-87 først af H. J. Bing og senere af I. W. Olsen. Reklametryk fra 1870. – Det kgl. Bibliotek.

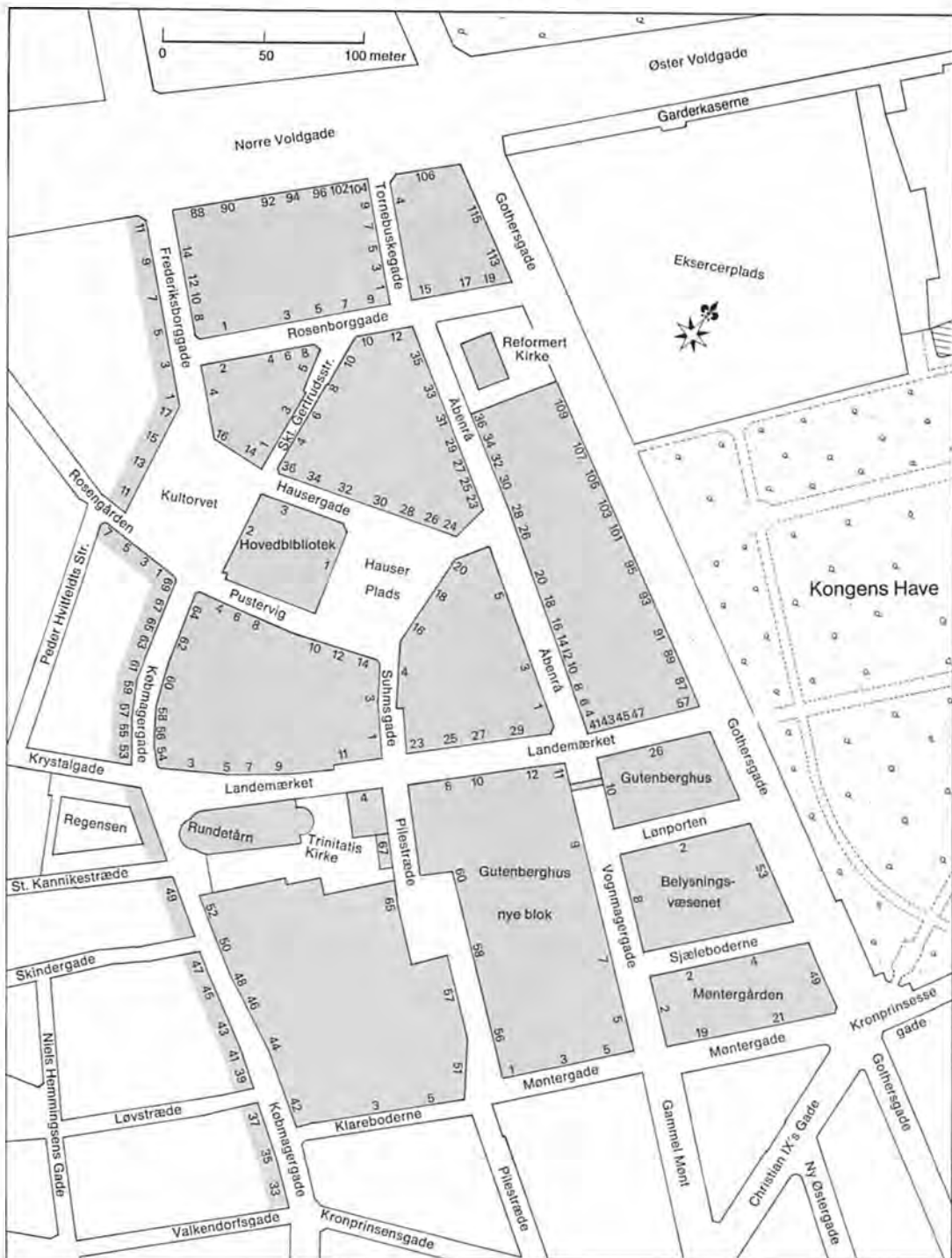

Omkring Landemærket 1757

Her er det nord-østlige hjørne af dette binds område, som det så ud midt i 1700-tallet. Mest afvigende fra vore dage er det gamle Brøndstræde-kvarter, som forsvandt 1906-16, den gamle Springgade, som blev til områdets mest moderne forretningskvarter i 1960'erne, og endelig haven ved Pustervig, der blev til Hauser Plads efter 1807. – Kortsitse efter Gedde af Arne Gaarn Bak.

Samme område 1986

Samme område i vore dage. Brøndstræderne er blevet til tre store komplekser, Springgade har fået et helt nyt forløb. Trinitatis kirkegård er blevet en flisebelagt plads og fra Hausers Plads er der en smutvej til det helt moderne Landemærket og til Åbenrå. – Kortskitse af Arne Gaarn Bak 1986.

Preben Hansen (f. 1908). Arkitekt og kgl. bygningsinspektør, som – før han selv fik store opgaver – arbejdede for Edvard Thomsen og Frits Schlegel. Inden for dette værks rammer har han i samarbejde med Alf og Søren Cock-Clausen bygget *Gutenberghus' store bygningsudvidelser* mod Møntergade, Pilestræde og Landemærket, påbegyndt 1961 (dette bind). Han udførte for *Det kgl. Bibliotek tilbygningen mod Christians Brygge* 1966-68 (bind 1). Endelig *nyindretning af Charlottenborg Udstillingsbygning* 1977-78 (bind 2) og *de lave Tivoli-bygninger* på hjørnet af Vesterbrogade og Bernstorffsgade, hvor Wivex før lå (bind 9).

Møntergade

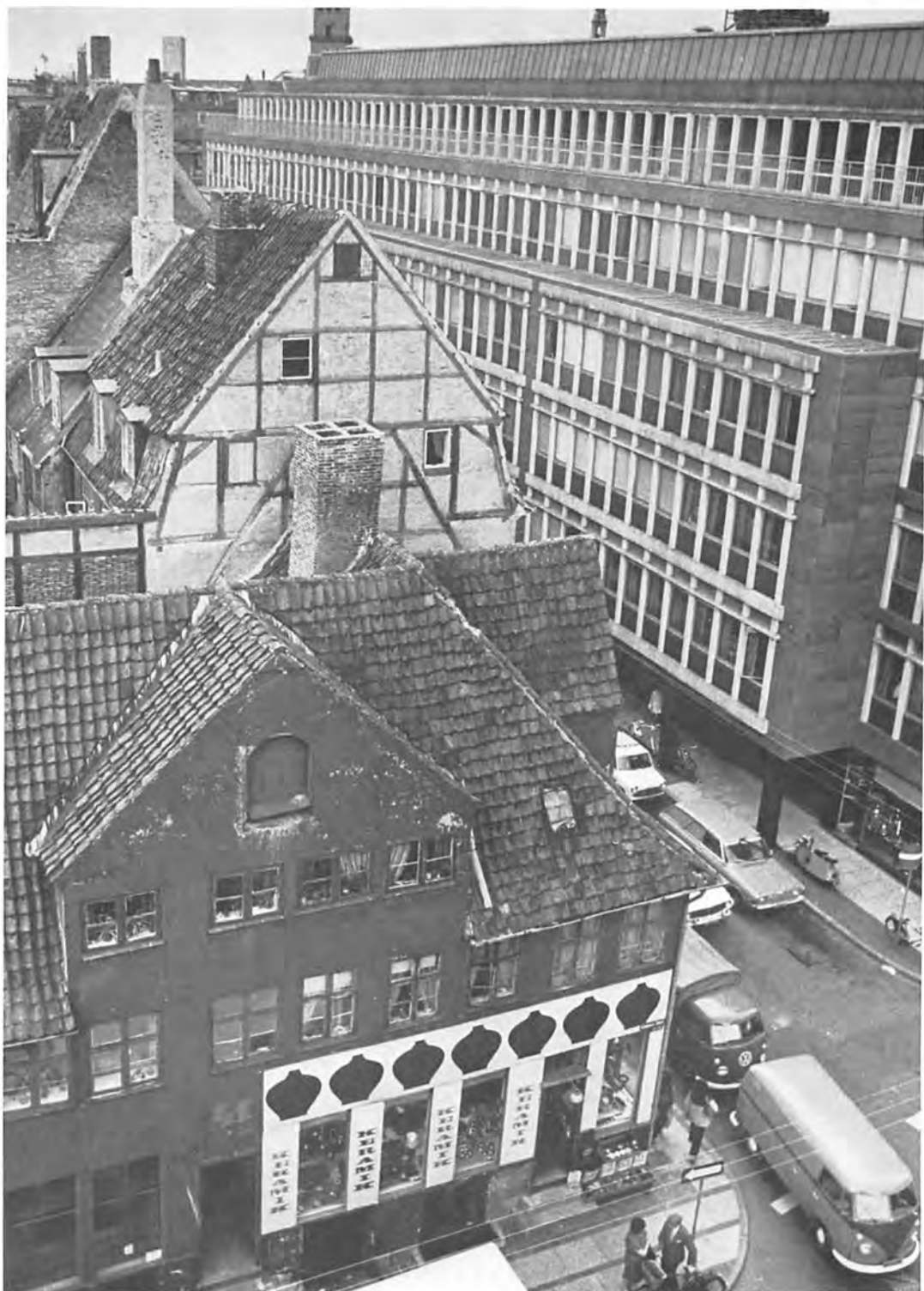
På det enorme areal, der i middelalderen var kendt under navnet *Rosengården* og ejedes af Sankt Nikolaj Kirke, er adskillige af gaderne i den nordøstlige del af byen senere blevet anlagt. I jordebogen fra 1377 hedder det, at kong Valdemar (Atterdag) med urette havde frataget kirken denne jord. Antagelig har Nikolaj Kirke fået den tilbage ved roskildebispens retablering som byens herre. Kirken har så afhændet jorden til byen, der var ejer ved midten af 1400-tallet og herefter udstykkede og solgte grundene.

Længe lå området dog ret øde hen. Betegnende for områdets lave anseelse er det, at et af de første huse ved den senere Møntergade var – rakkerens! Det var i 1515, da storkøbmanden *Albert van Goch* købte dette sted »ved Sanctam Clara på Rosengården«. Den sydlige afgrænsning udgjordes af Clare klostermur, og måske har der allerede da været en vej langs muren. Det var ud til denne, at han lod bygge nogle boder til udlejning langs den nordlige side, hvor de nævnes allerede i 1518.

Albert van Goch var en betydningsfuld person. Han begyndte at gøre sig gældende omkring 1500, købte gård på Østergade, senere på Købmagergade, han drev handel med udlandet, var borgmester og deltog 1520 i et interkandinavisk handelsmøde i Stockholm, der skulle udforme planer til et nordisk handelsforbund. Han stod Christian 2. nær og fulgte ham i landflygtighed til Nederlandene, men vendte tilbage efter den amnesti, Frederik 1. udstedte i 1523, og avancerede således i denne konges gunst, at han i 1527 blev udnævnt til tolder i Falsterbo, en post, han beholdt til sin død i 1533.

Hans enke, *Johanne*, overlevede ham til 1550. I 1547 havde hun overdraget det meste af grunden nord for det gamle Clare Kloster til sin søn *Johan van Goch*, men beholdt selv de 14 boder. Dem testamenterede hun som »sjæleboder« til de husarme. Sjæleboder var ganske vist noget, der hørte den katolske tid til; man skaffede sin sjæl tålelige vilkår i det hinsidige ved gode gerninger over for de fattige. Men Johanne van Goch levede jo i en overgangstid. I hvert fald gik de i lang tid under navnet Albert van Gochs Sjæleboder. 350 år senere kom de til at lægge navn til den nye gade, der anlagdes tværs over grunden (se side 173).

I øvrigt var det først på denne tid, Møntergade fik sit navn. Før reformationen kaldtes den »Byens stræde som løber til volden«. Nu blev Sankt Clara Kloster indrettet

Møntergades øvre del danner grænsen mellem den store delvis fredede blok mod Gammel Mønt med den røde hjørnebygning i nr. 41 som sidste hus. På den anden side af øvre Møntergade begynder Gutenberghus' imperium (se side 195). – Nordfoto 1970.

Her er et typisk gadebillede, der helt blev udslettet ved opførelsen af Christian IX's Gadekomplekset: Man ser Møntergades højre side ned mod Gothersgade. Her lå indtil 1906 ni 1700-talshuse med »Fechtels Hospital« i midten. Endnu i 1906 så gaden således ud. Det nye gadebillede til højre viser bagsiden af Christian IX's Gades vestlige trekant i en gade, hvis bredde var betydelig udvidet. Tegning af J. L. Ridter 1901 og fot. Elfelt 1918. – Bymuseet.

Inskriptionen over porten til Povel Fechtels ejendom i Møntergade.

til det kongelige møntværksted, som lagde navn til både Møntergade og senere Gammel Mønt.

Selv om boderne var opført af grundmur, kan de ikke have været alt for solidt bygget, for i 1584 befalede Københavns statholder *Christoffer Valkendorf* forstanderskabet, at de skulle mure de nu 16 boder op fra grunden. Selv ydede han et klækkeligt bidrag til genopførelsen. Samtidig lod Valkendorf mure en hvælving i volden ud for Møntergade, »at vandet kan have sit udløb fra mange gader af byen, som tilforn stod i stor synk og urenlighed i gaderne«. Og ikke nok hermed: i voldgaden, lige ved Møntergade lod han opsætte en brønd af store hugne granitkvadre, af hvilke nogle nu kan ses i Belysningsvæsnets gård.

På den anden side af gaden lå som nævnt *Mønten*, og på en strækning langs Møntergade lod møntmesteren *Poul Fechtel* opføre nogle boder »de fattige husarme til bedste«. Kongen skænkede så i 1570 jorden. Der var således »sjæleboder« på begge sider af gaden. Poul Fechtel var omkring 1530 indvandret fra Hamborg, og hans boder kaldtes derfor ofte *Hamborger Sjæleboder*. Han var møntmester 1541-65, men levede endnu i høj alder i 1590.

Poul Fechtels Hospital i Møntergade var opført i 1732, kort efter Københavns brand, men stiftelsen var 162 år ældre, for allerede i 1570 havde shv. møntmester Fechtel oprettet sit første hospital for de 3.000 rdl., han havde afsat til formålet. – Fot. 1900. Bymuseet.

Fechtels Hospital havde en have bag huset, som var bevaret helt op til 1907, da komplekset omkring Christian IX's Gade blev opført. Tegning af J. L. Ridter 1906. – Bymuseet.

Næste side:

Gården til Møntergade 26 set mod gennemkørselen til den inderste gård. Huset blev nedrevet i 1907, da Christian IX's Gade blev anlagt. Maleri af Chr. Rosenberg ca. 1840. Her er det lykkedes at fastholde et billede af Møntergades gamle maleriske gårde i midten af forrige århundrede med lirekassemanden på besøg. Holberg-herren i baggrunden virker dog måske lidt overraskende. – Bymuseet.

Også disse boder var grundmurede, men det er ved udgravninger påvist, at der kun var fire. De lå helt ud til voldgaden og havde et stort haverum bagtil.

Ved bybranden i 1728 brændte begge stiftelserne. I sin tragisk-komiske Ildebrandshistorie fortæller *C. F. Reiser*: »I denne overmåde jammer fortærede de allerskrækkeligste ildsluer ligeledes og 17 levende mennesker, som var syge og sengeliggende, i det på de tider så-kaldede lazaret: Sjøleboderne«. Det var nok brandens største samlede tab af menneskeliv. Efter branden blev de to stiftelser genopført, Poul Fechtels Hospital som en smuk to-etages, grundmuret bygning med port i midterfaget, Albert van Gochs boder denne gang kun i bindingsværk. De blev sammenbygget med andre fattigboder i Brøndstræde, og det hele gik efter genopførelsen i 1734 under navnet *Brøndstrædes Hospital*. Kom man ind gennem det murede forhus, hvor stiftelsens præst havde bolig, lå boderne som en lang længe i to etager helt ud til Store Brøndstræde, nærmest som en forlængelse af Lille Brøndstræde. Til de enkelte boligafsnit førte høje stentræpper med gelændere. På Geddes kort kaldes de »Celleboderne«. I begge stiftelserne var der en kirkesal.

Medens Brøndstrædes Hospital blev opløst og henlagt under Almindeligt Hospital 1768, bestod den private stiftelse Poul Fechtels Hospital lige til nedrivningen i 1906. Brøndstrædes Hospital blev overtaget af murermeisterlauget som laugshus og huset eksisterede som Møntergade 31 til 1906.

Som flere andre gader var Møntergade blevet forlænget i forbindelse med sløjfningen af den gamle Østervold og anlæggelsen af Gothersgade i sidste halvdel af 1600-tallet, hvad der indtil 1906 gav sig til kende i et svagt knæk i gadeforløbet.

Den østlige ende af Møntergade er nu totalt fornyet og ændret, mod syd af *Eugen Jørgensens* store bebyggelse fra 1908 og mod nord af *H. P. Jacobsens* Møntergård fra 1916, men der er bevaret en del ældre bygninger i gadens vestlige ende. Sydsiden var en del af karreen med Mønten og Gjethuset. Hele strækningen mellem Pilestræde og Gammel Mønt blev i 1619 opmålt med henblik på det skøde, kronen havde lovet lægen og diplomaten *Jonas Charisius* på grunden. I 1653 tilhørte den rentemester *Henrik Müller*, der her opførte en boderække på 10 våninger. Han overlod dem i 1668 til sin søn *Henrik Müller junior*, der udstykkede dem i enkelte ejendomme og solgte dem i de følgende år. Endnu i dag har husene bevaret en vis ensartet karakter; de er lige brede og består af forhus med side- og

De næste huse i nedre Møntergade var nr. 24 og 22, som her ses fra gårdsiden. Nr. 22 havde sidehus i gården med svalegang. Det var ganske maleriske gårde, men frygtelig forfaldne og naturligvis alle med lokummer i gården. Nedrevet 1907, da Christian IX's Gade opførtes. Tegning af J. L. Ridter 1906. – Bymuseet.

Næste side:
Gården bag hjørnehuset i Møntergade 20 var ikke stort, men havde et baghus, der stødte op til Wismars Gang og et sidehus, som var Gammel Mønt nr. 36. Akvarel fra 1895 af J. P. Jensen. – Øregård.

Hjørnehuset ved Gammel Mønt – nr. 20 – i nedre del af Møntergade. Det var et tidligere fornemt gæstgiveri, som ved århundredskiftet var stærkt reduceret. Ved siden af huset lå Wismars Gang (se side 106). Også dette hus forsvandt 1907, og blev erstattet af hjørnet af Christian IX's Gade-komplekset mod Gammel Mønt. – Foto ca. 1900. Bymuseet.

Øvre del af Møntergade mellem Gammel Mønt og Pilestræde er bevaret på de lige numres side. Her ses til venstre den gamle husrække, som omfatter nr. 18-2. Dette gadebillede udgør den ene af de fire sider af den »redede« karré (se side 120), men kun enkelte af husene her er fredet. – Nordfoto 1967.

Opstalt af Møntergade 18-2. – Kunstakademiets Bibliotek.

baghus på lige dybe grunde. De brændte alle i 1728, men blev snart efter genopført i den karakteristiske skikkelse, ildebrandshusene fik, i to eller tre etager med hejsekvist, de fleste i bindingsværk. Bortset fra huset på hjørnet af Pilestræde, der blev erstattet af en nybygning i 1888, er det stadig de samme huse, om end noget ændret. Kun huset på hjørnet af Gammel Mønt står i dag ganske, som da det i 1734 blev opført for øltapper *Anders Christensen Fussing*.

Den modsatte side af gaden var efter grundstørrelserne at dømme også lejeboder. Også de brændte i 1728, men de ildebrandshuse, der blev opført i stedet, er i 1964 blevet erstattet af det moderne kontorhus, som Gutenberghus lod opføre efter tegning af kongelig bygningsinspektør Preben Hansen.

Luftfoto fra 1962 af krydset ved Møntergade, der skiller Gammel Mønt til højre fra Vognmagergade til venstre. Man ser Christian IX's Gade-kompleksets langsider mod Gammel Mønt og Møntergården længst til venstre. De gamle huse hører til den reddede karré. På den ryddede byggeplads fuldender arkitekt Preben Hansen ejendommen nedenfor i 1964. Øverst fot. 1962. Nederst fot. ca. 1965. – Stadsingeniørens Arkiv.

Søren Gyldendal (1742-1802). Boghandler, Danmarks første egentlige forlægger. Da han var født i Giverdal ved Løgstør, ændrede han genialt sit efternavn fra Jensen til Gyldendal, da han som student på Regensen begyndte at hælde mere til boghandel end til teologi, idet han i studietiden havde skaffet sig ekstraintægter ved at handle med brugte lærebøger. I 1772 udkom den første bog med hans navn som forlægger, og efter at have haft forretning i Helligånds-kvarteret flyttede han i 1787 til *Klareboderne 3*, hvor Gyldendals Forlag siden har ligget. Hans position i dansk forlagsliv er efter mere end 200 års forløb stadig unik. Ikke bare var han den første, men hans virksomhed drives fremdeles i det fornemme gamle hus, hvor firmaet i 1972 fejrede 200-års jubilæum. Dertil kommer, at hans svigersøn, Jacob Deichmann, i 1837 grundlagde den stadig eksisterende Forlæggerforening sammen med 6 kollegaer. Derfor står Søren Gyldendal fra *Klareboderne 3* stadig som en central figur i dansk åndsliv.

Klareboderne

Det er almindeligt kendt, at gadenavnet Klareboderne er det eneste minde om det Sankt Clara Kloster, som kong Hans' dronning, Christine, oprettede her omkring 1500. Men klosteret lå ikke her, som man umiddelbart skulle tro, og gadenavnet henviser kun på anden hånd til klosteret. Klareboderne er nemlig den gade, der fører ned til de lejeboder, Albert van Goch i 1515 opførte over for Sankt Clara Kloster, i Møntergade (se side 90 og 150). Gaden er dog langt ældre, men har tilsyneladende ikke tidligere haft noget navn.

I 1377 lå der på hver side i hele gadens længde en stor grund, som ejedes af byens herre, roskildebispen. I 1530 var det Vor Frue Kirke, der ejede den nu noget reducerede sydlige grund. Dette år solgte kirken den imidlertid til *Johan Oxe* til Nielstrup, efter hvem den overgik til sønnen, den senere rigshofmester *Peder Oxe*. Peder Oxe, der havde sin byresidens her ud til Købmagergade som nabo til Henrik Krummediges Gård (se side 140), supplerede stadig ejendommen med nye grundkøb og skaffede sig som så mange andre også lejeindtægter ved at opføre en boderække langs med Klareboderne. Peder Oxes Gård med tilhørende lejeboder var fra ca. 1600 i slægten *Lykkes* besiddelse, indtil den efter dommen over den uheldige *Kaj Lykke* i 1661 blev konfiskeret af kronen. Den blev herefter udstykket og solgt i en række selvstændige ejendomme. De ti våninger langs sydsiden af Klareboderne var for de flestes vedkommende solgt i 1665. Køberne var mest håndværkere. Endnu i dag har grundene her bevarer deres ensartede karakter.

Den nordlige side af gaden bestod derimod til langt op i tiden af én stor grund, bortset fra et lille stykke på hjørnet af Købmagergade. Det var på dette hjørne, guldsmed *Sten Pedersen* havde sit værksted og sit hjem, og hvor sønnen, den senere over hele Europa kendte læge *Niels Stensen* voksede op. Efter at være konverteret til katolicismen skrev han i et brev 1684, at han betragtede Sankt Clara som sin særlige patron, »siden jeg i mit hjemland blev født i et stræde, som endnu bærer hendes navn«. Gården og værkstedet blev efter faderens død overtaget af Niels Stensens svoger *Jacob Kitzerow*.

I 1728 brændte alle gadens huse. Ved genopførelsen blev der her foretaget en af de beskedne gadereguleringer, som myndighederne indskrænkede sig til, skønt de nok havde lyst til mere radikale ændringer. Gaden blev

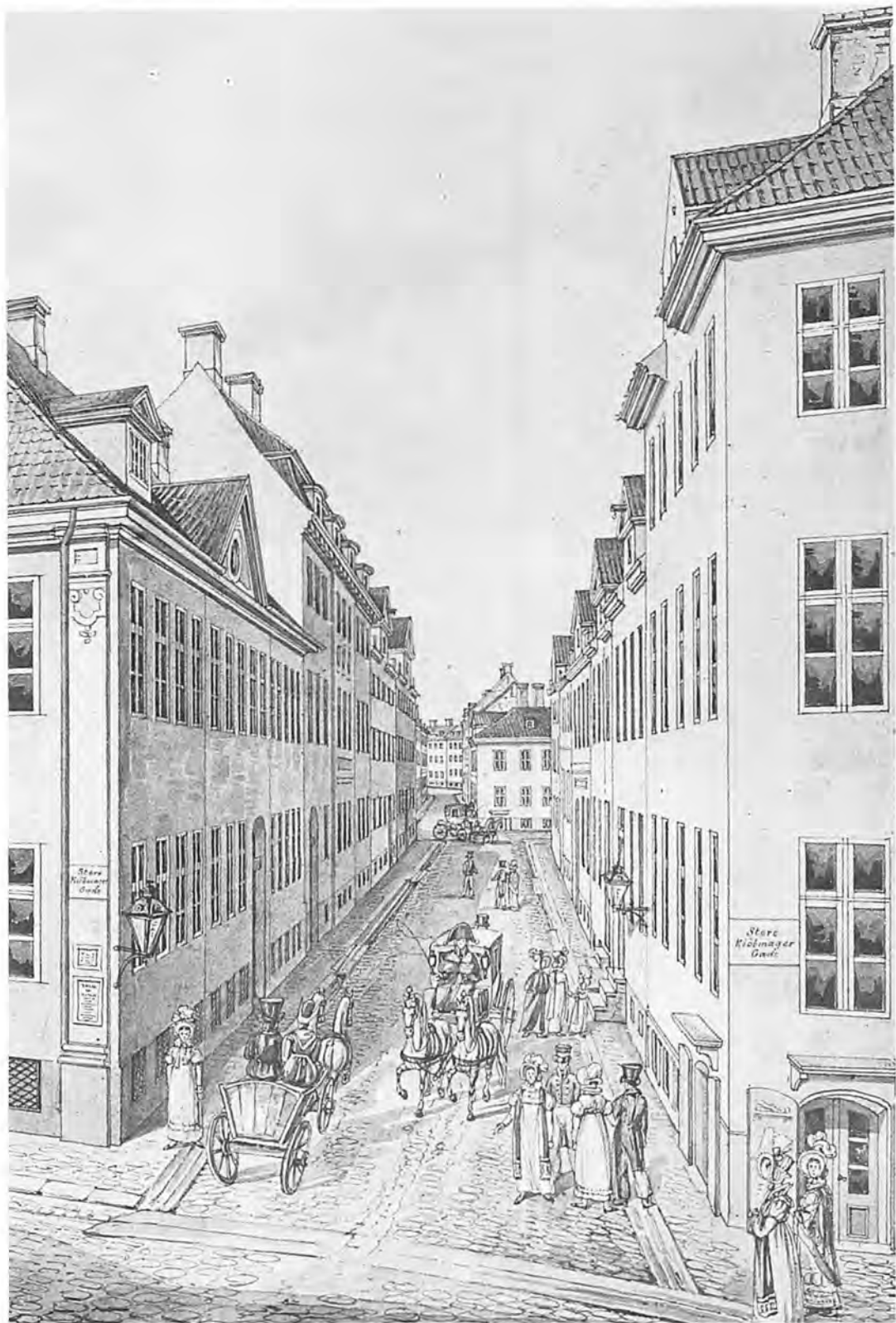

udvidet og flyttet lidt, så den udmundede lige ud for Møntergade, hvad den ikke havde gjort tidligere.

En af dem, der blev husvilde ved branden, var klokkestøber og gørtler *Henrik Tessin*. Han ejede nuværende nr. 14, som han først fik genopført i 1735; det ses af en slutsten med hans og hans kones initialer samt årstallet. Stenen, der må have haft sin oprindelige plads i toppen af en dør- eller portbue, er nu indmuret i gården. Ved genopførelsen var huset to etager højt og på fire fag, med en stukkaturpydet frontispice over de to midterste fag, måske udført af genboen *Abraham Stoy*. Frontispicen forsvandt, da huset i 1779 blev forhøjet til tre etager; en fjerde etage blev tilføjet i 1847, og det er ved en af disse ombygninger, at slutstenen er blevet flyttet. Tessin hører til dem, hvis navn man endnu kan støde på på landets kirkeklokker. Det var bl.a. ham, der omstøbte Helligåndskirkens klokker, der gik til ved branden. Efter hans død i 1752 blev huset og værkstedet overtaget af en anden klokkestøber, *Michael Carl Troschel*.

I midten af 1700-tallet bestod gadens nordside af tre store ejendomme, ganske som det er tilfældet i dag. Den på hjørnet af Købmagergade ejedes af en oberstløjtnant *Schaffalitzky*, den midterste af gehejmeråd *von Plessen* og den på hjørnet af Springgade af *Claus Pedersen*. Størst interesse knytter der sig til gården i midten, nuværende nr. 3, der efter branden stod færdig i 1734. Ejeren var sørnævnte stukkator *Abraham Stoy*, der også var murerme-

Abraham Stoy's Gård i Klareboderne 3. Stoy var i 1730 Københavns største murermester med 30 svende og 4 drenge. Han opførte sit eget store hus i Klareboderne, og det stod færdigt 1734 med sin prægtige facade og særprægede loftsetage. Stoy døde samme år, kun 37 år gammel. Gården ejedes og udvidedes i de følgende 50 år af en række fremtrædende borgere, indtil boghandler *Søren Gyldendal* overtog den i 1787. Siden har bygningen været domicil for *Gyldendals Forlag*. Maleri af *Rach & Eegberg*. 1749. – Nationalmuseet.

ster, og efter alt at dømme har været sin egen arkitekt. Det 15 fag lange hus i tre etager kronedes oprindeligt af en frontispice over fem fag, og facaden fik desuden en stukkeret udsmykning omkring midtpartiets vinduer, der er uden sidestykke i København, og som vel har skullet fungere som en slags reklame for ejerens håndværksmæssige kunnen. Stoy døde imidlertid samme år, og enken giftede sig med muremester *Johan Christian Böhme*. Allerede inden 1748 var det oprindelige mansardtag blevet erstattet af den mærkelige fabrikssetage, som taget endnu har. Overceremonimester Victor Christian von Plessen købte gården i 1754; han døde i 1771. Men den ejer, der gjorde gården mest kendt, var bogforlæggeren *Søren Gyldendal*, der overtog den i 1787, og hvis forlag stadig har sit hovedsæde her.

Næsten lige så kendt som Gyldendal var en mere beskeden virksomhed på den anden side af gaden, i nr. 6. Her i husets kælder lå madam *L. L. Thranes* legendariske kaskethandel, grundlagt 1838 og flyttet hertil i 1858, hvor utalte årgange af studenter gennem tiderne har købt deres huer. Forretningen med det hyggelige gammeldags interiør ophørte 1975.

Hjørnehuset i Klareboderne i ved Købmagergade forfaldt stærkt i slutningen af 1800-tallet, men husede dog Carl Larsens boglade, lige til det faldt i 1907 for Messens bygning (se Købmagergade). Maleri fra ca. 1900. – Øregård.

Forrige side:
Udsnit af tegning af Fattig-Holm, der giver os et kikk fra Købmagergade ned gennem Klareboderne i midten af forrige århundrede. Til venstre den velholdte gård nr. 1 ved Købmagergade, som siden forfaldt og blev erstattet af Messens bygning (se side 269). Derefter Gyldendals store ejendom. Til højre delvis bevarede huse. For enden Pilestræde på tværs af Møntergade. Langt væk Kronprinsessegade ved Kongens Have. Fattig-Holm ca. 1825. – Bymuseet.

Klareboderne set mod Købmagergade med sin lange række af forhøjede 1700-tals bygninger som Gyldendals genboer. – Fot. ca. 1970. Hassing.

Nedenfor:
Hjørnet af Klareboderne og Pilestræde, hvor det gamle Pilestræde ophører og Springgade fortsætter (se side 196). Det flotte gavkvisthus på hjørnet faldt i 1900 til fordel for det hus, der ses på billedet til højre. – Fot. 1898 Bymuseet og 1986 Hans Jørgen Ørslev.

Klareboderne i vore dage, fortsat med Gyldendals Gård som gades fornemste bygning. Man savner den smukke gård nede ved Købmagergade. Messens bygning klæder jo ikke billedet, heller ikke fra den side. – Fot. 1960. Bymuseet.

Bødkersvendenes herbergsskilt fra 1740. Bødkersvende boede kun til leje og tog skiltet med sig, når de flyttede. – Efter »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Næste side:

Nu skriver vi 1907. Her skimtes Gammel Mønt med Kjær & Sommerfeldts ejendom ved hjørnet af Store Regnegade i billedets baggrund. Foran denne hjørnebygning ses langsiden af Christian IX's Gades lille trekantede karré. Disse nye bygninger ligger i den udvidede Gammel Mønt. Men i billedets forgrund ses den i 1909 urørte, noget skumle Vognmagergade, som turen nu er kommet til. Af disse huse var der 50 år senere ikke ét tilbage. Se de følgende sider. – Bymuseet.

Vognmagergade

Vognmagergade og Brøndstræderne hørte til de gader, der lå i det store område, som kaldtes *Rosengården* og ejedes af Sankt Nikolaj Kirke, og som først blev bebygget i senmiddelalderen. Først i løbet af 1400-tallet opstod gadenettet, og grundene blev solgt til private. *Brøndstræderne* lå tilmed så yderligt i byområdet, at Lille Brøndstræde simpelt hen var en strækning af den voldgade, som løb langs indersiden af byens middelalderlige voldanlæg. Af samme grund førte den helt op til midten af 1700-tallet navnet »Bag Volden«.

Vognmagergade var en del af det gadeforløb, som fulgte den gamle Østervold i gaderne Åbenrå, Vognmagergade, Gammel Mønt, Christen Bernikowsstræde og Ulkegade (nu Bremerholm). Den hed egentlig Vognmandsgade, vel nok fordi der boede flere vognmænd her. Men navnet er ret sent; endnu i 1528 kaldes den »det stræde, som løber til Clare (kloster)«. Navnet Vognmandsgade dukker første gang op i 1568. Forvanskningen Vognmagergade er sket i sidste halvdel af 1700-tallet.

Store Brøndstræde havde i middelalderen heller ikke noget fast navn; i 1528 kaldes det »det stræde, som løber til volden«, senere »det lille Vognmandstræde«, der holdt sig til århundredets slutning, hvor betegnelsen blev Brøndstræde efter den store stensatte brønd, som Københavns statholder *Christoffer Valkendorf* i 1584 på egen bekostning lod opsætte i voldgaden, ikke langt fra strædets udløb, og som opregnes blandt hans mange velgerninger mod byen og dens borgere. Navnet var dog endnu ikke helt fast; Lille Vognmandsgade optræder lejlighedsvis til op i 1600-tallet, ligesom man også støder på navnet »Kærlingbrønden«.

Midtvejs mellem Brøndstrædet og *Landemærket* lå i øvrigt *Lønporten*, en lille port, der i forbindelse med en bro over voldgraven gav Christian 4. en let adgang til hans nye lysthave med slottet *Rosenborg*.

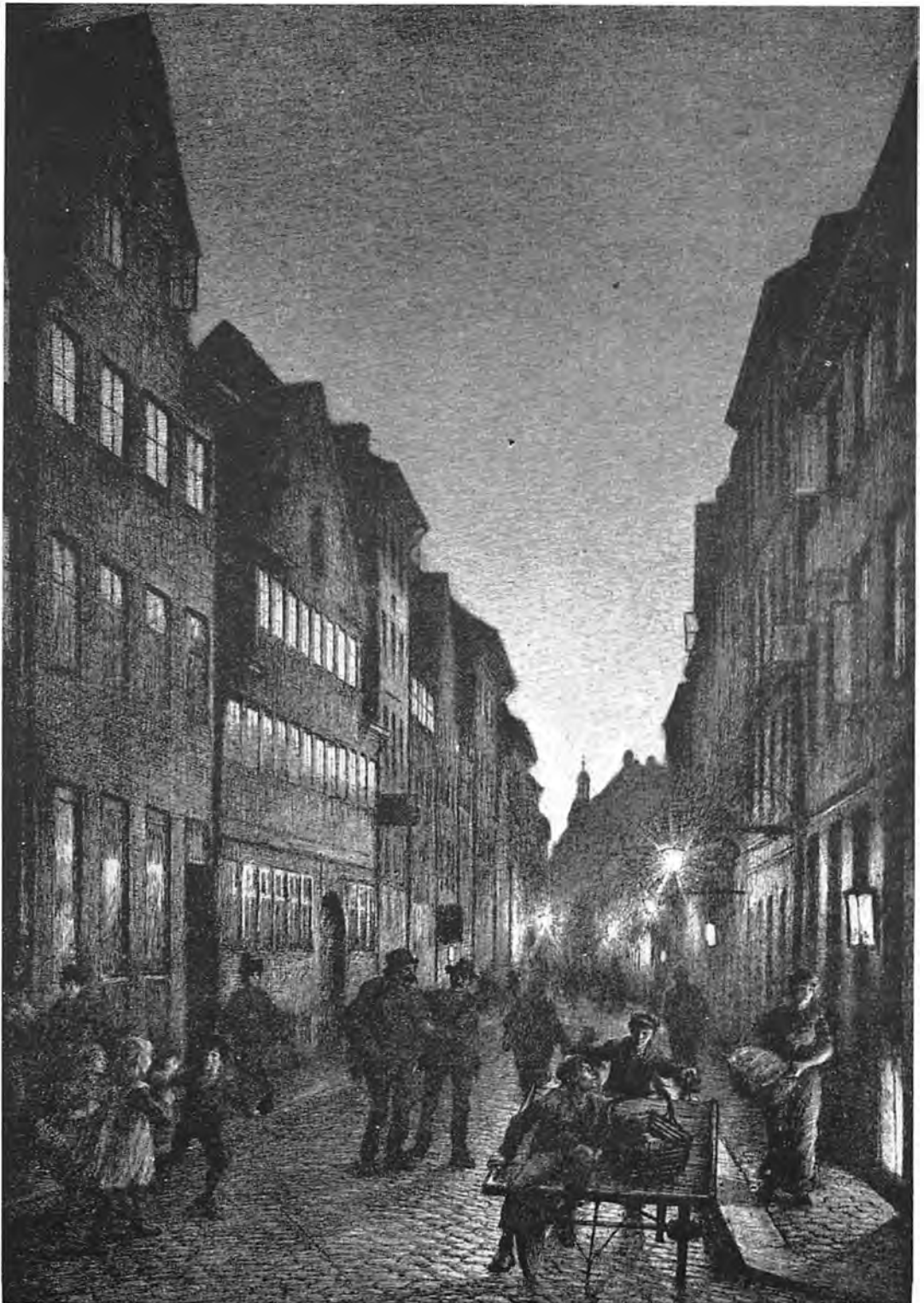
Også i Brøndstræde-området blev der tillagt nyt areal efter Østervolds sløjfning i sidste halvdel af 1600-tallet, men modsat hvad der var tilfældet med f.eks. Møntergade og Store Regnegade, blev Brøndstræde ikke ført ud til den nye *Gothersgade*; den gik fortsat kun til Lille Brøndstræde eller »Bag Volden«, som den endnu hed. Der var ganske vist i 1670 planer om at føre den igennem og samtidig sløjfe Lille Brøndstræde, men ingen af delene blev til noget. Først efter branden 1728, som raserede hele kvarteret, blev det besluttet at føre Brøndstræde helt

Vognmagergade set mod Landemærket i 1905. Det er nr. 23-39, der ses til venstre. Der er ikke en stump tilbage af dette gadebillede i dag. Højre side faldt i 1905-12 og venstre side i 1930'erne. Venstre husrække samtlige 20 huse mellem Møntergade og Landemærket kan i øvrigt ses side 178. – Bymuseet.

Indgangen til Vognmagergade fra Gammel Mønt ved Møntergade, set fra den modsatte vej, altså ind mod byens centrum. De smalle gader her er næsten ukendelige, for der er ingen af husene, der eksisterer længere. – Fot. 1906. Bymuseet.

Aftenstemning i Vognmagergade, set mod Landemærket. Det er hjørnet af Store Brøndstræde, der skimtes helt i forgrunden til højre. Anonym bogillustration fra århundredskiftet. – Bymuseet.

Kommunal Dommedagsprædiken

I borgerrepræsentationens mangeårige forhandlinger om Brøndstrædernes sanering udtalte dr. med *Bondesen* i et referat fra 1905: »Alle parter er enige om at ønske den skandale, som Brøndstræderne udgør, bort. Kvarterets usundhed er ofte omtalt. Professor Ørum har givet statistiske beviser for den. Tyfusepidemien 1901 har fuldt bekræftet, at kvarteret både sanitært og hygiejnisk er overordentlig farligt. Lejlighederne er overbefolkede og gårdrummene elendige. Overalt er der en sådan mangel på lys og luft, at det trodsrer alle sundhedsvedtægters regler. Der er lejligheder, der skiftevis anvendes til hønsehusholdning og til beboelsesudlejning – alt efter, hvad der lønner sig bedst. Det er ikke bare den sanitære, men også den moralske hygiejne det er galt med! Brøndstræderne er – som alle ved – et berygtet kvarter, hvor end ikke politiet har nogen magt, for om end betjentene kan kusse og knægte de enkelte, berygtede individer, har de ingen magt til at indføre bedre orden og tone. Det vrimer i kvarteret med brændevinsknejer af den aller tarveligste og aller farligste art. Kvarteret er et konstant tilholdssted for løse eksistenser, vagabonder, bondefangere og bøller af enhver art og er befolket fra kælder til kvist med prostitution. Kvarterets børn indånder brændevinsduften fra kipperne og overværer fra deres første år daglige slagsmål, og de lever dør om dør med prostitution i en så forrået form, som man overhovedet kan antræffe i København.«

igennem til Gothersgade. Samtidig blev både den og Vognmagergade betydeligt udvidet.

I løbet af 1700-tallet blev gadenavnet Bag Volden afløst af Lille Brøndstræde, og Brøndstrædet fik følgelig navnet Store Brøndstræde, og dette uanset at Valkendorfs brønd var blevet sløjfet sammen med volden.

I 1604 skænkede *Henrik Berner* og hustru tre lejeboder i Brøndstræde til de fattige. Bag disse boder, ud mod Møntergade, lå de endnu ældre Albert van Gochs *Sjæleboder*, og de to fattigstiftelser blev efter branden 1728 slået sammen til én institution, *Brøndstrædes Hospital*, som var fattigvæsenets største hospital inden for voldene. Til lemmerne opførtes 1731-34 af murermestrene *Christian Rasch* og *Lars Erichsen* en 42 fag lang bindingsværksbygning i to etager over kælder. Den lå langs den nedlagte voldgade ud til en slippe, der gik fra Brøndstræde til det grundmurede forhus i Møntergade, som de to murermestre også stod for, og hvor stiftelsens præst fik bolig. Selve kirkesalen, der var i to etager med galleri, altertavle og prædikestol, var indrettet i bindingsværksbygningen. Her var der desuden køkken, og i hver etage fem »lemmestuer« beregnet til 12 personer hver. Hospitalet nedlagdes 1769, og beboerne og bl.a. kirkens inventar blev overført til det nye »Almindelig Hospital« i Amaliegade. Altersølvet findes nu i dettes afløser »De gamles By«.

Hospitalet var ikke den eneste sociale institution i Brøndstræde. I 1632 opførtes på en øde plads i gaden en såkaldt gæstegård for de fattige. Det synes dog at have været en art tvangsarbejdsanstalt, for i 1637 hedder det, at arbejdsføre folk i Vartov Hospital skal føres hertil, og når de så blev gamle og skrøbelige, skulle de sendes tilbage til hospitalet. Gæstehuset synes ikke at have været nogen succes, for i 1651 solgtes det og Børnehuset, der lå op til det.

Problemet, hvad man skulle stille op med de mange omløbende tiggere, var dog ikke løst. I 1714 hører man således om en episode, hvor fattigfogderne havde villet gribe fire betlere og føre dem til Brøndstrædes Hospital, men var blevet angrebet »meget grummelig« af nogle matroser med knive, stenkast og blottede kårder. Fogderne retirerede til Konventhuset i Silkegade, som forfølgerne var nær ved at storme. De omkringboende undlod at gribe ind, da de blev klar over, at det var fattigfogderne, der var i knibe. Populære har de åbenbart ikke været.

Den forfærdelige pest, der ramte byen i 1711, gik især ud over tæt befolkede kvarterer som Brøndstræderne og

Vognmagergade. Hospitalet blev næsten helt affolket, og også den næste katastrofe, bybranden i 1728, krævede adskillige dødsopfre blandt hospitalslemmerne.

Sammenstødet mellem øvrigheden og matroserne var ikke noget enligststående tilfælde. Kvarteret havde gennem tiden et dårligt ry som tilholdssted for ballademagere, kriminelle og damer af det lette kavalleri.

I 1791 besluttede Københavns politimester at foretage en razzia blandt byens prostituerede. Af de 32 kvinder på listen boede de ni i Brøndstræde. Han fik dog kun fat i de fem, heraf to hos en vis *Jacob Moreis*, der holdt ulovligt værtshus i Lille Brøndstræde. Han stammede fra Trankebar og kaldtes »den sorte Bendrejer«. I 1817 afsløredes en veritabel røverbande, der under anførelse af »*Fatter Nagel*« holdt til i Brøndstræde 3. Men på trods af politiets indsats fortsatte bordellerne og de mange værtshuse i kvarteret. De mest berygtede værtshuse hed »Nordpolen« og »Det lille Apotek«, og stamkunderne var ofte kendt under et *nom de guerre* såsom »Bræddestabelen«,

»Sjæleboder« kendtes i middelalderen flere steder i København. Det var en betegnelse for småhuse, der blev skænket til de fattige. Inden Gothersgade midt i 1600-tallet afløste den gamle byvold, lå der »Sjæleboder« ud til volden. De blev til baghuse, da volden sløjfedes, og blev klemt inde mellem Gothersgade og Lille Brøndstræde med en port ud til Store Brøndstræde. Her er denne 1600-tals passage, som var en forlængelse af Lille Brøndstræde, men efterhånden kun en snæver »gang«. Den forsvandt ved Brøndstrædernes sanering, men navnet »Sjæleboderne« blev bevaret i en af kvarterets nye gader. Fot. ca. 1900. – Bymuseet.

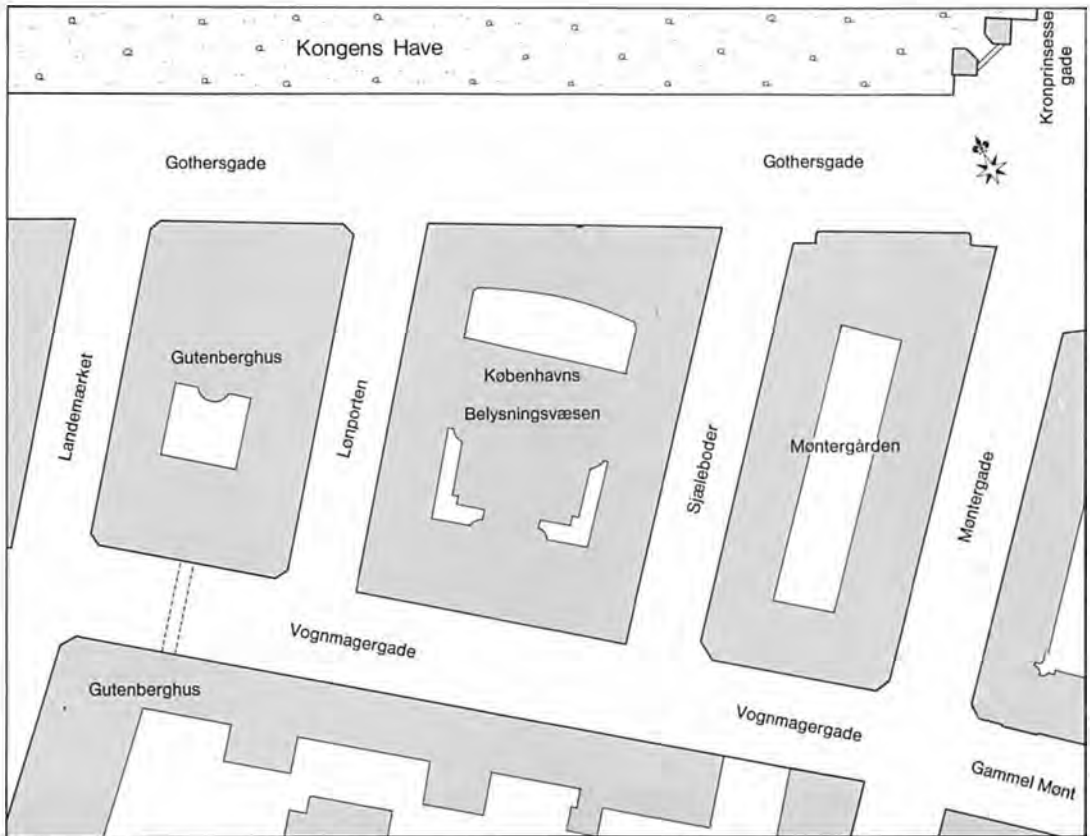
Den nye bebyggelse i Brøndstræde-kvarteret fik en hel anden karakter end i Christian IX's Gade-kvarteret, som er omtalt side 98. Her ville man ikke have beboelsesejendomme. Kommunen forestod selve udstykningsen. Man opdelte de gamle karreer i tre nye og med to nye gader: Lønporten og Sjøleboderne. Kommunen satte sig selv på den største grund for at lade opføre Belysningsvæsnets ejendom. Den vestre grund fik Egmont H. Petersens Trykkeri, som her – i to tempi – opførte Gutenberghus, og den østre grund gik til et konsortium, der byggede Møntergården, som først stod færdig i 1916. – Kort af Arne Gaarn Bak 1985.

»Den dovne Dreng«, »Det bløde Løg« og »Guldhjelm«. Det er de bedst kendte af dem, der gjorde kvarteret usikkert i slutningen af 1800-tallet.

Også nogle af byens originaler holdt til her. Den bekendte litterat *Jens Peter Tønder*, der vakte opsigt på grund af sit aparte ydre og falbyden på gaderne af det af ham selv udgivne tidsskrift »Gammelt og Nyt« og i 1836 blev det ulykkelige offer for et meget omtalt rovmord, boede en tid i et usselt tagkammer i Lille Brøndstræde. En anden original var »*Jomfru Tidsfordriv*«, som boede under lige så usle forhold i Lille Brøndstræde, først på en kvist, senere i en kælder, hvor hun døde i 1907.

For at bøde på det ilde ry foreslog nogle husejere i Store Brøndstræde i 1896, at navnet ændredes til Lille Gothersgade eller noget andet, »da der nu ikke mere findes noget bordel og kun et eneste hus, hvori der bor et løsagtigt fruentimmer«. Andragendet blev afslået.

Boligerne var dårlige, men de var også billige, og derfor var der en betydelig mængde af fattige, russiske jøder, der slog sig ned her fra 1905 og de nærmest følgende år

efter at være flygtet for de jødeforfølgelser, der fandt sted i deres hjemland på den tid. Det fremmede befolkningsislæt satte sit stærke præg på kvarteret i dets sidste år og gav det næsten en ghettoagtig karakter. Endog en *synagoge* fandtes her. Den var i største enkelthed blevet indrettet i en stue på 4. sal i Store Brøndstræde 3, samme hus hvor Fatter Nagel havde boet.

Vognmagergade havde et noget højere socialt niveau. Her fandt man flere anselige huse, f.eks. nr. 25, som havde en facade på 11 fag og en stor bred frontispice over 7 fag. Det var Den willianske Gård, hvor der i mange år i 1800-tallet var brændevinsbrænderi, med kostald på 1. sal i sidehuset. Dyrene levede af affaldsprodukter fra brænderiet, der var indrettet i et stort baghus.

Kvarterets huse var pittoreske med deres utroligt velbevarede og homogene ildebrandshuskarakter. *Vognmagergades* nordside bestod udelukkende af bindingsværkshuse, og gik man ind i gårdene, kunne man opleve udvendige trapper og svallegange i fantasifulde konstruktioner. Men kvarterets skæbne syntes beseglet. Dets ry var dårligt, dødeligheden høj, og lige siden kolera-epidemien

På dette kort ses resultatet af den totale forvandling af Brøndstræde-kvarteret. Den forvandling, der fra 1908-28 skabte de tre gengivne ejendomme, Gutenberghus, Belysningsvæsnets højborg og Møntergården, der er nærmere omtalt i det følgende. Men var end Egmont H. Petersen den af de tre bygherrer, der var længst om at blive færdig – ejendommens halvdel mod Gothersgade stod først færdig i 1928 – blev det alligevel Egmont H. Petersen Fonden, der alene kom til at stå for den endnu større og endnu mere tidrøvende ombygning af hele området syd for *Vognmagergade*, som i løbet af de næste 38 år – 1934-72 – skulle ændre hele kvarterets karakter og i øvrigt også give den sidste ende af Pilestræde et helt nyt forløb (se side 200). – Korttegning af Arne Gaarn Bak 1985.

Store Brøndstræde, set fra hjørnet af Lille Brøndstræde. Strædets anden ende løb ud i Landemærket, og var en rest af en gade bag Christian 4.s vold (se kortet side 148). – Fot. ca. 1900. Bymuseet.

Beboere i det kondemnerede Store Brøndstræde poserer for fotografen. Af Magistraten omtaltes de alle som subsistensløse individer, bøller, drukkenbolte; og det tilføjes, at damerne i gaden kun havde én beskæftigelse. – Fot. ca. 1900. Bymuseet.

Det berygtede Store Brøndstræde løb fra midten af Vognmagergade ned til Gothersgade. Her ses denne ende af gaden med Rosenberg Brøndanstalts facade uden for Rosenberg Have. Gadens 1700-tals huse var ubeskrivelig dårligt holdt og havde været saneringsmodne i mange år. – Fot. 1900. Bymuseet.

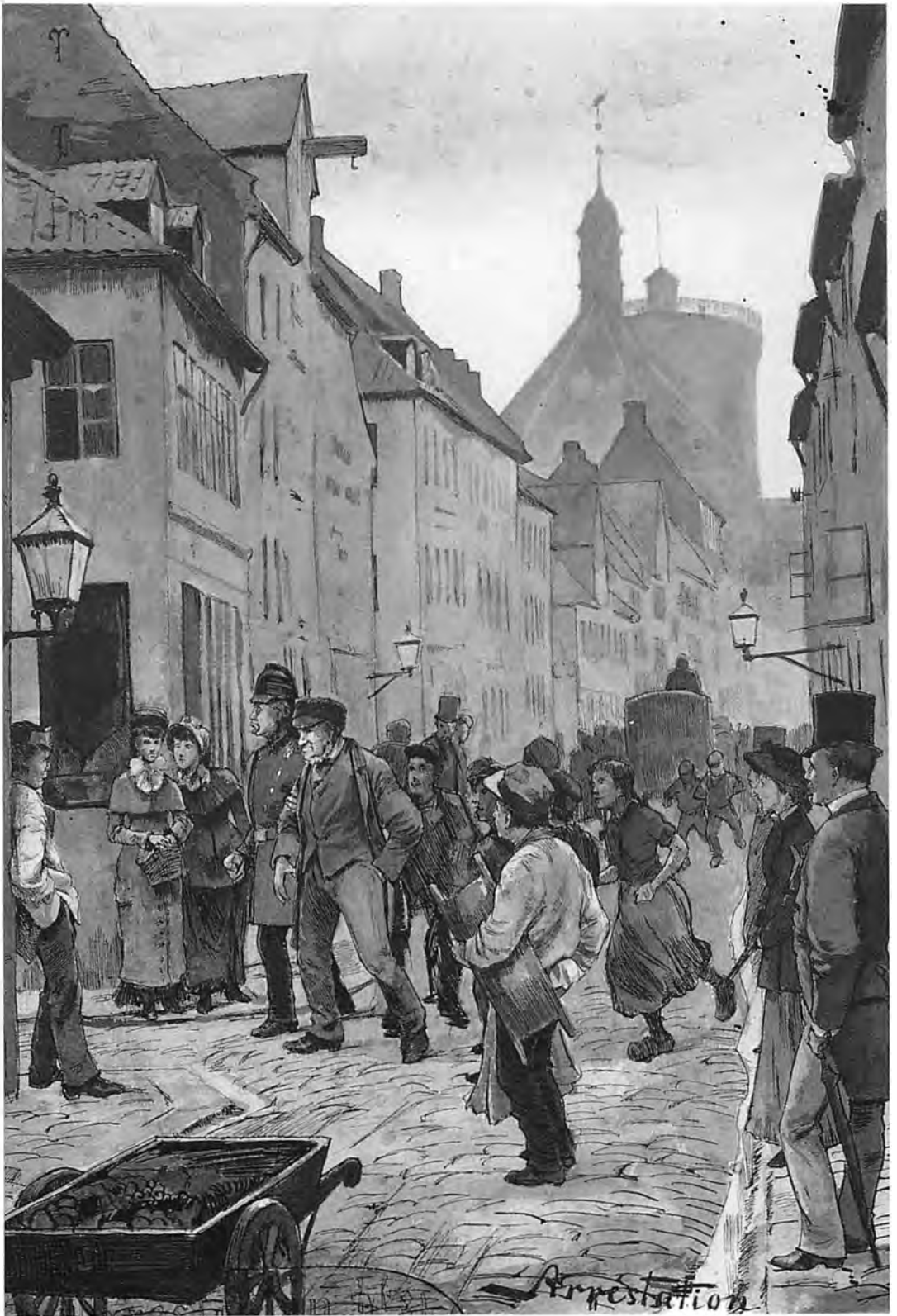
Midt i Brøndstræde havde gaden som tidligere nævnt en sidegade, Lille Brøndstræde, der løb parallelt med Gothersgade ud til Landemærket (eller Slippen). Fotografen har stået i Lille Brøndstræde og kikket på Landemærket. Foto fra 1890. – Bymuseet.

Tegneren J. L. Ridter var altid på pletten, når aviserne fortalte om forestående ændringer i bybilledet. Her har han tegnet udsigten fra Lille Brøndstræde til Store Brøndstræde. Lille Brøndstræde kaldtes i øvrigt endnu midt i 1700-tallet for »Bag Volden«, fordi strædet faktisk udgjorde et stykke af en gammel gade, der i 1600-tallet havde ligget langs Christian 4.s gamle byvold, der senere i 1600-tallet blev nedrevet, og Gothersgade samtidig anlagt. Tegning 1899. – Bymuseet.

Næste side:

Lille Brøndstrædes rygte var om muligt mere belastet end Store Brøndstræde. Politiet udøvede endnu i strædets sidste år omkring århundredskiftet daglig håndfast justits. Professor Hans Tegner, der har tegnet hjørnet af Lille Brøndstræde og Landemærket i 1890'erne, kalder denne kategorisk en »Arrestation«. – Gutenberghus.

Opmåling af husrækken i Vognmagergade fra Møntergade til Landemærket. Denne række af fortrinsvis 1700-tals huse, som var sparet ved begge bybrande, fik lov at blive stående til 1932, da Gutenberghus be-

Her ryddes det store areal, som hidtil var beslaglagt af Brøndstræderne. Til venstre ses husrækken nr. 17-37 i Vognmagergade, som også ses ovenfor på denne side, og som fik lov at stå i første omgang. I baggrunden Landemærkets foreløbig bevarede husrække. – Fot. 1906. By-museet.

1853 havde man talt om en sanering af kvarteret. Først i 1898 skete der dog noget; borgerrepræsentationen nedsatte et »fællesudvalg angående ombygning af usunde og uheldigt bebyggede kvarterer og om tilvejebringelse af forbedrede færdselslinier i byen«.

I 1906 forelå udvalgets plan til etablering af en *færdselsåre fra Nørre Voldgade til Holmens Kanal, hvori Vognmagergade indgik*. Stadig var det dog beskedent, hvad der konkret skete. Først efter vedtagelsen i 1908 af en lov om lån til ombygning af overbebyggede og usunde bydele i København og købstæderne kom der fart i sagen. Samme år vedtog borgerrepræsentationen at søge statsstøtte til at erhverve samtlige ejendomme mellem Møntergade,

gyndte at bebygge, først hjørnet ved Landemærket, men senere hele strækningen frem til Møntergade. Opstalter, tegnet af arkitekt-elever i 1932 lige før nedrivningens start. – Kunstakademiets Bibliotek.

Vognmagergade, Landemærket og Gothersgade, 62 ejendomme, der var vurderet til 2.640.000 kr. Til de tidligere anførte argumenter var nu også kommet, at saneringen kunne medvirke til nedbringelse af *arbejdsløsheden*. Kommunen opnåede et lån på 2½ million kr. og eksproprierede de tre karreer, først den store nærmest Møntergade og derefter de to andre. Nedrivningen af husene var afsluttet i sommeren 1910.

Det ryddede område blev også udlagt til tre karreer, men således, at de alle gik fra Vognmagergade til Gothersgade adskilt af to tværgader. Brøndstræderne forsvandt helt og dermed den sidste rest af den middelal-

Her er byggepladsen igen ud for de laveste numre i den foreløbig bevarede husrække i Vognmagergade – nr. 1-17 – som ligeledes ses ovenfor. Det var her, Møntergården senere blev opført. – Fot. 1906. Bymuseet.

J. L. Ridter har været i Landemærket i 1907 for at tegne det gamle »Landhotellet«, på hjørnet af Lille Brøndstræde, som havde ligget her siden Holbergs dage, opført omkring 1730. Det skulle nu falde ved saneringen af Brøndstræderne. Der var hotelværelser på 1. sal og kaffehus i stuen. Der var også plads til en forretning med fuglebure. Hotellet lå på hjørnet af Lille Brøndstrædes udløb i Landemærket. I baggrunden ses Gothersgade med muren foran Rosenborg Have. Hvorledes denne strækning af Landemærket ser ud i dag, kan ses på næste opslag. – Gutenberghus.

derlige voldgade langs Østervold. De to nye tværgader blev kaldt *Sjæleboderne* og *Lønporten*, begge navne der havde gammel rod på stedet. De gamle gader, Møntergade, Vognmagergade og Landemærket blev udvidet. Den midterste, og største karré, forbeholdt kommunen sig til opførelse af en administrationsbygning for Belysningsvæsnet. De to andre karreer blev solgt til henholdsvis bogtrykker Egmont H. Petersen og A.C. Illum. Sidstnævnte lod i 1916 ved arkitekt H.P. Jacobsen opføre kontorejendommen *Møntergården* på den østlige karré.

Gutenberghus

Bogtrykker *Egmont H. Petersen* var begyndt helt på bar bund som udlært bogtrykkersvend i sin mors køkken 1878. To år efter fik han egne værkstedslokaler og flyttede herefter flere gange til stadig større forhold. Til sidst slog han sig mere varigt ned på Kultorget, i tårnbygningen på hjørnet af Frederiksborggade, der kunne honorere hans pladsbehov i en årrække. Virksomheden var i konstant vækst, ikke mindst efter at han i 1904 havde påbegyndt udgivelsen af ugebladet »Hjemmet«. Men da den store byggeklare grund i det sanerede Brøndstræde-kvarter lod sig erhverve, slog han til. Det var i 1911.

Som arkitekt valgte han *Bernhard Ingemann*, som påbegyndte projekteringen i 1912. Ingemann havde hidtil været i kompagniskab med sin far, *Valdemar Ingemann*, der i øvrigt havde opført Egmont H. Petersens hidtidige domicil på Kultorget, og deres fælles arbejder må nærmest karakteriseres som konventionelle. Faderen døde imidlertid netop i 1911, og trykkerbygningen, der fik navnet *Gutenberghus*, blev således Bernhard Ingemanns første selvstændige arbejde. Den blev til gengæld i enhver henseende utraditionel, nærmest en sensation. Hele huset blev opført i jernbeton, delvis af præfabrikerede betonelementer. Planen var opbygget over et kvadratnet, hvori søjler og dragere var indpasset, og gav mulighed for opstilling og flytning af skillevægge efter behov. Søjler og dragere støbtes i træforme opbygget på stedet. Ydermurene isoleredes med molerblokke, og stueetagens gulv, der skulle bære de tunge trykkemaskiner, blev konstruktivt adskilt fra husets øvrige konstruktion, således at rystelser ikke kunne forplante sig opefter. Endelig havde huset sin egen elektricitetsforsyning. Men også i sin ydre fremtræden brød bygningen afgørende med fortiden, idet mere end to tredjedele af facaden bestod af

Bernhard Ingemann (1869-1923) arkitekt. Søn af arkitekt Valdemar Ingemann, med hvem han i kompagniskab 1901-02 opførte *Købmændsskolen* Fiolstræde 44, forretningsejendommen *Skindergade 7* 1902-03, – den pompøse ejendom, *Kejsergade 2* på hjørnet af Gråbrødretorv 1904-05, samt *Nørregade 5-7* (alle dette bind). Alene tegnede Bernhard Ingemann *Gutenberghus-kompleksets første del* i Vognmagergade 1912-14 som et da højest avanceret byggeri med en dristig jernbetonkonstruktion. Siden udvidedes Gutenberghus både inden for samme karré mod Gothersgade 1923-28 og på den anden side af Vognmagergade af Alf Cock-Clausen (dette bind). 1915-16 opførte Ingemann *Den Danske Banks Fondsbankbygning* med broen over Laksegade (bind 3).

Landemærkets øvre ende ved Gothersgade, fotograferet 1890. Forrest til højre slutter Vognmagergade med Landmandshotellet, der på facaden tilbyder enkelt-værelser fra 75 øre og dobbelt-værelser fra 1-2 kroner. Lidt længere oppe er det Lille Brøndstræde, der munder ud ved konkurrenten Landhotellet. I baggrunden ses Kongens Have. – Bymuseet.

Nøjagtig samme udsigt omkring 1914, da arkitekt Bernhard Ingemann var færdig med Gutenbergus' første etape mod Vognmagergade. Den ses her med den nye opsigtsvækkende elementkonstruktion. Den sidste tredjedel af grunden ud mod Gothersgade står uudnyttet helt op til 1920'erne. Først i 1928 bygges Gutenbergus færdig ud mod Gothersgade. – Bymuseet.

glaspartier. Selv om huset på mange måder var udtryk for nytænkning, var det dog ikke så radikalt, at det gav afkald på dekoration. Der var søjler med guirlandehængte kapitæler, der var vinduesbrøstninger med bladslyng, og der var især hovedindgangspartiet mod Vognmagergade markeret ved en bred flad karnap, kronet af et hættepydet tårn; i stueetagen var så selve den brede, halvrunde port flankeret af to hundehoveder, og derfor kaldet »Hundeporten«, med en stor bronzedør. Alle de noget jugendprægede dekorationer udførtes i beton, men fremtrådte som imiteret sandsten.

Det næsten fem etager høje, kompakte kompleks udnytter bebyggelsesmulighederne til det yderste. Det er en voldsom bygning, hvis tyngde dog mildnes ved de lodrette delinger med søjler og glaskarnapper.

Ingemanns projekt omfattede hele karreen, men Egmont H. Petersen nøjedes med at gennemføre en første etape på to tredjedele, ud mod Vognmagergade. Han døde i øvrigt samme år som bygningen stod færdig, 1914.

Det ubebyggede areal ud mod Gothersgade blev en tid benyttet af Postvæsenet, der her opførte en midlertidig bindingsværksbygning i én etage, som anvendtes til pakkepostekspedition.

Amatørtegning af det fuldførte Gutenberghus fra 1930, da den bageste tredjedel ud mod Gothersgade omsider var fuldført. Man kan godt se, hvor Ingemanns bygning fra 1912-14 holder op, og hvor Alf Cock-Clausen har fortsat i 1920'erne. Bagved ses den endnu større bygning, som Belysningsvæsenet opførte, og som stod helt færdig i 1913. I forgrunden til venstre ses – let forskønnet – hjørnet af Landemærket og Åbenrå og til højre, langs Vognmagergade, den hidtil urørte side af gaden, som stod for fald fra 1930-60. I baggrunden Marmorkirkens kuppel. – Gutenberghus.

G. B. Hagen (1873-1941). Arkitekt. Trods en omfattende virksomhed har han kun manifesteret sig med én bygning inden for dette værks rammer. Hagen vandt 1909 1. præmie i konkurrencen om *Belysningsvæsnets Bygning* mellem Gothersgade og Vognmagergade. I samarbejde med Rolf Schroeder opførtes huset 1912-13 i røde mursten som det mest markante bygværk blandt de andre store bygninger, som rejste sig på det tidlige i århundredet nedrevne Brøndstræde-kvarters arealer (se de følgende sider).

Belysningsvæsnet

Så snart muligheden for rydning af Brøndstræderne forelå, havde kommunen en plan for anvendelsen af den største af de nye karreer. På den skulle der opføres en ny administrationsbygning for Belysningsvæsnet. Allerede mens nedrivningerne stod på, blev der udskrevet en arkitektkonkurrence til bygningens udformning. Af de indkomne konkurrencebidrag blev ved bedømmelsen i oktober 1909 *G. B. Hagens* projekt tilkendt 1. præmien, *Axel Pedersen & Funch-Espersens* fik 2. præmien og *Rolf Schroeders* 3. præmien.

Hagens projekt viste en karrébebyggelse i fire etager af røde sten og holdt i den stil, der med et nationalt udgangspunkt inddrog påvirkninger udefra, og hvis fornemste navn var *Martin Nyrop*, men som også havde haft en repræsentant i Hagens lærer, *Hack Kampmann*.

Nyrops hovedværk, Københavns Rådhus, var netop ved at stå færdigt, og Hagens projekt udviser nogen påvirkning herfra, bl.a. ved polygone småtårne, vinduernes udformning og pragtportalen mod Vognmagergade. En buefrise under taget havde mindelser om renæssancens herregårdsbyggeri, mens de to risalitter med valmtage skattede mere til barokken.

Byggeopgaven blev imidlertid givet til Hagen og 3. præmievinderen Rolf Schroeder i fællesskab. Projektet undergik en del ændringer, som ses i den færdige bygning: småtårnene og buefrisen forsvandt, risalitterne blev forlængelser af sidefløjene og fik gavle af bindingsværk, vinduerne gjordes større, og der blev indskudt en ekstra fabrikketage i taget hele vejen rundt. G. B. Hagens oprindelige projekt var afgjort smukkere, men huset har fine detaljer, bl.a. den blødt modellerede indgang fra Gothersgade.

Et særligt raffinement er anvendelsen af de store hugne granitkvadre fra Christoffer Valkendorfs brønd, som kom frem ved grundgravningen, og som nu udgør kanten om et bassin i kompleksets gård. Havdyret, hvorfra vandet kommer, skyldes maleren og keramikeren *Karl Schrøder*.

Ved udgravningen fandt man i øvrigt også murede rester af Lønporten med broen, der på dette sted førte over voldgraven. Ved hjørnet af Vognmagergade og den nye gade Lønporten er der indmuret nogle kanonkugler, der formentlig stammer fra Christian 3.s belejring af byen i 1536.

Kik ned ad vore dages Vognmagergade og dens fortsættelse via Gammel Mønt til Kristen Bernikows Gade. Til venstre Belysningsvæsnets administrationsbygning, tegnet efter konkurrence af G. B. Hagen og Rolf Schroeder og opført 1908-13 mellem de to nye gader ned til Gothersgade, Lønporten (forrest til venstre) og Sjæleboderne. Lige midt i bygningen løb indtil 1907 det forkætrede Brøndstræde. Efter Sjæleboderne følger Møntergården fra 1916 og endelig Christian IX's Gade-komplekset, Kjær & Sommerfeldts forretningsejendom og det gamle hus på hjørnet af Grønnegade og Kristen Bernikows Gade. Byen har omsider fået den store gennemkørselsgade fra Strøget til Landemærket. Det er faktisk kun Gutenberghus, der savnes på billedet, men det ligger lige til venstre for Lønporten. – Fot. 1944. Hassing.

Sidste ende af den moderniserede Vognmagergade med Gutenberghus og Belysningsvæsnet som nabo og endnu med den gamle husrække på modsatte side. Det er Landemærket i baggrunden ved indgangen til Abenrå. Det er her, Gutenberghus senere bygger bro over til sit nye hus på Vognmagergades gamle side (se side 193). – Fot. 1912. Bymuseet.

Den nye gade, Lønporten, fik Belysningsvæsnets vestre fløj på den ene side og Gutenberghus på den anden. Navnet skyldes, at Christian 4. i 1600-tallet her havde en lønport, som førte gennem den gamle byvold over til Rosenborg. Det blev ikke en gade, der fik mange indgange. Den er kun skabt for at skaffe lys og luft. I baggrunden Gothersgade med Rosenborg Brøndanstalt. Gutenberghus, der blev bygget i to omgange, er endnu ikke opført ud mod Gothersgade. Det skete først i 1928. – Fot. 1912. Bymuseet.

Kik ned ad den anden nye gade, Sjæleboderne, fra Vognmagergade mod Kongens Have i Gothersgade. Til højre ligger Møntergårdens endnu ubebyggede grund. Møntergården stod først færdig 1916. Sjæleboderne fik sit navn efter de velgørende stiftelser, der siden 1500-tallet havde ligget ud til byvolden. – Fot. 1912. Bymuseet.

Belysningsvæsenets ejendom fra 1908 er en kolossal stor blok, som man i vore dage intet sted kan se på afstand. Men langsiden ud mod Sjæleboderne kunne man fotografere fra Møntergade i 1912, før Møntergården blev opført mellem Møntergade og Sjæleboderne. – Fot. fra Bymuseet.

Brøndstræde-kvarteret var i 1916 – som nabo til Christian IX's Gade-kvarteret – omsider transformeret til de tre mammutbygninger. Nærmest Møntergården, i midten Belysningsvæsnets og yderst Gutenberghus. Luftbillede ca. 1970. – Stadsingeniørens Arkiv.

Arkitekt H. P. Jacobsens Møntergården – skilt fra Christian IX's Gade med den nu helt udslettede Møntergades øvre del – kom sidst i rækken og stod først færdig 1916. I baggrunden Kronprinsessegade. Til venstre Gutenberghus-bygningen fra 1964. – Nordfoto 1986.

Belysningsvæsnets administrationsbygning stod færdig i foråret 1913. Den havde kostet godt 1 million kr., lidt mere end Gutenberghus. Københavns indbyggere var meget imponerede.

Gutenberghus fremturer

Straks efter opførelsen af den nye, store trykkeribygning i 1914 havde en del af lokalerne kunnet lejes ud, men snart meldte pladsproblemerne sig alligevel. I 1925 besluttedes det at udføre sidste etape af karreens udbygning. Men Bernhard Ingemann var død, og opgaven blev overdraget *Alf Cock-Clausen*. Han fulgte ikke Ingemanns tegninger til fuldendelsen, men gav nybygningen en enklere udformning med et klassicistisk à la grecque ornament på vinduesbrøstningerne. Planindretning og facadeopdeling var dog den samme. Den nye gård blev overdækket i første etages højde. Over fløjen mod Gothersgade placeredes et lille tårn med ur og klokkespil med inspiration fra Venedigs »Torre dell'Orologio«. Tilbygningen, der stod færdig i 1928, fik landets første termoruder. Det havde vist sig, at de store spejlglasruder i Ingemanns bygning gav kondensproblemer, og denne erfaring søgte man at drage nytte af i nybygningen. Samtidig blev vinduerne i det gamle afsnit udskiftet. I de nye lokaler fik bl.a. den efter Egmont H. Petersens ønske stiftede, velgørende fond sine kontorer.

Men trods den meget væsentlige udvidelse af Gutenberghus var det knap nok, man kunne følge med virksomhedens ekspansionsbehov. Ledelsen kastede så sine øjne på genbocarreen på den anden side af Vognmagergade. Her lå stadig en række ildebrandshuse, som længe havde været en torn i øjet på kommunen. Også her fandt man bebyggelsestæthed for stor og den bygningsmæssige standard for dårlig. Kommunen havde opkøbt en stor del af ejendommen og så gerne området bebygget med en udvidelse af Gutenberghus. I 1930 påbegyndtes forhandlingerne, og de resulterede i 1933 med en kontraktlig fastlagt bebyggelsesplan og en overdragelse af ejendomme. I aftalen indgik desuden en udvidelse af Vognmagergade og et ændret forløb af Pilestræde. Huset på hjørnet af Landemærket, Vognmagergade 37, ejede Gutenberghus i forvejen, og efter ekspropriation af nr. 5, 7, 9, 11, 25 og 35 var vejen banet for den nye, store udvidelse. Kommunen skulle stille et over 10.000 m² stort grundareal til rådighed for Egmont H. Petersens Fond i

Egmont H. Petersen (1860-1914). Bogtrykker, bladudgiver og grundlægger af *Gutenberghus*. Startede som flink bogtrykkerlærling i 14-års alderen og begyndte allerede som 18-årig selvstændig trykkerivirksomhed i sin moders navn og i hendes køkken. Han havde i starten kun en såkaldt fluesmækker og et yderst beskedent kvantum satsmateriale. Som 22-årig fik han i 1882 borgerskab som bogtrykker, og allerede ved århundredskiftet havde han med imponerende dygtighed og sans for både kvalitet og økonomi ført sit trykkeri frem blandt landets førende. Ved sine maskinindkøb viste han sig altid som foregangsmand og på reklame havde han også god forstand. I 1904 startede han ugebladet *Hjemmet*. Kulminationen af hans karriere, opførelsen af første etape af *Gutenberghus* i Vognmagergade, nåede han kun lige at opleve. Huset stod færdigt ved hans død 1914. Hans enke og børn besluttede at sætte ham et minde ved at gøre trykkeriet til en selvejende institution under navnet *Egmont H. Petersens Fond*, og som sådan har det virket siden 1920. Virksomheden, som stadig er et af landets fornemste kvalitetstrykkerier, har i nyere tid investeret stærkt i byggevirksomhed i kvarteret omkring Landemærket, og har – som de følgende sider vil vise – derved sat sit præg på hele kvarteret.

På Vognmagergades højre side var atten 1700-tals ejendomme i årene 1907-09 jævnet med jorden for at skaffe plads til Møntergården, Belysningsvæsnets og Gutenberghus. Den anden side, med de toogtyve 1700-tals ejendomme, som ses både her og øverst på side 178, stod nu for tur til at falde i løbet af 1930'erne for at skaffe Gutenberghus mere plads (se kortet på side 194-95). Her står vi i krydset ved Møntergade og ser hjørnehuset, Gammel Mønt 41, som sidste bygning til venstre og Møntergården på modsatte gadehjørne. Det første venstre hus i Vognmagergade med altan vil genkendes i husrækken side 178. Fot. 1918. – Gutenberghus.

ryddeliggjort stand, efterhånden som fonden ønskede at bebygge det.

Cock-Clausen havde allerede i 1931 udarbejdet en plan for en etapevis bebyggelse. Udnyttelsesgraden var voldsom! Seks fulde etager med tilbagetrasket tagetage og to kældre, men ved udformning af arkitekturen forsøgte Cock-Clausen at give byggeriet en vis lethed. Funktionalismen havde nu holdt sit indtog og prægede byggeriets enkle arkitektur, samtidig med at en klassicistisk holdning blev opretholdt.

Hele husrækken langs Vognmagergade skulle indeholde kontorer, og den blev opført etapevis; først i 1936 det største afsnit, nr. 9-11, der gik rundt om Landemærkehjørnet. Dernæst forlængelsen, nr. 7, i 1937, og endelig opførtes i 1938 en en-etages trykkeribygning i gården.

Stueetagen i Vognmagergade-fløjen var af jernbeton, resten af mur. Facaden blev beklædt med travetin marmor fra Carrara og stueetagens søjler med sort, norsk diabas. Et levn fra nyklassicismen er de vandrette facadebånd, og det let fremhævede midterparti på seks fag

med en art pilastre mellem vinduerne og negativ-relieffer i vinduesbrøstningerne mellem 1. og 2. sals vinduer, symboliserende handel og håndværk samt de fire elementer. Bagsiden blev beklædt med glaserede klinker, og vestibuler og trapperne med marmor. Kontorerne var placeret mod gaden med en bred gang bagved mod gården, det hele opsat af flytbare elementer. Vinduerne blev, som det blev moderne i det funktionalistiske byggeri, udført med rammer af stålprofiler og med to lag glas. De er dog nu udskiftet til aluminiumsbeklædte trævinduer.

Det mest markante element i det nye byggeri var dog den *forbindelsesbro* af stål og glas, der i to etager forbinder det gamle Gutenberghus med udvidelsen. Broen med dens store blå urskive er blevet et kendt og accepteret indslag i bybilledet.

Mindre heldig var den ufærdige afslutning ved Landemærke-hjørnet, der i mange år skulle vende sin uskønne gavl mod Pilestræde. Og så havde Cock-Clausen endda været formand for Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse! Det var nu mest krigens skyld, at byggeriet måtte efterlades ufærdigt i over 30 år. Alt byggeri blev stillet i bero, og afmatningen varede flere år efter besættelsen.

Nøjagtig samme vue som på forrige side, men 65 år senere. Det gamle hjørnehus, Gammel Mønt 41 er restaureret, og Møntergården, Belysningsværkets højborg, samt Gutenberghus står uændret i Vognmagergades højre side. Men hele den gamle husrække til venstre er i årene 1934-64 erstattet af Gutenberghus' store udvidelse (se kortet side 195). Huset længst til højre er sidste hjørne af Christian IX's Gade-komplekset. – Fot. John Jedbo 1986.

Alf Cock-Clausen (1886-1983). I en lang årrække arkitekt for *Gutenberghus* og forestod virksomhedens store udvidelser i 1926-29 med bebyggelsen, Gøthersgade 55, og senere i 1935 med det administrative hovedsæde Vognmagergade 7-11, som blev forbundet med Gutenberghus' første bygning fra 1913-14 – tegnet af Bernhard Ingemann – med en bro over Vognmagergade. Udvidelsen mod Møntergade og Pilestræde udførtes i samarbejde med Søren Cock-Clausen og Preben Hansen (dette bind). Alf Cock-Clausen var også arkitekt for *Richshuset* på hjørnet af Rådhuspladsen og Vesterbrogade. Her lå tidligere den populære restaurant »Paraplyen«. Richshuset blev ved sin opførelse i 1938 mødt med kraftig kritik (bind 9).

Men Gutenberghus havde stadig behov for udvidelser. Så snart det var muligt, opførtes i 1947 en syv-etages bygning i gården oven på den en-etages trykkeribygning fra 1938. Den kom til at rumme et avanceret offsettrykkeri.

Da nye pladsbehov i 1958 gjorde en færdiggørelse af det i 1930'erne påbegyndte byggeri nødvendig, var tiden ikke længere til en så hård udnyttelse som oprindelig planlagt. Vognmagergade-bygningen blev ganske vist af arkitektoniske hensyn afsluttet efter de gamle planer. Det var *Alf* og sønnen, *Søren Cock-Clausen*, der i 1964 stod for denne del af arbejdet. Men samtidig opførte kgl. bygningsinspektør *Preben Hansen* en ny fløj mod Møntergade i et nyt arkitektonisk formsprog og med en afstrapping mod de gamle huse på den anden side af gaden. De to bygningsafsnit blev forbundet med en glasbro i hele fire etager. Dermed var der gået endnu en historisk husrække i købet. Men den umættelige gøgeunge, Gutenberghus, havde endda ikke fået nok.

I den gamle aftale med Københavns kommune indgik jo, at Gutenberghus skulle bygge, ikke bare ud mod Pilestrædes nederste ende mod nord, men at gadeforløbet tilmed skulle flyttes. Ud fra den forudsætning var der bygget så kompakt langs med Vognmagergade, at resultatet var blevet en bagside mod Pilestræde af enestående hæslighed. Tiden var nu ellers moden til værdsættelse af de miljømæssige værdier i den gamle husrække på Pilestrædes sydside, men fortidens dispositioner bandt. Der måtte skabes en værdig afslutning af Vognmagergadebygningerne, og selv om Gutenberghus på grund af indførelse af ny trykkes teknik ikke mere havde brug for lokaludvidelser, kunne kontorerne jo lejes ud. Så i 1972 virkeliggjordes en tillempet udgave af den gamle bebyggelsesplan. Arkitekten var atter Preben Hansen, som havde den vanskelige opgave at formidle en overgang mellem Cock-Clausens gamle bygninger og et byggeri i et nutidigt formsprog, som gerne skulle være mere åbent, end hvad der var lagt op til med den gamle bebyggelsesplan, og som endelig skulle være bestemmende for hele udformningen af denne del af Pilestræde.

Opgaven blev løst på en smuk måde. Til en forlængelse af den ganske korte fløj mod Landemærket sluttede sig tre 6¹/₂-etages kontorblokke, forskudt for hinanden, frem til fløjen fra 1964 mod Møntergade. De nye bygninger opførtes ryg mod ryg med den bastante syvetages trykkeribygning, for hvilken de nærmest kom til at udgøre en skærm. Nærmest Landemærket tilføjedes en toetages

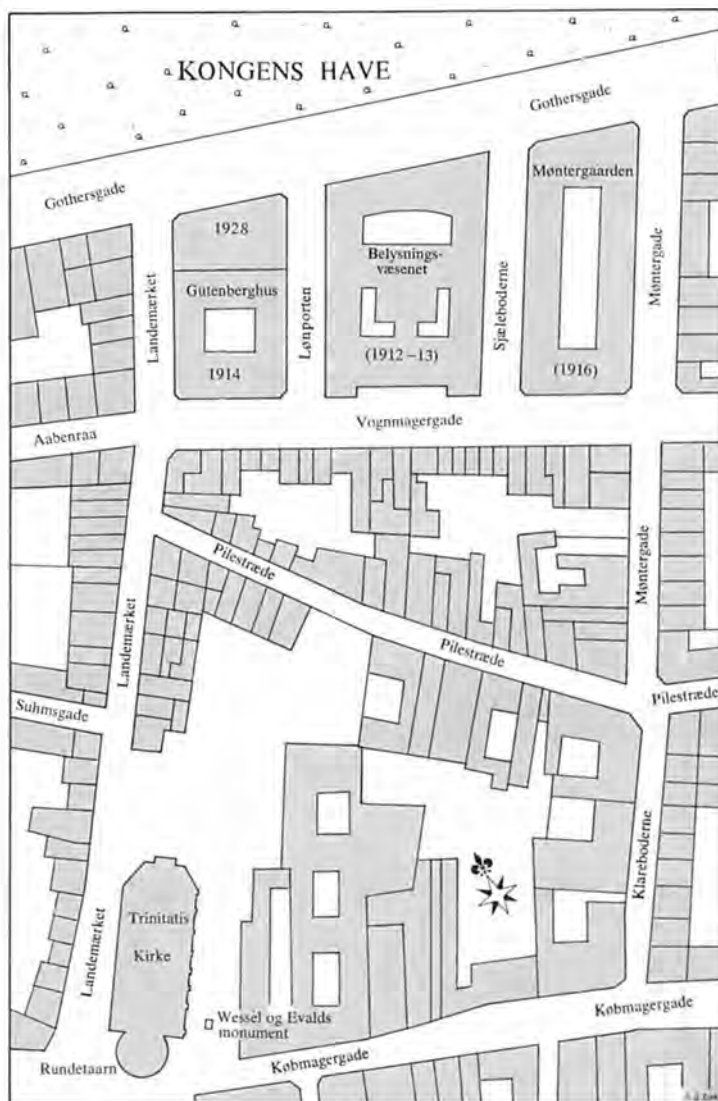

Efterhånden som Gutenberghus også bebyggede Vognmagergade på den modsatte side – til venstre på billedet – blev der i 1934 behov for en bro over gaden. I baggrunden Åbenrås hjørnehuse ved Landemærket. – Fot. 1956. Hassing.

Her er broen set fra den modsatte side, altså fra Landemærket ned gennem Vognmagergade, Gammel Mønt og Kristen Bernikows Gade. Gutenberghus' ur er et af byens bedst placerede firmaure. – Fot. ca. 1970. – Polfoto.

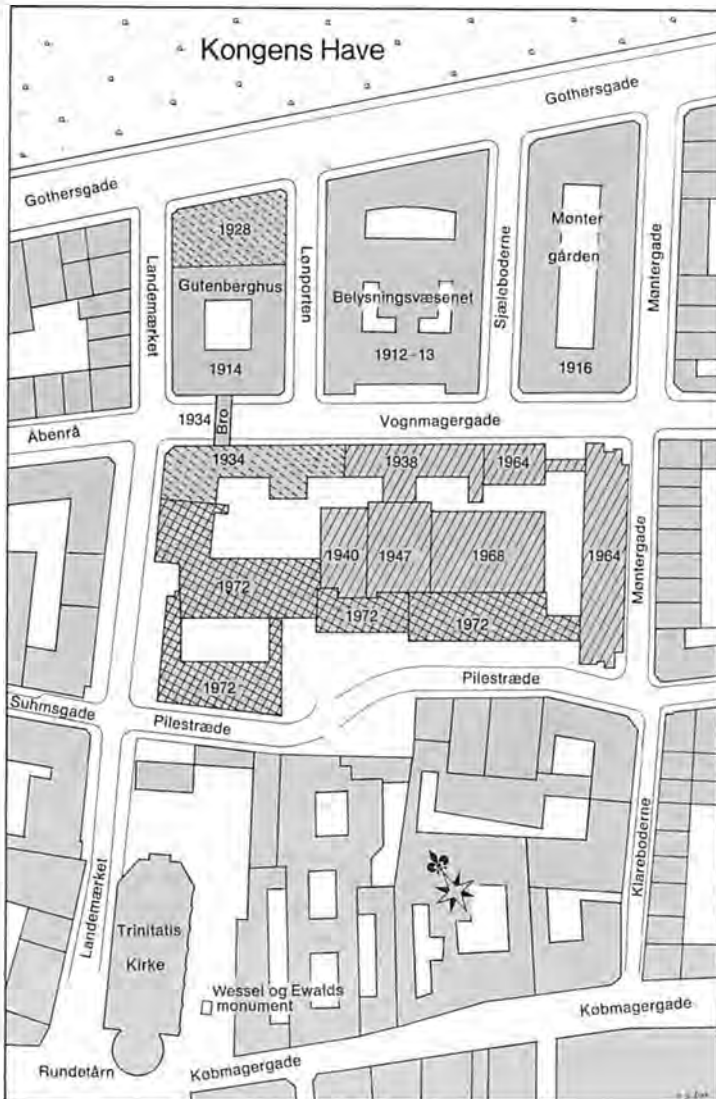
Kort over Vognmagergade- og nedre Pilestræde-kvarterererne omkring 1934, da der endnu ikke var sket større nye ændringer siden Brøndstræde-kvartets udslettelse på Vognmagergades nordre side. Det smalle, saneringsmodne Pilestræde, der til 1881 havde heddet Springgade, lå endnu uforstyrret med stor åben plads ud mod Trinitatis Kirke. Byggemulighederne her var for stor en fristelse for Gutenberghus, der i de følgende år voksede sig større som ejendomsbesidder end som trykkeri. – Situationskort 1934. Tegnet af Arne Gaarn Bak.

Sten fra Landemærket 10. Bageren Nels Hansen takker Herren for, at han har kunnet genopføre sit hus, som ved Herrens vrede var gået tabt ved den store brand 1728. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

udbygning med en lukket gård bagved, et bygningsafsnit, hvor udnyttelseshensyn har måttet vige for et ønske om at underordne sig genboen længere nede ad Landemærket, *Trinitatis Kirke* og *Rundetårn*.

Facaden på det høje hus er opbygget af et stort antal ganske ens præfabrikerede betonelementer, et for hvert vindue, med selve vinduet liggende fordybet i forhold til en ydre ramme. Stueetagen blev beklædt med naturstenen *Serpentino*. Resultatet er blevet en ensartet, men dog levende cellevirkning, som i forening med de forskudte blokke giver det nye *Pilestræde* en venlig og tiltalende karakter.

Her er resultatet af det lange og seje ombygningsarbejde, som Gutenberghus – eller rettere »Egmont H. Petersens Fond« – etapevis har gennemført i løbet af 60 år, siden de opførte deres ældste bygning 1912-14. Det er et så stort byggeri, at det har ændret profilen på den gamle trykkerivirksomhed, så at den i dag tillige er et af byens største ejendomsselskaber. Byggeriet er vist på de følgende sider. Først tog man den modsatte side af Vognmagergade, så fulgte den vestlige side af Møntergade (af hvilken nu kun den modsatte side af gaden ligger urørt). I 1970'erne fulgte sidste etape, som udslattede den østre side af Landemærket, ryddede den smalle ende af Pilestræde (tidligere Springgade) og skabte gadens nye, meget åbne forløb. Klareboderne er derimod fremdeles totalt urørt. – Situationskort af Arne Gaarn Bak 1985.

H. P. Jacobsen (1877-1943). Arkitekt, som en årrække arbejdede som medarbejder på Emil Blichfeldts tegnestue. Som selvstændig arkitekt udvidede han i 1913 *Illum på Østergade* i samarbejde med Andreas Clemmensen (bind 3), og opførte 1915-16 den store, klassicistiske kontorbygning, *Møntergården*, med trekantet fronton i karreen mellem Gothersgade-Møntergade-Gammel Mønt og Sjæleboderne på det gamle Brøndstrædes sannede arealer (dette bind). 1918 ombyggede han *Ole Haslunds Hus* på Østergade 15 (bind 3), og i 1942 *Haslunds Hus* på Amagertorv 14. Også *Bing & Grøndahls ejendom*, Amagertorv 4 blev 1930 ændret af Jacobsen i samarbejde med E. Foersom Clement (bind 3).

Mellem den høje og den lavere bygning blev anlagt en lille plads, der blev udformet i samarbejde med landskabsarkitekterne *Edith & Ole Nørgaard*. Den er belagt med fliser og i trapeagtige formationer omkring to bassiner og med en indramning om et gammelt træ fra en af det gamle Pilestrædes gårde. Inden for indramningen, der er beplantet med lave buske, er placeret en bronzeskulptur af *Gerhard Henning*, Stående pige.

Med denne sidste etape af den langstrakte byggesag er der sat punktum for Gutenberghus' udbygning i den gamle bykerne. Alf Cock-Clausen fulgte hele processen fra midt i 1920'erne. Han døde først højt bedaget i 1983.

Til venstre:

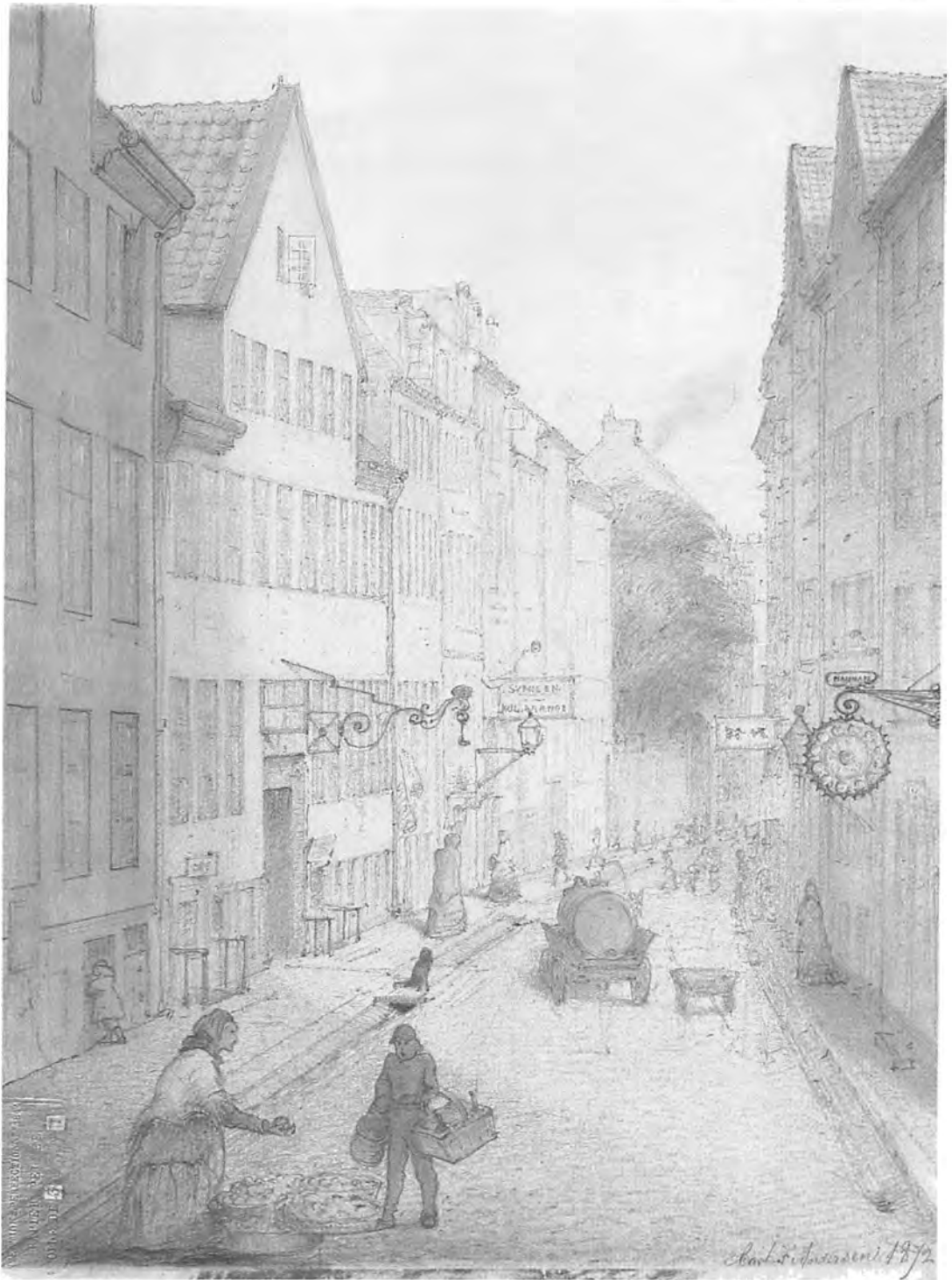
Springgade – fra 1881 omdøbt til Pilestræde – nedbrændte totalt i 1728, men genopførtes og blev sparet ved branden i 1795. Her ses den kønne, gamle gade fra hjørnet af Klareboderne op imod Landemærket. Navnlige den højre side havde mange smukke huse fra 1700-tallets første halvdel (se opstalterne på næste opslag). Tegning fra ca. 1910. – Bymuseet.

Til højre:

Her er den gamle Springgade igen, ca. 50 år senere; denne gang set fra den modsatte ende, altså fra Landemærket mod krydset ved Klareboderne. Gutenberghus-byggeriet bag Vognmagergade er ved at æde sig ind på gadens smukkeste side, og inden længe falder også det meste af den modsatte side bag Trinitatis Kirke. Fot. ca. 1960. – Bymuseet.

Springgade

Den del af Pilestræde, der ligger mellem Møntergade og Landemærket, og som nu med så stort besvær er givet en anden retning, så den munder ud over for Suhmsgade, løb oprindelig skråt ud til den gamle Østervold, tværs hen over den senere gade Åbenrå. Ved voldens sløjfning midt i 1600-tallet blev også det sidste stykke af den nedlagt. Den hed siden middelalderen og indtil 1881 *Springgaden*. Dette navn havde gaden fået, fordi *byens avlsgård*, der tidligere havde været avlsgård for Helligånds Hospital, havde været placeret her. Der var her staldrum for fremmede heste, og her var *byens tyre og hingste opstaldet*. Hertil førtes så hundyrene, når de skulle »bespringes«. Gården blev i 1671 solgt til Trinitatis Kirke til en udvidelse af kirkegården, og med en indgang fra Springgade, en indgang, der trods alle omvæltninger stadig ek-

Dagligdagen i Springgade i 1872. Tegneren Carl F. Andersen har stået omtrent midt i det smalle stræde og set mod Landemærket. Træerne bag muren længst tilbage er indgangen til Trinitatis kirkegård bag Rundetårn. Derfra kunne man gå til Købmagergade. Bemærk de dybe rendestene, som ofte var oversvømmede, fordi gaden lå så lavt. – Bymuseet.

Her er opstalter af begge sider af den næsten totalt forsvundne Springgade, som løb fra hjørnet af Klareboerne til Landemærket (se kortet side 148). Øverst ses de lige numre, som udgjorde den smukkeste side af gaden med nr. 56-92, som vendte ryggen til Vognmagergade og derfor faldt som første offer, da Gutenberghus fornyede kvarteret.

Hjørnet af Pilestræde (Springgade-Møntergade), tegnet af J. L. Ridter 1902. – Bymuseet.

Nederste række viser husene på den modsatte side, som lå med ryggen til Købmagergade og midtfor havde indgang til Trinitatis kirkegård. Det var næsten alle 1700-tals huse, opført efter 1728. Nr. 51-55 står endnu, men resten er borte. Se i øvrigt gaden i sin nuværende form på næste opslag. – Kunstakademiets Bibliotek.

Pilestræde ved hjørnet af Klareboderne, da Gutenberghus var i gang med at rydde højre side af gaden. Fot. fra 1960'erne. – Gutenberghus.

Det mest overraskende billede i Gutenberghus' nybyggeri mellem Vognmagergade, Møntergade, Pilestræde og Landemærket er kvarteret omkring det helt omlagte forløb af Pilestræde, som ses her fra Landemærket op mod Møntergade. Der er næsten ingen holddepunkter tilbage fra det gamle kvarter.

Til venstre på denne side ser man ned ad det træbeplantede Landemærket mod Købmagergade.

Næste side øverst: Den lille plads efter Pilestrædes nye sving ud mod krydset ved Klareboderne og Møntergade.

Nedenunder: Sidste afsnit af det nye stykke Pilestræde, før den gamle gade begynder igen ved Klareboderne i baggrunden. Skulpturen er af Gerhard Henning. – Fotos 1980. Gutenberghus.

Egmont H. Petersens bygning kravler ned langs venstre side af Vognmagergade fra den gamle højborg ved Landemærket. Her er de i 1960 nået tilbage til Møntergade ved det ofte afbildede, bevarede hjørnehus, Gammel Mønt 41. – Fot. Gutenberghus.

I 1964 er byggeriet til den side fuldført med arkitekt Preben Hansens moderne forretningsbygning som genbo til den bevarede strækning af Møntergade. – Fot. 1966. Gutenberghus.

sisterer. Navnets oprindelse var sikkert forlængst gået i glemme, da grundejerne i 1880 søgte om navneforandring til Pilestræde under henvisning til, at adressen Springgade forringede deres ejendommens værdi på grund af prostitution.

På avlsgårdens og senere kirkegårdens grund opførtes i 1877 en offentlig badeanstalt for midler skænket af den danskfødte baron *Carl Joachim Hambro* i London. Den er nu erstattet af et menighedshus for Trinitatis Kirke, opført af arkitekterne *Inger & Johannes Exner*.

Landemærket, ulige numre

I Landemærket møder vi endnu en gang en af de gader, hvis oprindelse var *byens rende*. Det overflødige vand blev fra Nørregade afledt gennem Skidenstræde (Krystalgade), Landemærket, derpå mod syd ca. ud for nuværende Suhmsgade og videre mod Store Regnegade. Landemærke-linien gik derfor i højmiddelalderen ikke længere end til Suhmsgade.

I 1377 lå der på sydsiden en stor grund, der var ejet af roskildebispens, og som begrænsedes af byens rende til to sider og mod syd og vest af henholdsvis Klareboderne og Købmagergade. På nordsiden lå der tre grunde, som byens rende passerede, inden den drejede af mod syd. På den følgende grund, frem til Pilestræde, blev Landemærkets fortsættelse senere anlagt. Det sidste stykke ud til volden var *Rosengården*.

I løbet af middelalderen, og efterhånden som renden blev overflødig og groede til, er Landemærket så blevet anlagt frem til Vognmagergade. Den kaldtes i 1511 for *Byens Ende*, og i 1527 for Algaden, men må snart have fået sit særprægede navn, der i betydningen grænseskel må have henvist til, at denne gade endte ved bygrænsen. Der opstod også en lille sidegade mod nord, det i 1541 igen nedlagte *Spitaliistræde*. Det strakte sig tværs over *Pustervig* helt ud til volden og havde navn efter *Sankt Anne Hospital* nord for Pustervig (se side 305).

Under Møntergade og Store Brøndstræde er fortalt om de sjæleboder, som rige borgere testamenterede til de fattige. I Landemærket, på det nordre hjørne af Vognmagergade, lå der et 22 fags bindingsværkshus, indeholdende fem boliger, skænket af *Hans Merckel* af Slestad i Elsass i 1569. De blev i 1633 solgt af fattigforstanderne.

Det sidste gadestykke mellem Vognmagergade og volden er opstået temmelig sent. Tilsyneladende som ad-

Livet i Landemærket

En af Landemærkets tæt befolkede ejendomme var tidligere nr. 43. Det lille hus er opført i 1730'erne i fire fag og oprindeligt tre etager med en gennemgående kvist, der i 1780'erne erstattedes af en ekstra etage. Lejlighederne – en på hver etage – bestod af to værelser og køkken, i alt 36 m², heri medregnet trapperummet. Efter folketællingerne kan antallet af beboere gennem tiderne opgøres som følger: 1787: 16, 1801: 11, 1840: 20, 1850: 19, 1860: 26, 1870: 23, 1880: 24, 1890: 20, 1901: 8, 1906: 5, 1911: 8, 1965: 6.

Indtil 1901 var det lovligt at drive bordelvirksomhed. Det var koncentreret i bestemte gader, og Landemærket var en af dem. Der var bordel i nr. 43, 45, 47, 53 og 55. Mellem 1850 og 1860 var der 85 piger, der holdt til i nr. 43, og der var 80 i nr. 47. Bordelværten havde her kun plads til tre piger, så gennemtrækket var stort. I nr. 45 var pladsforholdene de samme, men pigerne åbenbart mere stabile, for her opregnes kun 24.

I politiets tilholdsprotokol fra 1850'erne findes en liste over tilnavne til pigerne i Landemærket. Her er nogle af dem: Ane Nifinger, Øje op og ned, Bondens glade Liv og så kaldet Trærøven, Amalie eller Dritten Dratten, Torskeøjlet, Stine-Sødthul, Mor Schrøder, Amager-Inger, Blege Mille og Skorstensfejeren.

Holger Pind (1899-1988). Arkitekt, som har haft en omfattende virksomhed i København inden for bolig-, forretnings- og industrisektoren. Uden de store arkitektoniske præstationer har han præget et helt kvarter i den indre by. 1960 opførte Pind »Hausergården« på hjørnet af Åbenrå nr. 5 og Hauser Plads 20. 1966-68 fulgte resten af Åbenrå-karreen nr. 1-3 efter, samt Landemærket 19-23 inklusive hjørnet af Suhmsgade (alle i dette bind).

Landemærket set mod hjørnet af Suhmsgade. Den moderne bygning i nr. 11-17 er opført af arkitekt William Jerndorff i 1932 for De forenede Protokolfabrikker. Ved siden af ses Simon Olesens hus. – Fot. John Jedbo 1986.

gangsvej til to rækker boder, otte på den ene side og fire på den anden, som i 1653 ejedes af *Margrethe, dr. Jørgen Fuirens enke*. Boderne kan dog også være opført kort efter 1528, da grunden, som var en del af den af staden ejede »Rosengård«, blev solgt.

Da Østervold langs vore dages Gothersgade i ca. 1650 blev nedlagt og udjævnet, blev Slippen ført helt ud til den nye Gothersgade, og der opstod på arealet mellem det gamle voldterræn og Gothersgade en ny stor grund, som i 1661 solgtes til kongens kammertjener *Jacob Petersen*. Han var almindelig frygtet og forhadet på grund af sin store indflydelse især hos dronningen, og det var letsindige bemærkninger om ham, som i 1661 tvang adelsmanden Kaj Lykke i landflygtighed og bevirkede, at den krænkede majestæt inddrog hans godser. Også Jacob Petersen var så belastet af affæren, at han i 1664 måtte drage udenlands.

Såvel Jacob Petersens som Margrethe Fuirens ejendomme blev i løbet af 1600-tallet udstykket og solgt enkeltvis. Byens rende var som nævnt blevet afskaffet i lø-

Det mest ufordærvede stykke af 1800-tallets Landemærket findes overraskende nok helt oppe ved Købmagergade. Her ses nr. 1-19, der ligger over for Rundetårn og Trinitatis Kirke. – Fot. John Jedbo 1986.

Samme område som ovenfor, men her har fotografen stået i Landemærket og set mod Købmagergade med Regensen på hjørnet af Krystalgade. – Fot. John Jedbo 1986.

Her er Landemærket nr. 43-67, altså strækningen fra Suhmsgade til Gothersgade med Åbenrås udløb halvvejs nede i gaden. Denne del af Landemærket blev totalt udslettet i 1960-70'erne, samtidig med at gaden blev gjort bredere. – Fot. 1956. Stadsingeniørens Arkiv.

Her er samme gadestrækning i vore dage. Arkitekt Holger Pind har i 1965 opført det store røde hjørnehus ved Suhmsgade og de to næste huse, nr. 27-29, i henholdsvis 1965 og 1959. For enden ses hjørnet ved Åbenrå, idet den sidste ende af gaden er bevaret fra Åbenrå til Gothersgade. Til højre Gutenberghus' indgang til den gamle Springgade. – Fot. John Jedbo 1986.

Her er det samme hjørne som på forrige side. Efter at Hauser Plads fra 1838 var blevet offentligt torv (se side 319), blev der etableret en reel gade fra Landemærket ind til det nye torv. Den fik navnet Suhmsgade og ses her med torvet i baggrunden, som den så ud endnu i 1960'erne. Nedenunder ses samme hjørne med arkitekt Holger Pinds store hjørnebygning (se forrige side). – Stadsingeniørens Arkiv 1956 og fot. John Jedbo 1986.

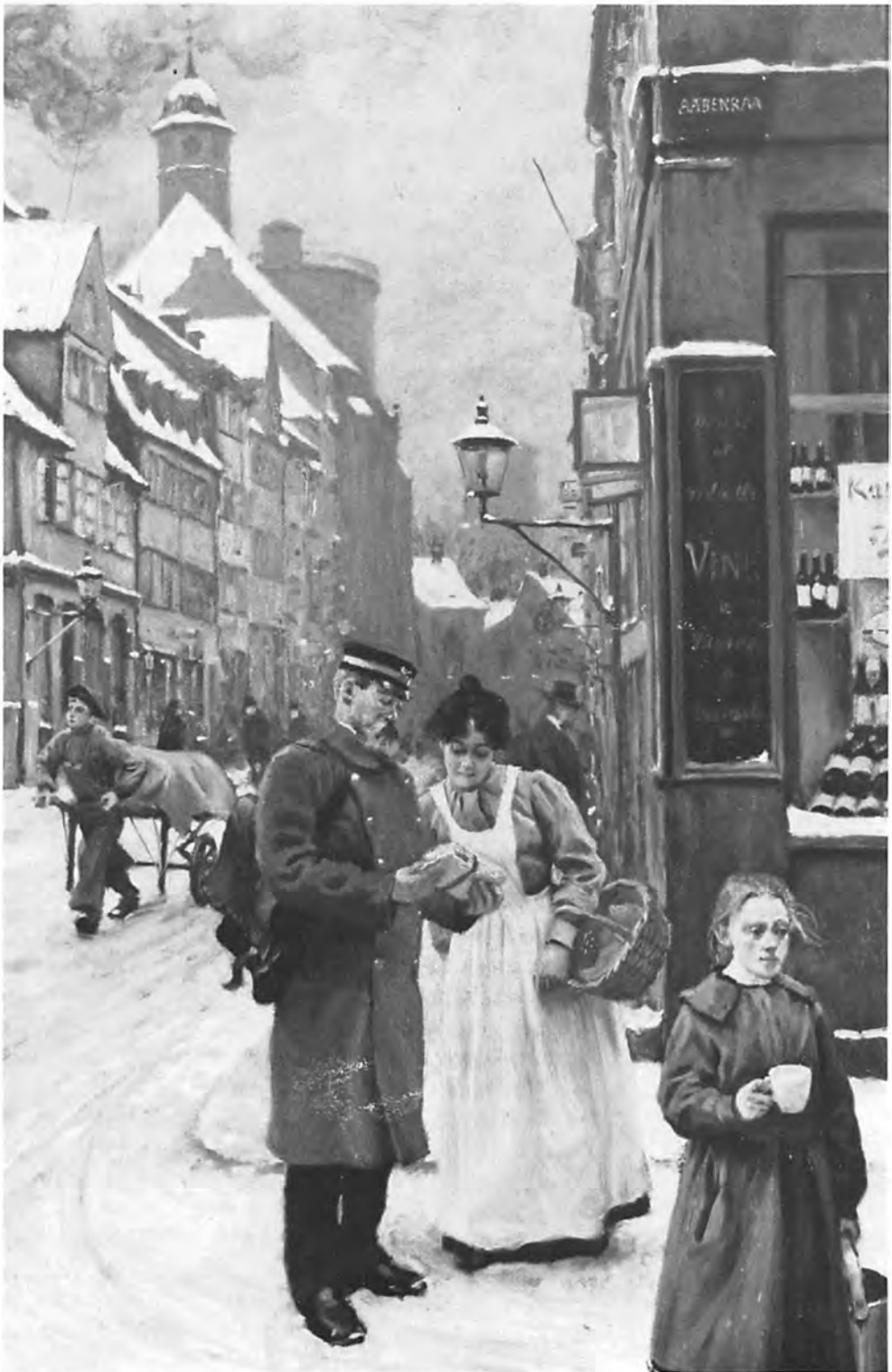

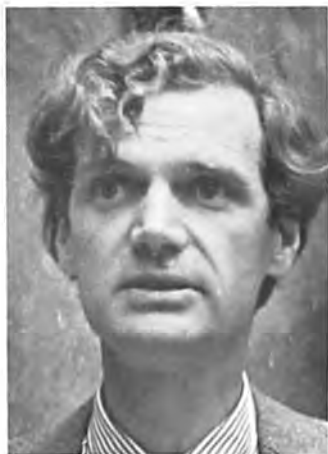
Vi er stadig på den fjerneste side af Landemærket og ser den mægtige 1700-tals bygning i nr. 29, på hjørnet af Åbenrå. Til venstre fører vejen til Købmagergade. Af hele dette festlige kvarter er intet tilbage. – Fot. ca. 1950. Bymuseet.

Samme hjørne som ovenfor. I 1958-60 opførte arkitekt Holger Pind den viste moderne kontorejendom på hjørnet af Åbenrå, og dermed begyndte tilintetgørelsen af Åbenrås ulige numre, se side 228. – Fot. John Jedbo 1986.

Den flittige københavnermaler Paul Fischer har i 1908 malet julestemning i Landemærket, set fra hjørnet af Åbenrå op mod Købmagergade med Frue Kirke i baggrunden. – Privateje.

Karsten Rønnow, f. 1932, arkitekt og kongelig bygningsinspektør siden 1982. Rønnow indledte sin arkitektvirksomhed i et samarbejde 1960-1970 med *Hans Henrik Engqvist* om en lang række restaurerings- og ombygningsopgaver både i København og i provinsen. Har siden forestået omfattende restaureringer af bygninger i Schleswig-Holstein og på Grønland. I København har Rønnow 1971 forestået restaureringen af *Reformert Kirke* i Gothersgade, og i 1970 af ejendommene *Landemærket 53-55* (dette bind). *Wildersgade 38-40* og *39-41* blev restaureret 1974-77 (bind 7). 1983 istandsattes hjørnejendommen *Gammel Mønt 41* og Møntergade, og i 1984 husrækken *Pilestræde 41, 43 og 45* (alle dette bind).

bet af 1400-tallet, men stadig søgte regnvand og spildevand denne vej. I 1727 klager beboerne i Springgade over, at de ved regn og tørbrud ofte generes sådan af vandflod, »at de i deres lavtliggende kældre og huse ej alene tager stor skade på deres effekter... men og undertiden løber fare for livet«. De ansøgte om, at der måtte gøres en med brædder tillukket rendesten i Landemærket, så vandet kunne få fald mod Gothersgade. Ansøgningen hjalp ikke, for den blev gentaget nogle måneder senere. Men Springgades og Landemærkets beboere skulle snart få andet at tænke på.

Den 20. oktober 1728 udbrød den store brand, der lagde halvdelen af byen øde. Ilden opstod i Vester kvarter og bredte sig hastigt i stormen og på grund af brandvæsenets svigten. Den næste dag nåede branden Købmagergade og arbejdede sig i løbet af aftenen ned gennem Landemærket. Ikke et hus blev skånet.

Det gjorde det så meget enklere at foretage nogle byplanmæssige forbedringer. Skidenstræde-Landemærket-Slippen blev udpeget som en af de nye hovedgader, der skulle have en bredde på 24 alen, og en let krumning mod øst blev rettet ud.

Før branden var husene på-gadens nordside af meget regulær og ensartet størrelse, men små. Med et par enkelte undtagelser synes hele denne side at have været bebygget med boder. Det blev ændret efter branden. Mange blev nu lagt sammen to og to, kun ud for Springgade var der seks ejendomme, som bestod i deres hidtidige beskedne størrelse; to af dem synes endda at have været gavlhuse.

Sydsiden havde en helt anden karakter både før og efter branden. Den var helt præget af beliggenheden af Trinitatis Kirke med Rundetårn på hjørnet af Købmagergade. Bag kirken strakte kirkegården sig langs en hegnsmur ved Landemærket, og op til det første borgerhus lå så kirkens sprøjtehus. Sprøjtehuset blev i 1800-tallet afløst af et ligkapel, og dette igen i 1928 af en præstebolig, opført af arkitekten *Thomas Hanning*.

På kirkegårdens hjørne ud for Rundetårn så en vindskibelig kirkevæрге i sidste halvdel af 1700-tallet mulighed for en indtægt for kirken. Der blev her opført nogle butiksboder, ni i alt, som blev udlejet fortrinsvis til hosekræmmere og skræddere. De mindede om boderne ved Helliggejst (se bind 3). Nogle af de ganske små en-etages og et-rums huse havde også beboelse under taget. Det vakte efterhånden forargelse, at kirken således på sin egen grund berigede sig ved andres handel, og da de i

De sidste numre 41-57 i øverste ende af Landemærket op til Gothersgade – det stykke, der i tidligere tid kaldtes »Slippen« – nærmede sig den sædvanlige skæbne omkring 1960, men det gode eksempel fra Åbenrå reddede gadestrækningen (se nedenfor). – Fot. ca. 1960. Bymuseet.

Samme hjørne som ovenfor, efter at husrækken – nr. 41-57 – var renoveret smukt, men ikke altid bygningshistorisk korrekt. Den forreste bygning er fornyet af arkitekt Jens Busk. Fot. 1980. – Politiken.

Det mest berømte billede af Landemærket – og vel tillige det ældste – er G. L. Lahdes stik af »den rædsomme nat«, da englænderne i 1807 efter tre nætters bombardement af København fik antændt Frue Kirkes mægtige spil (midt i billedet), så at det nogle timer senere styrtede sammen og ruinerede Nørregade-kvarteret. Her er Landemærket set nær Købmagergade med Trinitatis Kirke og Rundetårn til venstre og en nyere gade – senere kaldet Suhmsgade – til højre. Bemærk Trinitatis Kirkeboder på hjørnet af Købmagergade over for Regensen. Kobberstik efter C.W. Eckersberg, 1807. – Det kgl. Bibliotek.

hvert fald misprydede kirkens omgivelser, købte Magi-straten dem til nedrivning i 1817.

Landemærket, lige numre

På den anden side af gaden, svarende til nuværende nr. 7, lå *Trinitatis Kirkes Fattigskole*, oprettet 1727, men indtil 1780 uden egen bygning. Det fik den først, da en gammel forhenværende brygger, *Schønning Andersen*, købte det hus, der kaldtes *Syvstjernen*, til skolehus; han opførte et nyt baghus, medens det 6 fag lange og 3 etager høje forhus kunne benyttes efter en ombygning. Syvstjernen var før 1780 en bekendt beværtning, der i sin tid var blevet navngivet af astronomen, professor *Peder Horrebøw*, der havde sit observatorium på toppen af Rundetårn, men undertiden samledes her med lærde kolleger, hvoriblandt Holberg og Ramus.

Landemærket i 1865, da gaden endnu lå forbavsende uændret med sine mange 1700-tals huse på begge sider af gaden. Til venstre løb Vognmagergade ud her, og lidt længere oppe løb Suhmsgade til højre til Hauser Plads. I forgrunden til venstre ses Lille Brøndstræde. I baggrunden spiret på Trinitatis Kirke samt Rundetårn. Midtfor anes den spirløse Frue Kirke. – Bymuseet.

Fattig-Holm-idyl i Landemærket oppe ved Købmagergade i 1840. Til højre fornemme 1700-tals huse, nedrevet 120 år senere i ombygget stand ved Gutenberghus' nybyggeri. Derefter præstegården ved Trinitatis Kirke. I baggrunden Regensen og Frue Kirke. – Thorvaldsens Museum.

Tre gader løb ud i den nedre ende af Landemærket. Det var Pilestræde (Springgade), Vognmagergade samt Lille Brøndstræde. Her har J. L. Ridter tegnet gaden i 1902, således at man ser dem alle tre. Han har stået nede ved Gothersgade og set op mod de tre gadehjørner. Først Lille Brøndstræde, derefter – tre huse højere oppe – Vognmagergade og endelig helt oppe ved de lyse tage Springgade. – Bymuseet.

gadestrækning har forskellige navne, og denne gang fik de tilladelse til at benytte navnet Landemærket.

I 1909 ryddedes gadens sydside fra Vognmagergade til Gothersgade i forbindelse med den store Brøndstræde-sanering. Strækningen afløstes af Gutenberghus. Trykkeriet bredte sig i 1936 til Vognmagergades modsatte side og tog Landemærkets huse mellem denne gade og Pilestræde med i købet. Men indtil slutningen af 1950'erne stod Landemærket fra Suhmsgade og ud til Gothersgade på nordsiden og til Pilestræde på sydsiden helt overvejende med de huse, der blev opført i årene efter branden i 1728, som et kvarter, der, sammen med den tilstødende gade *Åbenrå*, havde bevaret et bygningsmæssigt helhedspræg. Det var næsten udelukkende bindingsværkshuse, der vel kunne fremvise grundmurede facader, men som ofte bagtil havde fine, om end noget trange gårdmiljøer med svalegange og åbne trappehuse.

Landemærkets ildebrandshuse var nedslidte, og det var åbenbart, at de trængte til sanering. Men den eneste form for sanering, man kendte til helt op til 2. verdenskrig, var *nedrivning og nybyggeri*. Den recept var netop blevet anvendt på *Adelgade-Borgergade-kvarteret* (se bind 5),

Selv om Landemærket var malerisk set fra gadesiden op mod Trinitatis Kirke, var baggårde til gengæld utrolig rodede. Her er et kig fra Rundetårn, da Egmont H. Petersens Fond rykkede nærmere i 1960'erne for at gøre det nye stykke af Pilestræde færdigt. – Fot. 1962. Gutenberghus.

Et malerisk hjørne, der forsvinder. Det gamle med to gavlvviste prydede hjørnehus for enden af Vognmagergade og Landemærket udgjorde i over 250 år et festligt punktum i Vognmagergade lige over for hjørnet af Åbenrå. Den kønne husrække i Landemærket kan ses på tegningen nedenfor. – Fot. 1950'erne. Bymuseet.

Gadestrækningen Landemærket 18-4 tegnet som opstalter af akademi-elever før nedrivningen i 1960'erne. – Kunstakademiets Bibliotek.

og i 1958 kom turen til Landemærket. Husrækken mellem Åbenrå og Suhmsgade faldt og blev erstattet af et seks-etages kontorkompleks, der i sin mangel på tilpasning til omgivelserne står som et skræmmende eksempel for eftertiden.

På det tidspunkt begyndte det også at se sort ud for resten af det gamle kvarter. Gutenberghus begyndte at røre på sig igen, og på den anden side af gaden og ned ad Åbenrå ejedes et større antal huse af en enkelt ejer, læge *Abraham Rosenberg*, der i forventning om at få godkendt en plan for nybyggeri lod de gamle huse forfalde.

Men nu optrådte en faktor, som under de tidligere sneringsager kun havde spillet en meget lille rolle: *den offentlige mening!* Der foranstaltedes et fakkeltog for bevaringen af det indre København, Nationalmuseet udgav en bog om kvarteret, baseret på en grundig etnologisk undersøgelse, og der fremkom avisindlæg fra alle sider.

Størst effekt havde det nok, at lektor *Leif Hasle* på sit eget hus Landemærket 55 demonstrerede, at et af de huse, som af myndighederne var anset for kondemnabile og uinteressante, kunne istandsættes til en både smuk og charmerende bolig. Hasle købte også nr. 53, og begge huse blev senere genstand for en egentlig restaurering, udført af arkitekt *Karsten Rønnow*.

Forrige side:

Et vuc gennem Landemærket mod Gothersgade. Gutenberghus er nu i gang langs Vognmargades modsatte side. Det festlige hjørnehus og resten af husene på side 217 står endnu. Men det er vel planen at æde hele gaden? – Polfoto ca. 1955.

Ja, sådan gik det faktisk! Gutenberghus' nøgne gavle på forrige billede er skjult af en kontorbygning, der har ædt de gamle huse, og Pilestrædes sidste ende har fået et helt nyt forløb, der ses på side 200. – Foto fra 1980. Gutenberghus.

Imedens gik bølgerne højt om naboejendommene. Foruden syv ejendomme i Åbenrå ejede Abraham Rosenberg i Landemærket nr. 43-51, en pittoresk men forfalden husrække. Det svirrede i luften med injurier og sagsanlæg. Et ekstra krydderi var det, at Rosenberg var medlem af borgerrepræsentationen, og sagens højdepunkt indtraf, da han blev ekskluderet af sin gruppe i 1966. Han opgav nu sine planer og udbød ejendommene til salg, og da ingen købere meldte sig, krævede han dem overtaget af kommunen. Det skete i 1968, men det lykkedes ikke byplanborgmester *Wassard* (Jørgensen) at få resten af forsamlingen med på en istandsættelsesplan, som flere mente ville blive alt for kostbar. I 1969 blev husene derefter overtaget af en af tidens store bygherrer, *Jac. Hartmann*.

I løbet af de næste 3-4 år blev de gamle huse sat i stand og til en vis grad tilbageført, idet senere påbyggede etager blev fjernet og de tidligere ildebrandshuskviste søgt rekonstrueret. Ikke alle detaljer blev korrekte, men helhedsindtrykket blev meget overbevisende. Indvendig måtte en del ændres, bl.a. fordi gårdsiderne kom til at stå fri, og de oprindelige trappehuse således forsvandt.

Åbenrå-Landemærket-sagen kom til at betyde et vendepunkt i holdningen til sanering af den indre by. Både offentligheden og bystyret var blevet klar over, at nu måtte der sadles om. Da Gutenberghus i begyndelsen af 1970'erne tog den sidste gamle del af husrækken på den modsatte side, var det en gammel gæld, der skulle indfries. De sanseløse nedrivningers tid var forbi.

Næste side:

Åbenrå, den sidste lange strækning af den naturlige gennemkørselsgade til Nørrevold, blev aldrig indlemmet i nogen gadeplan. Den nye brede trafikåre – Kristen Bernikows Gade-Gammel Mønt-Vognmagergade – standsede brat ved Landemærket og lod i første omgang det gamle, smalle Åbenrå – opført efter branden 1728 – i fred. Helt op til vore dage har Åbenrå henligget som vist på side 222. Højre side af gaden er i 1960'erne blevet restaureret, renoveret, passet og plejet, hvorimod venstre side – de ulige numre – har været meget vilkårligt behandlet, som det vil fremgå af illustrationerne på de følgende sider. – Fot. ca. 1930. By-museet.

Åbenrå

I det til dels sumpede og ubebyggede terræn, der benævntes Rosengården, var gadenettet omkring 1400 meget forskelligt fra i dag. Åbenrå eksisterede ikke, til gengæld fortsatte Pilestræde fra Landemærket skråt ud til volden og opfangede undervejs en forlængelse af *Pustervig*. Først i senmiddelalderen ændredes dette, de yderste dele af Pilestræde og Pustervig blev sløjfet, og i stedet anlagdes en gade i forlængelse af Vognmagergade, langs med Østervold og afsluttet af volden, hvor denne slog et knæk mod nord, der hvor nu den fransk-reformerte præstebolig ligger.

Gaden havde endnu ikke noget egentligt navn, 1516

Begge disse billeder af Åbenrå, fotograferet fra Gutenberghus i 1930'erne, giver indtryk af en gammel, særpræget, men tillige stærkt nedslidt gade. – Bymuseet.

og 1527 kaldes den »Rosengården«, 1528 »Byens stræde«, og 1527 »Det stræde, som løber fra Clare«. Det er først i årene efter 1600, at det mærkelige navn *Åbenrå* blev gadens faste navn. Måske er oprindelsen »de åbne vråer« eller »åben rad«, men under alle omstændigheder synes navnet at vise, at området i lange tider havde en ubebygget karakter og var tyndt befolket.

Volden og graven, der var anlagt allerede i Absalons tid og forstærket af Christian 3., blev i løbet af 1600-tallets sidste halvdel sløjfet mod øst, efterhånden som den af Christian 4. påbegyndte fæstningsvold ud til Kastellet blev fuldført (se bind 10).

Den gamle Østervolds forskellige knæk forsvandt og afløstes af den efter lineal udstukne *Gothersgade*. *Åbenrå* blev ført ud til den nye tværgade, *Rosenborggade*, og en række nye grunde kunne udlægges.

Den største nye grundejer var *Henrik Rantzau*, der i 1651 fik overdraget en grund, der omfattede hele det gamle voldterræn øst og nord for *Åbenrå*, samt det meste af den senere *Hauser Plads*. Men der fulgte en forpligtelse med grundene: der skulle opføres et hus på dem, og dette

Åbenrå nr. 32-18, fotograferet omkring 1900. Da lignede det mange af de saneringskvarterer, dette bind kan opvise i Brøndstræderne og Vognmagergade. Her skete der bare det glædelige, at man i 1960'erne satte alle gode kræfter ind på at redde så meget som muligt af denne side af gaden. – Bymuseet.

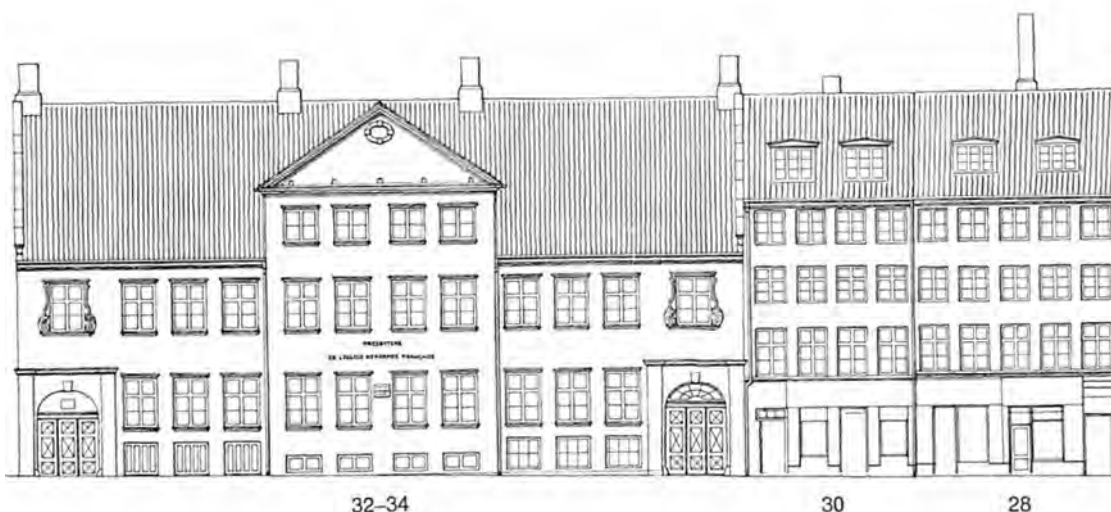
Åbenrå nr. 30-26 – de tre nabohuse til præstegården – fotograferet i deres forfaldsperiode omkring 1960. Nr. 26, længst til højre, kan ses nedenfor, efter at det i 1970'erne var sat smukt i stand. – Bymuseet.

Et af de smukkeste huse i Åbenrå er det istandsatte, fredede 7-fags hus i nr. 26. Det viste forhus er opført i 1756 af tømmerhandler Palle Thomsen. Facaden står i grundmur, resten er bindingsværk. Som det vil fremgå af billedet ovenfor, var det stærkt reduceret med forretning i kælder og stue, da renoveringen gennemførtes i 1970'erne. – Fot. 1980. Politikens Arkiv.

Reformert Kirkes fredede præstegård i Åbenrå 32-34. Den opførtes 1730-32 for den reformerte menighed i København, og blev placeret som nabo til Reformert Kirke (se bind 5). Det er et »tvillingehus«, indrettet til to boliger for den franske menigheds to præster. Som præstebolig ophørte den i 1948. I 1958 blev den overtaget af Musikhistorisk Museum, og bygningen blev fornemt istandsat i 1965 af Vilhelm Wohlert & Jørgen Bo. Det er Reformert Kirkes spir, man ser til venstre. – Fot. ca. 1950. Bymuseet.

De store anstrengelser for at redde mest muligt i Åbenrå medførte udtegning af opstalter af de renoverede huse. Den her viste husrække og rækken på side 226 viser tilsammen gadens lige numre helt fra Reformert

I 1970'erne var alle bevaringsværdige huse i den øvre ende af Åbenrå, som længe har været truet af sanering, blevet istandsat. Her er husrækken fra Reformert Kirkes præstegård længst væk i nr. 34-32 og de følgende numre ned til 16. Nr. 20-24 er f.eks. et moderne, præmieret hus af professor Steen Eiler Rasmussen – Kollegiet Blanche – som har erstattet tre små huse. Af hele rækken fra kirken og til Landemærket er dog kun præstegården og nr. 26 fredet. – Fot. 1967. Bymuseet.

Kirke og ned til Landemærket med i alt 14 huse. Opstalter af akademi-clever fra omkring 1960. – Kunstakademiets Bibliotek.

Tømrerskilt fra huset i Åbenrå nr. 26. Det er dateret 1755 og skyldes formentlig tømrersvend Palle Thomsen, som ejede huset 1756-87.

forsømte Henrik Rantzau. Grunden blev derfor i 1681 geninddraget af kongen, Christian 5., der lod arealet opdele i tre grundstykker og solgte de to i 1682. Hele den yderste ende af Åbenrås nordside, der endnu dårligt nok var opfyldt efter voldens sløjfning, solgtes i 1687 til de indvandrere af den reformerte tro, som ved kgl. privilegium i 1685 havde fået tilladelse til at bosætte sig i København. Disse privilegier havde dronningen, *Charlotte Amalie*, der selv var reformert, udvirket for at komme sine forfulgte trosfæller i Frankrig til hjælp, men også mange tyske og hollandske reformerte slog sig ned her. Der blev oprettet en tysk og en fransk menighed, der hver havde sine præster, og som på skift brugte Reformert Kirke, der stod færdig allerede 1688. Præsteresidenserne lå øst for kirken, de to franske mod Åbenrå og de to tyske mod Gøttersgade.

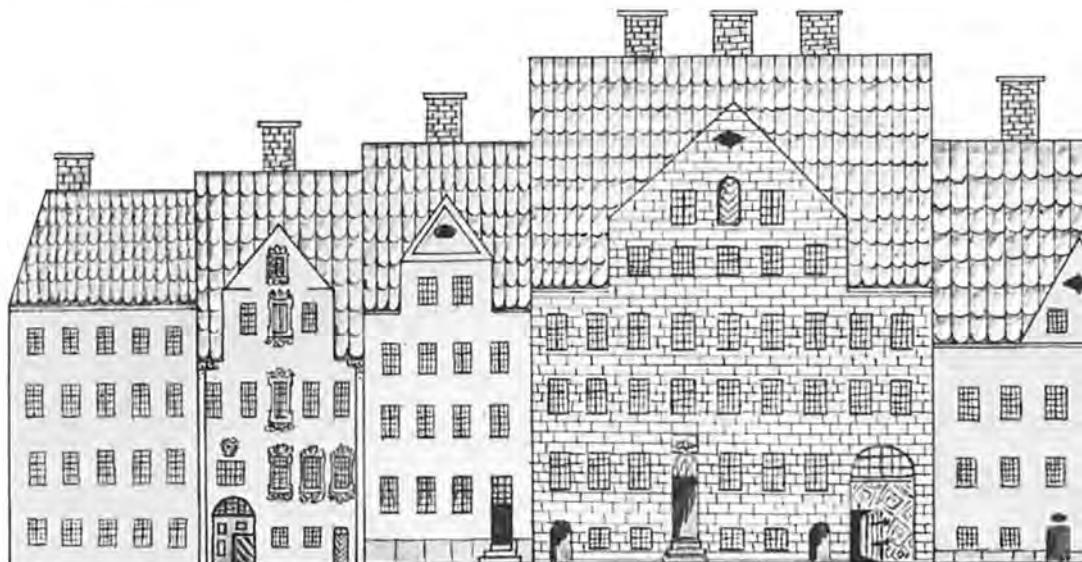

Rækken af opstalter fra Åbenrå nr. 16-2 er tegnet inden den gennemgribende sanering af denne ende af gaden. De følgende fotos vil vise, at nr. 8-6 blev nedrevet og erstattet af to meget neutrale huse (det ene med Beefstow-restaurant), og at nr. 4 og hjørnejendommen nr. 2 blev ført tilbage til den oprindelige form. – Tegning fra 1963 på Kunstakademiets Bibliotek.

Sådan så hjørnet af Åbenrå og Landemærket ud omkring 1969, da man var i gang med at sanere og renovere gadens første numre, 2-8. Man vil se, at nr. 2 og 4 – fra henholdsvis 1732 og 1749 – står i deres mishandlede, forhøjede, næsten saneringsmodne form, men at man alligevel har skånet dem. Nr. 6 og 8 er derimod nedrevet. – Foto på Bymuseet.

Her er situationen få år senere. Nr. 6 og 8 er erstattet af to nye, neutrale bygninger, der glider stille ind i rækken. Endnu mere overraskende er det at gense nr. 4 og 2. Om husene til højre, se Landemærket side 211. – Foto 1972. Politikens Arkiv.

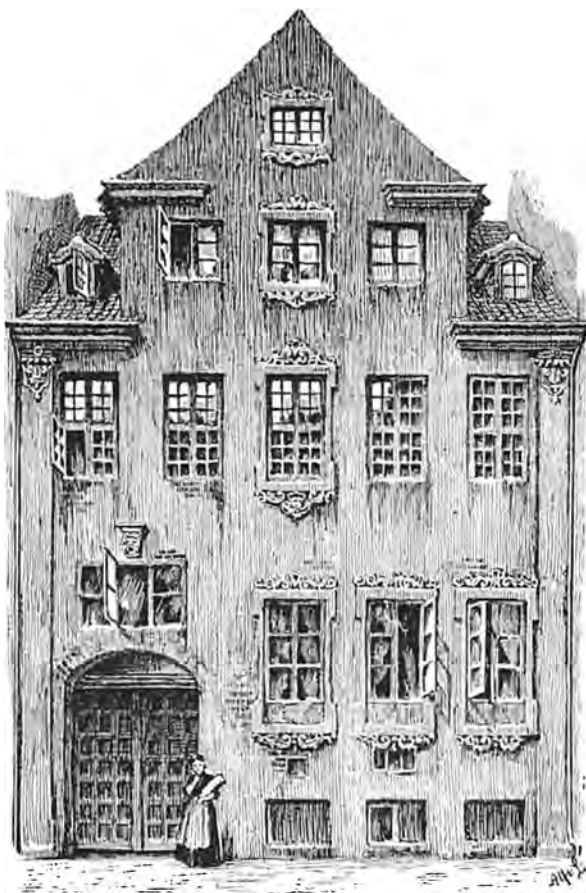
De mange gamle huse med ulige numre i den øvre ende af Åbenrå blev naturligvis opført længe inden anlæggelsen af Hauser Plads, og det bragte uorden i rækken (se kortene på side 148-49), så at visse numre nu noteres som Hauser Plads. Her er husrækken fra nr. 23-37, tegnet omkring 1840. Af denne række er alle husene bevaret. Amatøртеgning. – Det kgl. Bibliotek.

I de følgende år må man regne med, at gaden er blevet bebygget. Men husene fik ikke nogen lang levetid, for de brændte alle i 1728. Reformert Kirke udbrændte, men murene har tilsyneladende holdt og kunnet anvendes ved genopførelsen. Præstegårdene måtte derimod opføres på ny. Det er fra denne tid den fransk-reformerte præstegård nr. 32-34 stammer. Den er opført 1730-32 af murermester *Gottfried Schuster* som et dobbelthus, en symmetrisk bygning i to etager og med stor midterkvist og to porte samt et sidehus, det hele delt tværs igennem i to boliger, hvoraf den ene er en nøjagtig spejlvendt udgave af den anden. Huset var præstebolig til 1948. I 1958 købtes det af *Musikhistorisk Museum*, om hvis samling huset nu udgør en fin ramme efter en restaurering 1963-65 ved *Jørgen Bo & Vilhelm Wohlert*. Den tyske menighed opførte til sin andenpræst en bolig på den modsatte side af Åbenrå, nr. 31. Det var i 1733 og murermesteren var den bekendte *Philip de Lange*. Det blev solgt 1807 til *Conrad Hauser* (se side 319) og eksisterer stadig, men blev 1849 forhøjet med to etager. Ved siden af, i nr. 29, lå det tysk-reformerte opfostrings- og skolehus, oprettet 1765. Skolen blev nedlagt og huset solgt i 1926.

Den fransk-reformerte præstegård var så absolut gadenobleste hus, de andre, der opførtes efter branden, var mere almindelige ildebrandshuse. Det var skam et pænt kvarter; den gode borgermand *Corfitz* fra *Holbergs Barselstuen* havde sit hus her, ligesom hans berømmelige

I det nedrevne Åbenrå nr. 13 boede Bertel Thorvaldsen i sine første selvstændige år før udenlandsrejsen 1796. Denne sten var anbragt på nr. 13. – Fra Schannongs bog om mindeplader.

Et af Åbenrås smukkeste huse på de ulige numres side var endnu i 1880'erne huset i nr. 25 (Hauser Plads 26). Med sine fornemme vinduesfatninger og smårudede vinduer var det et helt usædvanligt hus, der vidnede om, at det var opført i 1733 af den fremragende hofbilledhugger Friedrich Ehbisch (1672-1748) til eget brug, og som selv havde udsmykket facaden. Men udsmykningen fjernedes i 1895-96, hvorefter bygningen reduceredes til pakhus. Tegning af Alfred Larsen 1889. – Det kgl. Bibliotek.

Da Hauser Plads blev anlagt omkring 1815 (se kortene side 148-49), opstod der en lille smutvej mellem Åbenrå og den nye plads. Fra Åbenrå-siden tog den sig ud som vist på billedet til venstre. I vore dage er hjørnet blevet fornyet af arkitekt Holger Pind, som vist til højre. Fot. 1948 og 1986 – Hassing og John Jedbo.

»poët i Åbenrå«, der formodes at bo ved volden for at kunne se det grønne om sommeren. Men kvarterets status faldt. Ved århundredskiftet var det en af de gader, der var kendt for prostitution. Husene forfaldt, og en fremtidig sanering syntes vis. På strækningen mellem Hausergade og Landemærket opførtes i 1958-60 arkitekt *Holger Pinds* aldeles miljøfremmede kontorhuse, som syntes at skulle bestemme gadens fremtidige karakter. Restaureringen af præstegården vakte imidlertid stor interesse for gaden, og der blev i aviser og i borgerrepræsentationen kæmpet for bevaring af resten af gaden, ikke mindst nr. 6-12, der ejedes af borgerrepræsentant, læge *Abraham Rosenberg*. Aktionen lykkedes, men desværre så sent, at flere af husene var i en så dårlig forfatning, at de måtte nedrives og erstattes af nye, men vel indpassede bygninger. Blandt de huse, der reddedes, var nr. 28-30, der ligesom det fredede nr. 26 blev indrettet til en udvidelse af Musikhistorisk Museum.

Rosenborggade

Da *Sankt Gertruds Bastion* i 1640'erne blev sløjft i forbindelse med anlæggelsen af den nye Østervold til Kastellet, opstod et helt nyt gadenet. Mellem den tidligere anlagte Frederiksborggade og den nye Gothersgade anlagdes

Den mest imponerende bygning i Åbenrå på de ulige numres side er den gamle dobbeltejendom ved hjørnet af den korte smutgade ind til Hauser Plads. Komplekset, der opførtes 1733, består af tre dele, der oprindeligt dannede et gårdanlæg med Åbenrå 23 som baghus. Alle bygninger blev forhøjede med en etage omkring år 1800, men blev i øvrigt beskadiget kort tid efter ved bombardementet 1807. – Fot. John Jedbo 1986.

Også naboejendommen i Åbenrå 25-27 står smukt bevaret. Nr. 25, der er vist i sin oprindelige skikkelse på forrige opslag, var omkring århundredskiftet blevet raseret ind- og udvendig, men blev i 1975 nænsomt restaureret af arkitekt Jan Hedin.

Klæstrup har omkring 1870 tegnet Rosenborggade ved udløbet til Gothersgade med Rosenborg Slot midtfor og Eksercerpladsen endnu gemt bag sin gamle høje mur. Tværs over billedet løber Åbenrå til højre og Tornebuskegade til venstre. Reformert Kirke ligger ud til Gothersgade, som den har gjort siden 1685. Men det er bygningen forrest til højre, der har interesseret tegneren mest. Det er nemlig logi-huset for hjemløse, kaldet »Pjalttenborg«, hvor man kunne overnatte for en skilling, hvis man i mangel af seng var villig til at stå og hænge over et tov. Pjalttenborg nedbrændte natten til 20. marts 1850, og branden blev udødeliggjort i skillingsvisen med refrænet »Julia-Julia-Hop-sasa«. – Bymuseet.

tværs over den gamle bastion *Rosenborggade*, der fik navn efter Christian 4.s slot, ud for hvilket den udmundede. Af sidegader fik den de ligeledes nye *Tornebuskegade* og *Åbenrå*, samt den gamle *Sankt Gertrudsstræde*.

På østsiden blev *Henrik Rantzau* den største grundejer, mens vestsiden ved mange erhvervelser i årene 1650-63 efterhånden kom i kgl. destillerer *Niels Holsts* besiddelse.

Han havde ledelsen af kongens kemiske laboratorium ved Rosenborg Have 1645-72 og ejede selv en grund uden for Nørreport. Da denne blev eksproprieret i forbindelse med byudvidelsen, fik han i stedet en af de nye grunde, og det blev begyndelsen til hans senere position som en af byens største grundejere. Han byggede selv i 1656 en stor gård i Rosenborggade, nuværende nr. 7-9, mens resten i hans tid anvendtes til have, måske den medicinske urtehave, samt til hesteopdræt. Han, der var begyndt som kusk, døde 1676 som en hovedrig mand.

Men såvel *Niels Holsts* som de andre huse, der var blevet opført i gaden, brændte i 1728 og blev i de følgende år afløst af de velkendte ildebrandshuse, af hvilke det fornemste nok var nr. 1 på hjørnet af Frederiksborggade. Huset i gadens modsatte ende ved Gothersgade blev først genopført 1766 af tømremester *Jacob Iwers*. Det er til gengæld det eneste tilbageværende hus med 1700-tals karakter, resten er enten nyere, til dels meget nyere, eller stærkt ombygget.

Rosenborgsgades gamle husside fotograferet omkring 1900. De fire nærmeste, fine gamle 1700-tals huse faldt, da KFUMs store bygning skulle opføres i 1916. Træet til højre står ved Reformert Kirke, og det er Tornebuskegade, der fører til venstre. – Bymuseet.

I 1916 opførte KFUM med Henning Hansen som arkitekt sin højborg på dette sted som en uhyre fæstning til beskyttelse af kristne unge mænds moral. Man skånedes hjørnehuset ved Gothersgade (se bind 5), men borgen bredte sig til gengæld bag om hjørnet til Gothersgade ud mod Nørrevold. – Foto 1960. Bymuseet.

Krydset i Rosenborggade, hvor Åbenrå – midtfor – ophører og afløses af den lidt forskudte Tornebuskegade, der fører ud til Nørrevold. Dette hjørne af København lå i 1600-tallet uden for Christian 4.s vold, som rundede hjørnet her. Da området dengang var sumpet med kratagtig bevoksning, fik gaden – samtidig med Gothersgades anlæggelse – navnet Tornebuskegade. Det er Rosenborggade, der krydser billedet, og det er »Pjalttenborg«s afløser fra 1851, der ses midt i billedet. – Fot. John Jedbo 1986.

Et af de huse, der forsvandt, var det herostratisk berømte »Pjalttenborg« på hjørnet af Åbenrå på to etager med kvist og svalegang mod gården. *Klæstrup* har altså på sin tegning side 232 givet det én etage for meget. I 1815 købte snedkermester J.F. Granberg bygningen og indrettede den til logihus.

Efter husets berømmelige brand i 1850 opførtes året efter af smedemester Knudsen en ny bygning, som stadig står her.

Den pittoreske husrække mellem Tornebuskegade og Gothersgade forsvandt næsten helt, da KFUM i 1916 ved arkitekt *Henning Hansen* lod opføre en udvidelse til sin »borg« i nationalromantisk stil i næsten fem etager med en åben gård og en arkade ud til Rosenborggade. Der er nok af udhugne sten og murede detaljer, men lige så lidt som ved andet byggeri fra denne tid blev der gjort forsøg på at skabe en harmonisk sammenhæng med det gamle kvarters øvrige bebyggelse. Uændret gennem århundrederne står stadig på den anden side af gaden Reformert Kirkes prunkløse, hollandsk-barokke bygning som en værdig pendant til Rosenborg.

Tornebuskegade

Den ganske lille gade Tornebuskegade mellem Rosenborggade og Nørre Voldgade hører til de nyskabelser, der fulgte i kølvandet på omlæggelsen af den nye Østervold i 1640'erne. Navnet er måske endnu et minde om den gamle *Rosengård*.

Hele karreen på gadens nordside var i 1657 blevet tilskødet kgl. destillerer *Niels Holst*, på sydsiden havde han siden 1652-53 den vestlige halvdel af gadestrækningen, og her, på hjørnet af Rosenborggade lå hans i 1656 opførte gård. I 1663 fik den entreprenante mand sågar overladt selve Tornebuskegade, da den efter færdiggørelsen af Gothersgade »nu ikke længere til gade behøves«.

På en eller anden måde kom den dog til at bestå, og ved byens brand i 1728 lå her på østsiden tre store bindingsværksgårde, og på vestsiden en meget stor bryggergård og to huse, alle af bindingsværk. Gaden har vel simpelt hen været praktisk at have, når grundene skulle udstykket.

Efter branden blev husene genopført, men i dag er ikke et eneste tilbage. Nr. 5 har ganske vist en gammel kerne fra 1729, men er blevet totalt ombygget i 1847. Ved siden af ligger nr. 7 og nr. 9 på hjørnet af Nørre Voldgade, begge opført af smedemester *J. Jøhnke* i 1857. Nr. 3 er fra dette århundrede, men afpasset efter forholdene, ja endda forsynet med gavlkvist.

På den anden side af gaden i nr. 4 og 6 lå tidligere gæstgivergården »*Trekroner*«. Nr. 4 var en bindingsværksgård bestående af forhus i to etager med gavlkvist, sidehus og baghus. Nr. 6 havde to sidehuse med gavl mod gaden, og herimellem en mur med port, hvorover var en stentavle med en vogn og to heste samt inskriptionen »Hvo paa Gud troer, han tryggelig boer. Anno 1773«. I 1757 hed ejeren *Carsten Nielsen Meyer*, men den bekendteste vært hed *Mislet*. Københavns tømmer-svende havde en tid deres laugshus her, hvorfor »*Trekroner*« undertiden kaldtes Tømmermandskroen. Det var herfra tømmer-svendene drog ud til paraden i anledning af dronning *Caroline Mathildes* indtog i 1766. I 1777 flyttedes laugsskiltet under stor festivitas til den nye svendekro i Adelgade.

»*Trekroner*« bestod til 1897. Da blev den købt af »Kri-stelig Forening for unge Mænd« (KFUM), som siden midten af århundredet havde holdt til i lejede lokaler forskellige steder i byen. Nu skulle foreningen have sit eget hus, og efter flere års søgen fandt man så *Trekroner*, hvis ejer var villig til at handle. Til ejendommen hørte også

Henning Hansen (1880-1945). Alsidig arkitekt, som har gjort sig stærkt gældende inden for enfamiliehus- og etagehusbyggeriet. Hans mest alment kendte arbejde er Frederiksberg Rådhus. Inden for dette værks rammer har han bygget *KFUMs* tilbygning mod Rosenborggade 1915-17 (bind 5). 1926 indvies hans ombygning af *Frijs' Palæ* på hjørnet af Frederiksholms Kanal og Ny Kongensgade til Borups Højskoles anvendelse (bind 2)). *Trinitatis præstegård* byggede han i 1928 sammen med Thomas Havning (bind 5). Fra 1932 er boligeta-geejendommen med karakteristiske spir, *Stockholmsgade 23* og *Upsalagade 1-7* (bind 10), og fra 1933 *Grønningen 3* (bind 5).

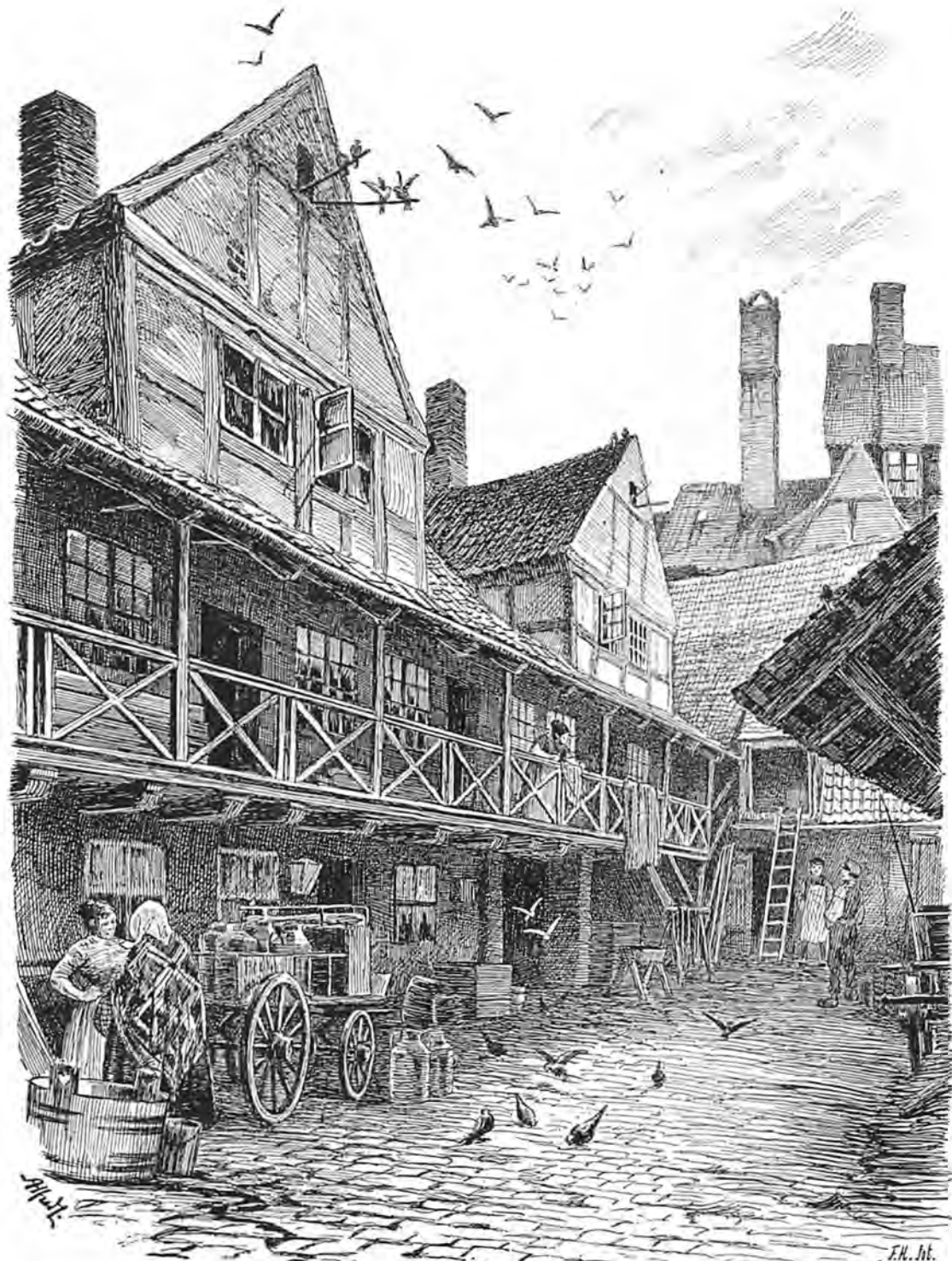
en smal strimmel ud til Gothersgade, og i forlængelse af den lykkedes det i de næste par år også at købe fire andre ejendomme. »KFUM-borgen« opførtes så 1900-1901 efter tegninger af *J. Chr. Kofoed*, mod gaderne med facade som et renæssancepalads i fire etager, mod gården mere romantisk med rundt trappetårn og et højt firkantet tårn med krenelering. Foruden en del lokaler til udlejning indrettedes 30 værelser for unge mænd, et soldaterhjem, dagligstue, lærerværelse, foredragssal, og en stor festsal samt gymnastiksal med tilhørende bad. I 1916 byggede arkitekt *Henning Hansen* yderligere en fløj til mod Rosenborggade. Den er betydelig mere iøjnefaldende end Kofoeds lidt kedsommelige Nationalbank-pastiche.

Ved siden af »borgen« lå på hjørnet af Nørre Voldgade en klassicistisk bygning, der i 1963 blev erstattet af en kontorbygning opført i beton i seks etager efter tegninger af *A. Wittmaack & Arne Madsen*.

Bygningen er hverken søgt tilpasset Kofoeds bygning eller de klassicistiske huse på den anden side af gaden, men er en hårdt udnyttet funktionalistisk bygning som andre langs Nørrevold. I stueetagen findes her lokaler, der bl.a. rummer Det tyske Kulturinstituts bibliotek.

Scenskifte i Tornebuskegade. Her lå indtil omkring 1915 den gamle gæstgivergård »Trekroner«, som for en stor del bestod af bygninger fra efter branden i 1728. Alfred Larsen har tegnet stedet i 1889. Ved siden af ses samme gadestrækning i vore dage, set helt oppe fra hjørnet af Nørrevold. – Fot. John Jedbo 1986.

Gården til gæstgiveriet »Trekroner« frembød indtil nedrivningen 1916 et rent holbergsk billede. Ligesom i Vestergade og på Halmtorvet var gæstgivergårde baseret på bønder, der kørte til staden, enten via Vesterport eller – som her – via Nørreport. Naturligvis løb tiden fra gæstgiverier og værtshuse, da voldene faldt og jernbanen til København blev oprettet. Tegning af Alfred Larsen 1889. – Det kgl. Bibliotek.

Her er hjørnet af Tornebuskegade og Rosenborggade med Henning Hansens bastante KFUM-bygning, formet som en Guds fæstning på jorden, efter inspiration af Garnisons Kirkenes afholdte og dynamiske pastor, Olfert Ricard. I dag disponeres bygningen nu for største delen af Københavns Universitet. Fot. 1940'erne – Bymuseet.

På den modsatte side af Tornebuskegade med de ulige numre kan man endnu se nr. 5, som er fra dette århundrede, men ligner et ildebrandshus. Husene ved siden af er enten opført eller har fået deres facademæssige udtryk ved midten af forrige århundrede. – Fot. John Jedbo 1986.

Købmagergade

Sprogets veje lader sig ofte vanskeligt forklare. Hvorfor hedder det »på Købmagergade«, »på Østergade« og »på Nørregade« når præpositionen ved alle andre »-gader« er »i«? Og hvorfor hedder det i det hele taget »Købmagergade«, der ret beset er et helt meningsløst navn? Det sidste lader sig forklare som forvanskning af Kødmandergade, hvilket betyder kødhandlergade og giver god mening, for her lå i middelalderen byens »kødmangerboder«. Rigtige københavnere siger i øvrigt stadig »Kø'ma'rgade«. Forvanskningen med »b« optræder allerede 1595. Men endnu tidligere hed gaden »Bjørnebrogade«, et navn der også kræver en forklaring. En »bjørn« var i middelalderligt befæstningssprog betegnelsen på en dæmning af jord. Da der ikke er noget der tyder på, at der skulle have ligget en sådan jordvold langs selve Købmagergade, er det mest sandsynligt, at navnet hentyder til en »bjørn« ved gadens udmunding ved Nørrevold, og at der her har ført en bro over graven. Men forklaringen er kun en teori; »bro« kan jo også betyde »brolagt gade«, jvf. senere »Vesterbro«, og ordet bjørn er som bekendt også navnet på et dyr, og som sagt: sproget følger sine egne veje.

I 1300-tallet stod byens slagterboder i nuværende Vimmelskafte ved hjørnet af Badstuestræde, men i 1408 skænkede byens herre, biskop *Peder Jensen Lodehat*, Frue Kirke jordskylden af 12 nye kødmangerboder i Bjørnebrogade. De lå på gadens østside mellem de nuværende gader Klareboderne og Landemærket. Siden biskoppen således kunne bortskænke jordskylden, må boderne være opført på hans jord af ham selv. Slagtning og kødudsalg medfører ilde lugt og andre ulemper, og gennem tiderne har slagterne været forsøgt anbragt afsides. I 1577 blev de flyttet uden for byen, til Vesterbro. Men i begyndelsen af 1400-tallet nøjedes man med at flytte dem væk fra hovedgaden, hvor man nok kan forstå, at de har generet, til Bjørnebrogaden, der – så mærkeligt det må forekomme i dag – ansås for at ligge i byens udkant.

Faktisk ejede biskoppen hele strækningen mellem de gader, der senere blev kaldt Klareboderne og Landemærket, bagud til den Byens Rende, der ud for vore dages Suhmsgade tog kurs sydpå. I stadsretten af 1443 tales der om 25 kødmangerboder, et tal, der muligvis er fremkommet ved deling af de oprindelige 12. Ikke blot lagde slagterne navn til gaden, også rodemålet, dvs. det

Købmagergade var endnu i forrige århundrede en »gammel gade«, og selv om facaderne til gaden ændredes, var baggårde ofte overraskende gammeldags. Tegneren Alfred Larsen har i 1889 tegnet denne baggård i Købmagergade i nærheden af Amagertorv. – Det kgl. Bibliotek.

skattedistrikt, hvori de indgik, blev opkaldt efter kødmangerne. I øvrigt var gadestrækningen delt op i et *Store Købmagergade* fra Amagertorv til Landemærket og et *Lille Købmagergade* herfra og videre ned til Pustervig.

Foruden det store areal, hvor kødmangerne fik deres boder, ejede biskoppen også en større grund på gadens modsatte side syd for nuværende Niels Hemmingsens Gade. Den omtales i 1377 som »biskoppens jord, hvorpå der plantes kål til bispens borg«. Men ellers blev Købmagergade snart det gadestrøg, hvor adelen med forkærlighed opførte deres bygårde.

En af de ældste adelsgårde lå på det østre hjørne af Amagertorv og tilhørte allerede i 1377 drosten *Henning Podebusk*, den mest indflydelsesrige politiker i Valdemar Atterdags og begyndelsen af Dronning Margrethes tid. Det ser dog ud til, at den først er blevet bebygget af en af

Tanken falder ikke straks på, at vi står ved et af Københavns mest centrale gadekryds: Købmagergades udløb i Amagertorv med Østergade til højre. Året er 1904 og Carl Ranchs urforretning ligger på hjørnet. Bemærk også de små, smalle huse 2-4-6 og 8, som lå her, indtil Illum afløste dem (se næste side). Til højre det nylig opførte Højbrohus. Til venstre det eneste bevarede gamle hus på billedet. Tegning af J. L. Ridter. – Bymuseet.

Næste side nederst:

Samme billede i vore dage, efter at gågaden har afskaffet kørende trafik på begge leder. Ranchs hjørne er blevet til Sparekassen Sydjylland, efter at byherrens Holbechs Magasin var nedlagt og Amager-torv 2 er blevet sat fornemt i stand. – Polfoto 1980.

Samme hjørne omkring 1913. Her ser man Købmagergades husrække med de lige numre helt ned til hjørnet af Kron-Prinsensgade. Mange af disse huse er siden erstattet af ansigtsløse forretningsjendomme. – Fot. Bymuseet.

Johann Gottfried Becker (1681-1750). Hofapoteker i København. Indehaver af Elefantapoteket i Købmagergade, som han havde overtaget efter sin far, hofapoteker Johann Gottfried Becker. Det var oprettet 1670, og hører til blandt byens ældste, men nu nedlagte apoteker. Sønnen oplevede apotekets brand i 1728, men lod det genopføre i den form, Rach & Eegbergs billede viser. Slægten Becker kom til at betyde meget for det københavnske apotekervæsen. Endnu tre generationer af familien kom til at arve hofapotekerens privilegier op til 1880. At være hofapoteker i 16-1700-tallet betød, at man tillige skulle passe en lille filial på Københavns Slot.

de senere ejere. Listen over dem omfatter en imponerende række af højadelige personer. Christian 2. bemægtigede sig gården, men den gik få år efter tilbage til Rosenkrantzerne, hvoraf den sidste var *Mette Rosenkrantz* til Vallø. I hendes søn, *Oluf Rosensparres*, ejertid blev den udstykket i et større antal mindre ejendomme og solgt.

På selve hjørnet lå et hus, der i 1656 ejedes af *David Mohr*. Hans to sønner, *Abraham* og *Johan*, henholdsvis kræmmer og urtekræmmer, overtog i 1690'erne hver en del. I 1723 overtog *Johan Mohr d. Y.* hjørnet, som han ejede endnu i 1757. Selv om Johan Mohrs hus var blandt de få, ilden skånedes i Købmagergade i 1728, ser det ud til, at det er blevet om ikke nyopført, så dog kraftigt ombygget i midten af 1700-tallet. Det kan udmærket også i middelalderen have været grundmuret, men vinduestakten, mansardtage, hejsekvisten mod Købmagergade og trekantfrontonen mod Østergade er alle træk, der viser, at huset, som det stod til ind i dette århundrede, havde fået sit udseende i Johan Mohrs ejertid. Det hed i mange år »Ranchs Hjørne« efter urmageren i stueetagen, og »Under Uret« var for generationer af københavnere det sted, hvor man satte hinanden stævne. I 1934 blev det nedrevet og afløst af firmaet I. P. Holbechs funktionalistiske jernbetonbygning, opført af arkitekterne *Kristen Gording & Anton Frederiksen*.

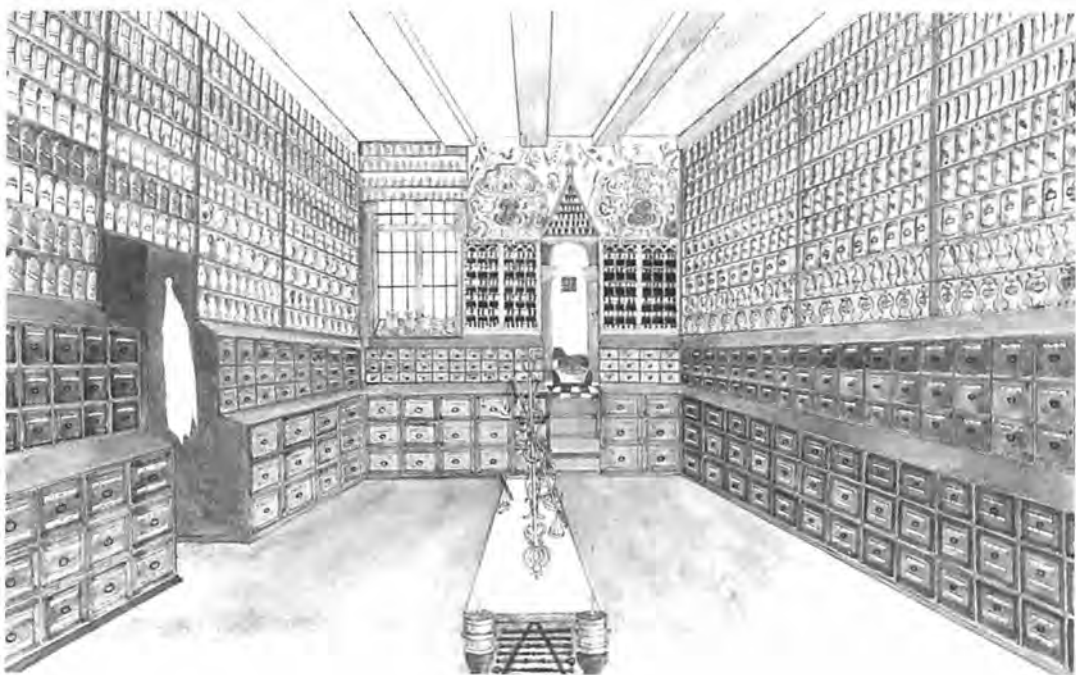
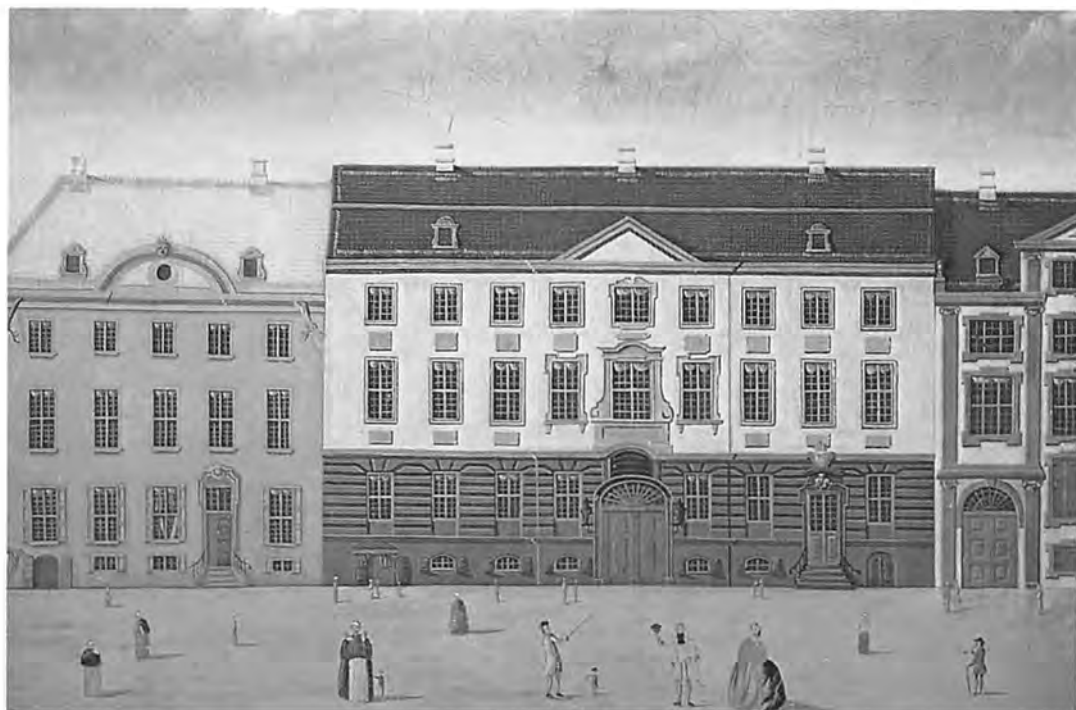
Købmagergade, ulige numre

Der var engang, da trafikken var Købmagergades store problem. Sådan er det ikke mere; så sent som i 1973 blev Købmagergade gågade og en af byens yndede promenader. Lad os da gå en tur op ad gaden, idet vi begynder ved Amagertorv.

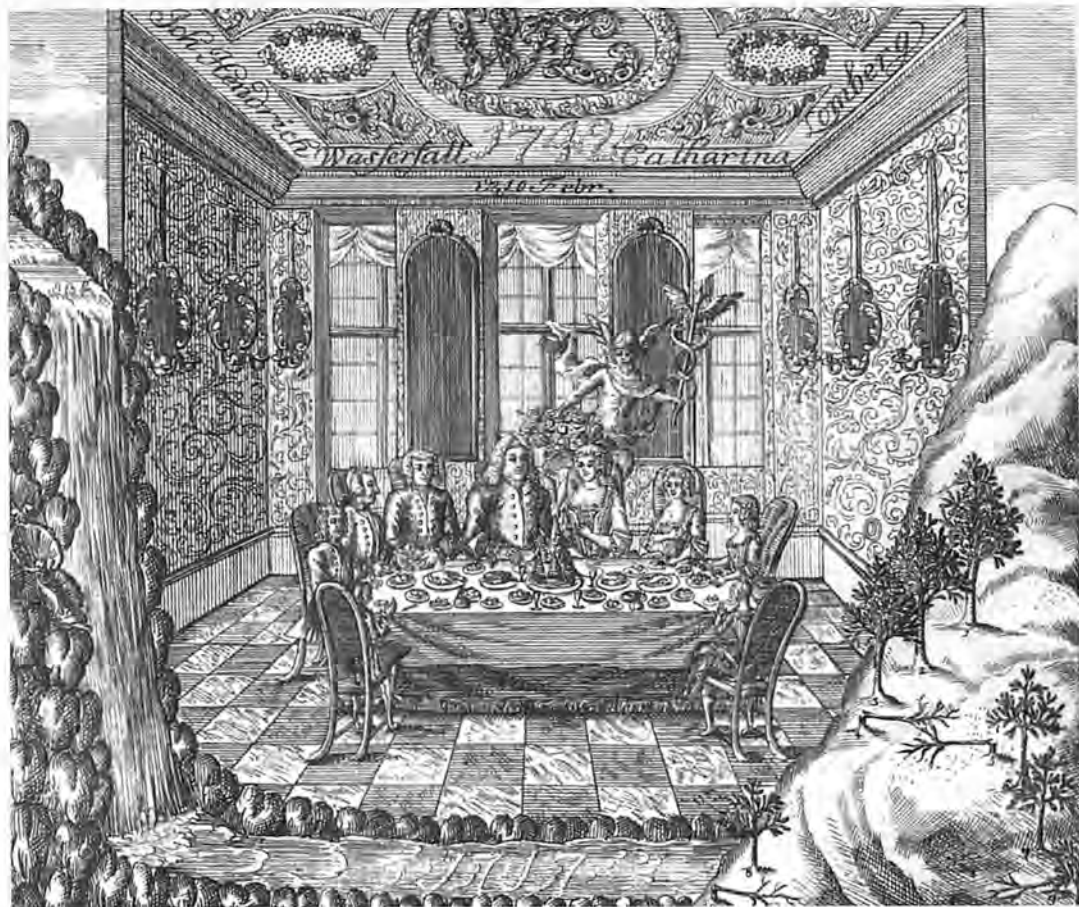
Et af de første huse på venstre hånd er nr. 7, oprindeligt en kræmmergård opført 1729, men senere påbygget og ændret. I midten af 1800-tallet indrettedes i stueeta-

Næste side øverst:

Elefantapoteket i Købmagergade 9 var oprettet 1670 af hofapoteker Johann Gottfried Becker, som tillige var hofapoteker på Københavns Slot. Apoteket brændte med den øvrige del af Købmagergade i 1728, men blev genopført 1736 i den skikkelse, der ses her. Det var Laurids de Thurah, der var arkitekten, og hans bygning – der dog var stærkt ombygget i 1800 – stod, til den blev nedrevet i 1909. Apoteket havde egen indgang til højre under bomærket med den hvide elefant. Huset til venstre ejedes af købmand J. H. Wasserfall. Det var opført 1731 af Philip de Lange og var meget overdådigt udstyret (se næste opslag). Huset til højre ejedes af Peder Gram. Heller ikke disse to huse, nr. 7 og 11, eksisterer mere. Maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

»Officinet« i Elefantapoteket i Købmagergade gik tværs gennem huset og havde en lille udgang til gården i bagvæggen. Det var det fornemste apotek i byen i 1700-tallets midte, med plads til 2.925 forskellige slags medikamenter. Familien Becker i Købmagergade konkurrerede med de tre andre, ældste apoteker nemlig Løveapoteket i Vimmelskafet (grundlagt 1637), Kong Salomons Apotek på Østergade (grundlagt 1677) og Svane Apoteket i det i 1795 nedbrændte Højbrostræde (grundlagt 1660). Anonym tegning. – Det kgl. Bibliotek.

Ved klædekræmmer J. H. Wasserfalls sølvbryllup i hjemmet i Købmagergade 7 den 10. februar 1742 lod ægteparret sig forevige med deres syv børn ved festmiddagen med de tre høje vinduer til gaden i den prægtige midterste 3-fags stue på 1. sal. Bemærk de seks lampetspejle med levende lys og det dekorede loft. Vandfald og bjerg i forgrunden er en hyldelse til parret og spiller naturligvis på deres efternavn. Sådan bor ingen i Købmagergade i dag. – Køberstik. Det kgl. Bibliotek.

gen *N. F. Larsens handskeforretning*, der lå her i godt 100 år, indtil butikken og dens charmerende udstyr med diske, skabe, reoler og skuffer blev overtaget af blomsterhandler *Erik Bering*.

En af byens største og mest imponerende gårde i borgerligt eje i 1700-tallet var hofapoteker Beckers *Elefantapotek*, der lå på Købmagergade nr. 9, over for Silkegade. I 1300-tallet ejedes den af roskildebispens, men i løbet af 1400-tallet erhvervedes den af Viborgs biskop. Ligesom adelen havde også den høje gejstlighed brug for et fast tilholdssted i hovedstaden, og viborgbispens var ikke den eneste. Men med reformationen var de gejstlige stormænds tid forbi, og gården ejedes fra 1544 af den kongelige lensmand *Mogens Gyldenstjerne*. Den kom senere i borgerligt eje, og i 1670 kunne hof- og rejseapoteker *Johann Gottfried Becker* indrette sit »Elefantapotek« her. Det blev snart et af byens mest ansete apoteker, og i næsten 200 år blev det drevet på dette sted af hans efterkommere. Da grundlæggeren døde i 1711, blev det overtaget af hans

søn af samme navn, og i hans tid var det så, at gården gik til ved bybranden i 1728. Becker henvendte sig til ingen ringere end hofarkitekten *Laurids de Thurah*, der i 1736 efter fire års byggearbejde kunne aflevere en bygning, der i størrelse og monumentalitet kunne konkurrere med byens adelspalæer. Den var på 9 fag, 3 etager, kælder og mansard. Selve apoteket havde indgang til højre for den store port, under et kronet våbenskjold og et relief forestillende en hvid elefant. Indvendig havde en italiensk stukkator dekoreret de to hovedtagers lofter; der var en sal med vægge af spejlglas og med faste vægmalerier. Apotekets laboratorium var indrettet i et bindingsværkshus i gården. Yderligere tre generationer af familien Becker, alle med fornavnet *Johann Gottfried*, fulgte som ejere og indehavere af apotekerprivilegiet, inden den sidste i 1845 solgte begge dele. I 1909 blev Beckers Gård nedrevet og erstattet af den nu stående bygning.

På den ene side af Elefantapoteket lå et noget mindre, men absolut stateligt hus, opført 1731-32 for silke- og klædehandler *J. H. Wasserfall* med *Philip de Lange* som arkitekt. Den enkle, rødkalkede facade kronedes af en af de

Vore dages mere ansigtsløse hus i Købmagergade 7 præges mest af forretningerne. Berings blomsterbutik ligger i gågadens tidsalder i Købmagergade. Her var tidligere i mange år N. F. Larsens handskeforretning. – Nordfoto 1978.

Christian à Møinichen (1683-1749). Oversekretær ved Danske Kancelli. Senere stiftamtmand. Søn af livmedicus Henrik Møinichen. Som teologisk kandidat fra 1701 blev han en stor mand hos Frederik 4. Han led sagede kongen på Norgesrejsen 1719 og avancerede hurtigt i Dansk Kancelli. På grund af sin snagen i andre embedsmænds forretninger, var han almindelig forhadet, og efter at han i 1725 var blevet medlem af den berygtede gehejme-inkvisitionskommission, benyttede han sin magt til at få adskillige højt betroede kolleger fjernet fra deres poster. En af dem var selveste kancellipræsidenten, Frederik Rostgaard, hvis stilling Møinichen selv overtog to dage efter Rostgaards fald.

I 1728 købte han en gård i Købmagergade, som brændte ved bybranden samme år. Han lod Philip de Lange opføre den nuværende Postgård, men kom aldrig til at bo der. Ved Frederik 4.s død var Møinichens tid forbi. Hans mange fjender faldt over ham, og da han yderligere havde støttet dronning Anna Sophie (Reventlow), havde Christian 6. intet til overs for ham. I 1730 blev han afskediget fra alle embeder, fundet skyldig i misbrug og bestikkelse og dømt til at udrede 6.400 rdl. Derefter måtte han straks sælge den ufærdige gård.

halvrunde frontispicer, som Lange foretrak. Også Wasserfall havde udsalg i stueetagen, og på 1. salen var rummene fornemt udstyret med landskabsmalerier og stuklofter. Forretningen fortsattes af sønnen *Peter*, der også var medlem af ældsterådet for den tysk-reformerte menighed. På *Rach & Eegbergs* maleri (side 243) er huset udstyret med to store vandspyer udformet som dragehoveder, der sendte regnvandet i en stråle ud på gaden. De ses på mange huse fra tiden. Senere fik man nedløbsrør. Huset eksisterer stadig, men er nu en del ombygget.

Nr. 11 var på reformationstiden en af de mange adelsgårde i Købmagergade. Den tilhørte da *Oluf Rosenkrantz* og i 1570 *Peder Bille*.

Nr. 13 er et stærkt ombygget forhus fra 1729-30, men med et meget indtagende gårdinteriør af bindingsværksbygninger, mærkeligt uberørt af århundrederne.

I nr. 15 havde *Louise Blumeier Rosset* sin bod med porcelæn, sukker, vin, kaffe, the og tobak. Det er hendes snustobak, Else David Skolemesters bruger i Holbergs »*Barselstuen*«. Hun var mor til den bekendte filantrop og legatstifter *Claudi Rosset* og døde 1740 i den imponerende alder af 101 år, hvad der ses på sønnens gravsten indsat i Trinitatis kirkemur.

I nr. 19 lå i 1600-tallet et af byens offentlige herberger med forpligtelse til at huse fremmede. Den blev kaldt »*Ordinarien*«, vistnok efter det engelske »ordinary«, der betyder spisehus, og var kendt fra 1670erne som et sted, hvor standspersoner kunne være bekendt at tage ind.

Købmagergades uden sammenligning fornemste gård er nr. 33, *Marskalgården*, der er bevaret til vore dage, de sidste næsten 200 år som postkontor.

Oprindelsen til gården er fem boder på Helliggejst Hospitalshave, der i 1532 og 1533 skødes til rigsråd *Oluf Nielsen Rosenkrantz*. Boderne blev stående, også efter at

Næste side øverst:

Marskalgården i Købmagergade 33 påbegyndt af Philip de Lange i 1729-30 efter bybranden. Bygherren var Christian à Møinichen, men ved hans fald som kancellipræsident gik den prægtige gård via greve Frijs, Frijsenborg, videre til kammerherre Plessen, som gjorde bygningen færdig. Derefter blev den bolig for overhofmarskallen og fik fra da af navnet »Marskalgården«. Med sine fire søje og sine syv fag i tre etager mod Købmagergade var den blandt gadens mest monumentale bygninger. I 1779 blev gården »Kongeligt Postamt«, og siden har der altid været hovedpostkontor i bygningen. Men af interiørernes fordums pragt er der intet tilbage. De to smukke ildebrandshuse til højre op mod Løvstræde var opført i 1730erne og fik lov at stå til 1916, da en udvidelse af Postgården fandt sted (se side 251). Maleri af *Rach & Eegberg* 1749. – Nationalmuseet.

Oprindelig havde Marskalgården været 4-længet med en fornem fløj ned langs Valkendorfs-gade. Denne fløj fornyedes i 1875-76 af arkitekt Theodor Zeltner, som har tegnet denne tegning til Ill. Tidende 1879/80.

Litografi fra 1860erne af Købmagergade, med Marskalgården (Postgården) i centrum til venstre, skilt fra Købmagergade 31 ved Valkendorfsgade. På modsatte hjørne Vaisenhus Apoteket ved Kron-Prinsensgade. Foran Rundetårn anes Vajsenhuset i nr. 44 og Den Kgl. Porcelainsfabrik i nr. 50. – By-museet.

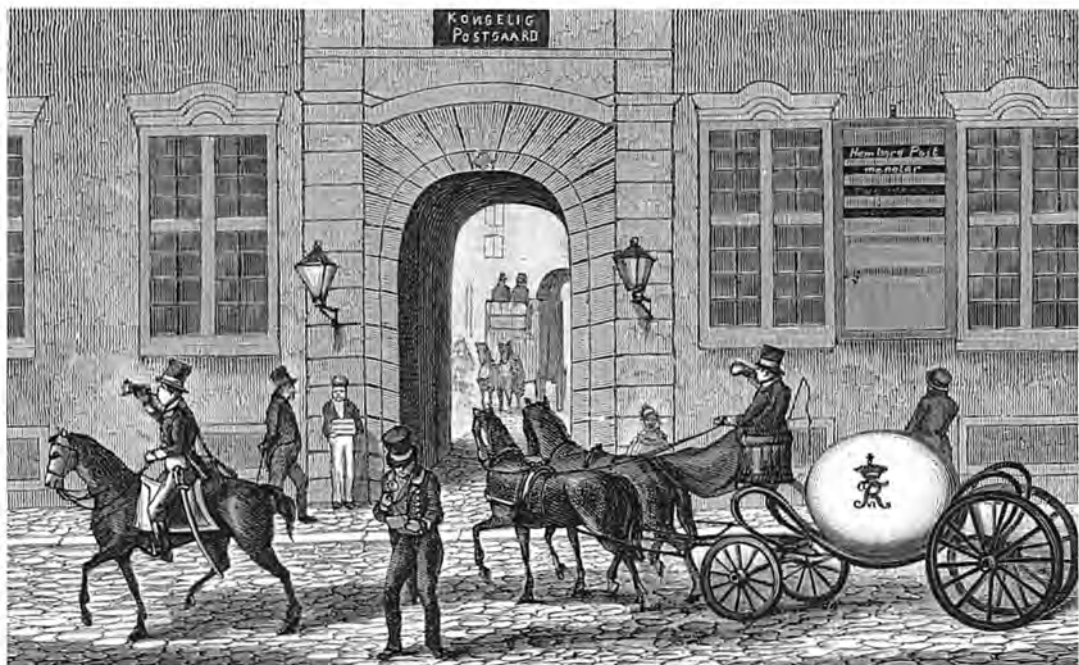
I 1951 var det 100 år siden, at det første danske frimærke fremkom, og Postvæsenet fejrede dagen med et frimærke med den gamle kuglepostvogn.

ejendommen senere i århundredet gik over til Podebuskerne.

I 1617 blev den solgt til storkøbmanden *Johan Post*, der i en periode også var kongelig møntmester. Nu blev der bygget, to år senere stod en stor grundmuret gård færdig omfattende fire fløje, af hvilke der endnu findes såvel facadetegning som grundplan. Forbygningen, på ikke mindre end 13 fag, var et hus af samme type som Mathias Hansens gård på Amagertorv, tre etager med to store svungne gavlviste mod gaden. I midten var der en port med en pragtfuldt udhugget portal, der dog muligvis stammer fra en lidt senere periode. I gårdens ene hjørne var et mangelkantet trappetårn, der blev stående, også efter at der i selve huset ved porten var blevet anlagt en mere moderne ligeløbstrappe. I en af sidesløjerne var der stald til ni heste og langs side- og bagfacader ikke mindre end 24 lejevåninger. Johan Post døde 1631.

Senere var ejeren Griffenfelds morfar, vinfhandler *Peter Motzfeld*, og efter endnu et par ejerskift blev den mærkeligt nok i 1670 købt af *Peder Schumacher*, senere adlet *Griffenfeld*, der i øvrigt var født to huse fra, på hjørnet af Løvstræde.

Det siger noget om gårdens størrelse og anseelse, at rigets mægtigste mand, der bestemt ikke gik af vejen for pragtudfoldelse, ønskede at have sin bolig her. Men herligheden varede jo ikke så længe. Allerede i 1676 indtraf

Kuglepostvognen afgik fra 1817-1850 hver tirsdag og fredag fra Hovedpostkontoret i Købmagergade. Her ses den særprægede postvogn omkring 1840. Ægformen skyldtes ønsket om at beskytte brevene mod regnvand og om at forhindre, at den hurtigkørende vogn tog passagerer med. Xylografi efter tegning af P. C. Klæstrup. – Bymuseet.

Morgenposten og dagens aviser er fordelt og postbudene drager ud fra Hovedpostgården i Købmagergade 33. Xylografi af Knud Gamborg. – Ill. Tidende 1894/95.

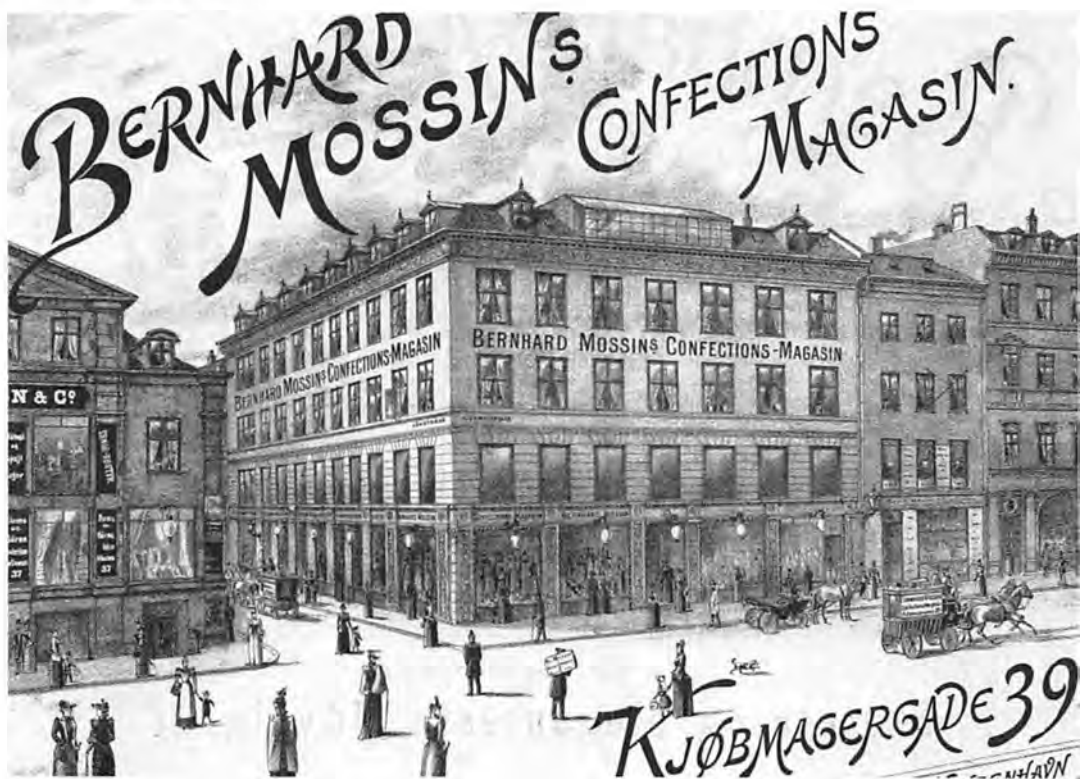
Kik op ad Købmagergade fra Postgården mod Rundetårn. De to 1730-huse på hjørnet af Løvstræde til venstre står endnu. Det er Klareboderne til højre ved hjørnet af den gamle gård (se side 269). Lige efter er Vajsenhusets bygning ved at falde for opførelsen af Levison jun.s store forretningsbygning. Foto. ca. 1890. – Bymuseet.

hans bratte fald fra magtens tinde; han blev fradømt ære, liv og gods for bestikkelighed og forrædderi. Livet reddede han jo, og gården i Købmagergade blev af kongen skænket hans firårige datter, *Charlotte Amalie*, men allerede året efter solgte hendes formynderer gården til den samme generalløjtnant *Fr. v. Ahrenstorff*, der havde arresteret Griffenfeld. Men skæbnen er lunefuld; allerede i 1678 fik han en dom for uheldig krigsførelse, der var næsten lige så streng som Griffenfelds, og gården blev denne gang købt af Griffenfelds svoger, *Hans Nansen d. Y.* Efter hans død blev den i 1714 overtaget af Nansens efterfølger som præsident i København, *Johannes Christensen Møller*, der døde i 1724.

I 1728 blev gården købt af chefen for Danske Kancelli *Christian à Møinichen*, en af Frederik 4.s yndlinge, der havde forstået at rage til sig, hvad der var værd at have af penge og embeder. Et par måneder senere brændte København og dermed også den af Johan Post opførte gård. Møinichen havde penge nok og påbegyndte straks en genopførelse i endnu større format med *Philip de Lange* som arkitekt.

Postgården har udvidet talrige gange, navnlig bagud – i de over 200 år, den har været det københavnske postvæzens højborg. Mest iøjnefaldende er udvidelsen i 1916–25 på bekostning af de to gamle ildebrandshuse i nr. 35 og 37. Nu ligger på hjørnet af Løvstræde Københavns Telegraf's hovedkontor. Bygningen blev opført med Andreas Clemmensen som arkitekt. Postkontoret dækker nu hele karreen fra Valkendorfsgade til Løvstræde. Foto 1950. – Bymuseet.

I Købmagergade ville man være med på noderne. Medens man lancerede herreskrædderi på Strøget, levede man konfektionstøj i Købmagergade. Her er et 1880-reklamekort fra Bernhard Mossin i Købmagergade 39, ved hjørnet af Løvstræde. – Det kgl. Bibliotek.

Men endnu en gang vendte lykkens gudinde en ejer af gården ryggen. I oktober 1730 døde Frederik 4. og Møinichen faldt som offer for det parti, der kom til magten med Christian 6. Han måtte forlade København og afhændede gården til grev Christian Frijs til Frijsenborg, der dog allerede i 1733 solgte den videre til overkammerherre *Carl Adolph von Plessen*, under hvem byggeriet nu endelig blev fuldført.

Gården var som i Posts tid firfløjet og med andre fløje bagud langs Store Helligøjst Stræde og ind i karreen, hvor der var staldgård og ridebane, men ingen have. Hovedfløjen, der var holdt i hollandsk barok af røde sten med detaljer af sandsten, havde i beletagen en stor sal på fem fag, så høj at den også omfattede mezzaninen. Der var sandstenskaminer, stuklofter og betrukne vægge.

Det var i de samme år, det gamle Københavns Slot med omliggende bygninger blev nedbrudt for at give plads for det nye Christiansborg, og som følge heraf stod kongen uden bolig for sin overhofmarskal. Møinichens helt nye og pragtfulde palæ måtte anses for en særdeles standsmæssig bolig, og i 1734 blev det købt til dette formål. Da Christiansborg stod færdigt, flyttede overhofmarskallen ind her, men Møinichens palæ forblev i kongens eje og blev herefter benyttet som gæstebolig. I 1767 blev det foræret til gehejmeråd *V. A. von der Lühe*, efter hvis død det i 1779 blev købt tilbage til kronen. Det blev nu overdraget postamtet, som lod *C. F. Harsdorff* foretage den nødvendige ombygning til hovedpostkontor. Det var en rimeligt hensynsfuld ombygning, men i vore dage er der ikke meget tilbage af det oprindelige udstyr efter de 200 års anvendelse som postkontor.

I 1793 fandt den opstandslignende »*Posthusfejde*«
En student var på gaden kommet til at støde til en løjtnant, og det udviklede sig til håndgemæng, som brede sig. Begge hovedmændene søgte tilflugt i Postgården, studenten slap bort, men løjtnanten fik tilkaldt politiet, der blev forstærket med soldater. Politimesteren prøvede at drive folk bort og arresterede en sagesløs student. Nu gik forsamlingen amok; studenterne på Regensen blev alarmeret, det samme blev Hestgarden, men folkemængden samledes nu foran rådhuset og krævede studenten udleveret. Politimesteren turde ikke andet, og uroen drev over. Sagen afsluttedes med, at de to ophavsmænd hver idømtes en bod.

På Postgårdens store ejendom blev efterhånden alle bygninger og ledigt areal udnyttet, og i 1916 erhvervede man de to gamle bygninger nærmest hjørnet til Løvstræ-

Havguden Neptun bevogtede brønden i Købmagergade 49, fra den blev opstillet i 1730. Figuren står stadig i gården. – Gyldendals Arkiv.

Forrige side nederst:
Samme hjørne 100 år senere. Mossins bygning er fjongset op, men på det modsatte hjørne ser man nu det udvidede Hovedpostkontor. – Fot. John Jedbo 1986.

Købmagergades forretninger ville gerne ligne Østergades. Her er nr. 43-47 før Skindergade og nr. 49 på den anden side. Tegning af J. L. Ridter i 1900, da nr. 47 stod for nedrivning. – Bymuseet.

de. De blev erstattet af en udvidelse efter tegning af *Andreas Clemmensen*, udformet som en palæagtig barok-pastiche. Det ene af de to huse, der måtte falde ved denne lejlighed nærmest Marskalgården (se side 247), ejedes i 1700-tallet af urtekræmmer *Baltzer Poulsen Schiøtt*. Også hans bod nævnes i »Barselstuen« som et af de steder, hvor man købte snustobak.

Af husene på strækningen mellem Løvstræde og Skindergade er kun de to første, nr. 39 og 41, af ældre dato, begge opført i 1730erne efter bybranden. Nr. 39 bestod oprindeligt af to huse, som blev slået sammen og forhøjet med to etager af instrumentmager *F. A. Thiele* i 1847. De fik da den facademæssige udformning, som ses på reklamebilledet fra 1880'erne, da *Bernhard Mossin* havde konfektionsmagasin her. Facaden er nu en del ændret. Fra 1680 lå her i over 150 år en vinkælder, der hed »*Capo de Bonne Esperance*«.

Den næste etape, mellem Skindergade og Store Kannikestræde, udgjordes fra gammel tid af en ejendom, som mærkeligt nok altid har været i borgerligt eje. I sidste halvdel af 1600-tallet var den indrettet til bryggergård, der blev købt af klokkeren ved Trinitatis Kirke, *Søren Matthisen*, i 1699. Foruden at passe sit klokkerembede indkasserede *Søren Matthisen* entréindtægter fra Rundetårn og var desuden forfatter til en gennem lange tider benyttet skolebog i regning. Han var en holden mand og magtede snart at gå i gang med at opføre en ny bygning på hjørnet af Skindergade. Den brændte i 1728, men *Matthisen* genopførte den og byggede også et hus mod Skindergade og et andet på hjørnet af Store Kannikestræde, alle grundmurede og på to etager. Et hårdnakket rygte vil vide, at han som fundamentsten benyttede ni af de 13 runesten, der siden 1652 havde stået ved Trinitatis Kirke. Det skal dog tilføjes, at der ved senere foretagne nedrivninger og nybygningsarbejder ikke er fundet spor heraf. Han boede selv i hovedgården på hjørnet af Skindergade.

Hans datter *Anna* var i 1712 blevet gift med *Johan Cornelius Krieger*, der var begyndt som gartner, men i 1725 var avanceret til overlandbygmester og fik ansvaret for adskillige store kongelige byggerier, bl.a. Fredensborg Slot. Ved sine fortegninger fik han desuden stor indflydelse på byens genopbyggelse efter branden. Det er nærliggende at forestille sig, at han også stod for svigerfadrens nybyggeri. Derpå tyder den interesse, han lagde for dagen, da den gamle klokke døde i 1740 i en alder af 87 år. Skønt han og *Anna* var blevet skilt året før, købte han

Kansler Johan Friis

Længe før Regensen blev opført, var der på nabogrunden i Store Kannikestræde et fristed for lærdom og studenter. Her havde kongens kansler Johan Friis til Hesselager (1494-1570) sin store gård, hvor han, der også var Universitetets kansler, daglig besøgte et antal studenter. De havde så mulighed for at lytte til samtalen mellem kansleren og hans lærde venner. Det hedder om ham, at »han måtte sære vel lide alle lærde og mest dem, som kunne tale med ham om gamle monumenter og fordums historier«. En af de yngre i kredsen, historikeren *Anders Sørensen Vedel*, fortæller herom: »Men Johan Friis selv havde øst så dybt af livet og af bøger, at han var nær ved at overgå dem alle, og det var en synderlig lyst at høre på ham, når han begyndte at repetere og fortælle de gamle historier, både af vore og af udenlandske krøniker, at man kunne ikke noksom forundre sig på den statelige ihukommelse«.

Forrige side nederst:

Her er det nye hjørnehus, opført 1901. Altaner var blevet moderne, endog på et sådant hus i den indre by. Nabohusene har holdt stand. Også nr. 49, som i dag rummer *Arnold Buscks* udvidelser fra næste hjørne ved Store Kannikestræde. – Foto. John Jedbo 1986.

Genboere

Det fortælles, at Café Himmerige i nr. 49 opstod ved, at to damer i 1822 begyndte at udskænke te og kaffe for studenterne på Regensen i et par værelser i stueetagen på hjørnet af Købmagergade og Store Kannikestræde. I 1855 var etablissemnet vokset. Indehaveren hed Gregers Lauritzen, og han havde fire opvartere. I 1860 var her tillige en markør, så her blev altså også spillet billard. Medens huset blev ombygget i 1849-50, søgte studenterne hen til en café på det modsatte hjørne af Skindergade. Da de blev spurgt om, hvordan de befandt sig der, svarede de: »Her er et rent helvede, derovre havde vi det som i himmerige«. Heraf skal de to cafeer have fået deres navne. Begge er for længst nedlagt. I 1854-59 ejedes huset af to lystige yngre herrer, assistent i Finansministeriet O. C. Schlichtkrull og stud. theol. Thomas Lange, senere kendt som forfatter. De boede på 1. sal med altan mod Regensen. Herovre boede der en student, som var Langes litterære modstander, og hver gang Lange kom ud på altanen, truede og vrængede den anden ad ham. En dag affyrede Lange et skud mod sin fjende af meget hørbar virkning. Studenten kom dog intet til, men Lange blev idømt en bøde på 5 rdl. Genboskabet var ikke altid så idyllisk som skildret af Hostrup.

den samlede ejendom. Fruen lod i 1750 opføre et nyt hus i Amaliegade, men da Krieger døde i 1755, købte hun sit fædrene hjem tilbage. Hun delte ejendommen i tre og beholdt selv hjørnegården, som hun dog atter afhændede i 1758. En af de senere ejere var vinhandler *Johan Jørgen Lund*, der havde den 1779-1811. Han havde dog været lejer af kælderen allerede fra 1771, og det er til hans svend, *P. Schouw*, *Johan Herman Wessel* skrev sit bekendte impromptu, der slutter »...Lund ej kreditere vil«. Måske går den lundske vinkælder endnu længere tilbage i tiden; allerede Søren Matthisen havde i 1713 som lejer en vintapper Hans Lund.

De tre ejendomme blev imidlertid atter samlet i årene 1842-47 af hørfabrikant *Henrik Levin Olsen*, der lod det samlede bygningskompleks underkaste en radikal ombygning, noget blev helt nyopført, andet, f.eks. Købmagergade-fløjen, stærkt ændret. Bl.a. blev de nu alle forhøjet til fire etager. I 1899 blev ejendommen igen ombygget, bl.a. sløjfede kælderen, og der indrettedes butikker i gadeniveau. Her har *Arnold Buscks boghandel* ligget lige siden. Ejendommen var tidligere kendt som »Himmerige« efter en café, der havde til huse her i over 100 år fra 1822 og var meget yndet af regensianerne. I dens lokaler demonstrerede den senere filmmand *Ole Olsen* for første gang i Danmark røntgenstråler i 1896.

Regensen

Købmagergade 51 er *Regensen*. Her lå i 1400-tallet en gård, som tilhørte dr. *Peder Albertsen*, den lærde mand, som Christian 1. sendte til udlandet for at skaffe lærere til det universitet, han havde besluttet at oprette. Gården kom senere på både lærde og adelige hænder og blev omsider indlemmet i Friis'ernes store adelsgård i Store Kannikestræde. Da *Christian Friis* til Borreby døde i 1618, købte Kommunitetet, der var blevet stiftet af Frederik 2. til fattige studenter underhold, gården og opførte her *Collegium Regium*, kaldet *Regensen*, med fribolig for 100 studenter.

Christian 4. ydede ved den lejlighed et lån på 9.000 rdl., der i øvrigt blev tilbagebetalt få måneder senere. Det er med andre ord stærkt overdrevet, når man har villet gøre Regensen til en af denne konges bedrifter. På indskrifttavlen fra 1623 står der da også kun, at han *indviede* kollegiet.

Komplekset ses på H.A. Greys' prospekt af Rundetårn fra 1646 (se side 281). Det bestod af fire fløje, hvoraf tværfløjen, fløjen mod Store Kannikestræde, og fløjen mod Krystalgade kun var på én etage. Bygningerne havde svungne, »vælske« gavle, og tværfløjen desuden et spirprydet trappetårn inde i gården. Kirkesløjen rummede studenternes kapel, indtil Trinitatis Kirke kunne tages i brug i 1656. Kirkesalen blev herefter brugt til studenternes prædikener, til andagt og disputatser.

Som resten af gadens huse brændte også Regensen i 1728. Kun den østlige halvdel af fløjen langs Store Kannikestræde var i en sådan forfatning, at den kunne istandsættes. Derfor ses murankrene med »1623« stadig i gavlen mod Købmagergade. Krystalgade-fløjen stod genopført i 1731, resten af Store Kannikestræde-fløjen i 1743 og endelig Købmagergade-fløjen i 1748. Tværfløjen blev ikke genopført; i stedet blev grunden udlagt til Trinitatis præstegård. Kirkesløjens lille urtårn mod gården blev først tilføjet i 1780, og et par år senere påbyggedes den tredje etage på fløjen mod Store Kannikestræde.

Forholdene var udmærkede for den tid, to studenter, de såkaldte »contubernales«, var fælles om to værelser, af hvilke dog kun det ene kunne opvarmes. Justitsen var ret skrap, og til den daglige rytme hørte også de berygtede disputérøvelser på latin, som dyrkedes langt op i tiden. Studenterne var dog ofte indblandet i uroligheder. Bataljen i »Jacob von Tjboe« er malet efter naturen, og ef-

Regensen – Collegium Regium – eller Kongens Kollegium – opførtes i 1620'erne ved Rundetårn i Købmagergade med sidefløje mod Store Kannikestræde og Krystalgade. Fløjen mod Købmagergade var Regensens Kirke, indtil Trinitatis Kirke stod færdig 1656. I 1728 nedbrændte Regensen, men genopførtes på sit gamle fundament. I Store Kannikestræde er der rester af 1600-tals murværk. Kirkesløjen blev i 1748 omdannet til auditorium. Billedets perspektiv er meget sorgløst. Det er nemlig fløjen mod Store Kannikestræde, der ses til venstre og kirkesløjen mod Købmagergade til højre. Maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

Regensen i den form, den fik ved genopførelsen efter branden 1728. Til venstre fløj langs Store Kannikestræde, midtfor den gamle kirkefløj og til højre den oprindelig meget korte fløj mod Krystalgade. – Fot. ca. 1900. Bymuseet.

På gavlen af Regensens fløj langs Store Kannikestræde sidder endnu en mindeplade med årstallet 1623, men reelt er der altså næsten intet tilbage af den lille, firkantede tårnprydede bygning. – Fot. 1900. Bymuseet.

Det smukkeste stykke af Regensen i vore dage er fløjen ned langs Store Kannikestræde, hvor også hovedindgangen med den store port til kollegiet ligger. Den blev istandsat i 1906 ved arkitekt Martin Borchs gennemgribende restaurering, som ikke bare førte til buegangspassagen i Købmagergade, men også til opførelsen af den fjerde fløj af Regensen, parallelt med Købmagergade med de gamle baggårde i Store Kannikestræde som nabo. – Fot. ca. 1930. Hassing.

ter den foran omtalte »Posthusfejde« i 1793 mistede regensianerne deres klokke, der var blevet brugt til at kalde studenterne til kamp.

Som symbol på studenternes sammenhold opfattedes det lindetræ, som regensprovst *Hviid* plantede midt i gården den 12. marts 1785. I 1948 måtte det fældes og erstattes af et nyt lindetræ.

Det glade studentertiliv, som ikke mindst Hostrup har skildret, er fortsat til vore dage. En lille forskel er der dog: der bor nu også kvinder på Regensen!

Men længe var værelserne primitive. Jernstængerne for vinduerne var ganske vist forsvundet, men Hostrups kobbersmedemester fandt dog nok, at forholdene kunne forbedres: »Nå student, De bor jo ganske kønt. Her kunne blive nysseligt, når her blev lagt nyt gulv, og loftet blev hvidtet, og væggene blev fjongsede lidt op, og der så kom panel og sådan lidt pilleri«.

Ved siden af porten til Regensen i Store Kannikestræde sidder den gamle, velbevarede dør, som tegneren Alfred Larsen allerede i 1889 fandt værd at tage med i sin bog om gamle københavnske huse. – Det kgl. Bibliotek.

Studenteløjer i Købmagergade. Regensianerne lader gadens drenge bide til bolle. Bollerne hænges i snor fra vinduerne. Billedets ramme er en fastelavnstønde, set fra oven. – Xylografi i Ill. Tidende 1883/84.

Regensens Gård i Hostrup-studenternes sidste tid, med det berømte lindetræ fra 1785 i midten. Til venstre den korte fløj mod Krystalgade. Til højre den lange fløj mod Store Kannikestræde. I midten den gamle kirkefløj mod Købmagergade med lille urkasse fra 1780. Litografi fra 1845. – Det kgl. Bibliotek.

Omkring århundredskiftet rasede en diskussion om en forbedring af trafikforholdene ved Rundetårn (se side 297). *Anton Rosen* ville flytte tårnet! *Fr. Bøltger* ville nedrige Regensens kirkefløj, men det blev *Martin Borchs* forslag, der blev virkeliggjort i 1906-09: der blev i fløjen mod Købmagergade indrettet en fodgængerarkade, nok den skånsomste løsning af problemet. Samtidig opførtes en fjerde fløj bag i gården med værelser til alumnerne, og kontubernalsystemet i den gamle del blev afskaffet.

Regensgården i vor tid. Det gamle 1700-tals lindetræ er erstattet af et nyt, men ellers er de tre gamle fløje meget uændrede i det ydre. Billedet er taget fra den nye fjerde fløj, som Martin Borch var mester for i 1906. – Fot. Hassing 1950.

Det var Martin Borch, der i 1897 stilfærdigt gjorde opmærksom på, at det måtte være en mere acceptabel løsning på trafikflaskehalsen ved Rundetårn at lave en buegang for gågængere fremfor at flytte tårnet. Planen blev vedtaget i 1905. Fot. 1906. – Bymuseet.

Her er Martin Borchs plan gennemført. Det er lykkedes at løse trafikproblemet uden aldeles at ødelægge Regensens profil. De mistede værelser har studenterne fået rigeligt igen ved opførelsen af en fjerde fløj, parallelt med Købmagergade-fløjen. – Fot. ca. 1980. Polfoto.

Vist var der endnu snævert mellem Regensen og Rundetårn, selv efter at fodgængerne var bragt i sikkerhed i buegangen. Men siden 18. oktober 1973 har Købmagergade været gågade uden nogen form for kørende trafik, så nu kan gågængerne trygt færdes både ude og inde. Nu er der ingen, der længere drømmer om at flytte Rundetårn. – Fot. 1948. Hassing.

Købmagergade kan opvise eksempler på fornyelser, hvor ret uinteressante bygninger er forsvundet til fordel for endnu mindre interessante ejendomme. Ovenfor er dog vist en forandring, der havde kulturelt tilsnit. Til venstre ses Schucani & à Portas café i Købmagergade 18, nær hjørnet til Silkegade. Den var åbnet i 1867 i det smukke, gamle hus, der stammede fra ca. 1700. Ejendommen blev købt i 1896 af den succesrige Blæksprutte-udgiver, Ernst Bojesen, som nedrev cafeen og året efter opførte sit nye forlags-hus »Det Nordiske Forlag« på samme sted. Her fejrede Bojesen ved århundredskiftet sine største succeser, som truede Gyldendal. I 1903 forlangte bankerne bag begge forlag, at Nordisk Forlag og Gyldendal skulle fusionere. Så hørte man ikke meget mere om Ernst Bojesen, skønt han blev direktør i Gyldendal. Fot. 1890 og 1900. – Bymuseet.

Købmagergade, lige numre

Vi er nu tilbage ved Amagertorv og gentager ruten, idet vi denne gang holder øje med husene til højre.

Efter Holbechs hjørnehus, der engang hed *Ranchs Hjørne* og i dag huser Sparekassen Sydjylland, møder vandreren i dag et langt ensartet parti helt op til Silkegade. Det er varehuset *Illum*, der har bredt sig fra Østergade, bag om hjørnehuset og nu beslaglægger næsten hele karreen. Huset er opført af *J. Juul-Møller & Erik Korshagen* i 1966-70. Facaden består af store mørktfarvede metal- og glaspartier. Ved Silkegade er der nedkørsel til varehusets parkeringshus.

Den næste grund i rækken er derimod usædvanlig ved overhovedet ikke at være blevet udstykket fra middelalderen og frem til sammenlægningen med *Illum*. Det var en af gadens adelsgårde, der fra 1550erne tilhørte *Albret Gøye* til Krenkerup, gik over til Braherne og i 1641 kaldtes *Jomfru Sidsel Sparres Gård*. Få år efter kom den i borgerligt eje, idet den gennem ca. 100 år tilhørte borgmester- og rådmandsfamilien *Schupp*. Det var *Christian Schupp*, der engang mellem 1700 og 1706 fik opført nye bygninger ved den udmærkede, men lidet kendte arkitekt *Christoph Marselis*. Forhuset blev et forbillede for det

kriegerske ildebrandshus. Netop dette hus blev skånet i 1728. I 1750erne var ejeren storkøbmanden *Reinhard Ise-lin*. Det var her i nr. 18, at *Schucani & à Porta* i 1867 etablerede deres schweizerkonditori, der havde til huse her, også efter at forlagsdirektør *Ernst Bojesen* i 1897 havde ladet det smukke gamle hus erstatte af en mere prangende nybygning. Nu er også den væk.

Købmager kvarter var fra gammel tid kendt som guldsmedenes tilholdssted, og her finder vi da også det berømteste navn inden for dansk guld- og sølvsmedehåndværk. Omkring 1720 købte guldsmed *Frederik Fabritius* (1683-1755) Købmagergade 22, på hjørnet af Silkegade. Det var en ejendom, sammenstykket af flere af de silkeboder, Christian 4. havde haft en så eklatant fiasko med 100 år tidligere (se side 135). Det var nu en af gadens større gårde, men som så mange andre brændte den i 1728. Den stod dog genopbygget i 1731, og helt til 1810 var den i familiens eje som bolig og værksted for de følgende generationer af gardein-dynastiet, sønnen *Christopher* og sønnesønnen *Frederik Fabritius d. Y.* I sidstnævntes tid var der her samlingssted for en klub »*Fabritius' Klub*«, der blandt tidens mange selskabelige klubber udmærkede sig ved hverken at byde på koncerter, baller eller festmidda-

I Købmagergade 26 fastslår en mindeplade, at Ludvig Holberg boede her 1720-28, og her skrev Peder Paars og en række af sine komedier. – Schannongs bog om mindeplader.

Indtil 1907 lå dette lille hus på hjørnet af Købmagergade 20 og Silkegade. Det rummede i mange år C. H. Bielefeldts Boglade. Huset ses igen på næste opslag. Fot. 1900. – Bymuseet.

Frederik Fabritius (1740-1829). Hofjuveler og stadsguardein med forretning og værksted i Købmagergade 22. Han var 4. generation i det berømte københavnske juveler-dynasti, grundlagt af Christopher Fabritius d. Æ. (1641-1700), som i over 200 år skabte familiens fornemme guldsmedearbejder, men beskæftigede sig kun sjældent med sølv. Unge Frederik Fabritius, der var uddannet i Paris, aflagde mesterprøve i 1771. Hans mesterstykke var en elefantorden af elfenben, guld, emalje og ædelstene, og den regnes af ordenskapitlet fremdeles som en af den høje ordens fornemste udfærdigede eksemplarer. Hans fader, Christopher Fabritius d.Y. (1710-80) var i 1749 valgt til stadsguardein; det embede, der ved sit stempel skulle garantere københavnernes sølvøjets lødighed. Denne stilling arvede Frederik Fabritius også, og de københavnske sølvsmide kunne fremdeles på bestemte ugedage få deres sølvøjt prøbet på værkstedet i Købmagergade. Frederik Fabritius' virksomhed gik stærkt tilbage i kronprins Frederik (6.)s faktiske regeringstid efter 1784. Efter sit bryllup i 1790 købte den sparsommelige konge så at sige aldrig smykker eller juveler. Omkring 1800 kom virksomheden i
(fortsættes side 268)

ge på kongens fødselsdag. Huset er for længst borte. Omkring midten af 1800-tallet er det blevet afløst af en stor firetages ejendom, der antagelig omkring århundredskiftet har fået en facaderenovering med dekorationer af farvede fliser.

De følgende tre huse er fra samme tid, nr. 24 er opført 1857-59, nr. 26 og nr. 28 begge i 1852. Deres facader er helt uinteressante, men nr. 26 har en spændende forhistorie. Gården tilhørte fra 1653 skolemester *David Reich* og kaldtes derfor i lange tider for David Skolemesters Gård; endnu på stadskonduktørens kort fra 1807 er den betegnet således. Han omtales af sin elev, den senere præsident Hans Nansen d. Y., som »den berømte regnemester«. Og mindet om ham var endnu levende, da *Ludvig Holberg* skrev sin »Barselstuen« i 1720'erne. Heri optræder som bekendt Else David Skolemesters med det pompøse sprog. Den rigtige skolemesterkone hed imidlertid Anne. David Reich var en holden mand med ni lejeboder i gården, men efter hans død omkring 1670 gik det hurtigt tilbage for enken. Hun måtte tage lån i gården, solgte den i 1679 og døde i stor fattigdom i 1706. Holberg havde i øvrigt god anledning til at kende til familien, for han logerede fra 1720 hos gårdens daværende ejer, sukkerbager *Jacob Gelskerchen* »på salen«. Her blev hans tidlige komedieproduktion til, og det var herfra, han i 1725 solgte sine bøger under adressen »på det sædvanlige sted på Købmagergade udi sukkerboden næst op til David Skolemesters Gård«. Holberg fik sin forplejning hos værten og var glad for at bo her.

David Skolemesters Gård var i virkeligheden en »gang«, en smøge, der gav adgang til de 4-5 ejendomme, gården var blevet opdelt i. I en af dem var der gennem det meste af 1700-tallet vognmandsforretning for hyrevogne i bekvem nærhed af postgårde og vognmandslaug (nr. 50), og i 1779 blev den købt af en af tidens store vognmænd *Hans Sørensen Bruun*, der desuden i 1795 lod opføre et nyt hus i det nærliggende Kron-Prinsensgade.

Med nybygningen fra 1852 udslettedes »gangen«. Om husets forhistorie minder i dag relieffer på trappen forestillende Holberg-figurer, udført af billedhuggeren *Herman Andersen* 1949-50.

Med nr. 32 og 34 er vi nået frem til det område, der i 1408 var blevet udlagt til kødmangerboder. Langt senere blev grundene samlet til en adelsgård, Reventlows Gård, der forsvandt i forbindelse med J.P. Boye Junges anlæggelse af Kron-Prinsensgade i 1780'erne (se side 141). Hjørnehuset nr. 34, *Peter Hertz'* juvelerbutik, og det modsatte

Reklamekort fra 1880 fra Købmagergade 22 og 20 på hver sin side af Silkegade. Det var i nr. 20, Fabritius-dynastiet holdt til i generationer. – Det kgl. Bibliotek.

Samme vue 1986. Det store hjørnehus i nr. 22 er blevet fjongset godt op, men er stadig det samme. Nr. 20, der blev nedrevet 1907, har fået endnu en fornyelse. Grunden udgør i vore dage Illums parkeringshus på hjørnet af den store Illum-karré. – Fot. John Jedbo 1986.

Et af Købmagergades imponante, gamle borgerhuse er hofguldsmed Peter Hertz' ejendom på hjørnet af Kron-Prinsensgade. Ligesom genboen, Vaisenhus Apoteket, er disse bygninger opført omkring Kron-Prinsensgades anlæggelse i 1786-1800, og er udtryk for en arkitektur, der blev moderne ved byens genopførelse efter den store brand 1795. – Fot. John Jedbo 1986.

(fortsat fra side 266)

vanskeligheder, men Fabritius klarede situationen. Begge Frederik Fabritius' sønner var udygtige. Den ene kørte den fornemme gamle forretning i sæk, og den lukkede ved hans død 1824. Den anden arvede som tredje generation stadsgardein-embedet, men blev afskediget 1831. Det varieret udførte »F« står således stemplet i alt Københavns sølvstøjt i perioden 1749-1831, men er altså kun et garantistempel for metallets lødighed og ikke, som mange tror, et mesterstempel. – Maleri af Peter Brünniche 1767.

hjørne, nr. 36, *Vaisenhus Apoteket* fra 1795, står endnu som velbevarede eksempler på denne periodes noble bygningskunst, og begge udgør rammen om ærværdige virksomheder. Vaisenhus Apoteket blev oprettet i 1727 i forbindelse med Vajsenhuset og havde oprindeligt haft lokaler i dets bygning på Nytorv (se bind 3). Men ved bybranden 1795 blev det hjemløst og kom som moderinstitutionen først i hus igen på Købmagergade i 1812. Apoteker *Groth* var dog ikke tilfreds med lokalerne og købte i 1824 for egen regning nr. 36, hvor apoteket siden har ligget. I 1902 blev huset ombygget; det fik mansard med altan på hjørnet, store butiksvinduer og nyt indgangsparti med barok fronton, som dog nu atter er fjernet.

På den modsatte side af Klarebod-hjørnet, nuværende nr. 42, lå en anden adelsgård. Den tilhørte før 1625 *Otto Brahe* og herefter *Tage Thott*, som havde den endnu 1661. I 1675 var ejeren Københavns overkommandant *Jørgen Bjelke*, der var en god ven af Griffensfeld. Bygningen var på 17 fag grundmur til gaderne ved branden i 1728, og ejeren var da kræmmer *Johan Wilhelm Engelbrecht*, en af byens rige reformerte købmænd. Det må være ham, der genopførte den i den smukke skikkelse, den stod i til midten af forrige århundrede, som det kan ses på Fattig-Holms tegning på næste side. Fra 1772 ejedes den af fabrikant *Peter Thulin*, og det var hans datter, *Julie*, som Weyse underviste i musik og forelskede sig ulykkeligt i. I

En af de smukkeste gårde i Købmagergade var endnu i midten af forrige århundrede den hjørnejendom med de to gavlkviste mod henholdsvis Købmagergade og Klareboderne. Den stødte op til en lige så smuk gård i Klareboderne, nemlig Gyldendals Gård i nr. 3, som stadig står intakt (se side 165). Hjørnehuset var opført i 1730'erne efter byens brand. Udsnit af tegning af Fattig-Holm 1825. – Bymuseet.

Selv de smukkeste huse slides ned, og så må de enten renoveres eller nedrives. I forrige århundrede rev man altid ned. Gården på hjørnet af Klareboderne forsvandt i 1895. I stedet for Carl Larsens gamle boglade fik vi Messens femetages byggeri med spir og Merkur på toppen (se side 271). Fot. 1890. – Bymuseet.

Her er endnu en gang den smukke gamle husrække i Købmagergade 38-52 med gadens nr. 42 på hjørnet af Klareboderne. Den faldt i 1895 for Messens nye bygning. Nabohuset, det gamle Vajsenhus, ombyggedes til ukendelighed i 1888 af A/S Holger Petersen. Endelig faldt nr. 50 – midt for Rundetårn – som havde huset den gamle Kgl. Porcelainsfabrik. Den erstattedes af Levison jun.s moderne kontorbygning med trykkeri i de gamle bagbygninger. – Fot. 1875. Bymuseet.

gårdens sidste tid husede den *Carl Larsens Papirhandel* og flere andre virksomheder, hvis skiltning ikke ligefrem forskønnede det gamle hus. Den måtte i 1895 falde for udviklingen, der ikke levnedde plads for sentimentalitet. Med *Emil Blichfeldt* som arkitekt opførte grosserer *C. A. Brinkmann* året efter den endnu stående femetages forretningsejendom i international stil med kobberspir på hjørnet og handelens gud Mercurius i bronze anbragt højt til vejrs over bygherrens spejlmonogram. Placeringen af figuren var inspireret af den røghætte udformet som handelsguden, der ses på *Rach & Eegbergs* prospekt side 272. I mange år har bygningen været kendt som stormagasinet »*Messen*«.

Den næste ejendom, nr. 44, er også en gammel adelsgård. Den ejedes i 1620'erne af *Claus Daa*, Christian 4.s rigsadmiral, og det var herfra han via »Claus Daas lønvej« og Østervold daglig red til Gammelholm (se side 95). Ved branden 1728 tilhørte gården generalen, greve *Christian Ditlev Reventlow*. Den ejer, der lod gården genopføre, var hofskrædder og kgl. køkkeninspektør *Henrik Vilhelm Becker*, der i 1740 ved en ukendt arkitekt lod opføre en efter tidens forhold enorm bygning på tre etager og 15 fag i grundmur, med midt- og siderisalitter kronet af frontispicer med billedhuggerarbejde. Det mægtige tag var lagt med glaserede tegl. De forskellige led i facaden føjede sig efter gadens krumning på dette sted. Selv om Becker øjensynlig var en stor mand, var dette dog mere, end han kunne fylde ud selv. Han lejede en hel etage ud til den russiske gesandt *Johan Albert v. Korff*, der opholdt sig i København fra 1740 til sin død i 1766. Han var bekendt for sine flotte vaner, sit bibliotek og sine elskerinder og stiftede i øvrigt 1743 den første danske frimurerloge, som holdt sine møder her. I 1752 var den purunge, men fejrede aktrice, *Caroline Amalie Thielo*, hans elskerinde. I de to år, forholdet varede, havde hun nær ruineret

Samme motiv som på forrige side, 15 år senere. Messen har erstattet Carl Larsens boglade, arkitekten var Emil Blichfeldt. Vajsenhuset har mistet sit gamle ansigt og Den Kgl. Porcelainsfabrik er borte. I forgrunden til højre Vaisenhus Apoteket på hjørnet af Kron-Prinsensgade og midtfor ses hest omnibussen. – Fot. ca. 1900. Bymuseet.

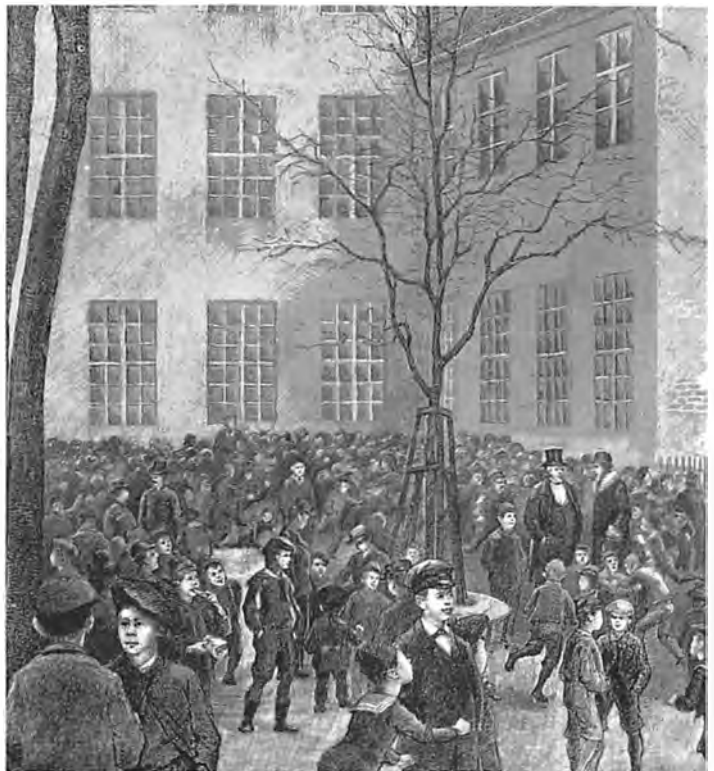
Beckers Gård i Købmagergade 44. Opført 1740 af H. V. Becker, som var hofskrædder og kgl. køkkeninspektør. Huset ses til venstre på billedet. Da Vajsenhuset på Nytorv var brændt i 1795, overtog direktionen i 1806 Beckers Gård som fremtidigt Vajsenhus. Den anvendtes dog i 1807 som lazaret for sårede under det engelske bombardement, men i 1810 kunne vajsenhusbørnene atter rykke ind i den store firfløjede gård. Nu oprettedes der også apotek, som dog i 1826 flyttede til hjørnet af Kron-Prinsensgade. I 1827 åbnede C. A. Reitzels boglade her. Vajsenhuset forblev her til 1875, så fik institutionen sit eget hus i Nørre Farimagsgade. Huset til højre er den lige omtalte gård på hjørnet af Klareboderne. Maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

von Korff. Det hele ophørte ved hendes pludselige død i 1754, som rygtet sagde: åreladt af von Korff, fordi hun havde lokket ham til at røbe frimurerhemmeligheder.

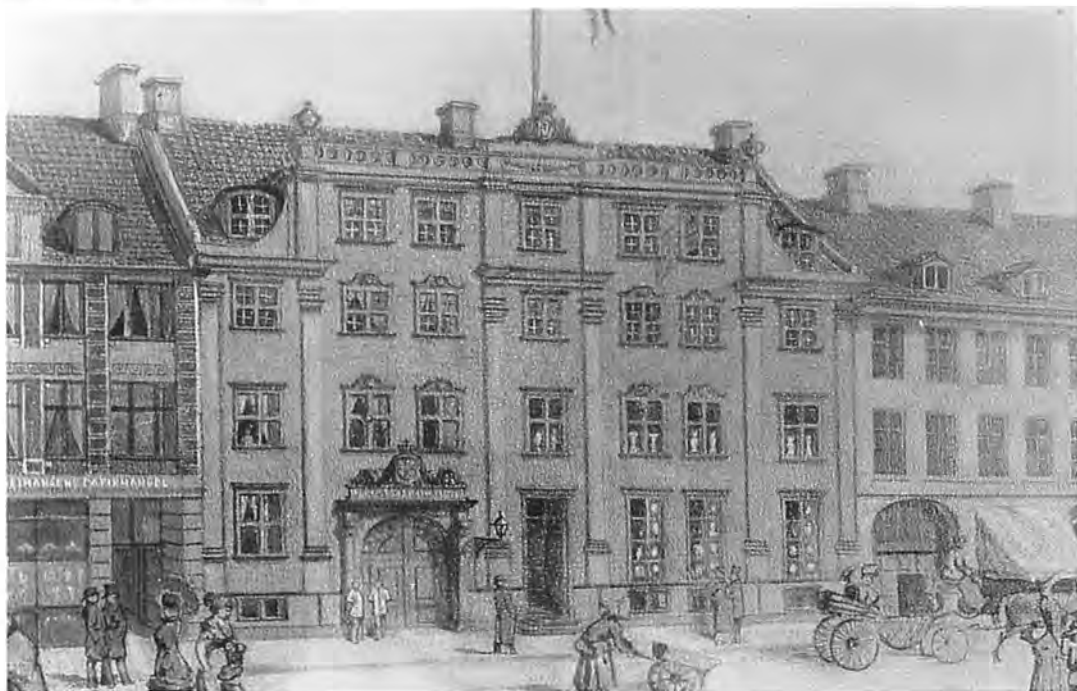
Becker var død allerede i 1750'erne, men enken beholdt gården. Fra ca. 1770 ejedes den af storkøbmanden *Joost van Hemert* og efter hans død 1775 af sønnen *Peter van Hemert*, der bl.a. ejede Brede Værk og her opførte den endnu eksisterende hovedbygning. I 1805 gik han fallit; gården på Købmagergade blev solgt til *Vajsenhuset*, der havde været uden fast domicil siden byens brand i 1795. Inden huset blev taget i brug til sit nye formål, blev det under bombardementet i 1807 brugt som lazaret, og bagefter måtte man her huse Metropolitanskolen og Trinitatis sogns fattigskole, men i 1810 kunne børnene endelig flytte ind. »Kaserneringen« af vajsenhusbørnene blev dog efterhånden forladt, og der var ikke brug for det store hus. Det blev derfor solgt i 1872, og institutionen flyttede til sit nye hus i Nørre Farimagsgade (se bind 10). I 1875 rykkede manufakturgrosserer *Holger Petersen* ind i forhuset. Han købte huset i 1888 og lod det året efter ombygge. Der blev sat en etage på, og facaden blev plastret godt til med gesimser og friser, så der kom en imponerende, men helt almindelig forretningsejendom ud af det.

Den gamle købmandsgård i Købmagergade 44 blev en fortrinlig skolegård for Vajsenhuset, som forblev i Købmagergade til 1875, så flyttede institutionen til Nørre Farimagsgade 51, hvor man stadig har til huse. Købmagergade 44 købtes i 1888 af manufakturgrosserer Holger Petersen, der ombyggede ejendommen til ukendelighed. Lito­grafi fra ca. 1840. – Det kgl. Bibliotek.

Vajsenhusets gård bag Købmagergade 44, tegnet et af de sidste år, institutionen endnu lå i Købmagergade. Radering fra 1870. – Det kgl. Bibliotek.

Den gamle Kgl. Porcelainsfabrik i Købmagergade 50 var opført i 1730'erne og havde i starten fungeret som russisk gesandtskab og fra 1764-75 som postgård. 1775 blev den sæde for den nystiftede Kgl. Porcelainsfabrik, indtil fabrikken i 1882 flyttede til Frederiksberg. I 1885 blev »den gamle fabrik« nedrevet. Maleri af M. W. Hansen 1882. – Bymuseet.

Porcelænsfabrikken havde ikke mindre end fire gårde bag hinanden ud til Springgade (se side 194). Her er den første gård, set mod porten til Købmagergade. Tegning fra 1800-tallets første halvdel. – Bymuseet.

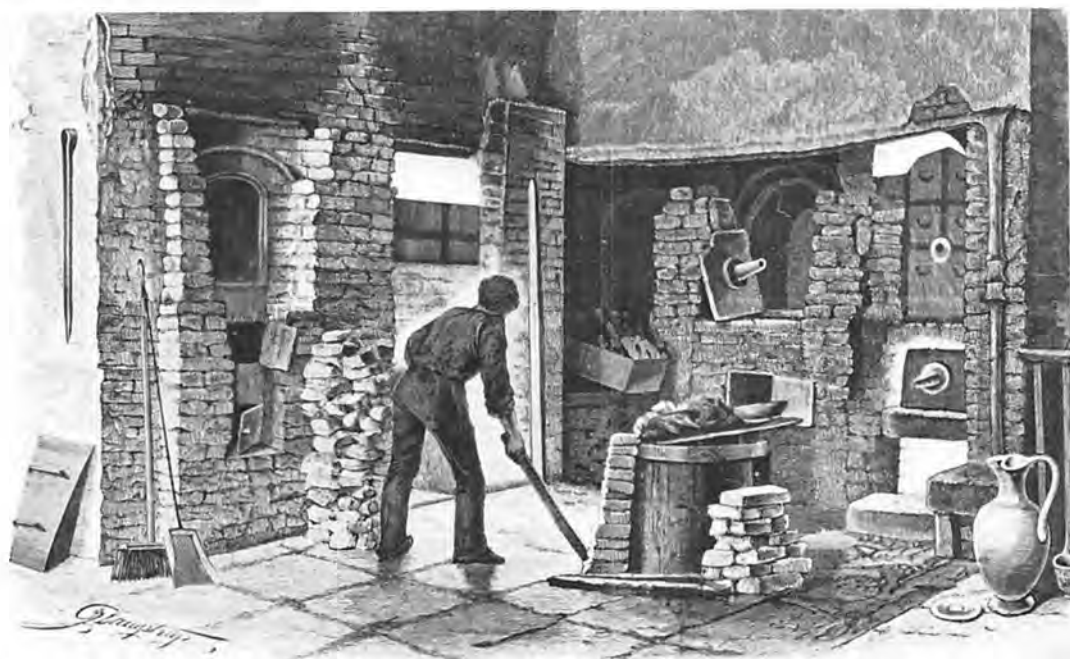
I Vilhelm Bergsøes »Fra den gamle fabrik« er der sat *Den Kgl. Porcelainsfabrik* et smukt minde. Den lå i nr. 50, en stor ejendom, der strakte sig bag om nr. 52 med bagbygninger ud til Trinitatis kirkegård. Den gamle adelsgård havde fra 1701 tilhørt oversekretæren i Danske Kancelli, *Frederik Rostgaard*, Frederik 4.s svoger. Ved branden i 1728 havde han dog fået den solgt til køkkeninspektør *Rasmus Holders*. I 1757 var ejeren *Henrik Verhagen*, en rig handelsmand, der i 1764 solgte gården til Københavns Magistrat. Nu blev den overdraget vognmandslauget og indrettet til »Kongelig allernådigst privilegeret post- og gæstgiver gård«, som der kom til at stå over porten. I 1773 blev de befriet for det byrdefulde ejerskab af gården, der nu blev overdraget Generalpostamtet, hvis hovedsæde få år senere blev Marskalgården i nr. 39. Direktøren *Theodor Holm* (senere adlet *Holmskjold*) kom i forbindelse med apoteker *Frantz Henrik Müller*, hvem det var lykkedes at fremstille porcelæn. Med Holms hjælp blev der oprettet et interessentskab til støtte af denne virksomhed, og i 1775 udlejedes gården på Købmagergade til porcelænsværket, der overtog den to år senere. Trods protektion af enkedronning *Juliane Marie* og arveprins *Frederik* gik det ikke alt for godt. Først da kongen i 1779 overtog fabrikken, kom den i smult vande. Fornemme ting udgik

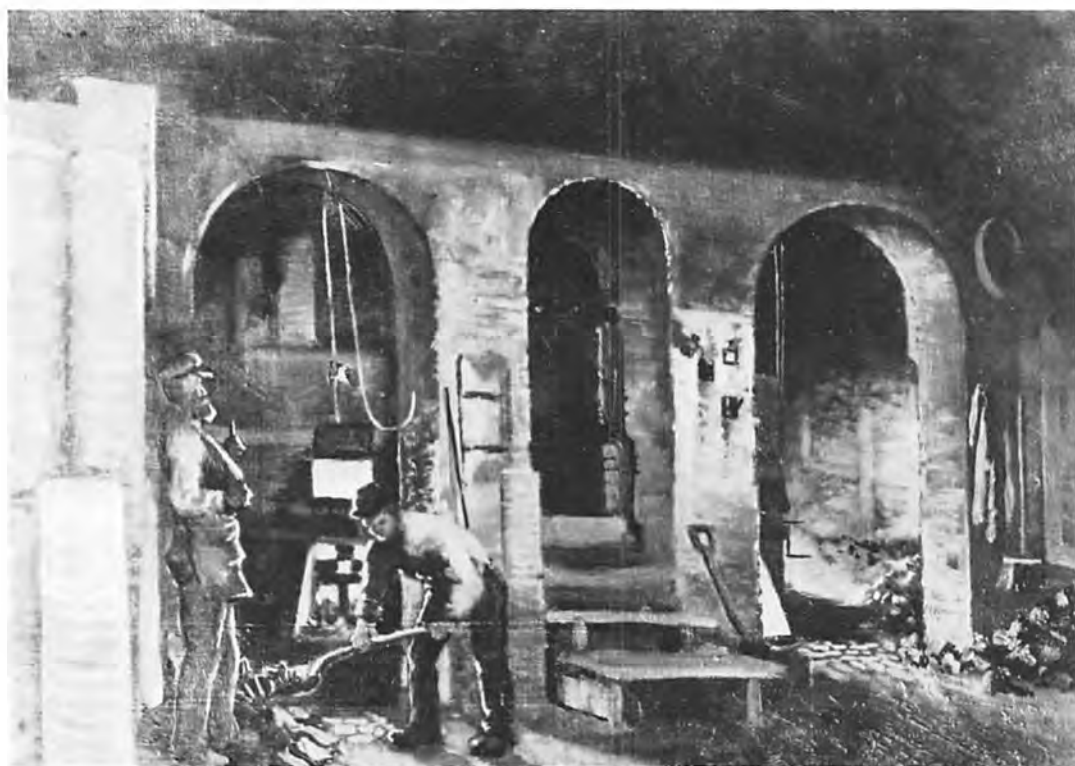
I 1975 fejrede Postvæsenet *Den Kgl. Porcelainsfabriks* 200-årsdag med disse tre mærker med *Flora Danica* og musselmalet service.

Købmagergades tre sidste huse med lige numre før Rundetårn: Til højre nr. 48 med *H. Cohens* modeforretning. Derefter nr. 50 med *Den Kgl. Porcelainsfabrik*, der er omtalt i teksten, og endelig nr. 52, som er beskrevet på side 288. – Reklamekort fra 1860'erne fra Bymuseet.

I de gamle baggårde bag porcelænsfabrikken i Købmagergade nr. 50 lå værkstederne, som fascinerede 1800-tallets tegnere. Her en ovn under opførelse, tegnet af J. Daugstrup 1880. – Det kgl. Bibliotek.

En ovn i fabrikken fyres op. I sådanne omgivelser arbejdede den berømte fabrik i de første 107 år. Man var startet i 1775 og flyttede til Frederiksberg 1882. Anonym tegning ca. 1875. – Det kgl. Bibliotek.

I forhusets gamle 1700-tals patricierlejligheder i Købmagergade 50 indrettede fabrikken fra starten sit ud-salg. Den omhyggeligt arrangerede opstilling forstyrres noget af de forladte damesko under bordet. Foto fra 1875. – Det kgl. Bibliotek.

I side- og bagbygningen indrettedes malerværksteder, som bestod ret uændret i over 100 år indtil flytningen til Frederiksberg. Fot. fra 1875. – Det kgl. Bibliotek.

Den gågade-udstyrede Købmagergade med Messens store forretning til højre. Den erstattede den gamle porcelænsfabriks bygning ved århundredskiftet, men den er også borte nu. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1986.

Interiør fra Levison jun.s imponerende papirforretning i Købmagergade 50, fotograferet til reklamebrug 1904. – Det kgl. Bibliotek.

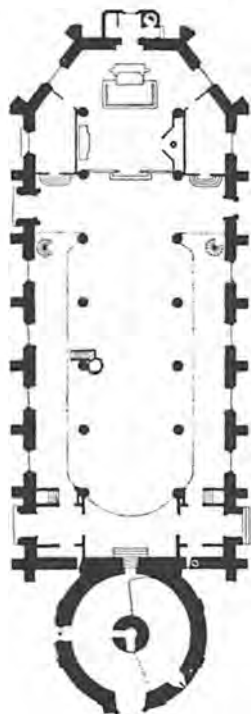
fra dens værksteder, først og fremmest det berømte *Flora Danica*-stel, bestilt af kronprinsen i 1780'erne, og i 1797 bestående af 2.500 stykker. Efter Müllers tilbagetræden i 1801 oplevede fabrikken en lang række nedgangsår, men den overlevede til en ny storhedstid, der oprandt med sammenslutningen med *Alumina* i 1883. Fabrikken flyttede til Frederiksberg, og det gamle hus blev solgt til grosserer *G. A. Falck*. I 1885 lod han det nedrive og erstatte af en nybygning, prydet med hans initialer. I mange år havde papirfirmaet *Levison jun.* sine butikslokaler her.

Det sidste hus inden Rundetårn er nr. 52. Med sine tre etager og små gavlviste er det det bedste bud på et ildebrandshus, Købmagergade kan præstere i dag, selv om det i 1882 har fået påklisset udsmykninger, der giver det en lidt uoriginal karakter. Ægte nok er dog en slutsten, der oprindeligt har siddet over porten. Den forestiller et løvehovede og har skriftbånd, hvorpå der læses: »A 1729« og *J. L. S.-C. P. D. P.* De første tre bogstaver står for bygherren, rådmand *Jens Lassen*, der lige netop nåede at få sin nedbrændte gård genopført, før han døde.

At Købmagergade i 1960'erne blev til gågade ligesom Strøget, har ændret gadens profil betydeligt. – Fot. John Jedbo 1986.

Med dette mærke fejrede Postvæsenet Rundetårns 300-års jubilæum i 1942.

Grundplan over Rundetårn og Trinitatis Kirke. – Kunstakademiet's Bibliotek.

Næste side:

Rundetårn før fuldendelsen af Trinitatis Kirke. I forgrunden ses taget på Regensen. Stykket er udført af H. A. Greys i 1646 og viser den ældste gengivelse af en enkelt københavnsk bygning. Inskriptionen er en rebus, som i gamle dage med københavner-vid læstes som: »Krimis, krams, Christian Firtal«. Men i fri oversættelse kan tegnene tydes således: »Herre! Gør Kongens, Christian 4.s hjerte troende og retfærdigt.« – Det kgl. Bibliotek.

Rundetårn og Trinitatis Kirke

Københavns morsomste mærkværdighed er *Rundetårn* træffende blevet kaldt. Elsket af alle, fastboende såvel som gæster, og dog med en antydning af det gådefulde, har det i 350 år stået og mindet os om sin bygherre, den joviale og impulsive *Christian 4.*, der lagde grundstenen den 7. juli 1637. Han oplevede tårnets færdiggørelse 1643, men nåede ikke at se Trinitatis Kirke fuldført. Det blev den først i 1656.

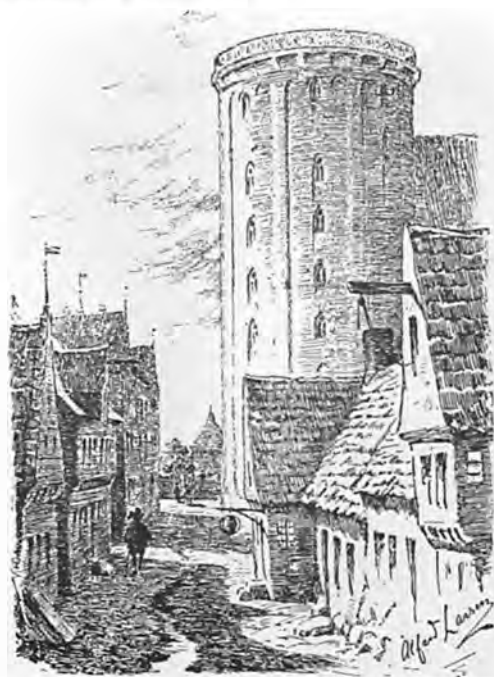
Oprindeligt stod her på stedet de to nordligste af roskildebispens slagterboder. Da de i løbet af 1400-tallet var blevet nedlagt, udstykkedes det samlede areal i tre ejendomme. Den nordligste, på hjørnet af Landemærket, ejedes fra 1496 af slægten *Bolle*, til den 100 år senere kom på borgerlige hænder. Der lå da otte lejeboder på grunden, velsagtens langs Landemærket. Denne ejendom købte kongen i 1622. Den næste gård købte han 1630, og den sidste, der siden 1496 havde været i Marsvinernes eje, købte han af *Birgitte Marsvin* 1622. Kongen forsøgte sig her med et bommesifarveri, men opgav og solgte i 1625 for atter at købe ejendommen tilbage i 1630.

Christian 4. havde nu gennem otte år samlet alle de tre grunde, hvorpå Rundetårn og Trinitatis står i dag. Var det sket med tanke på det kommende kirkebyggeri? Tilsyneladende ikke. Der havde i nogen tid været tale om at opføre en særlig kirke for studenterne, efter at det stod klart, at kirkesalen i Regensen var for lille. I sommeren 1636 beordrede kongen universitetets bibliotek, der lå i universitetskarreen, rømmet, fordi den nye studenterkirke skulle bygges her. Få måneder senere kom der imidlertid kontraordre, og først nu synes planerne for byggeriet klar. Professoren i astronomi, *Christen Longomontanus*, havde foreslået et observatorium opført på Valby Bakke, Universitetsbiblioteket var i pladsnød, og studenterne skulle have en kirke. I et genialt øjeblik undfangede kongen så ideen om at forene de tre formål i samme bygning og at opføre denne lige over for Regensen.

Ideen er så mærkværdig, at den kun kan være kommet fra majestæten selv. Det samme gælder væsentlige dele i selve byggeprojektet, først og fremmest udformningen af Rundetårn. Det er ikke konstrueret af nogen skolet bygmester, men af en begavet amatør, der har kunnet give pokker i arkitektonisk konvention. For intetsteds har man set magen til tårn. Kirker med runde tårne forekommer, men er uhyre sjældne, og der er i hvert fald ikke

STELLÆBURGI REGII HAUNIENSIS

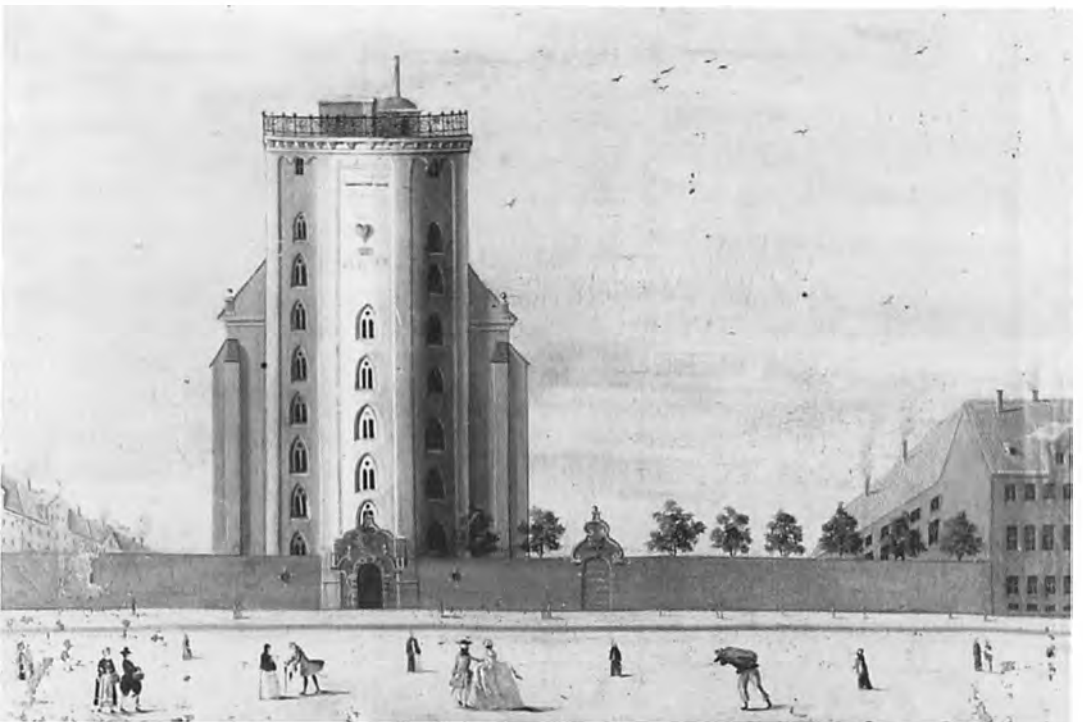
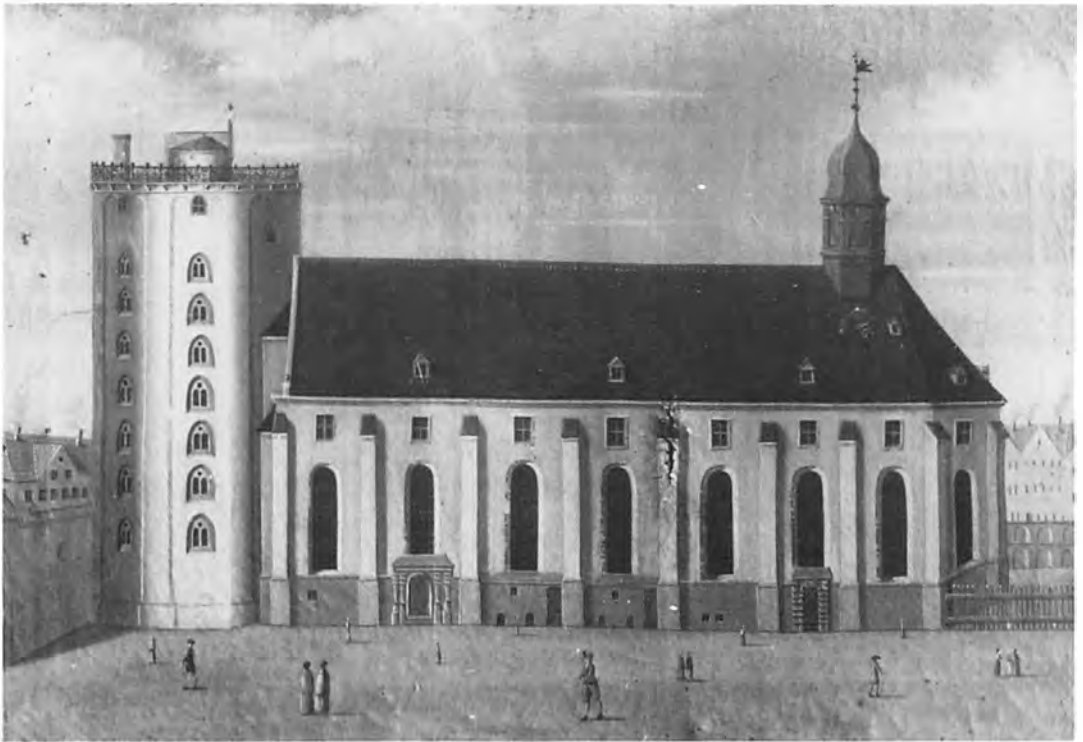
Den flittige tegner Alfred Larsen havde i 1889 søgt at forestille sig Rundetårn i 1600-tallet som genbo til Regensen på den modsatte side i den snævre Købmagergade med rendesten midt i gaden. Til højre samme udsigt i 1870'erne. – Det kgl. Bibliotek.

Næste side øverst:

Rundetårns grundsten nedlagdes 1637 og observatorietårnet stod færdigt 1642. Den tilhørende kirke, Trinitatis Kirke, blev dog først færdig i 1656, otte år efter Christian 4.s død. Kirken var tiltænkt studenterne i Regensen lige overfor og kaldtes i starten Regenskirken. Oven på tårnet ses Observatoriet og Christian 4.s endnu bevarede jerngitter. I 1700-tallet var mureværket pudset, men oprindelig stod det udækket som i vore dage. Kirkegården mod Købmagergade var indtil 1817 afspærret af en høj mur. Til højre ses Landemærkets huse. Maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

observatorier på toppen. Runde tårne med *snelegange* er noget mere almindelige, men de har normalt et fornuftigt formål og er aldrig knyttet til kirker eller observatorier. I slottet Amboise i Frankrig fører et snelegangstårn trafikken op fra niveauet ved flodbredden til den højtliggende slotsgård, og et andet leder trafikken ned igen. I andre tilfælde, som de tyske slotte Hartenfels og Torgau, er formålet at gøre det muligt for fyrsten at ride direkte til og fra sine gemakker i et højereliggende stokværk.

Rundetårns snelegang har intet formål. Dens otte vindinger standser en etage under platformen med observatoriet, hvortil man altid har måttet klatre videre ad en trappe. Der var ingen vogne, ingen heste eller kanoner, der skulle kunne ledes op ad en rampe her. Indtil videre må vi tro, at det var en kongelig grille, virkeliggørelsen af noget, Christian 4. engang havde hørt om eller set, måske på slottet i Berlin, som han besøgte i 1595. I øvrigt er der noget, der tyder på, at han har anvendt snelegangsmotivet tidligere, nemlig i en bastion i Varbergs fæstning, hvor den ledte *ned* og ikke *op*. Denne indretning skal sandsynligvis dateres til omkring 1620, og arkitekten er da generalbygmesteren *Hans van Steenwinckel d. Y.*, samme mand, som fik overdraget tilsynet med byggeriet af Rundetårns-komplekset. Det daglige arbejde stod muremester *Jørgen Scheffel* fra Bern for.

Her har malerparret Rach & Eegberg i 1749 malet Rundetårn fra Købmagergade med den høje mur, som omgav Trinitatis kirkegård. Bygningen til højre står endnu (se side 288). Malerne har overdrevet Købmagergades bredde. Man kan intetsteds komme Rundetårn på en sådan afstand. – Nationalmuseet.

Den årlige åbning af Højesteret på Christiansborg under kongens forsæde var en stor og vigtig begivenhed helt op til Grundlovens vedtagelse i 1849. Åbningen blev kundgjort ved en kongelig bereden herold med Hestgarde-eskorte. Her udråbes budskabet i den øvre ende af Købmagergade, der tidligere kaldtes »Lille Købmagergade«. Xylografi efter tegning af P. C. Klæstrup. – Bymuseet.

Næste side nederst: Også blandt udenlandske topografiske blade af København var Rundetårn naturligvis et yndet motiv. Her er et litografi fra ca. 1840 fra Em. Bærentzens Lith. Anstalt af samme motiv som Fattig-Holms. – Det kgl. Bibliotek.

Sneglegangen blev overhovedet ikke brugt til kørsel. Københavnerne måbede, da *zar Peter* i 1716 red op i tårnet, og hans gemalinde kørte derop med seksspand!

Sneglegangen er Rundetårns mest iøjnefaldende gåde, men der er andre. Hvorfor er den arkitektoniske udformning *romansk-gotisk*? Det dominerende arkitektoniske element, rundbuefrisen foroven, der for hver tredje bue løber ned i lisener, er et motiv, vi finder f.eks. på romanske kirkers korrundinger fra 11-1200-tallet, mens de spidsbuede, gotiske dobbeltvinduer var ved at gå af brug 100 år, før Rundetårn blev opført. Det er naturligvis bekvemt, at stigningen i vinduesplaceringen, der jo følger rampen, tilsløres, ved at vinduerne anbringes i lange lodrette striber, men det kunne have været opnået uden at gribe til en så bevidst arkaisk udformning.

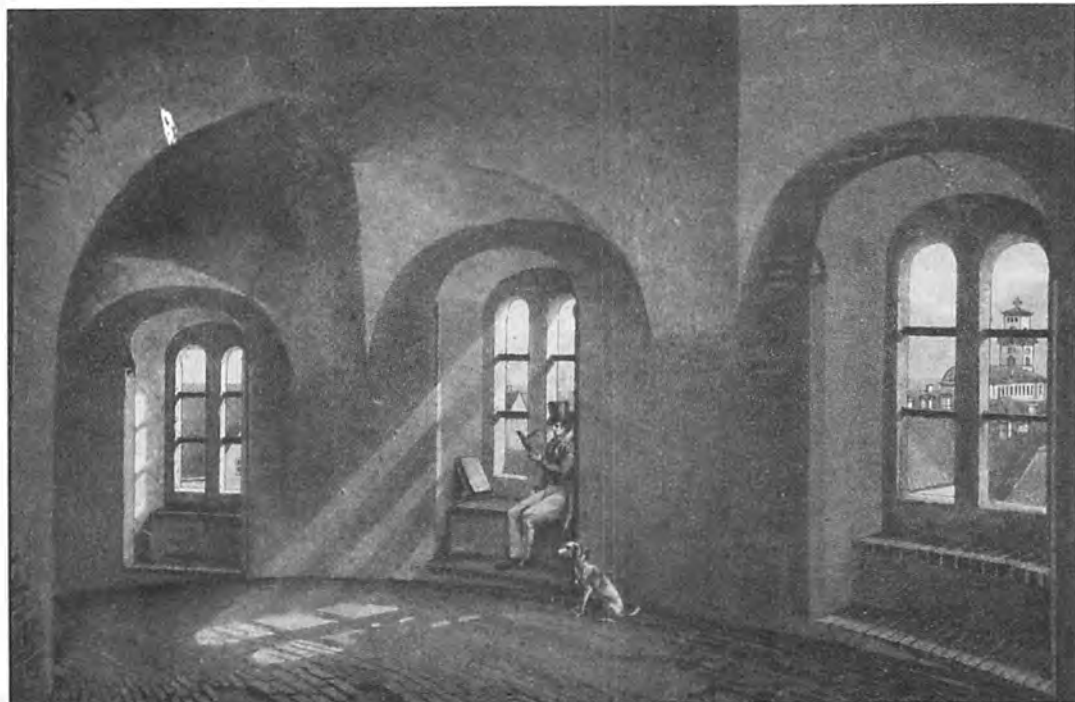
Meget tyder på, at den fantasifulde bygherre har ønsket at give tårnet præg af noget *urgammelt*, kristendommens, lærdommens og stjernehimlens evige, uforanderlige borg.

En anden teori går ud på, at der er tale om virkeliggørelsen af en samtidig engelsk naturfilosof, Robert Fludds fremstilling af »musikkens tempel«, hvor der optræder et tårn med sneglegang, inspireret af det menneskelige øre,

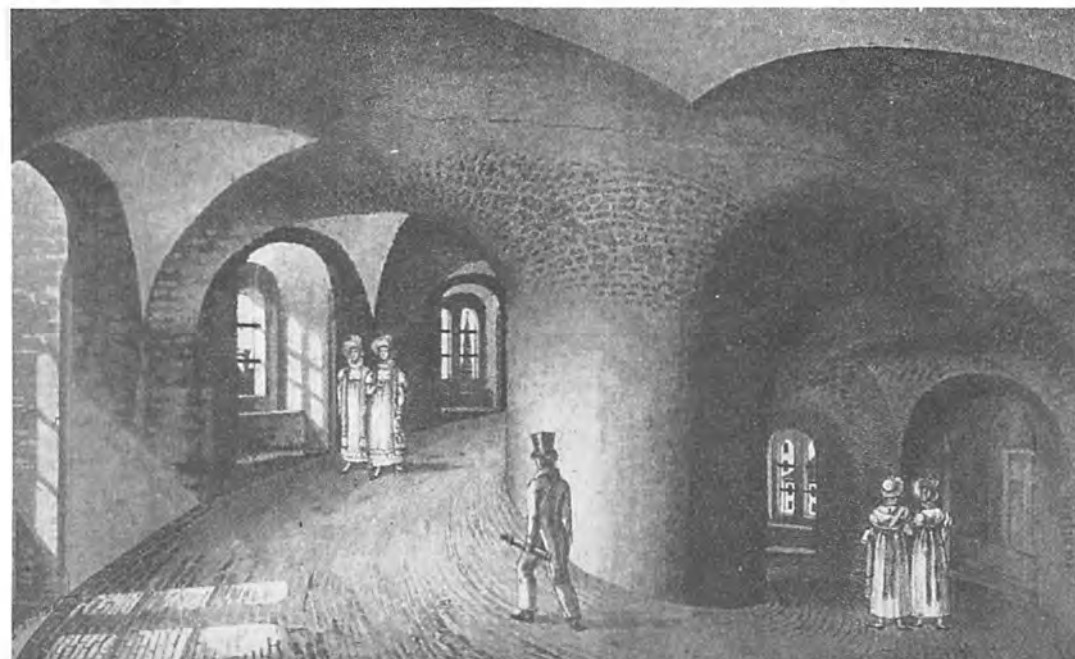

Rundetårn var et motiv, Fattig-Holm tegnede flere gange. Her har han stået i 1820'erne ved Krystalgade-hjørnet og set mod Købmagergades hjørne ved Landemærket og med Købmagergades forløb til Amager-torv til højre. – Bymuseet.

Rundetårn består af en lille og en stor cylinder med samme centrum, forbundet med en jævnt stigende, 210 m lang sneglegang, der fører op til tårnets flade tag. Stik af J. Holm efter tegning af Fattig-Holm ca. 1825. – Det kgl. Bibliotek.

Sneglen i tårnet førte ikke kun til Observatoriet, som blev drevet til 1861 i det lille hus på toppen. Der var tillige adgang til det ældste Universitetsbibliotek på kirkeloftet i 200 år, nemlig fra 1657 til det nye Universitetsbibliotek i Fiolstræde stod færdigt. Stik af J. Holm efter tegning af Fattig-Holm ca. 1825. – Det kgl. Bibliotek.

samt en buefrise udvendig på tårnet. Og Christian 4. var bekendt for sin store interesse for musik.

Skulle man ikke allerede ved at betragte bygningens ejendommelige arkitektur være blevet klar over, at der er noget mystisk ved det hele, gør indskriften højt oppe på muren det i hvert fald helt klart. Det er en *rebus*, hvortil kongens eget udkast foreligger, udspekuleret i et hieroglyfinspireret, men ikke særlig dybsindigt allegorisprog, som dyrkedes af mange af tidens lærde under betegnelsen *emblemantik*. Her står teksten dels på latin, dels hebraisk og dels i skulpturelle figurer. Oversat til latin, indskriftens dominerende sprog, lyder den: »*Doctrinam et justitiam dirige, Jehova, in corde regis coronati Christiani Quarti*«, på dansk: »Styr lærdom og retfærd (et sværd), Jehova, i den kronede konge, Christian 4.s hjerte (et hjerte)«, eller som folkeviddet har udlagt den: »Doktorens Trine med den lange kniv rager krimskrams i hjertet på Christian Firtal« (den lange version).

I og for sig er teksten simpel nok, og man kan mene, at alle de gådefulde krumspring er en bedre sag værdig. Man må undre sig over, at der i samtiden kunne udgives en hel bog om indskriften. Men også rebussen og dens udlægning hører til de omstændigheder, der har gjort Rundetårn så populært.

Sneglen i Rundetårn står ganske uforandret siden opførelsen for knap 350 år siden. Indtil det nye Observatorium åbnedes i Botanisk Have på Østervold i 1861, blev der drevet observatorium i Rundetårn, og for ikke at forstyrre arbejdet urimeligt var der tidligere kun adgang for turister et par gange om ugen. Siden 1861 har der været åbent som på andre museer. Endnu sent i forrige århundrede var det skik, at nybagte konfirmander besøgte Rundetårn på »Andendagen«. – Fot. 1970. Bymuseet.

Sneglen i Rundetårn som motiv i et af Postvæsenets velgørenhedsmærker.

Sidste hus i Købmagergade før Rundetårn er den her viste hjørnejendom med en renæssanceagtig gavl mod tårnet og kvist mod gaden. Det er faktisk en gammel ejendom med aner lænere tilbage end branden 1728. Den kaldtes oprindeligt Marsvins Gård, efter sine 1600-tals ejere. Men den er stærkt ombygget. Den husede Studenterforeningen i 1820-24 og senere Vilhelm Priors kendte boglade i stuen med de obligatoriske butiksvinduer. – Foto 1948. Hassing.

Det er nok de færreste, der tænker på, at det har en indre *cylinder*. Oprindeligt har der været åbninger fra snelegangen til det indre hulrum, men de er senere muret til, antagelig fordi det var for farligt. Men cylinderen havde et rent praktisk formål. Den modtog nemlig regnvand og sne fra det flade tårnplateau og ledte det videre ud ad en rende ved jorden. Måske har cylinderen også været brugt til astronomiske formål. Ved at anbringe sig på bunden skulle det have været muligt ved højlys dag at foretage målinger af stjernerne, når de passerede Zenith.

Oppe på toppen blev der lagt et gulv af svære planker og langs kanten opsattes Casper Finckes kunstfærdige *smedejernsgelænder*. Heroppe blev der så rejst fem små huse, som var indrettet til *stjernekiggeri*. Det var »Stjerneborg«, som Tyge Brahe-eleven Longomontanus ønskede genskabt. Godt så det ikke ud, men de stod her, til de brændte i 1728. Selve det murede tårn trodsede ilden med sine tykke mure. Husene blev genopført, men blev i

Siden zar Peter i 1716 til hest med sin gemalindes 4-spand gjorde turen op til toppen af den godt 30 m høje snelegang, har mange ladet sig friste af at gøre det russiske eneherskerpar kunsten efter. Her gør cykelhandler Th. Lippert kunsten efter i 1902. – Det kgl. Bibliotek.

Den enhjulede cykel er i 1970'erne blevet så populær, at der nu én gang om året holdes kapløb på det særprægede transportmiddel helt ned til de yngste årgange. Rekorden for 18-årige var i 1986 118 sekunder. For 14-årige var den 140. – Pressefoto fra ca. 1970'erne.

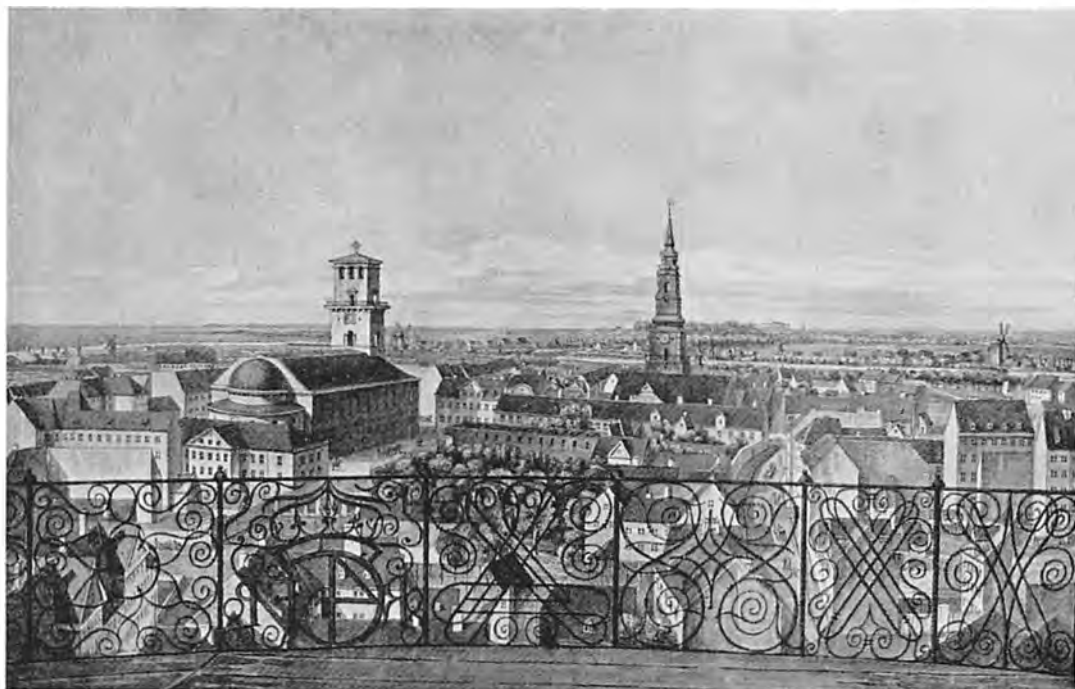
Fattig-Holms første og meget velkendte prospekt af udsigten fra Rundetårn mod Frue Kirke og Sankt Petri Kirke. Universitetet ligger stadig i ruiner efter bombardementet i 1807. I forgrunden det stadig bevarede, originale smedejernsgitter, der omgiver tårnets platform i en højde af 36 m over gaden. – Tegning fra ca. 1830. Bymuseet.

1777 afløst af en stor centralt anbragt ottekantet bygning, hvorfra de astronomiske studier blev drevet til 1861, da det nye observatorium på Østervold stod færdigt (se bind 10). Ottekanten blev i 1870 afløst af et lille trappehus, »peberbøssen«. Men i 1928 bekostede Københavns kommune opførelsen og indretningen af et »folkeobservatorium«, tegnet af arkitekten *Henning Hansen*, på toppen af tårnet, nok den mest vellykkede af de mangeartede bygninger, der har haft deres plads her. Det var Universitetet, der bestyrede Observatoriet. Hermed fulgte også retten til at udgive den officielle almanak. En anden opgave var to gange om ugen at give et *tidssignal* kl. 12 middag ved at stryge flag fra en flagstang på tårnets top. I 1857 ændredes flaget til en kugle, og i 1868 overførtes funktionen til Nikolaj kirketårn.

En af de største katastrofer, som ramte byen ved branden i 1728, var ødelæggelsen af *Universitetsbiblioteket* med de mange uerstættelige bøger og manuskripter. Også kir-

Øverst næste side:

Fattig-Holm har forevigt det viste motiv flere gange, her omkring 1840, hvor man bemærker det nyopførte Universitet og Synagogen. Koloreret konturstik ca. 1840. – Bymuseet.

Mellem Springgade (Pilestrædes forlængelse) og Købmagergade gik en vej over Trinitatis kirkegård. Den blev efterhånden så stærkt befærdet, at den blev afskærmet med stakit langs Trinitatis Kirke mod kirkepladsen og kirkegården. Her holdt »Kirkegårdsdrengene« til. De sang i kirken om søndagen, men lavede megen ballade resten af ugen. Yderst til højre, bag kirkens kor, ses det beskedne mindesmærke, der i 1863 blev rejst over digteren Johan Herman Wessel. – Stik efter tegning af J. Knudsen ca. 1870.

Næste side:

Trinitatis Kirkes udstyr stammer fra tiden efter branden i 1728. Kirkeskibet har måttet styrkes med jerndragere fra ydermur til ydermur. – Fot. fra 1950. Hassing.

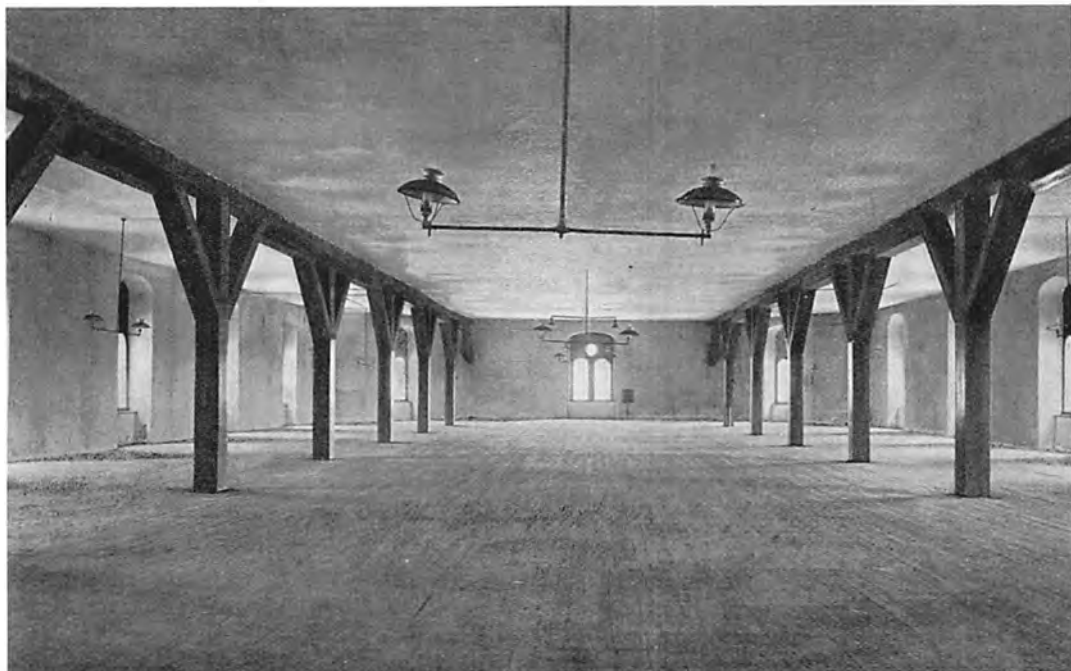
kens inventar gik til, men murene bestod, og Rundetårn var den faste borg, hvortil mange hjemløse familier søgte under de tre dages inferno. En ny bogsamling blev etableret. Men 80 år senere truede en ny katastrofe. Bombardementet i 1807 anrettede dog ingen større skade. Men man havde taget ved lære, og en stor del af bøgerne var blevet kastet ned i tårncylinderen. Kun en enkelt bog, siges det, blev ramt af en granatsplint. Den hed ironisk nok »Defensor Pacis« (fredens forsvarer) og fremvises endnu på Universitetsbiblioteket i en glasmontre.

Trods pladsmangel blev østenden af bibliotekssalen i 1807 indrettet til *Oldnordisk Museum*, en ordning der varede til 1832. Ideen om en oldsagssamling ved Rundetårn var gammel. Runologen *Ole Worm*, der i 1643 havde udgivet »*Monumenta Danica*« med beskrivelser af alle de da kendte runesten i Danmark, fik i 1652 Frederik 3. til at beordre sine lensmænd til at indsende 60 nærmere angivne *runesten* til København, for at de kunne være samlet på ét sted. Det var de sten, om hvilke Worm vidste, at de ikke stod på deres oprindelige plads. Der indkom 13 runesten, som blev opstillet på Trinitatis kirkegård langs med kirkemuren. I dag må vi være taknemlige over lensmændenes efterladenhed, for af de 13 overlevede kun fire branden i 1728. De andre må være blevet så ødelagte af varmen, at de er blevet kasseret; det kan vel ikke ganske afvises, at klokker *Søren Matthisen* har brugt dem som fundamentsten (se side 255), men runeteksten må i så fald have været udsløttet. De fire bevarede sten blev i 1803 flyttet ind i selve kirken, men blev fire år senere opstillet i tårnet ved indgangen som introduktion til det nyindrettede museum. Senere kom der endnu et par runesten til. Den sidste flytning oplevede de omtumlede fortidsminder, da de i 1867 blev opstillet i Nationalmuseets runehal i Prinsens Palæ.

Rundetårn er så usædvanligt, at man er tilbøjelig til at glemme, at det også er *kirketårn*, og at der bag det ligger en kirke, der hedder *Trinitatis*, oprindeligt Trefoldigheds Kirke. I den grad dominerede tårnet, at den i folkemunde i lange tider kaldtes »Runde Kirke«, skønt kirken selv aldeles ikke er rund. Tværtimod er den en nærmest demonstrativ traditionel langskibskirke, slet ikke præget af de nye protestantiske kirketyper, som Christian 4. dog selv havde forsøgt sig med; selv vinduerne er af gotisk form. Dog var bibliotekets vinduer oprindeligt nøgternt firkantede, først i 1871 blev de ændrede til de nuværende halvrunde dobbeltvinduer.

Det mægtige, treskibede kirkerum, der først i 1683 fik

Bogsalen på Trinitatis kirkeloft, fotograferet 1928. Sådant om-trent så vel også loftet ud før den store brand i 1728, hvorved Københavns Universitets fra 1657 uerstattelige bibliotek gik op i luer. Hele samlingen – 35.000 bind – og en mængde håndskrifter brændte i 1728. Tårn og kirke led dog ikke mere overlast, end at alt kunne repareres. I 1732 genåbnedes Universitetsbiblioteket på det høje loft, og her forblev det, til det nye bibliotek blev åbnet i Fiolstræde. Fra 1807 fik Nationalmuseet her en beskedent start i et lokale på kirkeloftet, men museet flyttede senere via Christiansborg i 1832 til Prinsens Palæ i 1853. Fra 1980'erne gjort til permanent udstillingsrum. – V. Hermansen. Nationalmuseet.

tillagt et egentligt sogn, mistede som nævnt sit inventar i 1728. Det nye inventar blev anskaffet inden for få år efter branden og giver kirkerummet en usædvanlig homogen karakter. Den pragtfulde barokaltartavle er arkitektonisk opbygget omkring en Golgatha-fremstilling og kronet af en himmelsk »eksplosion«. Den er udført af billedskæren *Friedrich Ehbisch*, der også er mester for den bugede og akantusprydede prædikestol. Ehbisch havde nok at lave i disse år; han udførte bl.a. også prædikestolene til Vor Frue, Petri og Reformert Kirke. Orgelfacaden er også fra 1730'erne, mens det usædvanlige rokokostandur over for prædikestolen er fra 1757.

Som det ses på Rach & Eegbergs malerier (side 283), var kirkepladsen både mod Købmagergade og Landemærket omgivet af *hegnsmure*. Her var kirkegården, og her var det muligt for den gående at skyde genvej til Pilestræde. På det spidse hjørne ved Landemærket havde der indtil 1728 stået en klokkerbolig; i 1798 fandt man på at opføre en vinkelformet bygning med små butikker til udlejning. Så kom 300-års jubilæet for den lutherske reformation i 1817. Vor Frue Kirke var endnu ikke taget i brug efter bombardementet, og Trinitatis blev på grund af sin størrelse valgt som ramme om festlighederne. I programmet indgik modtagelse af kongen, der skulle kunne køre op til kirkedøren. Den normale, sydlige indgang vendte ud til kirkegården og dens grave og kunne

ikke bruges. Man valgte da at fjerne hegnsmuren langs kirkens nordside samt boderne på hjørnet, og stadsbygmester P. Malling gav kirkens to portaler på denne side en ny »gotisk« udformning. Malling, der senere opførte Universitetet i en art gotisk klassicisme, viste sig her som en meget moderne arkitekt. Af de mange prospekter af kirken og Rundetårn set fra denne vinkel, der fremkom i de følgende år, ses, at frilægningen var populær.

Kirkegården bestod i endnu en årrække. Den notableste af de her begravede er vel digteren *Johannes Ewald*, der blev stedt til hvile øst for koret 1781 under stor offentlig deltagelse. Han fik endda en stor, smuk gravsten. Det vakte ikke nær så megen opmærksomhed, da hans satiriske kaldbroder *Johan Herman Wessel* fire år senere blev begravet her. Først i 1863 blev der af selskabet »Wessels Minde« opsat et lille monument på det sted, hvor man mente, at han var begravet, og i 1929 blev der yderligere lagt en sten til minde om ham, magen til og ved siden af Ewalds.

I 1870 blev kirkegården sløjfet og udlagt til offentlig plads, de tilbageværende gravsten blev rykket sammen bag en indhegning øst for koret, og billedhuggeren *Otto Evens'* smukke monument over de to digtere opsat i 1879 ud mod Købmagergade under hængeelmen. Og der kom bygninger på pladsen: et ligkapel i 1870, og for enden, mod Pilestræde, den hambroske badeanstalt opført efter tegning af arkitekt *H. Drewsen* i 1875. Den sidstnævnte bygning er i dag erstattet af *Inger & Johannes Exners* menighedsgård. Arkitektparret har i øvrigt også forestået en restaurering af Rundetårns øvre afslutning, og de ved den lejlighed udskiftede sandstenskonsoller er nu anbragt på kirkepladsen som bænke.

I årene omkring århundredskiftet havde København fået vokseværk og storstadsnykker. Man skammede sig over alt, hvad der var provinsielt og småt, og erstattede ubekymret fine gamle huse med nye, der ikke altid var nogen arkitektonisk gevinst. Christian 4., der ellers ofte tænkte stort, havde fået anbragt sit Rundetårn lovlige tæt på Regensen med det resultat, at passagen mellem de to bygninger med den stigende trafik i Købmagergade følte som en utålelig flaskehals. I 1896 anmodede Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse arkitekten *Martin Borch* om at udarbejde et forslag til en buegang gennem Regensfløjen, hvortil gadens fortov kunne flyttes. Planerne blev året efter indsendt til Magistraten, men her skete der ingenting. Derimod satte forslaget en masse i gang andre steder. Den unge arkitekt *Anton Rosen*, der snart

Fattig-Holm har midt i 1800-tallet tegnet en boglåner på Universitetsbiblioteket på Trinitatis Kirkes loft, som ikke kan vente med at læse, til han er kommet hjem. Han tager sig et hvil på vejen ned ad sneglen i tårnet. Udsnit af akvarel. – Privateje.

Flittig mand!

Omkring 1850 var den norske sprogforsker C. R. Unger som ung mand kommet til København for at afskrive nogle islandske håndskrifter i Universitetsbiblioteket. Han var så optaget af sit arbejde, at han ikke lagde mærke til, at biblioteket ud på dagen lukkede. Da han opdagede uheldet, fortsatte han ufortrødent sit arbejde, til mørket faldt på. Så redte han sig et leje mellem bøgerne og sov trygt til næste dag, en søndag! Han fortsatte sin afskrivning hele dagen, og natten gik som den foregående. Først mandag morgen blev han befriet. Så skyndte han sig ud i byen for at få en kop kaffe og derpå tilbage til biblioteket, hvor han blev siddende ved sit arbejde til lukketid. Sjældent er vel et ufrivilligt fangenskab blevet udnyttet så effektivt.

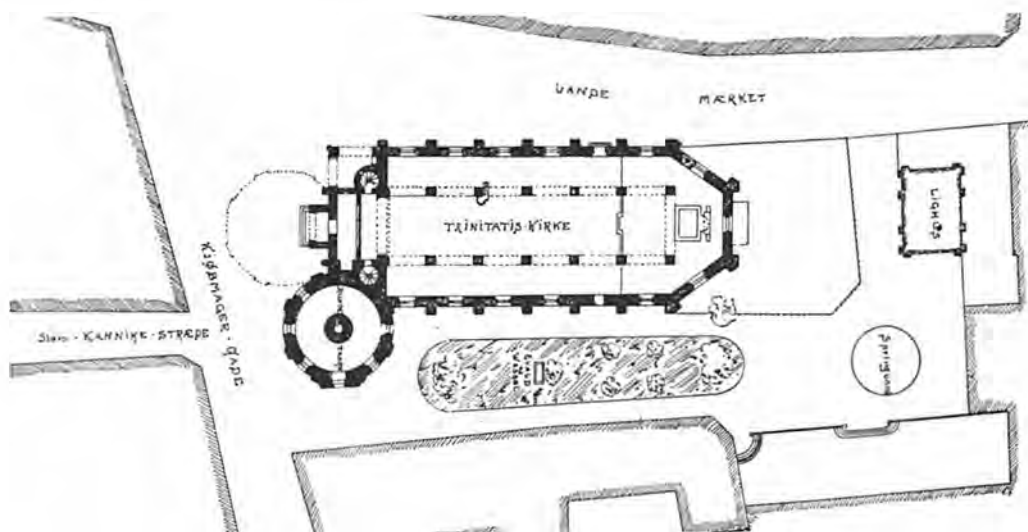
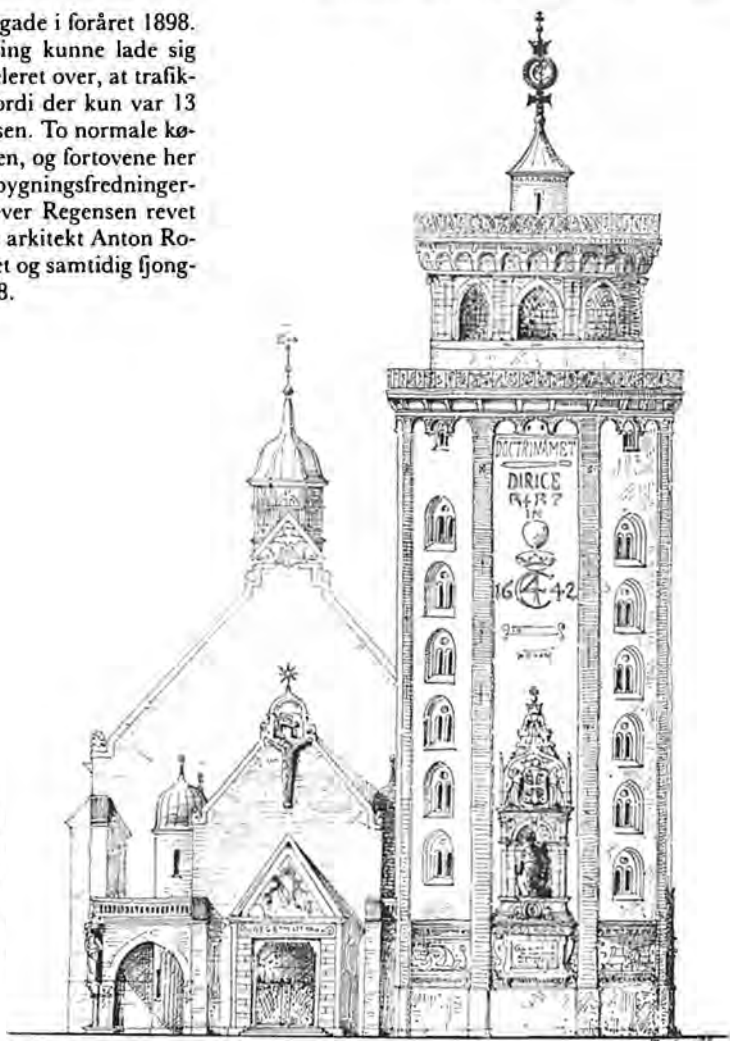
skulle markere sig som en af landets mest utraditionelle arkitekter, fremkom i 1898 med et anderledes radikalt forslag til problemets løsning: den trafikale misère skyldtes Rundetårn; hvorfor da ikke *flytte Rundetårn?* I Amerika havde man rullet lige så store bygninger, og der skulle ikke være tekniske problemer, havde ingeniør *N. C. Schouboe* beregnet. Efter forslaget skulle indgangen flyttes om på siden og erstattes af en skulpturel dekoration. Udformningen af kirkegavlen var Rosen dog ikke heldig med, og hans kranssekageopsats på toppen af tårnet var ved at tage pippet fra Christian 4. Lydhør for kritikken ændrede Rosen rask sit forslag et par måneder senere. Denne gang skulle tårnet flyttes helt om på siden af kirken, forbundet med denne ved en gangbro, gavlen fik en mere enkel udformning, og tårnets afslutning blev som den var. Men denne løsning krævede mere plads; Købmagergade 52 måtte i givet fald nedrives. Diskussionen optog alle, og der kom flere forslag, bl.a. et, der lagde fortovet gennem Rundetårn. Men Magistraten lod sagen hvile til 1907. Da blev Borchs forslag til ombygning af Regensen vedtaget og året efter gennemført. Den enkleste løsning: at gøre Købmagergade til gågade, blev først aktuel i 1972.

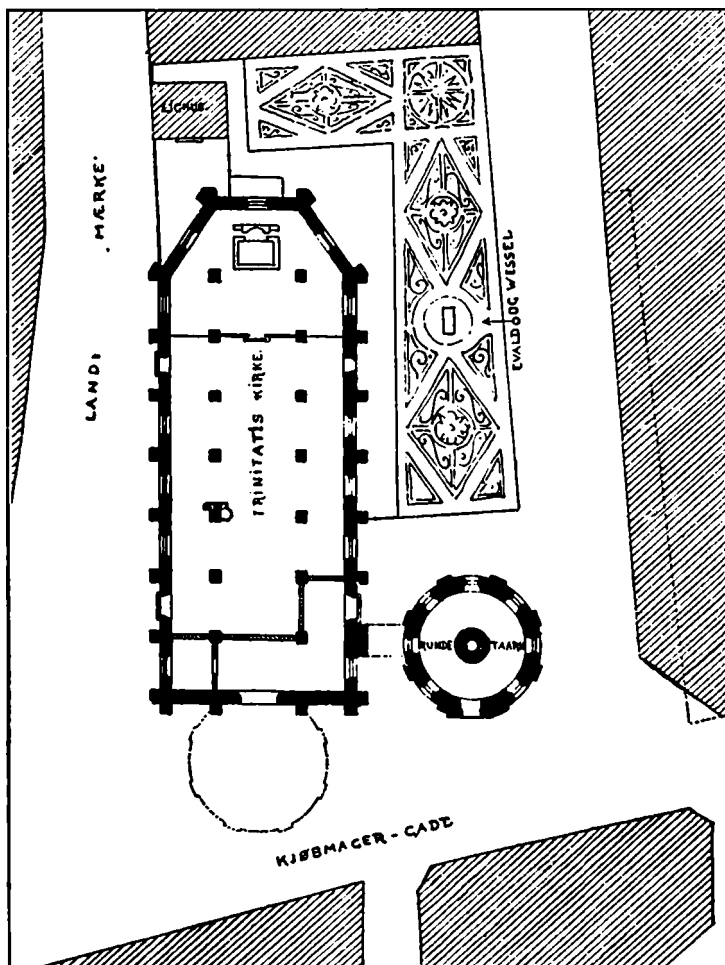
Selv om tårnet fik lov at stå, er der dog sket en ændring af dets udseende. I 1950 blev det restaureret under ledelse af *Thomas Havnig*. Ved den lejlighed blev *pudsen* mellem lisenerne banket ned, og det viste sig da, at tårnet var opført med skiftevis røde og gule murstenslag. Man skulle tro, at denne pyntelige mur var beregnet på at stå fremme, men dette synes ikke at have været tilfældet. På alle gamle afbildninger er murfladerne dækket med puds, selv på den ældste, H. A. Greys' stik fra 1646.

Bibliotekssalen oven over kirken havde siden Universitetsbibliotekets udflytning i 1861 været anvendt til lidt af hvert. Den blev lejet ud som depot for bogforlag, og i årene 1905-27 blev den brugt som værksted for teatermaleren *Carl Lund*, der her havde al den plads, han behøvede til at male sine meget beundrede kulisser og bagtæpper til Det kgl. Teater. Den blev brugt som depot for Zoologisk Museum, og der blev indrettet et lille astronomisk museum. Siden 1961 stod loftet imidlertid ubenyttet, men i 1985 påbegyndtes en indsamling, der skulle gøre det muligt at tage salen i brug til kulturelle formål. Efter en nænsom restaurering ved arkitekt *Holger Schmidt* kunne de smukke rum indvies til udstillingsformål i maj 1987, 345 år efter at Christian 4. nedlagde grundstenen til tårnet.

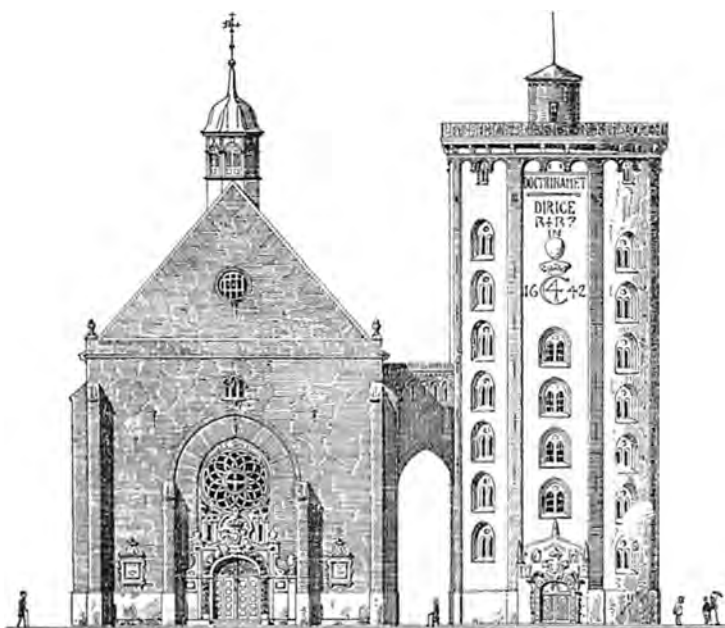
Aldrig: Vi befinder os i Købmagergade i foråret 1898. Det var i de år, hvor næsten alting kunne lade sig gøre. Der havde længe været harceleret over, at trafikforholdene i gaden var håbløse, fordi der kun var 13 alen mellem Rundetårn og Regensen. To normale køretøjer kunne ikke passere hinanden, og fortovene her var livsfarligt smalle. Det var før bygningsfredningernes tid, så der er mange, der kræver Regensen revet ned. Men så dukkede den 39-årige arkitekt Anton Rosen op og foreslog Rundetårn flyttet og samtidig fjongset lidt op. – Efter Architekten 1898.

Aldrig: Rosen ville rulle tårnet hen ved højre side af kirken og opføre et lille forhus med fællesindgang til kirke og tårn. Christian 4.s gamle prægtige port blev flyttet om på siden. – Architekten 1898.

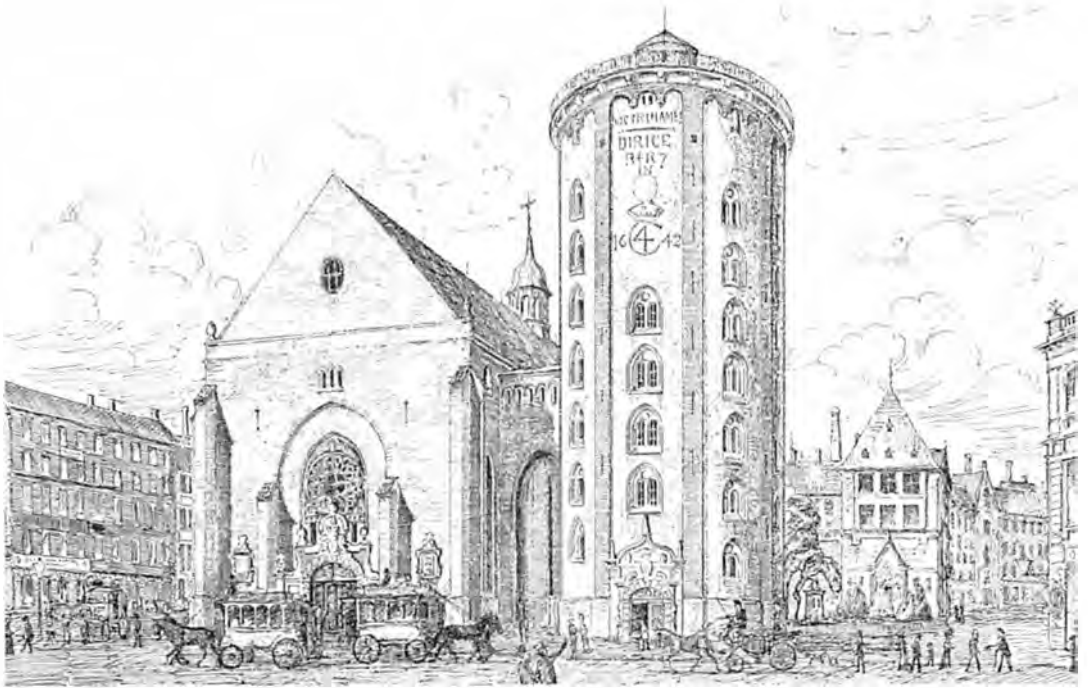

Aldrig: Rosens første forslag på forrige side vakte både beundring og modstand. Gaden blev ikke bred nok, den foreslåede indgang var klodset og det nye Observatorium på toppen var utilstedeligt. Derfor kommer han igen i juli 1898 med dette nye forslag, der rykkede tårnet op på siden af kirken og forbanded tårn og kirke med en bro for at sikre adgang til kirkeloftet. – Arkitekten 1898.

Aldrig: Her er Rosens egen berømte tegning af det flyttede Rundetårn, som er forvandlet til et fritstående tårn til højre for Trinitatis Kirke, forbundet med en bro over til kirken. Trinitatis Kirke har fået en ny gavl, afstemt efter 1800-tallets smag. Rosen beherskede alle stilarter! – Arkitekten 1898.

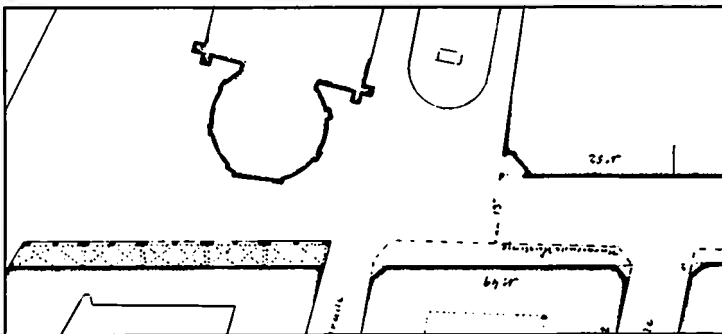

Så gemytligt Rundetårn end virker, var der dog tidligere knyttet nogen uhygge til det. Det var nemlig et sted, *selvmordere* havde en forkærlighed for at springe ud fra. Herom har *C. N. Rosenkilde* skrevet en lille komedie. »De fortvivlede på Rundetårn«. Denne trafik blev der sat en stopper for i 1890, da et højt sikkerhedsgitter blev anbragt inden for det gamle smedejernsgitter.

Aldrig: Rosens plan udtegnet til et dagblad. Nu kan hesteomnibusserne nemt passere hinanden; nu er gaden her blevet dobbelt så bred, og der er plads til et haveanlæg bag tårnet og muligheder for en ny bebyggelse bagud mod Pilestrædes forlængelse i den gamle Springgade bag Trinitatis kirkegård.
– Tegning på Bymuseet.

»Lille Købmagergade«

Det sidste stykke af Købmagergade, mellem Rundetårn og Kulturvet, byder ikke på de store oplevelser. Enkelte af husene er fra første halvdel af 1800-tallet, men størstedelen er nyere, det gælder således hele nordøstsiden, de

Noget mere realistisk, ja faktisk banebrydende, var arkitekt Martin Borchs omtrent samtidige forslag om at løse trafikproblemet ved at indrette en arkade for gående i Regensens nederste etage. Denne plan sejrede. Se side 262. – Efter Architekten 21. maj 1897.

Strækningen i Købmagergade fra Rundetårn til Kulturvet, som ses her som flisebelagt gågade, byder ikke på huse af særlig interesse. Det er det kedsomligste stykke af den gamle gade. – Fot. John Jedbo 1986.

Næste side:
Fra Rundetårn til Nørrevold snor Købmagergade sig tilsyneladende på middelaldervis, men i virkeligheden er Sankt Gertruds Stræde den oprindelige fortsættelse af Købmagergade mod volden. I midten Kulturvet, skilt fra Hauser Plads med en klynge gamle huse, hvor stadens Folkebibliotek knejser i dag. Det sidste stykke af gaden fik tidligt navnet Frederiksborggade. – Luftfoto 1934. Hassing.

ulige numre. I middelalderen gik sydvestsiddens grunde helt igennem til Peder Hvitefeldts Stræde, der fungerede som baggade fra Bjørnebrogades anselige gårde, senere skiltes en stribe fra til bodebebyggelse. Enkelte, som nr. 55, 62-64 og 67-69 var adelsgårde, resten har hovedsagelig tilhørt rige købmænd og bryggere.

I dag er nr. 55 en bygning i nyrenæssance-stil, der pranger med navnet »Lille Kjøbmagerhus«, efter det gamle navn på denne del af gaden. Bygningen er opført omkring 1900 af en arkitekt med de interessante for bogstaver *A. B. C. von Dyben*.

Nr. 57 har bevaret sin bredde siden middelalderen. Den nuværende bygning opførtes 1818-21 af murermeester *Gottfried Schaper* og står uden væsentlige ændringer. Nabohuset, nr. 59, er fra samme tid, opført 1816-17 af tømremester *Henrik Thyberg*, og har ligeledes i det væsentlige bevaret sin oprindelige karakter. Til gengæld er nr. 61, der opførtes 1810-11, blevet forhøjet med en etage ca. 1840.

Med bygningerne nr. 62-66 og 65-69 er vi fremme ved området nærmest Kulturvet. Det var klassicistiske borgerhuse, som blev nedrevet i henholdsvis 1906 og 1905 og erstattet af nybygninger, der omtales nærmere side 317.

Kultorget

Kultorget er en af byens nyere pladsdannelser. Det er ganske vist anlagt, men så uregulært og så uhenigtsmæssigt gennemskåret af Købmagergades og Frederiksborggades diagonal, at man fornemmer et selvgroet princip bag anlæggelsen. Det er der også.

Vore dages torv ligger lige i hjertet af det store område i byens nordøstlige udkant, som siden 1300-tallet kaldtes *Rosengården*, og som lå nord for de nuværende gader Rosengården og Pustervig. Sidstnævnte gade gik da helt igennem til Åbenrå-Pilestræde, som dengang mødtes i et ikke længere eksisterende vejkryds. Rosengården tilhørte da Nikolaj Kirke, men senere – i midten af 1400-tallet – blev den byens ejendom, og efterhånden blev den udstykket og solgt. Men mens her endnu var åbent og ubebygget, var stedet berygtet. Her var *retterstedet*, hvor bl.a. *Torben Oxe* i 1517 måtte lade livet, og her holdt utugtige kvinder og alskens pak til. Så sent som i 1540 var mindet herom levende. Biskop *Peder Palladius* skrev da: »Ja, hvor mange mistede deres liv i København, for den Rosengård var ved magt. Ikke visker bøddelen sit sværd så tit nu udi denne tid, som han gjorde i den tid«.

Rosengården deltes af Sankt Gertruds Stræde, der fortsatte Købmagergades trafik ud til Nørrevold; Frederiksborggade eksisterede endnu ikke.

Tidligste billede af Kultorget. tegnet af J. J. Bruun i 1756. Kunstneren har stået midt på torvet og kikket ud ad Frederiksborggade mod Nørreport. Hele dette bybillede med de smukke gavkvisthuse til venstre var skabt efter branden i 1728. Kultorget var torvet, hvor man handlede med brændsel. Kobberstik fra Bruuns Novus Atlas Daniae 1761. – Det kgl. Bibliotek.

Venstre side af Kulturvet – nr. 11-17 – ca. 100 år senere, men stadig med udsigt til Nørreport. Det er et litografi efter tegning af Fattig-Holm, der viser, hvordan torvet var genopbygget efter det engelske bombardement i 1807, som gik hårdt ud over Kulturvet. Nr. 11, 15 og 17 var opført 1815, og nr. 13 lidt senere. Disse huse står alle endnu. Det sidste hus, nr. 19, og det smukke buede hjørnehus ved Frederiksborggade, kaldet Tvermoesgård, blev nedrevet 1894. Se nedenfor. – Det kgl. Bibliotek.

Her er næsten det samme vue som på forrige side, fotograferet til Zachariaes Før og Nu omkring 1900. Husene til venstre er fremdeles nr. 13, 15 og 17, som ses ovenfor, mens Tvermoesgård er blevet til Valdemar Ingemanns spirprydede borg på hjørnet til Frederiksborggade (se næste side). På det modsatte hjørne er husrækken i højere grad fornyet. Hjørneejendommen er blevet til Zachariaes Magasiner (se side 309).

OMKRING RUNDETÅRN

Arkitekt Valdemar Ingemann, der var uddannet hos H. C. Stilling, byggede gerne tungt og germansk. Denne hjørneejendom på Kultorvet, Frederiksborggade 1, er fra 1895 og misklæder torvet på en meget iøjnefaldende måde. Det erstattede den såkaldte Tvermøesgård, der blev nedrevet i 1894. Xylografi fra ca. 1895. – Bymuseet.

Torvehandelen – fortrinsvis med brændsel – på Kultorvet vedblev til lidt ind i dette århundrede. Indførelsen af gas og elektricitet og efterhånden også centralvarme gjorde behovet for brændsel mindre. Handelen blev overtaget af butikker. Her er torvedag omkring 1900. Valdemar Ingemanns store hjørneejendom i midten er nylig opført. Billedet giver et godt kig ud ad den korte Frederiksborggade, over Nørrevold og videre mod Nørrebrogade. Fot. ca. 1905. – Bymuseet.

På hjørnet af Pustervig og Sankt Gertruds Stræde lå *Sankt Gertruds kapel* med kirkegård. Sankt Gertrud var købmændenes, de vejfarendes og de syge pilgrimmes helgeninde. Gertrudskapeller med tilhørende gæstehuse lagdes ofte ved byernes udkant, som det netop er tilfældet her. I 1524 blev kapel og herberg overtaget af *Claus Jensen Denne*, der tidligere havde været forstander for *Sankt Anne Hospital* uden for byen. Nu blev det flyttet hertil, og Magistraten støttede sagen ved at skænke hospitalet et stykke af byens grund. Claus Denne skulle til gengæld opføre et hospital af grundmur med badstue og andre bekvemmeligheder. I en særskilt bygning skulle der være åbent hospital for alle fattige vandrende pilgrimme. Men almisseindsamlingen gik dårligt i 1520'erne. Hospitalet måtte lukke, og de fattige og syge blev i 1530 overført til Helligånds Hospital. Sankt Gertruds kapel omtales endnu i 1555, men i 1573 havde *Otto Brockenhuus* indrettet bygningerne til en adelsgård. I 1581 tilhørte den kansler *Niels Kaas* og i 1600-tallet slægten Rantzau. Den omtales da som en prægtig gård med en fornem have.

Sankt Gertruds Stræde blev altså torvets afgrænsning mod øst. Mod vest fandtes en anden gade, men den var nyere. I dette område havde vognmændene i 1500-tallet deres laugshus på en grund, der tilhørte byen. Denne grund overtog borgmester *Mikkel Vibe* i 1609. Han havde arbejdet sig op som købmand i stor stil med handelen på Island og Norge som sit særlige domæne, og han ejede også en mængde ejendomme i København og uden for byens volde. Som så mange af sine samtidige spekulerede han i lejeboder, og her på Rosengården opførte han en række af disse småhuse til udlejning. Gaden, de lå ud til, og som løb fra gaden Rosengården nordpå til Nørrevold, er sandsynligvis anlagt af Mikkel Vibe og blev da også opkaldt efter ham. Mikkel Vibe døde i 1624, men hans arvinger beholdt boderne til 1640'erne, da de blev solgt enkeltvis.

Øst for Mikkel Vibes boder lå en større grund, som oprindeligt tilhørte Sankt Gertruds Kirke, men som var bryggergård gennem 100 år, til den blev eksproprieret til torv.

De store voldarbejder midt i 1600-tallet fik også konsekvenser for gadenettet inden for voldene. I 1670'erne blev Frederiksborggade ført igennem fra den allerede eksisterende del ud for den nye Nørreport ned til Købmagergade. Den blev altså den nye indfaldsvej fra byens opland i nord, og det blev stedet, hvor bønderne på torvedage holdt med deres vogne. Med dem fulgte også *kulsvierne*

Christian Hansen d. Y. (1854-1930). Arkitekt, som – trods samme navn – ikke må forveksles med Kommunehospitalets skaber. Opførte omkring århundredskiftet en del forretningshuse i den indre by, heriblandt det store, prangende hus med tre gavle og tårn på *Kultorvet ved hjørnet af Købmagergade 67-69*. Samme år tillige *Købmagergade 22* (begge dette bind). Omtrent samtidig er hans etagehus på hjørnet af *Vester Voldgade* og *Frederiksberggade* (bind 9). Til konkurrencen om *Christiansborg Slot* 1905 fremsendte han lidt overraskende et projekt efter sit eget hoved, da han var uenig med programudskriverne i deres præmisser (bind 1). Det har ikke været muligt at finde et portræt af Chr. Hansen.

På dette træsnit fra 1840 ses den øverste halvdel af Købmagergade, tidligere kaldet Lille Købmagergade, og gadens udløb i Kulturvet. Det lille hjørnehus, der var skånet under bombardementet, lå der til 1870. Så opførtes huset på næste side nederst. – Det kgl. Bibliotek.

Købmagergades udløb i Kulturvet ved Pustervig-hjørnet, fotograferet 1910 med Frimodts boghandel. – Bymuseet.

På hjørnet af Købmagergade og Pustervig lå en af byens fornemme boglader i mange år. Både fader og søn endte som formænd for Boghandlerforeningen. Her er forretningen, der forsvandt i 1905, da Vilh. Fischer opførte hjørneejendommen side 311. Reklametryk ca. 1890. – Det kgl. Bibliotek.

Højre side af Kulturvet ved Købmagergades udløb, efter at det lille hjørnehus var erstattet af det høje hjørnehus i 1870. Til venstre Kulturvet nr. 3, 5 og 7. I nr. 5 lå det berygtede boulevardblad »Middagsposten« omkring århundredskiftet. Nr. 7 ved hjørnet er Peder Hvitfeldts Strædes udløb ved Rosengården. Fot. ca. 1900. – Bymuseet.

Francis Zachariae (1852-1936). Fabrikant og første udgiver af *Før og Nu*. Efter en grundig uddannelse i klædevarerindustrien i ind- og udland etablerede han i 1874 en herrekonfektionsfabrik med tilhørende detailudsalg, og han blev hurtigt en af de førende i faget. Han ledede personligt *Zachariaes Magasiner* på Kultortorvet i over 50 år, og først i 1931 trak han sig tilbage og overdrog virksomheden til en mangeårig medarbejder. Han tjente en meget betydelig formue på sin virksomhed og anvendte store beløb til filantropiske og kulturelle formål. Hans interesse for teater førte således til oprettelsen af »Olaf Poulsens Mindestuer« i Fredensborg. Som et led i hans veltillirettede reklame for sin virksomhed, udsendte han bladet »Nyheder fra Kultortorvet« med interessante topografiske indslag. Disse blade udviklede sig i årene 1915-27 til et hefte-subskriptionsværk, som til slut androg ni store bind om Københavns topografi. Værket var en pionerindsats på området. Oplaget var beskedent – næppe over 3.000 – og det kostede ham mange penge at gennemføre det. Som anført i forordet til dette værk står redaktionen af *København før og nu* – og aldrig i stor gæld til Zachariae, som fremdeles er en vigtig kilde til ældre københavnsk topografi.

med deres last af brændsel. Og nok var den nye gade bred, men som torv slog den alligevel ikke til. Der var på torvedagene idel trængsel og klammeri.

Det var derfor naturligt, at den efter branden i 1728 nedsatte reguleringskommission blandt sine forslag til byplanmæssige forbedringer også havde et, der gik ud på etableringen af et torv på dette sted. Sankt Gertruds Stræde-linien blev opretholdt, men den vestlige afgrænsning skulle flugte med Peder Hvitefeldts Strædes udmunding i Rosengården. Da det kom til stykket, nøjedes man dog med Mikkel Vibes Gade-linien. Mod syd havde man Rosengården, og der manglede så kun en afskæring mod nord. Her blev fire mindre ejendomme mod Sankt Gertruds Stræde og to hjørner mod Frederiksborggade indtaget. Grundene blev ryddet og planeret i sommeren 1731, og hermed var *Kultortorvet* en realitet. Navnet, hvis baggrund giver sig selv, synes det at have fået straks efter anlæggelsen.

Det nye torv blev i løbet af det næste årti bebygget med pyntelige gavlhuse, og efter J.J. Bruuns prospekt fra 1756 at dømme har det udgjort et særdeles homøgent bygningsmiljø.

På det bløde, vestlige hjørne af torvet og Frederiksborggade havde hørkræmmer *Jacob Korn* haft to mindre huse, der var brændt. Han opførte her en stor gård, hvor han indrettede sin forretning. Da han døde, giftede enken sig med *Peder Huulegaard*, der fortsatte virksomheden. I 1756 lejede en præsteenke, *Marie Ewald*, sig med sine to sønner ind hos Huulegaard, og da hørkræmmeren i 1758 var blevet enkemand, giftede han sig med fru Ewald og blev dermed stedfar til *Johannes Ewald*. Den unge digterspire var imidlertid ikke glad for de nye forhold og stak af hjemmefra på en udenlandsrejse, der helt igennem var mislykket. Men navnet Huulegaard fik en plads i den danske litteraturhistorie, for hørkræmmeren var farbroder til den *Arendse*, som Ewald forelskede sig i og senere aldrig kunne glemme.

Kultortorvet hørte til de bydele, der på grund af deres beliggenhed tæt ved volden blev hårdt ramt af bombardementet i 1807. Så at sige hele torvets bebyggelse lå i grus efter overfaldet. Kultortorvet var igen blevet for lille, og der havde nu været anledning til at sørge for en udvidelse. Det skete ikke, og det var en privatmand, *Conrad Hauser*, der nogle år senere fik etableret et aflastningstorv.

Endnu en gang skulle husene omkring torvet genopføres. Det skete nu i den herskende, klassicistiske stil med pudsede og malede facader, kordongesims mellem over- og underfacade, ingen gavlkviste, men til gengæld med en etage mere end forgængerne. Hjørnerne skulle være »brækkede« eller runde, og begge udgaver blev repræsenteret i Kultortorvets nye huse. Et enkelt hus havde overlevet; det ligger stadig på hjørnet af torvets nordside og Sankt Gertruds Stræde og har ret hjørne, som det var tilfaldt før 1795.

Men ellers blev der bygget nyt til alle sider. Mod syd, på hjørnet af Købmagergade, et lille hus på kun en etage, afløst af en femetages bygning i 1870. Det næste, nr. 3, var et nobelt hus på tre etager, senere forsimplet i stueetagen og klistret til med »Middagspostens« pågående skiltning. »Middagsposten« var det nærmeste, vi her-

På torvets fjerneste hjørne mod Frederiksborggade, som også blev ødelagt ved bombardementet 1807, opførtes den store hjørneejendom nr. 16 i 1845-46 med 8 fag til torvet og 5 fag til Frederiksborggade. Her etablerede grosserer Francis Zachariae i 1880erne sit imponerende magasin med detailsalg af sit færdigsyede herretøj. Forretningen eksisterede i Zachariaes navn helt op til 1931. Fot. ca. 1900. – Bymuseet.

Forrige side nederst:
Fra Zachariaes Magasiner udgik i hefteform i årene 1915-27 førsteudgaven af nærværende værk. Den topografisk interesserede og nostalgiske københavnergrosserer Francis Zachariae forestod selv redaktionen (se i øvrigt forordet til bind 1). – Bladhoved fra 1. udgaven.

Kultorget Marts 1905.

Udsigt over den østlige og sydlige del af Kultorget i 1905, da torvet var kommet i klasse med Højbro Plads og fået eget nødtørftshus. Til venstre Pustervig og Hausergade. Bygningerne til højre er de samme som på side 307. Bygningerne til venstre – den »grimme« side af torvet – er nærmere omtalt på side 314. Tegning af J. L. Ridter. – By-museet.

hjemme kom den »gule« skandalepresse. Bladet blev fra 1901 udgivet af Johannes Hansen, der var en fremragende skribent, men excellerede i insinuationer og personlige angreb. Der var andre blade af samme kaliber, og der blev ligefrem stiftet en »Forening mod Smudspressen«. Johannes Hansen havde en beskytter i P. A. Alberti, men efter dennes fald måtte han i 1908 afsone en fængselsdom og trak sig herefter ud af journalistik.

De to næste huse, der stadig er bevaret, er begge opført i 1810, hjørnehuset, nr. 7, af en af tidens kendte murer mestre P. M. *Qvist*, der havde lært håndværket hos sin far, Harsdorff-eleven J. M. *Qvist*. Nr. 5 har over indgangsdøren en figur af et liggende lam. Oprindeligt lå den på kælderskuret, dvs. en stenplade på konsoller over kældernedgangen. Kælderbeværtningen hedder stadig »Det hvide Lam« og skiltes med at være grundlagt i 1807.

Den usædvanlig noble husrække mod vest, nr. 11-17, der er kendt fra Fattig-Holms tegning, udgør stadig en fin helhed, selv om nr. 17 nu er erstattet af noget helt andet. Nr. 11 og 15 er begge fra 1815, nr. 13 næsten 20 år yngre, men den enkle og prunkløse byggemåde er den samme. Kun trist, at de klassicistiske vinduer er blevet udskiftet til store, hele ruder.

Efter branden i 1795 var genopbygningen sket i hurtigt tempo. Anderledes efter bombardementet. Da var

Næste side:

Nøjagtig samme vue som ovenfor til højre. Tegnet omkring 1910, altså kun 10 år senere. Frimodts boghandlerhjørne ved Pustervig er afløst af arkitekt Vilh. Fischers tårnprydede forretningsjendom med 9 fag ned ad Købmagergade. Den stod færdig 1907, og samtidig kunne arkitekt Chr. Hansen færdiggøre borgen på det modsatte hjørne, som havde opslugt både nr. 1 og 3. – Anonym tegning i Før og Nu 1918.

Det er ikke torvedag på Kultorvet, men Børnehjælpsdag. I baggrunden nr. 16 og 14. Det sidste hus er opført omkring 1730 og blev skånet ved bombardementet. Det har 3 fag ned ad Sankt Gertruds Stræde. Fot. ca. 1908. – Bymuseet.

Her er Kultorvet vist i sin mindst klædelige periode, hvor torvehandelen var forsvundet, og det så ud til, at pladsen skulle ende som parkeringsplads. Her er torvet set over mod Rosengården med Chr. Hansens store hjerneejendom ved Købmagergade til venstre og de sidste gamle huse på torvet midtfor. Fot. 1930erne. – Bymuseet.

Paul Fischer havde en forkærlighed for Københavns flinke brandvæsen, som efter opførelsen af Københavns Brandstation bag Rådhuset i 1892 var kommet til at præge gadebilledet i deres nye uniformer og hjelme. Her har han malet en udrykning på Kultorvet i 1890'erne. Dampsprøjten står ved hjørnet af Købmagergade, og man aner Ingemanns fæstningsagtige bygning og Zachariaes Magasiner i baggrunden ved Frederiksborggade. Huset i forgrunden er huset på side 306. – Foto på Bymuseet.

Hest omnibussen kørte i Købmagergade og over Kultorvet i årene helt op til 1917. Det var den sidste hest omnibus i København. – Fot. 1915. Bymuseet.

Oscar Gundlach-Pedersen (1886-1960). Arkitekt, som endnu midt i vort århundrede udfoldede en omfattende aktivitet, hvori bl. a. indgik *Væglergården*, Axeltorv 6, i 1932-33 (bind 9). *Københavns første etage-garageanlæg* i Dronningens Tværgade 4 fulgte i 1933 (bind 5). *Ingeniørforeningens Hus* fra 1934-35 i Vester Farimagsgade 27-31 blev delvis ødelagt i 1944 gennem schalburgtage, men genskabt 1947 (bind 9). *Fonnesbechs stormagasinbygning* på Østergade 47 stammer fra 1935-38 (bind 3). Hans sidste store arbejde, *Biblioteksgården* på Kulturtorvet udførtes i samarbejde med Ebbe Andreassen og stod færdigt i 1957.

I 1950'erne blev hele karreen revet ned, for at man kunne skaffe plads til arkitekt Oscar Gundlach-Pedersens store Biblioteksprojekt. Pludselig kunne man se Hauser Plads' bageste husrække.
– Polfoto ca. 1953.

pengene færre, og Statsbankerotten i 1813 forsinkede genopbygningen yderligere i mange år. Hjørnet af Frederiksborggade og Kulturvets nordside stod som byggetomt helt til 1845. Da blev det eksisterende, imponerende hus endelig opført, i den stadig herskende, klassicistiske stil. Bygherren var marskandiser *Christen Olsen Høedt*, far til den midt i 1800-tallet så kendte og forkætrede skuespiller og instruktør *Frederik Høedt*. Det var her, *Francis Zachariae* indrettede sit store herrekonfektionsmagasin, og hvorfra han 1915-22 udsendte den første udgave af sit banebrydende topografiske værk »*Før og Nu*«.

Torvets vestside blev aldrig rigtig færdig. Nr. 2, 4 og 10 svarede til de allerede omtalte bygninger, men ind imellem lå nr. 6 og 8 i kun to lave etager, nr. 8 endda nærmest en bazarbygning med fladt tag, der gav frit udsyn til et gavved liggende pakhuis.

Endnu et par bygninger fortjener at omtales. Den ene er det pissoir af jern, der blev opstillet midt på torvet ca. 1880. Det var af typen »de ehlerske mavebælter«, opkaldt efter en af byens borgmestre. Det blev senere udskiftet med et eksemplar af den mere anstændige slags, som ses på Ridters tegning fra 1905. Det andet er telefonkiosken, en af *Fritz Kochs* utrolige, sekskantede pavilloner

»Den grimme husrække« på Kulturvet med ryggen til Hauser Plads fik lov at stå helt til 1950erne, da hele karreen blev nedrevet. Det gjorde, at torvet i løbet af få år helt ændrede karakter. Det er Hausegade til venstre og Pustervig til højre. Foto 1948. – Hassing.

I sommeren 1957 kunne arkitekt Oscar Gundlach-Pedersens store nye Folkebiblioteks-bygning tages i brug. – Polfoto 1960.

Omkring 1970 ændrede Kulturvet totalt karakter, hvad der naturligvis hang sammen med, at Købmagergade omtrent samtidig blev gågade. Torvet blev nu en trafikfri oase med udendørsliv. Skulpturen er af Anders Tinsbo fra 1970. Den er senere flyttet til Landemærket. Til højre: Haveanlæggene brede sig også til Hauser Plads (se nærmere side 321). – Fot. 1971.

i barok vikingestil. Pissioiret er nu borte, men telefonkiosken står her stadig, men flyttet over på torvets anden side og indrettet til udsækning. Det kan i den forbindelse nævnes, at *Niels Skovgaards* Havheste-brønd var placeret her i årene 1916-23, inden den blev flyttet til Kunstindustrimuseets Grønnegård.

Ideen til udgivelsen af billeder af Før- og Nu-situationer kan Zachariae have fået ved at kigge ud af sine egne vinduer, for her illustreredes et af de mest iøjnefaldende tilfælde. Nr. 1 og 3 blev i 1905 nedrevet for at give plads for *Chr. Hansens* tårn-, gavl- og karnapprydede renæssancefantasi, og året efter blev det modstående hjørne, Købmagergade 64, erstattet af en tilsvarende bygning tegnet af *Vilh. Fischer*. Nogle år tidligere, i 1895, var nr. 17 og det dertil hørende Frederiksborggade 1 faldet til fordel for *Valdemar Ingemanns* endnu mere påtrængende røverborg, der dog i tidens løb har mistet sit himmelstræbende spir.

Et par årtier senere indtrådte et omslag i arkitekturfattelsen. Klassicismen kom atter i højsædet, og i 1927

Flisebelægningen og beplantningen i forbindelse med den kørende trafikks udelukkelse skabte et helt nyt gadebillede i København med Folkebiblioteket som den nye, centrale bygning. Intet under, at folkemunde fra 1970 omdøbte Kultorget til Kulturtorget. – Polfoto ca. 1980.

På Kulturtorvet såvel som på byens øvrige gamle torvepladser, hvorfra torvehandelen forsvinder og den kørende trafik er bandlyst, bliver der om sommeren plads til udendørs restauranter og omvandrende musikanter. Begge dele ses her. – Polfoto 1978.

kunne Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse præsentere nogle skitser af *Holger Jacobsen* («Stærekassens» arkitekt) til retablering af torvet. Tårne og fremspring var så vidt muligt barberet af og de horisontale led understreget. Forslagene er aldrig blevet virkeliggjort, og i dag ville vi nok sige, at de ville have gjort torvet kedeligere, men ikke nødvendigvis smukkere. Man har trods alt vænnet sig til de tre selvbevidste huse.

Det er ikke ved udvendige krummelurer, arkitekt *O. Gundlach-Pedersens* biblioteksbygning fra 1954-57 gør sig bemærket. Den nøgterne, funktionalistiske betonbygning respekterer horisontalvirkningen, men det kan ikke bortforklars, at den dominerer torvet ved sin massivitet.

Det engang så homogene Kulturtorv er i dag noget af en rodebutik.

Hauser Plads

Hauser Plads er den yngste af byens pladser, kun godt 150 år gammel. De mærkelige, ganske korte gader, der fører til den, vidner også om, at den er hugget ud af en karré.

Hvor vi i dag finder pladsen, lå i middelalderen *Sankt Gertruds kapel* og kirkegård. De omkringliggende grunde, der havde udgjort en del af *Rosengården*, blev kun langsomt bebygget, men en udstykning havde fundet sted i 1400-tallet, og det krævede adgangsmuligheder. Der var derfor blevet anlagt en gade fra Landemærket nordpå til volden, parallelt med Lille Købmagergade og Sankt Gertruds Stræde. Den hed *Spitaliestræde* efter det herberg og hospital for fattige og syge mennesker, der fandtes i tilknytning til Sankt Gertruds kapel, og som senere kaldtes Sankt Anne eller Claus Dennes hospital (se side 305).

Den næstekærlige institution forsvandt kort før reformationen, og det store areal gik over til verdslig anvendelse.

På et tidspunkt, antagelig i forbindelse med gaden *Åbenrås* forlængelse i årene omkring reformationen, er *Spitaliestrædet* blevet sløjfet og *Pustervig* reduceret til en cul-de-sac. De var blevet overflødige, efter at grundene nu havde adgang fra *Åbenrå*. Tilbage blev kun en smal, ubebygget passage i husrækkerne mod Landemærket og *Åbenrå*.

Sankt Gertruds kapel og kirkegård var efter nedlæggelsen af Claus Dennes hospital blevet omskabt til en adelsgård. Sidst i 1500-tallet ejedes den af kansleren *Niels Kaas*, rigets forsigtige førstemand i Christian 4.s mindreårighed. Det må have været her, den døende kansler i 1594 overrakte den unge konge nøglen til rigsklenodiernes hvælving på Københavns Slot. Efter *Niels Kaas'* død overgik gården til slægten *Rantzau*. *Cort Rantzau* var den første, og på hans tid omtales gården som prægtig, tårnprydet og forsynet med en fornem have, hvor det på helligdage var tilladt borgerne at spadsere og more sig på bedste måde. Og haven var virkelig stor. Til grunden hørte nu foruden den oprindelige kirkeplads også en større grund nordfor, således at den strakte sig fra *Pustervig* i syd helt ud til *Østervold* bag ejendommen langs *Sankt Gertruds Stræde*.

Da derfor store arealer blev indlemmet i byen på denne kant ved voldens sløjfning, var det nærliggende for den daværende ejer, *Henrik Rantzau*, at sikre sig den del, der lå i forlængelse af hans i forvejen store ejendom. Ikke

Conrad Hauser (1743-1824). Initiativtageren til anlægget af Hauser Plads. Schweiziskfødt forretningsmand, som takket være et dansk ægteskab slog sig ned i København i 1770'erne. Her blev han 1778 direktør for Det vestindiske Handelsselskab, som han selv havde foreslået oprettet. I 1816 blev han tillige medlem af direktionen for Asia-tisk Kompagni. Efter Københavns bombardement 1807 opkøbte den endnu velhavende Hauser en række brandtomter mellem Kulturvet og *Åbenrå*. Stadsbygmester Peder Malling gav 1818 tegning til en plads, som dog først 1838, 14 år efter Hausers død, blev udlagt som offentlig plads med Hausers navn. Til sig selv lod Hauser 1812-13 bygge ejendommen *Hausergade 32*, ligesom han med solide håndværksmestre, uden brug af tidens kendte arkitekter, forestod opførelsen af de *øvrige huse i Hausergade*. Pladsens andre anonyme og stilfærdige beboelseshuse opførtes mellem 1830 og 1860 som gode eksempler på tidens endnu levende, kvalitativt højtstående håndværkertradition (dette bind).

Hauser Plads har ikke samme alder og anseelse som Kulturvet. Pladsen er et resultat af kvarterets genopbygning efter 1807-bombardementets brutale ødelæggelser. Pladsen blev anlagt på privat initiativ i 1819 af den schweiziskfødte storkøbmænd Conrad Hauser, som købte det ruinerede område og opførte sit eget hus her i 1813 (se side 323) på den langsides af pladsen, som senere fik navn efter ham: Hausergade. Pladsen kom til at ligge »bag Kulturvet« kun adskilt fra dette med en enkelt karré. Først i 1830'erne blev pladsen anerkendt som offentlig plads og tillige som en slags aflastning for Kulturvet. Det er Hausergade, man ser den nederste del af ligesom med den lille nye smutgade til Åbenrå til højre. Hjørnehuset her – nr. 24 – står endnu og husrækken til højre er også delvis bevaret. Tegning af F. Richardt 1849. – Bymuseet.

blot erhvervede han den del, der lå mellem det gamle voldterræn og den nyanlagte, sidste forlængelse af gaden Åbenrå, men også en stor portion af den karré, der opstod på den anden side af denne gade. Ved overtagelsen i 1651 forpligtede Henrik Rantzau sig til at forsyne den med en god købstadsbygning, men det havde han forsømt, i hvert fald for det sidste stykkes vedkommende, og det blev i 1681 fradømt ham.

Endnu i 1689 hørte strækningen langs Åbenrås vestsides til Den rantzauske Gård, men midt i 1700-tallet var en række ejendomme frastykket, ligesom et større antal grunde på hjørnet af Sankt Gertruds Stræde og Pustervig var skilt fra. Hele det indre af karreen var opdelt i to større ejendomme, hvis havearealer må have været resterne af Cort Rantzaus berømmede have. Den ene havde en stor vinkelformet bygning, hvortil adgangen var ad en smal slippe ud til Sankt Gertruds Stræde. Denne bygning har antagelig udgjort en del af Sankt Gertruds kirke- og hospitalsanlæg eller den senere adelsgård, for i slutningen af 1800-tallet blev der her på adressen Hauser Plads 9 konstateret en hvælvet kælder, væsentlig ældre end det ovenover stående hus. Det samme var tilfældet med det hus, der da havde adressen Kulturvet 4, og hvis baghus stødte op til den omtalte vinkelbygning.

Den anden af de to større grunde havde adgang fra Pustervig, og også her stod der en vinkelbygning af betydelige dimensioner. Den stødte op til de to andre og har

antagelig ligeledes udgjort en del af det oprindelige anlæg. De to store ejendomme tilhørte i 1757 henholdsvis konferensrådinde *de Brandt* og etatsråd *Just Fabritius*, indehaveren af et af tidens store handelshuse.

Det var den sidstnævnte gård, daværende matr. nr. 73, som i 1765 blev erhvervet af historikeren *Peter Frederik Suhm*. Han var født i 1728 og havde ingen økonomiske problemer, der kunne hindre ham i at følge sin lyst til historiestudiet, specielt må han efter sit ægteskab betegnes som absolut velsitueret. I en lang årrække var han bosat i Norge, men efter at være vendt tilbage til København slog han sig ned i gården i Pustervig, hvor han boede til sin død i 1798. Suhm var en umådelig flittig forsker, der gennem et langt liv samlede materiale til sin stort anlagte »Historie af Danmark«, der udkom fra 1782. Syv bind blev det til, og han nåede endda kun til år 1400. Men især var han kendt som bogsamler. Hans bibliotek omfattede efterhånden 100.000 bind, og modsat mange andre bogsamlere rugede han ikke nidkært over sine skatte, men lånte storsindet ud af dem til alle, der var interesseret. Et par år før sin død solgte Suhm sin bogsamling til indlæmmelse i Det kgl. Bibliotek (som da ikke var offent-

Omtrent samme vue som på forrige side, fotograferet 136 år senere. Smutvejen til Åbenrå er skjult bag trætoppen, men til venstre ses Hausergade nr. 30 og 28 og til højre det nye nr. 20, samt de to gamle fredede 1835-ejendomme nr. 18, 16 samt Suhmsgade 4. Navnlige nr. 16 med sine 11 fag er et fornemt og velbevaret hus med Schönemanns restaurant i kælderen. Suhmsgade nr. 4 har i besættelsestiden rummet folkekøkken, og det medførte, at Suhmsgade i besættelsesårene blev byens første sortbørsområde. I vore dage, da pladsen ikke længere har torve-karakter, er et stort haveanlæg skabt på toppen af den underjordiske garage. – Fot. Hans Jørgen Ørsløv 1985.

Den smukkeste del af Hauser Plads er strækningen fra Kultortorvet til smutgaden til Åbenrå. Den bærer navnet Hausergade, men pladsens sammenhængende nummerering slutter her med de højeste numre, fortsat fra Pustervig og Suhmsgade. Den slutter med nr. 36 ved hjørnet af Sankt Gertruds Stræde. Her ses nr. 26-28-30-32, 34 og 36. Nr. 32 var Hausers eget hus. Se næste side. – Fot. John Jedbo 1986.

ligt). Måske havde han fået en forskrækkelse, da den halve by brændte året før, og lykkeligt var det, at bogsamlingen ikke stod her i 1807, for da blev huset tilintetgjort under bomberegnen. De to gamle fløje var da blevet udvidet med en tredje fløj og to korte sidesfløje mod Pustervig, og gården må da have haft et virkelig fornemt udseende.

Ikke bare Suhms Gård blev jævnet med jorden, hele nabolaget lå i ruiner. Der var dyrtid, og det kneb med at komme i gang med genopbygningen. I området markerede nogle få store grundejere sig. En af dem var den schweizisk-fødte, hovedrige handelsmand *Conrad Hauser*. Han havde i årene 1809-12 købt en del af den stadig eksisterende havejord fra den gamle Rantzauske Gård. Han fik den efter bombardementet nedsatte reguleringskommission til at udlægge en gade fra Kultortorvets nordøstlige hjørne til Åbenrå og opførte her flere fornemt udstyrede ejendomme, hvad der imponerede det byggelammede København. Han brugte en formue på sine byggearbejder, men havde forregnet sig og oparbejdede stor gæld. Men den nye gade blev dog opkaldt efter ham i 1811, og året efter udnævntes han til konferensråd.

En anden af de store grundejere i kvarteret var gym-

nastikpædagogen, professor (og major) *Franz Nachteggall*, der bl.a. havde en koteletgrund med stor have og adgang både fra Åbenrå og Landemærket ad to smalle slipper. Disse slipper blev nu overtaget af det offentlige og udlagt til gadereal, den nuværende Suhmsgade og forbindelsen mellem Hauser Plads og Åbenrå, i virkeligheden en genoprettelse på samme sted af det forlængst nedlagte *Spitaliestræde*.

Resten af Nachteggalls trekant lå endnu ubebygget i 1819, og det samme var tilfældet med Suhms gamle gård. Den var efter hans død blevet overtaget af og indrettet til en *tvangsarbejdsanstalt*, men institutionen magtede ikke at genopføre bygningerne. Nu, i 1819, fik genboen mod nord, Conrad Hauser, myndighederne til at udlægge anstaltens grund som *åben plads*, hvad der jo ikke ligefrem formindskede værdien af hans egne ejendomme. I sin glæde herover mødte han op i audiens hos Frederik 6. og foreslog, at der midt på pladsen blev opstillet en monumentalt udformet vandpost, da der netop her løb

Hauser Plads – eller rettere Hausergade – nr. 32 er formentlig pladsens fornemste hus. Det er opført 1812-13 for Conrad Hauser personlig og stod altså færdigt i statsbankerotåret 1813. Hauser boede her til sin død 1824, men bankerotten havde ødelagt hans forretning. Med sit store lagerhus og lange sidefløje i gården har ejendommen i vore dage givet plads for restauranten Skt. Gertruds Kloster, der frimodigt lader gæsterne forstå, at pakhuset er rester af et katolsk kloster, og at Hausers hvælvede stenlagte kælder er fra samme tid. – Fot. af Allan Tønnesen 1978.

en vandledning. Der blev også udført en smuk tegning til en sådan springvandsopstander, men den kom aldrig til udførelse.

Pladsens endelige skæbne var dog endnu ikke afgjort, da Hauser døde i 1824. Først i 1838 beordrede kongen fattigvæsenet til at afgive arealet til etablering af et *hjelpekorv* for Kultorvet. Så blev pladsen omsider brolagt, og ejerne af grundene på pladsens vestside kunne gå i gang med at realisere deres byggeplaner. Samtidig blev navnet fastslået: *Hauser Plads*, som den altid havde heddet i folkemunde, og ikke *Suhms Plads*, hvad Hauser selv havde foreslået.

Hauser Plads 32 var Conrad Hausers egen gård, og her boede han til sin død. Han opførte huset 1812-13, først et fire etager højt pakhus bagest på grunden, dernæst det lige så høje forhus med sidehus.

Der er flere andre fine huse på pladsen, således nr. 10-14 på sydsiden og nr. 16-18 på østsiden, alle opført i perioden 1822-39 og alle fredet.

Vestsiden var bebygget med huse fra tiden efter 1838. De er nu nedrevet og erstattet af Hovedbibliotekets blok fra 1957, der opfylder hele karreen.

Den alsidige tegner og maler Rasmus Christiansen har i 1884 vist Hauser Plads, da den som torveplads sang på sidste vers og nu var stærkt præget af at være holdeplads for hestedrosker. Det er Hausergade, der ses i baggrunden. – Maleri på By-museet.

Smutgaden fra Hauser Plads til Åbenrå med det gamle, bevarede 1700-tals hus midtfor. Fot. ca. 1945. – Bymuseet.

Hausergade 24, ved hjørnet af smutgaden til Åbenrå, som den tog sig ud i 1948, inden hjørnet ændredes. Det er nr. 28 i Åbenrå og 30, der anses i baggrunden. – Foto på Bymuseet.

Samme kig mod Åbenrå, efter at arkitekt Holger Pind i 1960 havde opført sin nye forretningsbygning, Hausergården nr. 28, rundt om hjørnet af Åbenrå. – Fot. John Jedbo 1987.

Her er et andet hjørne af torvet, hvor Pustervig slutter ved den korte Suhmsgade, der fører til Landemærket og fortsætter i Gutenberghus' nye udformning af nedre Pilestræde. Man genkender det store 11-fags hus i nr. 16 og skolen i Suhmsgade nr. 4. De to huse i Pustervig nr. 14 og 12 er opført 1835. Billedet er fra omkring 1900, da pladsen henlå i en temmelig reduceret stand. – Foto på Bymuseet.

Skydeskive fra 1855 med samme hjørne af Hauser Plads som vist ovenfor. Skiven bærer I. C. I. Gammeltofts navn. Han blev borgmester i København 1860, men havde tidligere været inspektør ved Suhmsgades skole, som han har ladet forevige på sin skydeskive. – Foto på Bymuseet.

I Suhmsgade 4, delvis ud til Hauser Plads, ligger *P. C. Hagemanns* kommuneskole, oprindelig »Vestre Betalings-skole«, opført 1851-52. Den er forlængst nedlagt og bygningerne taget i brug til andre formål. Lige overfor lå som nr. 5 gæstgivergården »*Gammel Avlsgård*«, som *Fattig-Holm* har tegnet med et charmerende gårdinteriør.

Midt på pladsen var der omkring århundredskiftet et lille anlæg omkring et nødtøftshus, omgivet af en krans af træer. I tilslutning til opførelsen af Hovedbiblioteket blev pladsen i 1958 opgravet og i dybet indrettet underjordisk parkering. I et forhøjet niveau blev der så anlagt bede med busketter, siddepladser m.m. Men med dette anlæg og muren omkring nedkørselsrampen har Hauser Plads desværre fået sin bekomst som torv.

Sankt Gertruds Stræde

Som det nordlige afsnit af Købmagergade-strækningen har Sankt Gertruds Stræde vel oprindelig udgjort en del af middelalderens Bjørnebrogade. Først engang i løbet af 1400-tallet opstod det Sankt Gertruds kapel og hospital,

Den fjerde side af Hauser Plads udgøres i vore dage af bagsiden af Folkebibliotekets store kasse, der skiller Kulturvet fra Hauser Plads. Her er pladsen fotograferet fra Hausegade med Pustervig 10 og 8 til venstre og Hovedbibliotekets bygning til højre. I forgrunden det moderne haveanlæg, hævet over pladsen oven på det underjordiske garageanlæg. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1986.

Sankt Gertruds Stræde er en af de smalle og stille gader i den indre by. Den forbinder Kultorvet med Rosenborggade, og den har adskillige gamle smukke ildebrandshuse tilbage. Her er nr. 10 og 8, begge opført omkring 1730. De ligger næsten nede ved Rosenborggade. De er dog begge forhøjet med én etage i forrige århundrede.
– Fot. 1948. Hassing.

Gadens venstre side ligger påfaldende uforandret i de sidste 100 år og er smukt renoveret i nyere tid. Den modsatte side af gaden er til gengæld slem skamferet. – Fot. John Jedbo 1987.

Her er gadens udløb i Rosenborggade set den modsatte vej. Også Rosenborggades bedste huse er blevet renoveret i vore dage. – Fot. John Jedbo 1986.

hvorom der er fortalt side 305, og som gav gaden dens navn. Den strakte sig da fra Pustervig til volden. Da Nørreport blev flyttet og Frederiksborggade anlagt, betød det, at Sankt Gertruds Stræde reduceredes til en mindre betydelig sidegade.

Om det var ved denne lejlighed eller da hospitalet blev nedlagt omkr. 1530, at »glansen gik af Sankt Gertrud«, skal være usagt, men vist er det, at den herefter ikke regnedes for vigtig, selv om den var blevet forlænget lidt ved inddragelsen af voldterrænet omkring 1650. Forlængelsen markeres endnu i dag ved et svagt knæk i den vestlige gadelinie. Efter branden 1728 kom den ene halvdel af gaden til ny glans og værdighed som den ene side af det nye Kultorv (se side 308), mens den nu stærkt afkortede rest sank hen i yderligere glemsel.

Strædet er i dag bevaret som en af byens smalleste gader. Flere huse står endnu siden 1730'erne, andre blev skadet under bombardementet. Mens østsidens huse udgør et usædvanlig helstøbt gadebillede, er vestsiden mere flosset.

Frederiksborggade frembyder ikke længere større arkitektoniske oplevelser, men indtil 1887 kunne man se dette fornemme ildebrandshus fra 1730'erne ligge som gadens nr. 3 lige over for Rosenborggade. – Fot. 1880. Bymuseet.

Frederiksborggade

Det har vakt forståelig undren, at Købmagergade i middelalderen klingede ud i det snævre Sankt Gertruds Stræde, der ikke førte nogen steder hen, men afsluttedes af en voldgade. Hovedfærselsåren for den, der ville ud af byen, gik ad *Nørregade*. Ville man videre fra Købmagergade, måtte man gå gennem Rosengården!

Men med de store fæstningsarbejder og arealindlemmelser, som var påbegyndt af Christian 4. og fortsattes under hans efterfølgere, vendte billedet. *Nørreport* blev flyttet længere østpå til et sted, hvor ingen da eksisterende gade udmundede (se bind 10). I *Axel Urups* generalplan fra 1649 indgår imidlertid en ny gade ud for porten, anlagt i det indlemmede område mellem den gamle og den nye vold. Men den nye gade var ganske kort; den gik kun til den ligeledes nyanlagte Rosenborggade. Og som den var planlagt, blev den også virkeliggjort i 1656. Den fik navnet *Frederiksborggade*, fordi den landevej, der fortsatte uden for byen, førte til kongeslottet ved Hillerød.

Købmagergade fik herved øget betydning. Nu kunne man også ad Mikkel Vibes Gade komme til den nye ud-

Her er et nærbillede af gården på hjørnet af Rosenborggade og Frederiksborggade, som i 1920'erne ombyggedes til *Borgernes Hus*. På dette billede fra 1920 var der endnu butikker i kælderen mod Frederiksborggade. Den blev ødelagt ved schalburgtage under krigen og nedrevet i 1944 og erstattet med en ansigtsløs forretningsbygning. – Fot. ca. 1910. Bymuseet.

Forrige side nederst:
Samme vue 1918. Den gamle gård i nr. 3 er erstattet af et florentinsk palads, og gården til venstre er også erstattet af nyt byggeri. Til højre ombyggedes den gamle gård i 1925-26 til *Borgernes Hus* af arkitekt Johs. Strøm Tejsen, og hjørnet til Frederiksborggade nyopført 1948-49 efter schalburgtage 1944. – Foto 1918.

Nørre Paradis

I begyndelsen af 1700-tallet lå der på hjørnet af Frederiksborggade og Nørrevold et værtshus, »Nørre Paradis«. Værten hed Abraham Leth og var berygtet for med ufine metoder at søge at hverve soldater. I 1719 indberettede politimesteren om et større slagsmål her. En rytterkone havde sat en guldring på spil, velsagtens som indsats i kort- eller lotterispil, og 15-16 militærpersoner havde fordrevet nogen tid med denne beskæftigelse. Så blev to vægtere indbudt og trakteret med brændevin. En nytilkommen soldat bemærkede, at han kunne have fortjent sig penge ved at arrestere to borgere, som var sent ude på gaden. Da den ene af vægterne svarede, at det kunne man ikke arrestere borgere for, men vel militære, tog en artilleriofficer vægterens morgenstjerne, gik ud i gården og kastede den op på taget. Den var ikke til at få fat på, vægterne tilkaldte forstærkning og forlangte værdighedstegnet udleveret. Men de militære trak blank og stødte og huggede efter vægterne ud af døren og vinduerne. Vægterne slog fra sig med deres morgenstjerner, men måtte tilkalde vagten ved Nørreport, som imidlertid satte bajonetterne i deres geværer og gjorde fælles sag med deres kammerater. Det udviklede sig nu til regulær gadekamp. Hvem der gik af med sejren, vides ikke, men vægterne kunne da føre en modstander i arrest på rådhuset og hjembragte desuden en kårde og en palsk.

faldsvej. Men behovet for en direkte forbindelse var stort, og allerede i 1672 fik fæstningsingeniøren *Niels Rosenkrantz* ordre om at afstikke et projekteret videre forløb af Frederiksborggade til Købmagergade. Men sagen gik i stå. Først i 1680 blev afpælingen foretaget og gadeforlængelsen gennemført. Det var da *Hans van Steenwinckel d. Yngste*, der stod for arbejderne. Det gik ud over en snes ejendomme i Mikkil Vibes Gade; 13 gårde og huse »gik slet bort«, hvortil kom nogle baghuse, baghaver og hushjørner.

Den nye gade fik straks en fornem status. I 1683 kom der en forordning, som bl.a. påbød, at husene i en række af byens hovedgader for fremtiden skulle have facader af grundmur og være to etager høje, og andre gader skulle have huse helt af grundmur. Til den sidste gruppe hørte Frederiksborggade. Bindingsværk var med andre ord bandlyst her.

Nu var det jo ikke alle forordninger, der blev fulgt, og i dette tilfælde får man da også sine tvivl, idet hvert eneste hus i gaden brændte ned i 1728, ligesom resten af Klædebo kvarter. Af listen over de brandlidte ser man i øvrigt, at Frederiksborggade ikke havde videreført traditionen fra Købmagergade som et strøg, hvor adelen med forkærlighed havde deres gårde. Beboerne er domineret af bryggere, købmænd og kræmmere, helt igennem solide borgerfolk.

Efter branden forsvandt en del af gaden ved Kultorvets anlæggelse (se side 308).

En af de gårde, der blev opført efter branden, er af særlig interesse, idet den blev stående i stort set uændret skikkelse i over 200 år og dominerer på mange ældre fotografier fra gaden. Det er nr. 8, der lå på hjørnet af Rosenborggade, et rigtigt ildebrandshus med gavlkvist og smalle pilastre ved hjørnerne og omkring de to gadesiders midtpartier. Før branden var ejeren tømmerhandler *Erik Jessen*; han døde dog samme år, men det kan være hans enke, *Mette Kirstine Mouridsdatter*, der har opført den smukke gård. I 1920'erne blev den indrettet til »*Borgernes Hus*«; men da Schalburgkorpset i 1944 ville ramme denne institution, gik det gamle hus sørgeligt nok med i købet. En del af sidehuset står dog endnu i den skikkelse, det fik i 1920'erne.

Nr. 8 var ikke det eneste ildebrandshus. På J.J. Bruuns stik fra 1758 vises en næsten ubrudt række gavlkvisthuse fra Kultorvet til Nørrevold. De andre forsvandt i 1800-tallets sidste årtier.

Sådan tog Frederiksborggade sig ud i 1870'erne. Gaden løber fra Kultorvet til Nørrevold, og da gaden indtil 1858 endte i Nørreports smalle passage ud af byen, kunne gadens navn passende minde gæster om, at ad denne vej kom man til Frederiksborg Slot, der var det vigtigste mål på de nordsjællandske veje. Helsingør nåede man ad Østerport. Fra 1870 fortsattes gaden over Nørrevold. – Bymuseet.

Tidligt gik man naturligvis løs på de gode byggegrunde ved hjørnet af den nye Nørre Voldgade, hvor disse tre gamle hjørnehuse havde ligget i over 100 år i ly af volden. De to mod Frederiksborggade blev nedrevet 1897. – Fot. 1890. Bymuseet.

I stedet opførtes denne nye hjørnebygning i 1898 af arkitekt Fr. L. Levy, som indrettede en moderne restaurant med fortovsservering i stueetagen. – Fot. 1900. Bymuseet.

Det eneste af de genopførte huse efter branden, der ikke havde gavlkvist, var nr. 6, på det modsatte hjørne af Rosenborggade. Det tilhørte fra 1849 brændevinsbrænder *Anders Vønsild*, der her havde sit brænderi og maltgø-
reri. I 1888 opførte hans søn, brændevinsbrænder *Harald Vønsild* det nu stående femtages hus og anbragte på den ene facade i et rundt felt forbogstaverne A. V. til minde om sin far og på den anden sine egne samt de respektive årstal 1849 og 1888.

Som det gik med nr. 6, gik det med de fleste af gadens huse og ikke mindst gadens fornemme afslutning: *Lambert van Havens* Nørreport fra 1671. Den faldt i 1856 og blev erstattet af den noget mindre festlige tværgående jernbro, der i dag kan ses bevaret i Ørstedsparken.

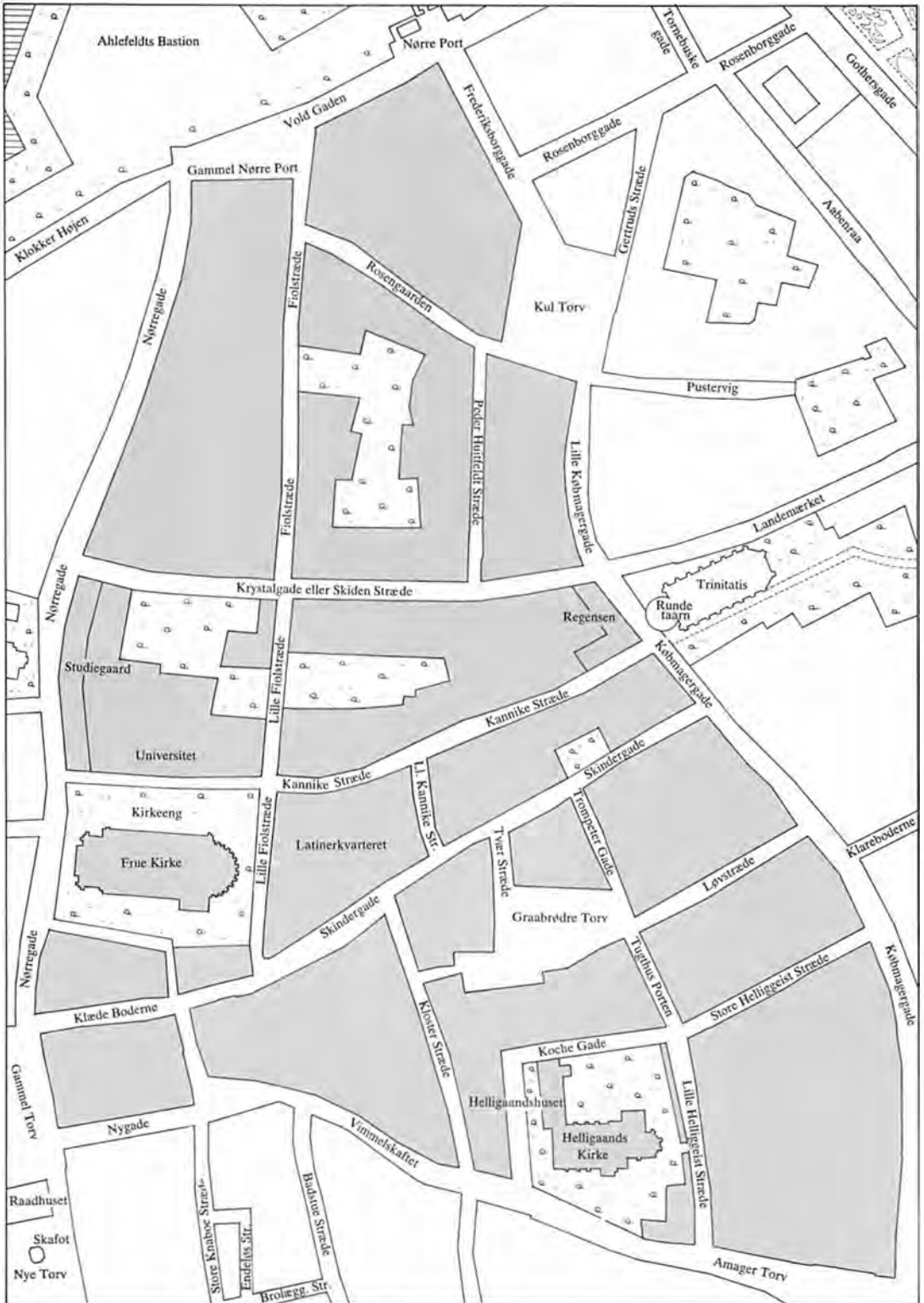
Et par ældre huse har dog fået lov at overleve: nr. 5 opført 1813, nr. 7 fra 1812 og nr. 9 fra 1825. Det er enkle huse fra tiden efter bombardementet.

Det er kedeligt, at det karakteristiske gavlkvisthus nr. 3 fra 1730erne måtte falde i 1887, men dets afløser er ikke nogen dårlig erstatning. Den fem etager høje gulstensbygning med detaljer i røde sten er opført af Chr. Aug. Arntzen og udgør med sin norditalienske paladsfacade en virkningsfuld point de vue set fra Rosenborggade.

Frederiksborggade set fra Nørrevold i vore dage med de to store bankfilialer fra Privatbanken og Landmandsbanken (Den Danske Bank) på hver sit hjørne, Folkebibliotekets bygning på Kulturvet i midten og Rosenborggade midt i gaden til venstre. Den Danske Banks hjørne til højre blev opført af bankens mangeårige arkitekt, professor H. B. Storck, i 1882-83 som bankens Nørre-afdeling. Det modsatte hjørne, der som nævnt er opført 1898 af arkitekt Fr. L. Levy til firmaet Carl Holten, blev først senere overtaget af Privatbanken. – Fot. 1956. Stadsingeniørens Arkiv.

Omkring Frue Plads 1757

Franciskanermunk tegnet af Peter Linde efter middelalderlig fransk bog. – Fra »Gråbrødretorv«.

Slægten Ulfeldts våben i en skabsfyldning på Nationalmuseet. – Tegning i »Gråbrødretorv« af Peter Linde.

Gråbrødretorv

Først i 1841 fik *Gråbrødretorv* officielt sit nuværende navn. Indtil da havde torvet i næsten 200 år heddet *Ulfeldts Plads*. Men da forrædernavnet og den sære skamstøtte midt på torvet var blevet senere tiders beboere for meget, fik de gennemtrumfet navneforandringen og samtidig fjernet skamstøtten, som ikke rigtig klædte Christian 8.s hyggelige København.

Man kan i øvrigt følge pladsens anvendelse helt tilbage til den tidlige middelalders København, da der her blev anlagt det første af hovedstadens påfaldende få klostre.

I 1232 var de barfodede Franciskanermunke kommet til hovedstaden. Deres enkle grå kutte med et reb om livet havde givet dem navnet Gråbrødrene. De opførte deres kloster 1238 på en grund, de fik skænket af en rig og from kvinde. Det var en tiggermunkeorden, som i løbet af 13- og 1400-tallet skabte respekt omkring sig ved deres strenge og nøjsomme livsform, men som tabte terræn i 1500-tallets begyndelse, fordi deres kloster efterhånden fik for meget præg af deres stigende velstand og dermed følgende mindre forbilledlige livsformer.

Klosteret lå i den vestre ende af det nuværende torv. Det lille hak ind mod Klosterstræde (som naturligvis også har navn efter Gråbrødrenes kloster) udgjorde formentlig en del af en klostergård. Enkelte bygninger i hakket har nemlig kældre fra klostertiden, som endnu kan ses i flere af de restauranter, der nu huses her. Det nuværende torv udgjorde klosterets urtehave, og ud mod Skindergade lå klosterets kirkegård.

I 1530 foretrak munkene selv at forlade København. Det var seks år før reformationen, og de følte velsagtens tydeligt, hvor udviklingen bar hen for en katolsk munkeorden i byen. Københavns Magistrat var ikke sen til at lade det meste af klosteret nedrive og at udstykke grunden til byens egne borgere. Kun munkenes fængsel blev stående.

Vi ved intet om den første, nye bebyggelse på stedet, men pladsen dukker pludselig op på ny i beretningerne 100 år senere, da Christian 4.s nygifte datter, *Leonora Christine* og hendes gemal, *Corfitz Ulfeldt*, i 1636 erhverver en gård på den gamle klosterplads. Ulfeldt købte den af den velrenommerede købmand, *Johan Braem*, og med foragt for omkostninger byggede og udvidede han den i det følgende år til en stor og prægtig bygning med facade ud mod nuværende Kejsergade og med sin store have på

Så harmonisk tog Gråbrødretorv sig ud i 1755 – knap 100 år efter, at det var anlagt, og i mellemtiden genopbygget efter branden i 1728. Det var væsentligst håndværkere, der boede her, og der stod kun få og små boder uden om Ulfeldts skamstøtte. Tegning af J. J. Bruun 1755. – Bymuseet.

Det gik hårdt ud over torvet, da englænderne i 1807 bombarderede byen. Hele den vestlige husrække blev knust, så at man bagved også kunne se Frue Kirkes ruin. Skamstøtten klarede sig! Træsnit efter C.W. Eckersberg 1807. – Det kgl. Bibliotek.

Corfitz Ulfeldt (1606-64).

Rigshofmester. Søn af rigskansler Jacob Ulfeldt. Corfitz Ulfeldts karriere ved Christian 4.s hof forløb gnidningsfrit fra 1629. Efter en lang studierejse var han blevet hofjunker, og i 1636 ægtede han kongens datter, den 15-årige Leonora Christine. Kongen var meget fornøjet med den 30-årige verdensmand, som var blevet hans svigersøn. Selv om hans egne ressourcer endnu var beskedne – han var ud af en søskendeflok på 17 børn – indrettede han sig fornemt i ægteparrets gård på Gråbrødretorv. Men han bjergede sig vel. Ikke bare var han bestikkelig, men tillige meget grisk. I 1637 blev han statholder på slottet og 1647 rigshovmester. Det var rigets højeste embede og kulminationen i hans liv. Nu begyndte hans nedtur. Christian 4. tabte tilliden til ham i sine sidste leveår, og Frederik 3. havde ikke været konge længe, før han også tog afstand fra sin svoger. En urimelig beskyldning for, at han ville myrde Frederik 3., blev afvist. Han blev afskediget som rigshofmester 1652, og i de år, det trak op til krigen mod svenskerne, rejste han i vrede til Sverige og stod ved Karl 10. Gustavs side under krigen 1657-59. Så blev han først arresteret af svenske kongen for forræderi og derefter

(fortsættes side 343)

klosterets gamle urtegårds grund midt på torvet. Man har ingen billeder af Ulfeldts Gård, men samtiden oplyser, at der var alt, hvad man kunne vente sig af pragt hos den mand, der som rigshofmester var landets vigtigste person næst efter sin kongelige svigerfader.

Men Ulfeldt havde imidlertid gjort sig så upopulær i kongefamilien, at Frederik 3. afskedigede ham som rigshofmester i 1651. I de følgende 13 år førte han et besynderligt liv. Han blev dømt for forræderi i Sverige og senere i København, hvortil han flygtede tilbage 1660. Oven på et fængselsophold med sin gemalinde på Hammershus fik han – efter en troskabsed til kongen – lov at bo på Fyn, men på en baderejse til Holland i 1663 forrådte han på ny kongen – dengang ved at tilbyde *Kurfyrsten af Brandenburg* den danske krone.

Så kvitterede Frederik 3. med en dødsdom for majestætsforbrydelse, og udsatte en dusør for at få ham bragt levende hjem. Det lykkedes aldrig. Året efter døde han i en båd på Rhinen på slugt fra Basel.

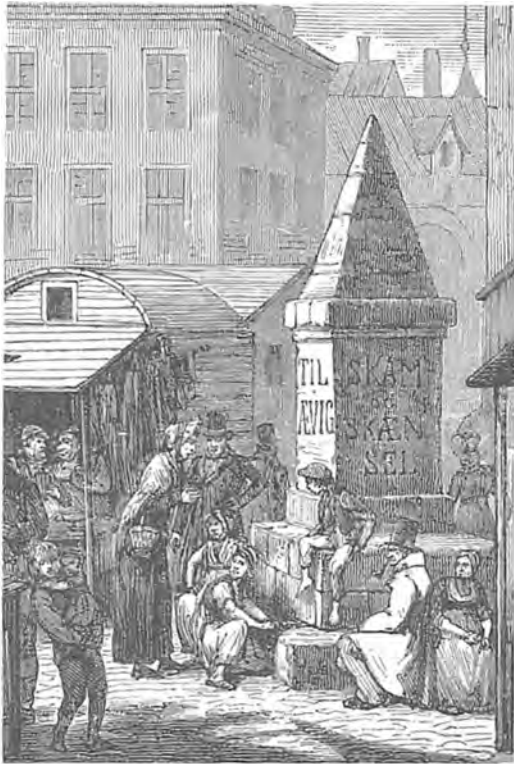
I sit raseri over sin svogers gerninger ville Frederik 3. ikke alene have Ulfeldt henrettet *in effigie*, men kongen ville tillige have sin halvsøster, Leonora Christine, anbragt på livstid i Blåtårn, hvortil hun også blev ført samme år, som den makabre dukke-eksekution af Ulfeldt fandt sted på slotspladsen.

Året efter – 1664 – besluttede kongen som en yderligere forsmædelse af Ulfeldts eftermæle, at hans gård på Gråbrødretorv skulle nedrives og en skamstøtte opsættes på stedet. Og begge dele skete hurtigt samme år.

Ulfeldts Gård blev faktisk jævnet med jorden i løbet af et par måneder. Man tør sige, at man efterkom kongens ønske om »uden ophold at slette den gård ud i Løvestræde beliggende, som havde tilhørt Corfitz, samt alle de huse som derpå nu står eller til samme gårds plads henhører!«

Derved fik man unægtelig skaffet mere lys og luft på pladsen end nogen sinde før. Det torv, der voksede op på den ryddede plads efter 1600-tallets midte, kender vi meget lidt til, for pladsen blev i så høj grad luernes bytte ved stadsbranden i 1728, at endog skamstøtten, der stod frit på torvets midte, »led skade under den store hede«. Men den blev repareret i 1741.

Derimod kender vi meget vel det smukke torv, der genopstod efter den frygtelige ildebrand. *J.J. Bruuns* tegning fra 1755 på side 339 viser torvet, som rejste sig i 1730'erne med alle sine smukke gavlhuse. Men heller ikke dette torv skulle få lov at stå længe, for ved bombardementet i 1807 blev hele den vestlige side raseret.

Samme år Ulfeldt var henrettet in effigie var også hans prægtige gård blevet nedrevet og samtidig var den viste skamstøtte opstillet. Skamstøtten stod på pladsen fra 1664-1841. Inskriptionen lød: »Til ævig spott, skam og skiensel for forræderen Corfitz Ulfeldt«. Billeder fra 1800-tallet. – Det kgl. Bibliotek.

Denne tegning viser Gråbrødretorv med sit stærkt reducerede udseende omkring 1840, blokeret af tilfældigt opstillede træboder. Det var på dette tidspunkt, beboerne bad om at slippe af med skamstøtten og få »Ulfeldts Plads« omdøbt til Gråbrødretorv. Tegning af J. L. Ridter efter ældre forlæg. – Bymuseet.

I 1852 blev det omsider alvor med slagterboderne, samlet i ét langt hus med en snes boder. Det var sikkert praktisk, men bygningen skæmmede jo torvets udseende katastrofalt. Den viste fællesbod blev stående i 50 år. Her er torvet set fra Klosterstræde-siden, med en lidet diskret anbragt nødtørftsindretning i forgrunden. Tegning af J. L. Ridter 1900. – Bymuseet.

Fotografi fra 1902 – det år slagterboderne blev nedlagt og bygningen nedrevet. Nu skulle torvet atter lægges frit. Endnu i 1902 lå den gamle bindingsværksbyggede købmandsgård langs Kejsergade ned mod Skindergade. – Bymuseet.

Efter 1807 fik torvet en udformning, der ligger meget tæt op ad vore dages torv, men i løbet af 1800-tallet reduceredes dets anseelse. Først blev det fisketorv for klipfisk og saltsild, der som bekendt ikke lugter godt, og handlen foregik fra boder, som misklædte torvet, hvad man kan se på *J.L. Ridders* tegning side 341. Det var på dette tidspunkt, at beboerne gjorde sig fri af både Ulfeldts navn og hans skamstøtte.

Men når støtten var borte, blev der jo plads til en støbejerns-slagterbod med en snes slagterudsalg, og det kan beboerne næppe have betragtet som noget godt bytte. Slagterboderne rejstes i 1852 og stod i nøjagtig 50 år; de blev først nedrevet 1902.

Derefter begyndte en ny æra i torvets historie. Beboerne var så glade for at få den åbne torveplads tilbage, at man i 1904 – med støtte fra Københavns forskønnelsesforening – begyndte at male alle de gamle bygninger på torvet i 1700-tallets brogede farver, og man anlagde tillige et stort, grønt anlæg med gitter om midt på pladsen. Som centrum i anlægget plantedes et meget dekorativt platantræ, der i dag anses for byens smukkeste.

Det var en meget prisværdig udvikling, og anlægget havde da muligvis eksisteret i dag, hvis ikke man under besættelsen havde følt sig nødsaget til at opføre en ring af beskyttelsesrum rundt om træet midt på torvet. Det blev naturligvis et meget trist syn (se side 344), som heldigvis forsvandt i 1968.

(fortsat fra side 340)

sikrede Frederik 3. sig ham og sigtede ham også for forræderi og anbragte ham og hans hustru i hårdt fængsel på Hammershus. Han løslodes efter et år mod en »underkastelseserklæring«, som han dog ikke overholdt. Frederik 3. kvitterede herpå med en dødsdom, men man måtte nøjes med en henrettelse in effigie, da man ikke kunne finde ham noget sted. Han døde ensom på en båd på Rhinen i 1664, efter at han lige havde erfaret, at Leonora Christine var blevet dømt til livsvarig anbringelse i Blåtårn. Her skrev hun sin berømte biografi »Jammersminde«.

Beboerne på det gamle torv jublede ved århundredskiftet, da de fik deres torv tilbage. I 1904 blev alle huse- ne atter malet i 1700-tallets farver og et stort haveanlæg anlagt midt på pladsen med et platantræ i centrum. Det var navnlig den smukke og velbevarede række af ildebrandshuse til højre, som allerede dengang tiltrak sig opmærksomheden. Foto set fra Klosterstræde-siden 1904. – Bymuseet.

Det grønne anlæg på torvets midte led allerede i 1920'erne under den stigende trafik. Og træet voksede og voksede. Der var efterhånden opstået regulær butiksvirksomhed i husrækken over mod Skindergade. Foto fra 1925. – Bymuseet.

Besættelsesårenes københavnske luftværn handlede i den bedste mening grumt med Gråbrødretorv. Der opførtes 1943-44 en kreds af beskyttelsesrum uden om træet. Da de fjernedes i 1950'erne, blev det grønne anlæg aldrig genetableret. – Foto fra slutningen af 1960'erne.

Den, der i dag vil studere gamle huse på Gråbrødretorv, vil nok koncentrere sig om den unikke række på sydsiden, nr. 1-11.

Nr. 1 er et rødmalet hjørnehus på tre etager med fem fag ud til Niels Hemmingsens Gade og fire fag mod torvet. Det har altid heddet »Fiskebløderhuset«. Det blev opført kort efter den store brand 1728 og stod færdigt 1732. Bygherren var fiskebløder *Hans Lou*. Huset er grundmuret mod gaden, men står som pudset bindingsværk mod gården. Nuværende indgang er restaureret 1959.

Nr. 3 er et rødmalet gavlhus med fire fag i tre etager. Det er opført af en tømrermester for en københavnsk skipper, ligeledes i 1732. Det var her, *Johan Herman Wessel* boede i slutningen af 1700-tallet, sådan som en mindeplade på huset angiver.

Nr. 5-7 og 9 er tre, ret ensartede, maledede ildebrands-huse, alle opført i 1730'erne. Nr. 5 blev bygget til en stolemager og nr. 7 til en isenkræmmer. Nr. 9 ejedes af guldsmeden *Bendix Lund*, hvis navn er velkendt blandt sølv-samlere. Sølvsmedens hus var dog oprindeligt kun på to etager, men forhøjedes i 1779. Butiksindretninger i disse huse er alle først kommet til i 1800-tallet.

»Ildebrandssten« over gadedøren i nr. 1, med en taknemlig indskrift til Gud for det nye hus. – Tegning i »Gråbrødretorv«.

Sten over gadedøren i nr. 3, tegnet af Peter Linde i »Gråbrødretorv«.

Fotografi fra »vore dages« helt brolagte torv med det gamle træ fremdeles i pladsens centrum. Torvet har fået sine rigtige dimensioner igen. Foto fra 1972. – Nordfoto.

Nærbillede af Gråbrødretorvs smukkeste husrække fra 1732. Det er numrene 1-11. Johan Herman Wessel boede i nr. 3, og hans »Wesselstue« er stadig offentlig tilgængelig. Foto fra ca. 1980. – Bymuseet.

Nr. 11 er den store femfags bryggergård, som blev opført i 1730 af brygger *Bent Bentsen*.

I 1968, da beskyttelsesrummene på torvet var fjernet, måtte man altså begynde forfra igen.

Denne gang valgte man imidlertid helt at slette det grønne anlæg. Hele pladsen blev brolagt, den fik gågade-status og blev i 1971 endda udstyret med sin egen, lille

I nr. 3 er der indmuret et sandstensrelief, der mindes en af torvets berømteste beboere, digteren Johan Herman Wessel (1742-85), som boede her i 1760-70'erne og skrev sin navnkundige »Kierlighed uden Strømper« her. – Tegning af Peter Linde i »Gråbrødretorv«.

På østsiden af torvet er det mest iøjnefaldende hus det otte fag brede, grønmalede gavlhus i nr. 4, der ses her. Det er ikke så gammelt som pladsens ældste huse, men dog opført i 1765. Et par ældre, smalle huse fra 1730'erne er indgået i dette byggeri, som blev udført for en højtstående embedsmand. – Fot. 1960. Bymuseet.

Det var vestsiden af pladsen med de tre smukke gavlhuse fra 1730'erne, der blev aldeles ødelagt i 1807. Her opførtes i 1818 denne pompøse, nyklassicistiske ejendom, som fremdeles står i den vestlige ende af pladsen med en lidt yngre nabobygning ud mod Skindergade. Her ses et kikk ned langs siden af bygningen mod Klosterstræde. Foto fra omkr. 1960. – Bymuseet.

Siden torvets frilæggelse i 1960'erne har pladsen fuldstændig ændret karakter. Nu er det blevet et af byens festligste samlingspunkter for både organiseret og uorganiseret festivitas. Ungdommen lejrer sig overalt på stenbroen, og de mange lortovsrestauranter har god søgning. Foto fra 1977. – Polfoto.

Søren Georg Jensens vandkunst sender et forfriskende pust ud over pladsen, der fik gågadestatus i 1968. Biltrafik er ikke forbudt, men det kan være svært at komme igennem. Foto fra 1979. – Polfoto.

vandkunst, udført af billedhuggeren Søren Georg Jensen.

Siden er Gråbrødretorv blevet et af byens mest levende og populære samlingssteder – på godt og ondt! Navnlig om sommeren er brostenene tæt besat af siddende, liggende og stående ungdom, der nyder solen. Beboerne er ikke lige henrykte for denne udvikling, og de tilbageværende butikker næppe heller. Det er ikke blevet forbudt at køre med bil på torvet, men det vil ofte være yderst besværligt at skaffe sig passage. Torvet har fået kommunens bevågenhed, og der finder nu også talrige arrangementer, underholdninger og koncerter sted. Men hvad man end kan indvende, må man nok sige, at det 300 år gamle torv på ny har fået et ansigt, som er helt forskelligt fra alle de gamle, og er blevet et typisk udtryk for en storbys stigende behov for attraktive oaser med både tidskolorit, charme og sol.

Træerne i det lille hak mod Klosterstræde er vokset til og giver nu den over 300 år gamle plads – her set fra nr. 11 – et meget virkningsfuldt indtryk af et af en moderne storbys nødvendige åndehuller. Foto 1980. – Nordfoto.

Kik fra Gråbrødretorv ned ad Kejsergade mod Skindergade. Billedet er fra 1890, da den festlige, gamle købmandsgård i bindingsværk endnu lå for enden af den blok, hvor Corfitz Ulfeldts stolte gård engang havde ligget. Huset blev nedrevet 1902. – Bymuseet.

1905 opførtes i stedet i gaden fulde længde og udvidede bredde den moderne høje hasselbalchske ejendom, som fortsat står uændret. Arkitekterne var Bernhard & Valdemar Ingemann. Foto fra ca. 1945. – Bymuseet.

I et af det uregelmæssige torvs hjørner ligger den lille smutvej til Skindergade, som bærer det imponerende navn *Kejsergade*. Da Skindergade i middelalderen også kaldtes Gråbrødrestræde, er det sandsynligt, at der altid har været en adgang til klosteret fra denne side, hvor det må antages, at kirkesløjen lå. Måske har der ligefrem været en lille trekantet plads på dette sted. Det er nu ikke meget, man ved om klosterets bygninger og deres placering. Der har været bygget og ændret så meget på pladsen, at arkæologiske spor er få og usikre. Der blev dog under den gamle bindingsværksgård nr. 2 konstateret rester af en teglovn, der må antages at have været anvendt i forbindelse med klosterets opførelse. Østfløjen synes at have fulgt en linie, der svarer til en forlængelse af Kejsergades lidt skrå forløb. Og øst herfor, langs Skindergade, lå kirkegården.

Den pladسدannelse, der opstod efter nedbrydningen af Corfitz Ulfeldts Gård, fik nu adgang fra Skindergade ad den gadestump, som allerede da kaldtes *Kejsergade*, men som 100 år senere anføres som *Tværstræde*. Var gaden beskeden, så var det til gengæld en imponerende ejendom, der lå ud til dens østside. Den omfattede næsten hele karreen med facader mod Skindergade, Kejsergade, Gråbrødretorv og Niels Hemmingsens Gade, og den havde tre gårdsrum. Den tilhørte midt i 1600-tallet rigshofmester *Joachim Gersdorff*, senere obersekretær *Diderik Schult*, og i 1728 var det stadig en standsperson, schoutbynacht (admiral) *Hiort*, der ejede den. Efter branden blev det forsvundne bygningsanlæg opgjort til ikke mindre end 50 grundmurede fag. Gården blev genopført, men kun i bindingsværk. Det kolossale omfang var dog uændret, og ejernes sociale status uformindsket; i 1757 hed ejeren baron Gyldenkrone. Men med dens tre gårdsrum måtte gården efterhånden blive et oplagt udstykningsemne, og 50 år senere var den delt op i fire ejendomme, der lidt efter lidt antog hver deres facade karakter.

Bindingsværksgården langs Kejsergade stod mest uforandret. Det er klart, at den efterhånden noget gammeldags og utidssvarende bygning på den store og velbeliggende grund måtte blive en udfordring, da byggefæberen rasede i København i årene op mod år 1900. I 1898 præsenterede arkitekten *Albert Jensen* et projekt til en moderne forretningsejendom i fire etager med sandstensbeklædte facader i Kronborgstil. Det blev dog ikke til noget, men et par år senere blev et andet projekt virkeliggjort. Den gamle gård blev nedrevet og et nyt stort hus

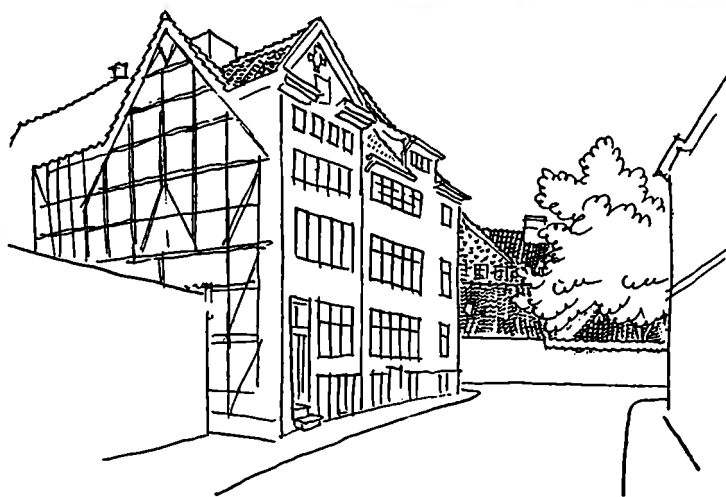
Harald Langberg (f. 1919).

Mag. art. og overinspektør ved Nationalmuseet. Fra midten af 1940'erne en lidenskabelig og utrættelig forkæmper for bevaringen af det gamle København – og i øvrigt af værdifulde arkitektoniske miljøer over hele landet. Sekretær for Det særlige Bygningssyn 1945-67 og Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring 1948-72. Han er en af hovedmændene i det slag om den indre bys fremtid, som udkæmpedes i sidste halvdel af 1940'erne. Gennem sin bog »Københavns gamle Bydel«, udsendt 1948 af Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring, har han argumenteret ihærdigt mod de nedrivninger og gadeudvidelser med tilhørende højere nybygninger, som ville blive resultatet af kommunens City-planlægning, forfægtet af stadsingeniør Forchhammer (se bind 3). Det er karakteristisk for Langberg, at han i bogen ikke har indskrænket sig til at tale varmt for bevaringen af de værdifulde bygninger og bybilleder, men tillige anviser metoder til at lette erhvervspresset på den historiske bykerne. Han foreslår et nyt City-kvarter opbygget på Vesterbro tæt ved Hovedbanegården, en tanke, der senere er indgået i den overordnede, kommunale City-planlægning.

Niels Hemmingsens Gade på strækningen fra Helligåndskirken til hjørnet af Gråbrødretovej med nr. 7-15 og Gråbrødretovej nr. 1 (se side 353). Tegning af J. L. Ridter 1900. – Bymuseet.

opført for grosserer Christian Hasselbalch af arkitekterne *Valdemar & Bernhard Ingemann* 1904-05. Det blev en imponerende barokpastiche med pilasterbåret midterfronon, hvori ses våbnerne for København, Gøteborg og Frederikshald, de byer, som ejerens firma var knyttet til. Huset har senere været anvendt til mange formål. Mest omtale fik det nok, da det omkring 1970 blev bekendt, at Forsvarets Efterretningstjeneste holdt til her under dæknavnet »grosserer A. Nielsen«.

Øverste ende af Niels Hemmingsens Gade ved hjørnet af Skindergade ud for Elers' Kollegiums haves mur. Husene på hjørnet er nr. 23 og Skindergade 13. Det er begge velbevarede 1730-huse. Tegning af Axel Nygaard fra 1930rne. – Nygaards Arkiv.

Det nye hus blev trukket langt tilbage fra den hidtidige gadelinie, idet Magistraten da omgikkes med planer om at etablere en ny *færdselsåre* mellem Amagertorv og Kultorvet, og hvori Kejsergade skulle indgå. Planen blev aldrig til noget, og Kejsergades meningsløse bredde er i dag det eneste minde om en lykkeligt undgået byødelæggelse. Efter at Gråbrødretorv er blevet gågade, har man forsøgt at lukke lidt af for den brede åbning til Kejsergade. Der er dels plantet to træer, dels opstillet et af de gamle pissoirer af jern. Den attråede forbindelse mellem Valkendorfs-gade og torvet er i vore dage blevet virkeliggjort ved etableringen i 1975 af »Kringlegangen«, en fodgængerpassage gennem gården bag porten i firmaet Louis Poulsens ejendom, nr. 17.

Niels Hemmingsens Gade

De topografiske og navngivningsmæssige forhold omkring *Niels Hemmingsens Gade* hører til de mere indviklede. Den består i dag af tre afsnit, der gennem lange tider havde hver sit navn. Stykket mellem Amagertorv og nuværende Valkendorfs-gade hed *Lille Helligejst Stræde* (se bind 3). Stykket mellem sidstnævnte og Løvstræde hed

Her er omtrent samme kig gennem den øvre del af Niels Hemmingsens Gade mod Strøget. Nr. 7 og 9 er faldet for den store nye hjørneejendom, der opførtes omkring århundredskiftet, men det lille hus med kvisten og fiskebløderens hjørnehus ved Gråbrødretorv er bevaret. – Fot. John Jedbo 1986.

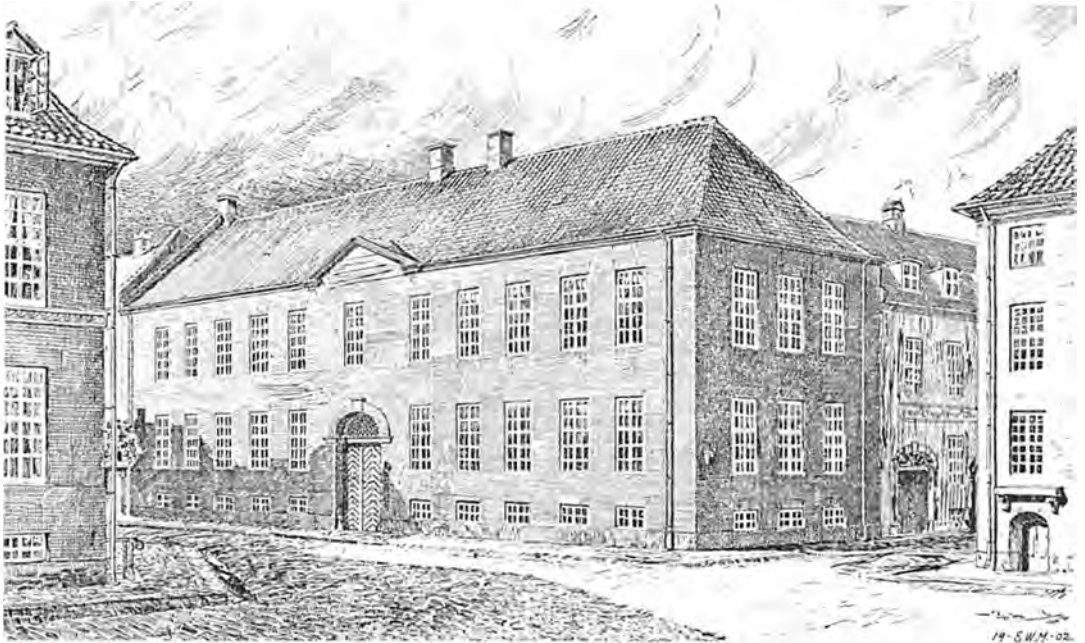
Dette matrikelkort af Gråbrødretorv i centrum kan formentlig give indtryk af Gråbrødremunkenes første bebyggelse på stedet i 1200-tallet. Deres kloster lå som en firlænget gård med bagbygninger i hjørnet mellem Skindergade og Klosterstræde. Klosteret havde facade ud mod nuværende Kejsergade og urtegård på selve torvet. Corfitz Ulfeldt byggede i 1630'erne sin gård på samme sted. I hakket ved Gråbrødrestræde findes endnu kælderhvelvinger baseret på klosterfundamentene. De øvrige grå striber markerer det senere Helligåndshospital (se bind 3).

Tugthusporten, og endelig hed stykket mellem Gråbrødretorv og Skindergade *Trompetergangen*.

Ældst er Lille Helliggejst Stræde, der fra Amagertorv førte op til Helligåndsklosterets avlsgård bag det egentlige klosteranlæg og knækkede over i Store Helliggejst Stræde, nu en del af Valkendorfsgade, der førte videre ud til Købmagergade.

Ved knækket skulle man gennem en portbygning for at komme ind på klostergrunden. Herinde førte en gade videre til Løvstræde. I 1532 forbød kongen offentlig færdsel ad dette stræde i forbindelse med Helligåndsklosterets omdannelse til hospital, for at hospitalets bygninger ikke skulle adsplittes ved den frie færdsel gennem strædet. Hospitalets grund strakte sig da helt ned mod Købmagergade.

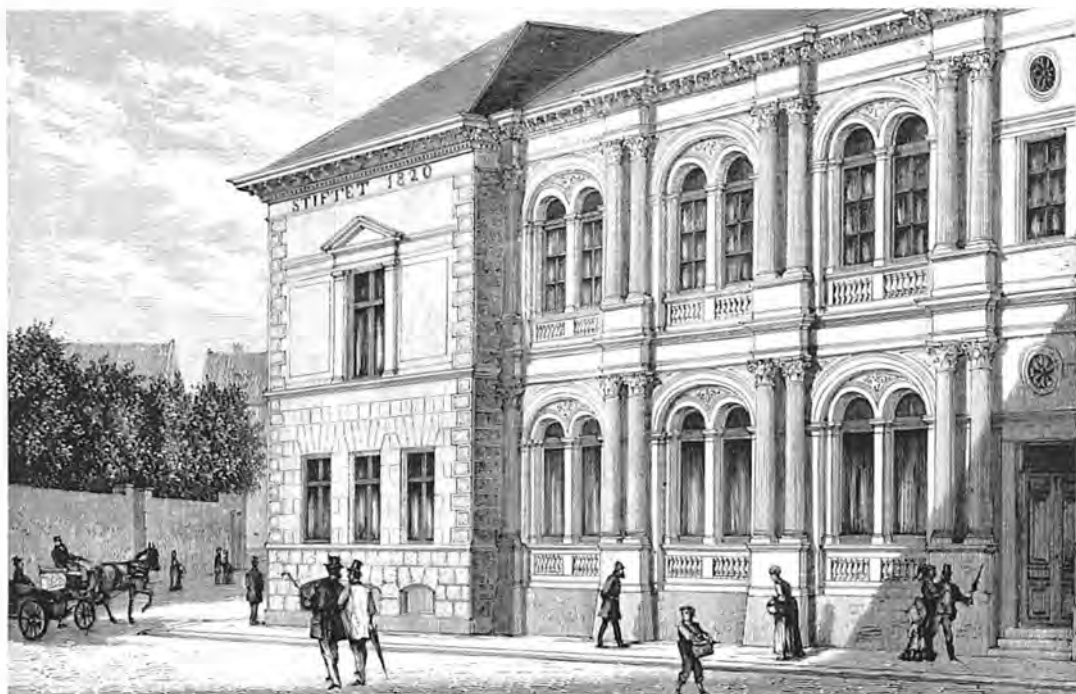
Helligåndshospitalet bestod til 1606; da blev det flyttet uden for byen til Gammel Vartov. Christian 4. havde læt brug for området til andre formål. Han havde året før oprettet et *tugt- og børnehus*, som nu flyttedes hertil fra Farvergade. Det skulle være et kombineret fængsel, hjem for forældreløse børn og klædemanufaktur, altså et ægte barn af den merkantilistiske tankegang, som kongen var grebet af. Og som sædvanlig lod han straks handling følge ord. En del af det nedlagte hospitals bygninger kunne umiddelbart overtages eller ombygges til det nye formål, andre huse måtte nyopføres. Hele husrækken nr. 1-9 på Gråbrødretorv bestod således af en lang bygning til fremstilling af olmerdug og silke, mens et tilstødende gavlhus, nr. 11, indeholdt en kirkesal. Produktionen af klæde, der udelukkende gik til hæren og hoffet, gik i begyndelsen rimeligt godt; men efterhånden blev resultaterne mindre tilfredsstillende, og efter Christian 4.s død ophævede hans efterfølger i 1650 hele institutionen og solgte jord og bygninger, det meste til hofapoteker *Samuel Meyer*. Det gamle Helligåndshus blev solgt til Helligåndskirken til begravelseskapel. Andre bygninger blev nedrevet, således at det blev muligt at genoprette gadeforbindelsen til Løvstræde. Den nye gades navn blev Tugthusporten. Den var dog fortsat meget smal, og Magistraten købte derfor i 1727 en ejendom til nedrivning med henblik på gadeudvidelse. Den store brand året efter gjorde dog, at man kunne gå endnu videre. Portbygningen fjernedes helt, og *Reguleringskommissionen* havde sågar planer om at føre ikke bare gaden, men selve Gråbrødretorv helt ud til Skindergade. Det lykkedes dog ikke, men den smalle smøge, Trompetergangen, der fra Gråbrødretorv førte et stykke ind i karreen, blev gjort

På hjørnet af Niels Hemmingsens Gade og Valkendorfs Gade lå endnu midt i forrige århundrede denne fornemme 1700-tals gård, som i 1812 blev erhvervet af den velgørende loge »Kjæden«, som her havde loge og hjem for blinde, indtil ejendommen blev afstået i 1850'erne til Københavns Sparekasse, der her opførte sit nuværende hovedsæde (se nedenfor). »Kjæden« flyttede til Klerkegade, nær Frimurerlogen, hvor den stadig har sin egen bygning. – Rekonstruktionstegning i »Kjæden« fra 1902.

Omtrent samme vue som ovenfor, efter at H. C. Stilling og Vilh. Klein i 1866-68 havde opført den senere, forlængede bygning for København og Omegns Sparekasse af 1820. – Fot. John Jedbo 1986.

Her ses Sparekassen, da bygningen i 1872 udvidedes ned langs Valkendorfgade. Hjørnebygningen her er den samme som på forrige side, hvor den er set fra Helligåndskirken, men her ses den nye del fra Valkendorfgade. Muren om kirkegården langs Niels Hemmingsens Gade ses i baggrunden. – Ill. Tidende 1873/74.

Ekspeditionslokalet i Sparekassen, som blev indrettet omkring 1880, vakte stor opsigt som noget helt nyt. Tegnet af C. V. Nielsen. – Ill. Tidende 1883/84.

breder og ført helt ud til Skindergade. Det ubrudte gadeforløb var endelig en realitet.

Navnet stammede fra en vis *Ambrosius Løffelman Trompeter*, der i 1680'erne havde en grund på smøgens østside. De tre gadeafsnit beholdt hver deres separate og associationsrige navne til 1842, da de ulykkelige beboere af Tugthusporten efter flere års kampe fik lov til at bruge adressen Lille Helliggejst Stræde, et navn der i 1874 også udstræktes til Trompetergangen. Men trængslerne var endda ikke forbi: Kirken hed nu ikke mere Helliggejst, men havde fået sit danske navn; Store og Lille Helliggejst Stræde måtte følgelig omdøbes. For den sidstes vedkommende faldt valget i 1881 på teologen *Niels Hemmingsen* (1513-1600), der havde været kirkens præst 1547-50 og i sin tid var bekendt over hele Europa som protestantisk teolog. Han var dog mistænkt for at nære calviniske sympatier og blev i 1579 frataget sit professorat.

Huset på hjørnet af Valkendorfsgade og Niels Hemmingsens Gade, nuværende nr. 24, var i tugthuskompleksets tid indrettet til »silke- og skærevinkel«. Det blev efter 1650 bolig for sognepræsten ved Helliggejst og havde langs gaden til Løvstræde-hjørnet en pæn have. Den grundmurede bygning brændte i 1728, men blev genopført i samme omfang som før. Haven eksisterede endnu ved midten af 1700-tallet, men var bebygget 50 år senere. Løvstræde-hjørnet blev i 1862 købt af *Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn*, der fire år senere udvidede med den tilstødende gamle præstegård på hjørnet af Valkendorfsgade, hvor der i mellemtiden havde været blindeinstitut. Der opførtes 1866-68 en ny bygning efter tegning af *H. C. Stilling*, og der tilføjedes nogle år senere en udvidelse langs Valkendorfsgade. I 1872 solgtes den først erhvervede bygning til Arbejderbanken, der var stiftet samme år. Der købtes flere ejendomme til, og i 1883 opførtes den nuværende bankbygning. I dag ejes hele komplekset af Sparekassen SDS.

Meget er fornyet i gaden, men en enkelt gammel gård ligger her dog stadig. Det er nr. 32, der efter branden blev opført ca. 1740 af brygger *Christopher Klog*, hvis navn stadig ses over porten. Gården var oprindeligt kun på to etager med kvist over fire fag. I 1853-54 blev den ombygget og forhøjet til fire etager. Den står stadig i den klassicistiske skikkelse, den fik ved denne lejlighed. Ved midten af 1800-tallet var der i kælderens en meget besøgt dansebod kaldet »Trompeten«.

Skilt i Niels Hemmingsens Gade 32, opsat af brygger Christopher Klog på dette hus kort efter branden i 1728. Han døde 1750.

Murplade i Niels Hemmingsens Gade 11, ved hjørnet af Valkendorfsgade. Her boede Andreas Helwigen midt i 1700-tallet. Huset havde navn efter et tidligere værtshus. Han selv var på dette tidspunkt lærredshandler.

Slutsten fra Valkendorfsgade 36, opsat 1739. – Alle tre fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Indgangsportalen til Valkendorfsgade 11 på strækningen mellem Helligåndskirken og Købmagergade røber, at huset er en tidlig 1700-tals bygning. Portalen blev fjernet i 1858, men opsat på ny i 1892. Tegning af Alfred Larsen 1892. – Det kgl. Bibliotek.

Valkendorfsgade

Det forvirrede gadenet omkring Helliggejst Kirke og børnehuset fik først efter det sidstnævntes nedlæggelse i 1650 og især efter branden i 1728 sin nuværende udformning. *Kokkegade* blev anlagt bag om kirken og Helligåndshuset (se bind 3) og *Store Helliggejst Stræde* udvidet. Skønt de to gadestrækninger således udgjorde et sammenhængende forløb, fik de først i 1881 et fælles navn, *Valkendorfsgade*.

Initiativet hertil kom fra patronatet for kirken, der netop havde fået sit gamle tyskklingende navn oversat til dansk som officiel betegnelse. Det måtte udstrækkes til de omkringliggende gader, der foresloges omdøbt til henholdsvis Niels Hemmingsens Gade og Valkendorfsgade. Beboerne ønskede at beholde de gamle navne, og det samme gjorde Post- & Telegrafvæsenet, der havde adresse i Store Helliggejst Stræde. Det hjalp dog ikke, kommunalbestyrelsen gik ind for de nye navne. Når byens statholder sidst i 1500-tallet, *Christoffer Valkendorf*, blev valgt som den, gaden skulle opkaldes efter, hænger det nok sammen med, at han blandt mange andre velgerninger mod byen bekostede opsætningen af et kobberspir på Helliggejst.

Strækningen fra Købmagergade til Niels Hemmingsens Gade er gammel, antagelig på alder med selve Helligåndsklosteret, der blev grundlagt 1296. Strædet løb langs med klosterets vidtstrakte tilliggende til porten ind til det egentlige klosteranlæg ved kirken. Det kaldtes endnu i 1435 »det lidet stræde fra Helliggejstes og indtil algaden«.

Mod nord var altså klosterets jord. Mod syd lå i 1300-tallet fire grunde, hvoraf de to nærmest Niels Hemmingsens Gade strakte sig helt ned til Amagertorv. I tidens løb blev de udstykket til legeboder.

Men alt det gik til ved branden i 1728. Går man listen over de brandlidte igennem, finder man udelukkende håndværkere: skræddere, knapmagere, guldsmede, posement- og spøremagere, en kleinsmed og en bogbinder. Flertallet af de brændte huse var på fire fag, og alle var af bindingsværk.

Blandt de tre guldsmede optræder en vis *Friderich Zeise*. Det navn kender vi. Det er knyttet til nr. 11, huset med den pragtfulde lille sandstensportal med akantus, skjold og en kraftigt profileret segment-gesims, hvorpå »Håbet« med ankeret hviler sig. Foruden årstallet 1732 læses »Hier verkauft man allerhand goltschlagen Golt und Silber. Melchior Friderich Zeise Goltschlagere«. Med andre ord et forretningsskilt, der, hvis sandstenen

I Valkendorfsgade 13 lå i mange år denne restaurant Phønix, en af byens bedre renommerede dansesaloner. I 1870'erne lejede værten kælderens ud til Socialistpartiets møder. Den lukkedes i 1930'erne. Fot. ca. 1920. – Bymuseet.

Førrige side nederst:

I vore dage er Valkendorfsgade-strækningen mellem Niels Hemmingsens Gade og Købmagergade helt præget af Postgården på venstre side, men der ligger en række kønne, gamle huse på højre side; bl.a. det allerede nævnte nr. 11, som ses i forgrunden. – Fot. John Jedbo 1986.

Løvstræde, som går fra Gråbrødretorv til Købmagergade, markerer sig – trods sin ærværdige alder som Lø-
vstræde på Christian 4.s tid – ikke længere stærkt i bybilledet. Det smukkeste hus i gaden er P. Haase &
Søns gamle boglade i nr. 8. Huset er opført 1734 som bryggerigård, men er ombygget og forhøjet i 1844 fra
to til fire etager. Akvarel af Valdemar Andersen fra 1917. – Privateje.

har været forgyldt, ikke har kunnet undgå at gøre sin virkning. Det er nu lidt indviklet med den portal, for den sad oprindeligt på nabohuset mod vest, som Zeise overtog i 1706. Da det skulle genopføres efter branden, må han og hans nabo mod øst, skrædder *Wilhelm Holm*, være blevet enige om at opføre to ens huse med ligeledes ens sandstensportaler. I 1815 fik de to huse samme ejer, som huggede Holms portal ned og nedlagde trappen. Zeises portal blev nedtaget 1858, men på stadskonduktør Stilling's foranledning lagt i magasin. Da ejendommen i 1892 skulle istandsættes efter en mindre brand, blev den bevarerede portal genopsat, men på det østre forhus.

Næsten hele husrækken er fra tiden umiddelbart efter branden 1728 karakteristisk ved de smalle facader og enkelte endnu med gavlkvistene i behold. Et af de lidt bredere er nr. 9 på fem fag og opført i 1730 for kleinsmed Jens Jensen. Omkring 1870 blev det indrettet til bogtrykkerfirmaet *Just og Anders Thiele*, der i henholdsvis 1870 og 1875 desuden inddrog det østlige og vestlige nabohus, som blev nedrevet og nyopført på hver tre fag med jernankerprydede facader svarende til den gamle del i midten. Komplekset blev for en del år siden overtaget af Postvæsenet, der i 1986 har indrettet det til *Post- og Telegrafmuseet* i alle etager og med udnyttelse af gårdspladsen, der er blevet overdækket.

Nr. 13 er også et ildebrandshus opført af klædekræmmer Ludvig Wittrog i bindingsværk med grundmuret facade. Til gaden var bredden nogenlunde som for de andre ejendommers vedkommende, men bagtil lå der en stor gårdsplads med flere bygninger og endda en have. Det var her, der omkring 1850 blev opført en dansesalon »*Phønix*«. Oprindeligt var her optræden af sangerselskabet fra Alleenberg på Frederiksberg; i 1866 blev der givet »stor soirée musicale & comique« med akkompagnement af violin, piano og orgel! Kort efter indrettedes salen til dansesalon, langt større og lysere end tidens almindelige dansebuler. Den kaldtes »Fuglen«, var umådeligt populær og omtales ofte i tidens revy- og skillingsviser. Phønix overlevede som dansesalon helt op i 1930'erne, men havde indimellem også haft en anden funktion. Da *Den internationale Arbejderforening* stiftedes af Pio, Brix og Geleff i 1871, var »Phønix« kælderen foreningens første mødested, og det var her, det unge Socialistparti holdt de fleste af sine offentlige møder, indtil arbejderne fik deres egen forsamlingsbygning i Rømersgade i 1879 (se bind 10).

Løvstræde 7

Efter reformationen blev Gråbrødre Klosters store område overdraget til Københavns Magistrat, som udstykkede og solgte grundene. Der blev udlagt et smalt stræde fra det egentlige klosteranlæg til Købmagergade, kaldet »Ny Gråbrødrestræde«, senere »Løvestræde«. I 1620 blev strædet udvidet af Christian 4., der i sin kalender noterer under 18. marts: »... gav jeg Knud Grubbe 1600 daler in specie for en gård i København, hvilken jeg lod afbryde og lægge til en plads, hvor som jeg lagde en gade af Købmagergade i Løvestræde«. Gaden brændte i 1728, men undgik de senere brandkatastrofer.

Nr. 7 var oprindeligt en adelsgård. Fra 1680'erne ejedes den af kongens livkirurg Philip Hacquart, og den blev i familien, til hans svigerdatter måtte sælge i 1732. Først i 1781 blev grunden atter bebygget af ejeren, tømrermester J. C. Suhr. Fra 1852 til 1923 havde den bekendte reitzelske boghandel til huse her. I 1934 blev ejendommen solgt til naboen, Sparekassen for København og Omegn. Tre år senere blev huset nedrevet og en udvidelse til sparekassen opført.

Hjørnet af Skindergade og Fiolstrædes forlængelse bag Frue Kirke, tegnet af J. L. Riidter i 1899, da det lange, lave toetages hus i nr. 31 stod for fald. Hjørnehuset midtfor er nabohuset til Metropolitanskolen, hvor Universitetscafeen lå i mange år. – Bymuseet.

Skindergade

Med *Skindergade* bevæger vi os fra middelalderens tyndt befolkede og bebyggede nordøstlige område ind mod byens hjerte, Gammeltorv, hvor bebyggelsen var tæt, og hvor byens hovedkirke og rådhus lå. En tid lå *rådhuset* endda i selve Skindergade, på hjørnet af Skoubogade. Strækningen fra Gammeltorv til Fiolstræde hed *Klædeboderne* eller på latin *tabernae pannicidarum*. Her havde klædeköbmændene, »vantsniderne«, deres boder, og gædestykket havde desuden sin store betydning ved via Skoubogade at udgøre forbindelsen mellem Strøget (Tyskemannegade) og Gammeltorv, idet vore dages Nygade først blev anlagt i 1685. Resten af gaden havde ikke noget fast navn før efter reformationen, da navnet Skindergade kom i brug. Det skyldtes, at det var her skinderne, dvs. garverne og buntmagerne, havde deres værksteder og boder. Navnet Klædeboderne for den sydvestligste dels vedkommende eksisterede til 1879, da navnet Skindergade kom til at dække hele strækningen.

Der råder megen usikkerhed om beliggenheden af byens ældste rådhus. *Resen* har i sit Atlas fra 1670'erne en afbildning af et hus på hjørnet af Nørregade og Skinderga-

de, og det har senere forfattere holdt sig til, indtil *Oluf Nielsen* og *H. U. Ramsing* på baggrund af deres indgående kendskab til skøder og andet brevstof vedrørende Københavns ejendomme i middelalderen mente at kunne fastslå, at det havde ligget på hjørnet af Skoubogade og Skindergade, nærmere betegnet Skoubogade 6.

På det af Resen udpegede sted, Skindergade 44, har der også stået et middelalderligt stenhus. Der er i kælderen konstateret murværk antagelig fra første halvdel af 1400-tallet. Det omtales 1464 som »Vor Frue Kirkes stenhus på hjørnet«. Den eksisterende bygning er opført 1900 af *Martin Borch* i nyklassicistisk udformning.

Skråt overfor ligger nr. 45-47, der fik sin nuværende skikkelse i år 1900. Vinhandler *Georg Bestle* havde i forvejen nr. 45 og overtog nu nr. 47 som led i et mageskifte. Nr. 45 blev nedbrudt, og en nybygning opført i forlængelse af nr. 47. Den 12 fag lange facade fik en fælles barok-klassicistisk udformning, hvis dominerende element er den store segmentfronon med *Georg Bestles* initialer i et skjold flankeret af *Neptun* og *Merkur*. Arkitekten var *Alfred Thomsen*.

På Skindergades nordside havde roskildebispens, byens herre, en ejendom, der mod nord vendte ud til Vor Frue kirkegård. Hertil flyttede *Vor Frue Latinskole*, senere

Samme sted næsten 90 år senere. Fiolstræde er blevet gågade, som fører over til bagsiden af *Jorcks Passage*, som nu dominerer gadebilledet. Hjørnebygningerne ved *Klosterstræde* er uforandrede. – Fot. John Jedbo 1986.

Georg Bestle (1855-1933). Vinhandler, grosserer og mæcen. Bestle var vinhandlersøn, der startede hos faderen i 1870. Faderens firma på Amagertorv, der var erhvervet i 1853, kunne føres tilbage til 1730. Efter sin læretid tilbragte han nyttige år i Bordeaux og lagde selv ud med egen forretning i 1882. Han havde giftet sig rigt og kunne starte stort. I 1887 erhvervede han Gottlieb Bonnesens forretning i Skindergade 47, lige ved Gammeltorv, som blev hans fremtidige domicil. I udstillingsåret 1888 fik han sit store gennembrud, dygtig til at knytte afsætningsforbindelser overalt i landet. To år efter overtog han enerepræsentationen af nogle vigtige Bordeaux-huse. Nu arvede han også sin faders forretning og flyttede den til Skindergade. Omkring århundredskiftet var han Danmarks største vinhandler. I 1918 trak han sig tilbage fra den daglige ledelse, men forblev formand for virksomheden, der nu omdannedes til aktieselskab. I 1919 indlemmedes vinfirmaet Riis & Dreyer. På sine ældre dage var han – som kendt københavner-skikkelse – optaget af det gamle Københavns bevarelse, og bidrog rundhåndet til f.eks. Helligåndskirkens indre udsmykning 1900. Skindergade 47 rummer i dag restaurationen »Vin og Ølgod«.

kaldet *Metropolitanskolen*. Lærdomsanstalten nævnes her første gang 1468. Tidligere lå den ved Nørregade. Den oprindelige grund blev efterhånden til flere, således at skolen optog det meste af arealet mellem Fiolstræde og en slippe ind til kirkegården fra Skindergade ud for Skoubogade.

Før branden 1728 bestod skolen af 12 fag grundmur til Skindergade. Den blev genopført, men brændte igen under bombardementet i 1807. Denne gang blev skolen flyttet fra sin plads gennem 350 år, men kun få skridt til Lille Fiolstræde, hvor *C. F. Hansens* skolebygning stadig ligger (se side 460).

Samme Hansen kom også til at bygge på den gamle skolegrund. I 1812-15 opførtes her for statslige midler »*Trøstens Bolig*«, beregnet på at huse mindre formuende familier. Boligerne var nok små, men udadtil var bygningen imponerende nok, med facader mod tre gader, Skindergade, Fiolstræde og Dyrkøb udformet i C. F. Hansens barske klassicisme og med en gigantisk port mod Skindergade. Slippen ud for Skoubogade forsvandt, til gengæld førtes Dyrkøb helt ned til Fiolstræde. I 1854 erhvervedes »*Trøstens Bolig*« til »*Samuel Soldin og hustru Hanne Soldins stiftelse*« for uformuende og aldrende enker eller ugifte kvinder af middel- og borgerstanden. I 1974 blev bygningen restaureret og indrettet til kunstnerkollegium.

De to ejendomme nærmest hjørnet af Fiolstræde, nuværende nr. 32, blev i 1582 købt af *Christoffer Valkendorf*, som derefter skænkede dem til Vor Frue Latinskole. Skolen skilte sig dog af med dem efter få år, og i første halvdel af 1600-tallet finder vi her universitetsbogtrykker *Salomon Sartor* og efter hans død i 1644 *Melchior Martzan*, der overtog såvel Sartors enke, som hans ejendom og bogtrykkerprivilegium. Sammen med Sartor havde han trykt Christian 4.s foliobibel, i 1651 stod han for udgivelsen af Ole Worms runeværk, og endelig havde han som den første i Danmark fået privilegium på at udgive aviser. Senere optræder der her en længere række boghandlere. Det er tydeligt, at huset ligger i lærde omgivelser.

Hertil hørte imidlertid også Vor Frue Kirke, og det blev et farligt naboskab i 1807, da englænderne brugte det mægtige spir som skydeskive for deres granater. Også hjørnestedet blev ramt og henlå i 30 år som brandtomt. Først i 1837-38 blev det købt af murermester *Thomas Blom*, som her opførte det endnu stående hus på hele 11 fag mod Skindergade. Blom var en habil arkitekt, og det er tydeligt, at han har søgt at integrere det nye hus i omgivelserne, der med kirken, Trøstens Bolig og Metro-

Part of Skindergade og Niels Hemmingsensgade fra Skindery billedsløser.

Fredeligt hjørne i Skindergade ved Niels Hemmingsens Gade, hvor den fører til Strøget forbi Gråbrødretorv. De gamle huse var i fare i år 1900, og J. L. Ridter rykkede derfor straks ud og tegnede dem for sidste gang. – Bymuseet.

I 1901 opførte manufakturfirmaet A/S S. Seidelin egen bygning på det ovenviste hjørne. Arkitekterne var Bernhard & Valdemar Ingemann. – Fot. John Jedbo 1986.

Slutsten fra Skindergade 8, opsat efter den store brand 1728 med indskriften: »Oh, Herre, hjælp nu og i nød og giv os her vort daglig brød«. – Tegning af Peter Linde.

På hjørnet af den korte Kejsergade, der fører fra Skindergade til Gråbrødretorv, lå den på side 350 nærmere omtalte 1700-tals gård. Kejsergården, indtil 1902. Tegning af J. L. Ridter 1900. – Bymuseet.

politanskolen (se side 460) var domineret af giganten C. F. Hansen. Karakteristisk nok er det knækkede hjørnefacade behandlet som hovedfacaden, med vinduesindramningen på 1. sal som den fornemste prydd.

Ud for Fiolstrædes udmundning i Skindergade lå en stor, men lidet iøjnefaldende bygning fra første halvdel af 1800-tallet. Denne og de tilstødende ejendomme blev købt af konsul *Reinholdt W. Jorck*, som i 1892 lod de gamle huse nedrive og en ny bebyggelse opføre ved *Vilhelm Dahlerup*. Den heri indeholdte »*Jorcks Passage*« er især efter gågade-systemets etablering en meget benyttet smutvej til Strøget (se bind 3). Jorcks hus har nr. 31-35.

Vi er endnu i det område, der blev raseret under bombardementet. Både nordsiden frem til Lille Kannikestræde og sydsiden til Kejsergade er behersket af den noble, senklassicistiske byggemåde og udgør et helstøbt gadebillede.

Længere nede mod Købmagergade tegner der sig et mere broget billede. Her er huse fra såvel 1700-tallet som nybygninger fra århundredskiftet og senere. Nr. 20, hvor *Ewald* boede sine sidste tre leveår hos tømrermesteren *Ane Kirstine Skou*, fik omkring 1830 en mærkelig bebyggelse i kun en, delvis to etager med et tilbagetrækket, arkadeprydet midtparti opført af *N. S. Nebelong* for blikkenslager *Johannes Irgens*. I 1896 blev den erstattet af en nybygning af arkitekt *C. Søb-Jensen*.

En anden bygning fra samme periode er nr. 7 på hjørnet af Niels Hemmingsens Gade, opført 1901 af *Valdemar*

Den sidste ende af Skindergade er stærkt præget af Elers' Kollegiums 1700-tals havemur ud mod gaden og de smukke gamle huse lige før hjørnet til Købmagergade. – Fot. ca. 1980. Hassing.

I Skindergade 20 findes en mindeplade for Johannes Ewald, som boede her i de sidste tre år af sit korte liv. – Fra Schannongs bog om mindeplader.

Til højre:
På den modsatte side af Skindergade, helt nede mod Købmagergade, har arkitekt Erik Korshagen i 1977 opført Pressens Hus i nr. 5. Det er huset med de store vinduer. – Polfoto 1978.

& Bernhard Ingemann for firmaet S. Seidelin, som en Louis Seize-pastiche i tre store etager. Tidligere lå her tre ejendomme, nr. 7-11, af hvilke hjørnehuset var et typisk gavlkvisthus fra 1730erne.

Sådanne huse er der stadig en del tilbage af i denne del af gaden, endda nogle af byens bedste eksempler. I de diminutive gårde til nr. 13 og 15 kan man stadig se nogle af de sidste åbne svalegange, og på nordsiden ligger nr. 6 og 8, der begge har bevaret gavlkvisten til gaden. Mest intakt står nr. 8, et toetages bindingsværkshus med gennemgående gavlkvist, der, efter i mange år at have stået i yderst forsømt tilstand, nu er blevet smukt restaureret.

Det er noget af en bedrift, at der lige overfor har kunnet bygges et helt moderne hus med glasfacade uden brud på harmonien. Det er nr. 5, »Pressens Hus«, opført af Juul Møller & Erik Korshagen i 1974.

Samme sted som forrige billede. Iddløs i gaden. Maleren Paul Fischer kommer altid gerne og maler brandmænd. Maleri fra 1896. – Efter foto på Bymuseet.

Forrige side:

Skindergades smukkeste hus er endnu i vore dage gadens nr. 8, opført med 8 fag som bindingsværkshus i 1733 med gavlkvist på fire fag og med butikker i stueetagen siden 1860erne. Men også nabohuset til højre i nr. 6 er et tidligt hus fra 1730, som blev beskadiget under bombardementet 1807. Træet i midten står i haven til Elers' Kollegium. Radering af Tom Petersen fra 1884. – Kobberstiksamlingen.

Frue Plads ved Store Kannikestræde. Til venstre bagsiden af Metropolitanskolen og de gamle bygninger, der lå her, før KFUK-bygningen opførtes af arkitekterne Wittmaack & Hvalsøe 1919-20. Til højre nr. 16, opført af arkitekt H. C. Stilling i 1860. Fot. ca. 1900. – By-museet.

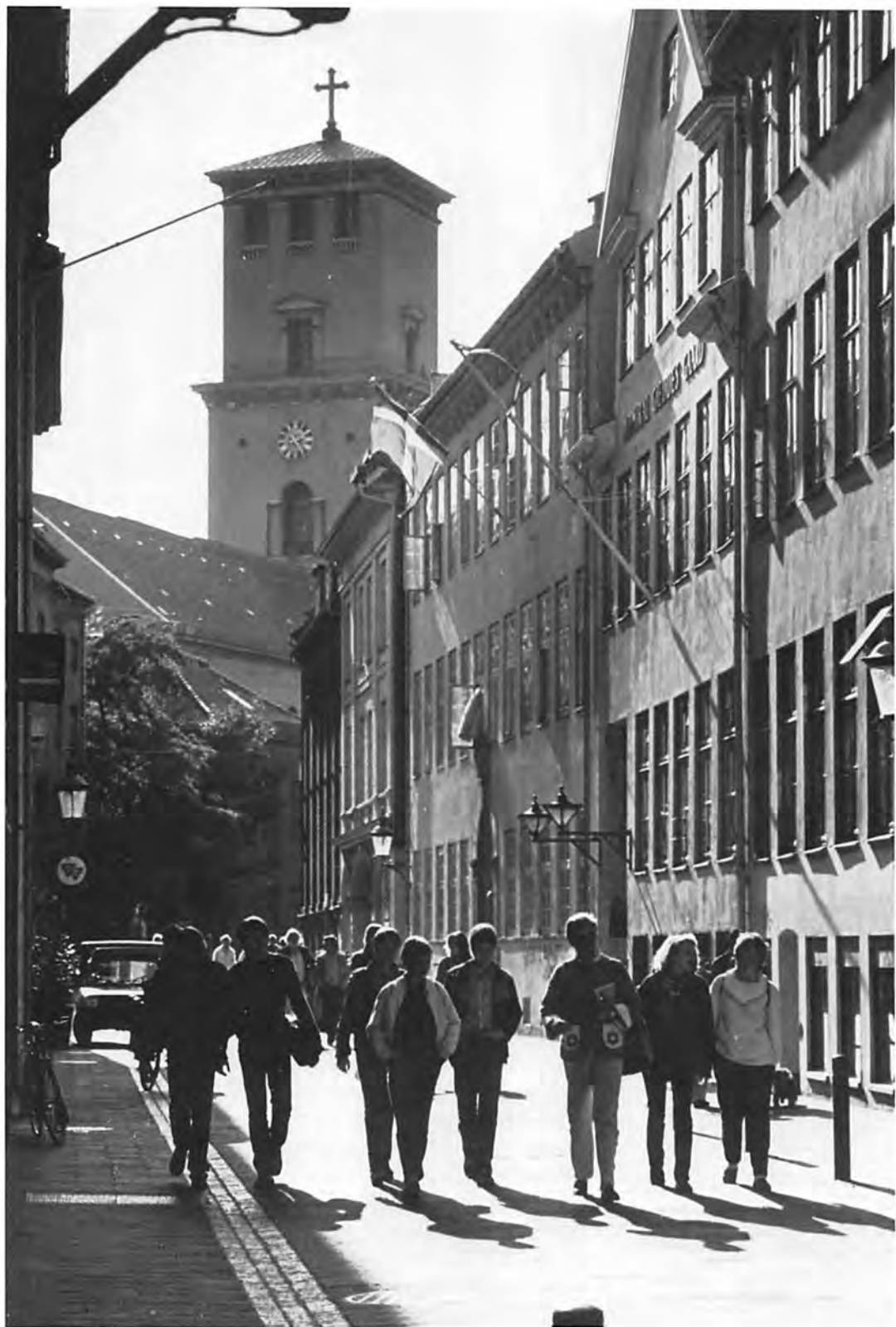
Næste side:

Kik igennem Store Kannikestræde mod Frue Kirke, medens gaden endnu udgjorde et levende stykke af byens latinerkvarter. Til højre Borchs Kollegium og Admiral Gieddes Gård. Til venstre aner man den nye KFUK-bygning og Metropolitanskolen. Fot. fra 1970, kort efter at strædet var blevet gågade. – Fot. Politiken.

Store Kannikestræde

Da biskop *Peder Sunesen* i begyndelsen af 1200-tallet op-højede den af Absalon påbegyndte Frue Kirke til kollegi-atskirke, blev der til kirken oprettet et antal kanonikater. De blev besat med fornemme gejstlige, hvis opgave det var at sørge for opretholdelsen af en særlig højtidelig gudstjenesteform og at tage del i stiftets administration og jurisdiktion samt forvaltningen af kapitlets jordegods. I 1343 var der 11 kanniker og i 1436 12. Kapitlet lededes af dekanen, den fornemste af kannikerne.

Til hvert kanonikat hørte en gård, og disse store *kannikegårde* var placeret i Vor Frue Kirkes umiddelbare om-givelser. I 1377 lå de i Vestergade og på det senere uni-versitetsområde, men da der efter kongens overtagelse af Københavns Slot 1417 måtte opføres en bisperesidens her, blev Store Kannikestræde det foretrukne område. Her havde Vor Frue Kirke adskillige ejendomme, der hidtil havde været udlejet til andre. De fik i begyndelsen af 1400-tallet status som kannikegårde. Ved reformatio-nen var der fire på nordsiden nærmest Fiolstræde, sva-rende til de nuværende gadenumre 6-18, og syv på sydsi-den, hvilket vil sige hele gadestrækningen bortset fra ejendommen på det vestlige hjørne af Lille Kannikestræ-de samt ejendommen nærmest Købmagergade. Ingen kan på denne baggrund undres over gadens navn.

Store Kannikestræde set fra Frue Plads med Wittmaacks & Hvalsøes KFUK-bygning i nr. 19 på gadens højre side. Det er hjørnet af Lille Kannikestræde, der ses midt i billedet. KFUK har en lille have bag bygningen. Bebyggelsen nr. 16 og 14 på den modsatte side af denne ellers så fornemme, gamle gade er aldeles uinteressant. Foto fra 1978, efter at gaden var gjort til gågade. – Stadsingeniørens Arkiv.

Gårdene var som nævnt af imponerende størrelse. De gik helt igennem de karreer, hvori de var beliggende, til henholdsvis Skidenstræde (Krystalgade) og Skindergade. Hovedhuset, der i tre tilfælde vides at have været grundmuret, har for de to gårdes vedkommende, der var nærmest Fiolstræde, ligget midt på ejendommen med en åben, spredt bebyggelse omkring en gårdsplads og med hegnsmur til gaden, hvor den ikke lukkedes af småhuse. Bag hovedhuset var der have.

Efter reformationen blev en del af kannikegårdene gjort til *professorgårde*. Forskellen var ikke stor; universitetet var stadig underlagt Vor Frue Kirke som tilsynsmyndighed, og professorerne havde stadig et overvejende gejstligt præg. Overgangen skete i øvrigt gradvis, idet en del af de gamle kanniker fik lov at blive boende til deres død, hvorefter professorerne flyttede ind.

Der skete dog en lille reduktion i antallet af gårde; på sydsiden gik to gårde over på andre hænder, og på nordsiden blev den østligste ca. 1540 overtaget af kansler *Johan Friis*, rigets mægtigste mand, og selv en ven af lærdom. Efter hans død i 1570 gik gården over til hans slægtning og efterfølger på kanslerposten *Christen Friis* til Borreby og derefter til en anden af navnet – også kansler – *Christen Friis* til Kragerup. Det var under hans ejerskab, at ejendommen fik en stor udvidelse, idet han i 1635 tilkøbte haverne til de tre tilstødende professorgår-

de, altså hele striben langs Skidenstræde. I en årrække hørte også den senere Regensgrund til Friisernes store ejendom.

I 1728 brændte hele Store Kannikestræde og dermed professorgårdene. Der var mange andre mere påtrængende offentlige genopbygningsarbejder, så først i 1731 tog Bygningskommissionen sagen op. Det blev overdraget et af dens medlemmer, professor i matematik samt stadskonduktør i København, *Joachim Frederik Ramus*, at levere forslag til genopførelse af de 11 nedbrændte professorgårde. Hans to forslag fra 1732 viser helt traditionelle, grundmurede, toetages huse med gavlkvist, det ene forslag med port i det ene yderfag, det andet uden port. Naturligvis var det ikke muligt at påbegynde alle 11 gårde med det samme. Man begyndte med fem, hvoraf de tre lå i Store Kannikestræde, de to på nordsiden nærmest Fiolstræde og en på det sydlige hjørne. I 1734 kunne professorerne rykke ind i de nye gårde; den største, på det nordlige hjørne, tilkom den ældste professor, *Caspar Bartholin*. Det var i den gård, *Ludvig Holberg* residerede fra 1740 til sin død, og fra hvis have den berømte »Holbergs Kastanje« hældede sine grene ud over Fiolstræde. De tre professorgårde i denne del af gaden gik til ved bombardementet 1807. Holbergs residens blev i 1840-41 erstattet af et etagehus, opført som stiftsprovstebolig for Vor Frue Kirke, og på grundene overfor opførtes Metropolitanskolen.

De resterende seks professorgårde måtte vente længe på genopførelse; først i 1752 kom der gang i byggeriet. Det var stadig Ramus' 20 år gamle tegninger, der blev fulgt, og af de tre, der blev opført på Store Kannikestrædes sydside, eksisterer endnu nr. 11 og 13. Nr. 11 står endnu ganske som ved opførelsen og er et fint eksempel på det senbarokke, borgerlige byggeri. Nr. 11 har funge-ret som professorbolig helt til vore dage. Nr. 13 står mindre velbevaret. Den blev midt i 1800-tallet solgt til »Det søsterlige Velgørenheds Selskab«, som i 1868 lod gavl-

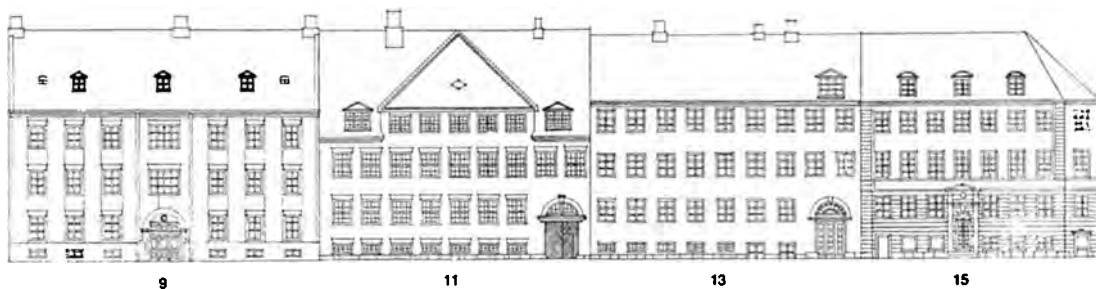
Opstalter af Store Kannikestrædes betydeligste ejendomme på de ulige numres side. Set fra højre:

Nr. 15: Hjørnejendommen ved Lille Kannikestræde, som også ses på side 383. Opført 1828-29 med syv fag til Store og fire fag til Lille Kannikestræde. Faktisk uændret igennem godt 150 år.

Nr. 13: Opført 1751, som professor-residens efter tegning af professor J. F. Ramus. Øget til tre etager i 1868.

Nr. 11: Opført 1752 som professorbolig efter tegning af J. F. Ramus, og ikke væsentligt forandret siden.

Nr. 9: Elers' Kollegium. Oprindeligt opført 1705 efter tegning af J. C. Ernst. Brændt 1728, men da ydermuren holdt stand, genopført kort efter af J. C. Krieger. Kollegiets have støder op til Skindergade.

Jørgen Elers (1647-1692). Højesteretsdommer og etatsråd. Født og opvokset i Skåne, men forblev tro mod Danmark resten af sit liv. Takket være sin velhavende far fik han en alsidig juridisk uddannelse i Tyskland og Stockholm og med både kongens og Griffenfelds bevågenhed avancerede han hurtigt på embedsstigen og blev højesteretsdommer i 1682. I 1685 blev han tillige bestyrer af Søetatens økonomi.

19. april 1689 omkom ægteparrets to eneste børn, da teaterbygningen ved Sophie Amalienborg brændte (se bind 6). Det slog den 42-årige mand helt ud. Han hensank i dyb melankoli og døde tre år efter ulykken.

Men i sine sidste leveår oprettede han for hele sin formue Elers' Kollegium i Store Kannikestræde, skråt over for Borchs Kollegium. Da hans enke, Margrethe Wandal, døde i 1700, begyndte man indrettelsen af kollegiet, og det blev indviet i 1705. Ligesom Borchs Kollegium kunne det rumme 16 studenter. Blandt de første var den senere velkendte videnskabsmand Hans Gram. Bygningens senere historie fremgår af de følgende sider.

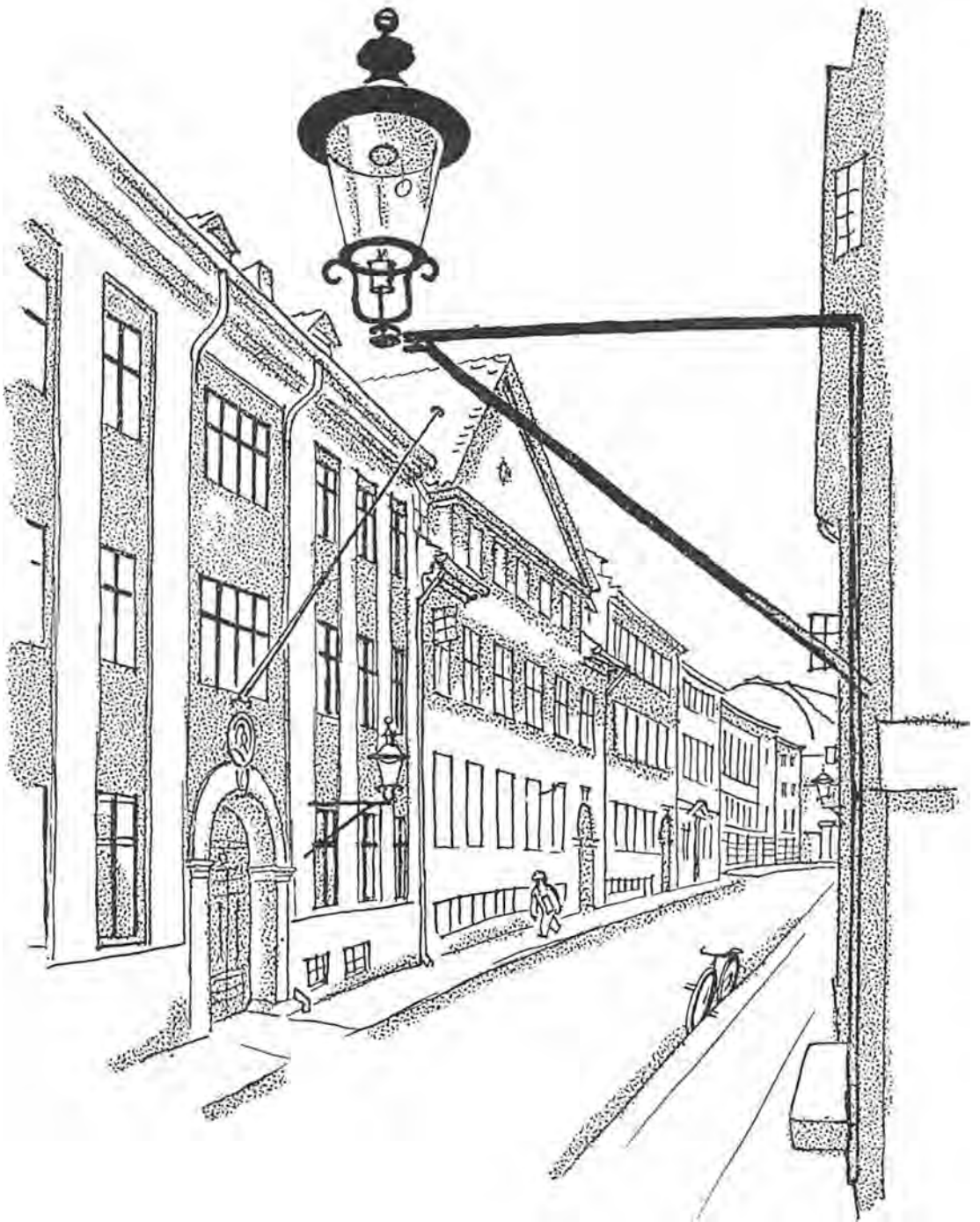
kvisten nedbryde og erstatte med en fuld 3. etage. Professorgårdene var særdeles rummelige. Der var fem værelser på hver etage, og det var almindeligt, at den ene etage blev lejet ud. Det er klart, at den økonomiske pebersvend Holberg indrettede sig på denne måde.

Ved siden af professorresidenserne var studenterkollegierne med til at give gaden dens særlige karakter af latinerkvarter. I 1618 købte Kommunitetet det halve af Friiserens gård, og i de følgende år opførtes her *Regensen* (se side 257), den længe savnede bygning, hvor studenterne kunne bo.

Men også to privatmænd lod opføre kollegier i Store Kannikestræde. Det første var Borchs Kollegium, der er omtalt nedenfor. Det andet oprettedes af etatsråd *Jørgen Elers* og hustru, *Margrethe Wandal*. De havde mistet deres to halvvoxsne børn ved Sophie Amalienborgs tragiske brand 1689, hvor ca. 200 mennesker omkom, og især Elers var dybt berørt af ulykken. De besluttede da efter Borchs eksempel at testamentere en stor del af deres formue til oprettelsen af et studenterkollegium. Elers selv døde allerede 1692, og efter hustruens død 1700 trådte fundatsen i kraft. Der blev erhvervet en ejendom i Store Kannikestræde, en tidligere kannikegård og professorresidens. I 1702 blev grundstenen lagt til den treetages grundmurede bygning, som generalbygmester *Johan Conrad Ernst* havde leveret tegningerne til, og som kunne indvies 1705.

Bygningen markerer sig ved det brede portfag i midten og de gennemgående pudsede lisener, der næsten helt udfylder pillerne mellem vinduerne. Bygningen nedbrændte ved byens brand 1728, men murene bestod, og efter en istandsættelse ved *Johan Cornelius Krieger* kunne den tages i brug igen 1732 og stod da omtrent som før branden. I den skikkelse står bygningen endnu i dag og rummer fortsat 16 kollegieboliger for studerende. Et særligt aktiv har kollegiet i haven, der, som en af de få i den indre by, har bevaret sit 1700-tals omfang og sine to små murede pavilloner.

Som nævnt var lægen, professor *Ole Borch* den første privatmand, der oprettede et studenterkollegium i Store Kannikestræde. Han boede selv i en af professorgårdene på gadens sydside, nuværende nr. 13. Den gamle ungkarl gjorde i 1688 testamente, hvori indgik en bestemmelse om at »ordinere en bekvem bygning til 16 fattige, skikkelige og lærde studiosos«, hvor der også skulle bo ikke-teologer. Og han begyndte selv at føre sin hensigt ud i livet. Han købte en af professorgårdene på gadens

Her har Axel Nygaard i 1930'erne tegnet de fire samme bygninger, som vist på opstalten på side 373. Nærmest Elers' Kollegium i nr. 9, dernæst den fornemme og uændrede professorbolig fra 1752 i nr. 11. Endvidere den forhøjede professorbolig i nr. 13, opført i 1751 i to etager, og endelig på hjørnet af Lille Kannikestræde det smukke store empirehus fra 1828-29. – Tegning i Nygaards Arkiv.

Axel Nygaard har også tegnet de lige numre i Store Kannikestræde. Her viser han til højre nr. 12, som er Borchs Kollegium og dernæst Admiral Gieddes Gård i nr. 10, som er omtalt side 385. Endelig nr. 8, som blev opført i 1730'erne. I vore dage rummer huset Trinitatis sogns menighedspleje. – Tegning i Nygaards Arkiv.

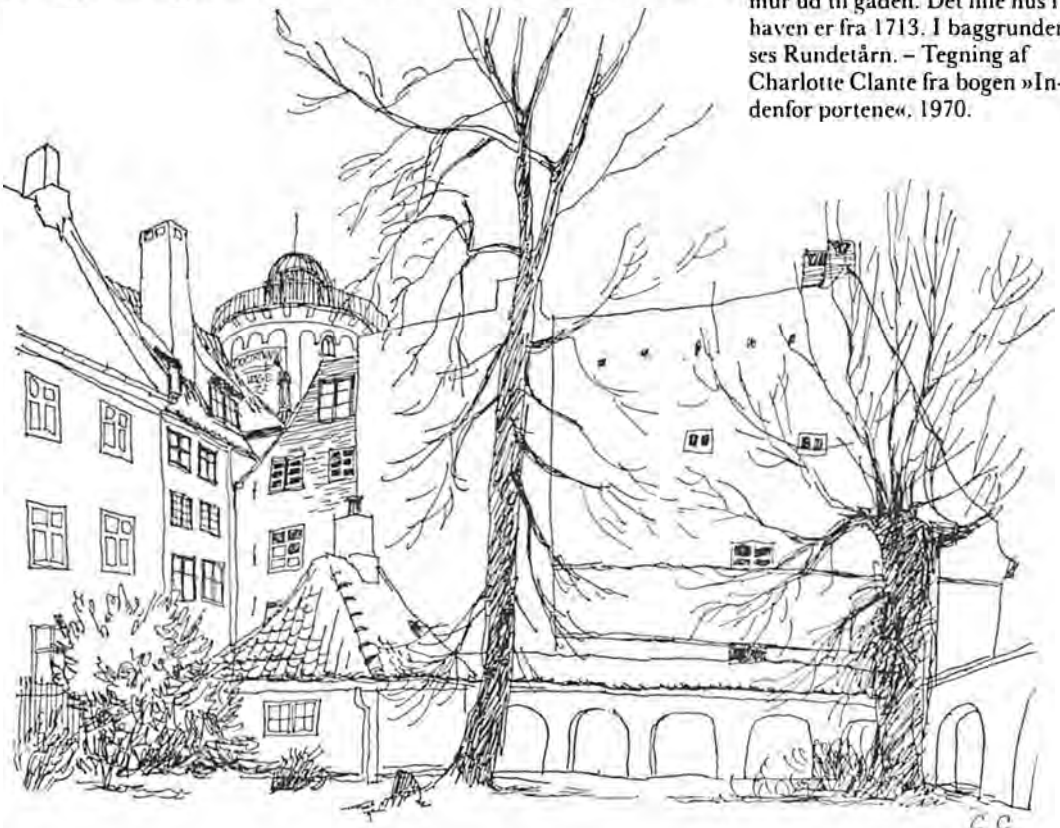
nordside, nuværende nr. 12, rev den forfaldne bygning ned og lagde i 1690 selv grundstenen til den treetages grundmurede gård, der prydedes med en stor trekantfronton med Christian 5.s portræt i relief og en stentavle over porten med det gådefulde navn »Collegium Medicum«, »såsom jeg af sær betænkende ej vil, at den efter mit navn skal kaldes«. Dette ønske fik den brave fundator ikke opfyldt, for det har altid heddet »Borchs Kollegium«, selv om indskrifttavlen stadig sidder over døren.

Navnet betyder »det Mediceiske kollegium« og har altså ikke noget med medicinstudiet at gøre. Dette og den store rigdom, Borch åbenbarede dels ved selve byggeriet, dels ved at skænke 16.000 rigsdaler til alumnernes underhold, har givet anledning til gætterier om, hvorfor Borch havde sin formue. *C. P. Rothe* kan i sin bog »Brave danske mænd og kvinders berømmelige eftermæle« fortælle: »En prinsesse af det Mediceiske hus var beladt med en ond fjerdedags feber. Da ingen kunne skille hende ved samme, påtog vores Borch at helbrede hende, og var tillige så lykkelig, at han skaffede prinsessen sit helbred. Hun fattede herover en meget stor godhed for ham, ja nogle vil sige, at samme skulle have gået så vidt, at

Det gamle kollegium har siden stiftelsen haft sit eget bomærke med egernet, der symboliserer videnskabsmandens flid. – Det kgl. Bibliotek.

Elers' Kollegium har bevaret sin have gennem mere end 250 år. Den ligger bag kollegiet ud mod Skindergade, hvor vi allerede på side 367 har set dets mur ud til gaden. Det lille hus i haven er fra 1713. I baggrunden ses Rundetårn. – Tegning af Charlotte Clante fra bogen »Indenfor porten«. 1970.

Ole Borch (1626-90). Skaberen af Borchs Kollegium i Store Kannikestræde. Professor i kemi, filosofi og botanik ved Københavns Universitet og tillige uovertruffen i latinsk veltalenhed. Han var Danmarks sidste store polyhistor, som fuldstændig beherskede den antikke litteratur. Han var tillige højt estimeret af samtidige, førende skikkelser ved Universitetet som Ole Worm, Caspar Bartholin, Steno og den lidt ældre Simon Paulli. Hans forhold til sine studenter fremgår af det faktum, at han som 32-årig i 1659 kæmpede skulder ved skulder med dem på Københavns Vold. Hans »elskværdige karakter, åbne væremåde og ædle enfold« gjorde den spinkle og ret skrøbelige mand uhyre afholdt i sin samtid. Han var ugift livet igennem og var i 1688 – 62 år gammel – så velhavende, at han kunne lade Borchs Kollegium opføre med værelser til 16 studenter i stuen og på 1. sal, og fællesrum på 2. sal. Han nåede dog ikke at opleve indvielsen i 1691, for han døde efter en nyrestenoperation i 1690. Den store galdesten opbevares endnu i Medicinsk-historisk Museum i Bredgade.

hun havde tilbudt at ville ægte ham, såfremt han ville reslove sig til at blive katolsk. Men som han var for veloplyst i sin kristendom til at skulle for skiden vindingskyld handle mod sin samvittighed, afslog han tilbudet. Da man fornam, at han blev uryggelig i sit forsæt, beskændede den Mediceiske familie, og især prinsessen ham meget rigeligt«. Det lyder som et eventyr og er det måske også, men det står fast, at Borch virkelig var i Firenze 1665.

Borch ville, at studenterne skulle have det godt. I gården var der et springvand og en lille bolig for en tjener. Haven »var beplantet med blomster og træer, viet til øjnens lyst og sjælens forfriskning«, og der var statuer af Merkur og Apollo i gips og den farnesiske Herkules i bly. Den sidstnævnte har overlevet brande og bombardement og hviler stadig i sin atletiske tyngde mod sin kølle. Den er muligvis udført af *A. C. Lamoureux*, mest kendt for »Hesten« på Kongens Nytorv.

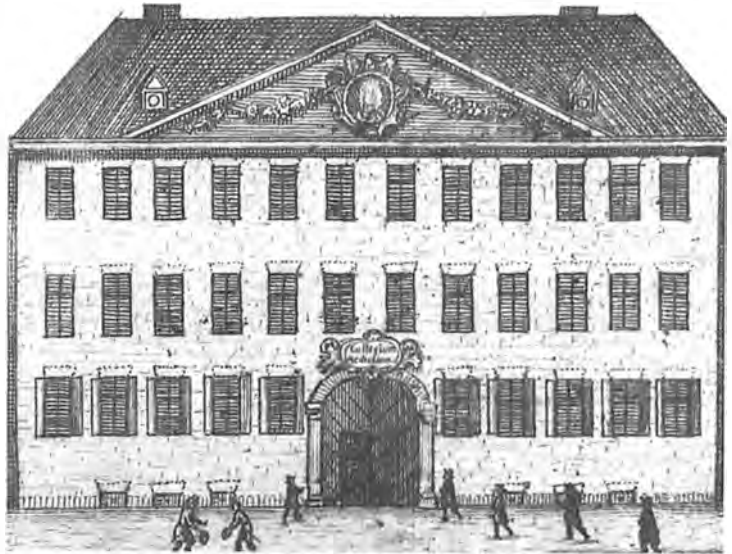
Borch oplevede ikke indvielsen af sit kollegium i 1691. Han døde året før efter en galdestenoperation.

Bygningen blev raseret ved branden 1728, men murene stod og blev anvendt ved genopbygningen. Kollegiet var rigt og stod allerede genrejst 1731, men udstyret var betydeligt enklere end ved opførelsen. Trekantfrontonen blev heller ikke genskabt. Bombardementet i 1807 var langt alvorligere. Bygningen var totalskadet, og der gik mange år, før den blev genrejst. Det var i 1824, og det skete efter tegning af stadsbygmester *Peder Malling*, Universitetets arkitekt, der dog her har holdt sig helt inden for rammerne af traditionelt kollegiebyggeri, selv den gamle portindfatning med indskrifttavlen blev genbragt.

Blandt kollegiets mange kendte alumner kan nævnes *Ludvig Holberg*, *Peter Faber* og *Holger Drachmann*.

Ved siden af Borchs Kollegium nr. 12, ligger nr. 10, kaldet *Admiral Gieddes* Gård. Det var her, Friisernes adelsgård havde ligget, og hvor senere andre prominente folk havde boet; *Ulrik Frederik Gyldenløve* ejede den således 1670-81 og efter ham adelsmanden *Holger Vind*, hvis enke, *Margrethe Giedde Ovesdatter*, beholdt den til sin død 1706. Hun var altså datter af Christian 4.s berømte admiral, og det var hendes broder, viceadmiral *Frederik Eiler Giedde*, der overtog den i 1708. Før Holberg blev alumne på Borchs Kollegium, var han en kort periode huslærer for admiralens tre sønner. Herom skrev han senere: »Det besværlige arbejde tog tilsidst så stærkt på mine kræfter, at jeg blev så udtæret, at jeg kun kunne

Kollegiets oprindelige bygning er gengivet på Hoffmanns københavnerkort fra 1726 og ses her. Kollegiet fik en hård skæbne. Det brændte 1728; det genrejstes og blev på ny ødelagt ved bombardementet 1807. Den nuværende bygning er fra 1824-25. – Det kgl. Bibliotek.

Haven bag Borchs Kollegium, som den så ud i 1888, da Illustreret Tidende bragte dette billede. Man ser arkitekt Peder Mallings genopførte hovedbygning fra 1820 fra bagsiden med porten gennem huset i midten. I forgrunden den endnu eksisterende Herkules-statue, som – støbt i bly 1689 – har overlevet de to første ødelæggelser af kollegiebygningen. Den er formentlig lavet af Lamoureux, der omtrent samtidig skabte »Hesten« på Kongens Nytorv (bind 5). – Ill. Tidende 1888/89.

.Eldste billede af Store Kannikestræde, fotograferet 1862. Nu er vi på de lige numres side af gaden. Billedet viser nr. 12 og videre ned til Regensen i nr. 2. Man ser hjørnet af Lille Kannikestræde på den modsatte side. Billedet er taget på et tidspunkt, da den fornemme, gamle latinergade var dårligt vedligeholdt. – Bymuseet.

Her er omtrent samme vue som ovenfor, fotograferet knap 100 år senere, da gadens bygninger var smukt istandgjort. Det er Borchs Kollegium ligesfor i nr. 12, sådan som kollegiet genopførtes i 1824-25 af U ni versitetets senere bygmester Peder Malling. Dernæst Admiral Gieddes Gård, der er nærmere omtalt nedenfor. – Foto ca. 1900. Bymuseet.

være ørkesløs tilskuer og ikke voldgiftsmand ved de stridigheder, der opstod mellem mine disciple«. Senere var *Abraham Lehn d. Y.* (se bind 7) ejer, men efter branden 1728 solgte han til studiosus *Sebastian Lier*, der genopførte både denne gård og nabogårdene, nr. 8 og 6. Forhuset har i meget høj grad bevaret sit oprindelige udseende, dog blev gavlkvisten kort efter udvidet fra tre til fem fag. Inden 1748 var der desuden opført mellem- og baghus, og sidehuset var forhøjet til to etager, alt af bindingsværk. Dette gårdinteriør står endnu som et af byens bedst bevarede fra 1700-tallet. Her har været købmandsgård, blyantfabrik og salpeteraffinaderi, men i 1918 blev gården overtaget af kunsthändler *Eddie Salicath*, der lod de da noget forfaldne bygninger restaurere ved arkitekterne *Carl Petersen & Henning Koch*. En række lokaler indrettedes i 1700-tals stil til møderum, og i forhuset reableredes rum med gammelt udstyr, bl. a. en stue med vægmalerier i pompejansk stil fra ca. 1790. Salicath indrettede sin kunsthandel her og arrangerede kunstnersammenkomster m. m. I 1921 måtte han sælge gården til *Journalistforbundet*, der i et vist omfang videreførte aktiviteterne. I 1932 vendte Salicath tilbage som lejer, og en række fester og foredragsaftener fandt atter sted. Senere fik *Konservativ Ungdom* og *Malteserordenen* lokaler her. Den nuværende ejer har i vidt omfang ladet offentligheden få adgang til den smukke gård.

Store Kannikestrædes vestlige del blev hårdt medtaget af bombardementet, og der gik ofte adskillige år, før nye

Haven bag Borchs Kollegium støder til højre op til Admiral Gieddes Gård i nr. 10. Bagtil har den baghusene i Krystalgade som nabo. Herkules anes til venstre. Den lille bygning omtales ofte som Ole Borchs værksted, men Borch døde, før kollegiet stod færdigt. – Tegning af Charlotte Clante 1970 fra bogen »Indenfor portene«.

Postvæsenet har med dette frimærke fra 1970erne vist udsigten fra Rundetårn over Store Kannikestræde.

Næste side nederst:
I ejendommen blev der fra 1820-64 drevet en amatørscene, ledet af skiftende amatørforeninger. P. C. Klæstrup har tegnet den lille scene i 1850erne, da teateret var kendt som »Kalkeballen«, hvilket frit kunne oversættes til »Skarnbøtten«, fordi der spillede skrappe komedier. 1864 ombyggedes teateret til dansesal, og ved nedrivningen i 1918 var der auktionslokale. – Bymuseet.

huse rejstes i de gamles sted. Et af dem er nr. 15, på hjørnet af Lille Kannikestræde, en nobel, klassicistisk bygning i tre etager og med skråt hjørnefag. Det er opført 1828-29 af murermester *C. Aagaard*. Det prydes over indgangsdøren af et portrætrelief af digteren og telegrafdirektøren *Peter Faber*, der, som det fremgår af en indskriftstavle, boede her, da han skrev »Den tapre Landsoldat«. Huset er ellers i vore dage mere kendt for kælderbeværtningen »Det Lille Apotek«.

På det modsatte hjørne, nr. 17, lå et andet forlystelsesetablissement »Kalkeballen« i et treetages hus opført 1819. Bygherren var en organist ved Sankt Petri Kirke, *Jacob Laurentius Lassen*. Han havde opkøbt fire tomter på hjørnet, bl. a. det sted, hvor *E. H. Berling* havde etableret sit trykkeri i 1733. Hele underetagen var fra opførelsen indrettet til beværtning, mens de to øvre etager i fløjen mod Lille Kannikestræde rummede en teatersal med skrånende gulv i tilskuerrummet samt sideløjer og galleri. Der kunne være 320 personer, når de blev stuvet godt sammen. Lassen udlejede lokalet til tidens mange dramatiske selskaber, af hvilke de kendteste var »Dramaturgien«, »Constantia« og »Holbergs Minde«. Det sidste havde en så fast tilknytning til stedet, at dets navn stod på husets facade og var husets officielle navn, længe efter at teaterselskabet var ophørt med at eksistere.

Lassen overdrog i 1825 ejendommen til sin broder, og denne solgte den igen i 1832 til *Wilhelm Schæffer*, hvis tyskfødte kone drev teatersalsudlejningen i mange år. Hun havde også om sommeren et traktørsted i Charlottenlund, senere en pavillon i Tivoli. Selskabernes repertoire var yderst blandet; der opførtes Holberg, fra tysk oversatte tårepersere, og senere vaudeviller af Heiberg og Hostrup, men også dramatik skrevet af nogle af selskabernes medlemmer. Indimellem udlejedes lokalet til baller og til selskaber. Så blev der lagt et løst gulv over tilskuerpladsen og orkestergraven.

Øgenavnet »Kalkeballen« fik etablissementet vistnok i 1840'erne, men baggrunden er ukendt. Det er også blevet kaldt »Den dramatiske skarnfjerding«. Madam Schæffer brød sig ikke om navnet. Småt var det og hårdt kunne det gå til, som da en larmende tilskuer af en anden blev langet ud over balkonen med ordene »Pedersen! Lad denne fyr forsvinde«. Alligevel var det byens bedste diletantscene.

Scenens lidenhed blev stærkt understreget, når der af og til viste sig velvoksne skuespillere på den. En sådan var grosserer og oberstløjtnant i Borgervæbningen *Johan*

Hjørnet af Store og Lille Kannikestræde med det gamle hjørnehus i nr. 19 kaldet »Kalkeballen« eller »Holbergs Minde«, opført 1819, som måtte vige, da KFUK 1919-20 opførte sin store borg her med arkitekterne Wittmaack & Hvalsøe. Tegning af J. L. Ridter 1900. – Bymuseet.

Carl Petersen (1874-1923). Arkitekt og professor ved Kunstakademiet, som fik afgørende indflydelse på nyklassicismens gennembrud i dansk arkitektur i de første årtier af dette århundrede. Det skete dels gennem påvirkning fra hovedværket, Fåborg Musum fra 1912-15, dels gennem Carl Petersens skrifter, hvori han opstillede kriterier for arkitektonisk kvalitet. Han fik aldrig store opgaver i København. 1915, 1916 og 1919 opstillede han festlige, interimistiske udstillingsbygninger for kunstnersammenslutningen »Grønningen« på endnu usolgte byggegrunde i det nye Grønningekvarter (bind 5). Sammen med Kaare Klint forestod han 1919 den første indretning af *Dauids Samling* i Kronprinsessegade 30 (bind 5). Carl Petersen istandsatte *Admiral Gieddes Gård* i Store Kannikestræde 10 sammen med Hans H. Koch 1918-20. Den er vist her. Og han udførte 1919 sammen med Ivar Bentsen et stortilet, nyklassicistisk projekt til en bebyggelse af *Det gamle Banegårdsterræn* (bind 9).

Gerhard Frederik Garbrecht (se ham til hest i bind 6). Han var et yderst aktivt medlem af »Holbergs Minde« og optrådte ved enhver lejlighed i dramatik og som deklamator, ofte med sine egne højstemte sange og prologer. Hans svære korpus og ikke altid lige vellykkede optræden vakte berettiget opsigt.

I 1864 blev teatersalen omdannet til danselokale med navnet »*Erichsens Salon*«. Scenen blev til orkestertribune og blandt de faste musikere var *L. C. Kragelund*, komponisten til den populære trippevals »Jomfru, vil du med i skoven«, der første gang lød i dette lokale. I 1880 skiftede etablissementet navn til »*Vega*« og i 1902 til »*Valkyrien*«.

Men i 1914 lukkede dansesalonen, huset var nemlig blevet købt af *KFUK*. I et par år var her auktionslokale; så blev det i 1918 nedrevet, og året efter påbegyndtes opførelsen af *KFUKs* nybygning, der stod færdig i 1920. Arkitekterne *Arthur Wittmaack & Vilhelm Hvalsøe* har her bestræbt sig på at videreføre den C. F. Hansenske arkitektur fra naboejendommen *Metropolitanskolen* et stykke ned ad *Store Kannikestræde*. Relieffrisen på facaden er udført af billedhuggeren *Axel Poulsen*. Med nedrivningen af »*Kalkeballen*« forsvandt et fremmedartet, men oplivende element, og roen i latinerkvarterets hovedstrøg blev genoprettet.

I begyndelsen af dette århundrede frembød »Admiral Gieddes Gård« et fuldstændigt forfald. Mange kræfter – en antikvitetshandler, Journalistforbundet og et revisionsfirma – har helt op til vore dage med foragt for omkostninger bragt huset i en beundringsværdig stand. Fot. 1920. – Bymuseet.

Forrige side nederst:

Her er Store Kannikestræde med Borchs Kollegium i nr. 12 samt Admiral Gieddes Gård og et hjørne af nr. 8 med Trinitatis Kirkes menighedspleje. Admiral Gieddes Gård, det smukke, trelængede bindingsværkshus, er opført og tilbygget successivt 1730-45. Den fjerde side af gården er skilt ved en mur fra Borchs kollegiehøved. Det eneste, der virker lidt urimeligt, er gårdens navn. Christian 4.s rigsadmiral Ove Giedde, som er den, man kan tænke på ved at høre navnet, var død i 1660, 70 år før gårdens opførelse. Hans søn, viceadmiral Frederik Giedde (1641-1717) boede i et hus, der i 1600-tallet lå her, men det brændte i 1728. Faktisk har der aldrig boet nogen admiral i det smukke hus. – Fot. ca. 1920. Bymuseet.

I vore dage er »Admiral Gieddes Gård« en turistattraktion, for den indre by kan ikke fremvise mange gårdinteriorer på højde med dette. Fot. 1970. – Bymuseet.

Botaniske haver i København 1600-1986

1. Krystalgade

Københavns første botaniske have med danske lægeplanter – Hortus Medicus – anlagdes 2. august 1600 på den grund i Skidenstræde (Krystalgade), hvor på det første zoologiske museum opførtes i 1863-69. Fra 1600 til 1696 muliggjorde et legat at ansætte en urtegårdsmand. Fra 1621 skabte professor Ole Worm (1588-1654) en anerkendt have med mange danske og udenlandske lægeplanter. Fra 1633 tabte Christian 4. interessen for haven i Krystalgade, fordi han selv anlagde en medicinsk urtehave ved Rosenborg.

2. Amaliegade

I 1752 anlagde den fra Tyskland indkaldte professor G.C. Oeder en ny botanisk have på trekanten nord for det nyopførte Frederikshospital. Haven var delt op af Amaliegade, og kun det stykke, der lå nærmest hospitalet, blev beplantet. Haven kunne åbnes for publikum 1763. Oeders største indsats blev starten på udgivelsen af *Flora Danica* i 1761 (se bind 6).

3. Charlottenborg

I 1778 flyttedes Universitetets botaniske have til den gamle park bag Charlottenborg. Her fik haven langt bedre vilkår end tidligere og her forblev den – som beskrevet i bind 2 – i 96 år, indtil vore dages Botaniske Have stod færdiganlagt.

4. Østervold

Ved Østervolds sløjfning udlagdes i 1871 21 tønder land til Universitetets fremtidige botaniske have, som inkluderede en sø på ca. 9.000 m² som bevaret rest af voldgraven. Der skaffedes også plads til Universitetets nye Observatorium (bind 10).

Krystalgade

Krystalgade havde tidligere det delikate navn *Skidenstræde*, hvilket har sin tilsyneladende naturlige forklaring i den flere gange omtalte »Byens Rende«, den åbne grøft eller kloak, som optog overfladevand og afløbsvand godt blandet med skarn af enhver art og førte dette fra de højereliggende dele af byen ud til stranden. Renden tog sin begyndelse ud for Petri Kirkes kor og løb så østpå. Sidst i 1400-tallet var rendens funktion som afvandingsledning udspillet, og en række smalle stræder opstod i stedet. Disse stræder var dog endnu i mange år ret uvejsomme på grund af pløre og ælte. Mens de andre gader, der opstod i sporet af »Byens Rende«, fik ganske nette navne som Landemærket, Vognmagergade og Christen Bernikowsstræde, klæbede der gennem århundreder al den med renden forbundne stank og snavs til navnet Skidenstræde. Det er tydeligvis et navn, der er opstået i folkemunde og så blevet hængende. I officielle papirer har strædet til midt i 1500-tallet forskellige omstændeligt beskrivende betegnelser såsom »det stræde som løber ad Nørregade og hart bag om bispens gård af Sjælland« (1496) eller »byens stræde og rende, som løber fra Nørregade og ned til Rosengården« (1504).

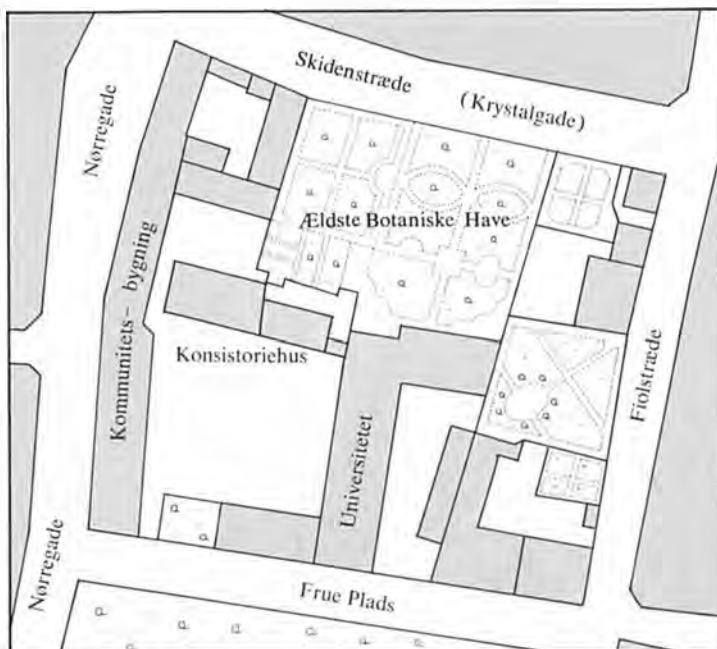
Spørgsmålet er imidlertid, hvilken rute renden fulgte. *H. U. Ramsing* havde den opfattelse, at den fra Petri Kirke løb lidt nordpå ad Nørregade og derefter drejede østpå ad det senere Skidenstræde. Rådstuearkivar *O. Nielsen* var dog længe før kommet til et andet resultat på grundlag af arkivalske udsagn. Udtrykket »hart bag om bispens gård« tyder på et noget sydligere forløb, for der var da flere ejendomme mellem Bispegården (Universitetet) og den nuværende gade. Dette sammenholdt med en omtale 1524 af »det ny stræde, som løber norden for kannikegårdene«, overbeviste *O. Nielsen* om, at strædet var blevet flyttet nordpå til sin nuværende placering omkring 1520. Til støtte for Nielsens opfattelse kan anføres, at arkæologiske spor af renden er blevet konstateret på Universitetets grund under »Kannibalen«.

Skidenstræde var den første københavnske gade, der officielt fik nyt navn. Det var i 1818. Man forstår på en måde godt, at grundejerne i Skidenstræde var mindre begejstrede for deres adresse. De indsendte et andragende til kancelliet om, at gaden måtte blive omdøbt til »*Krystalgade*«, som stykket mellem Fiolstræde og Nørregade tidligere havde været benævnt, og anførte som argument, at gaden var nybrolagt, smuk og reel og sikkert

Krystalgade set fra hjørnet af Fiolstræde over mod professorboligerne med deres haver, hvor Zoologisk Museum blev opført 1864-70. I midten Sankt Petri Kirke i Nørregade. Maleri fra ca. 1840. – Privateje.

Endnu omkring 1750 markerede den af Christian 4. grundlagte Botaniske Have sig smukt på bagsiden af Universitetets område mod Krystalgade eller, som gaden dengang kaldtes, Skidenstræde. Men der herskede altid mangel på professorboliger omkring Universitetet, og i 1752 blev haven flyttet til enden af den nylagte Amaliegade, nord for Frederiksstaden.

ville blive brugt ved processioner mellem byens to hovedkirker, Vor Frue og Trinitatis. Ændringen fik kongelig konfirmation 1818.

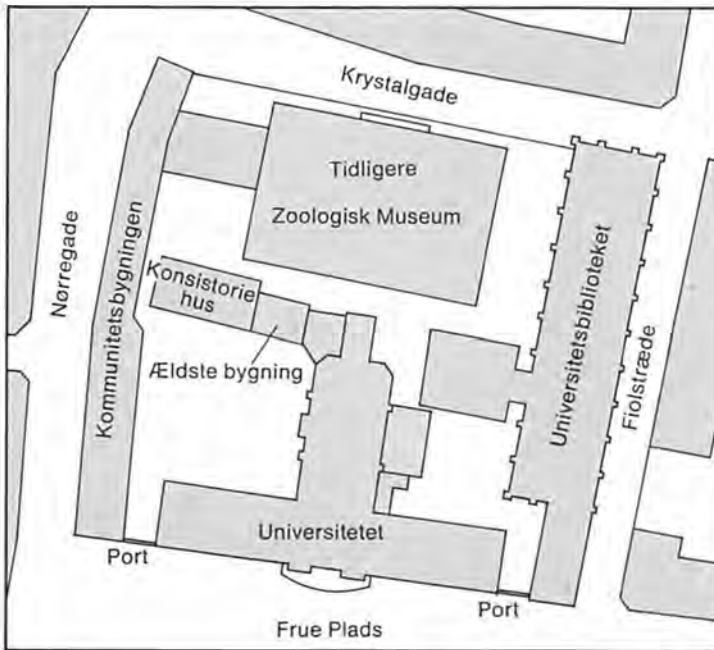
Det er rigtigt nok, at navnet var gammelt; i Geddes kort fra 1757 står der »Christall-Gade, eller Skiden-Stræde«, men mon ikke der er tale om en af de ironiske antiteser, som folkeviddet undertiden benytter sig af? I hvert fald var springet fra det laveste til det ophøjede så stort, at det måtte forekomme komisk.

Det område, renden løb igennem i 1300-tallet, havde for den vestlige dels vedkommende et stærkt gejstligt præg. Både syd og nord for renden lå der store ejendomme, som ejedes af Vor Frue Kirke og beboedes af kanniker. På hjørnet af Fiolstræde lå en grund, som tilhørte Gråbrødrekloster, og overfor lå kantorens og dekanens gårde. Mellem Fiolstræde og Købmagergade optræder endnu overvejende ikke gejstlige som ejere, men i 1400-tallet kom hele sydsiden til at bestå af bagsiden af de kannikegårde, som opførtes i Store Kannikestræde (se side 370). Samtidig blev de to gamle kannikegårde lagt til den nyoprettede bispegård på Frue Plads.

Denne karakter opretholdtes efter reformationen, idet dog kannikerne erstattedes af professorer og Bispegården af Universitetet.

Christian 4., der principielt interesserede sig for alt, viste på et tidligt tidspunkt sin bevågenhed over for Uni-

Samme område 1985: Ved Københavns bombardement 1807 gik hele Universitetet til grunde, da Frue Kirkes spir styrtede ned. Kun Kommunitetsbygningen langs Nørregade og to bygninger i gården blev skånet. Alt andet blev opført i løbet af 1800-tallet. Den nuværende Universitetsbygning rejses i 1836. Universitetsbiblioteket fulgte i 1861, og endelig opførtes Zoologisk Museum i 1864-70. – Begge kort af Arne Gaarn Bak 1985.

Dette er såmænd den beskedne rest af Christian 4.s berømte Hortus Medicus – Danmarks ældste Botaniske Have, indstiftet år 1600, her set indefra ud mod Krystalgade. Haven flyttedes 1767 til Amaliegade, og det gamle område blev til professorhaver, indtil Zoologisk Museum opførtes på det meste af grunden 1864-70. Maleri ca. 1865. – Bymuseet.

Krystalgade omkring 1840, set fra Nørregade mod Rundetårn og med Fiolstræde til begge sider. Den høje bygning bag universitetsmuren til højre forsvandt, da Zoologisk Museum opførtes her 1864-70. I baggrunden ses tidssignalet på Rundetårn. Det er flyttedag, og den gamle sengehalm og andet affald er kastet ned på gaden, og bonden tilbyder frisk sengehalm fra sit læs. Tegning af Fattig-Holm. Originalen til dette billede menes at være gået tabt under den tyske besættelse, men det har været muligt at reproducere tegningen efter Zachariaes Før og Nu, årgang 1919.

versitetet. I år 1600 skænkede han det et grundstykke nord for Studiegården langs med Skidenstræde til indretning af en *botanisk have*. Her skulle der »ympes (podes) og plantes, synderlig simplicia (lægeurter)«, og opsynet blev pålagt den professor *Jon Venusianus*, som fik bolig i den samtidigt opførte residens syd for haven op til Collegium Novum.

Man kan forestille sig, at der ud til Skidenstræde er blevet opført en hegnsmur, således som det endnu ses på ældre billeder af denne del af gaden. Universitetets botaniske have forblev her, indtil der ved Frederiksstaden blev anlagt en ny, som Universitetet erhvervede i 1760erne. Den sirligt anlagte have ved Skidenstræde, der dog var gået noget i forfald, blev delt mellem de to professorresidenser i karreens midte, og inden bombardementet var der også blevet opført en stald og vognport. Da den ene residens forsvandt ved bombardementet, overtog den tilbageværende hele haven, og det var situationen også efter opførelsen af det nye universitet i 1830erne. I 1862 var det teologen, professor *H. N. Clausen*, der residerede her. Han protesterede højlydt mod den da

påtænkte opførelse af et *zoologisk museum* på dette sted. Hans argumenter var af æstetisk og praktisk art, men det har nok vejet tungt, at han derved ville miste både have og vognport. Hans indvendinger hjalp dog ikke. I årene 1864-70 opførtes *Christian Hansens* imponerende monumentalbygning i norditaliensk renæssancestil, tre høje etager om en indre glasoverdækket gård. Den overdækkede museumshal er på tidstypisk vis dekoreret med søjler og buer samt et helt galleri af rovfugle i stuk.

Den noget bastante rødstensbygning, der sandt at sige overtrumfer alle de ældre universitetsbygninger, tjente sit formål til 1964, da den nye museumsbygning i Universitetsparken stod færdig. Den blev herefter uden nogen form for ombygning anvendt til undervisningsformål indtil Universitetets udflytning til Amager i 1970'erne. Så blev det gamle museumshus gennemgribende restaureret og indrettet til administrationsformål ved kgl. bygningsinspektør *Nils Koppel*.

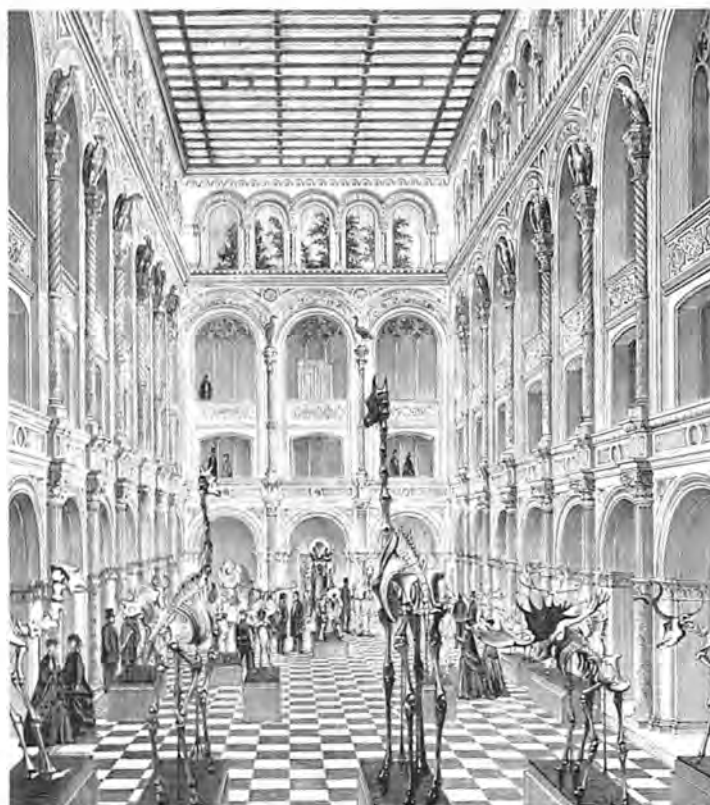
På gadens nordside over for Universitetet har ejendommene haft en noget mere omskiftelig historie. De to grunde, som udgjorde strækningen mellem Nørregade og Fiolstræde, og som i 1377 ejedes af henholdsvis Vor Frue Kirke og Gråbrødrekloster, blev i løbet af middelalderen delt op i en lang række mindre ejendomme. Den største var en tid i 1500-tallet i ridder *Johan Rantzaus* eje, senere var den gennem over 100 år bryggergård. Dernæst fulgte

Her er ganske samme motiv som på forrige billede omkring 1870, da Zoologisk Museum var opført 1864-70, og da Universitetsbiblioteket var færdiggjort 1857-61 ud langs Fiolstræde med sin gotiske gavlv mod Kryсталgade. Fot. ca. 1870. – Bymuseet.

I den store bølge af nyopførte museer, som København oplevede i 1800-tallets sidste tre årtier, kom Zoologisk Museum først. Det blev opført 1864-70 af arkitekt Chr. Hansen, som omtrent samtidig var engageret med den endnu større opgave: Kommunehospitalet. Her er den færdige bygning med hovedindgang fra Krystalgade. Til venstre Universitetsbiblioteket (se side 406), som var blevet færdigt nogle år forinden. Stålstik fra omkring 1870. – Bymuseet.

»Den store sal i Københavns Zoologiske Museum« kaldte Illustreret Tidende dette opsigtsvækkende billede, som bladet bragte straks efter åbningen af museet. – Tegning af Chr. V. Nielsen & Bernhard Olsen i Ill. Tidende 1869/70.

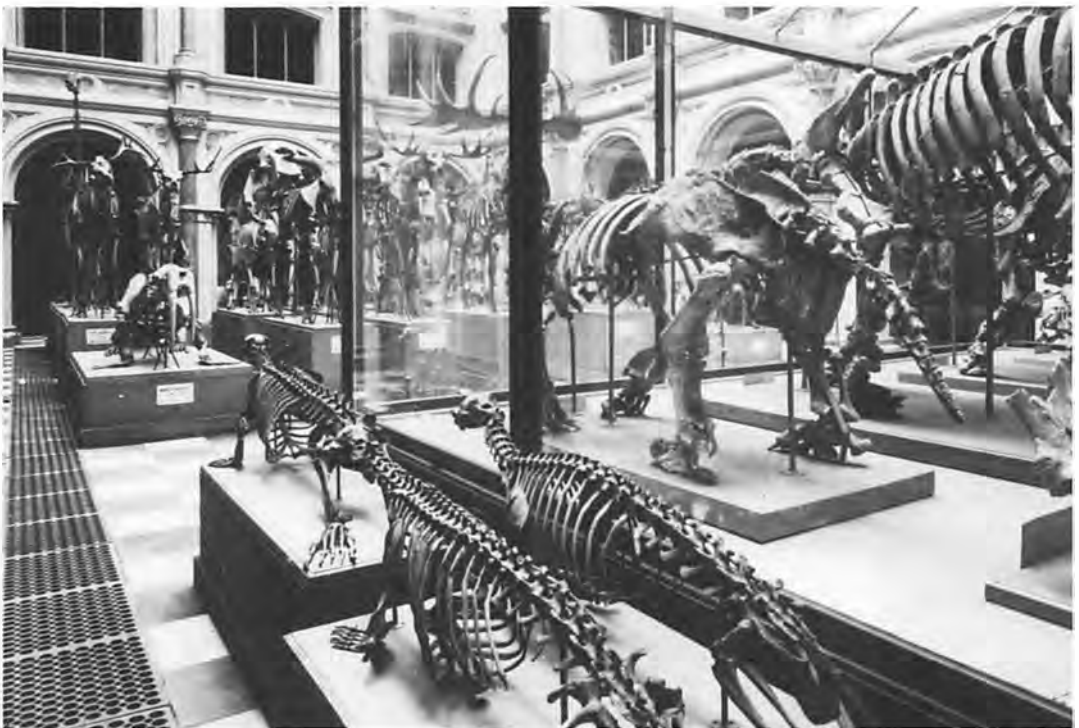
fem lejeboder, der i 1543 tilhørte *Peder Godske*, hovedsmand på Københavns Slot, og derefter Universitetet. I forlængelse af denne husrække lå fire andre boder, der i 1543 kaldes rentemester *Joachim Becks* boder og derpå også blev overtaget af Universitetet. Midt i 1600-tallet blev husene solgt enkeltvis.

I 1728 brændte hele gaden, og den blev i forbindelse med genopbygningen reguleret og væsentligt udvidet. Også i 1807 blev den hårdt medtaget på denne strækning, og de smukke klassicistiske huse, der ses på *Fattig-Holms* tegning fra ca. 1840 (side 390), stammer fra den følgende genopbygning.

I dag er der intet tilbage. *Daells Varehus*, der etablerede sig på hjørnet af Nørregade, bredte sig efterhånden mere og mere. Pakhuset med de gotiske vinduer blev i 1924 ombygget med en klassicistisk facade og hægtet på hjørnehuset, og efterhånden blev resten af husrækken annekteret. I 1935 blev det meste nedrevet og erstattet af en funktionalistisk forretningsbygning, og i 1956 var hele strækningen til Fiolstræde blevet fornyet. For nybyggeriet stod arkitekt *Vilhelm Lauritzen* (se side 466).

Den næste strækning, mellem Fiolstræde og Købmagergade, er lige så uegal i sin udvikling. Hele sydsiden

Som man næsten kan gætte ved at se billedet her, opførte Christian Hansen sit museum som en treetages firfløjet bygning med en stor overdækket gård i midten og med åbne arkader i alle etager med gange, der gik hele bygningen rundt. Zoologisk Museum opfyldte sin mission i 100 år. I 1964 åbnedes det store nye Zoologisk Museum på Nørre Fælled. – Fot. 1960. By-museet.

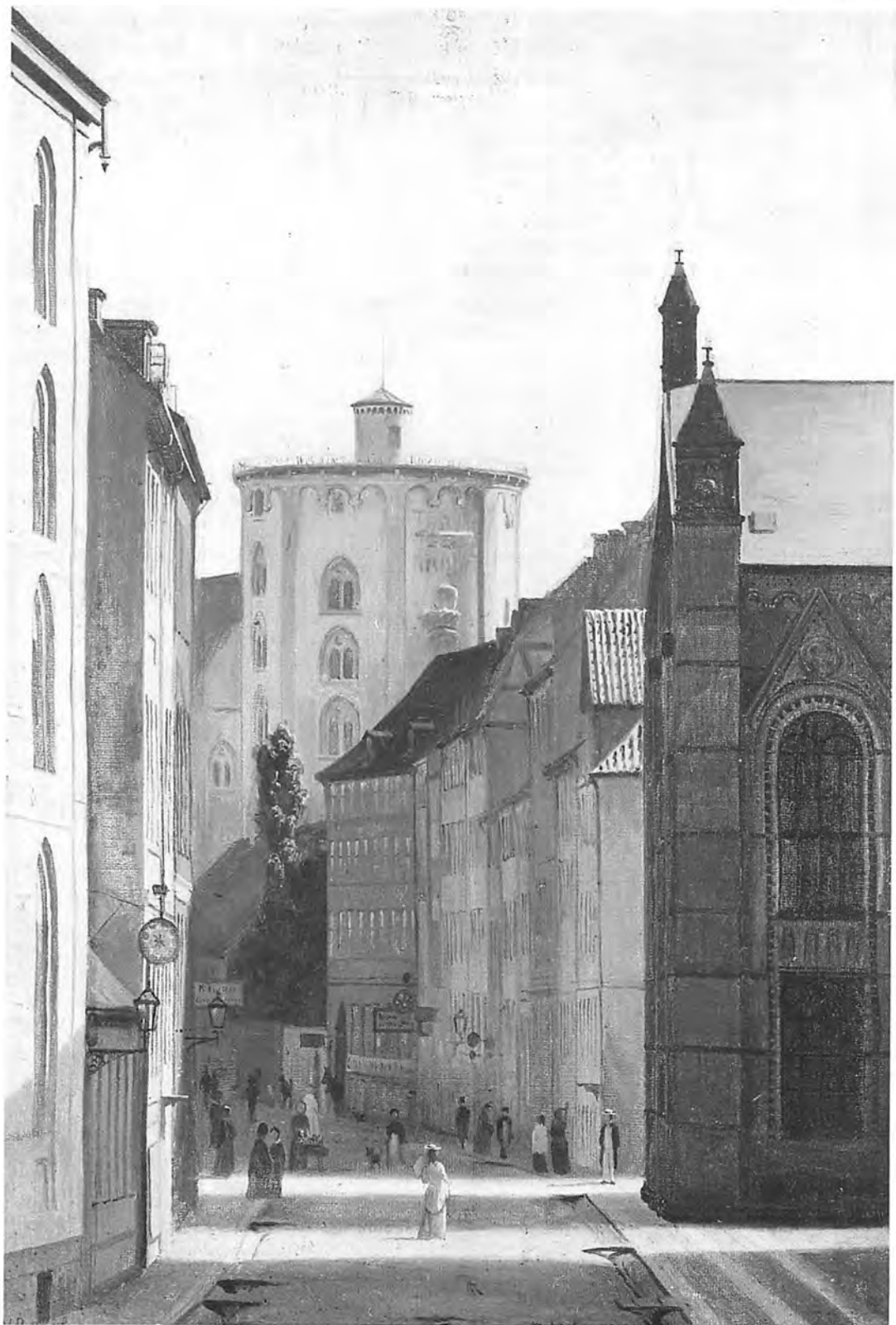

I 1970 flyttede Zoologisk Museum til de nye og større bygninger i Universitetsbyen ved Nørre Allé, og den gamle bygning tømtes og blev overladt til andet brug for Universitetet. Det var ikke nogen nem bygning at udnytte effektivt til moderne undervisning. Nu har Universitetet en del af sin administration her. – Fot. ca. 1985.

udgjordes jo gennem senmiddelalderen og frem til 1600-tallet af kannikegårdene, senere professorgårdene bag side (se side 370), hvortil kom den ene af Regensens fløje i 1620.

En enkelt af kannikegårdene var dog af kongen overdraget til kansler *Johan Friis*, og en af de senere ejere tilkøbte sig i 1635 baghaverne til de tre tilstødende professorgårde, således at der til Friis'ernes gård kom til at høre et meget stort haveareal ud mod Skidenstræde. Efter branden 1728 er hele den store have blevet bebygget og frasolgt. Det blev til ikke mindre end ti ganske pæne parceller langs Skidenstræde mellem Fiolstræde og Regensen. Den nye husrække fremtræder på Geddes kort 1757 som meget ensartede, lige dybe og stort set lige brede forhuse, alle forsynet med baghuse, der også ligger som trukket på en snor med en smal *slippe* mellem bagsiden af professorgårdens og Borchs Kollegiums haver. Det er denne slippe, der fejlagtigt er blevet tolket som en rest af et tidligere forløb af Skidenstræde. Flere af disse ildebrandshuse eksisterer endnu (nr. 5, 7 og 11), selv om det kan være svært at se det fra gaden, for de har alle fået en

Næste side:
Krystalgade ved hjørnet af Fiolstræde, efter at J. D. Herholdts Universitetsbibliotek nylig var opført i 1857-61. Den sidste korte fløj af Regensen med træer bag muren ved hjørnet af Købmagergade bød endnu på et malerisk sted i midten af forrige århundrede. Maleri af N. Bredal 1870erne, da Rundetårn havde fået »Peberbøsse« på toppen. – Privateje.

Næste side:

Det store hjørnehus, med 12 fag mod Fiolstræde (som ikke alle ses her) og 5 fag langs Krystalgade, er opført 1734 i bindingsværk. Egentlig var bindingsværk til gaden forbudt efter 1728, men bestemmelsen måtte ophæves i nogle år. Huset har undgået ilden i 1795 og bomberne 1807. Fiolstræde blev gågade i 1968. – Fot. Ellen Thoby 1980.

Den øvre ende af Krystalgade set fra den tværgående Fiolstræde. Det mest iøjnefaldende hus er naturligvis hjørne-ejendommen, Fiolstræde 18, som faktisk ikke har nogen indgang fra Krystalgade. Huset er beskrevet ovenfor. På modsatte hjørne Krystalgade 16, opført 1810, men stærkt ombygget. – Fot. ca. 1970. Stadsingeniørens Arkiv.

modernisering i løbet af 1800-tallet, der dels har medført forhøjelser dels facadeændringer. Men i gården til nr. 5 træder 1700-tallet én lyslevende i møde med bagside, sidehus og baghus af bindingsværk fra 1730erne. Bygningerne er i øvrigt opført for den samme studiosus *Sebastian Lier*, som også opførte de tilstødende huse i Store Kanni-kestræde, nr. 6, 8 og 10 (se side 381).

Huset nr. 9 er usædvanligt ved ikke at have en af brandkatastroferne som baggrund for sin opførelse. Det blev bygget 1786 for kleinsmedemester *Ole Jensen* og står stadig med sit oprindelige femfags forhus i fire etager, og let moderniseret i 1812, hvad facaden angår. Men indvendig kan man endnu se den smukke trappe med smedejernsgelænder, der antagelig er udført af bygherren selv.

Nogle af husene i denne del af gaden blev dog ramt af bombardementet. Det gælder nr. 21, genopført 1808, og nr. 19, der først blev genrejst i 1853.

Huset ved siden af, på hjørnet af Fiolstræde, har derimod overlevet. Grunden blev udskilt fra den største af professorgårdene allerede i 1635 og tilhørte ved branden 1728 sværdfejer *Jens Henriksen Storm*, der her havde tre huse. Det nuværende hus opførtes i 1734 – antagelig af fritømremester *Peder Sørensen* – af bindingsværk i tre etager med gavlkviste til begge gader, og det står i dag som et af de bedst bevarede huse i byen fra den korte periode

Køde
Lygte
Det gamle
Horn

GAGADE

8²⁰

Næste side:

Hetsch' plan til Synagogen 1830. Mændene skulle efter jødisk tradition have plads på gulvet i selve Synagogens midte, mens kvinderne skulle sidde oppe på balkonen. Oprindelig var der fire smalle trapper i Synagogens hjørner, som førte til øverste etage, men ved ombygninger af Fr. L. Levy & Ove Petersen blev der opført et nyt porthus med én stor trappe. – Kunstakademiets Bibliotek.

G. F. Hetsch' tegning til den jødiske synagoge, som opførtes i Krystalgade 12 i 1830-33 i den her viste, ægyptisk påvirkede stil, som også Bindesbøll anvendte ved Thorvaldsens Museums opførelse ti år senere. Den jødiske menighed havde intet gudshus haft siden bybranden 1795, som havde tilintetgjort Synagogen i Læderstræde. Menigheden havde ejet grunden i Krystalgade siden 1800, men først i 1830 var der tilvejebragt den fornødne enighed og de fornødne midler til at bygge for. – Kunstakademiets Bibliotek.

1731-37, da det var tilladt at opføre gadefacader af bindingsværk. Det har dog næppe oprindelig fremtrådt med opmalet bindingsværkstømmer. Endnu i begyndelsen af dette århundrede stod det overkalket. Det skulle jo helst ligne grundmur. Det nuværende brogede udseende skyldes en lidt mere romantisk indstillet eftertid.

Et af gadens nyeste huse er nr. 15, tidligere kendt som *Møller & Landschultz'* ejendom, hvor man i mange år handlede med kontorartikler. Det blev opført i 1905 med *N. P. Nielsen* som arkitekt og erstattede tre ældre forhuse. Omkring 1980 blev det indrettet til Daells Bolighus. Komplekset, der går helt igennem til Store Kannikestræde, har mærkeligt nok rent arealmæssigt på det nærmeste genskabt en af de gamle kannikegårde.

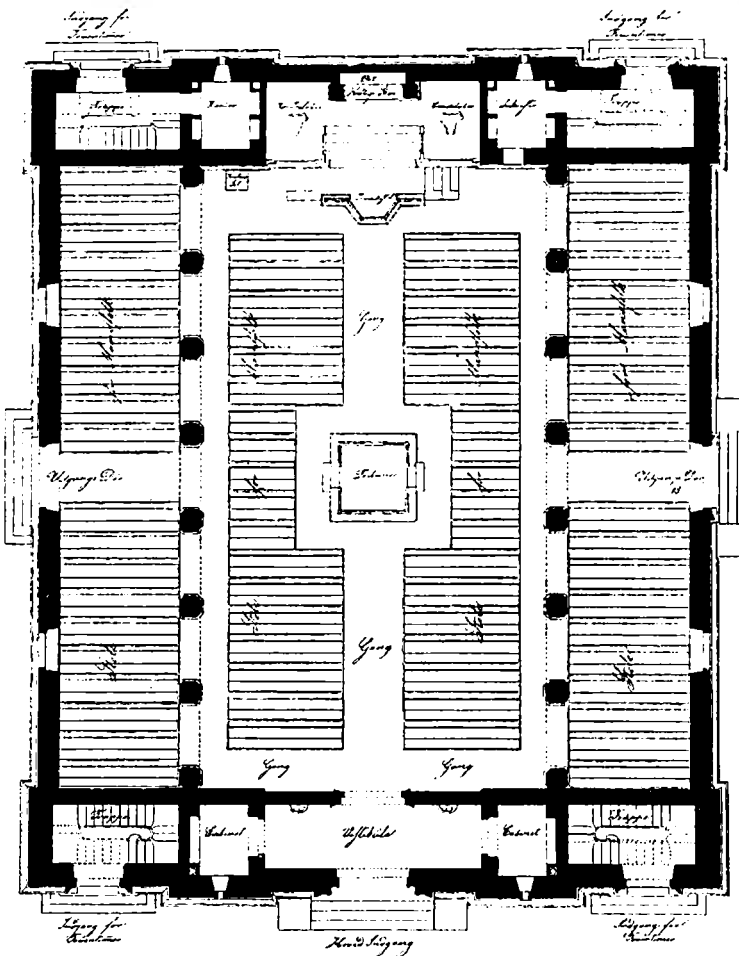
Krystalgades nordside mellem Fiolstræde og Købmagergade var så medtaget efter bombardementet, at alle bygningerne stammer fra årene derefter. Det fornemste af disse borgerhuse er hjørnebygningen opført 1810-11 for urtekræmmer *Friborg* (se side 410).

Midt på denne gadestrækning ligger nr. 12, hvor vi i dag finder *Synagogen*. Siden middelalderen har det været en af gadens største ejendomme. Oprindelig omfattede den hele gadestrækningen, men efterhånden blev mere og mere skilt fra. Igennem 1500-tallet var det Urnernes Gård, senere blev den overtaget af andre adelslægter, Huitfeld, Bild, Brahe og Ulfeld. Fra 1727 tilhørte hoved-

G. F. Hetsch (1788-1854). Tysklødt arkitekt og kunsthåndværker, som i 1815 kom til Danmark, hvor han blev gift med C. F. Hansens datter og blev medarbejder hos svigerfaderen, både på Kunstakademiet og i hans projektering ved bl.a. Christiansborg Slots genopførelse. Først da Hetsch selv var blevet professor på Kunstakademiet, fik han mulighed for at kæmpe for den senklassicistiske forfinelse, som han havde ladet sig inspirere af gennem den tyske arkitekt Karl Friederich Schinkel. Hetsch byggede *Synagogen* i Krystalgade 1830-33, som ses her, og *Sankt Ansgars katolske kirke* i Bredgade fra 1840-42, som en af de første røde murstensbygninger i det ellers pudsede og oliemalede, klassicistiske København. Hetschs' smukke hus, *Sankt Annæ Plads 3* fra 1847-49 fulgte ellers denne tradition (begge bind 6). Hetsch var virksom med restaureringer, ombygninger og interiører til kongelige slotte. Han forhøjede 1850 *Peschiers Gård* i Holmens Kanal (Den Danske Banks hovedsæde), med én etage (bind 3). I øvrigt udførte han utrætteligt en strøm af aldrig realiserede projekter og planer, som dette værk viser mange af. Han tegnede således omkring 1850 hele to projekter til Frederikskirken. Tidligere havde han foreslået at indrette et Thorvaldsens Museum i Jardins kirkeruin (bind 6), (fortsættes)

(fortsat)

ligesom han 1844 udarbejdede en bebyggelsesplan for Gammelholm, som heller ikke blev fulgt (bind 2). Af flere monumentale forslag til *Toldbodens indgang* fra 1844-52 refterer kun de lave bygninger ved indgangen (bind 6).

Synagogens indre set fra indgangen mod østvæggen, hvor trappen fører op til alteret og det bagved indbyggede helligskab med Thorah-rullerne. Her er også plads til kantoren ved Bimahen, hvorfra gudstjenesten ledes. Der er intet orgel, da al sang er uden musikledsagelse. Loftet er fladt af hensyn til akustikken. Over søjlerne ses kvindernes siddepladser. Fot. 1970. – Bymuseet.

parcellen kommitteret i Kommercekollegiet *M.H. Basballe*, der efter branden opførte et stort palæagtigt hus tilbage på grunden med stor gårdsplads ud mod gaden og have bagtil. Han var stadig ejer i 1757, og bortset fra to tilkomne pavilloner ud mod Skidenstræde var der ikke sket nogen ændringer før bombardementet.

I år 1800 var ejendommen blevet købt af byens mosaiske menighed. Dens synagoge i Læderstræde var brændt i 1795, og det var hensigten at bygge en ny på grunden i Skidenstræde. Men det kneb for menigheden at få taget fat på opgaven, og efter 1807 stod man så med en byggetomt. Bagest på grunden blev der i 1825 opført en bygning for den stiftelse for medlemmer af den jødiske menighed, som hofråd *David Amsel Meyer* havde oprettet ved testamente af 6. august 1813. Stiftelsen fik navnet »*Meyers Minde*«. I 1829 fik menigheden en ny rabbiner, *A. A. Wolff*, og endelig kom der gang i byggesagen. Man anmodede arkitekten *G.F. Hetsch* om at udarbejde tegninger til en ny synagoge.

Tidligere havde jøderne ikke haft tilladelse til at opføre en selvstændig bygning til synagoge. Det blev nu tilladt, og Hetsch, der var C. F. Hansens svigersøn og mangeårige medarbejder, fik samtidig mulighed for at præ-

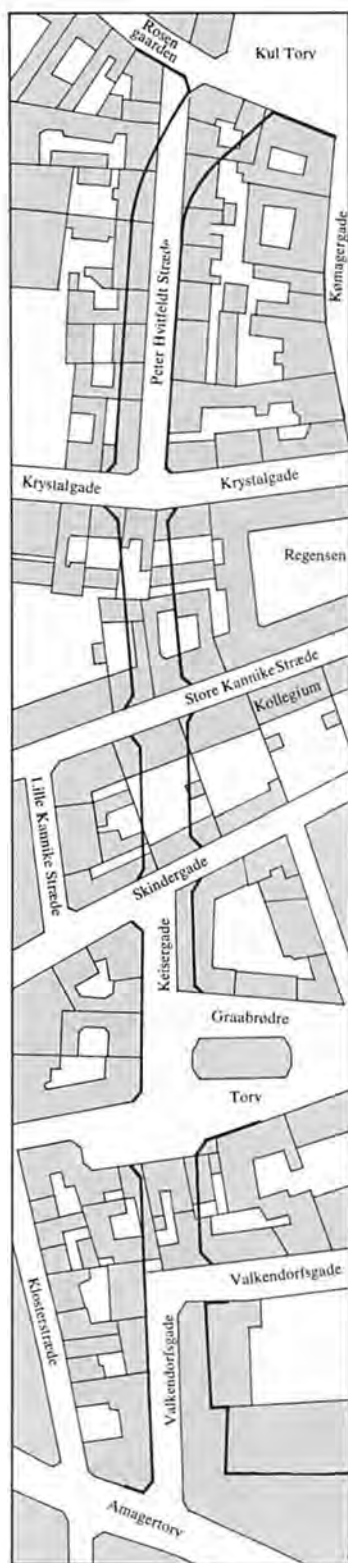

Synagogen ligger få huse fra hjørnet af Krystalgade og Fiolstræde, rykket lidt tilbage fra gaden med en smal forgård bag et jerngælder. Derfor den nøgne gavl på det næste hus. Fot. 1909. – Bymuseet.

Synagogen set fra gaden. Forrest til venstre det porthus, der tilbyggedes i 1885, og som siden har dannet indgang. Det var denne port, der blev ødelagt ved terroristbombsprængning i 1985. Fot. 1949. – Hassing.

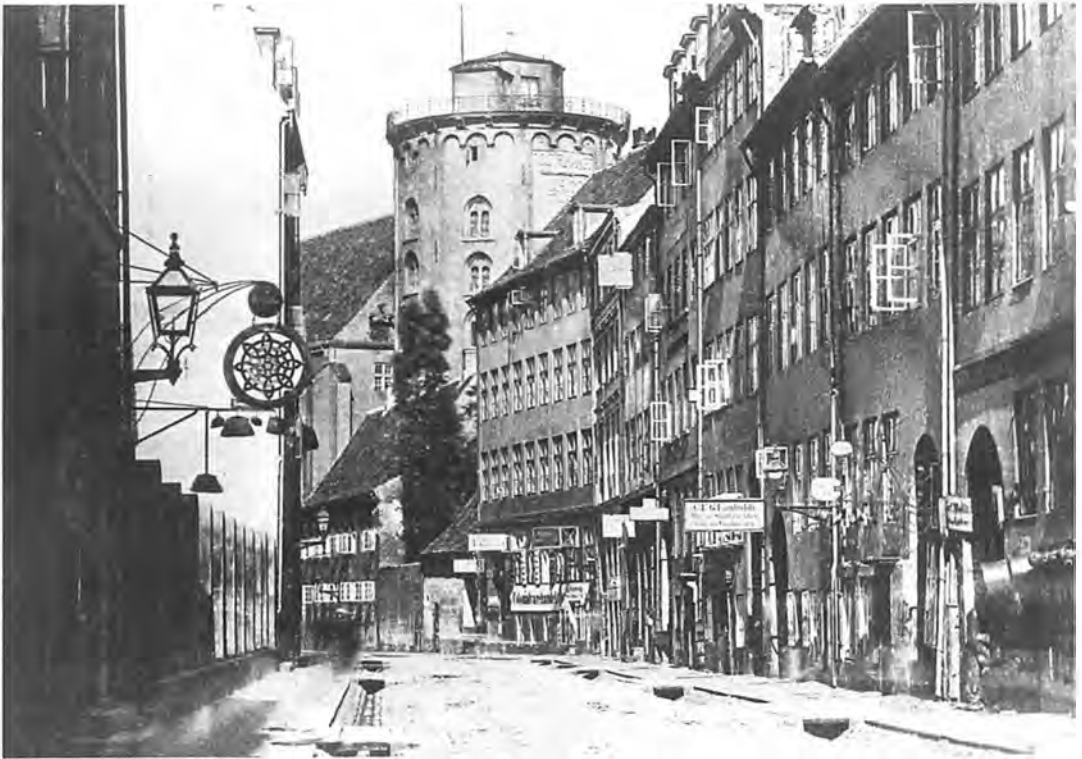

stere sit første større selvstændige arbejde. Hetsch var stærkt påvirket af den tyske arkitekt *K. F. Schinkels* senklassicisme, men var desuden tilhænger af det princip, »at indtrykket af en bygnings ydre allerede ved første øjekast må give en idé om dens bestemmelse«. Ved afleveringen af projektet udtrykte han håbet om, »at det ville udmærke sig for hovedstadens øvrige offentlige bygninger og let erkendes ved det præg af orientalsk oprindelse, som jeg har søgt at give det hele«. Det orientalske indslag bestod i en række elementer hentet fra oldtidens ægyptiske bygningsværker, først og fremmest de opefter indsmalnende indfatninger om vinduer og indgange, de to gavles pylonagtige risalitter og i det indre udformningen af søjlerne og deres kapitæler.

Byggekomiteen havde ønsket et tøndehvælvet kassetloft, velsagtens påvirket af C. F. Hansens Frue Kirke, der netop var blevet indviet (se side 437), og Hetsch havde i sit første udkast efterkommet dette ønske. Men han fortrød og begyndte at argumentere for et fladt loft med kassetter og forgyldte rosetter. Tilsyneladende har han bevidst søgt at distancere sig fra mesteren C. F. Hansen. Komiteen lod sig overbevise. Det var dog i sidste øjeblik, for grundstenen var allerede lagt. Det skete den 13. september 1830.

Synagogen, der blev indviet 1833, er frit liggende, trukket ca. 3 m tilbage fra gadelinien og opført af gule sten. Det er de store murflader, der dominerer indtrykket af bygningen, idet taget er så lavt, at det ikke kan ses fra gaden. Vinduerne har sprosser med »kryds i kvadrat«, et motiv der går igen flere steder, også i det indre. Dette er udformet som en treskibet sal, efter jødisk skik med pladser for kvinderne på det øvre pulpitur. Rundt om er anbragt hebraiske indskrifter. Interiøret, der oprindeligt var holdt i afdæmpede farver, fik i 1885 en meget kulørt farvesætning. Den ændredes dog atter i 1906 til de nuværende lyse grå og gule farver med forgyldning.

Udvendigt skete der mere varige ændringer. I 1885 opførtes ved arkitekt *Ove Petersen* en vestibule foran hovedindgangen i vestgavlen, og portalen anbragtes i vestibulens sydside, ud mod gaden. I 1906-07 opførtes ved østgavlen en tilbygning med plads til koret; arkitekten var *Fr. L. Levy*. Ellers har Hetsch' smukke bygning fået lov at stå uantastet. Lykkeligvis led den ingen overlast under besættelsen. Først 1980'ernes terrorhandlinger har truet Synagogen, idet der i sommeren 1985 eksploderede en bombe ved indgangen. Den anrettede dog kun mindre skader.

Den ældre del af Krystalgade over for Synagogen gjorde i 1880'erne et noget nedslidt indtryk. Som det vil ses nedenfor, er en del af bygningerne fornyede i dette århundrede. Foto ca. 1800. – Det kgl. Bibliotek.

Peder Hvitfeldts Stræde har navn efter admiral og Norges Riges kansler Peder Hvitfeldt (død 1584), der skrev sig til Engestofte og desuden ejede en stor gård med have på gadens venstre side. Den blev senere til pestkirkegården »Linden«. Gaden brændte 1728 og 1807.

Førrige side:

Aldrig: I førrige århundrede stod det slet til med tværveje gennem byen. I 1898 blev der fremsat et forslag til en trafikåre fra Amagertorv til Kultorget. Her er den: Udvidet Valkendorfsgade - gennembrydning til Gråbrødretorv - Kejsergade - gennembrydning til Skindergade og Store Kannikestræde - udvidet Peder Hvitfeldts Stræde - sammenlign kortet side 337. Planen blev endeligt opgivet i 1905. – Stadsingeniørens Arkiv.

Vore dages Krystalgade fra nr. 19 til nr. 1. Den store ejendom i midten er Møller & Landschultz, opført 1905 af arkitekt N.P. Nielsen på en grund, der når helt over til den parallelle Store Kannikestræde. – Fot. ca. 1920. Bymuseet.

Fiolstræde

I middelalderen gik de store gårde i Nørregade helt igennem til den næsten parallelle *Fiolstræde*. Her havde de deres bagudkørsler, og gaden var altså en af de sekundære færdselsårer, man kalder bagstræder. Først i løbet af 1500-tallet er de små grunde langs strædets vestside blevet udskilt, og det samme gælder østsiden, der sidst i 1300-tallet kaldes »øde jord«, og vel har været haver.

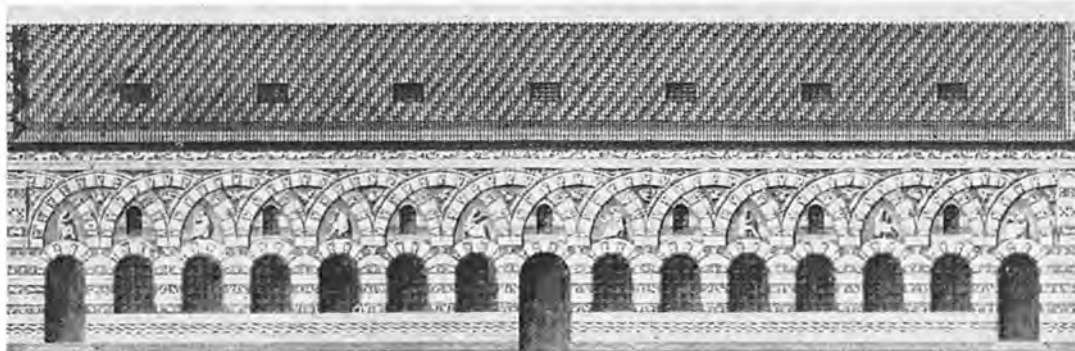
Oprindeligt var gaden kun halvt så lang som i dag, idet den løb fra Skidenstræde (Krystalgade) til Nørrevold, eller som den betegnes i 1530: »Strædet der løber på kantors port ned mod Rosengården«. Muligvis er det nabo-skabet til det store åbne område med det blomstrende navn i byens nordøstlige del, der har givet anledning til det navn, gaden senere fik og som er forstenet i den arkaiske form: Fiolstræde, dvs. Violstræde.

Kantorens Gård var en af de embedsboliger, der hørte til Vor Frue Kirke i middelalderen. Den lå nogenlunde, hvor Universitetsbiblioteket ligger i dag og grænsede op til dekanens gård mod øst. Det var først i 1545, at gaden blev ført igennem til Skindergade, idet gadearealet blev

Samme motiv som på forrige side, men set den modsatte vej med Store Kannikestræde mellem Holbergs professorbolig og Metropolitanskolen. I baggrunden Skindergade med Jorcks Passage. Maleri af Paul Fischer. – Privateje.

Forrige side:

Et kik op ad Fiolstræde fra Frue Plads med Universitetsbiblioteket på venstre hånd og til højre professorboligen på hjørnet af Frue Plads og Store Kannikestræde. Det kæmpestore kastanje-træ er »Holbergs Kastanje«, som måtte fældes omkring 1950. Holberg boede i hjørnehuset fra 1740 til sin død 1752. Træet var utvivlsomt fra den tid. Der havde endda oprindeligt været to træer, der begge var blevet skånet ved bombardementet i 1807, da Universitetet brændte. Radering af Tom Petersen ca. 1900. – Kobberstiksamlingen.

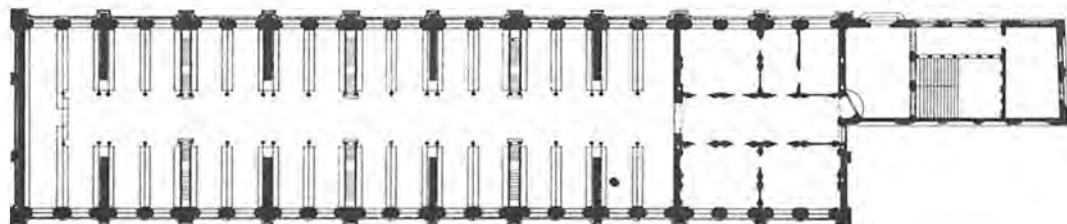
Aldrig: I konkurrencen om Universitetsbiblioteket i 1855 deltog også Gottlieb Bindesbøll, som nogle år forinden havde opført Thorvaldsens Museum. Hans forslag viste en levende, flerfarvet facade med fremspringende bronzedyr mellem buerne. Men det blev professor J. D. Herholdt, der vandt med nedenstående projekt. – Tegning på Kunstakademiets Bibliotek.

I 1855-konkurrencen om opførelse af Universitetsbiblioteket langs Fiolstræde var opgaven meget bundet. Der var kun en lang, smal strimmel at bygge på. Den var så lang, at den ene gavl kunne nå ud til Frue Plads, mens den anden kunne nå helt hen til Krystalgade. Her er grundplanen til J. D. Herholdts vinderprojekt. – Kunstakademiets Bibliotek.

taget fra begge disse ejendomme samt syd for af Vor Frue kirkegård. Den nye gadestrækning blev kaldt *Lille Fiolstræde*. Kantorens Gård havde siden reformationen været præsteresidens for Frue Kirke, og dekanens gård professorresidens. Den store præstegårdsgrund var bebygget med flere boliger, bl. a. en for provsten og to for kapellanerne (se kortet side 388). Til provstens bolig hørte en stor have ud til Lille Fiolstræde lige over for professorgårdens have.

Det gamle Universitetsbibliotek på Trinitatis kirkeloft havde længe lidt under pladsmangel, og specielt adgangsf forholdene via Rundetårn var upraktiske. I 1855 blev der udskrevet en arkitektkonkurrence til en ny *biblioteksbygning* på præstegårdsgrundene langs Fiolstræde. Tidens største arkitekt, *Gottlieb Bindesbøll*, deltog, men førstepremien gik til dennes elev, *J. D. Herholdt*, hvis projekt var stærkt inspireret af norditaliensk gotik og ungrenæssance, specielt kirken San Fermo Maggiore i Verona, hvis afvekslende lyse og mørke vandrette bånd bl. a. genfindes på Herholdts tidligste tegninger. Da byggeriet i 1857 kunne påbegyndes, var denne detalje dog bortfaldet, og bygningen opførtes helt af røde sten med rig anvendelse af formsten til profiler og dekorative led.

Gavlen mod Frue Plads er i proportioner og udformning tillempet Mallings gavl på Kommunitetsbygningen vest for Universitetets hovedbygning, ligesom porten mellem de to bygninger er opretholdt. På grund af pladsforholdene blev denne del af biblioteksbygningen både

Sådan kom J. D. Herholdts Universitetsbibliotek til at se ud – set fra Frue Plads – da det stod færdigt i 1861. Bygningen var et brud med C. F. Hansens og Peder Mallings pudsede bygninger. Herholdt havde hentet sin inspiration fra en kirke i Verona. I 1862 kunne bogsamlingen på Trinitatis Kirkes loft overføres til den nye bygning. – Fot. 1948. Hassing.

Et kig ned gennem det lange, smalle bibliotek, set fra en af broerne over midterskibet mod det runde vindue i gavlen ved hjørnet af Krystalgade. Bibliotekets opbygning var baseret på støbejernsøjler, som var kommet frem i 1850'erne, og som var egnet til at nedbringe den brandfare, der i 1728 havde kostet det ældste Universitetsbibliotek hele dets bogsamling. – Fot. 1948. Hassing.

Fiolstræde set mod Nørrevold i den »grå« periode omkring århundredskiftet, da det gamle Københavns gader fik lov at forfalde. Billedet er set fra krydset ved Krystalgade med Nørrevold i baggrunden. Hjørnejendommen til højre vil kendes igen på billedet fra Krystalgade side 396. Fot. 1909. – Bymuseet.

Her er den øverste ende af Fiolstræde næsten oppe ved Nørrevold. Til højre det helt provinsielle hjørne til Rosengården, der forsvandt, da Valdemar Inge-mann med sønnen Bernhard Inge-mann i 1901-02 opførte Købmandsskolen i Fiolstræde 44. Tegning af J. L. Ridter fra 1899, kort tid før man gjorde klar til opførelsen af den store skolebygning. – Bymuseet.

smallere og lavere end resten af huset. Foruden blankmuren og de opadstræbende gotiske former er det nye opfattelsen af bygningen som »længe« uden accentuering af midt- eller sidepartier. Hovedfacaden er i virkeligheden gavlen mod Krystalgade med dens store cirkulære vinduesroset og blændingsmotiver.

I den smalle del indrettedes trappen og rum til publikumsbetjening, bl. a. et auditorium på 1. sal, mens den dybere og højere del i sin helhed rummede bogmagasinet. Dette ejendommelige katedrallignende rum er helt domineret af det høje »midtskib« med tøndehvælv af jern, båret af slanke støbejernssøjler i to etager, som bæ-

Samme vue som forrige side nederst, men 70 år senere. Mange af de gamle huse på venstre hånd står uændret, om end istandsatte. Gaden er erklæret gågade, men fortovene er endnu ikke afskaffet. Midtfor ses Nørreport station og højhuset på hjørnet af Frederiksborggade. – Polfoto ca. 1968.

Næste side:

Fiolstræde i vore dage, efter at gaden i 1970erne var flislagt som gågade. Bilerne kan dog ikke helt forvises; de har lov at bringe varer i formiddagstimerne. Ellers kan en så oplagt forretningsgade som Fiolstræde ikke fungere. Strædet er i dag en behagelig vej for forretningsfolk i den indre by, som skal ud og hjem med S-tog. Til højre ses gadesiden med de ulige numre. Det nærmeste hus er nr. 29 og så følger baglæns nr. 27, 25 og 23 m.v. helt ned til nr. 3 på hjørnet af Krystalgade. – Polfoto 1980.

rer sidegallerierne med deres rækker af bogreoler. Den indvendige dekoration stod *Georg Hilker* for. Bygningen var færdig i 1861.

For at afhjælpe ny pladsmangel opførte *Martin Borch* i 1905-07 en tilbygning i gården, men da bibliotekets naturvidenskabelige afdeling i 1938 flyttedes ud, blev den overtaget af Universitetet. I tidens løb var der sket mange, til dels uheldige ændringer ved den smalle sydlige del af bygningen, men i 1950erne blev selve trapperummet smukt restaureret af *Kai Gottlob*.

Fiolstræde hører til de gader, som blev næsten fuldstændig ødelagt ved bombardementet i 1807, og langt de fleste bygninger er opført i de følgende år, men genopbygningen strakte sig over lang tid. I mange tilfælde er det håndværksmestre, der har opkøbt tomter og bebygget dem med henblik på salg. Det er generelt enkle huse på forholdsvis få fag, pudsede og malede med en kordongesims mellem over- og underfacade, på fire etager og med samme taghøjde. Gaden udgør et meget egalt bygningsmiljø, der med sine mange boghandeler og antikvariat er et af latinerkvarterets mest karakteristiske strøg.

Et par af husene fortjener særlig omtale. Nr. 20 på hjørnet af Krystalgade blev opført 1810-11 for urtekræmmer *Jens Christopher Friborg* (1747-1838), der i sine erindringer har givet en levende og lidt naiv skildring af den bedsteborgerlige tilværelse i Christian 7.s og Frederik 6.s København.

Hvor nu nr. 34 ligger, var indgangen til den pestkirkegård, som Vor Frue Kirke etablerede her i 1711, kaldet »Linden«. Oprindeligt var det den adelsgård, der i 1500-tallet ejedes af Norges kansler *Peder Huitfeldt*, og som senere var blevet til gæstgivergården »Linden«. Som de andre pestkirkegårde blev den nedlagt 1760, og jorden blev solgt til naboerne.

I forbindelse med Daells Varehus' udvidelser fandt der i 1940erne en heftig polemik sted om, hvorvidt det kunne accepteres, at Københavns gamle gader helt ændrede karakter. »Slaget om Fiolstræde« endte med, at nybyggeriet blev opført, men gadebredden bevarede.

Rosengården

Det store, ubebyggede område i middelalderbyens nordlige og østlige udkant med det blomstrende navn *Rosengården* og det dårlige rygte er flere gange omtalt i dette

Rygtet om opførelsen af Købmandsskolen i Fiolstræde på hjørnet af Rosengården, som ses her i 1900, kaldte J. L. Ridter ud at tegne det gamle hjørne for sidste gang. – Bymuseet.

Rosengården, som løber fra Fiolstræde til Kulturvet, fotograferet i 1909, da gaden havde fået Købmandsskolen som portal på venstre side. I baggrunden hjørnet ved Peder Hvitfeldts Stræde. – Bymuseet.

bind (se side 158 og 302). Den gade, som i dag bærer navnet, afgrænsede området mod syd, mellem Nørrevold (Fiolstræde) og Købmagergade. Dens fortsættelse var Pustervig. Navnet fik den først engang i 1500-tallet, da den egentlige Rosengård kun var et minde. Inden da kaldes den »inden for Nørreport som man går til Rosengården«, eller »det stræde, som løber ind til Sankte Gertrud«.

Rosengården lå altså på gadens nordside og tilhørte oprindelig Sankt Nikolaj Kirke, senere byen. På sydsiden lå mellem Fiolstræde og Peder Hvitfeldts Stræde en anden stor grund, som optog det meste af karreen, og som i 1377 tilhørte roskildebispens, den kaldes udtrykkeligt »have« og har altså også været ubebygget.

Begge gadesider blev i løbet af 1500-tallet fyldt op med bodebebyggelser. F. eks. omtales en del af nuværende nr. 16 nær Fiolstræde i 1543 som Anders Skottes boder og i 1600-tallet er her ti våninger, som kaldes »Sværdfejerens Gang«. Helligåndskirken havde ved siden af fire huse til sognets fattige. Men mens sydsidens boder i løbet af 1600-tallet blev udstykket til små, selvstændige ejendomme, forsvandt boderne på nordsiden, hvor grundene gik helt ud til den gamle Nørrevold, og i stedet opstod en række store bryggergårde.

Gaden brændte i 1728. Ved genopførelsen blev den en del udvidet mod syd, men bevarede sit svungne forløb. Ved samme lejlighed blev den østlige del taget fra til anlæggelse af Kulturvet (se side 308).

Også i 1807 blev gadens huse ødelagt, og her som andetsteds i byen tog genopbygningen denne gang lang tid. Enkelte huse stod færdige allerede i 1811-12, som tømrermester *H. Thybergs* nr. 6 og murermester *H. C. Ondrup's* nr. 9, oprindelig kun i to etager. Men de fleste blev først bebygget en menneskealder efter bombardementet, og typisk af bygherrer, der opførte flere ejendomme ad gangen: nr. 5-7 i 1845 for sadelmagermester *J. C. Culmsee*, nr. 8-10 i 1833-34 for *M. S. Holm*, og nr. 11-13 i 1850 og 1842 for brændevinsbrænder *N. P. Cadovius*. Særlig nr. 7 er et fint hus med sin store indkørselsport og dekorative stukfrise. Den senklassicistiske facade står uændret siden opførelsen.

Overfor i nr. 12 lå gæstgivergården »*Tvermoesgård*«. Den var sammenlagt af to af de bryggergårde, der lå her før bombardementet, og den stødte op til gården af samme navn i Frederiksborggade (se side 303). Det var en lang, lav bygning på kun en etage over kælder, men hele 17 fag lang og med en fornem trekantafdækket port i

Pestkirkegården »Linden«

Da den frygtelige pestepidemi ramte byen i 1711, måtte de folkerigeste sogne i hast se sig om efter en udvidelse af deres begravelsespladser. Vor Frue sogn fandt et passende frit areal i midten af karreen mellem Fiolstræde, Rosengården, Peder Hvitfeldts Stræde og Krystalgade. Hovedindgangen var fra Fiolstræde, men der var også adgang gennem en passage i Peder Hvitfeldts Stræde. Ejendommen var en gammel beværtergård med have, der gik under navnet »Linden«, et navn kirkegården overtog. Den blev indviet den 13. august 1711 og taget i brug samme dag, da en af kirkeens præster blev begravet. Antallet af begravelser viser pestens rasen: august 418, september 673, oktober 186, november 30. Epidemien var herefter overstået, og for hele året 1712 nåede antallet af begravede kun op på 43.

Der var idelig ufred med naboerne, som ikke kunne holde sig fra at bruge kirkegården til allehånde uvedkommende formål. Mest besvær havde man med maler Lorents Michelsen og hans kone i Peder Hvitfeldts Stræde, der havde sat en låge i plankeværket. Da der blev slået brædder for, brød de den op, og konen sagde, at det ville hun gøre, så tit det skulle være. I november 1760 blev de fire indenbys assistenskirkegårde nedlagt, og sognene fik anviser på den nye Assistens Kirkegård på Nørrebro. »Linden« blev udparcelleret og solgt til naboerne.

midten. I 1905 blev den nedrevet og erstattet af en firetages nybygning tegnet af arkitekterne *Thorvald Jørgensen & Ole Boye*. En indskrift med store metalbogstaver på facaden forkynder, at huset har overtaget det traditionsrige navn »Tvermoesgård«.

Et par år før var de små huse på hjørnet af Fiolstræde blevet erstattet af *Købmandsskolens* store kompleks, der strækker sig helt om til Nørre Torv og opførtes 1901-02 af arkitekterne *Valdemar & Bernhard Ingemann*. Det er en palæagtig monumentalbygning i nyrokoko på tre etager, opført med 30 klasseværelser, gymnastiksal og foredragsale. Hovedfacaden mod Fiolstræde har i en trekantfronton over midtfaget et relief forestillende Neptun og Merkur modelleret af *Hans Lamberg-Petersen*.

I 1970'erne blev karreen syd for Rosengården saneret. Det affødte mange diskussioner. Blandt andet var der tale om at forny bagsiden af husrækken mod Rosengården og opføre et parkeringstårn på hjørnet af Peder Hvitfeldts Stræde. Denne del af planerne blev heldigvis ikke virkeliggjort, men i karreens indre blev der gået hårdt til værks. Langt de fleste side- og baghuse blev ryddet og har efterladt en stor åben plads uden de ellers karakteristiske opdelinger.

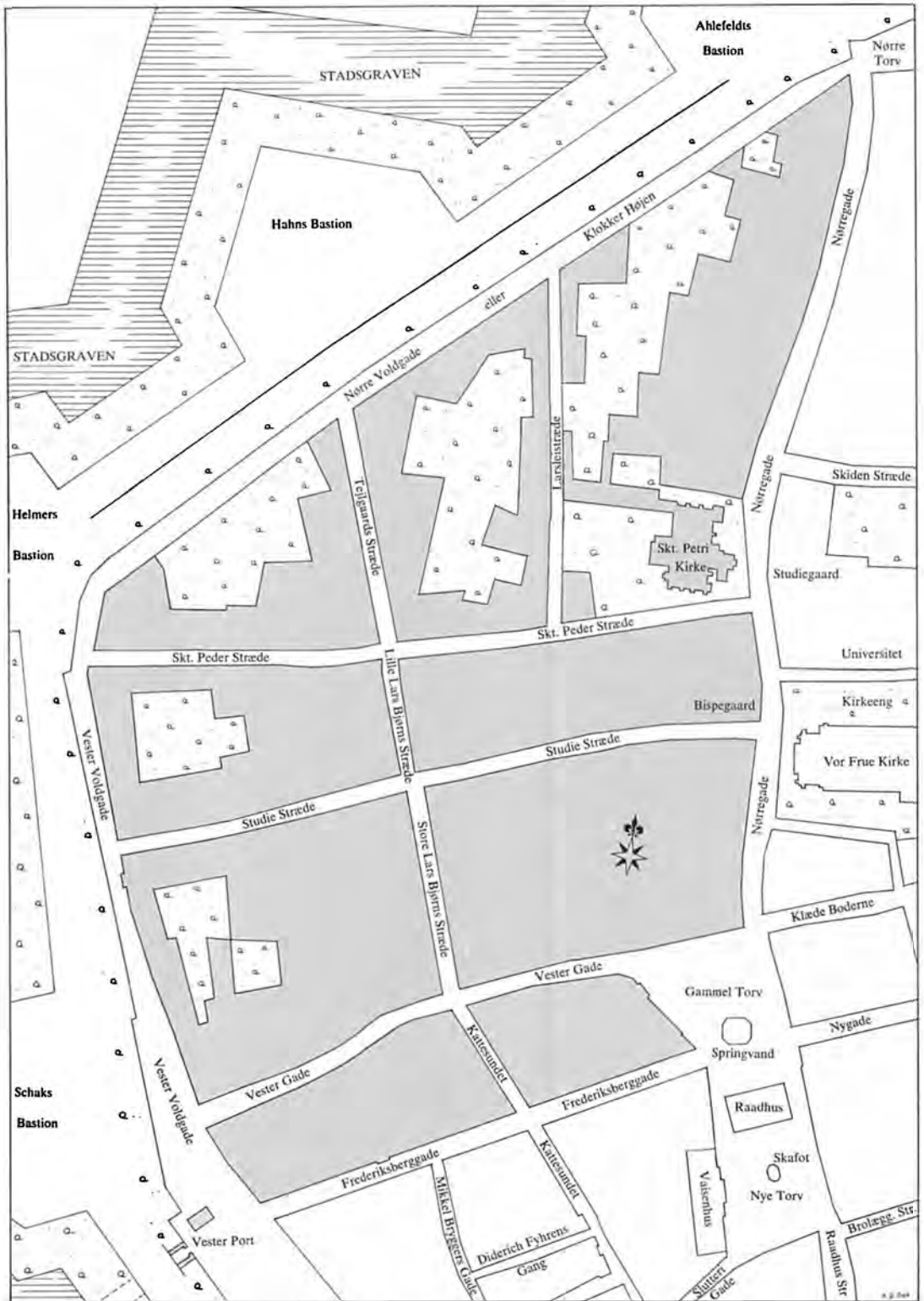
Endnu i 1905 lå der i Rosengården – ved siden af den nyopførte Købmandsskole – Hendriksens Gæstgiveri, også kaldet »Tvermoesgård«, i denne lange lave bygning, som var opført efter bombardementet, som i 1807 havde lagt hele kvarteret i grus. Bygningen fik lov at stå til 1905 for så at erstattes af et neutralt firetages hus på linie med de ældre huse, der ses på næste side. Tegning af H. Wium 1905. – Øregaard.

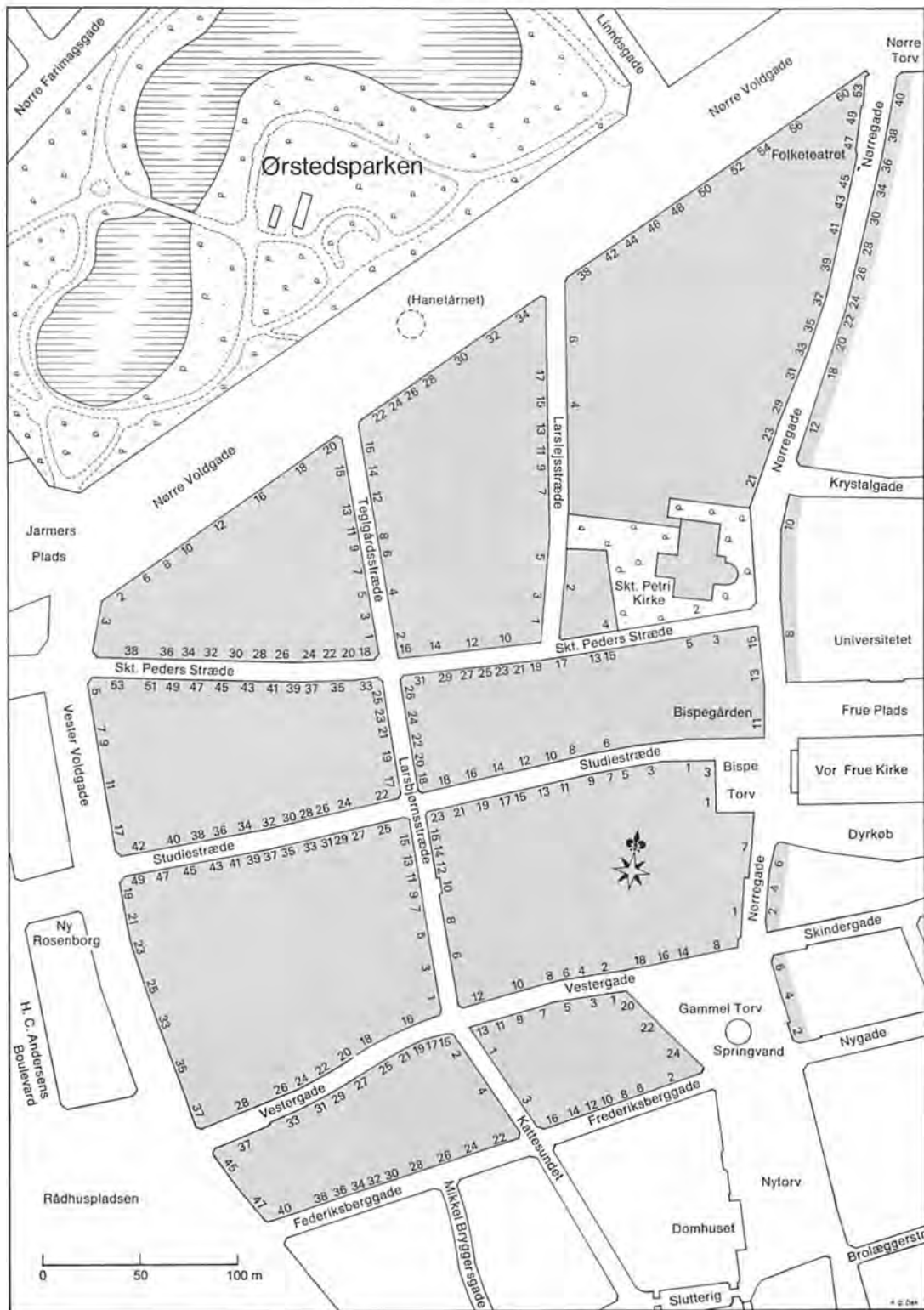

Rosengården har aldrig været nogen vigtig gade hverken trafikalt, forretningsmæssigt eller arkitektonisk. Det romantiske navns oprindelse ligger også så langt tilbage i tiden, at det virker overraskende, for der er ingen roser i gaden, og har ikke været i flere hundrede år. Her ses midten af gaden ned mod Kulturvet med det smukke hus, Kulturvet 7, på hjørnet af Peder Hvitfeldts Stræde og de store hjørnebygninger fra århundredskiftet ved Købmagergade. – Fot. 1905. Bymuseet.

Gaderne ud mod voldene 1757

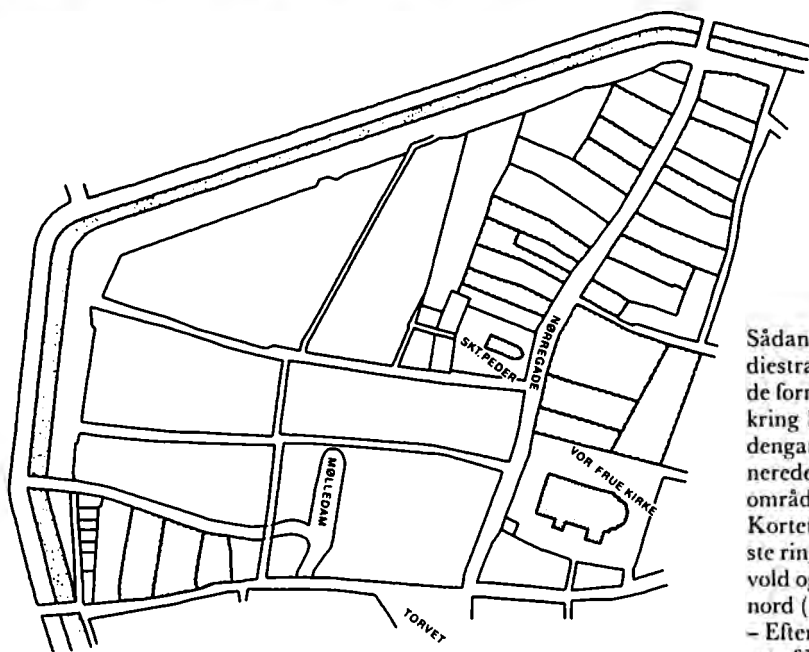

Samme område 1986

Dette primitive kobberstik findes i Resens Danske Atlas fra 1672 og bærer inskriptionen »Det første Rådhus på Klædebodernes hjørne til Nørregade«. Dvs. på hjørnet af Skindergade og Nørregade ved hjørnet af Gammeltorv. Dette rådhus eksisterede i 1400-tallet. Det var et middelalderligt stenhus, ejet af Frue Kirke, og fungerede faktisk aldrig som rådhus. Derimod lå der omkring 1450 nord for denne gård en lignende bygning, som i alle tilfælde var domicil for borgmester Jep Clausen. Resen har aldrig selv set det, og tegningen bygger formentlig på meget fri fantasi. – Det kgl. Bibliotek.

Sådan har Nørregade med Studiestræde og Sankt Peders Stræde formentlig taget sig ud omkring 1370. Det var allerede dengang Frue Kirke, der dominerede billedet. Alle skraverede områder i gaden tilhørte kirken. Kortet afgrænses af byens ældste ringmur mod vest (Vestervold og Vesterport) og mod nord (Nørrevold og Nørreport). – Efter H. U. Ramsing, revideret af Richard Frederiksen.

Nørregade

Nørregade er en af byens ældste og vigtigste færdselsårer. Siden Absalons tid har det været den, der førte fra Nørreport til byens torv, Gammeltorv. Undervejs passerede den hovedkirken, Vor Frue, og senere kom en anden af middelalderkirkerne til, Sankt Peders. Her lå store, regulære grunde, på østsiden afgrænset af baggaden, Fiolstræde. Næsten halvdelen tilhørte Vor Frue Kirke, og både på nogle af disse og de andre grunde omtales flere lejeboder. I øvrigt ejes og bebos gårdene af påfaldende mange *skomagere* sidst i 1300-tallet.

Nørregade faldt i middelalderen i to dele, den nordligste del fra porten til Studiestræde hed allerede da Nørregade, mens resten kaldtes *Saltboderne*. Fra begyndelsen af 1500-tallet har hele strækningen dog heddet Nørregade.

Det af Resen afbildede første *rådhus* på hjørnet af Nørregade og Skindergade er fri fantasi, men i begyndelsen af 1400-tallet lå det andet rådhus på hjørnet af Nørregade og Studiestræde, en gård, som i 1377 tilhørte *Købemannus Skomager*, og som senere blev universitet og endelig efter reformationen bispegård, hvad den stadig er.

Uanset at Resen aldrig havde set det 1400-tals rådhus, der er vist på forrige side og derfor byder på en meget løs rekonstruktion, har dette faktum ikke afholdt den perfekte arkitekttegner C. V. Nielsen fra i 1904 at rekonstruere dette byens såkaldte første rådhus, som det kan have taget sig ud med indgang fra Nørregade og langsiden ned ad Skindergade. – Akvarel i privateje.

Frue Kirkes historie i årstal

- 1190erne:** Sankt Clemens Kirkes menighed overdrager en tredjedel af deres korntiende til Vor Frue Kirkes byggefond.
- 1209:** Frue Kirke indvies som grundmuret romansk kridtstenskirke, grundlagt af biskop Peder Sunesen.
- 1316:** Frue Kirke – »som fire gange er brændt« – genopføres som gotisk murstenskirke med koromgang, udformet som fem tresidede kapeller, men er – som byens øvrige kirker – endnu uden spir.
- 1416:** Kannikegårdene opføres efterhånden i Store Kannikestræde.
- 1515:** Kirken, der i 1400-tallets løb har fået et tårn, forsynes nu med et højt, kobbertækket, gotisk spir med små hjørnespir. Det sker i anledning af Christian 2.s kroning. Således står kirken i over 200 år til Københavns brand 1728.
- 1530:** Skønt der allerede prædikens luthersk i tre af byens kirker, modsætter den katolske biskop Joachim Rønnow sig, at det sker i Frue Kirke.
- 1530:** Under den katolske julemesse i Frue Kirke trænger jævne borgere ind i kirken under anførelse af Ambrosius Bogbinder og sønderhugger billeder og tavler. Voldsbrødre straffes ikke.
- 1537:** Syv lutherske biskopper indvies i Frue Kirke.
- 1577:** Kvinder og mænd skal for fremtiden sidde i hver sin side af kirken.
- 1586:** En schweizisk linedanser klarer strækningen fra Frue Kirkes tårn til Rådhuset på den anden side af gaden.

(fortsættes side 436)

Vor Frue Kirke

»Der er næppe nogen kirke i Danmark, som har været flere farlige hændelser undergivet«, skrev historikeren *Jacob Langebek*, endda før Vor Frue Kirke sidste gang lå i ruiner. Og det er ikke for meget sagt: den nu stående Vor Frue Kirke er den 4. eller 5. på stedet. Samtidig har den ved flere lejligheder spillet en vigtig rolle i danmarkshistorien. Selve dens tilblivelse var på sin vis en politisk manifestation.

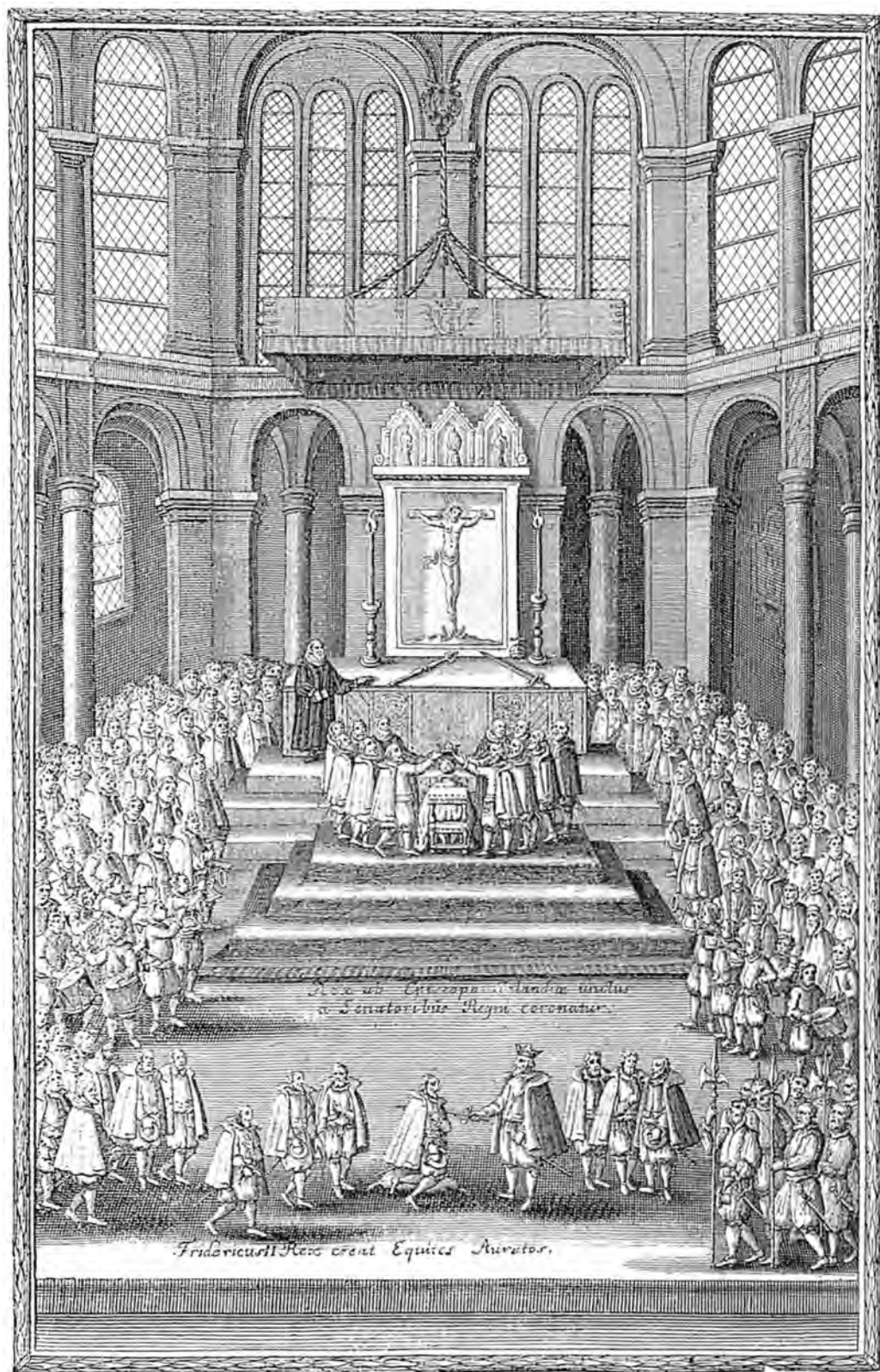
Landsbyen Havn havde en kirke, *Sankt Clemens*, som lå lidt syd for vore dages Frederiksberggade. Den var meget passende indviet til de søfarendes helgen, men den var lille og passede ikke til de planer, byens herre, ærkebiskop *Absalon* havde med Havn.

Engang i 1190erne udstedte Absalon et brev, hvorved det stadfæstes, at sognemændene i Havn skænkede en tredjedel af deres korntiende til den hellige Marias kirke til bygning og til udsmykning af Guds hus. Det er første gang, vi hører om kirken, og de sparsomme oplysninger synes at pege i retning af, at kirken da var under opførelse. Den korntiende, der omtales, er den, der tilkom den gamle sognekirke Sankt Clemens. I 1193 tales der fortsat kun om én kirke i byen, og Vor Frue kan da endnu ikke være indviet og taget i brug.

Den mest aktive ved kirkens oprettelse synes dog ikke at have været ærkebispens selv, men hans slægtning og efterfølger på Roskildes bispestol, *Peder Sunesen*. I kirkens gavebog omtales han som kirkens grundlægger og kapitlets indstifter, og han skal have lagt seks kirker i og uden for byen under Vor Frue Kirke. Fra begyndelsen af 1200-tallet nævnes kirken jævnlige, og da Peder Sunesen døde i 1214, var dens betydning som en af landets hovedkirker allerede en kendsgerning.

Det lå bl. a. i, at den allerede fra begyndelsen havde status som *kollegiatkirke*, dvs. filial-domkirke under hovedsædet i Roskilde, med et tilknyttet kapitel. Kapitlet eller kannikerne var en fast stab af præster, som tog del i de kirkelige handlinger og forvaltede kirkens midler.

Om den ældste *romanske* kirkes udseende vides så godt som intet. Fundet af en del kridtstenskvadre synes at pege på, at den har været opført af dette materiale, og ligeledes at den har haft hvælv. Det tympanon, der sad over kirkens norddør til branden 1728, og som kendes fra Resens tegning, må stamme fra den første kirke. Det var udsmykket med korslammet og de fire evangelistegn i

relief. Det er sandsynligt, at der er tale om en inspiration fra domkirken i Lund, der har et tilsvarende tympanon.

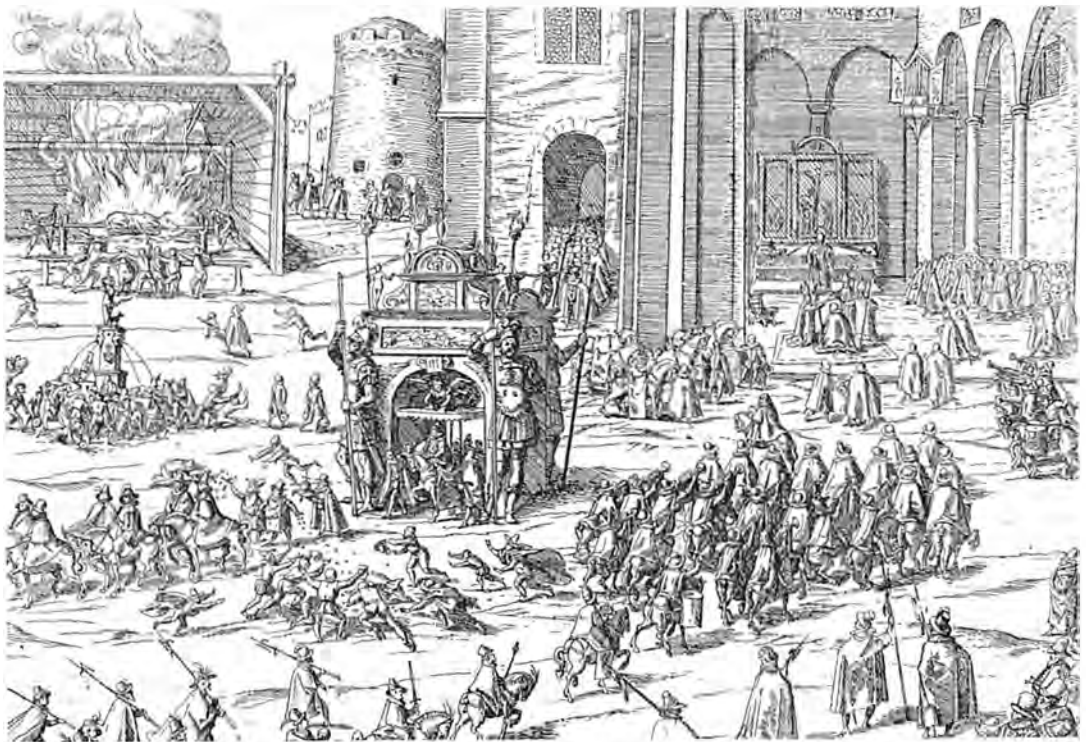
Stenen bar en interessant indskrift, som må være tilføjet i 1316. Der står på latin: »I det herrrens år 1316 genopbyggedes denne kirke, der forud fire gange var hærget af ildebrand«. Et imponerende ulykkesregister i betragtning af, at der kun var gået godt 100 år siden grundlæggelsen. Man kan gætte, hvilke begivenheder der hentydes til: lybækkernes indtagelse af København 1249, fyrst Jarimars angreb 1259 og endelig kirkens brand ved vådeild Sankt Kirstine nat (24. juli) 1314. Den fjerde brand kendes ikke fra kilderne. Der har næppe været tale om nyopførelser ved alle disse lejligheder, men kirken har givetvis været genstand for bygningsarbejder gennem det meste af 1200-tallet.

Den gotiske kirke, som nyopførtes efter branden i 1314, var af vældige dimensioner, langt større end den gamle, og næsten som vore dages Frue Kirke. Også den gotiske kirke er i dag borte, men vor viden om den er dog noget bedre end om den romanske. Den var en *basilika*, bestod af et højt midterskib og to lavere sideskibe, tværskib med tagrytter og et kor med tresidet østgavl, hvortil der sluttede sig en krans af fem polygonale østkapeller. Den var ca. 70 m lang og 23 m bred. Både planen og hovedmåle-

Forrige side:

Efter reformationen 1536 og udrensningen af de katolske prydelser, fremtrådte Frue Kirke næppe særlig farverig ved Frederik 2.s kroningsfestligheder i 1559. Stikket viser både kroningen foran højalteret og kongen, der bagefter uddeler ridderslag i forgrunden. Senere stik efter Gaspar Ens 1593. – Det kgl. Bibliotek.

Christian 4.s kroning i Frue Kirke i 1596 er også gengivet i berettende stil. Kirkens gavl er fjernet, for at vi kan følge begivenhederne både ude og inde. I midten en mekanisk æresport, der saluterer, når kongen rider igennem. Til venstre tilberedes helstegt okse på spid, og i baggrunden ses et fæstningstårn ved Nørrevold; alt er udført i tidens tegneseriestil. Udsnit af samtidigt stik. – Det kgl. Bibliotek.

Den gotiske Frue Kirke var gået til grunde ved kirkens brand i 1728, men en ny kirke rejste sig på ruinen og kunne indvies i 1738. Den nye kirkes prægtige tårn stod dog først færdigt i 1744, udstyret med byens højeste spir, udført af Laurids de Thurah. Kirken havde kirkegård på tre sider. Mod Nørregade var der en mur, men til de øvrige sider kun stakitværk. Kirken nedbrændte 4. september 1807 under det engelske bombardement, og af ruinerne opstod C. F. Hansens nuværende nyklassicistiske domkirke i årene 1811-29. Maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

ne viser nært slægtskab med den endnu bevarede Sankt Petri Kirke i Malmø. Det fjernere forbillede er dog de franske gotiske katedraler, en kirketype der over Nederlandene og Lybæk var kommet til vore breddegrader.

Da der i 1925 blev foretaget udgravninger i koret i forbindelse med installering af et nyt varmekværk, stødte man på murværk i en højde af 1,5 m over det oprindelige gulv fra tre af de fem korkapeller. Ruinerne, der bl. a. viser de fint profilerede piller og ribber, er den eneste rest af denne kirke, der er kaldt et af den danske murstensgotiks ældste og ypperste monumenter.

Kirken var til stadighed genstand for ombygninger og tilføjelser. Til søndre korsarm blev der bygget et *kapitels-hus* i to etager til kannikernes møder. Og langs søndre sideskib blev der ligeledes i løbet af middelalderen opført fire sammenhængende *kapeller* med kamtakkede gavle. Til kirken kom der efterhånden til at høre ikke færre end 43 sidealtre, så der har været god brug for denne udvidelse.

Oprindeligt hørte der ikke noget *tårn* til kirken, det blev først påbegyndt omkring 1483. I 1514 var man kommet så langt, at man kunne begynde at rejse tømmerkon-

struktionen til spiret, der synes at have stået færdigt med sin slanke, kobberdækkede kegle et år senere. Ifølge Huitfeldt var det 90 m højt. Et karakteristisk element var de fire små hjørnetårne.

Gennem mere end 300 år var der blevet bygget på kirken. Da den endelig stod færdig, kom reformationen og fejede hele organisationen af bordet. Det begyndte med *billedstormen* i 1530. 3. juledag trængte et stort antal mennesker ind i kirken, væltede og sønderhuggede helgenbillederne, slog kannikestolene itu og sønderrev de liturgiske bøger. Kun højalteret blev sparet takket være byfogdens indsats. Præster og kanniker måtte tåle en hård medfart, og kun *Hans Tausens* indgriben fik standset udskjelserne.

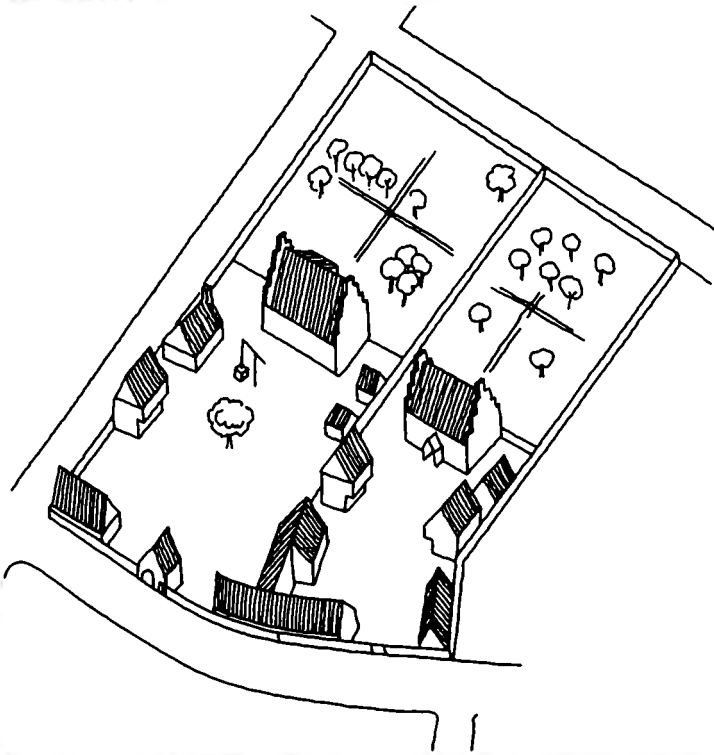
Kirken stod nu ubrugt en tid, blev derpå genindviet, men først efter Grevefejden fik den med den *nye kirkeordning* 1536 igen stabile forhold. Kapitlet blev opløst og kannikegårdene (se side 370) inddraget og overladt det til kirken knyttede universitet som professorboliger. Til gengæld blev stiftets hovedsæde nu flyttet fra Roskilde til København og Vor Frue blev *landets hovedkirke*. Her blev Christian 3. kronet 1537 og alle følgende konger indtil 1660.

Efter billedstormen stod kirken nærmest uden inventar, hvad der passede reformatorerne udmærket, men

Vincents Lerche (1660-1742). Gehejmetatsråd. Arvede 1699 en fætters nyoprettede stamhus Lerchenborg ved Kalundborg, som hans søn, Christian Lerche gjorde til grevskab 1751 (se biografi bind 1). Skønt Lerche også ejede andre godser, foretrak han at bo i København, hvor han påskønnedes både af Frederik 4. og Christian 6. Efter byens brand 1728 blev han af Frederik 4. gjort ansvarlig for kirkernes genopførelse, og den meget kunstnerisk anlagte mand tegnede faktisk personligt det nye kæmpespir til Frue Kirke i 1741. Ved Thurahs opførelse af spiret året efter blev der dog ændret i tegningen. Det var det spir, der faldt ved englændernes bombardement 1807. Han fulgte Peder Resens arbejde med det store atlas på nært hold og bekostede selv en afskrift af hele originalmanuskriptet. Det brændte i 1728, og afskriften blev derfor unik. Hans søn, greve Christian, skænkede afskriften til Frederik 5., men også den gik op i luere ved slottets brand 1794.

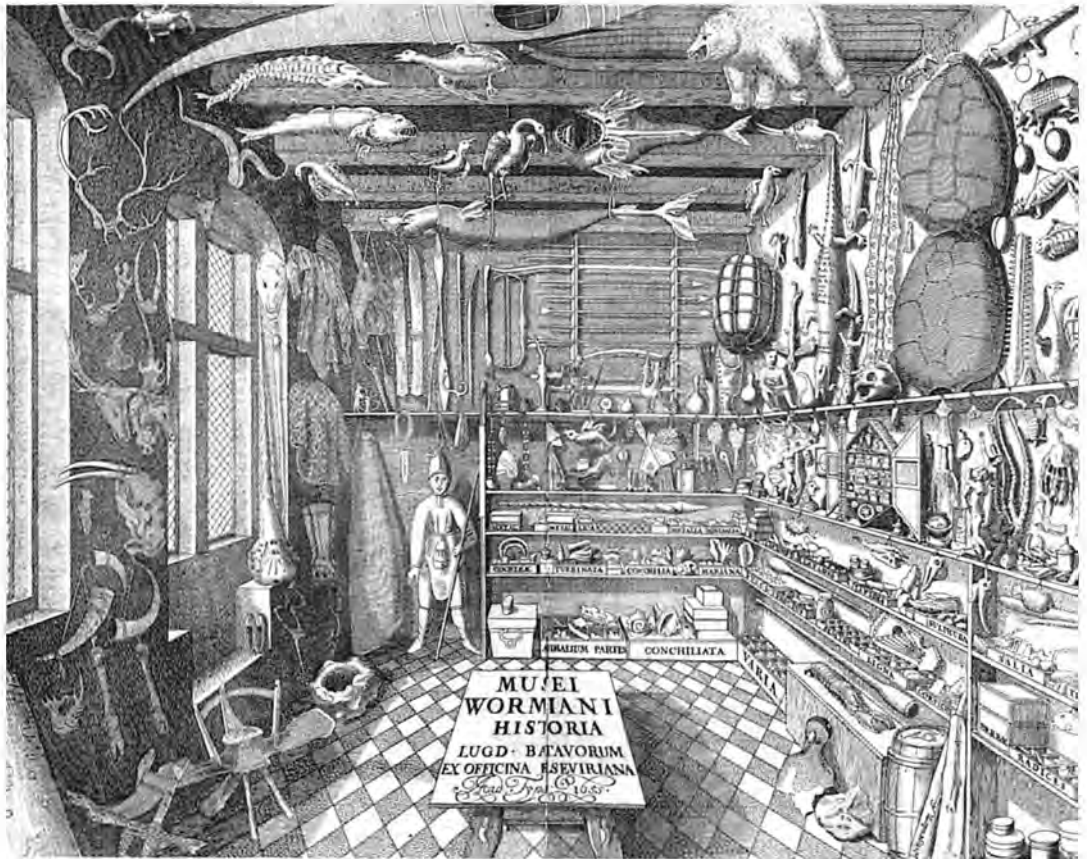

Frue Kirke før ødelæggelsen i 1807 repræsenterede et imponerende kirkerum og væggene bar talrige epitafier og andre minder om kirkens høje alder og vigtige placering som byens domkirke. – Kobberstik i Danske Atlas 1764.

Bag Frue Kirke med Skindergade til højre og Store Kannikestræde til venstre lå før reformationen 1536 de katolske kannikers gårde. De ændredes i løbet af 1500-tallet til professorboliger. – Rekonstruktionstegning af H. H. Engqvist. Efter Københavns Historie.

Naturvidenskabsmanden og oldgranskeren, lægen Ole Worm boede midt i 1600-tallet i sin professorbolig på Universitetsfirskanten, og her havde han sin »Kunstammersamling«. Efter hans død i 1654 endte samlingen i Frederik 3.s Kunstkammer i den nuværende Rigssarkivbygning. Titelblad fra Museum Wormianum 1655. – Det kgl. Bibliotek.

den asketiske stil blev snart forladt, og fra ca. 1560 blev den igen møbleret: bl. a. en ny altertavle, nye stolestader og pulpiturer. Samtidig blev en lang række af danmarkshistorens kendte skikkelser begravet her, f. eks. *Peder Oxe*, *Christoffer Valkendorf*, *Johan Friis*, *Peder Palladius* og *Jesper Brochmand*, alle mindet ved store gravsten eller epitafier.

På Valkendorfs foranledning fik kirkens tage, der hidtil havde været dækket med tegl, i 1584 kobberdækning, og i 1610 blev spiret nedtaget og fornyet i samme skikkelse som før.

Det meste af alt dette blev ødelagt ved branden i 1728. På brandens anden dag, den 21. oktober, nåede den frem til Vor Frue Kirke. Der havde allerede længe været så hedt i tårnet, at ingen kunne opholde sig der, og da man forsøgte at standse ilden ved at sprænge ejendommen »Blasen« på hjørnet af Gammeltorv og Nørregade, opnåede man kun, at gnisterne antændte spiret. I sit fald antændte spiret selve kirken, og alt blev et bytte for de rasende luer, selv gravkamrene under gulvet.

Genopbygningen som *barokkirke* blev forestået af *J. C. Krieger*, men arbejdet blev sinket ved, at det genopførte tårn i 1733 styrtede sammen og knuste de kirkevælve,

Forsøg på at vise pladsen bag Frue Kirke, som den kan have taget sig ud før branden i 1728. Foran en del af kirkegården. Midtfor de to professorboliger, der lå på Frue Plads ved hjørnet af Fiolstræde, og til højre professorboliger ved Store Kannikestræde. – Tegning af professor Hans Tegner i Holbergs Jubeludgave 1884.

der da var blevet opført. I 1738 kunne kirken genindvies, men tårnet med det af overceremonimester *Vincents Lerche* tegnede nye spir stod først færdigt 1744.

De gamle fundamenter var bestemmende for målene på den genopførte kirke, men sideskibenes mure blev nu ført helt op til hovedtaget, så man fik en treskibet kirkehal. Rækken af kapeller mod syd blev udformet som et ganske lavt ydre sideskib, og et tilsvarende opførtes mod nord. Koret med kapellerne, der var sparet af ilden, opretholdtes i den middelalderlige skikkelse.

Inventaret fornyedes totalt. Altertavlen og prædikestolen leveredes af billedskæreren Friedrich Ehbisch, desuden kom der stoleværk, kongestol, pulpiturer og orgel samt fire klokker, alt udført og opsat i løbet af 1730'erne og 1740'erne.

Men den nye barokkirkes levetid blev kun kort. Den undgik ganske vist branden i 1795, men få år senere blev dens enorme spir hovedmålet for de engelske granater under bombardementet i 1807. Flere bomber slog ned i selve kirken uden at anrette større skader, men på bombardementets fjerde dag satte en brandraket sig fast øverst i spiret, som snart var ét flammehav. Det styrtede ned på kirkegården, og under den følgende beskydning blev resten af kirken ødelagt. Kirkeværgen *Jens Christopher Friberg* skriver: »Det var et ubehageligt syn, at alle de åbne begravelser i koret og på kirkegulvet var opbrændt; man så på bunden af graven mennesker i fuld korpus med sammenfoldede hænder overdraget med aske, der lignede nybleget linned, men så snart man rørte derved, fløj det fra hinanden, som avner for vinden«. Stiftsprovstens søn, den senere professor *H. N. Clausen* fortæller, at inventaret var ødelagt, men at mure og piller var uskadede, og hvælvingerne havde lidt en del ved bomber. »Men naturligvis havde kirken med lethed kunnet bringes tilbage i sin forrige skikkelse, og en fuldstændig istandsættelse ville næppe have synderlig oversteget, hvad det blotte nedrivningsarbejde kostede«.

Til venstre:

Frue Kirke, som havde mistet sit middelalderspir i 1728, havde fået sit nye prægtige spir – byens højeste – i 1744, efter det her viste forlæg af gehejmeetsråd *Vincents Lerche*. Han havde hentet inspiration fra St. Martin-in-the-Fields i London. Det var dette tårn, der gik til grunde under bombardementet 1807. Kirken var i øvrigt tidligt i 1730'erne blevet genopført på sine gamle fundamenter, og også resterne af det mønede, udbrændte tårn var blevet anvendt. Trods advarsler mod den nye fare, det skrøbelige tårn udgjorde, blev intet foretaget, og i 1733 var det endnu spirlose tårn styrtet sammen og havde knust en del af de nyopførte hvælvinger. – Efter *Lerches* tegning i Rigsarkivet.

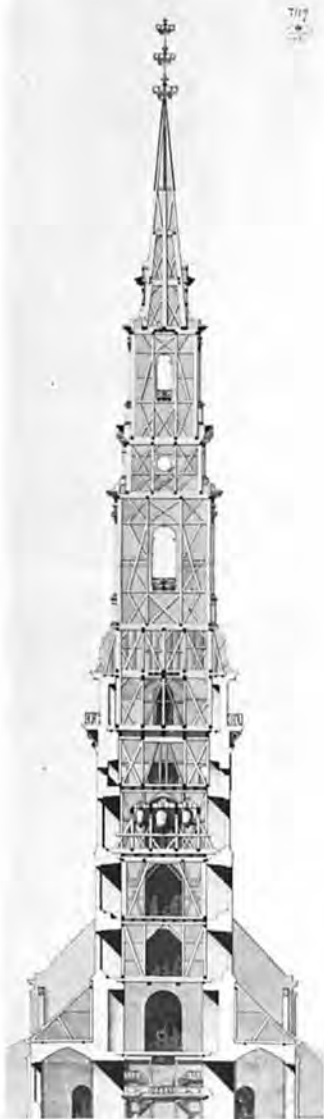

Ødelagt i 1728, men skånet ved branden 1795, stod Frue Kirke i 1807 atter i ruiner. Murene var dog i det store og hele intakte; således hele det gotiske kor, der også var blevet sparet i 1728. Men man havde ikke ønsker om at genopbygge kirken i dens gamle form. Akvarel af C. W. Eckersberg 1809. – Bymuseet.

Dette maleri af Frue Kirkes ruiner efter det engelske bombardement 1807 viser, hvor hårdt det tillige gik ud over bygningerne bag kirkegården, ned mod Kannikestræde. Maleri fra omkring 1807. – Efter foto på Bymuseet.

Frue Kirkes spir var rejst i 1744 og var ved sin undergang i 1807 således kun 63 år gammelt. Det var velkonstrueret, men væsentligt opført af brandfarligt tømmer, som tegningen viser. – Det kgl. Bibliotek.

Det blev ikke denne kurs, man fulgte. Arbejdet med genopførelsen blev lagt i hænderne på tidens største arkitektoniske autoritet, overbygningsdirektør *C. F. Hansen*, der allerede i begyndelsen af 1808 havde sit program klart. Han gik stærkt ind for »at dekorere Frue Kirke i en ny smag i stedet for at sætte den i den stand, som den forhen var«. *C. F. Hansen* fik frie hænder til at give kirken den skikkelse, han ønskede. Og han var ikke sentimental. Alt bevaret murværk blev ryddet væk, og i løbet af de næste 18 år fra den kongelige approbation i 1811 til indvielsen i 1829 rejstes en ny kirkebygning helt behersket af den renlivede, men tunge *klassicisme*, som Hansen stod for. Det opadstræbende i de tidligere kirkebygninger blev nu afløst af horisontalitet og rolig tyngde, den flimrende mangfoldighed af massivitet. De lave, ydre sideskibes mure blev ført op i gesimshøjde, hvorved taget blev mindre synligt, og de gotiske korkapeller erstattedes af én kæmpemæssig korrunding, der afsluttedes af en kobberklædt halvkuppel. Underfacaden blev kvaderpudset og overfacaden glat, med en mægtig klassisk gesims. Hovedindgangen blev lagt i vest-enden, der udformedes som en kolossal tempelfront, med seks doriske søjler, korresponderende med Hansens anden monumentale kraftanstrengelse: råd- og domhuset på Nytorv, der stadig kan opleves fra Frue Kirke. For at få den tilstrækkelige baggrund for søjlestillingen måtte skibets mure forlænges, således at de kom til at flugte med tårnets vestmur. Og ikke nok hermed; for at facaden kunne opleves som den burde, måtte flere ejendomme på den anden side af Nørregade ryddes og Bispetorvet etableres.

Indvendig blev de mange krydshvælv afløst af et kæmpemæssigt, kassetteprydet tøndehvælv af træ, hvilende på søjler og piller ned gennem skibet, og bag om koret førtes en bred gang, hvor de gamle kapeller havde været. Her havde Hansen tænkt sig nationens store sønner begravet, en slags »Pantheongang«, men på grund af tidens modstand mod begravelser i kirker blev tanken opgivet.

Det største problem var dog tårnet. Helst havde Hansen helt skaffet sig af med det. Men tårnet havde været populært, og det var ikke let at komme udenom, for murene stod endnu og var overordentlig solide. Hansen udførte to tegnede forslag, et der afsluttedes af en muret ottekant med gennembrudte åbninger og kronet med en kuppel, og et med lavt, keglestubformet tag. På begge var der udvendig vægtergang som på det gamle tårn af hensyn til brandvagten. Det blev forslag nr. 2, der ap-

Endnu et billede af kirkeruinen fra omkring 1809, da man havde fået lidt orden på omgivelserne. Tilskuerne står i Skindergade og ser ned mod Dyrkøb, som er beplantet. Til højre Petri kirkespir, som blev skånet ved bombardementet og den efterfølgende brand i 1807. Tegning af N. I. Bredal. – Bymuseet.

Forrige side:

Luftfotografi af Frue Kirke, som den kom til at se ud, da C. F. Hansen 1811-29 havde genopført ruinerne fra 1807 og skabt en nyklassicistisk kirke med et tårn uden spir. Den heftige diskussion om spir eller ikke spir opstod først 100 år senere, og da mente de fleste fagfolk, at et højt 1700-tals spir ville misklæde den stramme 1800-tals kirke. – Fot. omkring 1910. Hassing.

proberedes og blev udført, dog med den tilføjelse, at der øverst anbragtes et forgyldt kors.

Inventaret skulle være lige så enkelt og storslået som arkitekturen. Alt blev tegnet af Hansen selv: stolestaderne, den cylinderformede prædikestol, kandelabre m. m. Men den fornemste prydding blev *Bertel Thorvaldsens* skulpturer.

Allerede i 1815 modtog Thorvaldsen i Rom opfordringer til at udføre skulpturer af de tolv apostle til kirkerummet, idet det da var meningen, at kirken skulle have en malet altertavle. Da Thorvaldsen endelig i 1819 var hjemme på besøg i København, blev det aftalt, at han skulle udføre apostlene og to relieffer: vandringen til Golgatha og Johannes Døberen, der prædiker i ørkenen, samt statuer af de fire evangelister. Året efter besluttedes den væsentlige ændring, at den Kristusfigur, der var bestilt til Slotskirken, i stedet blev opsat som alterprydding i Vor Frue Kirke. Opgaven lå billedhuggeren meget på sinde, og den sendrægtighed, han ellers ofte udviste over for bestillingsarbejder, kom ikke til udtryk her. Så snart han kom tilbage til Rom, gik han i gang med den store opgave. Ved hjælp af sine elever fik Thorvaldsen apostelfigurerne modelleret og afstøbt i gips, så de kunne sendes til København til Vor Frue Kirkes indvielse i 1829. Først henimod 1840 blev gipsfigurerne udskiftet med de færdige af marmor. Thaddæus og Andreas fik dog først deres endelige udformning i 1841. Da statuerne ankom, viste det sig, at de var for store til de nicher, der var udsparet til dem i skibets piller. Nicherne blev muret til, og apostlene kom til at stå frit foran pillerne. Thorvaldsen mistænkte for at have gjort det med vilje. Og da han en gang blev spurgt, om det var rigtigt, skal han have svaret: »Ja vist var det! Jeg ville ikke have dem stående i skilderhuse«.

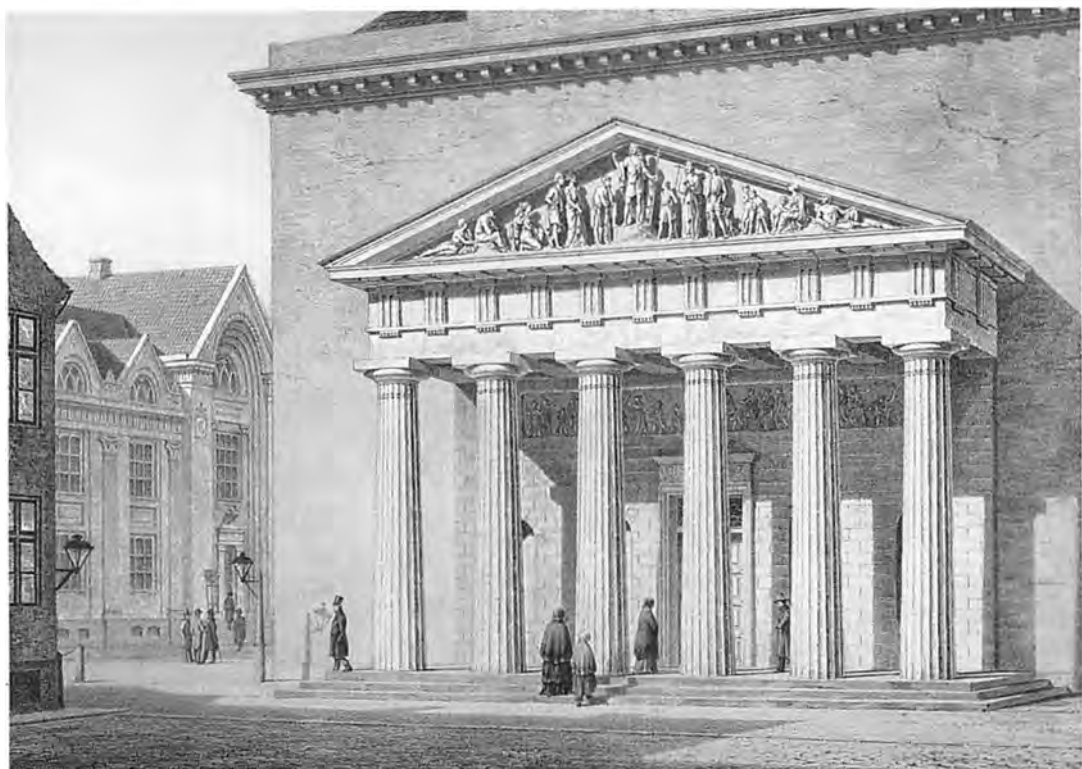
Kristusfiguren havde han til at begynde med svært ved at give den rette udformning. Det var armenes stilling, der drillede ham. Først da han klagede sin nød til vennen og eleven *H. E. Freund*, og denne kom til at stille

Tegning fra 1908, der skulle vise, hvordan et nyt spir på Frue Kirke ville tage sig ud, hvis brygger Carl Jacobsen fik lov til at kopiere gehejmeattsråd Lerches og Laurids de Thurahs gamle pragtspir fra 1740erne. – Bymuseet.

Det var lykkedes brygger Carl Jacobsen at få sat spir på Nikolaj Kirke i 1908, men det lykkedes ham ikke at få lov til at sætte nyt spir på Frue Kirke. – Tegning fra Blæksprutten.

Frue Kirkes genopbyggelse blev udtryk for et vellykket samarbejde mellem C. F. Hansen og Bertel Thorvaldsen. Over de seks doriske søjler, som bar indgangsportalen, anbragte Thorvaldsen sin trekantede marmorfrontispice af Johannes Døberen, der prædiker i ørkenen, og over selve indgangsdøren tillige et basrelief med Jesu indtog i Jerusalem. På dette litografi fra 1860'erne ses Bispegården og det genopførte Universitet fra 1836 til venstre. – Efter foto på By-museet.

sig med halvdubbelte, nedadvendte arme, fandt han den enkle og geniale løsning, som har gjort dette kunstværk til en af verdens mest elskede Kristusfremstillinger, lige værdsat af katolikker og protestanter, og Vor Frue Kirke til et af byens store turistmål.

Til frontonen over hovedportalen udførte han en figurgruppe forestillende Johannes Døberen, som prædiker i ørkenen. Thorvaldsen ville have den støbt i bronze af hensyn til klimaet. Af økonomiske grunde blev det dog kun til brændt ler, som i længden ikke viste sig holdbart. I 1878 blev den erstattet med en udførelse i marmor, men heller ikke dette materiale kunne modstå vejrlig og forurening, og gruppen blev i 1928 endelig udført i bronze, som Thorvaldsen havde ønsket. Til facaden bag hovedportalen udførte han relieffrisen Kristi indtog i Jerusalem, og til korrundingen Kristi gang til Golgatha. Desuden en række mindre relieffer. Men hans smukkeste arbejde efter Kristusfiguren er nok hans dåbsengel, den knælende engel, der i sine arme holder muslingeskallen til dåbsvandet. Oprindeligt påbegyndte Thorvaldsen udførelsen på eget initiativ som en gave til kirken. Senere afgav kirkekommissionen bestilling på den.

De fire evangelister blev aldrig udført. Til gengæld blev der foran kirken opstillet to kolossale bronzestatuer: Moses af *H. V. Bissen* i 1859 og David af *J. A. Jerichau* i 1860.

Under en bispevielse i 1854 faldt dele af hvælvets gipsloft ned. Det udløste nogen panik, og det besluttedes at udskifte de stjerneprydede gipskassetter med en tilsvarende dekoration i træ. Arbejdet, der blev ledet af arkitekten *Christian Hansen*, fandt sted i 1860. Han havde helt andre arkitektoniske ideer end forgængeren. Han havde virket i Grækenland og var grebet af den farvevirkning i arkitekturen, han havde set der, og som var blevet introduceret her i landet med Thorvaldsens Museum. Han benyttede derfor lejligheden til at gøre kirkerummet *polykromt*. Postamentet blev malet gult med kvaderinddeling, arkitraven zinnoberrød, ultramarinblå og okkergul, hvælvingens kassetter blev ultramarinblå med hvide stjerner og baggrunden for Kristusfiguren i tabernaklet over alteret blev pompejansk rød. Senere eksperimente-

Til den indre kirkes udsmykning skabte Thorvaldsen i årene 1827-29 sine 12 apostelfigurer, der flankerer hans store Kristus-skikkelse foran altertavlen. Dette litografi fra 1840'erne viser den færdigt udsmykkede kirke med det karakteristiske kassetteinddelte, tøndehvælvsbuede loft, båret af 28 søjler, som hviler på de af rundbuer gennembrudte mure. – Bymuseet.

(fortsat fra side 420)

- 1610:** Kirkens spir fornyes, men er stadig gotisk formet.
- 1699:** Kirkegården udvides ved køb af Dyrkøb, der havde fået navn efter et værtshus. Der er mur mod Nørregade, men kun stakit på de øvrige sider. Mod Skindergade er der en »kirkerist«, der forhindrer kreaturer i at løbe ind på kirkegården.
- 1728:** Frue Kirke deler skæbne med flere andre af byens store kirker. Den ødelægges under byens store ildebrand ligesom Sankt Petri Kirke, Trinitatis Kirke og Helligånds Kirken. Kun Sankt Nikolaj går fri.
- 1733:** Tårnruinerne på den brændte Frue Kirke styrter sammen og en del mennesker omkommer ved ulykken.
- 1736:** Frue Kirke overtager Sankt Nikolajs sangværk (som brænder 1807).
- 1738:** Efter ti år står Frue Kirke genopført, men byens højeste spir opsættes dog først seks år senere.
- 1744:** Laurids de Thurahs mægtige spir af samme højde som vore dages Rådhusårn (knap 100 m) opsættes og indvies. Det står dog kun i godt 60 år.
- 1801:** Haydns »Skabelsen« opføres i kirken under enorm tilstrømning.
- 1807:** Englænderne skyder Frue Kirkes spir i brand. Kirken og hele Nørregade-kvarteret går op i luere.
- 1811:** Grundsten lægges til C. F. Hansens nye, mindre og spirløse Frue Kirke.
- 1819:** Ved at beskutte klubber og dramatiske selskaber skaffes der penge til genopførelsen af kirken.
- 1829:** C. F. Hansens færdige Frue Kirke indvies.

(fortsættes side 438)

rede man med forskellige gule toner på væggene. Men smagsretningen ændres stadig. I 1977 påbegyndtes under ledelse af *Vilhelm Wohlert* en restaurering af det indre, som førte farveholdningen tilbage til den oprindelige, så vidt det kunne konstateres ud fra farvespor og samtidige malerier. Resultatet er blevet en varm gråtoneskala: postamentet mørkest, søjlerne lysere, og hvælvet helt hvidt. Baggrunden for Kristus blev lueforyldt. Kirkerummet har vundet meget ved denne ændring.

Men også kirkens ydre blev udsat for angreb, dog uden held. I 1879 foreslog arkitekten *H. C. Amberg* at forsyne murene med pilasterdelinger, men større opsigtsvakte dog sagen om et spir.

I 1909 tilbød brygger *Carl Jacobsen* at bekoste opsætningen af Vincents Lerches barokspir på Frue Kirkes tårn. I tidsskriftet *Architekten* lancerede han sin idé – illustreret med en tegning af Amberg – således: »Når man ser den akademisk kedsommelige facade, som omgiver Danmarks hovedkirke – når man betragter byens silhouet, således som den viser sig alle vegne fra med det kullede tårn, og tænker på, hvorledes spiret ville højne byens præg – når enhver med suk vil mindes kirkens ødelæggelse 1807 – og når man ser tegningen af det herlige spir, byens stolthed . . . så kan der ikke være nogen tvivl om, at det vil være til lykke for vor stad at få tabet oprettet og spiret rejst påny i sin gamle pragt 120 m højt«.

I de følgende 3-4 år gik bølgerne højt. *Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse* gik begejstret ind for spiret, offentliggjorde en stor billedserie, som skulle bevise, at spiret ville berige byen og vedtog en resolution til kultusministeren om at modtage gaven. Mange arkitekter som f.eks. *Martin Borch*, *Martin Nyrop* og *Hack Kampmann* anbefalede også spiropsætningen, mens andre anført af *Carl Petersen* og kunsthistorikeren *Vilhelm Wanscher* fremførte det synspunkt, at C. F. Hansens klassicistiske mesterværk ville blive kompromitteret ved påsætningen af et helt stilfremmed barokspir. Flertallet i det af Kultusministeriet nedsatte udvalg til overvejelse af spørgsmålet om, hvorvidt man burde modtage spiret, nedkom i 1911 med en betænkning, som gik imod, mens et udvalg, oprettet af Konsistorium til bedømmelse af de forskellige udformninger, havde som forudsætning, at Frue Kirke skulle have spir, hvilket også fremgår af udvalgets udtalelse i 1913. Carl Jacobsen erklærede herefter, at spiret ville blive opført efter Ambergs første udkast, der lå tættest på Vincents Lerches spir. Kort efter døde han imidlertid, og spørgsmålet bortfaldt.

Da Københavns Universitet i 1879 fejrede sit 400-års jubilæum ved en storslået jubelfest, indgik Vor Frue Kirke også naturligt i festarrangementerne. Her modtages gæsterne i den flag- og blomstersmykkede kirke. – Ill. Tidende 1878/79.

(fortsat fra side 436)

1923: For første gang siden reformationen holdes der landemøde i Frue Kirke.

1937: Festgudstjeneste i Frue Kirke ved Christian 10.s 25-års regeringsjubilæum.

1943: Reformationsmonumentet på pladsen foran Frue Kirke afsløres og pladsen kaldes derefter Bispetorget.

1945: Mindegudstjeneste i Frue Kirke for Kaj Munk, som dræbtes af tyskerne 4. januar 1944.

1947: Et vogntog af kister, der er hjemført fra koncentrationslejrene, bisættes under stor deltagelse fra Frue Kirke.

1951: En del af de omkomne fra den store eksplosionsulykke på Holmen bisættes ved en højtidelighed i Frue Kirke.

1975: Kirken restaureres under ledelse af Vilh. Wohlert.

Universitetet

Igennem middelalderen var der rundt om i Europa opstået lærdomssæder, universiteter, oftest i tilknytning til en kirke eller et kloster. Mange af disse universiteter var vidt berømte og tiltrak lærde og lærdomssøgende langvejs fra.

Når nogle af disse lærde skoler fik så stor udenlandsk søgning, skyldtes det nu også, at der ofte ikke var noget universitet i hjemlandet, et forhold som landsherren i flere tilfælde søgte at råde bod på. Det at have et universitet gav international prestige og kunne blive et mål for den fyrste, der gik rundt med stormagtsaspirationer.

I Skandinavien med de gentagne forsøg på ved unionsdannelser at hæve de tre riger til en europæisk stormagtsposition opstod da også initiativer i denne retning.

I 1419 sikrede *Erik af Pommern* sig en pavelig tilladelse til at oprette et universitet, en tilladelse, der dog aldrig blev udnyttet, antagelig fordi den ikke omfattede ret til at undervise i teologi, men »kun« de to mindre estimerede discipliner, jura og medicin.

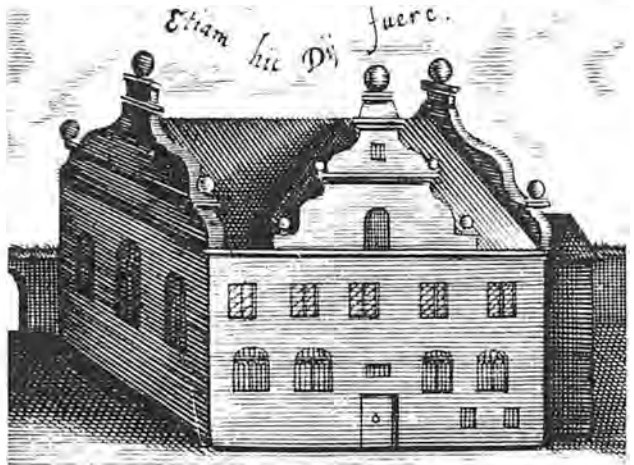
Mange år senere blev ideen taget op af en senere unionskonge, *Christian 1.* Han havde en afgjort lyst til at markere sig internationalt, og han foretog i 1474 under stor pragtudfoldelse en rejse gennem Europa med Rom og paven som mål. Et af de konkrete resultater af denne diplomatiske pilgrimsfærd var en pavelig tilladelse dateret 19. juni 1475 til at oprette et universitet i Danmark. Denne gang omfattede tilladelsen også den eftertragtede ret til at undervise i teologi, eller som det hedder i bullen »til at oprette generel undervisning inden for alle fakulteter« (studium generale quarumcunque facultatum).

Og denne gang blev den pavelige tilladelse fulgt op med handling. Kongen sendte den lærde kannik dr. *Peder Albertsen* ud til en række europæiske lærdomssæder for at skaffe lærerkræfter. Nogen selvstændig bygning var der ikke tænkt på. Tanken har vel været, at den fra begyndelsen ikke videre imponerende institution kunne finde lokaler i Vor Frue Kirke eller de hertil hørende bygninger, idet Universitetet, da det i 1479 blev formelt oprettet, knyttedes tæt til denne kirke og dens præsteskab. Som nævnt foregik undervisningen i den første tid i Vor Frue Latinskole (se side 459), men det var rent foreløbigt. Allerede samme år fik Universitetet overladt *det tidligere rådhus* på hjørnet af Nørregade og Studiestræde, den nuværende Bispegård. Rådhuset var i de nærmest foregå-

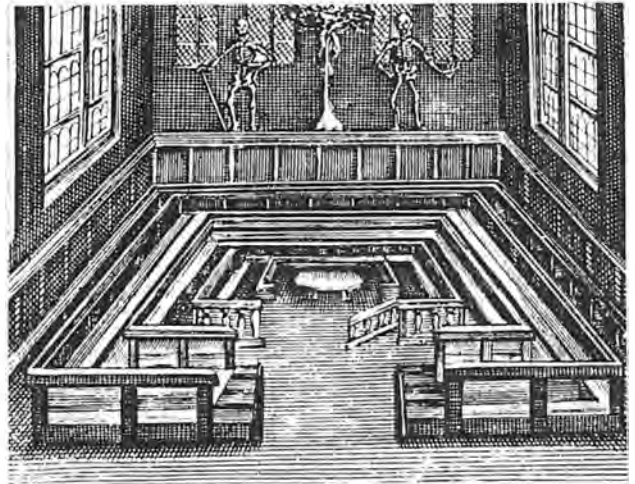

Københavns Universitets ældste segl. – Efter tegning af Magnus Petersen.

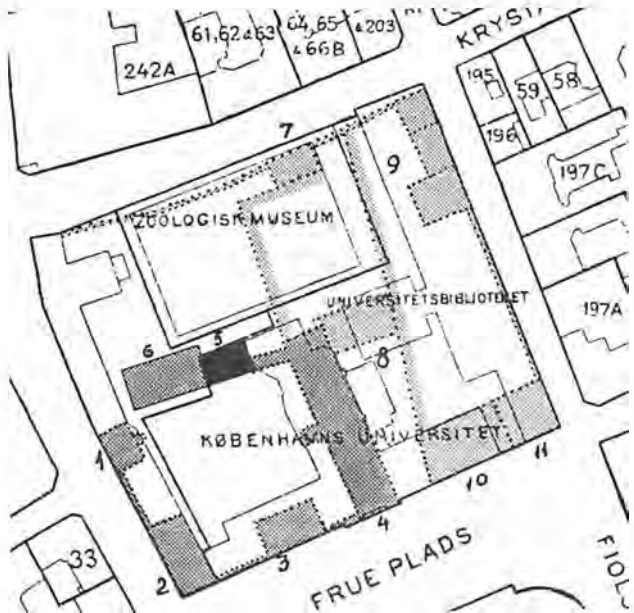
I den sydlige fløj af Universitetet ud mod Frue Plads indgik også den her viste renaissancebygning, der var opført 1545. Den indrettedes til bibliotek i øverste etage og havde auditorium i nederste. Senere blev auditoriet ombygget til Danmarks første »anatomiske teater«, hvorefter huset fik navn. »Domus Anatomica«. Her foretog man dissekering af lig. Biblioteket blev landets første Universitetsbibliotek med ca. 1.000 bind, samt talrige manuskripter af bl.a. Anders Sørensen Vedel, Niels Krag, Arild Huitfeldt. Biblioteket flyttedes i 1652 til det rummelige loft på den nylig opførte Trinitatis Kirke. Her brændte hele samlingen i 1728. Kobberstik hos Th. Bartholin i Cista Medica. – Det kgl. Bibliotek.

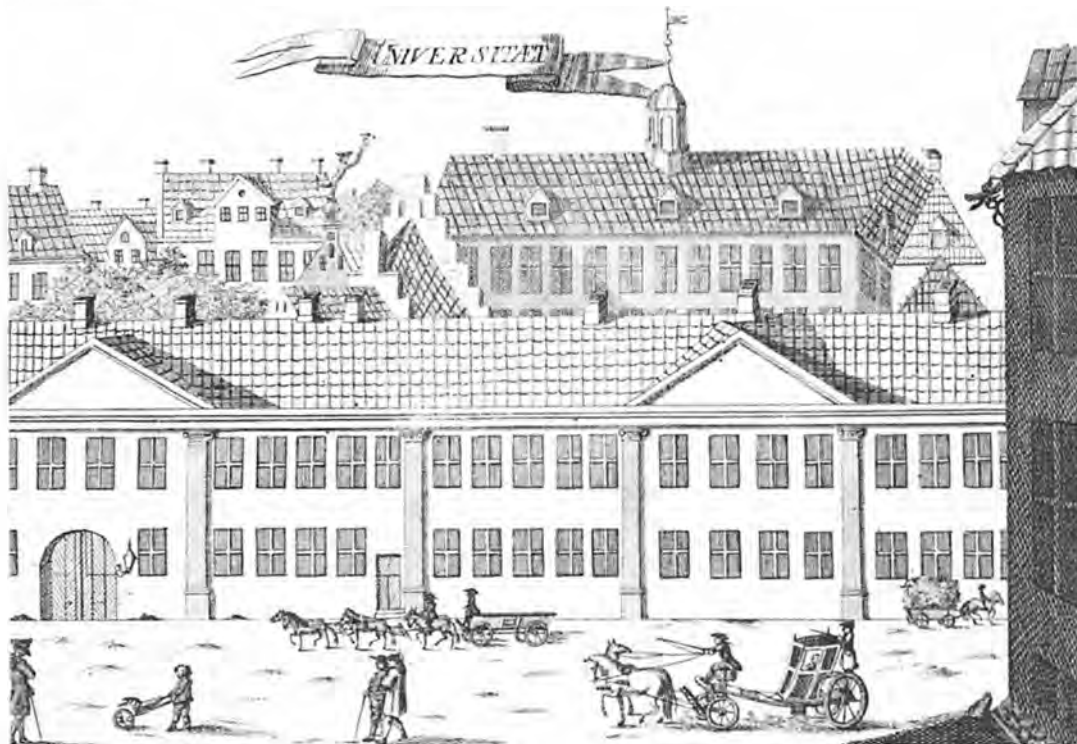

I Universitetets første anatomiske auditorium, som indrettedes i den ovenviste bygning på Frue Plads i 1664, var der en kongeløse, som Frederik 3. ofte benyttede. De opstillede skeletter repræsenterede en ny og realistisk indstilling til den medicinske videnskab. – Kobberstik som ovenfor.

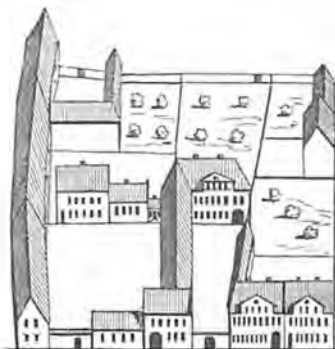

På denne kortskitse kan man se Universitetet i 1600-tallet indtegnet på et moderne kort. Nr. 1-2 er begyndelsen til Kommunitetets lange længe langs Nørregade. Nr. 3 er det anatomiske auditorium. Nr. 4 er Universitetsbygningen. Den sorte firkant nr. 5 er det lille, middelalderlige Konsistorichus, som ilden sparede i 1728. Endelig er nr. 6-11 professorboliger. – Efter »Fra Bispetid til Borgertid«.

Prospekt af Universitetskarreen mod Nørregade fra 1764. Det viser Kommunitetsbygningen i forgrunden. Bagved det gamle Universitet og professorboligerne, som alle – undtagen Konsistoriums lille bygning – gik til grunde, da Frue Kirke blev skudt i brand af englænderne i 1807. Professorhaverne stødte op til Skidenstræde (Krystalgade). – Kobberstik i Danske Atlas 1764.

ende år flyttet til en ny bygning på Gammeltorv, og kongen kunne derfor af bystyret leje gården til den nye institution for ti år.

Det spæde universitet fik her udmærkede ydre rammer. Der var et toetages, grundmuret hus mod Nørregade og antagelig mindre bygninger langs Studiestræde og på grunden i øvrigt. Byens styre var imidlertid ikke tilfreds med ordningen, og i 1491 blev de lærde folk sat på gaden under henvisning til, at tiårs-perioden var udløbet. Men året efter overtog Vor Frue Kirke bygningen, og Universitetet blev atter installeret her.

For Universitetet betød reformationen en stor omvæltning. Dets hovedopgave havde været at uddanne katolske præster, og organisationen var nært knyttet til den katolske Vor Frue Kirke, dens kanniker og præster. Un-

Denne lille tegning er nok primitiv, men alligevel meget instruktiv. Den viser et fugleperspektiv af Frue Plads i 1700-tallet. Det er Kommunitetsbygningen, der ses langs Nørregade, og anatomisk auditorium (se forrige opslag) omtrent midt for Frue Plads. Den lange bygning i midten er Universitetet med den lille bygning til venstre ved Konsistorium. De fleste af de øvrige bygninger er professorboliger, omgivet af deres haver. Haven bag Universitetet var Christian 4.s ældste Botaniske Have med medicinske nytteplanter. Her opførtes 1864-70 Zoologisk Museum.

der de foregående års kirkekamp og borgerkrig var denne organisation gået helt i opløsning, og Universitetet reelt ophørt med at fungere. I 1537 blev det *genoprettet*, men nu som spydspidsen i det nye lutherske styres kirkepolitik. Her skulle alle de nye præster uddannes, som skulle sprede evangeliets klare lys ud over landet.

Som et ydre tegn på de nye forhold blev de hidtidige universitetsbygninger nu indrettet til bispegård, mens Universitetet overtog *den gamle bispegård* på den anden side af Nørregade, hvor Universitetet har sit hovedsæde den dag i dag. Her stod der to gamle stenhuse fra begyndelsen af 1400-tallet, et på to etager langs Nørregade, nærmest Vor Frue kirkegård, hvor der blev indrettet to auditorier og en bolig samt et i en etage med kælder længere tilbage på grunden. Det sidstnævnte, *Konsistoriehuset*, eksisterer endnu som Københavns ældste verdslige bygning, men til dette synes også at have været regnet en bredere forlængelse mod vest, hvis middelalderkælder indgår i den nuværende professorresidens på stedet.

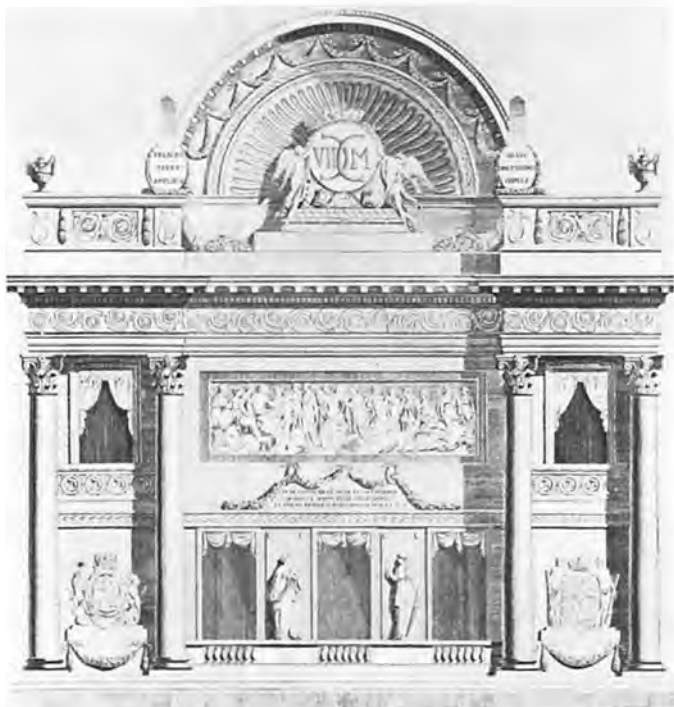
Hvorfor mageskiftet med bispen fandt sted, vides ikke. De nye bygninger var ikke så rummelige som de gamle, men der var gode muligheder for udvidelse, idet grunden omfattede det meste af det, vi i dag kalder Universitetsfirkanten. Og i det reorganiserede universitets fundats indgik da også opførelsen af bygninger til undervisningslokaler, kollegium og professorboliger.

Konsistoriehuset, der omtales som »det hus, der ligger omtrent i midten mod nord ved haven« blev bolig for Universitetets økonomus, der her skulle holde bord for de studenter, som ville spise hos ham. I kælderen skulle han holde udsalg af øl til lærere og studenter. Fra 1563 skulle den lille bygning også være samlingssted for Konsistorium, hvad den stadig er. Kælderen med de seks smukke hvælv blev i 1626 indrettet til to fængsler, kaldet bondekælderen og studenterkælderen. Mange indridsede initialer vidner om flittig brug.

Nørregadehuset, kaldet *Collegium Vetus* (nr. 2 på planen side 439), hvor den egentlige undervisning fandt sted, blev ved midten af 1500-tallet forsynet med kælder. Det planlagte studenterhus eller kollegium blev opført langs kirkegården, hvor Universitetets hovedbygning ligger i dag, og stod færdigt ca. 1545. Men det er tilsyneladende aldrig blevet taget i brug som kollegium. I stedet blev der indrettet auditorium i nederste stokværk og bibliotek i øverste. Herfra flyttedes biblioteket i 1652 til den nyopførte Trinitatis Kirkes loft. 1664 blev huset ombygget til *anatomisk auditorium* og blev i den anledning afbil-

Johan Cornelius Krieger (1683-1755). Betydningsfuld arkitekt i 1700-tallets første halvdel. Oprindelig gartneruddannet og en tid slotsgartner ved Rosenborg-orangeriet, før han i 1722 blev bygningsinspektør og i 1725 overlandsbygmester. Efter Københavns store brand i 1728 udarbejdede Krieger mønstertegninger til nye byhuse, og hans model kan ses i bebyggelserne i Nybrogade-Magstræde-kvarteret (bind 3), og helt op til Gråbrødretorv (dette bind). Det er alle de bygninger, som benævnes »ildebrandshuse«. De fleste af Kriegers byggeopgaver er forlængst borte, således *Den otekantede pavillon ved Sophie Amalienborg*, som i 1749 måtte vige pladsen for Frederiksstadens (bind 6). 1724-27 ombyggede Krieger sammen med Ernst det gamle *Københavns Slot*, beordret af Frederik 4. Det blev en kort fornøjelse for kongefamilien, for sønnen, Christian 6., lod kort efter sin tronbestigelse hele slottet jævne med jorden for i årene 1733-45 at opføre det første Christiansborg (bind 1). Krieger genopbyggede *Frue Kirke* efter branden 1728, men også denne nye kirke gik til grunde under Københavns bombardement 1807, se side 424. Hans *Vajsenhus* fra 1730 på Nytorv blev i 1805-15 erstattet af C. F. Hansens råd- og domhus (bind 3). *Gammelholms chefbolig* fra 1731 brændte 1795 (bind 2). Tilbage af Kriegers bygninger står *Professorboligen* fra 1730 i Universitetsgården, Nørregade 10, og *Kommunitetsbygningen* langs Nørregade, om end i ombygget skikkelse, som ses her. »*Krinsen*«, den ovale beplantning på Kongens Nytorv, kan også siges at stamme fra Krieger, som anlagde den første Krins i 1711 for arkitektonisk genialt at samle den uregelmæssige plads til en opfattelig helhed. Kriegers Krins forsvandt i 1749, og blev først i 1916 fuldt erstattet af den nuværende trækrans (bind 5).

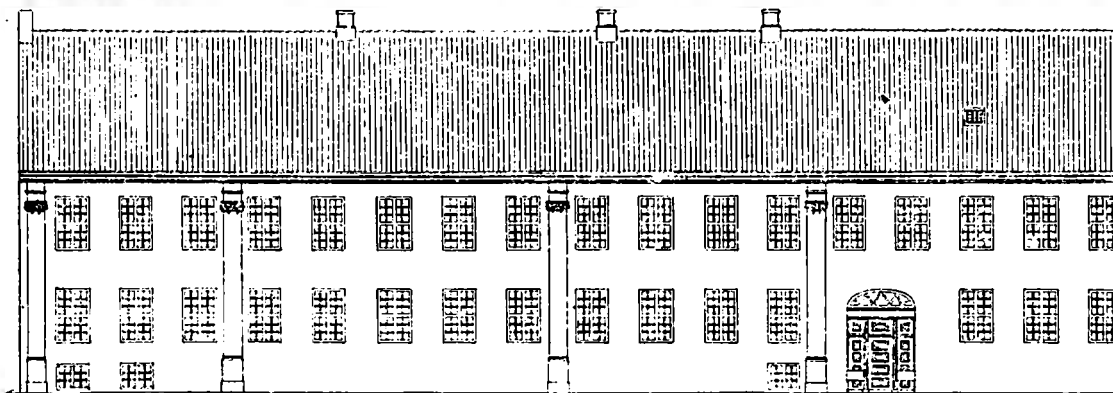
Ved den engelskfødte prinsesse Caroline Mathildes indtog i København i november 1766 var byen offentligt illumineret mange steder, men af sparehensyn blev det forbudt private borgere at opføre æresporte. Derfor fik den engelske gesandt Titley ikke lov at opsætte denne Wiedewelt-dekoration foran sit hus i Nørregade, som prinsessens optog passerede på vej fra Nørreport til slottet. Men kobberstikket fra 1766 er bevaret. – Det kgl. Bibliotek.

Opstalt af Kommunitetsbygning og professorboliger i nr. 8 og 10 langs Nørregade. Den 36-38 fag lange bygning blev opført straks efter branden med genanvendelse af bevarede murpartier og stod færdig 1731 med Krieger som arkitekt. Her skulle studenterne fortsat bespises, men denne foranstaltning fra Christian 4.s tid ophørte allerede 1736. Bygningen blev sparet ved bombardementet 1807 og grundigt istandsat af Martin Borch i 1918-20. – Efter Zacharias Føer og Nu.

det af *Thomas Bartholin*. De svungne gavle og gavlkviste er dog næppe oprindelige.

Studerterne stod altså stadig uden eget hus, og kansler *Johan Friis*, der selv var en ven af lærde sysler, skænkede så i 1563 800 rdl. til dette formål. Byggeriet blev påbegyndt 1567; det var en bindingværksbygning i to etager mod Nørregade med et trappetårn på gårdsiden (nr. 1 på planen side 439). Også denne gang blev det oprindeligt planlagte formål opgivet. *Frederik 2.* havde i 1569 oprettet *Kommunitetet* til bespisning af fattige studenter, og det nye hus blev i stedet indrettet til en stor spisesal for 100 studenter. Det blev kaldt klosteret. Stiftelsen overtog

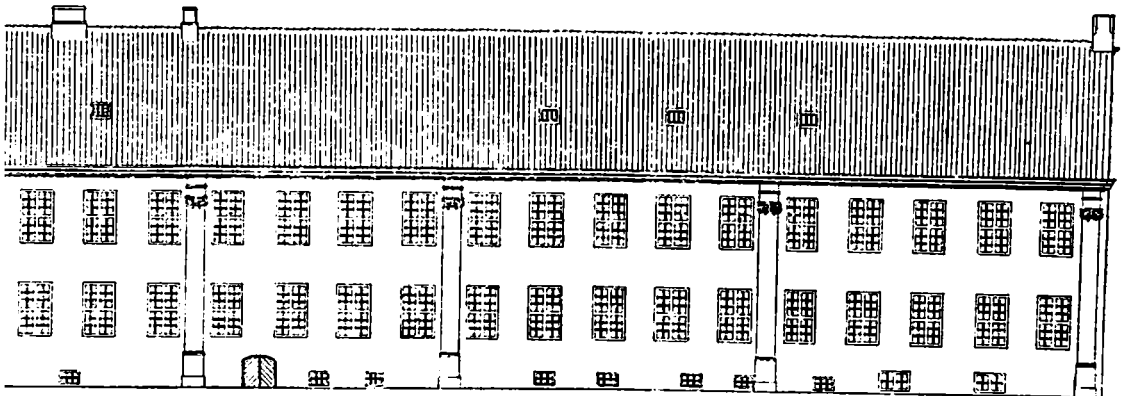

også Konsistoriehusets vestforlængelse, hvor dens økonomus fra 1572 havde sin bolig.

I 1574 blev der gjort et nyt forsøg på at få opført et egentligt kollegium. Det skulle denne gang ligge langs Universitetsgårdens østside. Fundamenterne blev lagt, men så gik arbejdet i stå uvist af hvilken grund, og sådan henlå det i 20 år, indtil man i 1590'erne tog fat på sagen igen. Det blev pålagt kirkerne i de østdanske landsdele at bidrage med hver tre gamle daler, og efter en langvarig byggeproces kunne den nye bygning, *Collegium Novum*,

I 1700-tallet opretholdtes en særlig domstol for ægteskabssager. Det var den såkaldte Tamperret, der havde til huse på Universitetet, fordi alle dommerne var hentet fra Konsistorium. 1700-tals titelkobberstik på Rothes Reskripter. – Det kgl. Bibliotek.

Universitetsgården bag Frue Plads i 1749. Til venstre en 1730-professorbolig, ved siden af denne Konsistoriehuset med fangehuller bag de små spidse vinduer. Dernæst den lille Christian 4.-bygning med svungen gavl og til højre den lange auditoriebygning, der indviedes kort efter branden i 1728. Maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

Her er samme vue i vore dage, som gården blev genopbygget efter bombardementet 1807. Nu ses det middelalderlige Konsistorium midt i billedet bag træet. Dernæst Peder Mallings lille forbindelsesbygning. Til højre ses Solenitetssalen, der ligger som en udbygning bag Peder Mallings Universitetsbygning fra 1836. – Tegning af Axel Nygaard fra Nygaards Arkiv.

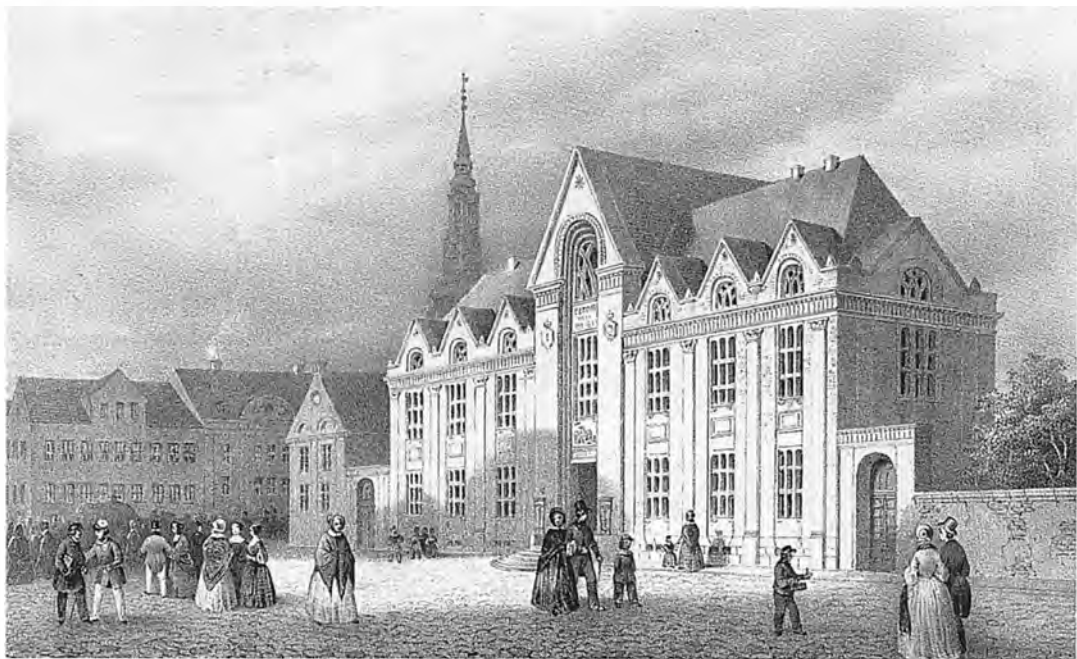
indvies i 1601. Det havde været meningen, at den skulle kunne huse 100 studenter. Men endnu en gang blev der truffet andre dispositioner. Den lange grundmurede bygning i to stokværk (nr. 4 på planen side 439) blev indrettet med et stort auditorium i overetagen og et mindre i underetagen. Desuden var her bl. a. nogle rum, der var overladt beboeren af en samtidig opført professorbolig mod øst (nr. 8 på planen side 439). Med denne bolig fulgte også pligten til at passe *Den botaniske have*, som var oprettet på en grund ud mod Skidenstræde (Krystalgade), skænket af kongen 1600, og hvor der fortrinsvis dyrkedes lægeurter. Blandt de professorer, der boede her, var den mangesidige begavelse *Ole Worm*, som her i årene 1630-54 havde sit berømte naturaliekabinet *Museum Wormianum* (se side 426), der efter hans død indgik i det kongelige kunstkammer. Det eneste, der kom ud af de mange forsøg på at skabe indkvarteringsforhold for studenterne, var de totalt misvisende navne på de opførte bygninger. Ingen af dem blev jo kollegier. Først med opførelsen af *Regensen* i 1623 kom der en løsning på dette problem.

Der blev stadig flere studenter, og Kommunitetet fik behov for en pladsudvidelse. Om forholdene i 1620'erne fortæller en samtidig: »Eders Magnificents kan aldrig tro eller tænke, hvor ilde det står om dem (alumnerne) i det gamle forfaldne kommunitet, som de nu spiser udi; man

Under den lille, bevarede Konsistoriebygning fra 1500-tallet – én af Københavns ældste bygninger – fandtes to små hvælvede kælderrum, som i 1626 blev indrettet som fængselsrum. Det ene var beregnet for bønder på Universitetets godser, når de havde forbrudt sig. Det andet var indrettet for akademiske borgere, der var idømt diciplinærstraffe. – Fot. 1929. Hassing.

C. F. Hansen og Thorvaldsen havde færdiggjort Frue Kirke i 1829, men Peder Mallings nye Universitetsbygning stod ikke færdig før 1836. Til venstre kirken og Nørregade nr. 13. Til højre indgang til haven bag professorboligen, som inden længe skulle blive afløst af Universitetsbiblioteket. Tegning af Fattig-Holm 1840. – Bymuseet.

Den nye Universitetsbygning blev hurtigt en af Københavns seværdigheder, og den optrådte også snart på udenlandske litografier af københavnske bygninger. Her er et engelsk tryk fra 1840'erne, hvor det kniber lidt med proportionerne.– Det kgl. Bibliotek.

kan næppe gå på gulvet for vand og urenlighed, der er ond lugt og stank, og alting ser ilde ud«. Man erhvervede derfor den ældgamle bygning på hjørnet af Nørregade og kirkegården (Frue Plads), der så blev ombygget til stegers og køkken, mens den hidtidige Kommunitetsbygning udelukkende brugtes som spisestue. De to bygninger blev desuden forbundet med en mellembygning med en port ind til Universitetsgården.

Også mellem Konsistoriehuset og Collegium Novum blev der i disse år opført en udfyldende *mellebygning*. Det er det lille hus med renæssancekvisten, der bl. a. ses på Rach & Eegbergs prospekt (side 444), egentlig kun en gangforbindelse mellem de to større bygninger.

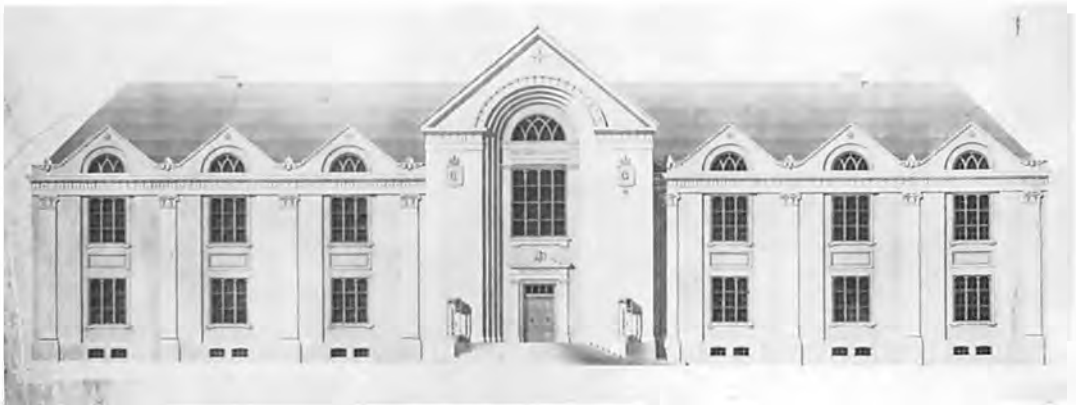
I 1641 brændte Kommunitetets bygninger mod Nørregade. De blev genopført i 1643, som det endnu fremgår af en indskrifttavle på den nuværende bygnings gårdside. Nybygningen strakte sig helt fra det gamle hjørne ved kirkegården til Skidenstræde (Krystalgade). I det genopførte hus indgik mod gården en del murværk fra det gamle middelalderhus nærmest kirkegården.

Universitetets bygnings- og lokalebehov var nu dækket for de næste mange år. Men i 1728 brændte det meste. Kun den gamle Konsistoriebygning med Universitetets arkiv og den lille mellembygning blev reddet takket være indsatsen fra en af dekanerne ved Kommunitet, *Anders Brunchmann*. Året efter påbegyndtes genopbygningen, men det varede mange år, før Universitetet stod genrejst. Arbejdet blev overdraget *J. C. Krieger*, der sam-

Peder Mallings egen tegning til Universitetet fra 1830ernes begyndelse; der var auditorier ud til Frue Plads både i stuen og på første sal. Bag indgangen lå trappen og indgangen til festsalen, som var bygget ud i gården bagved. – Tegning i Kunstakademiets Bibliotek.

Peder Malling (1781-1865). Arkitekt, som 1809 blev stadsbygmester i København og 1815 Sætaens bygmester. Som elev af C. F. Hansen havde han sin rod i klassicismen, hvilket kan ses af hans genskabning af *Borchs Kollegium* i Store Kannikestræde 12 fra 1824-25. Den oprindelige bygning fra 1691 var blevet ødelagt under Københavns bombardement 1807. Malling viste større uafhængighed af sin lærermester i hovedværket, *Københavns Universitet* på Frue Plads fra 1831-36. I den halvt klassicistiske, halvt gotiserende stil anes indflydelse fra den gryende internationale historicisme (side 446). For Sætaen var Malling medvirkende ved opgivelsen af Gammelholm (bind 2) og planlægningen af Nyholm 1851 (bind 8).

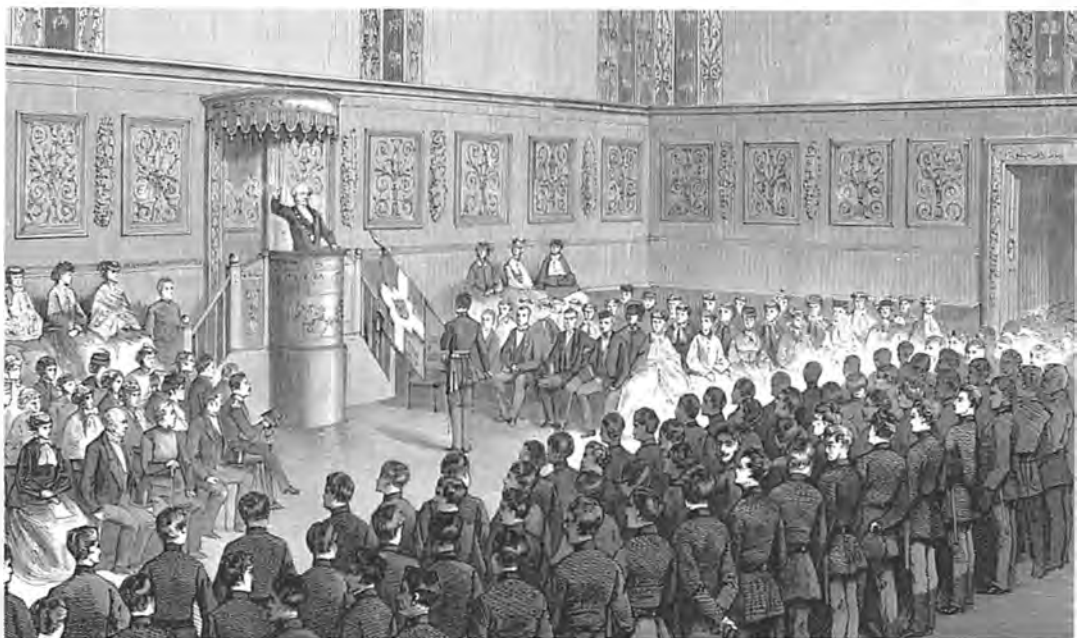
Gårdinteriør fra Mallings nye Universitetsbygning fra 1836 med udsigt til Frue Kirkes tårn. Bygningen til højre er den lange, gamle Kommunitetsbygning, der vender ud mod Nørregade. Til venstre ses tværflojen, som rummer festsalen. Akvarel af Fattig-Holm ca. 1840. – By-museet.

tidig havde andre store genopbygningsopgaver, først og fremmest de brændte kirker.

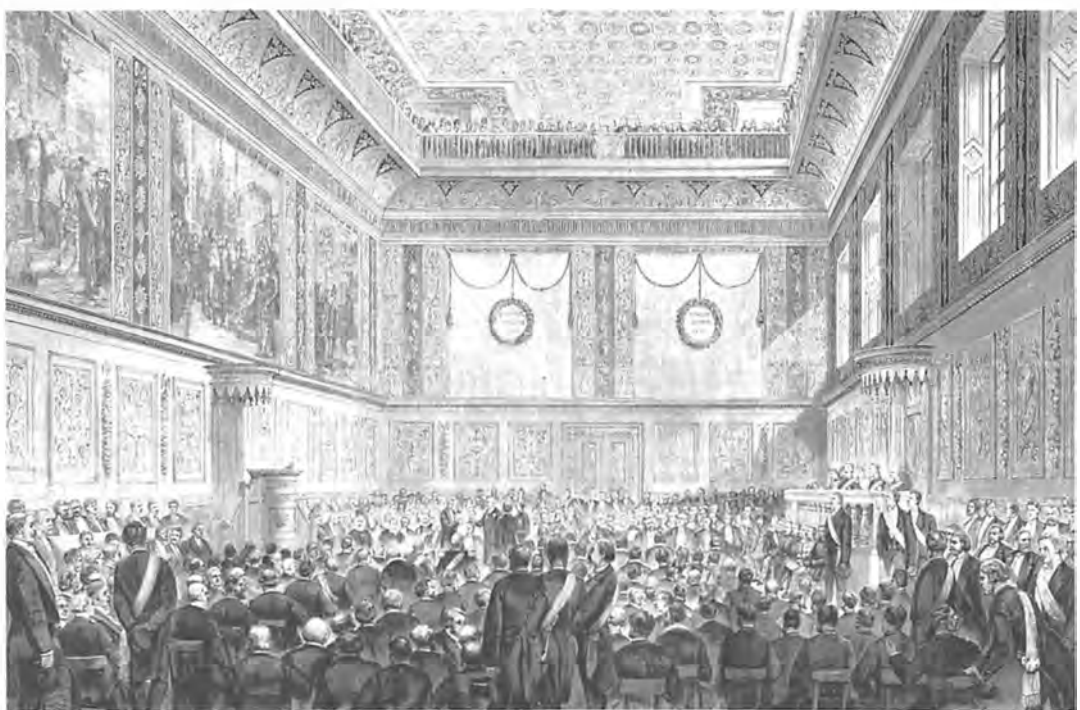
Han begyndte med Collegium Novum, studiegårdens østfløj, der efter kontrakten skulle indrettes på samme sted og »på samme måde som tilforn«. Den stod færdig 1732 og ses bl.a. på stikket side 440 og maleriet side 444. Den blev nu kaldt *Auditoriet*. Samtidig blev det arbejde på genopførelsen af *Kommunitetsbygningen*, hvor det ser ud til, at store dele af murværket har kunnet genanvendes. Det ses bl.a. af den uens husdybde, der genspejler forgængerens successive opførelse. Facadeudformningen med tre trekantfrontoner og pilasterinddelingen skyldes dog Krieger, ligesom gårdsidens række af murede kviste. Bygningen, der stod færdig 1731, eksisterer stadig som Universitetets ansigt mod Nørregade (se afbildningerne side 440 og 442-43).

Der blev atter indrettet køkken og spisesal her, men mærkeligt nok afskaffedes studenterbespisningen i 1736, hvorefter bygningen i en årrække henstod delvis ubenyttet. Senere blev her indrettet boliger til professorer og deres enker.

Økonomens bolig vest for Konsistoriehuset var brændt. Her blev der nu opført en ny enetages bygning over den gamle kælder (nr. 6 på planen side 439). Den fik gavlkviste til begge sider og smukke interiører med bl.a. et endnu bevaret stukloft udført af *Abraham Stoy* (se side 161).

Det akademiske Skyttekorps modtager en fane, skænket af danske kvinder, i Universitetets endnu ikke udsmykkede festsal. Rektor udbringer et leve. De mange damer er repræsentanter for komiteen. – Ill. Tidende 1867/68.

Ved 400-års festen for Universitetet i 1879 blev der udnævnt en række hædersdoktorer («Doctores honoris causae») i den endnu ikke fuldt udsmykkede sal. Situationen blev forevigt samme år i Illustreret Tidende. Bemærk studentersangerne på salens øverste balkon.

Fra Universitetets store indgangshal fører en dobbelt trappe op til auditorierne på 1. sal. Væggene er malet af Constantin Hansen og Georg Hilker, som var tidens fineste dekorationsmalere. – Fot. 1930. Bymuseet.

Universitetsgården i nyere tid med indgangsporten fra Frue Plads og Kommunitetsbygningen langs Nørregade på højre side. Billedet til højre viser den næsten provinsielle hygge i den gamle gård ved opgangen til Universitetskontorerne. – Fot. 1930. Bymuseet.

Over indgangsdøren over for den høje trappe er anbragt en himmelskuende ørn, der med latinsk indskrift oplyser, at den skuer mod det himmelske lys. Hvert år i september samles årets studenter i festsalen før deres første studieår til en modtagelseshøjtidelighed. – Fot. 1942. Hassing.

I forrige århundrede, da Universitetet endnu ikke havde så mange studenter som nu, modtog rektor oftest årets nye studenter til »immatrikulation« på Konsistoriums kontor. Her har maleren Erik Henningsen for-eviget en immatrikulation i 1880'erne. Det er rektor magnificus, professor J. N. Madvig (1804-86), der trykker årets kjoleklædte studenter i hånden og overrækker dem det akademiske borgerbrev. Om sin hals bærer han rektorkæden. Maleriet er dog først fra 1897. – Universitetet.

Arkitekten er muligvis *Krieger*, muligvis *Lars Erichsen*, en af de murermestre, som havde arbejdet. I 1815 døde den sidste økonom, og huset blev nu professorbolig, hvad det var helt op til 1950.

I lang tid kunne Universitetet herefter fungere under rolige forhold, men i 1807 brød en ny katastrofe løs. Da englænderne under bombardementet – som tidligere nævnt – brugte spiret på Vor Frue Kirke som mål, var det uundgåeligt, at Universitetet måtte lide stor skade. Konsistoriehuset, økonomens bolig og Kommunitetsbygningen skånedes, men Kriegers auditorium, østfløjen, lå i ruiner, og det varede mange år, før en nybygning blev rejst. I mellemtiden foregik undervisningen i auditorier i Elers' Kollegium, i Kommunitetsbygningen og i lejede lokaler rundt om i byen.

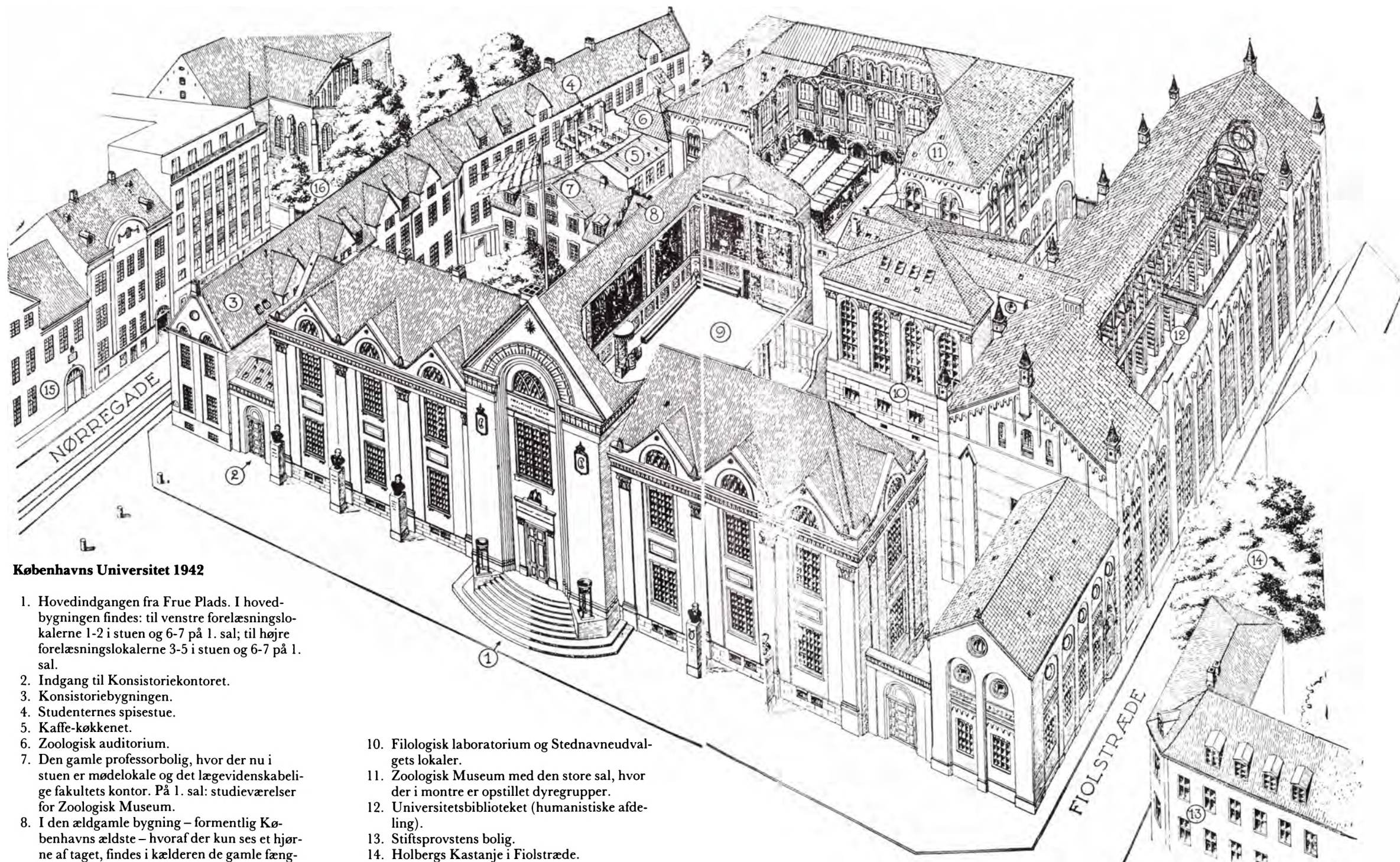
Først i 1819 begyndte man for alvor at arbejde på en *genopførelse*. Konsistorium anmodede Københavns stadsbygmester *Peder Malling* om at udarbejde et projekt. Malling var elev af C. F. Hansen, der ellers selv havde sat sig på alt byggeri på og omkring Frue Kirke. Og Mallings første grandiose projekt var da også helt i Hansens ånd, streng romersk klassicisme på hele strækning-

gen mellem Kommunitetsbygningen og Fiolstræde med en fløj bagud, hvor det gamle auditorium havde ligget. Men projektet var for kostbart, og sagen blev atter stillet i bero.

I 1829 kom der endelig gang i sagen igen. Malling blev bedt om et reduceret byggeprogram. Det nye projekt forelå i 1831; bygningen var kortere end på det oprindelige projekt, men mere afgørende var det, at Malling i løbet af de ti år havde udviklet sig fra traditionel klassicist til foregangsmand for den nye gotiserende retning, der vel bevarede en traditionel og symmetrisk grundform, men dertil føjede elementer, der var tydeligt inspireret af middelalderens bygninger. Formerne blev opadstræbende, og sære uklassiske detaljer som pilastrenes kapitæler introduceret. Denne gotiserende tendens havde længe været kendt i England, var også begyndt at optræde på det europæiske fastland og holdt altså nu sit indtog i Danmark. Mallings universitet markerer et klart brud med C. F. Hansens arkitektur og indvarsler en ny arkitektur-opfattelse. Det mærkelige er, at ingen protesterede, ikke engang C. F. Hansen. Man talte fortsat mest om økonomien. Men byggeriet blev påbegyndt samme år, og året efter kunne en af de unge arkitekter, Bindesbøll, skrive:

Allerede i 1920'erne var det årlige studenterhold så stort, at festsalen måtte tages i brug. Her taler professor, dr.med. C. E. Bloch som rektor magnificus til årets studenter fra byens fornemste talerstol. Foto fra ca. 1940. – Bymuseet.

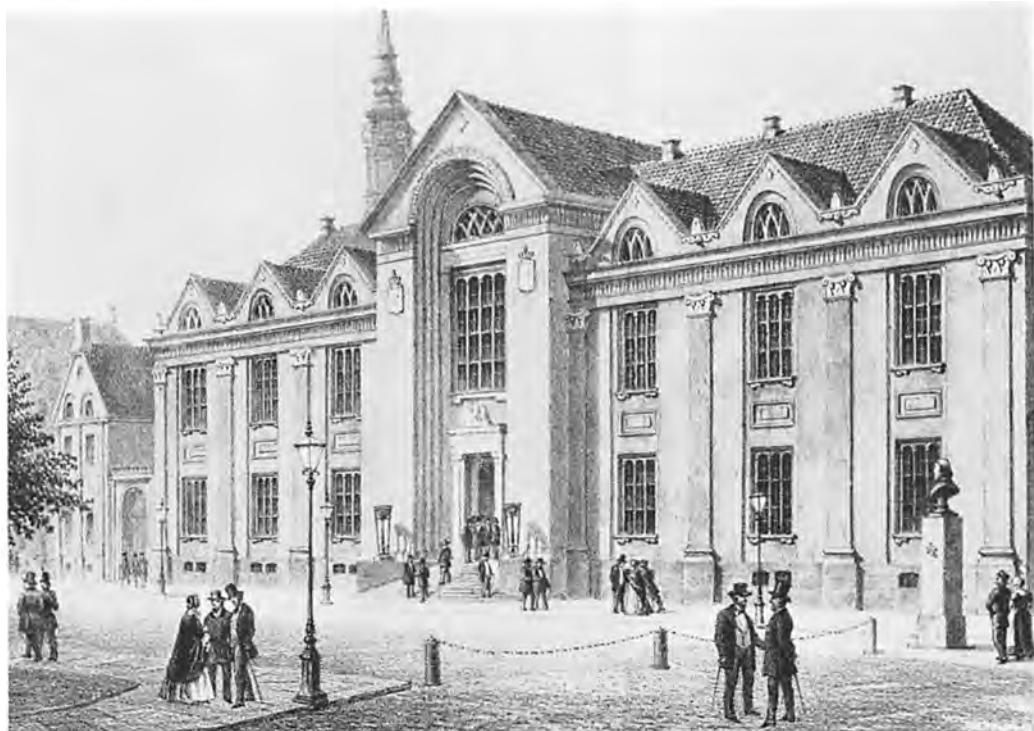

Københavns Universitet 1942

1. Hovedindgangen fra Frue Plads. I hovedbygningen findes: til venstre forelæsningslokalerne 1-2 i stuen og 6-7 på 1. sal; til højre forelæsningslokalerne 3-5 i stuen og 6-7 på 1. sal.
2. Indgang til Konsistoriekontoret.
3. Konsistoriebygningen.
4. Studenternes spisestue.
5. Kaffe-køkkenet.
6. Zoologisk auditorium.
7. Den gamle professorbolig, hvor der nu i stuen er mødelokale og det lægevidenskabelige fakultets kontor. På 1. sal: studieværelser for Zoologisk Museum.
8. I den ældgamle bygning – formentlig Københavns ældste – hvoraf der kun ses et hjørne af taget, findes i kælderen de gamle fængselsceller til tidligere tiders uregerlige studenter. I stuen findes Konsistoriums mødesal og på 1. sal Studenterrådets lokaler.
9. Universitetets festsal med den lille nye tilbygning til højre.
10. Filologisk laboratorium og Stednavneudvalgets lokaler.
11. Zoologisk Museum med den store sal, hvor der i montre er opstillet dyregrupper.
12. Universitetsbiblioteket (humanistiske afdeling).
13. Stiftsprovstens bolig.
14. Holbergs Kastanje i Fiolstræde.
15. Bispegården.
16. Sankt Petri Kirke.

I Studiestræde 6 ligger yderligere Studiegården med auditorier og øvelsessale. Tegning P. Haagen-Jørgensen 1942 i Politikens Magasin.

Frue Plads i 1860erne. Den første store buste foran Universitetet har fundet sin plads, og selve pladsen er blevet brolagt og afspærret for enden for at hindre gennemgående, kørende trafik. I baggrunden Sankt Petri Kirkes spir. Udsnit af litografi. – Bymuseet.

I 1979 bragte Postvæsenet dette frimærke med Københavns Universitets segl. Anledningen var Universitetets 500-års jubilæum.

»Universitetet vokser rask, vinduerne til anden etage er opmurede, det skal under tag i år. Hille den slemme syge, hvor Frue Kirke og latinskole ser flove ud imod det. Malling vil vinde betydelig i publikums øjne ved det, og Hansen vil ærgre sig en gulsot til for denne bygning«.

I fløjen mod Frue Kirke indeholdt den ti store auditorier og en stor vestibule med trappe. Herfra var der indgang til festsalen, der fyldte hele den bagved liggende fløj, og som kun fik lys fra den ene side. Den lille forbindelsesbygning ved Konsistoriehuset, der havde lidt en del ved bombardementet, blev nedrevet og erstattet med et skråt indgangsparti.

I 1835 blev det opdaget, at Malling havde sat sin ven, den lidet estimerede maler *Christian Fædder Høyer* i gang med at udføre udsmykning af vestibulen. Da Malling ikke ville efterkomme et påbud om at nedtage malerierne, blev han afskediget, og færdiggørelsen lagt i hænderne på en komité, der klargjorde bygningerne til indvielsen den 13. oktober 1836. Der blev nu udarbejdet et nyt udsmykningsprogram af kunsthistorikeren *N. L. Høyer*. Emnerne blev muserne og scener fra den græsk-romerske mytologi. Udførelsen blev overdraget *Constantin Hansen*,

der udførte figurfremstillingerne, og *Georg Hilker*, der malede de dekorative indramninger. *H. V. Bissen* leverede to statuer af Apollon og Athene. Den stærkt polykrome udsmykning blev udført i årene 1844-53.

Festsalen var også tænkt dekoreret med store monumental-malerier, men med dem skred det endnu langsommere frem. Hilker malede i 1865 de dekorative, adskillende felter. Det centrale billedfelt, »Universitetets indvielse i Vor Frue Kirke« malede *Vilhelm Marstrand* i 1870-73 og *Carl Bloch* de to flankerende »Hans Tausen beskytter Joachim Rønnow« og »Tyge Brahe modtager besøg af Jacob 6. på Uranienborg«, der var færdige 1879 til 400-års jubilæet. I 1888 malede Bloch »Griffenfeld forestilles for Frederik 3. af Jesper Brochmand«, og *Vilhelm Rosenstand* »Studenternes deltagelse i byens forsvar under Karl Gustavs belejring« i 1889. I 1892 udførte samme maler »Holberg overværer en prøve på Erasmus Montanus«, og endelig kunne det 25 år lange udsmyknings-

Vore dages Frue Plads. Nu står der store buster hele vejen foran bygningen. Set fra højre: Niels Bohr (1965), Japetus Steenstrup (1898), J. F. Schouw (1875), H. N. Clausen (1880), J. N. Madvig (1887) og endelig Vilh. Thomsen (1929). Den udendørs fortovsrestaurant i Fiolstræde er ved at rykke betænkelig tæt på pladsen. – Fot. 1970 af Ellen Thoby.

Her er den stadig eksisterende indgang fra Skindergade 34 til »Trøstens Bolig«. Den enormt høje portal røber tydeligt sin ophavsmænd, C. F. Hansen. »Trøstens Bolig« blev i 1854 overtaget af Soldins Stiftelse, der var grundlagt af den jødiske boghandler Samuel Soldin og hans hustru. Først i vore dage er bygningen blevet overtaget af den selvejende institution Kunstner Kollegiet. I øvrigt blev Samuel Soldins to sønner døbt i 1820 og tog efternavnet Soldenfeldt. De oprettede Den soldenfeldtske Stiftelse ved Dosseringen. I 1891-94 opførtes den for sønnernes efterladte formue på 1,7 mill. kr. Fundatsen begunstigede trængende, aldrende lærerinder, husjomfruer, syjomfruer og andre fruentimmere i lignende stillinger. En særlig afdeling tog sig af trængende tjenestepiger. Familien Soldin var kommet til København i 1700-tallets begyndelse som datidens fremmedarbejdere. Fot. 1930. – Stadsarkitektens Arkiv.

program i 1896 afsluttes med *Erik Henningsens* »Det nordiske naturforsker møde i København 1847«.

Imens var der til stadighed foregået byggeaktivitet i Universitetsfirkanten. I 1857-61 opførtes J. D. Herholdts *Biblioteksbygning* langs Fiolstræde og i 1864-70 Christian Hansens *Zoologisk Museum* mod Krystalgade (se side 406 og 391).

Herefter skete der ikke stort på det gamle Universitetsområde. I 1918-21 blev Kommunitetsbygningen istandsat, og der blev efter næsten 200 år igen indrettet en studenterspisestue, »*Kannibalen*«. Ved samme lejlighed blev pudslaget fjernet fra facaderne, hvorved det middelalderlige murværk i gårdsiden kom frem.

Men ellers prægedes disse år af udvidelser uden for den gamle karré. I 1905-10 opførtes et lægevidenskabeligt institut i tilslutning til Rigshospitalet. I 1915 opførtes *Studiegården* i Studiestræde og i 1930'erne anlagdes en hel naturvidenskabelig Universitetsby på Nørre Fælled. Men antallet af humanistiske, juridiske og teologiske studerende i den indre by sprængte alle rammer. Igennem mange år opkøbte Universitetet huse i den indre by til undervisningslokaler og institutkontorer. Også Zoologisk Museum blev efter opførelsen af en ny museumsbygning 1964 anvendt til undervisning. Men i 1970 gav man op. Folketinget vedtog, at der skulle opføres en *ny Universitetsby på Amager*. De nye bygninger kunne tages i brug i 1974, og Universitetet afhændede derpå alle sine ejendomme i den indre by. Kun den gamle Universitetsfirkant er bevaret, og alle bygningerne her er nu anvendt til administration. Studenterne er ophørt med at sætte deres præg på den indre by. Navnet »latinerkvarteret« er blevet historisk.

Omkring Frue Kirke

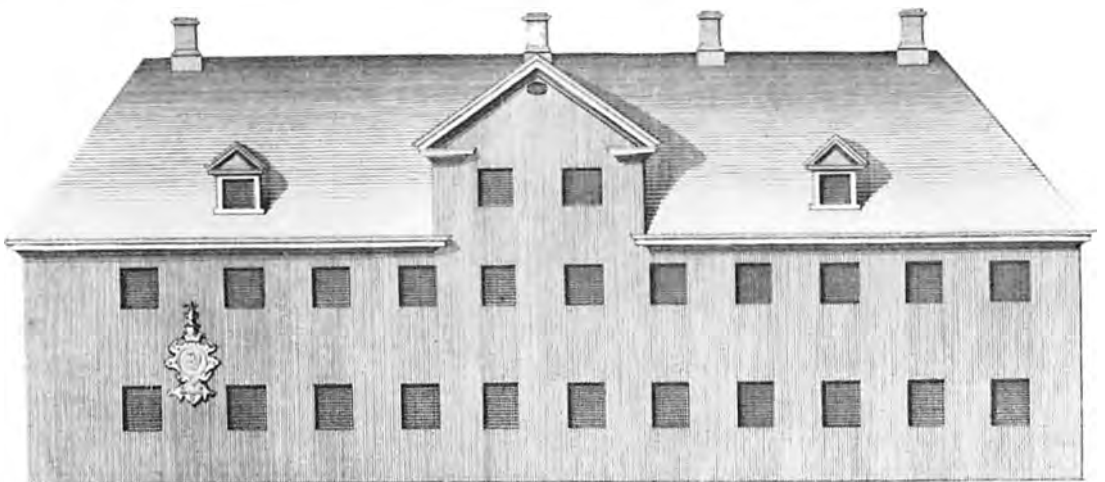
Vor Frue Kirke var oprindeligt helt omgivet af sin kirkegård. Kun mod vest stødte kirken direkte op til Nørregade, mens kirkegården til denne side afgrænsedes af en hegnsmur. Mod sydøst var der en indgang fra Skindergade, kaldet »*Vor Frue kirkerist*«, efter den rist, som lå her og skulle forhindre svin i at komme ind på kirkegården. Mod nord afgrænsedes kirkegården af Bispegården (nu Universitetet), mod øst af en af kannikegårdene (nu Metropolitanskolen) og mod syd af Vor Frue Kirkes Skole og nogle private ejendomme.

Først på reformationstiden blev *Fiolstræde* ført igennem til Skindergade, og *Store Kannikestræde* til Nørregade. Kirkegården måtte således omgives af hegn også til disse sider.

Måske er *Metropolitanskolen*, eller som den egentlig hed, Vor Frue Latinskole, lige så gammel som kapitlet, dvs. begyndelsen af 1200-tallet. I hvert fald nævnes den i 1246 og har muligvis allerede da ligget på kirkegårdens nordside, ved Nørregade, hvorfra den i begyndelsen af 1400-tallet flyttedes til det sted, hvor den forblev de næste 300 år, ved kirkegårdens indgang fra Skindergade. På den bygning, der brændte i 1728, var der en indskrifttavle, som på latin fortalte, at den var opført i 1591 af bygmester *Jørgen Schult* og bekostet af en række navngivne velgørere. En rektor- og hørerbolig opførtes i 1634 mod Skindergade. Den nye skolebygning, der stod færdig 1731, placeredes som den gamle med facaden mod kirkegården. Også fløjen med lærernes boliger placeredes som før.

Da også disse bygninger var blevet ødelagt under bombardementet, besluttedes det, at den nye skolebygning skulle opføres øst for kirkegården på det sted, hvor tidligere to professorboliger havde ligget, da der var behov for en mere rummelig og velbeliggende grund. Genopførelsen blev lagt i hænderne på den almægtige overbygningsdirektør *C. F. Hansen*, og i 1811 påbegyndtes byggeriet af det storladne og imponerende lærdomstempel, der stod færdigt i 1816. »Disciplina solerti fingitur ingenium« står der på attikaen over hovedgesimsen, dvs. »ved klog disciplin uddannes forstanden« eller som forfatteren *Hans Scherfig* udlagde det i »Det forsømte For-

Metropolitanskolen er Københavns ældste skole, formentlig oprettet 1246. Den har fra starten ligget meget nær Frue Kirke. Den brændte 1728, men genopførtes 1731. Det er 1731-udgaven, Laurids de Thurah har foreviget her i sin *Hafnia Hodierna*. I 1807 gik den her viste bygning til grunde, og C. F. Hansen opførte derefter den stadig eksisterende bygning, der ses på næste side. – Det kgl. Bibliotek.

C. F. Hansens Metropolitanskole, opført 1811-16 samtidig med Frue Kirkes genopbygning, er i arkitektonisk henseende nøje afstemt efter kirken. – Fot. ca. 1940. Bymuseet.

Hjørnet af Fiolstræde ved Store Kannikestræde med Universitetsbiblioteket til venstre og Metropolitanskolen til højre. I midten stiftsprovsteboligen fra ca. 1840, der afløste den bomberamte professorgård. – Fot. 1942. Bymuseet.

år«: »øretæver er godt for den åndelige udvikling«. Det indre er lige så værdigt som det ydre: store lyse og harmoniske rum, der står i en ejendommelig modsætning til de groteske skildringer af skolelivet, som adskillige tidligere disciple har leveret. I 1938 flyttede skolen ud til det tidligere Femmers kvindeseminarium i Struenseegade på Nørrebro, og den gamle bygning blev taget i brug af Universitetet.

Til C. F. Hansens bygning hørte der en egentlig skolegård. Tidligere må Vor Frue kirkegård være blevet brugt hertil; den stødte dengang direkte op til skolen, idet gaden *Dyrkøb* før bombardementet ikke var ført igennem til Fiolstræde, men drejede af til Skindergade i en smal smøge vest for de gamle skolebygninger. Denne smøge blev lukket med en bom i 1776 efter klage fra skolens rektor over den stærke vognmandskørsel gennem gangen, fordi alle kørende ville skyde genvej til Nørregade.

På den således regulerede, tidligere skolegrund opførte *C. F. Hansen* »Den kongelige Bygning«, senere kaldet »Trøstens Bolig« og endnu senere »Soldins Stiftelse« (se side 462).

Dyrkøb var oprindelig ikke navnet på en gade, men et vin- eller værtshus, som lå ud til Nørregade i forlængelse af den nuværende husrække mellem Skindergade og kirken. Dette vinhus nævnes tidligst 1622, men er antagelig ældre. Fra 1661 ejedes det af den bekendte vinhandler og rådmann *Johan Lehn*, efter hvis død i 1681 sønnen *Abraham Lehn* førte stedet videre. Men i 1699 blev det købt af Vor Frue Kirke, der for regularitetens skyld og for at få en tiltrængt udvidelse af kirkegården lod bygningen rive ned. En anonym, men habil rimsmed har fastholdt begivenheden i et langt digt, betitlet »Det glædelige Dyrkøbs Hukommelse« hvoraf nogle strofer lyder:

*»O, dyre Dyrkøb, du mig rinde må i tanke!
jeg har så mange set på dine døre banke
Når aften prædiken med søndags andagt endtes,
de flestes næser hen til Dyrkøbs hjørne vendtes,
af Wismars, Rostocks pot, af Rhins og franske pægl
man drak på natten ind til værk i tå og hæl . . .«*

Digtet røber både lærdom og lokalkendskab og er antagelig skrevet af en af Minervas sønner på kirkegårdens modsatte side.

Det er antagelig først efter 1728, at der blev anlagt en gade fra Nørregade til slippen mellem skolen og dens genbohus, som da havde eksisteret i lange tider. Denne gadestrækning var det, som overtog det hedengangne

København Universitetets historie i årstal

1419: Første – ikke benyttede – tilladelse fra paven til at grundlægge et universitet i København.

1479: Københavns Universitet åbner efter pavens fornyede tilladelse i det tidligere rådhus, der lå, hvor Bispegården nu ligger. Frue Kirke bliver Universitetskirke og Kapitlets dekan Universitetets første rektor.

1531: Universitetet går under borgerkrigen helt i opløsning.

1537: Universitetet genoprettes. Den katolske bispegård ved Frue Plads gøres til universitet og det gamle rådhus i Nørregade bliver sæde for den første, lutherske bisp, Peder Palladius.

1539: Universitetet får ny fundats, som holder i 200 år.

1545: Teatrum Anatomicum opføres ved Frue Plads.

1553: Pesten i København tvinger alle universitetslærere til kirkegodset i Knardrup ved Ganløse. Endog de medicinske lærerkræfter flygter.

1579: Teologen Niels Hemmingsen forvises fra Universitetet for udbredelse af vranglære om Nadveren.

1592: Tyfus-epidemi i København. Universitetet lukkes.

1600: Den første Botaniske Have med lægeurter anlægges i Krystalgade på Universitetets grund.

1601: En ny Universitetsbygning indvies bag vore dages Universitet.

1707: Teologisk embedseksamen oprettes.

1717: Ludvig Holberg bliver professor i metafysik.

(fortsættes side 463)

Dyrkøb kaldes venstre side af Frue Kirkes gamle kirkegårdsområde, som fører ned til Fiolstræde og Skindergade. Af gadestrækningens huse nr. 1-9 frembyder kun nedennævnte nr. 1 større interesse. – Fot. 1909. Bymuseet.

Dyrkøb nr. 1 er sammenbygget med Skindergade 34. Det er stiftelsen »Trøstens Bolig«, som C. F. Hansen opførte 1812-15 for håndværkere samtidig med Metropolitanskolen, men som 1854 blev overtaget af Soldins Stiftelse. Siden 1978 Kunstner Kollegiet. – Fot. 1950. Hassing.

vinhus' navn. De nuværende huse i gaden er alle fra tiden efter bombardementet. Mest iøjnefaldende er det store hus på hjørnet af Nørregade, opført 1812 i kun én etage, men forhøjet til fire etager i 1827-28, og i 1899 istandsat med palæpuds, små ruder, sandstensparti over porten og mansardtag. Huset er af flere generationer studerende kendt som Munksgaards boghandel.

Vor Frue kirkegård var blevet totalt forstyrret under bombardementet, og værre blev det, da først kirkens genopbygning kom i gang. Overalt lå der dynger af murbrokker, sten og jord, »om sommeren som en flyvesandsstrækning, om vinteren som et morads« som en samtidig malende skriver. Begravelser på de gamle bykirkegårde var under hastig afvikling i disse år, og ingen røster rejste sig for en retablering af kirkegården som begravelsesplads. I forbindelse med kirkens genrejsning planeredes pladsen, og derved blev det, selv om både Universitetet og kirken i de følgende år ønskede pladsen afspærret. Men Danske Kancelli og stadens politimester satte sig imod det. Senere fremkom et forslag om at beplante pladsen med pyramidepopler, der så vidt muligt kunne skjule den få år før med så stor bekostning genrejste kirke, hvis arkitektur nu ansås for grim og umoderne. Resultatet blev imidlertid, at pladsen i 1853 blev brolagt, som den stadig fremtræder med et smukt stjernemønster af kalksten og borner med kæder mod Nørregade og Fiolstræde for at hindre vognkørsel på den ædle plads.

Daells Varehus

I 1910 kom to jyske brødre, *Christen* og *P. M. Daell* til København i den hensigt at oprette en postordreforretning med tekstilvarer. De slog sig ned i Studiestræde, men det viste sig snart, at der ud over den meget moderne postordrehandel var basis for en betydelig butikshandel, og i 1912 erhvervede brødrene så Nørregade 12, på hjørnet af Krystalgade. Huset blev indrettet til forretning i alle etager, og det blev udgangspunktet for en lang række af senere udvidelser. Det var en ejendom, hvor Østre Borgerdydsskole havde haft til huse før bombardementet, og som var blevet genopbygget i 1820 af snedkermester *Wilhelm Benthien*, en af tidens byggespekulanter.

Varehuset voksede sig stadig større og udvidede både på Nørregade og ned ad Krystalgade. Den første udvi-

(fortsat fra side 461)

1728: Københavns første brand. Universitetet nedbrænder totalt, undtagen den endnu eksisterende, lille Konsistoriebygning.

1732: Det genopførte universitet indvies.

1736: Den juridiske embedsek-samen indføres.

1752: Anlæggelse af Universitetets Botaniske Have på begge sider af Amaliegades nordligste ende påbegyndes og åbnes for publikum 1763.

1774: Det teologiske fakultet forbyder en oversættelse af Goethes »Den unge Werther«.

1778: Botanisk Have flyttes til Charlottenborg Have og underlægges fortsat Universitetet.

1788: Universitetet reorganiseres og professor-antallet øges betydeligt.

1807: Københavns bombardement. Universitetet brænder og Frue Kirkes spir ødelægges.

1809: Pastoralseminariet oprettes.

1829: Polyteknisk Læreanstalt åbner i den nuværende Studiegård i Studiestræde med H. C. Ørsted som direktør.

1834: Professor C. N. David afskediges fra Universitetet på grund af en avisartikel i »Fædrelandet«.

1836: Arkitekt P. Mallings nuværende Universitetsbygning indvies.

1859: Universitetets kemiske laboratorium oprettes i Ny Vestergade og flytter i 1892 til Øster Voldgade.

1861: Observatoriet på Rosenborg Bastion tages i brug.

1862: Universitetsbiblioteket i Fiolstræde åbnes.

(fortsættes side 473)

Daells Varehus

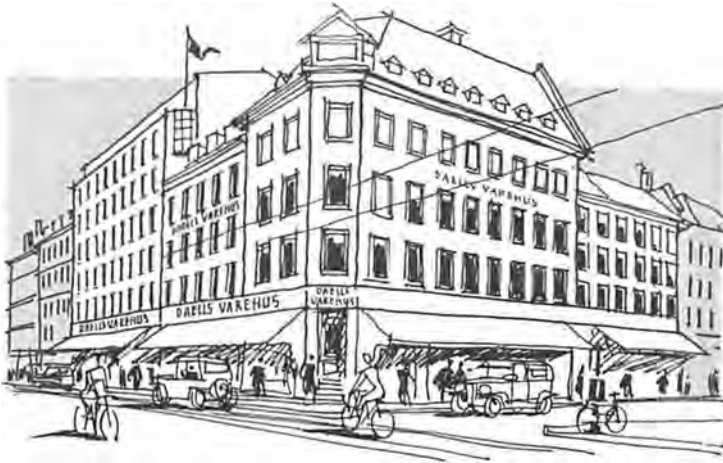
1912: Brødrene Christen og P. M. Daell flytter deres to år gamle postordre-forretning fra Studiestræde 21 til Nørregade 12 på hjørnet af Krystalgade og kalder forretningen for »Daells Varehus«.

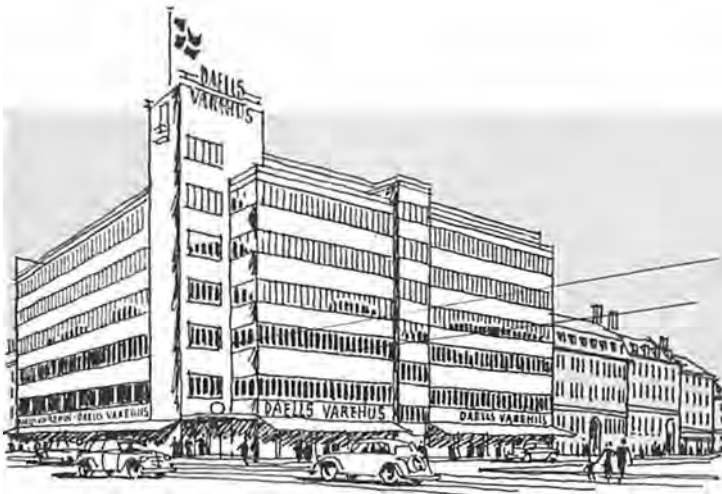
1923: Daells Varehus køber naboejendommen i Nørregade 14 og moderniserer hjørnejendommen. Forretningens princip er fra starten kontant betaling.

1924: Nu køber de to brødre Daell også naboejendommen i Krystalgade 30, og de lancerer slagordet: Flere og flere går om ad Nørregade.

1930: Ejendommen i Nørregade 16 erhverves og forhøjes med to etager, men det kan ikke nægtes, at de fem ejendomme – Nørregade 12-14-16 og Krystalgade 28-32 – tilsammen udgør et lidt tilfældigt hele.

1935: De hidtidige ejendomme ombygges og smeltes sammen af arkitekt Vilh. Lauritzen og forsynes med et iøjnefaldende tårn. Varehuset bliver stadig drevet som et interessentselskab med grundlæggerne som ejere.

1955: Varehuset er nu ca. 45 år gammelt og foretager sin største udvidelse. Arealet fordobles af P. M. Daell, der efter sin broders død i 1947 er blevet enedirektør. Nu når virksomheden helt rundt om hjørnet på Fiolstræde 3-5. Senere udvidelser har fundet sted uden for Nørregade-blokken, og næste generation er trådt til.

Vilhelm Lauritzen (1894-1983). En af de betydeligste arkitekter, som i 1930'erne formidlede den internationale funktionalismes formsprog til Danmark, således som det kan ses i hans hovedværker. Radiohuset og Kastrup Lufthavnsbygning. Inden for dette værks rammer har han i samarbejde med Frits Schlegel efter konkurrence 1923 begyndt opførelsen af *Daells Varehus* i Nørregade 12, og siden har de dels sammen og dels Lauritzen alene udvidet bygningen flere gange. Det ses s. 467. Efter at Gerhard Rønnes Shellhus fra 1932 var blevet overtaget af den tyske værnemagt i 1941 og tilintetgjort af RAF ved bombing 1944, byggede Lauritzen *Det nye Shellhus*, Kampmannsgade 2, i 1950-51 (bind 9).

delse var Nørregade 14, hvor »bageren på Nørregade« havde haft til huse siden 1770'erne, og som i sin daværende skikkelse også skyldtes snedkermester *Benthien*. Omkring 1930 var også nr. 16 og to tilstødende huse i Krystalgade blevet erhvervet.

Nørregade 16 havde haft en usædvanlig historie. Her var der i 1748 blevet bygget et *komediehus*, opført af brygger *Peder Evertsen*. Der blev her spillet af franske skuespillere, som dog efter et par år fik lov at spille på Charlottenborg. Teatret forsvandt, og der opførtes i stedet et stort pakhuis i hele fire etager. I 1760'erne blev det indrettet til vaskehus for enkedronning *Sophie Magdalene*, og efter hendes død var her bageri. Stedet blev efter bombardementet bebygget med et forhus på fire etager, og som en første udvidelse havde brødrene Daell ladet det forhøje med to etager.

Firmaet lod i 1935 alle disse bygninger nedrive og erstatte af en sammenhængende funktionalistisk forretningsbebyggelse på seks etager og med et tårn på hjørnet som vartegn. Arkitekterne var *Vilhelm Lauritzen & Frits Schlegel*, der også forestod de senere udbygninger i Krystalgade i årene 1953-56. Daells Varehus er i dag en institution i Nørregade og har i øvrigt ved et af sine slogans gjort sit til at slå gadenavnet fast i folks bevidsthed.

Nørregade, ulige numre

Nr. 1 på Nørregade, hjørnet af Gammeltorv, er i dag en ret stor ejendom. Den er sammenlagt af seks mindre ejendomme, der i middelalderen trængtes om det, der dengang var byens centrum. Allerede i slutningen af 1600-tallet havde den dog omtrent samme størrelse som i dag og var kendt som et af byens notable vinhuse »*Blasen*«. Navnet skyldes antagelig kirurgen *Blasius Møller*, der ejede hjørnesteedet i århundredets første halvdel. »*Blasen*« blev sørgeligt bekendt i forbindelse med byens brand i 1728. På brandens anden dag, da desperationen nærmede sig et højdepunkt, og Vor Frue Kirke var alvorligt truet, besluttedes det at sprænge »*Blasen*« i luften for at standse ildens videre fremtrængen. To af ejerens tjenestefolk og 2-3 matroser, som ikke syntes, de våde varer skulle gå til spilde, omkom. Dobbelt tragisk var det dog, at den voldsomme eksplosion fik ilden til at bryde ud i selve Vor Frue Kirkes spir.

Blandt de kendteste virksomheder i vore dages Nørregade er fremdeles Daells Varehus i nr. 12, som begyndte beskeden på hjørnet af Krystalgade i 1912, og som i dag tælles blandt Københavns førende stormagasiner, baseret på katalogsalg og kontantkøb. Den nuværende bygning er opført af Vilh. Lauritzen, men er om- og tilbygget flere gange siden (se forrige opslag). – Fot. 1970'erne. Polfoto.

Nørregade nr. 1-3, lige ved hjørnet af Gammeltorv, hedder egentlig Gammeltorv 8. Denne del af huset blev tilbygget i 1941, hvad der tillige skaffede plads til Alexandra-biografen. Arkitekten var Ernst Kühn. Naboet er Nørregade 5-7, som blev opført efter konkurrencen i 1905 af Valdemar & Bernhard Ingemann. Fot. ca. 1970. – By-museet.

På grunden opførtes efter branden to huse, der dog atter brændte i 1795. Deres klassicistiske afløserer forsvandt, da arkitekt *Ernst Kühn* i 1941-42 opførte det nuværende *Alexandra-kompleks*, i mange år en anset biograf, nu stedet, hvor rock-koncerter og lignende opføres.

Nordfor lå i middelalderen to ejendomme med hver fire lejeboder, den ene tilhørende Kristi Legems alter i Vor Frue Kirke. Den nordligste blev senere slået sammen med en tilstødende gård på Gammeltorv, hvor det peltiske sukkerraffinaderi var indrettet. Det var stiftet i 1704 af en indvandret hollænder, *Peter Pelt*, hvis søn *Abraham Pelt* videreførte virksomheden og gjorde sig fortjent ved oprettelsen af Den peltiske Stiftelse under Petri Kirke. I den bygning, Nørregade 5, der opførtes her efter 1795, var der et gæstgiveri, der hed »Den forgyldte Nøgler«. I 1907 blev den nedrevet og sammen med nr. 7 erstattet af *Valdemar & Bernhard Ingemanns* nybygning (se billedet ovenfor).

Den næste ejendom lå lige over for Vor Frue Kirke og var bemærkelsesværdig ved at være en af de kun fire, der i 1377 havde et stenhus, altså et hus opført helt af mur-

sten uden ydermure af bindingsværk, hvad der ellers var det helt almindelige. Ejeren hed *Torben Gunnensen*.

Også den næste ejendom, på hjørnet af Studiestræde, fik i løbet af middelalderen et stenhus. Det omtales i 1462 som opført af den daværende ejer, buntmager *Henrik Clausen*. Det er uvist, om disse solide huse har overlevet branden i 1728, uskadte kan de dog ikke have været. Men i 1807 blev de i hvert fald udslettet, og det var på deres sted, *C. F. Hansen* fik gennemført udlæggelsen af en lille plads, for at hans kirkegavl kunne komme bedre til sin ret (se side 470).

Bispetorget

C. F. Hansen var som nævnt meget interesseret i sin kirkebygningens omgivelser. Metropolitanskolen og Soldins Stiftelse opførte han selv, og Universitetet kunne han udøve endelig censur på. Men også kirkens hovedfacade mod vest med tempelfronten skulle have et efter kirken afpasset modspil. Det væsentligste for ham var at få frigjort et areal, der tillod beskuelse af vestfacaden i en passende afstand. Allerede i 1810 foreslog han, at byen overtog 16 alen af den overfor liggende grund på Nørregade, der henlå som ubebygget tomt. Der ville herved fremkomme en lille plads foran kirken. Som i alle andre forhold fik Hansen sin vilje over for myndighederne, men det kneb med at finde en køber, som ville opføre de af Hansen tegnede huse. Omsider lykkedes det dog, og i 1820 opførtes bygningerne på pladsens vestside, vis-à-vis kirken og mod Studiestræde, mens fortsættelsen på sydsiden og mod Nørregade først stod færdig i 1828, men dog før kirkens indvielse.

De fire fløje var på fire etager og fik alle refendfuget underfacade. Hovedfløjen over for kirken fik desuden fremhævede sidepartier med vinduesindramninger, og denne facade fik også en fornem pilasterprydet portal. Bygningerne, der først i 1980'erne er blevet erkendt som værker af *C. F. Hansen*, eksisterer desværre ikke mere.

I 1899 blev bygningen i Studiestræde og på pladsens sydside nedrevet til fordel for en nybygning opført 1900 af arkitekterne *C. F. Jeppesen & Carl Thonning* som foreningsbygning for *Studentersamfundet*. Det blev en meget germansk »borg« med et fremtrædende hjørnetårn med karnap, udkragning og pyramidetag. Et første projekt var endda mere outreret med små prydtårne på hjørnerne, en Minerva-figur anbragt øverst på tårnpyramiden

C. F. Hansen og pladsen foran Frue Kirke

Straks efter bombardementet i 1807 fik *C. F. Hansen* overdraget arbejdet med Frue Kirkes genopførelse. Opgaven var stor, og Hansen gjorde den ikke mindre. Først i 1829 kunne kirken indvies. Imedens arbejdede arkitekten også på at få udformet dens omgivelser efter sit eget hoved. Allerede i 1810 skrev han i den redegørelse, der ledsagede tegningerne til den nye Frue Kirke:

»Slutteligen haves endnu at bemærke, at kirken i tiden, når kirkegården må kunne planeres, kommer på de trede sider at ligge på en fri plads, hvorimod har den fjerde side, der vender mod Nørregade, ej mere end denne gades bredde, og da den er hovedfacaden, var en større frastand ønskelig overfor det store portal tillige med tårnet. (... Derfor ...) er jeg faldet på den tanke, at det ville være meget til fordel, om hjørnegrunden mod Studiestræde og den dertil stødende grund, der begge endnu ligger ubebyggede, kunne bekommes for at afgive et stykke til gades bredde, der således vil forme en lille plads lige for kirken. Jeg har i denne anledning tilskrevet det kongelige Danske Kancelli for nærmere at træffe det fornødne til disse grundens erholdelse, der efter min mening måtte købes for byens regning«. Året efter var grundene købt.

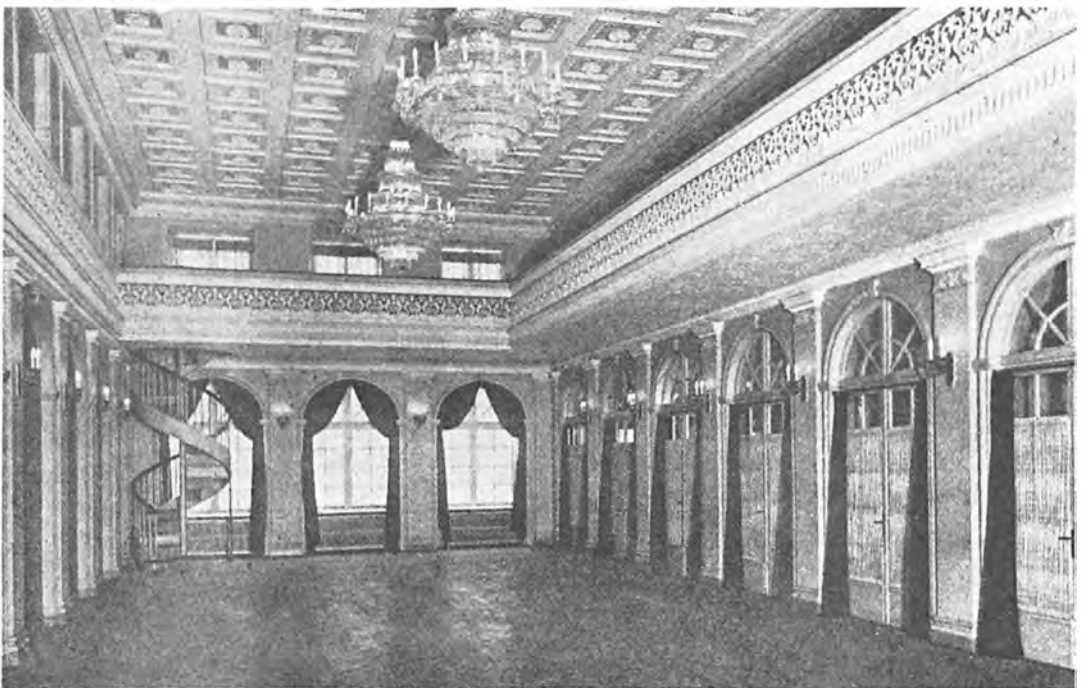
I 1899 så Bispetorvet således ud med det af C. F. Hansen tegnede, dobbeltvinklede bygningsanlæg. Den venstre side skulle nybygges af Valdemar & Bernhard Ingemann, og på den højre side skulle Carl Thonning erstatte Hotel Prøvestenen med et hovedsæde for det venstreorienterede »Studentersamfundet«, der aldrig havde haft eget hus. Tegning af J. L. Ridter. – Bymuseet.

Carl Thonning opførte en meget germansk borg til Studentersamfundet, grundlagt 1882. Den havde et tårn, som ikke rigtig klædte genboen, den gamle Bispegård. Men Studentersamfundet kunne ikke klare sig økonomisk. Huset blev afhændet til Handels- & Kontoristforeningen omkring 1916, og Gotfred Tvede ombyggede straks facaden, som vist til højre, men det blev bygningen jo ikke kønner af. Fot. 1910 og 1930. – Bymuseet.

Indvendigt skabte Gotfred Tvede nye og imponerende interiører. Her er »Alexandersalen« i den overbyggede gård. Til venstre buste af C. F. Tietgen som tidligere formand. – Fot. 1918. Kunstakademiets Bibliotek.

Foreningen fik også egen foredrags- og teatersal, der kappedes med Studenterforeningen om gode foredrag og festlige fastelavnsrevyer. – Fot. 1918 fra Kunstakademiets Bibliotek.

Til venstre ses hjørnet af Nørregade – nr. 6 – og Dyrkøb ved vore dages Bispetorv. I nr. 6, som er opført 1812-21, drev Ejnar Munksgaard i en menneskealder sin internationale universitetsboglade. I 1899, da J. L. Ridter tegnede hjørnet, var der endnu vinhandel. – Bymuseet.

Nørregade ved Frue Kirke omkring 1910. Til venstre Kommunitetets lange lave bygning ud mod Universitetsgården. Til højre muren omkring Sankt Petri Kirke. – Foto på Bymuseet.

(fortsat fra side 463)

- 1870:** Zoologisk Museum i Krystalgade på Universitetets grund åbnes.
- 1871:** Georg Brandes forelæser på Universitetet.
- 1872:** Universitetets Botaniske Have ved Østervold åbnes.
- 1875:** Kvinder får adgang til Universitetet.
- 1890:** Det botaniske laboratorium opføres i den nye Botaniske Have ved Østervold.
- 1890:** Polyteknisk Lærestanstalt i Sølvgade indvies.
- 1892:** Mineralogisk Museum åbnes på Østervold.
- 1921:** Institut for teoretisk Fysik åbnes. (Fra 1965 »Niels Bohr-instituttet«).
- 1922:** Niels Bohr får Nobelprisen.
- 1928:** Geodætisk Institut åbnes i Proviantgården.
- 1929:** Universitetets 450-års jubilæum fejres med stor festivitas og fakkeltog.
- 1943:** Universitetet lukker i en uge som demonstration mod tyskernes jødefølgelse.
- 1952:** Studenterne afholder en københavnerfest »Studillen« på Frue Plads og i Universitetetsgårdene.
- 1968:** Studenteroprør. Rektors kontor besættes.
- 1974:** Størstedelen af Universitetets undervisning flytter til Amager.
- 1979:** 500-års jubilæet festligholdes, stærkt kritiseret af studenterne.

samt spidsbuede vinduer i stueetagen. Arkitekterne hævdede at have haft øjnene åbne for de fornemme naboer, kirken og Bispegården og at have bestræbt sig på, at nybygningen »i anlæg og stil ikke blev for dominerende og ej heller for uanselig og tarvelig«.

Ganske få år efter undergik arkitekturopfattelsen en mærkbar ændring. Efter gennem flere generationer at have været ugleset oplevede C. F. Hansens klassicisme i årene omkring 1910-20 en genfødsel, der satte sig mærkbare spor i tidens byggeri. På pladsen foran Frue Kirke gav bevægelsen sig udslag i en retouchering af Jeppesens & Thonnings noget brovtende nybygning, idet *Handels- & Kontoristforeningen*, der havde overtaget den i 1916, lod arkitekten *Gotfred Tvede* forestå en ombygning, der bl. a. fjernede hele den øverste del af tårnpartiet og gav huset et klassicistisk indgangsparti. Roen på pladsen var til en vis grad genoprettet.

Men ikke helt. For også Hansens vinkel på pladsens sydside og mod Nørregade var blevet nedrevet og erstattet med nyt. Det var i 1907, da *Valdemar & Bernhard Inge-mann* her opførte deres renæssanceprægede rødstensbygning for skotøjsgrosserer Jørgen Petersen. Den står stadig uændret.

Ingen havde tænkt på at give pladsen et navn. Den opfattedes som en udvidelse af Nørregade. Men i 1943 fik den navnet *Bispetorvet*, en nærliggende navngivning, eftersom den ene side udgjordes af Bispegården, der da havde ligget her i 400 år. Initiativet hertil kom fra billedhuggeren *Max Andersen*. Han havde sammen med arkitekt *H. Lønborg Jensen* udformet det reformationsmonument, der samme år blev opstillet midt på pladsen, og som kun kan opfattes som et forstyrrende element set i relation til den af C. F. Hansen tilsigtede virkning. Havde hans beherskede bygninger omkring pladsen fået lov at bestå, burde den have været opkaldt efter ham.

Bispegården

Ejendommen på hjørnet af Studiestræde og Nørregade, nu nr. 11, har gennem middelalderen haft en forvirrende række af skiftende funktioner som hjemsted for væsentlige institutioner, inden den omsider blev Bispegård, hvad den til gengæld har været de sidste 450 år.

Første gang den omtales er i roskildebispens jordebog fra 1377, da den ejedes af en vis *Købechinus Skomager*, en af de mange udøvere af dette erhverv i gaden på den tid.

Byens andet rådhus på hjørnet af Nørregade og Studiestræde, hvor Bispegården nu ligger. Rådhuset er omtalt første gang 18. oktober 1400. I vore dages Bispegård er der endnu bevaret rester af dets mure. Da et nyt rådhus opførtes på Gammeltorv i årene efter 1475 (se bind 3), fik det i 1479 oprettede Københavns Universitet til huse i det tidligere rådhus. Ved reformationen 1536 indrettedes bygningen imidlertid til bispegård, idet den katolske bispegård på den modsatte side blev overladt Universitetet. Siden da har Universitetet altid – i forskellige skikkelser – ligget ved Frue Plads. Den viste bygning gik til grunde ved byens brand 1728. – Kobberstik fra 1672 i Resens Atlas Danicus.

Få år senere blev den købt af byen til *rådhus*, idet det gamle, byens første, på hjørnet af Skindergade og Skoubogade var for lille. Rådhuset (»pretorium«) omtales tidligst på det nye sted i år 1400, og det forblev her, indtil det næste rådhus – det tredje i rækken – blev opført på Gammeltorv antagelig sidst i 1470erne.

I 1437 måtte rådhuset på Nørregade udvides, og omkring 1443 blev der indrettet en stadskælder. Da *Universitetet* blev oprettet i 1479, fik det overladt rådhusbygningen til sit brug, men overdragelsen til Universitetet var kun på ti år, og byen, der åbenbart ikke havde i sinde at opgive sin gamle bygning, drev i 1491 professorerne ud af huset. *Kong Hans* udtrykte sin misbilligelse af, at borgmestrene og rådet »voldeligen« havde taget det gamle rådhus fra doktorerne og mestrene, og sagen fandt herefter sin løsning ved, at Vor Frue Kirke i 1492 købte bygningen.

Det er ikke meget, der vides om de ældste bygninger. Resens prospekt er primitivt og udført sidst i 1600-tallet, men antagelig har selve rådhuset ligget på hjørnet. I 1512 opførte Universitetet en ny grundmuret bygning i forlængelse heraf langs Nørregade. De store munkesten fra denne bygning kan stadig ses i porten. Den blev forsynet med en tavle med en meget lang og ret forvirret indskrift på latin, der indledtes med ordene: »I året 1512 grundlægges denne bygning, et velegnet sæde for lærde...«.

Efter de kaotiske år med borgerkrig og religionsstrid byttede biskop og universitet gårde. Den nye lutherske superintendent (biskop) *Peder Palladius* rykkede i 1537 ind her som den første af en lang række bisper. Han var en af den nye tros mest fremtrædende repræsentanter, og både hans nidkærhed og snusfornuftige menneskelighed fremgår af den visitatsbog, som han skrev under sine kirkebesøg og afsluttede 1544.

Byens statholder og velgører *Christoffer Valkendorf* lod i 1583 »bygge og forbedre Biskopsgården ved Vor Frue Kirke, det nye gavlhus med andre huse og bygninger...«. Antagelig er der bl. a. tale om det toetages grundmurede hus, der ses længst mod nord i gården på Resens prospekt. Hvornår sydlængerne mod Studiestræde med bindingsværket over 1. etage er kommet til, vides ikke, men de uensartede sokler tyder på, at det er sket i flere omgange.

Efter *Peder Palladius* rykkede alle de følgende bisper over Sjællands stift ind i gården. Blandt de kendteste

Man må indrømme, at Resens tegning fra 1672 af Københavns andet rådhus på forrige side er meget primitivt gengivet, skønt Resen havde kendt bygningen, som først brændte 1728. Den er således sikkert korrekt i sine enkeltheder. Men den meget grundige arkitektur-tegner, professor C. V. Nielsen, har dog ikke kunnet dy sig for – i 1904 – at lave dette maleri af bygningen, sådan som han syntes, Resen skulle have vist os den. Men det er altså kun en rekonstruktion. – Privateje.

Biskopperne over Sjællands stift efter reformationen

(siden 1960: Københavns stift)

Peder Palladius 1537-1560
 Hans Albertsen 1560-1569
 Poul Madsen 1569-1590
 Peder Jensen Winstrup 1590-1614
 Hans Poulsen Resen 1615-1638
 Jesper Brochmand 1639-1652
 Hans Hansen Resen 1652-1653
 Laurids Mortensen Scavenius 1653-1655
 Hans Hansen Svane 1655-1668
 Hans Wandal 1668-1675
 Hans Bagger 1675-1693
 Henrik Bornemann 1693-1710
 Christen Worm 1710-1737
 Peder Hersleb 1737-1757
 Ludvig Harboe 1757-1783
 Nicolai Edinger Balle 1783-1808
 Frederik Münter 1808-1830
 Peter Erasmus Müller 1830-1834
 Jakob Peter Mynster 1834-1854
 Hans Lassen Martensen 1854-1884
 Bruun Juul Fog 1884-1895
 Thomas Skat Rørdam 1895-1909
 Peder Madsen 1909-1911
 Harald Ostfeldt 1911-1934
 Hans Fuglsang-Damgaard 1934-1960
 Willy Westergaard Madsen 1961-1975
 Ole Bertelsen 1975-

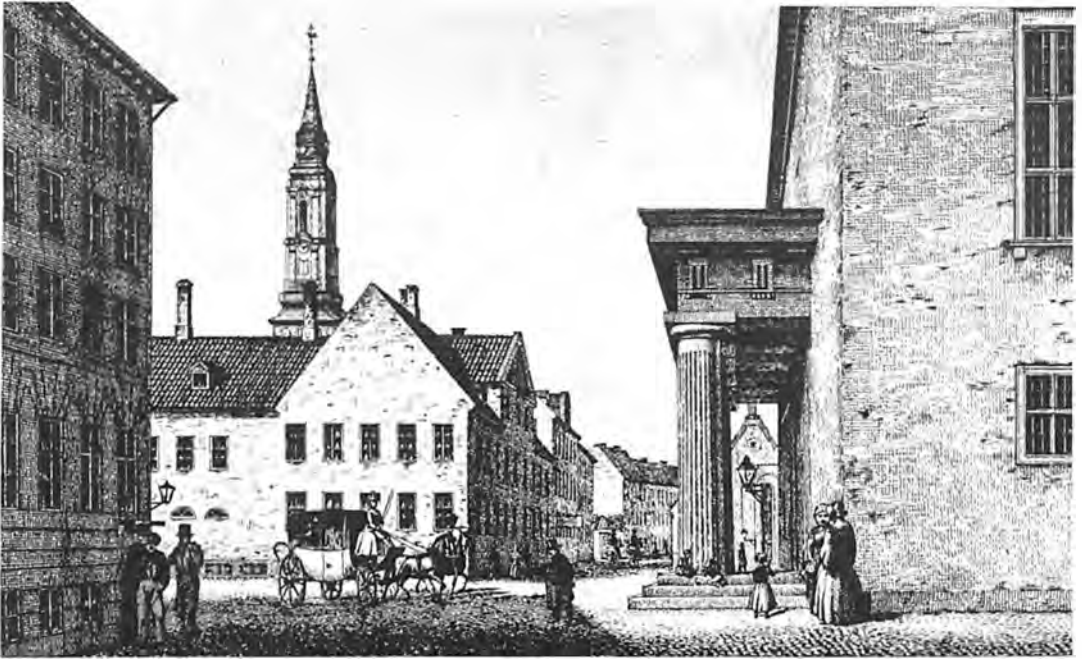
skal nævnes *Hans Poulsen Resen* (1615-38), ortodoksiens kompromisløse forkæmper og farfar til den i dette værk ofte omtalte historiker. Hans efterfølger *Jesper Brochmand* (1639-52) optog og uddannede i sin bispegård en række adels- og borgersønner bl.a. *Peder Schumacher*, hvis kometagtige karriere han gav stødet til ved at introducere ham hos Frederik 3. Mest kendt blev han dog for sin »Huspostik«, en andagtsbog, der blev flittigt brugt gennem flere hundrede år.

Fra 1655 var biskoppen *Hans Svane*, der også var opdraget hos Jesper Brochmand. Under den svenske belejring af København i 1658 blev Bispegården ramt af en granat på 300 pund, der eksploderede i bispens studereværelse og anrettede stor skade. Efter fredsslutningen spillede Svane en særdeles aktiv rolle i de spegede forhandlinger, der gik forud for Enevældens indførelse. Et af de vigtigste møder fandt netop sted i Bispegården. Det var næppe uden forbindelse med denne indsats, at Hans Svane blev udnævnt til *ærkebiskop*, den eneste Danmark har haft efter reformationen.

Bispegården brændte i 1728. Biskoppen, *Christen Worm*, sad i *Bygningskommissionen*, og det kan derfor ikke undre, at residensen forholdsvis hurtigt blev genopbygget. Arbejdet blev overdraget murermester *Lars Erichsen*, der også synes at have udført tegningen. Den nye gård stod færdig 1732 og bestod af et toetages, grundmuret forhus på 9 fag med gavlkvist over fire fag (i 1807 ændret til tre) samt et langt sidehus langs Studiestræde. Kun et hvælvet kælderrum blev tilbage af de ældre bygninger.

Den navnkundige biskop *N. E. Balle* residerede her 1783-1808 og udgav herfra den af mange generationer skolebørn frygtede »Balles lærebog«. Efterfølgeren, *Frederik Münter*, er nok den biskop, der stærkest har sat sit personlige præg på huset. Han var ivrig antikvitets-samler og har i Bispegårdens port- og trapperum ladet indmure et stort antal oldtidsminder, en runesten, en stump middelalderindskrift samt ægyptiske og orientalske sager m. m. I hans tid var stuettegen 1820-34 beboet af *Adam Oehlschläger* med familie, en periode hans datter *Marie* har berettet mange pudsige træk fra.

I 1896 blev Bispegården istandsat og ombygget af *Martin Nyrop*. Bygningerne kom til at fremstå i blankmur, den fik atter palævinduer og på gavlen mod Studiestræde opsattes en karnap, der kun kan opfattes som et fremmedelement, samt en indskrifttavle med en versificeret beretning om husets historie forfattet af *Th. Skat Rørdam*.

Bispegården på hjørnet af Studiestræde, efter at den var genopført 1732. Oehlenschläger boede 1820-34 i en ledig lejlighed, men måtte flytte, da J. P. Mynster blev biskop. Litografi fra ca. 1865. – Bymuseet.

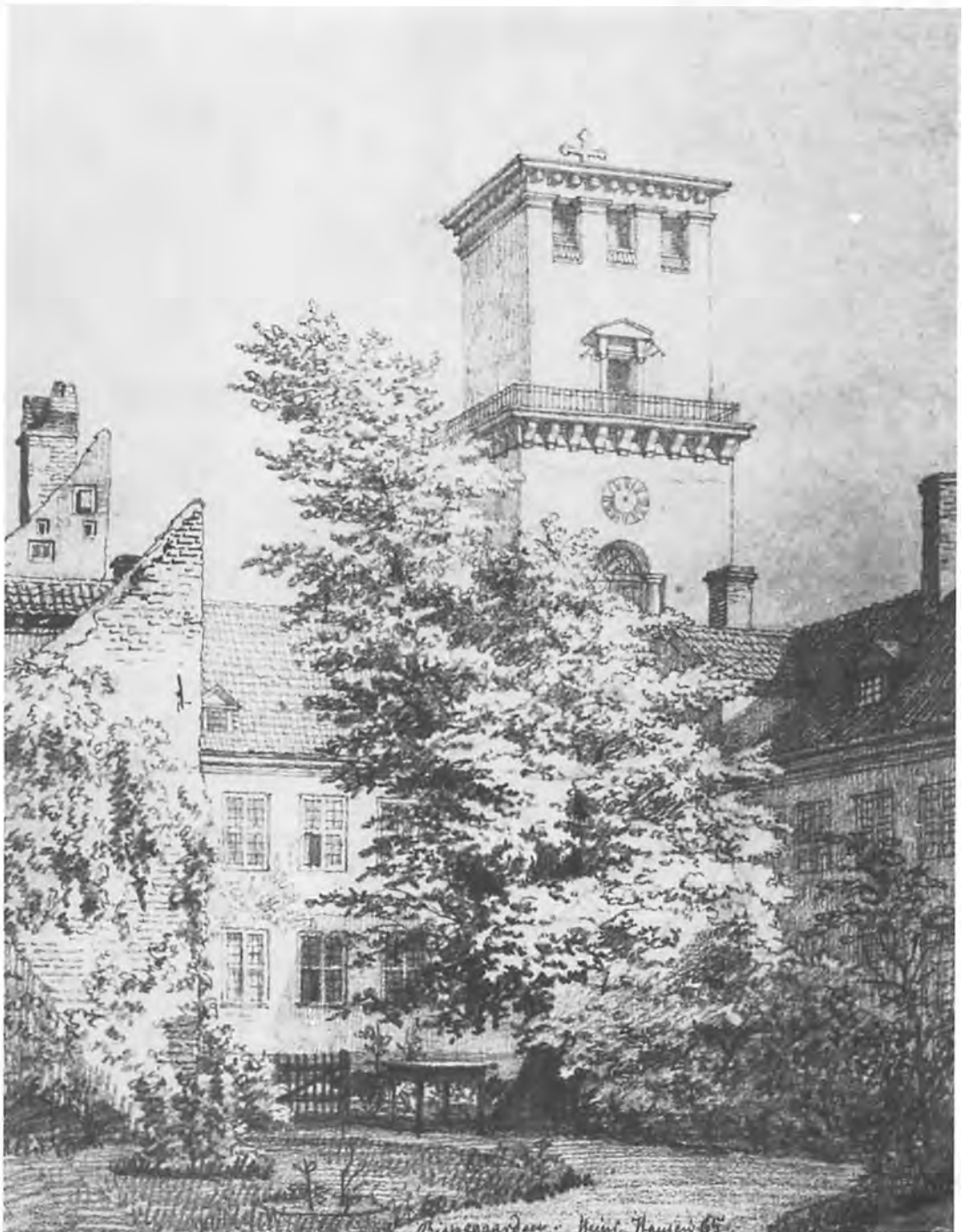
Samme vue som ovenfor efter Martin Nyrops restaurering af Bispegården i 1896 og opstillingen af reformationsmonumentet på Bispetorvet 1943. Fot. 1948. – Bymuseet.

Ved Martin Nyrops meget omhyggelige re-
novering af den gamle bispegård på hjørnet
af Nørregade og Studiestræde, blev der
skabt en tidssvarende ramme for Sjællands
bisps bolig. Her ses hallen med biskop
Münters samling af orientalske skulpturer.
Indgangen fra porten til Nørregade ses til
venstre. Fot. 1960. – Bymuseet.

Trappegangen i Bispegården, som fører op
til den private lejlighed på 1. sal. Fot. 1960.
– Bymuseet.

På hjørnet af Nørregade har der, som vist overfor, i næsten 500 år altid ligget en bispegård, selv om den i det lange tidsrum også nu og da har fungeret som både rådhus og universitet. I tidligere tid var der god plads bag den markante hjørnebygning. Her har Heinrich Hansen i 1865 tegnet den yndige have bag bispens egentlige gårdsplads. Haven forsvandt, da Studiegården blev opført i Studiestræde i 1916 og opslugte haven. I baggrunden Frue Kirke på den modsatte side af Nørregade. – Det kgl. Bibliotek.

Til venstre:

Et meget bemærkelsesværdigt hus i Nørregade 13, som blev skånet ved Københavns bombardement i 1807. Huset er opført 1730-32 for kobbersmedemester Poul Badstuber som et femfags hus med stor port til en gård med sidebygning. Den store, buede fronton er velbevaret, men huset var skæmmet af butikken i kælderen. I dag udelukkende anvendt til kontorer, fortrinsvis advokatkontorer. – Fot. 1948. Hassing.

Til højre:

Her ses nr. 15, en femetages forretningsejendom opført af arkitekterne Sven Risom & Chr. Tyge Tillisch i 1934. Fot. 1980'erne. – Bymuseet.

Bispegårdens nabo, nr. 13, blev efter branden i 1728 genopført af ejeren, *Poul Badstuber*, en holden mand, der fra sin far havde arvet *Brede kobberværk* og også ejede *Ørholm*. Det fornemme hus på tre etager med pilastre og segmentfronton blev opført 1730-32, antagelig af den samme *Lars Erichsen*, der samtidig stod for opførelsen af Bispegården. Poul Badstuber oprettede i 1738 et stamhus for sine sønner, men i 1746 gik han fallit og måtte sige farvel til ejendomme og stolte planer.

Huset er en forældet udgave af det krigerske ildebrandshus, bredere end de fleste af de genopførte huse og med en næsten palæagtig facadevirkning. Det er dog opført med en lejlighed på hver etage. Med byggeriet i 1730'erne holdt etagebyggeriet til udlejning for alvor sit indtog i København.

Når man ser bort fra Universitetets ældste bygninger, er nr. 11 og 13 de ældste verdslige bygninger i Nørregade. De øvrige huse gik til grunde ved bombardementet eller er senere erstattet med nyt byggeri. Det sidste er tilfældet med de to næste huse nærmest hjørnet ved Sankt Peders Stræde. På deres sted rejser sig nu en seksetages forretningsejendom, opført af arkitekterne *Sven Risom & C. T. Tillisch*. Her lå i 1600-tallet et bekendt vinhus »*Godtkøb*«, et navn der må være valgt som en finte til konkurrenten »*Dyrkøb*« overfor.

Sankt Petri Kirke

Sankt Petri Kirkes ældste historie fortæller sig i middelalderens tåger. Den omtales første gang 1304, men antagelig er den et halvt hundrede år ældre. Oprindeligt førte den navnet på sin værnehelgen i den danske form, som det endnu er tilfældet med Sankt Peders Stræde, der afgrænser kirkegården mod syd.

Den kirkebygning, vi ser i dag, er i sin kerne fra midten af 1400-tallet og må altså have haft en forgænger. Der er efterretninger om, at kirken hærgedes af en brand i 1386, og det er nærliggende at forestille sig, at man har benyttet lejligheden til at opføre en ny og større kirke. Byggeriet kan have strakt sig over det meste af et århundrede, og resultatet blev en højgotisk kirke, hvis mest iøjnefaldende træk i dag er det tresidede kor med blændingsgavlen. Kirken var oprindeligt betydeligt mindre, end vi kender den. Den var enskibet og dækket af fem samtidige krydshvælvninger, altså en ret smal kirke med tydelig længderetning øst-vest. Senere er dette forhold blevet sløret ved tilbygninger.

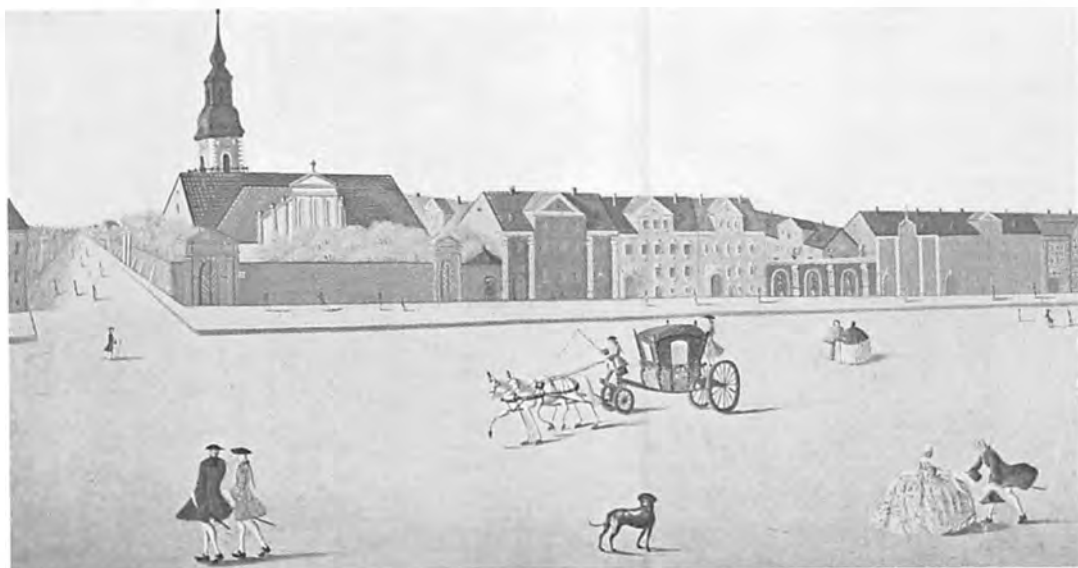
Kort efter fuldendelsen af selve kirkebygningen påbegyndtes i slutningen af 1400-tallet opførelsen af *tårnet* som en forlængelse af skibet mod vest. Men det tog sin

Til venstre:

Den middelalderlige Sankt Petri – eller dengang Sankt Peders Kirke – ved Sankt Peders Stræde lignede en velvoksen landsbykirke med trappegavle på tårnet. Den var da også kun en almindelig sognekirke i 1400-1500-tallet. Bemærk bymuren og bytårnet mod den vestre voldgrav. Udsnit af Braun & Hogenbergs prospekt 1587. – Det kgl. Bibliotek.

Til højre:

Sit høje gotiske spir fik kirken tidligt i 1500-tallet, og det eksisterede til byens brand 1728. Her gengivet som detalje af C. V. Nielsens maleri på side 475. – Privateje.

Sankt Peders Kirke – Sankt Petri Kirke – på hjørnet af Nørregade og Sankt Peders Stræde har en historie, der går tilbage til 1300-tallet. Siden 1585 tysk menighedskirke. I 1630'erne udbygget til korskirke. Nedbrændte delvis i 1728, men genrejst og genindviet 1731. Kirkens nuværende spir stod dog først færdigt 1757. Spiret skånedes både 1795 og 1807, skønt dele af kirken blev lagt i ruiner. Dele af muren mod Nørregade stammer fra 1600-tallet. Til højre for kirken boede præsten, omgivet af bryggergårde. Maleri af Rach & Eegberg. – Nationalmuseet.

tid, og ved reformationen var kun de to nederste tårnstokværk opmuret.

Og herefter skete der foreløbig ikke mere, for nu blev kirken nedlagt. Den tilfaldt kongen, som overdrog dens altergods til Vor Frue Kirke, og lod kirkebygningen indrette til *kanon- og klokkestøberi*. På kirkegården opførtes boliger for bøssestøberen og andre, der arbejdede her.

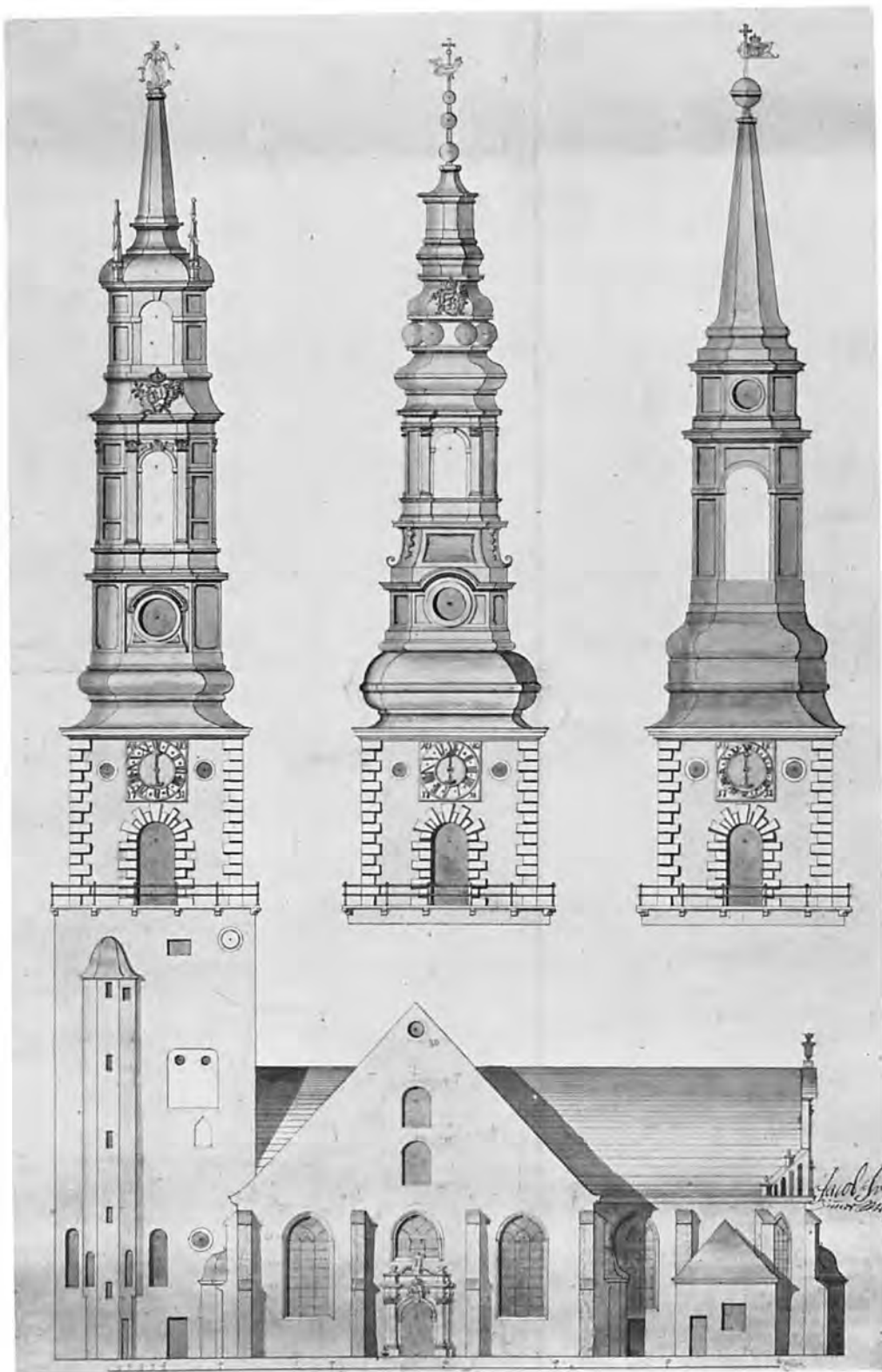
Men byens befolkning voksede, og der blev atter brug for den profanerede kirkebygning. I 1574 havde *Frederik*

Sankt Petri Kirke, gengivet af Laurids de Thurah i hans *Hafnia Hodierna*. Her er kirken set fra Sankt Peders Stræde, hvor hovedindgangen lå. Her kan man tydeligt se det lille, nødtørftige spir, man havde forsynet kirken med efter genopførelsen i 1731. Det fik lov at sidde i ca. 25 år, indtil det nuværende spir rejstes i 1757. Man kan altid datere billeder af kirken efter spirets udseende. – Det kgl. Bibliotek.

Den schweiziske kobberstikker Bartholomæus Rocque, der arbejdede i København, har præsteret dette stik af Sankt Petri Kirke i 1746. Da var spiret endnu kun en »hættes«, dvs. en beskeden erstatning for det i 1728 nedbrændte spir. Men kun få år efter – 1757 – blev kirken omsider på ny forsynet med et anseligt spir. Som i alle Rocques københavnske stik er der kun liden nøjagtighed, men megen teateragtig charme i gengivelserne. – Det kgl. Bibliotek.

Den tyske menighed var stolt af sin kirke og afbildede den gerne. Her er titelbladet på menighedens salmebog fra 1741. – Det kgl. Bibliotek.

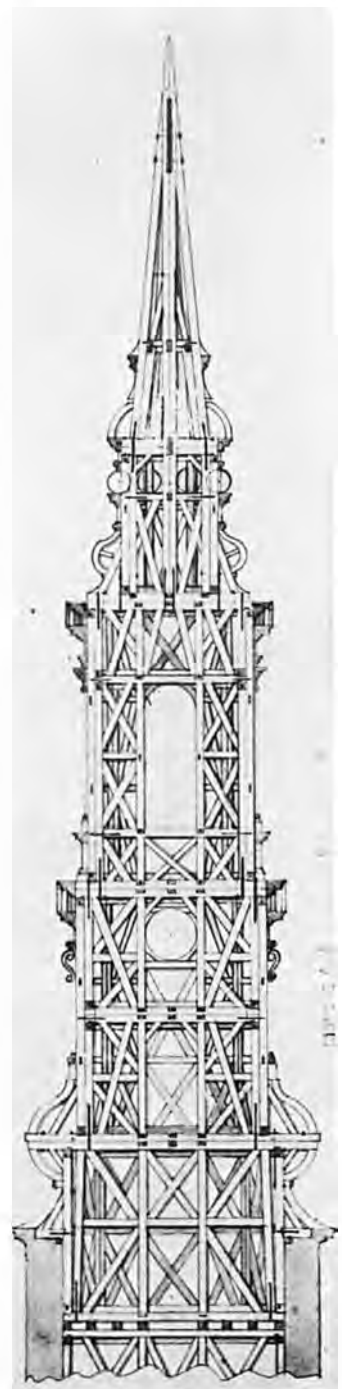
2. planer om at overlade den til den stadig større *tskta-lende* del af Københavns befolkning, der var kommet her-til som følge af religionskrigene rundt om i Europa. Det var dog først i 1585, at der blev gjort alvor heraf. *Den tyske menighed* havde i mellemtiden fået lov at benytte Sankt Clara klosterkirke (se side 92); nu byttedes der om på funktionerne. Den tyske menighed fik overladt Sankt Peders Kirke, og støberiet installeredes i Sankt Clara.

Kongens arkitekt, *Hans van Steenwinckel*, blev sat til at restaurere kirken. Han forhøjede det aldrig færdiggjorte tårn med et klokkestokværk og gav det en traditionel øvre afslutning med sadeltag, kamtakkede gavle og blændinger, som det ses på Braunius' prospekt fra 1587. Han opførte også en hegnsmur omkring kirkegården.

Men den enkle tårnafs slutning tilfreds stillede ikke *Christian 4.* Allerede i 1609 gav han ordre til at sætte *spir* på kirken. Tårngavlne blev nedtaget og erstattet med et højt slankt spir, udført af bygmesteren *Dirk Frij.*

Også på anden måde fik *Christian 4.* indflydelse på kirkens og menighedens historie. Omkring 1620 besluttede han at oprette en silkemanufaktur og indkaldte i den anledning en del tyskere og hollændere, som forstod sig på denne virksomhed (se side 135). De kom til at tilhøre den tyske menighed, og det beskedne kirkerum viste sig snart utilstrækkeligt. I 1631 opførtes en *korsarm* ud for kirkens tre vestligste fag, hvad der betød en fordobling af pladsen for menigheden. Det nye sideskib blev overhvalvet og den gamle ydermur nedbrudt og erstattet af to murede piller til at bære hvælvene. Tre år senere gentoges processen mod syd, og man havde nu en treskibet kirke, hvis to korsarme havde et fælles tag, der gik på tværs af det gamle skibs tag og var højere end dette. Kirkens hovedform var ved at tilsløres. Arkitekten er muligvis *Hans van Steenwinckel d. Y.*

Men menigheden blev ved med at vokse, og endnu en udvidelse blev nødvendig. I 1687 var der planer om at nedrive det gamle kor og føre kirkebygningen helt ud til Nørregade. Planen blev dog opgivet, og i stedet opførtes i 1691 en udvidelse af den nordre korsarm vistnok ved stadsbygmester *Christoffer Groes.* Kirken blev altså nu firskibet og mere bred end lang, ligesom koret med alteret

Spirkonstruktionerne på Københavns tårne var fremragende tømmerkonstruktioner, men altid – også som *Boye Junges* konstruktion her til Sankt Petri Kirke – frygtelig brandfarlige. – Tegning fra Nationalmuseet.

Forrige side:

Aldrig: Der blev lavet mange udkast til det nye spir på Sankt Petri Kirke i begyndelsen af 1750'erne. Her er tre forslag med større eller mindre variationer. Ingen af disse udkast blev anvendt, men det endelige spir, som ses på de følgende sider, var tegnet af J. Boye Junge og adskiller sig ikke meget fra det midterste forslag. – Tegning fra Landsarkivet.

fik en mærkelig skæv placering i forhold til det uformelige kirkerum.

Det var rige og indflydelsesrige folk, der hørte til menigheden, bl. a. hele den tysktalende del af hofstaben og centraladministrationens embedsmænd, og der høres aldrig om økonomiske vanskeligheder i forbindelse med kirkens store byggeopgaver. Et af de mest indflydelsesrige menighedsmedlemmer var Frederik 3.s rådgiver *Christoffer Gabel*, der tillige var kirkens patron. Det fortælles, at en af de afgørende kontakter mellem hoffet og borgerstanden forud for statsomvæltningen i 1660 fandt sted i Petri Kirke, hvor Gabel, borgmester *Hans Nansen* og biskop *Hans Svane* mødtes »i den tredje stol regnet fra koret«.

Menighedens generelt høje sociale status var også baggrunden for den særlige *begravelsespraksis*, der udvikledes her. Godtfolk havde dengang en særlig forkærlighed for at blive begravet i selve kirken, men pladsen var snart fyldt op. Man fandt da i 1648 på at bygge et særligt begravelseskapel bag kirken mod nord med plads til kryptbegravelser. Der var endda nogle årtier senere behov for en udvidelse, og i årene 1681-83 opførtes da det tresøjede *store kapel* som en forlængelse af det gamle kapel og med den ene fløj ud mod Larslejstræde på en grund, man

I 1762 gengiver Hans Qvist i Pontoppidans Atlas Sankt Petri Kirke med det nye spir, kirken havde fået i 1757. Dette spir blev skånet under Københavns bombardement 1807, skønt selve kirken blev slemt molesteret, og skønt Frue Kirkes spir på den modsatte side af gaden blev skudt i brand og gik til grunde. Hans Qvists stik er nøjagtigere end Rocques. De borgerlige huse til højre blev ødelagt under bombardementet. – Det kgl. Bibliotek.

Forrige side:

Den tyske menighed ankommer til gudstjeneste i Sankt Petri Kirke ved porten i Sankt Peders Stræde. En kirkemur var i ældre tid noget naturligt, også om kirker i hovedstaden. Mens murene efterhånden forsvandt om f.eks. Helligåndskirken og Rundetårn, blev den bevaret op til vore dage omkring Sankt Petri Kirke. Kobberstik af Hans Qvist efter maleri af P. Cramer 1760. – Det kgl. Bibliotek.

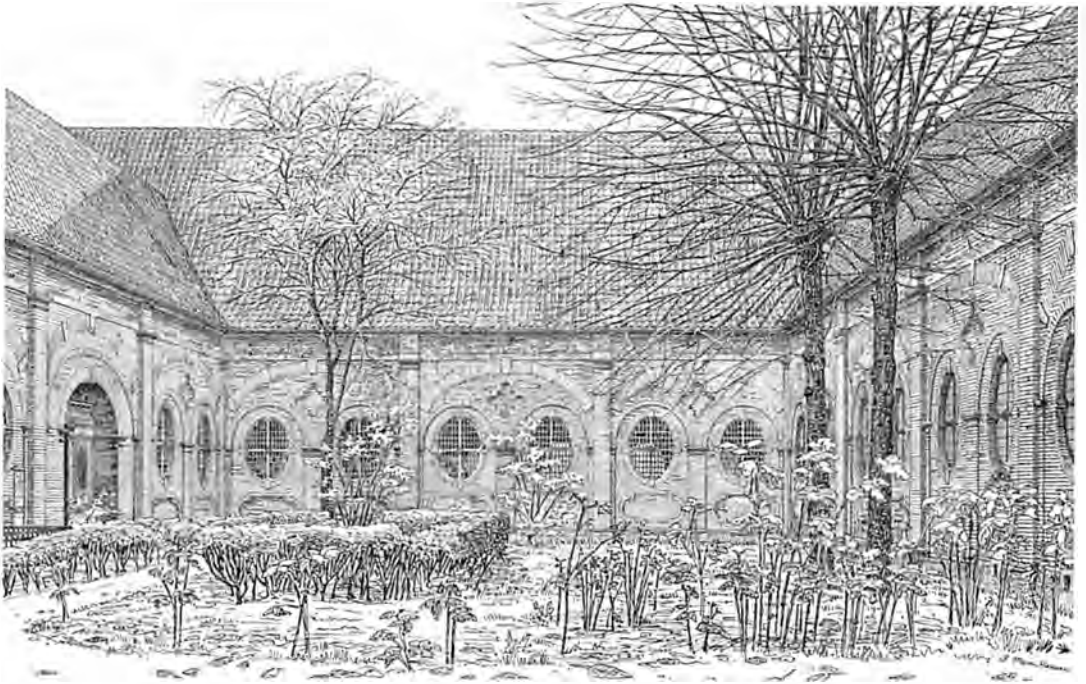
SANKT PETRI KIRKE

.Eldre tegning af hjørnet af Sankt Peders Stræde og Nørregade med det gamle hus i nr. 15 intakt og med porten til kirken til højre. Efter anonymt tryk fra ca. 1850. – Det kgl. Bibliotek.

Sidekapellerne, der var bygget til kirken i 1691, er i tidens løb blevet sidste hvilested for en række af den tyske menigheds mere eller mindre kendte medlemmer, med mange smukke epitafier. Efter bombardementet i 1807 måtte murene afstives med de viste jernstænger. Her har Illustreret Tidende aflagt besøg i 1883-84, men sådan kan man i øvrigt se kapellerne den dag i dag.

erhvervede fra Universitetet, der hidtil havde haft en professorbolig her. Kapellerne står i det ydre med en rig barok murstensdekoration, med murflader af gule sten og pilastre, indramninger, stik og kurvehanksbuer af røde sten. Af stor virkning er de ovale vinduer med blyindfattede ruder.

Indvendig er kapellerne dækket af flade ribbehvælvet båret af pilasterprydede murpiller, alt hvidkalket. Over gravstederne er opsat en mængde epitafier.

I den del af kirkegården, der ligger utilgængelig bag kapellerne, indrettedes *urtegården*, der som begravelsessted rangerede højere end den almindelige kirkegård.

Branden 1728 var hård ved Sankt Petri Kirke. Spiret, tagværket og alt inventaret blev ødelagt, og det gamle kapel lå i ruiner. Allerede i 1729 gik *J. C. Krieger* i gang med at udbedre skaderne, og i 1731 kunne kirken genindvies. Den fik ved samme lejlighed en ny sydportal, et prægtigt barokarbejde af *Didrik Gercken*. Tårnet måtte i første omgang nøjes med en lav hætte, skønt kirkestyrelsen bad for et rigtigt spir. Det gamle kapel blev genopført, men dobbelt så dybt som før og i en ydre udformning, der svarede til det reddede store kapel.

Indvendig leverede den produktive billedskærer *Friedrich Ehbisch* altertavlen og prædikestolen, og kirken udstyredes som før med stolestader, pulpiturer og kongestol.

Kapellerne ligger opdelt i de tre fløje med de karakteristiske rundeinddelte vinduer. Her set fra urtegården i midten. Benyttelsen af selve urtegården som begravelsesplads ophørte i 1851. Tegning af J. Mørk-Hansen ca. 1900. – Bymuseet.

Kirkens indre i vore dage. Fotografen står i det oprindelige kirkeskibs længderetning og ser mod alteret. Til højre og venstre ses de betydelige udvidelser af kirkerummet, der fandt sted i 1600-tallet. Fot. ca. 1950. – Bymuseet.

Hovedindgangen til Sankt Petri Kirke ligger i den søndre fløj af korskirken, opført 1631 ud imod Sankt Peders Stræde. Her ses den gamle portal, der fremdeles indrammer selve porten, som er af nyere dato. Fot. 1950. – Bymuseet.

Den lave tårnafdekning var dog i længden for simpel. I 1750 tilbød kongen at betale 10.000 rdl. til et nyt *spir*, og selv om menigheden egentlig ikke syntes, at den havde råd til at betale resten, kunne man dog ikke undslå sig. I 1756-57 rejste tømremester *Johan Boye Junge* sit prægtige kobberklædte spir, der synes at have det oprindelig projekterede, men aldrig udførte spir til Vor Frelseres Kirke som forbillede.

En del af kirkens inventar gik tabt under bombardementet, da kirken rantes af over 100 bomber og kun reddedes ved overgraverens utrættelige indsats. Istandsættelsen blev denne gang forestået af stadsbygmesteren *J. A. Meyer*, der også gav tegning til den nye altertavle og prædikestol, begge stadig bevaret. Stolestaderne var blevet reddet, men de og andet af 1700-tals inventaret blev kasseret i forbindelse med en større istandsættelse i 1865-66 ved *H. C. Stilling*, hvis nygotiske stolestader stadig er i brug. Bevaret af det gamle inventar er i dag to malerier af *Hendrik Krock*, det ene fra altertavlen.

Hans van Steenwinckel havde som nævnt i 1585 opført en mur om kirkegården mod Sankt Peders Stræde. De nederste skifter synes at være fra denne tid. Mod Nørregade var der et stakit, som i 1613 blev afløst af en række kramboder. De blev fjernet 1687 og erstattet af en mur, som til dels stadig er bevaret, men som er blevet forsynet med nye porte i 1915. Muren mod Larslejstræde opførtes 1698.

Hjørnet af Sankt Peders Stræde. Til venstre Nørregade nr. 15, en tidlig 1800-tals ejendom, der i 1933 blev revet ned til fordel for »Lembckes Friluftsmagasin«, der i mange år lå på dette hjørne. På dette sted lå i 1600-tallet det kendte vinhus »Godtkøb«. Til højre Nørregades hestesporvogn »Hønen«, som var Københavns sidste hestetrukne sporvogn, først nedlagt 13. juni 1915. Tegning af J. L. Ridter 1910. – Bymuseet.

Endnu i forrige århundrede var der megen forretningsvirksomhed i Nørregades baggårde. Her mønstrer et smørfirma i Nørregade 19 sin vognpark og sit personale. Fot. fra omkring 1900. – Bymuseet.

Kirkens kendteste præst var *Balthasar Münter* (1735-93), der var en højt værdsat prædikant og salmedigter. I vore dage huskes han bedst som den fængslede *Struensees* sjælesørger, der i sin bog »Bekehrungsgeschichte des Grafen Struensee« har skildret, hvorledes han havde held til at få denne celebre synder omvendt fra ateisme til kristendom. Münter ligger begravet i kirkens urtegård sammen med sine børn, biskop *Frederik Münter* (se side 476) og digterinden *Friederike Brun* (se bind 6). Over alle tre er der rejst monumenter med portrætrelieffer, faderens udført af *Johannes Wiedewelt*, sønnens og datterens af *H. E. Freund*.

Telefonselskabet

Hvor Telefonhuset i dag ligger med sin lange, røde facade, lå tidligere en husrække, der havde numrene 21-27. Det var de første af de regulære, langstrakte grunde, der siden middelalderen var karakteristiske for denne del af Nørregade. I middelalderen var de præget af de mange

skomagere, som boede her på egen grund eller som lejere af en af Vor Frue Kirkes talrige ejendomme her. Senere blev de mange bryggergårde et særkende for Nørregade.

Det område, som Telefonhuset dækker i dag, bestod i 1377 af tre grunde, der strakte sig fra Nørregade til en grund, der lå langs hele østsiden af vore dages Larslejrstræde. Den midterste tilhørte Vor Frue Kirke og de to andre Martin Skomager. Senere blev grundene delt og i et vist omfang atter forenet. Den sydligste blev i 1642 solgt til Sankt Petri Kirke, der her fik kantorresidens og drengeskole. Det var endnu tilfældet ved branden i 1728, men midt i århundredet var gården afhændet.

Den midterste af de middelalderlige gårde var i en periode en af Nørregades meget få eksempler på adelsgårde, idet den i 1545 blev solgt til *Markvor Tidemand* til Hellerup og lensmand på Holbæk Slot. Efter hans død i 1550 tilhørte den hans uægte søn, *Jørgen Markvorsen Tidemand* og fra 1564 *Frands Banner* til Kokkedal, hvis svigersøn *Henrik Lykke* til Overgård afhændede den i 1587. I 1705 købtes den af kongen som bolig for hofpræsten. Martin Skomagers nordligste gård blev senere til to bryggergårde. Også de to følgende gårde ejedes i 1728 af bryggere.

Bombardementet i 1807 lagde atter bryggergårdene i ruiner, og en ny genopbygning fandt sted i de følgende år. De enkle klassicistiske huse ses på Ridters tegning side 494. Deres levetid blev dog kun kort, også her krævede udviklingen og de tekniske fremskridt deres. Sært nok var det i nr. 21, at *H. C. Ørsted* i 1820 opdagede elektromagnetismen.

I 1879 stiftedes *Kjøbenhavns By- og Hustelegraf*, der i 1881 blev afløst af *Bell Telephone Company* i *Kjøbenhavn*, og en ny æra inden for kommunikation indledtes. Den allestedsnærværende *C. F. Tietgen* var den drivende kraft. Den første telefoncentral var i en lejlighed i Store Kongensgade, men snart udviklede selskabet sig eksplosionsagtigt, og den ene central efter den anden måtte etableres. I 1896 oprettedes en hovedcentral i *Jorcks Passage* (se bind 3), men det kunne snart overses, at dens kapacitet blev for lille, og i 1898 købte selskabet ejendommene Nørregade 23 og 25.

Samme år forelå arkitekt *Fritz Kochs* projekt til nybygning på grundene. Grundstenen blev nedlagt i 1900, men arbejdet måtte på et tidspunkt indstilles af økonomiske grunde. Planen gik ud på at opføre et nyt forhus og dertil føje en lang sidebygning helt igennem til Sankt Petri Kirkes urtegård, samt mindre fløje i tilslutning hertil. Man begyndte bagfra med sidebygningen, der bl. a. skul-

Skt. Petri Kirke i årstal

1304: Sankt Peders Kirke nævnes første gang, men er formentlig ældre.

1386: Ødelagt ved brand, men genopført.

1536: Ved reformationen tilfalder kirken kongen, men henstår ubenyttet i en årrække.

1550: Omdannet til giethus, dvs. til kanon- og klokkestøberi.

1585: Skænket af kongen til tysk menighedskirke. Navnet ændres til Sankt Petri Kirke.

1609: Christian 4. lader tårnet forhøje og giver kirken et 120 fod højt gotisk spir.

1630: Kirken får eget klokkeværk og orgel fra Kronborg.

1631: Kirken ombygges efterhånden til korskirke med fløje mod nord og syd.

1648: Frederik 3. skænker Nørregade 21 til præstebolig.

1659: Kirken forlænges mod vest med gravkapel, parallelt med Sankt Peders Stræde.

1691: Kirken forlænges yderligere med to sidekapeller mod nord, som indeslutter den såkaldte urtegård.

1728: Kirken raseres ved hovedstadsbranden, men murene bliver stående.

1731: Kirken er atter under tag, men foreløbig kun med en hætte på tårnet.

1757: Det nuværende spir til 20.000 rdl. står færdigt, tækket med kobber.

1807: Kirkens indre er ødelagt ved bombardementet, men tårn og spir står uskadt.

1816: Kirken atter istandsat.

1865: Større reparation af kirken, som nu er en selvejende institution.

Tegneren J. L. Ridter er rykket ud ved rygtet om, at Nørregade 21-25 skal nedrives for at skaffe plads til en ny udgave af Telefonhuset, som nu ikke længere kan finde tilstrækkelig plads i Jorcks Passage. I nr. 21 havde der i årevis været politivagt, og det lille hus ved kirken havde haft utrolig mange forskellige funktioner. – Bymuseet.

Københavns nye Telefonhus i Nørregade 21, som ikke syner af så meget ud mod Nørregade, men nåede helt ud til Larslejstræde, blev opført 1900-09 af arkitekterne Fritz Koch & Jens Ingwersen. – Fot. 1948. Hassing.

le indeholde den kæmpemæssige telefonhal, med søjlebåret galleri og ovenlys. Forhuset skulle have været en fir-etages naturstensbeklædt bygning i venetiansk palazzo-stil.

Men Fritz Koch døde i 1905, da kun den bageste del af byggeriet var færdig, og arbejdet blev stillet i bero, også fordi man endnu en gang var ved at blive overhalet af udviklingen. Nr. 21 og 27 blev erhvervet, og *Jens Ingwersen*, Fritz Kochs medarbejder, udarbejdede et nyt projekt, som både indebar betydelige udvidelser bagud, og især at forhuset kunne blive mere end dobbelt så stort, idet der nu også var mulighed for en lang facade ud mod Sankt Petri kirkegård. Det nye forhus hægtes på den ældre telefonhalsbygning, der blev stående i den længde, Fritz Koch havde givet den, med byvåbener af granit på nordsiden og en mellembygning med en port, hvis vederlagssten er udformet som råbende og lyttende hoveder udført af billedhuggeren *Anders Bundgaard*.

Ingwersens telefonhus fik en noget anden facadekarakter end den af Koch projekterede. Det var hans erklærede mål, at bygningen blev gjort »så rolig som muligt i sin silhuet for ikke at virke alt for trykkende på kirken«. Den store bygningsblok domineres af de røde murflader, der oplives af vinduesindfatninger og bånd af granit og

Det nye Telefonhus fra 1909 var naturligvis ved opførelsen et teknisk vidunder, og tillige blev det en stadig øget kvindelig arbejdsplads, hvor telefondamerne sad i lange rækker langs væggen og betjente hver deres afsnit, når abonnenterne havde sagt, hvilket område de ville have: Byen, Palæ, Taga, Valby, Damsø, Amager, Gentofte, Ordrup osv. Telefonhuset flyttede sin automatiserede central til Borups Allé i 1953, og Nørregade anvendes derefter kun til administration. Fot. 1910. – By-museet.

Her er et nærbillede af byens sidste hestesporvogn, som kørte fra Gammeltorv til Nørrevold. Den sidste hestetrukne sporvogn kørte ad Købmagergade til Kulturvet. Fot. 1914. – Bymuseet.

Den elektriske sporvogn i Nørregade havde markeret et stort fremskridt omkring 1917, men også den fik en skønne dag sin afløser, da motorbusserne holdt deres indtog i hele byen. Nørregades linie 5 holdt længst ud. Her ses den sidste »Femmer« ud for Nørregade 15 med Telefonhuset bagved og Universitetets Kommunitetshuse til højre. – Polfoto 22. april 1972.

bremer sandsten. De ornamenterede led udførtes af billedhugger *Hans Lamberg-Petersen*. Den store facade er præget af ro og ligevægt, men er dog ikke symmetrisk opbygget, hvilket bl. a. finder udtryk i de to forskelligt udformede karnapper. Bygningen blev taget i brug i 1909.

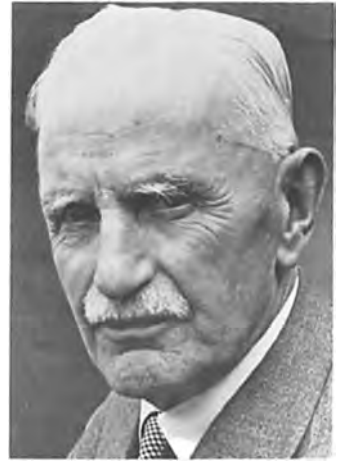
Folketeatret

Længere oppe ad Nørregade fortsatte *bryggergårdene*; side om side lå de. Af de 18 ejendomme, der i 1728 lå mellem Petri Kirke og Nørrevold, var de ni bryggergårde. Det var stadig en af byens hovedgader, selv om *Nørreports* flytning midt i 1600-tallet havde reduceret dens betydning noget. Den var dog blandt de gader, som ifølge en forordning fra 1683 kun måtte have forhuse af grundmur og ikke under to etager.

I øvrigt var det i en af Nørregades bryggergårde, at et nyt brandsted opstod på Nørregade den ulykkelige 20. oktober 1728, idet en bryggerkarl var løbet ud for at se på branden i Vestergade og havde glemt et lys, der var klinet til en bjælke. Han blev presset til at arbejde ved sprøjten, og da han endelig kom i tanker om lyset, ville man ikke slippe ham. Følgen var, at huset kom i brand, og at ilden bredte sig til de andre bryggergårde og deres store brændelagre.

Efter branden blev bryggergårdene genopført. Den, der lå på nuværende nr. 39, tilhørte rådmand *Stephan Pedersen Heger* (1701-52), der havde overtaget den efter sin svigerfar, brygger *Hans Pedersen Kaarup*. Det var en meget stor grund, der strakte sig bagud helt til Nørrevold, eller *Klokkerhøjen*, som den kaldtes. Den blev senere overtaget af hans søn, assessor og justitsråd, *Hans Heger*, *Kamma Rahbeks* og *Christiane Oehlenschlägers* far (1747-1819), om hvis excentriske personlighed og ulykkelige ægteskab med *Anna Louise Drewsen* der berettes i flere samtidiges erindringer. Han var en mand af mange færdigheder og skal bl. a. selv have givet tegning til det nye firetages forhus, han lod opføre i 1784, og som bl. a. havde frontispice over de fire midterste fag. Gården brændte under bombardementet i 1807, og Hans Heger måtte herefter nøjes med en lille lejlighed i Vingårdstræde.

Gården blev genopbygget, dog ikke som bryggergård, af snedkermester *J. W. Benthien* i 1822. Forhuset var da på 11 fag og kun to etager med portgennemkørsel i midterfaget. I 1833 blev det forhøjet med to etager og udvidet til 12 fag.

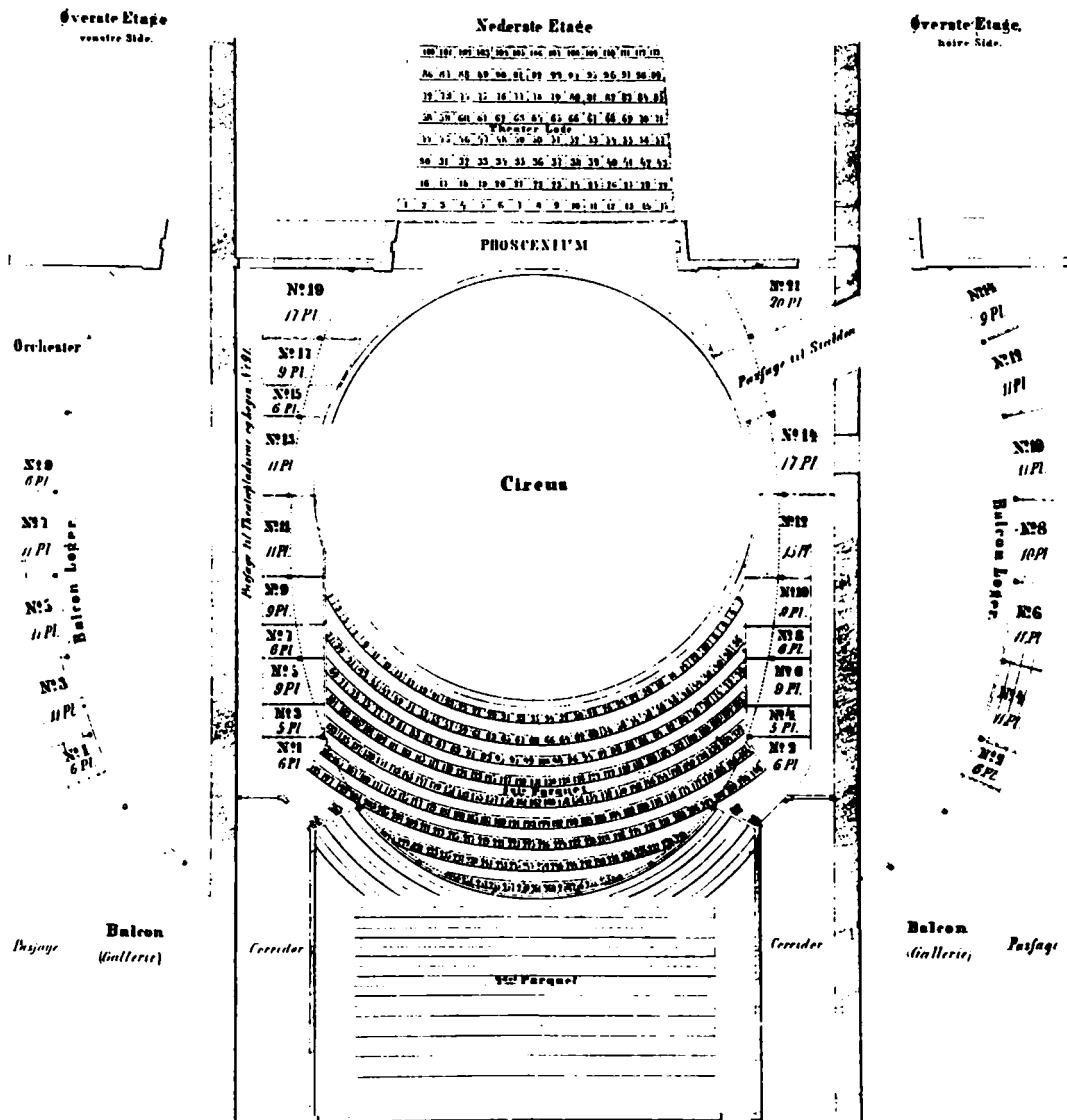

Jens Ingwersen (1871-1956). Arkitekt, som i sin ungdom var præget af Fritz Koch, på hvis tegnestue han havde arbejdet en årrække. Senere foretrak Ingwersen i sin arkitektur samtidens klassicistiske retning. Som arkitekt for Københavns Telefonselskab gennem dets mest ekspansive periode har han 1900-09 opført *Telefonhuset*, Nørregade 21, med tilbygninger 1938 i *Larslejstræde 6* og *Nørre Voldgade 38*. Det ses her. Derudover falder hans omfattende arkitektgerning uden for denne bogs rammer.

Postvæsenet fejrede telefonens 100-års dag med dette mærke i 1979.

Plan af Tilskuerpladserne i Hippodromet i Kjøbenhavn.

Begyndelsen til Folketeatret var faktisk Hippodromen. I 1846 åbnedes i Nøregade 39 Københavns Hippodrom. Det var et med rideskole forbundet ridehus, hvor forretningsfolk efter endt arbejdsdag kunne skaffe sig motion i et lukket ridehus. Det var arkitekt H. C. Stilling – Tivolis og Casinos bygmester – der forestod Hippodromens opførelse og indretning. Der var stald til 30 heste. Allerede i 1856 var A/S Københavns Hippodrom i vanskeligheder. Plan fra 1856. – Teatermuseet.

Ejendommen blev i 1845 købt af aktieselskabet »*Kjøbenhavns Hippodrom*«, som tilbage på grunden lod arkitekten *H. C. Stilling* opføre en bygning, der indeholdt en ridebane. Her blev der holdt rideskole, og der blev givet offentlig optræden af forskellig art. Der blev arrangeret »hippodrom-koncerter« med *H. C. Lumbye* som dirigent, og der blev afholdt møder. De bekendteste *politiske møder* fandt sted i 1848, hvor de første venstremænd formulerede deres politiske mål forud for valget til Den grundlovgivende Rigsforsamling.

Men økonomien var dårlig, og i 1852 blev Hippodromen uden held forsøgt solgt ved et lotteri. I 1855 blev den ombygget til *circus* og lejet ud til beriderdirektør *Hinné*. Resultatet kan dog stadig ikke have svaret til forventningerne, for i 1857 blev der indgået kontrakt med *Hans Wilhelm Lange*, der ville drive teater her.

Han havde begyndt sin usædvanlige karriere som konditorlærling, men sluttede sig som 17-årig til et omreisende teaterselskab. En overgang var han ansat ved Det kgl. Teater, men drog snart igen ud på turné. Herunder gjorde han kronprins *Frederik (7.)s* bekendtskab, dengang guvernør over Fyn, og skaffede sig hermed en protektion, der skulle blive af største betydning for hans senere karriere. Lange fik bevilling som leder af et provinsteater, og efter nogle år blev han direktør for Københavns første privatteater *Casino*. Her blev *Frederik 7.* og grevinde *Danner* modtaget med al den hyldest, det skortede på i Det kgl. Teater. Lange blev ridder og fik bevilling til at oprette et »*Folketeater* med tilladelse til derpå at lade opføre folkekomedier, vaudeviller, lystspil, operetter og pantomimer«, altså et lettere repertoire, der ikke måtte kunne konkurrere med nationalscenens.

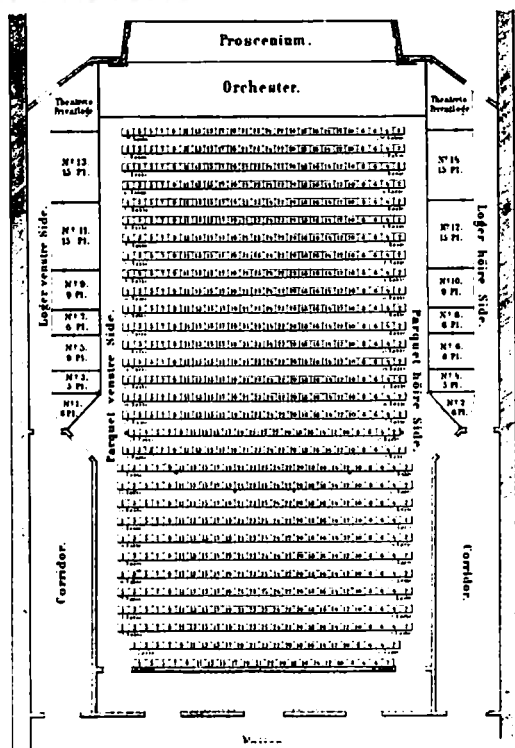
Lange benyttede sit privilegium til med kongens tilladelse at opføre stykker på *Hofteatret* på Christiansborg. *Fr. Høedt* og *Michael Wiehe* havde forladt Det kgl. Teater i protest mod *J. L. Heibergs* ledelse og lod sig engagere. Kongen fik sit eget teater, hvor han kunne vise sig med grevinden. Den ene sæson, der blev spillet her, 1855-56, var en stor succes. Men da *Heiberg* var fældet, vendte de kongelige skuespillere tilbage, og teatret opløstes.

Lange, der nu var blevet kammerråd, havde dog tjent godt og kunne som sagt leje Hippodromen og påbegynde en ombygning. Staldbygningen blev indrettet i to etager til portnerloge, kontorer, skuespillerfoyer, garderobe og påklædningsværelser. Fra scenen og bagud til volden strakte sig en lang mørk gang kaldet *Elefantgangen*, i mange år adgangen til alle funktioner og lokaliteter bag

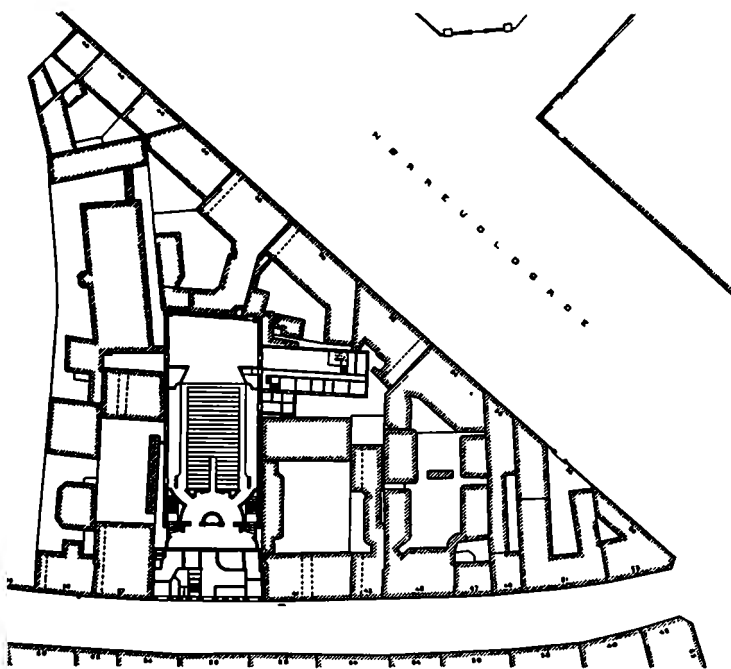

H. W. Lange (1815-73).

Teaterdirektør. Grundlægger af Folketeatret i Nørregade. Lange, der kom fra meget små kår, søgte i konfirmationsalderen først at blive vinhandler, senere konditor, men kom omsider som 17-årig på sin rette hylde som skuespiller. Uden kulturel baggrund, men med et lyst hoved og godt sceneydre klarede han sig på provinsscenerne. I Odense vandt han i 1845 kronprins *Frederik (7.)s* bevågenhed, og samme år startede han sit eget teaterselskab i Helsingør med fremragende skuespillere som *Kristian Mantziuz*. Hans ry voksede, og i 1848 startede han *Casino-Teatret* i Amaliegade. Her opførte han bl.a. *H. C. Andersens* »*Meer end Perler og Guld*«. Her blev *Frederik 7.* og grevinde *Danner* hyppige gæster, de følte sig trygge i hans teater. Men efter syv gode år forlod han teatret i vrede over den husleje, ejerne krævede. *Frederik 7.* overlod ham nu *Hofteatret* på Christiansborg, hvor han kunne tirre *Heiberg* på Det kgl. Teater med at knytte *Michael Wiehe* og *Høedt* til *Hofteatret*. Det var hans succes på det lille hofteater, der fik ham til i 1857 at oprette *Folketeatret* i Nørregade ved at ombygge den urentable *Hippodrom* til teater. Her tilbragte han de sidste 16 år af sit liv og førte *Folketeatret* til succes, skønt han i 1866 måtte reddes fra fallit.

Til venstre: Folketeatrets tilskuerplads, efter at teaterdirektør Lange i 1857 havde ombygget den runde Hippodrom til et regulært teaterlokale. – Til højre: Gangen til Nørrevold (se nedenfor). Den kaldtes efter den korte cirkusperiode for Elefanttunnelen, og det hedder den fremdeles. – Billeder fra Teatermuseet.

Folketeatret gravede sig i 1857 ind i Nørregades øverste trekant på nøjagtig samme sted, hvor Hippodromen havde ligget, og fik omklædningsværelser til højre for scenen, hvor der før havde været hestestalde. Her var man faktisk så nær Nørrevold, at man kunne etablere en gang ud til gaden her. Det er den, der er vist ovenfor. I øvrigt vil man se, at ved siden af teatret i nr. 39 lå en stor gård i nr. 41, som er omtalt på side 504, og som i årenes løb har tjent mange forskellige formål. – Det kgl. Bibliotek.

scenen. Tilskuerrummet rummede i alt 1.492 pladser, heraf var dog 400 ståpladser. Det havde loger og balkon båret af spinkle jernsøjler. Loftet var malet som udspændt teldug. Den 18. september 1857 kunne Folketeatret åbne med en prolog af huspoeten *Adolph v.d. Recke*, fremsagt af direktørens 16-årige datter, og melodramaet »En lille hex«. Succesen var en kendsgerning fra begyndelsen, hvad der foruden Langes sikre ledelse i høj grad skyldtes den stab af folkelige skuespillere, han knyttede til teatret, de fleste hentet fra provinsen, men også tidligere dilettanter fra »Thalia« og »Kalkeballen« (se side 382). Særlig populær var Langes kone *Julie*, der var datter af H. C. Lumbye.

Repertoiret holdt sig til den lette genre, hvad det jo også skulle, og nød godt af denne genres rige blomstring i disse år. Fra udlandet importeredes Offenbachs operetter, først og fremmest »Orfeus i Underverdenen« og »Den skønne Helene«, og herhjemme havde man *Hostrup* og *Erik Bøghs* vaudeviller. Folketeatret havde dog en skarp konkurrent i *Casino*, der excellerede i samme repertoire. Ind imellem blev der budt på optræden af en trup zouaver, af den spanske danserinde *Pepita de Oliva*, der fortryllede hele København, eller af danseren *Donato*, der havde mistet det ene ben i slaget ved Solferino!

Den omtalte Hippodrom supplerede sine svigtende indtægter i de sidste år før 1857 med afholdelse af koncerter og til sidst også med cirkusforestillinger. Teaterdirektør H. W. Lange kom i 1857 som A/S Hippodroms redningsmand. Han havde skaffet sig en teaterbevilling fra Frederik 7. og åbnede sit nye Folketeater den 11. september 1857. Siden har det fungeret som Københavns tredjeældste teater. I 1882 blev det festligt ombygget af Vilhelm Dahlerup, der otte år forinden havde fuldført det nuværende Kgl. Teater. I anledning af fornyelsen bragte *Illustreret Tidende* denne tegning samme år.

Næste side øverst:
Folketeatrets bygning i Nørregade 39, sådan som teaterfacaden tager sig ud i vore dage efter Vilhelm Dahlerups ombygning i 1882. Det lader sig jo ikke skjule, at Folketeatret ligger i en baggård bag et 12 fags hus fra 1822, der aldrig var tænkt at skulle have nogen forbindelse med teater. Det har derfor altid været svært i den smalle gade at markere, at her lå et af byens ældste teatre med efterhånden mere end 125 år på bagen. – Fot. 1950 fra Teatermuseet.

Christian 9. får i mellemakten lyst til at hilse på Ludvig Phister, som spiller Jeppe på Bjerget. Ingen har varskoet skuespilleren om besøget, og da han netop ligger og memorerer sin rolle, bliver han vred over at blive forstyrret og giver den ubudne gæst et møgfald. Stor gensidig forvirring, da sandheden opklares! – Tegning af Alfred Schmidt fra århundredskiftet.

Næste side nederst:
Tilskuerpladsen i Folketeatret fik sin endelige udformning ved den store ombygning af teatret i 1882, som blev forestået af professor Vilhelm Dahlerup, der havde fået god indsigt i moderne krav til teaterbygninger efter at have opført Det kgl. Teater i 1872-74 (bind 2). Årsagen til ombygningen var et krav fra det offentlige. Det gamle teater var en brandfælde, og de frygtelige erfaringer fra Wiens Ringteaters brand året forud havde skræmt alle teaterbyer i Europa. – Fot. 1970 fra Teatermuseet.

I 1873 døde H. W. Lange, kun 58 år gammel. Han blev som direktør efterfulgt af *M. V. Brun*, mens »Kjøbenhavns Hippodrom« fortsat stod som ejer af huset. Brun havde ikke samme held til at ramme publikums smag som Lange og måtte efter få år forlade posten. I 1883 lykkedes det ham imidlertid at få startet endnu en konkurrent inden for den folkelige genre, »Dagmar-teatret« (se bind 9).

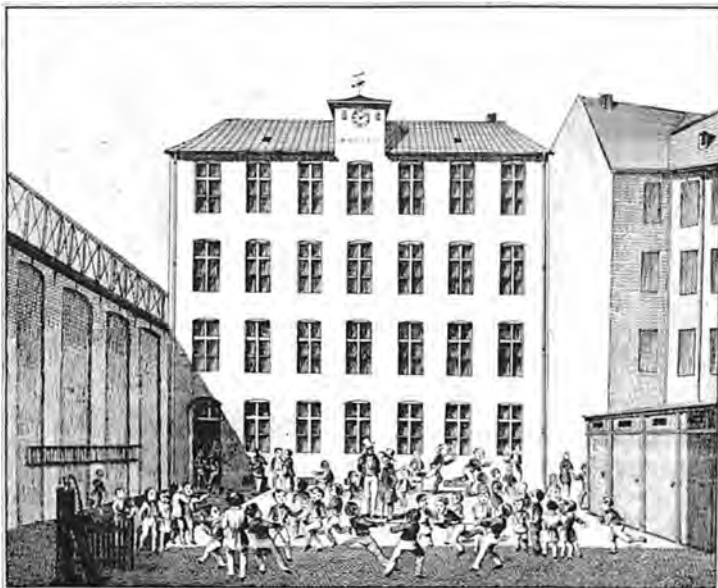
Langt bedre lykkedes det for efterfølgeren *Robert Watt*, der fik knyttet den ustadige, men geniale *Fr. Høedt* til teatret som instruktør, efter at denne atter havde forladt Det kgl. Teater. Det var ham, der i 1878 iscenesatte *Herman Bangs* første stykke »Du og jeg«, der dog ikke blev den succes, den unge forfatter havde håbet. Bang havde imidlertid stort udbytte af at opleve Høedts instruktion, og senere videreførte han dennes stil, da han selv blev teatrets instruktør. I sine erindringer »Ti år« har han givet en skildring af Høedt som instruktør.

»Hr. Abrahams skulle et steds komme ind og lægge en hat fra sig. Hr. Abrahams gjorde det med en noget rundalbuget selvfølelse. Høedt bliver urolig på sit sæde og siger så: 'Må jeg spørge, hva' det er for en hat, De lægger fra Dem?' Hr. Abrahams havde tænkt sig en stråhat, da det var sommerferie og på landet. 'Jeg også', svarer Høedt og rømmer sig, 'ja, vil De så måske gå ud igen og lægge den stråhat en gang endnu'. Hr. Abrahams går atter ud og placerer hatten. 'Om igen', siger Høedt, 'De placerer den, som var det en velbørstet silkehat'. Og hr. Abrahams, på hvis hele kunst Høedt satte en så overordentlig pris, må placere om igen – og om igen, det meste af tyve minutter. Prøverne trak ud i det uendelige, hver dag kom Høedt og sagde, at i dag ville han kun blive en time. Og efter det første kvarters forløb var galoscherne kommet af ham, og var galoscherne af, kom man aldrig hjem.«

Høedt boede i en lejlighed lige over for Folketeatret, også efter at han grebet af tungsind havde trukket sig tilbage i eneboeragtig ensomhed. *Severin Abrahams* blev senere teatrets direktør.

I 1881 var Wiens Ringteater brændt, og over 400 mennesker omkommet. Det gav anledning til, at der på teatrene over hele Europa blev foretaget ombygninger til forebyggelse af lignende katastrofer. Det var også tilfældet med Folketeatret. Det blev i 1882 bygget om under ledelse af *Vilhelm Dahlerup*. Tilskuerfoyeren og garderoben forbedredes, der etableredes reserveudgange, og alle ståpladserne blev afskaffet. Tilskuerrummet blev nydekore-

Et af 1800-tallets anseelige gymnasier var Det von westenske Institut i Nørregade nr. 41. Herfra dimitterede en række fremtrædende borgere endnu i 1870erne. Skolebestyrer H. G. Bohr – bedstefader til Niels Bohr – var rektor fra 1844-73. Her er en anonym tegning af skolegården med den høje skolebygning i gården bag Nørregade. Skolen lå ved siden af Folke-teatret. Her fik natklubben Adlon senere til huse, nu afløst af Jazzhus Montmartre. Den gamle skolegård blev faktisk overbygget til dansesal. – Det kgl. Bibliotek.

Da Det von westenske Institut lukkedes i slutningen af 1800-tallet, afløstes det af Rasmus Nielsens landskendte auktionsforretning. Nu blev skolegården udvidet med en sidefløj og blev et levende center for møbel- og antikvitethandel. Rasmus Nielsen fik i 1923 en overraskende afløser, hvorfra et interiør ses på næste billede. Reklame i telefonbogen omkring 1915. – Det kgl. Bibliotek.

ret, og facaden fik ny udsmykning og den endnu eksisterende baldakin over indgangene.

En af teatrets største succeser var »Nøddebo Præstegård«, en dramatisering af Henrik Scharlings roman foretaget af en af teatrets skuespillere, den unge *Elith Reumert*. Stykket opførtes første gang 2. juledag 1888, og har så at sige hvert år lige siden været fast juleforestilling.

I 1889 gennemførtes en ny *teaterlov*, som omsider ophævede Det kgl. Teaters eneret på at opføre skuespil af mere seriøs art i København. Hermed var der åbnet mulighed for en ændring af repertoiret. Først og fremmest kunne man nu opføre klassikere som Holberg og Molière, men også nye dramatikere blev præsenteret. Folkekoledien var dog stadig det bærende element.

I år 1900 overtog teatret ejendommen Nørre Voldgade 50 til administration og bolig for teatrets direktør. Det betød, at »Elefantgangen« ikke længere var eneste bagindgang.

Mange direktører har efterhånden ledet Folketeatret. Det skabte stort røre, da *J. F. S. Dorph-Petersen* i 1903 optog *Betty Nansen* i direktionen som byens første kvindelige teaterdirektør. Hun forsøgte at introducere et mere moderne repertoire, men teatrets stampublikum ønskede in-

Det von westenske Instituts evne til at ændre sig var ikke opført med Rasmus Nielsens auktionsforretning i slutningen af forrige århundrede. I 1923 overbyggedes gården i nr. 41, og der opstod den i det ganske land velkendte natklub Adlon, som Th. Stauning senere gjorde berømt ved sine hyppige besøg. I vore dage er stedet kendt som jazzens højborg under navnet Montmartre. Maleri af Paul Fischer fra omkring 1925. – Privateje.

Nederste ende af Nørregade mellem Universitetet og Nørrevold byder hverken på bemærkelsesværdig arkitektur eller strøghandlinger. Den berømte bager, der bagte kager på Nørregade, lå helt oppe ved Frue Plads. – Foto ca. 1970. Politiken.

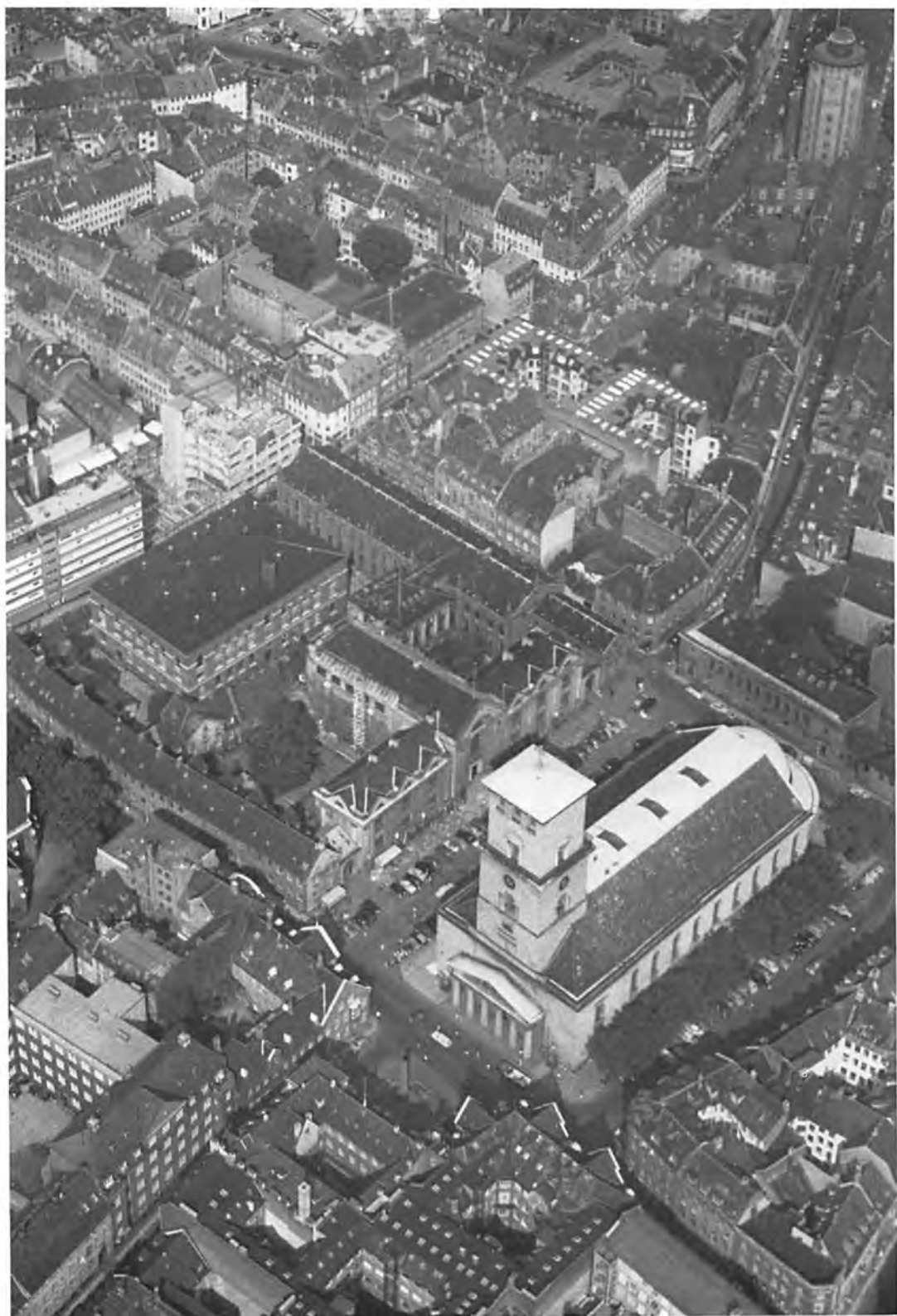
gen forandring, og hun forlod hurtigt Nørregade for senere at oprette sit eget teater.

Den længste direktørperiode havde *Thorvald Larsen*, der ledede teatret fra 1935 til 1959. Nogenlunde samtidig med hans overtagelse af ledelsen fandt nedlæggelsen af de to gamle konkurrenter Casino og Dagmar-teatret sted. Thorvald Larsen fulgte med sikker fornemmelse den folkelige tradition, samtidig med at han bibragte repertoiret en vis fornyelse. I 1970'erne blev det almindeligt med små eksperimentalscener, og Folketeatret fik hele to, *Hippodromen* med plads til 70 tilskuere og *Snoreloftet* med plads til 60. Den nye direktør *Preben Harris* indrettede dem oppe på loftet af den gamle staldbygning i gården.

A/S Hippodromen havde gennem alle årene været ejer af bygningen, men i 1986 ønskede selskabet at sælge.

Næste side:

Luftfoto af Universitetskvarteret i nyere tid. Man ser både den lange Kommunitetsbygning langs Nørregade, og Universitetets hovedfløj ud mod Frue Plads med den store festsal, anbragt vinkelret på hovedbygningen. Til højre Universitetsbiblioteket med sin vinkelrette udbygning. Mest dominerende er dog det nu nedlagte, men istandsatte Zoologiske Museum, som optager hele den bageste del af området. Som genbo til dette er Daells Varehus ved at erobre Krystalgade helt ned til Fiolstræde. I forgrunden til venstre ses Studiegården i Studiestræde, hvis seneste udvidelse fra 1920 har lyst tag. Til højre for den anes rester af Bispegårdens have. Øverst til højre fører Store Kannikestræde ned til Regensen ved Rundetårn. – Luftfoto fra ca. 1955. Hassing.

Rådstueplakat om bygningers opførelse i København 4. juli 1795

1. Hjørner brækkes på 5 alens bredde
2. I gader af 18 alens bredde må husene ikke være over 18 alen høje. I bredere gader er største højde 24 alen.
3. To trapper er ønskeligt i huse på 5 fag og derover.
4. Fabrikvinduer forbydes på 24 alen høje bygninger.
5. Pillerne må ikke være under 1 alen brede.
6. Udvendige mure skal være af grundmur.
7. Gavlmure skal være 1 sten tykke. De øvrige mure bør i kælderene være 2½ sten, de to næste etager 2 sten og øverste etage 1½ sten tykke.
8. Skorstensankere skal være af jern.
9. Mansardtag-gesimser berøres og gipses.
10. Hovedgesimser af træ og tagrender af træ forbydes.
11. Udlæggere skal være af jern.
12. Bjælker og veksler må ikke berøre skorstenen. Skorstenene må dog fortsat trækkes skråt.
13. Murede nabogavle opføres mindst ½ alen over taget.
14. På lofterne lægges mursten på fladen eller indskuds-dække med et 2 tommer tykt lag ler.
15. Gennemkørsler anses for nødvendige.
16. Kakkellovne skal have 8-12 tommers afstand fra bindingsværksvægge.
17. Der må ikke indslås trænagler i skorstenen til paneler, heller ikke forskalling på skorstenen.
18. Ved reparation af trægesims henvises til punkt 9 og 10.
19. Punkt 11 og 16 pålægges alle husejere, ligeså punkt 15, såvidt omstændighederne tillader det.

Teatret kom herved i en vanskelig situation, men blev reddet af forsikringsselskabet *Alm. Brand*, der overtog bygningen og solgte den videre til *Den storkøbenhavnske Landsdelsscene*. Der forestår nu en større ombygning, som bl. a. indebærer flytning og udvidelse af de to små scener og inddragelse af hele forhuset til teaterformål.

Ved siden af Folketeatret ligger nr. 41, som kan opvise en lige så omskiftelig historie. Den havde tilhørt »Vorherres Opførelsesalter« i Vor Frue Kirke, men kom efter reformationen på adelige hænder. Den tilhørte bl. a. admiralen *Otte Rud*, der under Den nordiske Syvårskrig blev taget til fange af svenskerne og døde af pest i fangenskabet.

Senere blev den bryggergård, led skæbne med kvarterefs andre huse i både 1728 og 1807 og genopstod så om-sider som skole. Midt i 1800-tallet var skoler ved at afløse bryggergårdene som Nørregades dominerende element. I nr. 25 lå Våbenbrødrenes Skole, i nr. 33 Melchior's Borger- og Realskole og i nr. 37 De forenede Kirkeskoler. Også Krebs' skole er begyndt på Nørregade.

Men nr. 41 blev opført 1843 af institutbestyrer *W. A. Borgen* som ramme om *Det von westenske Institut*, der var oprettet 1799 på Vesterbro som en kombineret latin- og realskole. Borgen afløstes få år senere som leder af *H. G. Bohr*, Niels Bohrs farfar, som var en højt anset pædagog.

Selve skolen var indrettet i baghuset, en fire etager høj bygning med et lille urtårn midt på facaden. Den blev nedlagt omkring århundredskiftet, og der blev i stedet indrettet en auktionsforretning, samtidig med at gården blev lukket med sidehuse.

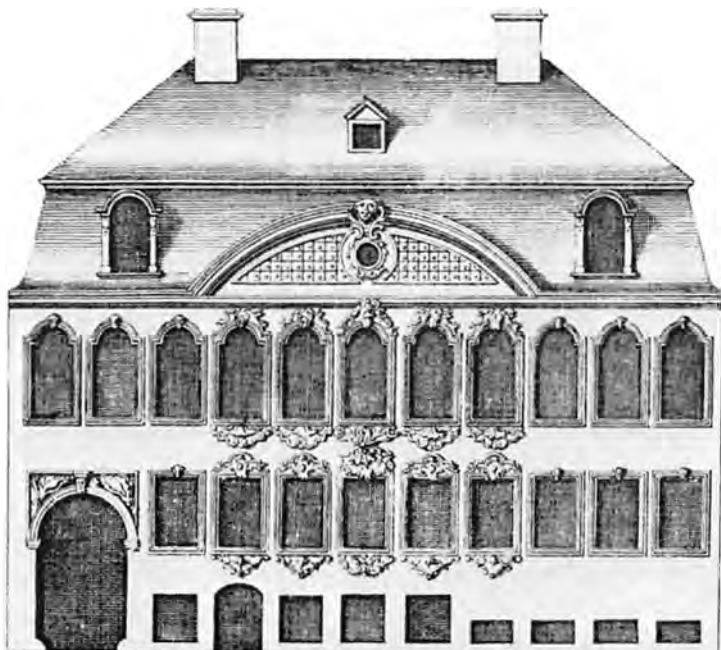
I 1923 genopstod ejendommen i ny skikkelse som danseetablisementet og natklubben »Adlon«. Den fordums skolegård, der jo nu var omgivet af bygninger til alle sider, var blevet overdækket og udgjorde nu selve dansesalen. Stedet nød stor popularitet gennem 1920erne og 1930erne. I dag finder vi her *Jazzhus Montmartre*.

Den sidste del af Nørregade er præget af meget forskelligartet byggeri. Der er således flere noble borgerhuse fra første halvdel af 1800-tallet, et enkelt smalt 1700-talshus og endelig en stor bygning fra 1930erne, der er rykket tilbage fra gadelinien.

Nørregade opnåede aldrig at få hverken Østergades fornemme forretninger eller Vestergades harmoniske og gennemførte 1790er stil. Navnlig den sidste ende ned mod Nørrevold har altid været en jævnt kedelig gade. Men flere og flere har dog fundet vej til Daells Varehus. Fot. 1960. – Politiken.

Thurah viser dette hus i sin *Hafnia Hodierna* fra 1748 og oplyser, at det ligger i Vestergade. Han giver aldrig nøjere anvisninger vedrørende matrikelnumre, og gadenumre blev jo først indført 1859. Det er altså ikke til at sige nøjagtigt, hvor huset har ligget, men man kan gå ud fra, at det har været nær ved Vestervold. – Bymuseet.

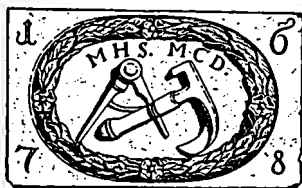

Vestergade

Med Vestergade er vi inde på livet af det allerældste København. Dens bugtede forløb er en mindelse om den landsby *Havn*, som kong Valdemar overdrog biskop Absalon omkring 1160. Det lille fiskerleje lå i sin beskyttede vig inden for en hesteskoformet *vold og grav* på det sted, hvor landevejen fra vest nåede kysten, og hvor overfartsstedet til Skåne-markederne var. Med roskildebispens overtagelse af Havn og omliggende jorder skulle forbindelsen vestpå blive af ikke mindre betydning.

Den præabsaloniske by, *Clemensstaden*, lå inden for et område, der svarer til vore dages Løngangstræde, Mikkel Bryggers Gade (forlænget), Vestergade samt Gammel- og Nytorvs vestside (forlænget), og den blev det foreløbig tættest bebyggede kvarter i den nye *bispestad*, hvis befæstning betød en mangedobling af byens område. Ud for Vestergades udmundning placeredes den vigtigste af byens porte, *Vesterport* (se bind 9).

Udgravninger har vist, at i hvert fald dele af den gamle vold og grav om Clemensstaden er blevet opfyldt kort efter Absalons overtagelse. Helt kan den dog ikke være udslettet, for graven blev bestemmende for det buede forløb af Vestergades østlige del og for den skrå afskæring af Gammeltorv. Endnu i 1377 omtales den gamle gravs vestre og østre løb som henholdsvis *Sankt Clemens Kirkes grav* og *Østergrav*, og så sent som 1541 optræder den

Skilt fra sent 1600-tals hus i Vestergade, fundet ved udgravning. Efter symbolerne at dømme, må der have boet en bygmester her. – Efter tegning af Peter Linde.

rende, som Morten smed på Vestergade købte af staden, som »han nu bebygget haver og sat sin husgavl på«. Hermed skulle man synes, at den ærværdige fæstningsgrav er blevet endeligt udslettet.

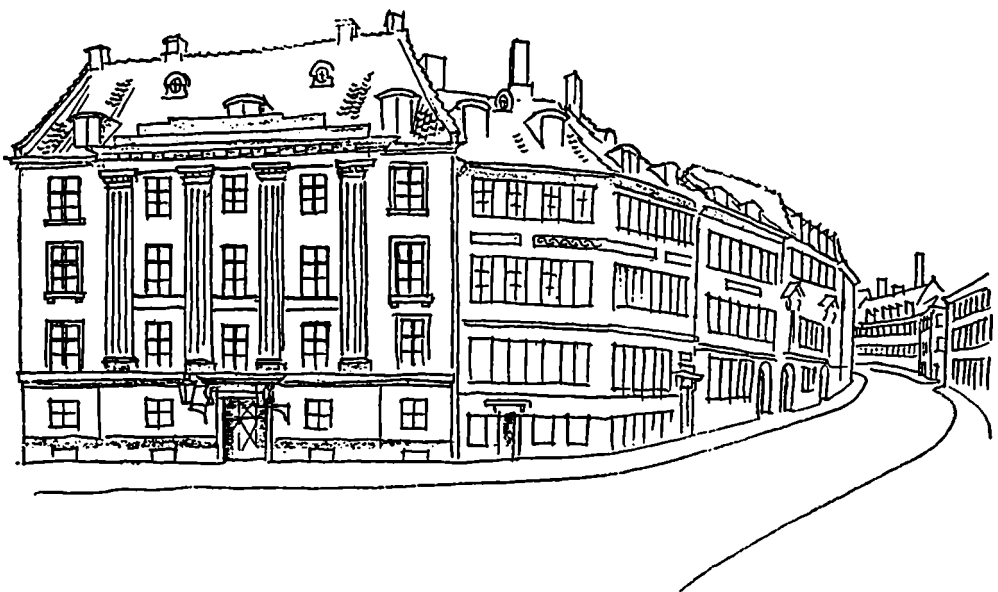
Det er ikke tilfældigt, at det er en smed, der køber den sidste rest af renden, for Vestergade var smedenes gade. I roskildebispens jordebog nævnes ganske vist kun en enkelt, men et par år før, i 1373, kaldes den strækning af Vestergade, der ligger mellem Gammeltorv og Larsbjørnsstræde for Smedegade, mens resten kaldes »Strædet ved Vesterport«. Også længe efter at hele gadens navn officielt var Vestergade, kunne man høre betegnelser som Smedegade, Smedebakken og Bakkegade om gadens østlige del.

Ellers var det *kirken*, der satte sit præg på gaden og specielt dennes vestlige del. Af de seks grunde på gadens nordside mellem Larsbjørnsstræde og volden tilhørte de tre Vor Frue Kirke og de to kirkerne i henholdsvis Valensbæk og Herstedvester, og på sydsiden af gaden havde Vor Frue Kirke fire gårde. Også abbeden i Sorø havde i 1498 en gård på Vestergades nordside.

Men i tidens løb blev Vestergade *gæstgiversnes gade* fremfor nogen. Hertil kom de rejsende vestfra som det første efter at have passeret Vesterport, her kørte omegnens bønder ind, når de skulle handle, og her blev mangan godtroende fremmed franarret sine skillinger.

Holberg har i »Den 11. Juni« givet en herlig skildring af det leben, der udfoldede sig i Vestergade ved terminstid.

Det er det svage sving i Vestergade, der altid har givet gadebilledet her en særlig charme, som ikke mindst tegneren Axel Nygaard havde øje for. Her har han tegnet gaden fra hjørnet af Gammeltorv med Den suhrske Stiftelse til venstre og de mange fine gårde på højre side, alle opført kort efter branden i 1795. – Fra Axel Nygaards Arkiv.

Her er Vestergade 12-10-8-6-4 og 2 tegnet i 1900. Nr. 12 er den stadig eksisterende hjørnejendom ved Larsbjørnsstræde. Det er »Tre Hjorters« store indgangsport længst til venstre. Den næste bygning er »Garvergården« i nr. 10 med 12 fag til gaden. Gården var i sin sidste levetid klublokale for Handelsforeningen af 5. juni 1864. Det gamle hus fra omkring 1800 blev nedrevet i 1901 og erstattet af moderne huse. Nr. 8-2 eksisterer stadig. Tegning af J. L. Ridter 1900. – Bymuseet.

Man ser her den enfoldige jyske bondesøn Studenstrup komme til byen for at opkræve renter og afdrag af den forgældede Skyldenborg. Tjeneren Henrik udgiver sig for Studenstrups fætter og fører ham til værtshuset og bordellet »Vester Paradis« i Vestergades øverste del og ikke til det respektable »Tre Hjorters«, som han havde fået anbefalet hjemmefra. Efter at have overført sine fordringer på byens rådhus, som han tror er en privat ejendom, må Studenstrup grædende og totalt afblanket vandre ud af Vesterport.

Som det ses, beholdt Vestergade sin funktion som gæstgiversnes gade, også efter at Vesterport i 1668 var blevet flyttet sydpå ud for daværende Sankt Clemensstræde. Gaden brændte både i 1728 og i 1795.

Begynder man fra Gammelortov, var den første gæstgivergård *Sjølland*. Fra 1652 ejedes den af rådmand og sekretær i Tyske Kancelli, *Bartholomæus Pedersen*. Den må have haft et godt ry, for i 1682 boede den spanske gesandt her. Det eksisterende forhus er opført 1796-97 og

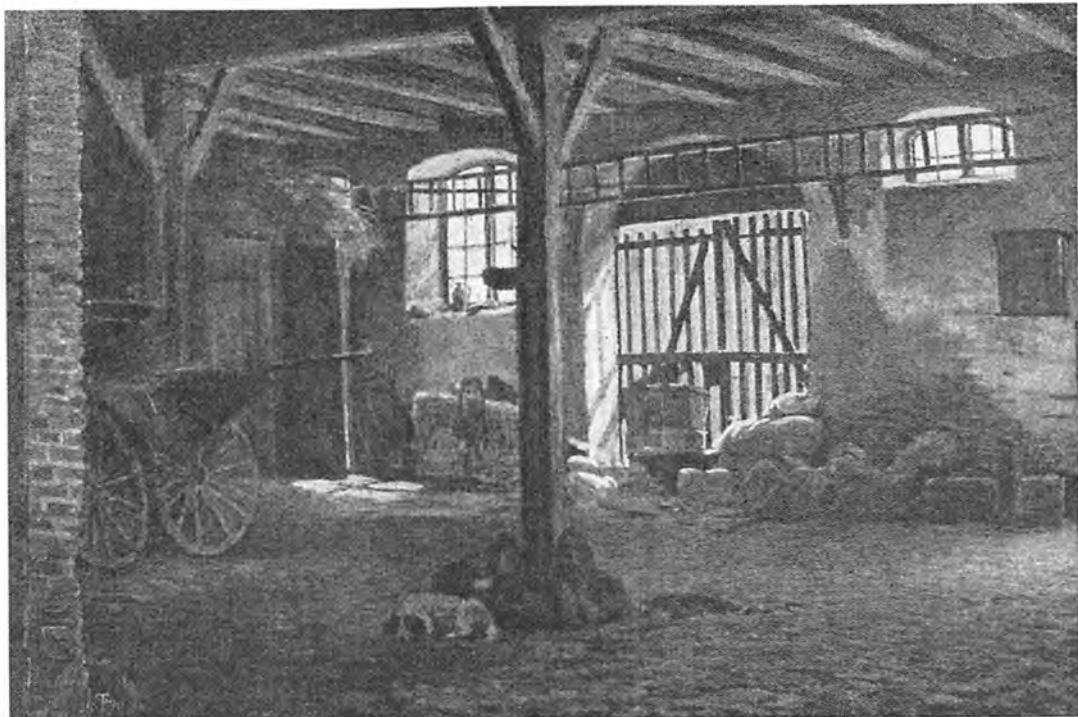
står i det væsentlige uændret. Det vidtløftige stald- og pakhuskompleks bagest på den store grund er i 1936 erstattet af en kontor- og lagerbygning af jernbeton opført for tobaksfirmaet *C. W. Obel* af *Frits Schlegel*.

Nr. 4 hed *Rosen*. Det er en ret lille ejendom, som i 1523 sammen med nr. 6 blev skænket mester *Fadder Bøsestøber* af *Christian 2.*, og som *Frederik 1.* i 1524 bekræftede hans ejerskab af. Også borgerkrigens omvæltninger klarede han sig igennem, og efter hans død i 1539 fik hans enke ligeledes bekræftelse på gården. Mester *Fadder* havde desuden fra 1532 fæstebrev på *Nybygård*, dvs. det meste af det senere *Frederiksberg* og *Vesterbro*. Gården på *Vestergade* ejedes senere i århundredet af *Christoffer Valkendorf*. I hvert fald siden 1683 var her herberg og fra 1712 tillige garveri.

Nr. 6 var ikke noget egentligt gæstgiveri, men i 1660erne boede her en »tyskølvrager« *Mads Pedersen*, hvem memoireforfatteren *Johan Monrad* omtaler som »meget lystig og høflig«. Han holdt ikke ølsalg, men havde »det rareste tyske øl og skøn mjød« til eget brug, og *Monrad* tilføjer: »og blev mig altid forundt en stue à parte, når jeg ville komme derhen«. *Monrad* diverterede sig sært nok bedst alene. Både nr. 4 og nr. 6 er opført af murermester *A. C. Wilken* sidst i 1790erne.

Fra anden baggård i Vestergade 10 viste et skilt til Garvergården, hvis nogen skulle forville sig i de sammenbyggede gårde. Herinde lå også en vognmandsforretning, der kunne påtage sig kørsel og transport for gæsterne. Fot. 1895. – Bymuseet.

Så længe voldene stod og Vesterport var byens mest trafikerede indkørsel, var der gode forretninger at gøre for de mange gæstergivergårde i Vestergade. De fleste lå i de lige numre, med dybe baggårde til vogne og hestestalde. Det var mest bønder, der tog ind her, og det var ikke luksuriøst. Her har maleren Th. Philipsen forevigtet gæstgiverstalden i Vestergade 2, altså helt oppe ved Gammeltorv. – Maleri 1870 efter foto på Bymuseet.

Nr. 10 hed *Garvergården*. Her var der i middelalderen mølledam og afløb herfra til de to ovenfor omtalte grave. Fra 1696 var her garveri og senere desuden gæstgiveri. Det var en stor gård, der efter branden i 1795 stod med et smukt klassicistisk forhus og to gårdspladser, adskilt af det pakhus, der ses på fotografiet side 513. Her boede familien *Oehenschläger* fra 1836, og her døde Christiane i 1841. I 1900-01 blev bygningerne erstattet af det nu stående anlæg, »Centrum«, der går helt igennem til Studiestræde (nr. 19), opført af arkitekt *Carl Thonning*.

Hjørnehuset nr. 12 er det ofte omtalte gæstgiveri, der gik under det gammeldags navn *Tre Hjorter*. Omkring 1450 ejedes stedet af *Lasse Bjørnsen*, der kom til at lægge navn til sidegaden. Midt i 1500-tallet var *Erik Valkendorf* gårdens ejer, og den forblev i Valkendorfernes eje til 1681, hvorefter den blev delt. På den del, der lå nærmest nr. 10, etablerede *Søren Rasmussen Hjortshøj* i 1681 herberget *Tre Hjorter*, som desuden var byens *postgård*, og som eksisterede til langt ind i dette århundrede, siden midten af 1800-tallet med en tilknyttet vinhandel i kælderen. Efter branden i 1728 blev også selve hjørnegrunden lagt til, og det var det skrå hjørnefag, der prangede med hotellets navn. Over porten var der tidligere en net støbejernsdekoration, hvori indgik tre hjorte. Den nuværende bygning blev opført 1796-97 af murermester *Lauritz Thrane*.

I Vestergade 4 lå gæstgiveriet »Rosen« med udskænknng og vognstald i den smalle gård. Th. Philipsen har malet gården i 1871. – Efter foto på Bymuseet.

Endnu omkring 1. verdenskrig var der gæstgiveri i nr. 4. Her er den samme gård fotograferet 1914. – Bymuseet.

Vestergades mest iøjnefaldende gæstgiveri var »Tre Hjorter« i nr. 12, på hjørnet af Larsbjørnsstræde. Det er opført i 1795. Bemærk det sorgløse perspektiv, der lader Sankt Peder Mølle på Nørrevold ses. Reklame-tryk ca. 1850. – Bymuseet.

Gårdene bag gæstgiverierne var overalt vigtige for opstaldning af heste og vogne. Her er »Tre Hjorter«s gård i Vestergade 12, fotograferet i 1905. – Bymuseet.

På hjørnet overfor ligger nr. 14, der i 1377 ejedes af Herstedvester Kirke. I 1705 blev ejendommen købt af kirurg *Johan von Aspern*. Han er i dag mest kendt som stedfar til den senere stadskirurg *Chr. Fr. Reiser*, der her som 10-årig oplevede »den fyrgerlige ildebrand« i 1728 og var mærket af oplevelsen resten af livet. Han levede i en sygelig angst for ild og var kendt som en af byens originaler, ikke mindst efter at han i 1784 udgav sin beretning om branden, der med sin blanding af højemotionelle udbrud og ophobede ligegyldigheder oftere påkalder sig smilet end gruen. Ildens ødelæggelse af familiens eget hus skildrer han på følgende måde:

»Dengang nu den halve Vestergade stod i én forskrækkelig lue, og mine forældres hus (som nu til dags hr. Turin, kandestøber-mester tilhører) forskrækkeligen brændte, faldt gavlen endelig ned og gav en forskrækkelig bulder. En gammel tjenestepige, min moder havde, som før og efter ildebranden tjente hende ialt 37 år, dengang hun så, at vort hus faldt ned, thi hun stod i Lars Bjørnsstræde uden for urteboden, som den gang salig hr. Krich tilhørte, faldt hun ned på fortovet og bekom en apoplexi, eller et slag af den stærke forskrækkelse, der så

»Tre Hjorter« i Vestergade 12, på hjørnet af Larsbjørnsstræde, var det fornemste af gadens gæstgiverier. Der er ikke længe gæstgivergård, men beværtning i stueetagen og Husmanns Vinstue i kælderen. Fot. ca. 1930. – Bymuseet.

Et af de smukkeste og bedst bevarede huse i Vestergade er nr. 16, som var opført 1796-97 og tidligere kaldet »Skibet«. Det ses her ved siden af nr. 14 på hjørnet af Larsbjørnsstræde. Fot. 1960. – Bymuseet.

Også Gardergården i nr. 18 frembød endnu sidst i forrige århundrede en stor gæstgiverbaggård, der var uundværlig for gæstgivervirksomheden. Fot. 1895. – Bymuseet.

Nr. 14, hjørneejendommen med sit åbne gårdparti mod Larsbjørnsstræde, er ligeledes opført 1796-97 som genbo til »Tre Hjørter«. Bemærk det lille lagerhus ved siden af, som er omtalt nedenfor. Fot. 1948. – Bymuseet.

En overraskende bygning i Larsbjørnsstræde 3/ Vestergade 16 er dette lille lagerhus, der skimtes ovenfor. Det opførtes 1900 som et ungdomsarbejde af arkitekt Fritz Koch, og skønt Koch i sit kun 48-årige liv nåede at bygge adskillige andre bygninger – således f.eks. den gamle Langelinie Pavillon – roses hans lille pakhus altid som noget af det bedste, han skabte. Weilbachs Kunstnerleksikon skriver: »Pakhuset i Larsbjørnsstræde 3 betegner ved sin frie, personlige udformning en milepæl i frigørelsen fra de historiske stilarter«. Fot. 1965. – Kunstakademiets Bibliotek.

Vestergade nr. 26-24-22-20-18 og 14. De tre første huse, alle opført omkring 1798, og overtaget af Dagbladet Politiken, blev i 1960'erne sat smukt i stand, og de tre sidste, der har været ejet af store købmandsvirksomheder gennem mange år, er – som vi allerede har set – ligeledes meget velholdte. De viste seks ejendomme er nok gadens smukkeste. Tegning af Axel Nygaard fra 1930'erne. – Nygaards Arkiv.

Porten til nr. 26, opsat i 1790'erne, har overlevet til i dag og er i øvrigt også nænsomt istandsat. Tegning af Axel Nygaard. – Nygaards Arkiv.

hastig overfaldt hende; der var just til lykke ædle og medlidige mennesker tilstede, som bragte hende i Klædeboderne hos hr. stadskirurg Hess, som var i svogerskab med mine forældre, og blev altså lykkelig bragt til rette og restitueret igen.»

Også Johan von Aspern fik et apoplektisk tilfælde på grund af branden og var herefter lam til sin død i 1735. Enken drev kirurgforretningen videre, til hun selv døde i 1751, hvorefter sønnen fortsatte her til 1755, da han flyttede til Vestergade 8. Han døde 1785 og oplevede altså ikke byens næste store brand.

Nr. 16 var gæstgivergården *Skibet*. Der var herberg her siden slutningen af 1600-tallet til 1841, da der etableredes en større jernhandel. Både nr. 14 og 16 er opført af murermester *Lauritz Thrane* 1796-97.

Nr. 18 hed *Gardergården*. I ældre tid var garnisonen privat indkvarteret, og en driftig vognmand, *Poul Nygaard*,

så i 1755 sin fordel i her at opføre en regulær *kaserne* for livgarden til hest bagest på grunden. I 1792 flyttedes Hestgarden til Frederiksholms Kanal (se bind 2). Men gården beholdt navnet, også efter genopførelsen efter branden i 1795. Den blev nu gæstgiveri, og det var her, *H. C. Andersen* indlogerede sig, da han i 1819 kom til København. Midt i århundredet kom en række af guldalderens kunstnere i huset, der da ejedes af urtekræmmer *Christian Pedersen*, maleren *Christen Købkes* svoger. Forhuset er opført 1796-97.

Nr. 20 hed oprindelig *Vinkanden*, senere *Dannebrog*. Ifølge Holbergs »Den 11. Juni« kunne man her bo for to skilling pr. nat. Det nuværende hus er opført 1797-98 af murermester *A. C. Wilcken*.

Nr. 22 var gæstgiveriet *Farvergården*. Forhuset er opført 1798-99 for farver *Lars Bjørn*. I årene 1805-14 boede det

I Vestergade 28 skrev Adam Oehlenschläger »Guldhornene« og »Sankt Hans Aftenspil«, mens han boede her fra 1795-1805. Mindeplade anbragt på den nuværende del af Politikens Hus, som opførtes her 1920-21. – Schannongs bog om mindeplader.

Omtrent samme stykke af Vestergade som på Nygaards tegning, fotograferet i 1960'erne, da nr. 24 og 22 endnu ikke var renoverede og havde beværtninger i stue- og kælderetage. – Fot. Politikens Forlag.

Vestergade krydses i forgrunden af Larsbjørnsstræde og Kattesundet. Hjørnehuset nr. 13 var vel ikke gadens ædlest hus, men dets afløser – se næste side – blev det heller ikke. Tegning af J. L. Ridter ca. 1905. – Bymuseet.

nygifte par *Anders Sandøe Ørsted* og *Sophie, f. Oehlenschläger* på 1. sal. Både fruens broder og *Jens Baggesen* var slittige gæster her, inden deres berømte fejde udbrød. I 1967 blev huset smukt restaureret af Politikens Forlag.

Også de følgende to huse blev opført sidst i 1790'erne. Nr. 28 eksisterer desværre ikke mere. Her var der også farvergård. Den var blevet genopført af farverenken *Engelke Catharine Møller*, fæster til brødrene *Ørsted*, der i deres studietid boede på *Elers' Kollegium*, men spiste hos fæsteren. Her traf de den unge skuespilleraspirant *Adam Oehlenschläger*, der logerede her 1795-1805, og som de tog under deres beskyttende vinger. *Madam Møller* døde 1822 og efterlod gården og farveriet til sin mestersvend *Niels Henrik Holst*. Farveriet bestod til 1899. I 1919 blev gården købt af Dagbladet *Politiken* og nedrevet. Døre og paneler blev overladt Bymuseet.

Gæstgivergårdene lå så at sige alle på gadens nordside med de store, dybe grunde, men med jernbanen var deres storhedstid ude. Vestergade tabte gradvis betydning, hoteller og gæstgiverier forsvandt, og nye virksomheder havde ikke den gennemslagskraft, at de afgørende kunne ændre gadens noble, klassicistiske huse.

Vestergades sydside byder ikke på samme perlerække

Granitkolossen på hjørnet af Vestergade og Kattesundet blev opført omkring 1906-07. Arkitekten var Carl Thonning. Fot. 1909. – Bymuseet.

Kattesundet er ligesom Vestergade påfaldende lidt forandret i de ca. 80 år, der ligger mellem billederne på denne side. Men gaden har nydt godt af 1970ernes renovering. – Fot. John Jedbo 1986.

Københavns arkitektur har vel aldrig set så mishandlet ud som omkring århundredskiftet, da der sattes forretningskilte op på alle facader. Her er den smukke nedre ende af Vestergade behandlet på denne måde. Forrest hjørnet ved Larshjørnsstræde. Fot. 1909. – Bymuseet.

af spændende huse som nordsiden, men nogle stykker fortjener dog omtale.

Et usædvanlig smukt hus af den type, der blev opført efter 1795 i Harsdorffs stil er nr. 5. Med sine fremhævede sidepartier og trekantfrontoner over beletagens yderfag samt porten og dens attrap-pendant er det helt efter mesterens opskrift. Det blev opført 1796-97 for tobaksfabrikant *L. C. Augustinus*.

Omkring århundredskiftet gik der nogle skår i Vestergades klassicistiske harmoni. Et af dem er nr. 9, der er opført 1907-08 af *Anton Rosen* som en del af »Metropolkomplekset« (se bind 3). Det er en morsom, men på grund af højden noget afstikkende bygning.

Nr. 11 er af samme type som nr. 5, men noget enklere. Det udmærker sig ved et felt midt på facaden med handelsymboler: Merkurius' hoved omgivet af overflødhedshorn, Merkurstav, Neptunfork samt vareballer og -tønder. Huset blev da også opført til en købmand, *Michael Winckel* i 1796-97. Over indgangsdøren har han opsat en tavle med sit eget navn, men indhugget i en langt ældre indskriftsten, der indeholder et opbyggeligt vers og årstallet 1726. Hvis den oprindelig har siddet på et hus i Vestergade, har dette ikke haft nogen lang levetid, men er brændt i 1728.

På det lille hjørneste, nr. 13, opførte arkitekt *Carl Thonning* i 1906-07 en treetages forretningsjendom for tobaksfabrikanterne, *Brdr. Braun*. Huset, der har granitkvadre i stueetagen og karnap med svungen, kobberdækket front på hjørnet, gør sit bedste for at virke imponerende.

Kattesundet var en af de trafikale nyskabelser, der fulgte i kølvandet på branden i 1728. Den ældgamle Clemensstad blev ryddet og dermed gaderne *Vombadstuestræde*, der fulgte den forlængst nedlagte grav, og *Antikvitsstræde*, der mundede ud i Vestergade, hvor nu nr. 19 ligger.

Nr. 23-25 er en forretningsjendom, der går ud til *Frederiksberggade*, opført af arkitekt *Vilh. Fischer* 1911-13. Det er på dette sted, Sankt Clemens Kirkes grav drejede sydpå, og hvor Vestergade følgelig også foretager et sving.

Nr. 33 er et af Vestergades noble, klassicistiske huse, opført 1795-96 af hørkræmmer *Ole Schou*. Dets forgænger var en bryggergård, der ved midten af 1700-tallet tilhørte *Ole Mandix*. Han var stedfar til *Johannes Ewalds* tilbedte *Arendse Huulegaard*. Hun valgte imidlertid det sikre og giftede sig i 1764 med hørkræmmer *Rasmus Riber*, der etablerede sig i svigerfaderens gård.

Samme strækning af Vestergade som på forrige side ca. 80 år senere. Gaden ligner faktisk igen den oprindelige gade, opført i 1790'erne efter branden. Grimme skilte er nu reduceret, og alle husene står atter med velholdte, malede facader. – Fot. John Jedbo 1986.

Når Vestergade i dag er bevaret som et af byens fineste gadestrøg, er det dog ikke sket uden kamp. I 1931 vedtog borgerrepræsentationen en udvidelse af gadestrækningen Vestergade-Skindergade af hensyn til trafikken. Det skulle ske ved, at hele den nordlige facadelinie efterhånden blev rykket 2-3 m tilbage, med andre ord nedrivning af alle de bedste forhuse i Vestergade.

I skrift og tale blev der kæmpet mod disse planer, først og fremmest af arkitekturhistorikerne *Vilh. Lorenzen* og *Christian Elling*, og foreløbig skete der da heller ikke noget. Besættelsen og byggestoppet i årene derefter trak tiden yderligere ud. Men den af Stadsingeniørens Direktorat i 1948 udsendte redegørelse »Københavns gamle bydel«, der fastholdt den gamle beslutning, bragte nyt liv i diskussionen. »Slaget om den gamle bydel« var indledt. *Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse* og *Foreningen til gamle Bygningers Bevaring* var ivrige deltagere. På bevaringsfolkernes side stod endvidere Københavns stadsarkitekt *F. C. Lund* og professor *Steen Eiler Rasmussen*.

Kampen indstilledes først med udsendelsen af »København, skitse til en generalplan«, der gik ind for bevaring af den gamle bydel og med borgerrepræsentationens vedtagelse i 1959 af de heri indeholdte principper.

Den fine nyklassicistiske gadeføring i Vestergade har fået enkelte brutale fornyelser, som er vist her til højre. Her ses gaden fra hjørnet af Kattesundet (til højre) og Larsbjørnsstræde (til venstre) ned mod Gammeltorv. Fot. 1909. – Bymuseet.

Studiestræde

Sammenlignet med andre områder i middelalderens København udgør de tre næsten parallelle gader Vestergade, Studiestræde og Sankt Peders Stræde med tværgaden Larsbjørnsstræde et kvarter af nærmest påfaldende regularitet. En del af forklaringen er muligvis den rende, som fra byens voldgrav stod i forbindelse med en sø eller dam i et øst-vestligt forløb, og som adskilte grundene i Vestergades nordside fra grundene på Studiestrædes sydside. Dammen lå nær hjørnet Studiestræde-Larsbjørnsstræde, svarende til vore dages nr. 9-23.

Gadens tidligst kendte navn er *Rådhusstræde*, således benævnt efter byens andet rådhus på hjørnet af Nørregade. Rådhuset blev flyttet til Gammeltorv ca. 1475, hvorefter betegnelsen *Gammel Rådhusstræde* optræder helt ind i 1520'erne. Først i 1528 møder vi navnet *Studiestræde*, som blev hængende, selv om *Studiegården*, der havde overtaget det gamle rådhus, gik i opløsning få år senere under reformationen og blev genoprettet på Nørregades modsatte side. Bispegården, der blev hjørneejendommens mest langvarige funktion, har aldrig formået at ændre gadens navn. Det lykkedes heller ikke for gadens grundejere, da

Samme strækning som på forrige side. Bydelens gamle berømte hovedgade er i sandhed blevet en af de stille gader, og kun i myldretiden er der betydelig færdsel, fordi Strøget er blevet gågade. – Fot. John Jedbo 1986.

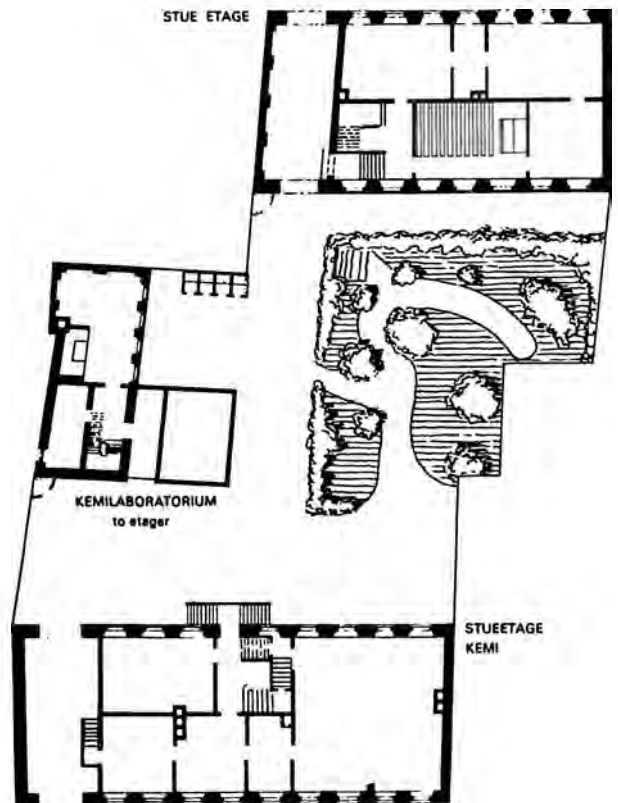

Studiestræde 16-2 fotograferet 1920, da gaden var i forfald. Øverst oppe ved Nørregade ses Studiegårdens og Bispegårdens store gavlkviste. – Bymuseet.

Også Studiestræde er nu velholdt. Husene er de samme, men brolægningen er for længst erstattet af asfalt. – Fot. John Jedbo 1987.

Studiegården i Studiestræde står i gæld til Danmarks første Polytekniske Læreanstalt. Den blev nemlig åbnet her i 1828 med H. C. Ørsted som direktør. Ørsted havde skaffet plads til den ved at placere de to bygninger i sin have i Studiestræde, hvor han boede fra 1824 til sin død 1851. Hans professorbolig er den bygning, der i vore dage anvendes af kvæsturen, som ses nederst på kortet. Danmarks nu verdenskendte *Tekniske Højskole* i Lundtofte startede i sandhed beskedent. Den rådede kun over de to viste øverste bygninger, af hvilke den ene i 1890 blev overtaget af Universitetet, da Læreanstalten i første omgang flyttede til Sølvgade. Den rummer nu anneks-auditorierne A og B til forelæsninger og doktordisputatser. – Ældre tegning.

Studiegården i vore dage. Midtfor det gamle anneks-auditorium. Til højre den af Martin Borch i 1915-16 opførte studiegård, som placeredes i Bispegårdens have. – Fot. John Jedbo 1988.

Studiestræde i 1909, set fra Larsbjørnsstræde ned mod Nørrevold. Gaden var som tidligere nævnt i forfald, præget af familier, der udlejede værelser til studenter fra provinsen. – Bymuseet.

de i 1889 ansøgte om navneforandring til *Universitetsgade*. Andragendet blev afslået af Magistraten.

I løbet af middelalderen og 1500-1600-tallet blev de oprindelig ret store grunde delt op i en mængde ganske små lodder, særlig i gadens vestlige ende. En del synes etableret som legeboder, og selv om grundmønstret blev brudt op både efter branden i 1728 og efter branden i 1795, er det stadig de små grunde og smalle facader, der præger gaden.

Selv om Universitetet flyttede fra Studiestræde, har gadens østlige ende altid haft et lærd anstrøg. Nr. 7 var en af Vor Frue Kirkes *kannikegårde*, som efter reformationen blev *professorresidens*. Over for og tæt ved Bispegården lå nr. 6, der i 1680 blev erhvervet ved mageskifte med Sankt Petri Kirke og herefter anvendtes som professorresidens. Den henlå i lange tider efter branden i 1728 som byggetomt. Først i 1753 blev en ny professorgård opført efter *J. F. Ramus'* tegning. Den brændte igen i 1795, blev atter genopbygget og omsider i 1828 sammen med en tilstødende professorgård i Sankt Peders Stræde indrettet til *Polyteknisk Lærestalt* med *H. C. Ørsted* som direktør. Ørsted beholdt sin bolig i Studiestræde 6, som han havde haft siden 1824. Efter Ørsteds død i 1851 blev hans

lejlighed inddraget til udvidelse af lærestalten, men trods andre udvidelser blev pladsen efterhånden for trang, og i 1890 flyttede lærestalten ud til en nybygning på det tidligere voldterræn (se bind 10). Den gamle professorgård eksisterer stadig, men er en del forbygget.

I dette århundrede er den kommet til at indgå i det kompleks, *Studiegården*, som Universitetet i 1916 med *Martin Borch* som arkitekt opførte på naboejendommen nr. 4 og Bispegårdens grund, hvor før den idylliske have samt en bindingsværksbygning mod Studiestræde lå. Det nye anlæg blev opført i fire etager af røde sten og med en gavlkvist midt på fløjen mod Studiestræde som en bevidst henvisning til 1700-tallets professorresiden- ser. Mindre heldig er facadeliniens tilbagerykning. Til anlægget hører en fløj i gården og en mod Sankt Peders Stræde. Studiegården kom til at rumme frokoststue samt lokaler for en række institutter. I dag er kun jurastudiet tilbage.

Nr. 8 er et hus opført 1798 af murermester *C. C. Martens* i hele fem etager. Oprindeligt har det sikkert været uden nogen facadeudsmykning, idet vinduesindramninger og -afdækninger er fra sidst i 1800-tallet. Huset er som bygning lidet interessant, men det er rammen om en af de mest levende skildringer, vi har af bombardementet

Der er ca. 80 år mellem optagelserne af de to billeder, og den gamle gade er kendeligt forynget ved istandsættelsen og renoveringen i løbet af 1970'erne. – Fot. John Jedbo 1986.

Næste side øverst:
 Studiestræde 10-6, tegnet af
 J. L. Ridter i 1903. Nr. 8 i mid-
 ten bærer den mindeplade, der
 ses forstørret på næste billede.
 Her boede digteren Thomas
 Overskou, som har gjort huset
 kendt. Det var i slutningen af
 1700-tallet et hus for byens fat-
 tigste, uden bekvemmeligheder
 og med kun få retirader i går-
 den, skønt der i for- og baghuset
 tilsammen boede over 125 per-
 soner. Huset kaldtes Noahs
 Ark, eller bare Arken. Her ople-
 vede Overskou bombardemen-
 tet 1807. – Bymuseet.

Studiestræde 28-18, tegnet af
 J. L. Ridter i 1900, da den hyg-
 gelige gamle gæstgivergård
 »Hvide Svane« stod foran ned-
 rivning. Efter at Vesterport
 havde tabt sin betydning som
 sluse til alle hoteller og herber-
 ger i Vestergade og Studie-
 stræde, forsvandt de gamle
 gæstgiverier. – Bymuseet.

i 1807. Huset kaldtes dengang *Noahs Ark* eller blot *Arken*, vel nok på grund af sammenstuvningen af både dyr og mennesker. I 1801 boede der 109 personer i for- og baghus. Det var dog ikke udtryk for byherrens ønske om at pine mest muligt ud af huset. Tværtimod var det bygget så skrabet og småt, for at fattigfolk efter branden i 1795 overhovedet kunne få tag over hovedet til en overkommelig leje. I 1802 var det blevet købt af en tidligere kusk, *Peter Hansen*, der nu indrettede sig en høkerbod i forhuset. I baghusets stueetage til højre for trappen boede i 1807 en familie, hvis mandlige overhoved arbejdede og boede på et sukkerraffinaderi i Store Larsbjørnsstræde, mens moderen vaskede for folk. De var den senere skuespiller, instruktør og teaterhistoriker *Thomas Overskous* forældre. I sine erindringer fortæller Overskou, hvorledes det begyndte hin 2. september: Børnene legede i gården, en mand og kone stod og vred vasketøj; så høres et par skud, og kort efter rammer en bombe forhuset. Alle beboerne samles under gråd og jamren i baghusets gang, alt mens bomberne regner ned. En ældre jomfru løber over gården med skørterne trukket op over hovedet. Værtens svin slipper løs, men bliver fanget og ved ørerne trukket op i et forladt køkken på 1. sal. Efterhånden forlod alle beboerne huset, og kun værten og hans tjeneste-

Mindestenen, der sidder på muren på nr. 8 mod gaden.

Her har Charlotte Clante tegnet gården og bagehuset bag Noahs Ark i Studiestræde 8. I 1800-tallets begyndelse var det dagligt mødested for de ufatteligt mange beboere.

Da Vestervold faldt i 1870'erne, kom disse huse frem i den frie luft. De havde hidtil ligget klemt op mod volden langs en smal voldgade. Men Nørre Voldgade hører til i bind 10. Det er faktisk Studiestrædes ud-løb i Vester Voldgade, man skal hæfte sig ved. Billedet er fra ca. 1910, og på det tidspunkt var »Grundtvigs Hus« (se helt til højre) lige opført. På hjørnet havde det velkendte flyttefirma »Brdr. Rosendahl« sit kontor. – Bymuseet.

pige blev tilbage. I tre døgn var de i aktion og slukkede brande og bomber på ejendommen ved hjælp af kar fyldt med vand på alle etager. 18 bomber og fem brandpile lykkedes det dem at uskadeliggøre.

Da familien Overskou den 5. september vendte tilbage, fandt de »Arken« stående, men stærkt medtaget. »På en total mangel af vinduesruder nær så huset temmelig tåleligt ud mod gaden, men da vi kom ind i gården – hvilket syn! Hele muren af tre salsetager lige over vor stue var styrtet ned i gården og hængte dels ud over vore vinduer. En eneste bombe havde anrettet denne ødelæggelse og med det samme dræbt en gammel murersvend, som nylig var kommet hjem fra brandvagt og udmattet havde kastet sig på sin seng lige over vort lille værelse, der stod sådan, som vi var gået fra det« . . . »Ja, ja,« sagde Peter Hansen ofte, »dette var en svar tid. Jeg går og hinker, og min gode Margrete, stakkels pige, hun blev aldrig menneske mere. Ilden væltede ned fra himmelen, så det brændte både for og bag; men stod gjorde 'Arken' alligevel, ha, ha, ha, stod gjorde den!«

Men hvad bomberne ikke formåede i 1807, det klarede saneringen i 1960'erne, da ejendommen var blevet købt af Universitetet. Overskous barndomshjem, baghuset, blev nedrevet, mens forhuset stadig består.

Mange af husene i Nørre kvarter blev som »Arken« opført med henblik på udlejning til småkårsfolk. Et andet af denne type er nr. 45, der opførtes 1797-98 af murermester *Johan Chr. West*. Han havde sluttet kontrakt

med Søetaten om opførelse af nr. 42, 45 og 47A med lejligheder for i alt 40 familier ansat ved Holmen. For lejlighedernes størrelse tjente Nyboder som forbillede.

En usædvanlig og trist historie knytter sig til nr. 20 på hjørnet af Larsbjørnsstræde. Huset er opført 1796-97 i kun tre etager og udmærker sig i øvrigt ikke i det ydre på nogen måde. Men det var her, guldsmed og urmager *Niels Heidenreich* i sit primitive køkken på 1. sal i 1802 omsmeltede de to guldhorn fra Gallehus efter at have stjålet de uerstattelige oldtidsfund på Kunstkammeret. Få skridt derfra, i Vestergade 28, sad den unge digter Adam Oehlenschläger og skrev et af vor litteraturs mesterværker under indtryk af tyveriet. Heidenreich blev senere grebet og kom til at tilbringe 34 år i fængsel.

I 1901 erhvervede »Kirkeligt Samfund af 1898« tre ejendomme i Studiestræde, den meget store nr. 36 (Gamsts Maskinfabrik) og to små, nr. 38 og 40. Sammenlagt blev det en meget regulær, nærmest kvadratisk grund, som i de følgende år blev ryddet og fra 1906 bebygget med *Rolf Schroeders* nationalromantiske borg, *Grundtvigs Hus*. Bygningen stod færdig i 1909. Efter planen kom det til at rumme lokaler for samfundets arbejde i København, »værelser at bo i for udenbys venner af sagen« og endelig en sal »hvor by- og landbefolkning kunne mødes«.

Det meget kompakte anlæg består af et forhus med en bred udløberfløj bagud, som igen forgrener sig i to hjørnekomplekser. Salen, hvis hvælvninger bæres af fire svære granitpiller, hugget af *Axel Locher*, placeredes i kælder og stueetage, hotellet »Dannevirke« på 1., 2. og 3. sal., mens ungdomsforeningerne anbragtes på 4. sal, mændene til højre og kvinderne til venstre. Hele centralpartiet blev udfyldt med sale, bl. a. en restauration dekoreret af *Rudolf Petersen* med blomstrophængende figurer i nationaldragter. Det centrale kunstværk var dog *Karl Schrøders* kolossale keramikbuste af N. F. S. Grundtvig efter *Niels Skovgaard's* tegning opstillet i hovedtrapperummet. Den blev omkring 1970 flyttet til Skovgaard-Museet i Viborg. I øvrigt har mange andre kunstnere med tilknytning til højskolebevægelsen leveret udsmykning til huset.

Facaden står med stueetagen i granit og resten i røde mursten, i 2. etage med kridtstensbånd. Foroven afsluttes bygningen af en kraftig udkrægning og krenelering. Facadens mest iøjnefaldende træk er det store udbugede midtparti med balkon og det danske rigsvåben udført i keramik af *Karl Schrøder*. Underetagen blev indrettet til butikker.

Rolf Schroeder (1872-1948). Arkitekt. Fik en del af sin uddannelse på Dahlerups og senere Rosens tegnestuer. Det forklarer det mod, hvormed han i det gamle København med dets oliemalede facader opførte en så provokerende bygning som *Grundtvigs Hus*, Studiestræde 36-40 i 1906-09. Det ses næste side. Senere kom han 1912-13 sammen med G. B. Hagen til at opføre *Belysningsvæsnets bygning*, Vognmagergade 8 og *Gothersgade 53*. Hagen havde 1909 vundet første præmie i en konkurrence herom. Bygningen rejstes på det totalt sanerede område, hvor Brøndstræderne tidligere havde ligget (dette bind).

Under besættelsen blev Grundtvigs Hus beslaglagt af tyskerne, senere af de allierede. Bygningen er nu overtaget af kommunen i mageskifte med Vartov (se bind 3).

Sankt Peders Stræde

Sankt Peders Stræde opfattedes i middelalderen som en afkrog af byen. Store strækninger henlå som »øde jord«, således hele nordsiden mellem Teglgårdstræde og volden og det meste af sydsiden mellem Nørregade og Larsbjørnsstræde.

Ved Sankt Peders Kirke lå 2-3 kannikegårde, og det blev i de følgende år i høj grad gejstligheden, der kom til at sætte sit præg på gaden. Således fik Æbelholt Kloster en stor gård med have på hjørnet af Larsbjørnsstræde.

Omkring 1430 havde *karmelitermunkene* etableret sig i Helsingør og påbegyndt opførelsen af det endnu stående klosteranlæg. Ordenen oplevede en blomstringstid i slutningen af 1400-tallet og omkring år 1500. Det er på denne tid, den erhvervede en gård i Sankt Peders Stræde, nuværende nr. 14. I 1517 skænkede Christian 2. brødrene Sankt Jørgens kapel og hospital med tilhørende jordegods uden for København på betingelse af, at de oprettede et kollegium i deres gård i Sankt Peders Stræde og her daglig holdt forelæsning i teologi. Med andre ord en udvidelse af Universitetet, der hermed skulle have en saltvandsindsprøjtning i form af den udogmatiske kristendomsopfattelse, som karmeliterne repræsenterede.

Kollegiet trådte i funktion i 1519 med magister *Poul Helgesen* som forstander og forelæser i teologi. Han var reformivrig og kompromisløs, en ildsjæl, der begejstrede og frastødte folk. Men efter tre år faldt han i unåde hos kongen, som tilbagekaldte sit gavebrev. Poul Helgesen

Forrige side:

I 1906-09 opførte arkitekt Rolf Schroeder et ejendommeligt bygningsværk i Studiestræde 36-40. Huset var »Grundtvigs Hus«, opført for »Kirkeligt Samfund af 1898«. Huset skulle samle aktiviteter i Grundtvigs ånd, men man manglede fra starten midler til den prætentiose opgave. Man byggede derfor en bygning, som indeholdt hotellet »Dannevirke«, og som på 1., 2. og 3. sal rådede over ca. 60 værelser, mens der mod gaden indrettedes seks butikker. Derved skulle huset kunne drives økonomisk. Der indrettedes yderligere en kæmpe-mødesal i kælderen, båret af fire granitsøjler. Tillige kunne ungdomsafdelingen beslaglægge 4. sal. Ud mod Studiestrædes store balkon på den buede forside var der indrettet en læsesal. Udsmykningen af bygningen lå Schroeder stærkt på sinde, og man må sige, at han – midt i skønvirketiden – levede op til sine intentioner. Husets senere skæbne er fortalt i teksten.

Natligt møde i Studiestræde

I 1650 begyndte Frederik 3. sin aktion for at få fjernet sin svoger, rigshofmester Corfitz Ulfeldt, fra magten. Sidst på året fremkom beskyldninger af særlig belastende karakter. En letlevende kvinde, Dina Winhofvers, påstod, at Ulfeldt og hans hustru Leonora Christine havde planer om at ombringe kongen og dronningen med gift. Giften skulle være tilberedt af Ulfeldts ven, stadsfysikus, dr. med. Otto Sperling. Ulfeldt blev skræmt og lod sin gård på Gråbrødretorv bevogte.

En sen aften, da Sperling kom ud af sit hus i Studiestræde (nuværende nr. 5-9) for at begive sig til Ulfeldts gård, blev han antastet af en formummet person. Det viste sig at være Dina. Hun bad Sperling om ikke at nævne hendes navn i forbindelse med den sag, der var rejst mod Ulfeldt. Hun havde fået skrupler og sagde nu, at det var hendes elsker, oberstløjtnant Jørgen Walter, der havde fundet på historien.

Det nyttede dog ikke. Dina blev overbevist om at have fremført falske anklager, blev dømt og halshugget på pladsen foran slottet. Ulfeldt blev frikendt, og Walter landsforvist. Senere flygtede Ulfeldt, og dr. Sperling fulgte ham i landflygtighed. Men i 1664 blev Sperling fangen, dømt som landsforræder og sat i Blåttårn, hvor han døde 1681. Walter døde også i Blåttårn i 1690, mens Leonora Christine omsider blev frigivet i 1685 efter 22 års fangenskab.

Christoffer Valkendorf

(1525-1601). Righshofmester hos den unge Christian 4. fra 1596 til sin død. Forinden rentemester hos Frederik 2. i hans sidste regeringsår og statholder i København. Ejer af godset Glorup. Berømt for sin slid og nidkærhed, men kritiseret for sit vanskelige sind og evne til at skaffe sig fjender. I Københavns topografiske historie gør han sig tydelig gældende fem gange, som alle er omtalt i dette værk: 1581 opførte han Vejerhuset på Gammel Strand, som stod lige til 1857 (bind 3).

1584 opsatte han en brønd ved Østervold (dette bind).

1585 opførte han tårnet på Nikolaj Kirke, som står som kopi fra 1909 den dag i dag (bind 3).

1585 opførte han tårn og spir på Helligåndskirken, som gik til grunde ved branden i 1728, men genopført af professor Storck i 1880'erne efter gamle kobberstik. Man omdøbte samtidig gaden bag kirken og gav den Valkendorfs navn (bind 3).

1588 opførte han for egen regning Valkendorfs Kollegium i Sankt Peders Stræde (se næste side).

måtte flygte til Jylland. Året efter var det kong Christians tur til at flygte, og Poul Helgesen vendte tilbage. Men snart begyndte det lutherske parti at rejse hovedet, og lektor Poul gik af al magt ind i kampen mod lutheriet, indtil hans røst forstummede i 1534. Da var alt i opløsning og karmeliterne for længst ude af byen.

Allerede i 1529 havde Frederik 1. på usikkert retsgrundlag skænket klosterets gård og have til *Knud Pedersen Gyldenstjerne*, som året efter kunne indberette til kongen, at de sidste munke havde forladt »Hvide Kloster«.

I de følgende mange år var gården i adeligt eje. I 1588 blev den overtaget af righshofmester *Christoffer Valkendorf*. Han satte det gamle stenhus i stand og indrettede her værelser til 16 studenter, som blev taget i brug allerede samme år.

Fra tid til anden skænkede Valkendorf også de studerende penge til livets ophold, men først i 1595 oprettedes en egentlig *fundats*, hvorefter der hensattes en kapital på 6.100 rdl. til vedligeholdelse af bygningerne og til studenternes underhold m. m. En af alumnerne skulle have tilsyn med, at der ikke førtes »et uskikkeligt eller letfærdigt levned med drik og slagsmål« og skulle have sin »våning i det kammer, som er østen ved gadedøren«. To gange om året skulle to professorer gennemgå kamrene, tilse biblioteket og sørge for, at den store have blev opdelt i otte lige store dele, en for hvert kammer (studenterne boede to og to), og at den blev dyrket med frugttræer og urter. Endelig blev der givet regler for afholdelse af disputereøvelser på kollegiet. Disse fandt sted i auditoriebygningen bag forhuset, hvor Poul Helgesen skal have holdt sine forelæsninger, og her var også biblioteket. Efter Valkendorfs død i 1601 blev der over indgangsdøren anbragt en indskrifttavle til minde om kollegiets stifter.

»Hofmesters boder«, som kollegiet kaldtes, var det første af sin art, og det fungerer stadig. Bygningen blev ramt af en bombe under Københavns belejring 1658, men ildebranden i 1728 gik dog langt værre ud over kollegiet. Øverste etage af forhuset til hvælvingerne over stueetagen led stor skade, mens auditoriebygningen med biblioteket var uskadt. I 1731 stod bygningen istandsat i den skikkelse, der ses på Rach & Eegbergs maleri på næste side, og alumnerne kunne atter rykke ind.

Men husets tilstand var dog langt fra god. I 1742 hedder det, at auditoriet med bibliotek stod i morads, at havemuren var nedfalden, og at forhuset lå »nedrigt, vådt og sumpigt« og bestod i nogle lave munkeceller og unyttelige gange. Der klages over et unyttigt trappehus med

Valkendorfs Kollegium i Sankt Peders Stræde 14, bag Sankt Petri Kirke. Oprettet 1588 af rigshofmester Christoffer Valkendorf som Nordens ældste studenterkollegium for 16 studenter. Bygningen blev ilde medtaget under brandene i 1728 og 1795, men blev nedrevet i 1865, og den nuværende bygning opført længere tilbage på grunden. Her ses kollegiet som nylig istandsat med Teglgårdstræde til venstre og Budolphi Kloster til højre. Maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

Således stod det over 275 år gamle kollegium endnu i 1865. Det var efterhånden i en så ringe forfatning, at det måtte opgives (se næste side). Tegning fra 1860. – Bymuseet.

Sådan så Valkendorfs Kollegium ud fra havesiden i 1865. Der havde nemlig fra begyndelsen ligget en stor have bag kollegiet, som stødte op til Sankt Petri Kirkes fattigkirkegård, som endnu i 1700-tallet bredte sig bag kollegiets have, næsten ned til Nørrevold. – Foto på Bymuseet.

svale, som betog bagsidens kamre dagslyset, hvorfor det kaldtes Collegium Obscurum. I de følgende år skete der da også nogle forbedringer, bl. a. blev der anlagt en trappe midt i bygningen, så svalen kunne forsvinde. Sandsynligvis er de gamle hvælvinger blevet fjernet samtidig.

1795 blev en gentagelse af 1728. Øverste etage udbrændte, mens underetagen og auditoriet skånedes. I 1798 kunne kollegiet atter tages i brug, og der blev opsat en mindetavle om de to brande over indgangen. I øvrigt stod huset stort set i sin gamle skikkelse, dog blev gavlkvisten erstattet af en valmkvist.

Men fugtproblemerne var stadig store, og i 1847 blev auditoriebygningen i gården revet ned. I 1865 kom så turen til det ældgamle forhus. Året efter opførtes efter tegning af *Chr. Hansen* tilbage på grunden en ny kollegiebygning i tre etager, nu til 21 studerende. Blandt kollegiets alumner kan nævnes *Ewald*, *Grundtvig*, *Blicher*, *Ingemann* og *Herman Bang*.

Ved siden af Valkendorfs Kollegium lå *Budolphi Kloster* i nr. 12. Det var oprettet ved testamente af 1725 af student *Morten Nielsen Budolph* og var i 1728 blevet indrettet i Pustervig. Tre uger senere gik bygningen til ved byens brand, og stiftelsen lå stille i over 10 år. I 1739 købte

man grunden i Sankt Peders Stræde, og en toetages bygning med kvist og plads til fire personer opførtes 1743 (se Rach & Eegbergs maleri side 539). Beboerne var altid uformuende kvinder af god familie, ofte beslægtet med stifterens halvbror, professor *Chr. Thestrup*, der havde genoprettet stiftelsen. Efter branden i 1795 genopførtes huset i 1798, nu i tre etager og med plads til ti beboere. I 1936 blev bygningen mageskiftet med *Det københavnske Asylselskab*, der indrettede den til børnehave og fritidshjem. Tag og facade er noget ændret i løbet af 1800-tallet.

Over for Sankt Petri Kirke lå tidligere i nr. 3 Sankt Petri Kirkes drengeskole. Den var lagt sammen af de to huse, der før 1795 beboedes af kirkens kontor og skoleholder. Nr. 9 var sidst i 1800-tallet bolig for kantoren og graveren ved kirken. Pigeskolen lå i nr. 4 op til kirkegården, og ved siden af på hjørnet var menighedens præstebolig, opført 1820 med stald langs Larslejstræde. Alle disse institutioner og embedsboliger er for længst enten nedlagt eller overført til menighedens nye huse i Larslejstræde (se side 548).

Også *Universitetet* gjorde sig gældende i Sankt Peders Stræde. Det var nr. 13, som Universitetet i 1625 købte af

I 1865-66 gjorde man kort proces: Man opførte nedenstående bygning inde i kollegiets have til afløsning af den gamle bygning til gaden. Nu blev der plads til 21 studenter, og siden har kollegiet fungeret upåklageligt under Universitetets ledelse. Fot. 1920. – Bymuseet.

Port i Sankt Peders Stræde 7. Huset omtales i 1758 som tilhørende snedkermester Chr. Sigholt, der formentlig selv har lavet døren i 1760-70'erne. Huset blev nedrevet 1915. Tegning af Alfred Larsen 1889. – Det kgl. Bibliotek.

professor *Johannes Stephanius*, og som herefter anvendtes som professorresidens. Den brændte 1728 og blev genopført efter *J. F. Ramus'* tegning 1753. Den overlevede både den næste brand og bombardementet og blev i 1828 indrettet til *Polyteknisk Lærestalt* tilligemed H. C. Ørsteds professorgård i Studiestræde, som den stødte op til. I 1835 erhvervedes Sankt Peders Stræde 15 med henblik på udvidelse af lærestalten, og fire år senere blev denne bygning nedrevet og erstattet af en nybygning. Den gamle professorbolig fik i 1860 påbygget en etage. I 1916, efter at lærestalten var rykket ud, tilbyggedes så *Martin Borchs* Studiegårds-kompleks, som erstattede nr. 7-11.

Som parallelgaden Studiestræde er Sankt Peders Stræde i dag helt overvejende præget af skrabet, men homogent byggeri opført i årene umiddelbart efter branden i 1795 for småhåndværkere og arbejdere. Som eksempel kan nævnes de to huse, nr. 20 og 22, som blev opført i 1800-01 af firmaet *Bloms Enke & Sønner*. Moderen stod for regnskabet, og de fire sønner, der alle var murersvende udlært hos *J. M. Qvist*, opførte husene. Begge forhuse er på fire fag og fire etager og har på hver etage to lejligheder bestående af tre små værelser og køkken. En kordongesims adskiller under- og overfacade, og nr. 22 har desuden haft dekorative felter under vinduerne på 2. sal.

De enkle bygninger virker ved deres antal og ensartethed i højde og proportioner. De udgør en arkitektonisk helhed, der ikke er vurderet efter fortjeneste.

Et par steder har driftige folk etableret industrivirksomheder. Her fandt man i forrige århundrede *H. P. Bruuns vatfabrik*, landets største, *S. F. Holms tapetfabrik* samt i nr. 45 *J. W. & T. C. Naylor's file- og stålfabrik*, stiftet i 1810, hvis drivkraft var en hestemølle i gården.

Et enkelt nyere hus fortjener omtale. Det er nr. 19, *Sankt Peders Gæstehjem*, der blev opført 1884 for privat indsamlede midler med det formål at yde »fattige, men ordentlige rejsende fra by og land, især arbejdere og håndværkere, ophold og kost mod billigt vederlag«. Det er et stateligt hus i tre høje etager med kvaderfugtet underetage og mønstermuring. På grund af højden er det trukket et par meter tilbage fra gadelinien. Funktionen som gæstehjem er for længst ophørt.

Næste side:

Sankt Peders Stræde set i begge retninger. Øverst er billedet taget fra krydset ved Larsbjørnsstræde og Teglgårdstræde mod Jarmers Plads. Man har nr. 1-33 på venstre side og nr. 18-38 på højre side. Det meste af gaden er opført omkring 1800, men kun få af husene udmærker sig arkitektonisk. Nedenunder ses gaden den modsatte vej nr. 33-52 op mod Nørregade. Begge fotos er fra 1909. – Bymuseet.

Larsbjørnsstræde, der løber fra midten af Vestergade, passerer Studiestræde og slutter ved Sankt Peders Stræde, hvor Teglgårdstræde afløser den ud til Nørrevold. Da den ved Vestergade fortsætter til Strøget ad Kattesundet, er der tale om en trafikåre af betydelig længde, men i praksis har den aldrig betydet meget for trafikken. Den har aldrig haft noget særlig godt rygte, og navnet »Pisserenden« klæber stadig ved gaden. Ikke desto mindre har Larsbjørnsstræde stadig en række bevaringsværdige bygninger, navnlig i første afsnit mellem Vestergade og Studiestræde. Dette foto er taget i 1909 fra Studiestræde ned mod Vestergade ved hjørnet til Kattesundet. – By-museet.

Næste side:

Her er et lidt kortere stykke af gaden med samme udsigt til Vestergade, fotograferet ca. 60 år senere, da gaden bød på porno og live shows. – Polfoto 1969.

Larsbjørnsstræde

Larsbjørnsstræde deltes tidligere op i *Store Larsbjørnsstræde*, mellem Vestergade og Studiestræde, og *Lille Larsbjørnsstræde*, mellem Studiestræde og Sankt Peders Stræde. *Lars (eller Lasse) Bjørnsen* var en borger, som ved midten af 1400-tallet ejede en gård på det østlige hjørne af Vestergade, senere kendt som »*Tre Hjørter*«. Hans enke, *Sidse Mikkelsdatter* skænkede omkring 1460 den sydlige halvdel til Sankt Peders Kirke og den nordlige til Vor Frue Kirke.

Gaden blev ødelagt ved begge bybrande, og så at sige alle husene er opført i årene 1796-98.

Bag det smalle nr. 9 lå det *sukkerraffinaderi*, hvor *Thomas Overskous* far arbejdede i 1807 (se side 532). Midt i århundredet var ejeren *H. D. Fabricius*, en af de første som anskaffede en dampmaskine, og endnu i 1896 fik raffineriet tilladelse til at opføre en femetages fabriksbygning bagest på grunden.

Et enkelt hus er dog tydeligt nok væsentligt yngre end gadens øvrige. Det er nr. 3, opført som pakhús til ejendommen Vestergade 16 af arkitekt *Fritz Koch* i år 1900 (se side 519).

Teglgaardstræde, som fortsætter i Larsbjørnsstræde, løber fra Studiestræde til Nørrevold. Den har – ligesom Larslejstræde – indtil voldenes fald i 1860-70erne været en af de små, stille gader i byens udkant, der en kort tid omkring 1856 fik trafikal betydning ved oprettelse af Teglgårdsbroen (bind 10). Her er den lille, korte gade fotograferet mod Nørrevold både i 1912 og 1986. – Bymuseet og John Jedbo.

Teglgårdstræde

Teglgårdstræde har navn efter byens *teglgård*, som på reformationstiden var blevet anlagt ved Nørrevold, vest for strædet. Inden da havde området i lange tider henligget som øde jord, og strædet førte forskellige omstændeligt forklarende betegnelser.

Dengang havde det et noget andet forløb end i dag. Det udgik fra nuværende nr. 20 i Vestergade, slog et sving midtpå og udmundede lidt vest for den nuværende udmunding. I 1571 blev det rettet ud, så det endte omtrent i nuværende Nørre Voldgade 24-26. Begge sider af gaden var tæt besat med ganske smalle lejeboder.

Alt dette gik op i luer i 1728, og her kom *Reguleringskommissionen* til at præstere en af sine mest iøjnefaldende trafikale forbedringer. Samtidig med, at Kattesundet blev etableret og Larsbjørnsstræde udvidet, blev Teglgårdstræde totalt ændret, idet det nu tog sin begyndelse i Sankt Peders Stræde ud for Larsbjørnsstræde og fortsatte ud til volden som en flugtende fortsættelse af denne gade. Et helt nyt tværgade-system var hermed skabt.

I 1795 brændte gaden atter. Kun et enkelt forhus, nr. 14 fra 1730'erne overlevede, men står nu i ændret og forhøjet skikkelse. Også et par baghuse af bindingsværk blev reddet og eksisterer endnu. De står bag nr. 12 og er opført 1729 i to etager med fire ganske små lejligheder på hver etage grupperet omkring to skorstensblokke. Deres retning følger Teglgårdstrædes gamle forløb, men smøgen mellem dem er dog ikke en rest af det gamle stræde.

Ellers er alle gadens huse fra tiden omkring år 1800. Der har været en del brændvinsbrænderier at dømme efter de morsomme gamle brænderiskilte, der er opsat på nr. 4 og nr. 11, men gadens status har aldrig været særlig høj. Beværtningerne ligger tæt, og gaden er en af de sidste i den indre by, hvor prostitutionen drives på gammeldags vis ved tilkaldelse af kunder fra vinduerne. I vore dage er det desuden et af punk-kulturens tilholdssteder.

Nr. 5 er ene om at have en arkitektonisk fremtræden i Harsdorffs ånd med fremhævede sidepartier med trekant-afdækkede vinduer i beletagen. Ellers hører husene til kvarterets sædvanligt skræbete byggeri, hvilket dog ikke betyder, at de er uden interesse. Det grimme hul, der er slået i den østlige husrække, hvor tidligere nr. 8-10 stod, viser, hvor vigtige disse enkle huse er for det samlede bygningsmiljø. Et eksempel til efterfølgelse er nr. 16, der, efter i årevis at have stået i en ruinlignende tilstand, nu er smukt restaureret.

Teglgårdstræde nr. 4 har i 1700-tallet huset en eddikebrygger, men her har også boet en maltgører og flere brændvinsbrændere. Fra en af disse virksomheder stammer dette skilt. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

I Teglgårdstræde nr. 11 boede der i 1700-tallet successivt flere brændvinsbrændere, og fra en af disse må dette udgravede skilt stamme. Det er let genkendeligt på sin destillationskolbe. Kongekronen kan have symboliseret brænderiets navn. F.eks. »Den gyldne Krone«. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Næste side:

Larslejstræde er vel en af de mindst kendte gader i den indre by. Den løber fra Sankt Peders Stræde parallelt med Nørregade ud til Nørrevold og kan glæde sig over en minimal trafik. Den første tredjedel af vejen følger på højre hånd Sankt Petri Kirke. Endnu for 100 år siden havde den et fuldstændigt provinsielt-idyllisk tilsnit. Her har tegneren Alfred Larsen i 1889 tegnet det skæve og dårligt brolagte stræde med de dybe rendestene. Træerne står på Sankt Petris kirkegård. Det er Nørrevold, man aner i baggrunden. – Det kgl. Bibliotek.

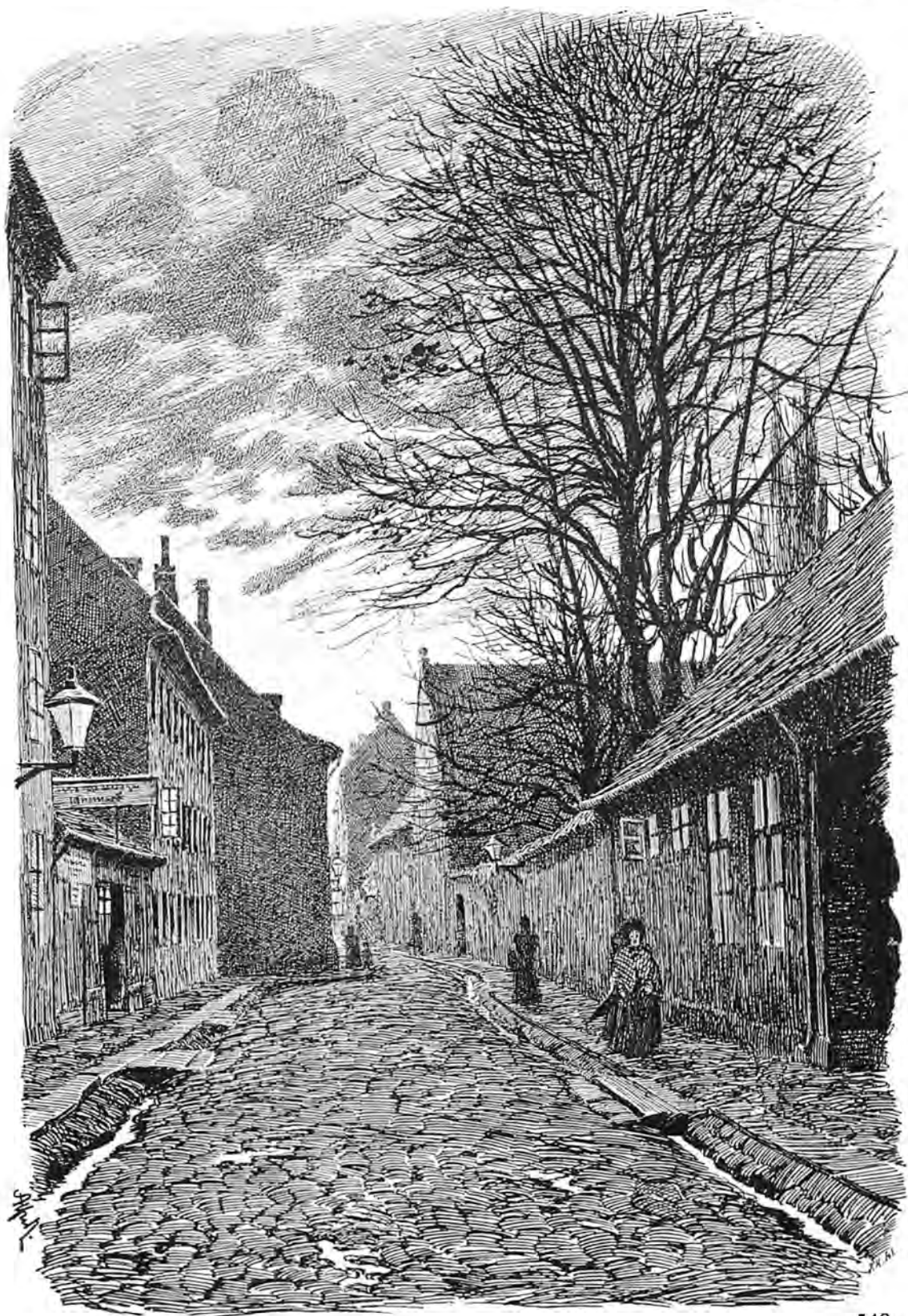
Larslejstræde

Strædet førte i middelalderen til Sankt Peders kirkegård og til den gård vest for kirkegården, som hørte til Johannes Døbers og Sankt Birgitte alter i Vor Frue Kirke. Det kaldtes i 1495 »det lille stræde, som er mellem Sankt Peders og den bolig, som hr. Jens Vicarius til Sankt Birgitte alter nu udi bor«. Strædet blev siden opkaldt efter *Laurids Leeg*, som ejede en stor grund på gadens vestside, og som omtales som død i 1556.

Fra Larslejstræde førte en smal gang til Sankt Peders kirkegård, og på hver side af den lå gårde med boliger for kanniker ved Vor Frue Kirke. Efter reformationen blev den nordlige gård gjort til professorbolig, kaldet *Pædagogii residens*, og gangen selvfølgelig *Pædagogii stræde*. I 1680 mageskiftedes den med Studiestræde 6 og kom således til at tilhøre Sankt Petri Kirkes tyske menighed. De gamle bygninger blev revet ned, og i stedet opførtes det endnu eksisterende begravelseskapel. Kirkegården blev ved samme lejlighed udvidet og forsynet med en mur mod Larslejstræde. Gaden var en af de få i dette kvarter, som undgik branden i 1728.

Det meste af østsiden bestod af kapellet og kirkegården, men også på gadens vestside satte *Sankt Petri menighed* sit stærke præg. Her blev der med adgang ved det senere nr. 9 i 1711 anlagt en *pestkirkegård*, oprindeligt en have kaldet *Baron Fuirens Have*. Lidt syd for indgangen lå tre små ejendomme, hvoraf kirken købte en i 1715. Her opførtes i 1737 *Petri Kirkes Plejehus*, som i 1754 blev udvidet ved en donation fra den rige handelsmand *Winand Thyme*. Efter at pestkirkegården var blevet nedlagt 1760 og jorden tilfaldet kirken, suppleredes plejehuset med den stiftelse, som sukkerraffinadør *Abraham Pelt* i 1780-81 lod opføre til menigheden. Bygningerne blev genopført efter bombardementet; det er Den peltiske Stiftelse, der breder sig halvt ud på gaden på ældre afbildninger.

I 1899 blev de gamle stiftelser nedrevet, og i stedet opførte arkitekt *Fr. L. Levy* på den store grund en skolebygning og en ny stiftelse med en fantasifuld indgang, som nr. 5 og 7 i gaden. I 1937 suppleredes yderligere med en nybygning, nr. 9-11, for *Det petersenske Jomfrukloster*, der også hørte til menigheden, og som hidtil havde haft til huse på Amagertorv (se bind 3). Den kom til at ligge, hvor man tidligere fandt den gamle slippe til pestkirkegården og naboejendommen, *Frederik 6.s Asyl*, som menigheden fik overdraget ved et mageskifte med Københavns kommune.

Over for Sankt Petri Kirke i nr. 7 fandtes tidligere en have bag kirkens stiftelse. Den er tegnet her af A. Rolsted omkring århundredskiftet. – Bymuseet.

Larslejstrædes knækkede forløb har fristet flere kunstnere. Her har Axel Holm i 1894 tegnet samme vue som på forrige side. – Bymuseet.

Ved opførelsen af Sankt Petri skole omkring århundredskiftet med Fr. L. Levy som arkitekt, blev gaden rettet ud i venstre side, men højre side forblev uændret. Fot. 1909. – Bymuseet.

Man tror det næppe, men der er ca. 80 års forskel på de to billeder her på siden. Samme vue, fotograferet 1986. – John Jedbo.

Lad os slutte dette bind med at vise, hvor malerisk Sankt Peders Stræde endnu midt i forrige århundrede endte i Vester Voldgade, der løb langs Vestervold. Netop her var der en opgang til promenaden på voldens ryg. Bemærk vandposten ved hjørnet og de dybe rendestene. Begge dele forsvandt efter koleraen 1853. Akvarel af Fattig-Holm. – Øregaard.

Bo Bramsen:
KØBENHAVN før og nu – og aldrig
Allan Tannesen: Nord for Strøget
 © Forlaget Palle Fogtdal A/S, København, 1988

*Sat med Baskerville 11/12 og 9/9.5 og trykt
 på Uno-mat 115 g*
Reproduktion: Bernh. Middelboe, København
Tekst og billedtryk: scanprint, Jyllands-Posten A/S, Viby J.
Smudsomslag og forsats: Sankt Jørgen Tryk A/S, Kastrup
Indbinding: Chr. Henriksen & Søn, Skive
Vignet på bindet: Københavns byvåben, 1660

*Udgivet med støtte af Konsul George Jorcks Fond,
 Overretssagfører L. Zeuthens Mindelegat samt
 Brandt Brandtvæd Fonden.*

ISBN 87-7248-032-7 (bind 4)
ISBN 87-7248-027-0 (kpl.)

